

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

★

क्रम संख्या

४२२१

काल न०

२२२१ ६५५

खण्ड

श्रीवृद्धिचन्द्रगुरुभ्यो नमः ।

कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्राचार्यप्रणीतं

योगशास्त्रम् ।

स्वोपपन्नविवरणसहितम् ।

दादृतयोगसम्पदे श्रीवीरनाथाय विमुक्तिशालिने ।

निर्विशेषनिर्णयो भव्यावबोधाय मया विधास्यते ॥१॥

पञ्च द्वावमादिश्रीकः—

नमो दुर्वारसमाहिमैरिवारनिवारिणे ।

अर्हते योगिनाथाय महावीराय ताक्षिणे ।

अत्र महावीरायेति विशेषपदम् । विशेषेण १

कथ्यमासीति वीरः ।

विदारयति शक्त्या तं पसा च विरा-

तपोवीर्येण युक्तश्च तं समावीर २

इति लक्षणाभिहितत्वाद्वा वीरः मह-

महावीरः इदं च जन्मसं-

वत्कालमात्रमात्रं सो-

योगशास्त्रे

चरणाङ्गुलिपीडितसुमेरुशिखरप्रकम्पमानमहीतलोहसितसरिव-
 पतिक्षोभशङ्कितव्रज्जाह्नभाण्डोदरदर्शनप्रयुक्तावधिज्ञानघातप्रभावा-
 तिगयविस्मितेन वास्तोष्पतिना नाम निर्ममे महावीरोऽयमिति ।
 तत्पुनरनादिप्रभवप्रकूटप्रौढकर्णससुम्बूलनबलेन यथार्थीकृतश्च
 भगवता । वर्द्धमान इति तु नाम मातरपितराभ्यां कृतम् । अमणो-
 देवार्थ इति च जनपदेन । तस्मै नम इति सम्बन्धः । शेषाणि
 विशेषणानि । तैस्तु सङ्गुतार्थप्रतिपादनपरैश्चत्वारो भगवदतिशयाः
 प्रकाशयन्ते तत्र पूर्वार्द्धेनापायापगमातिशयः । अपाय-
 रागादयस्तदपगमेन भगवतः स्वरूपलाभः । १ । अर्हते
 सकलसुरासुरमनुजजनितपूजाप्रकर्षवाचिना पूजाति-
 योगिनाथाद्येत्यनेन तु ज्ञानातिशयः योगिनोऽवधि-
 भायो विमलकेवलबलावलोकितलोकालोकस्वभावे ।
 ताग्रिने इत्यनेन त- ८ । ४ । ताया सकलभुवन- १८
 निरखां पालकः । पालकत्वं च सकलभुवनाभयदानसमा- ३-
 गपरिणामिधर्मदेशनाद्वारेण भगवत एव । पालकत्व-
 यादेर्यात्रादीनामपि सम्भवति । तदेवं चतुरा- १-
 ष भगवतो महावीरस्य पारमार्थि- १-कौ

१०.

आगत्य ८-

चक्रिरे तिततप्राः

मत्स्यैषां क्रियदेतदि०

वेदनामधिसिद्धे तां दुःसहां

धराव्यो मास्म पीष्यन्त स्रव्य०

इत्यचीचलदङ्गं न मनागपि मरु

सिक्तः कृपासुधावृष्ट्या दृष्ट्या भगव

पक्षान्ते पक्षतां प्राप्य सहस्रारदिवं

विदधति विविधोपसर्गबाधां

फणिसृति दृष्टिविषे हरी तु भ

इति तुल्यमनस्कता प्रशंसे

वरमजिनस्य जगत्त्रयेकबन्धोः ॥

प्रकारान्तरेण पुनर्योगगर्भात्नेव सुतिम

कृतापराधेऽपि जने कृपामन्यरतारयो.

ईषडाप्याद्र्योर्भद्रं श्रीवीरजिननेत्रयोः ॥

विहितविधियेऽपि जने सङ्गमकादौ कृपया मन्त्रे इषज

कनीनिके ययोः ईषडाप्यचक्षुर्जलं स च करुणाकृत एव तेन पाद्रे

क्षिप्ते भगवतो नेत्रे तयोर्भद्रमिति सामर्थ्यात्प्रसङ्गप्रतीतिः ।

तथाहि—

॥ मासुहः ॥ २५ ॥

॥ वितन्वतः ।

॥ पूर्णजन्मनाम् ॥ २६ ॥

॥ ततश्च परमेश्वरम् ।

॥ अग्नयं प्रत्यपश्यत ॥ २७ ॥

॥ निष्कर्षाणं महोरगम् ।

॥ सोदन्वन्नासीच्च तं प्रभुः ॥ २८ ॥

॥ यासीद्वष्टिर्मे विषभीषणा ।

॥ ले क्षित्वा पपी स समतामृतम् ॥ २९ ॥

॥ तत्रैव स्वामी तदनुकम्पया ।

॥ ताराय महतां हि प्रहृत्तयः ॥ ३० ॥

॥ था दृष्ट्वा विस्मयस्फोरलोचनाः ।

॥ वक्षपालाश्च ततोपसृष्टपुर्दुतम् ॥ ३१ ॥

॥ न्तरे तिरोभूय यथेष्टं यावलोष्टुभिः ।

॥ शिजल्लुरनिप्लास्ते पद्मगस्य महात्मनः ॥ ३२ ॥

॥ तथाप्यविचलन्तं तं वीक्ष्य विश्वश्रभाजिनः ।

॥ यष्टिभिर्घट्टयामासुर्निकटीभूय तत्तनुम् ॥ ३३ ॥

॥ आस्थान् जनानां ते गोपास्ततस्तथागमन् जनाः ।

॥ ववन्दिरे महावीरममहंश्च महोरगम् ॥ ३४ ॥

पद्ममे च सुरेन्द्रे च कौशिके पादसंस्पृशि ।

निर्विशेषमनस्काय श्रीवीरस्वामिने नमः ॥ २ ॥

पद्मस्य कौशिकत्वं पूर्वभवस्थितकौशिकागोत्रत्वेन । बुध्यस्व कौशि-
केति भगवता तथैव भाषितत्वेन च सुरेन्द्रस्य तु कौशिकत्वं
कौशिकाभिधानात् । पादस्पर्शश्च पद्मस्य दशनबुद्ध्या सुरेन्द्रस्य च
भक्त्यतिशयेन । निर्विशेषमनस्कत्वं च भगवतो हेतुरागविशेष-
रहितत्वेन माध्यस्थ्यम् ॥

सम्प्रदायगम्यसायमर्थस्तथाहि—

श्रीवीरः प्राणतस्वर्गपुण्योत्तरविमानतः ।

पूर्वजन्मार्जितौजस्वितीर्थक्षन्नामकर्णकः ॥ १ ॥

ज्ञानत्रयपवित्रात्मा सिद्धार्थनृपवेश्मनि ।

विशलाकुक्षौ सरस्वां राजहंस इवाममत् ॥ २ ॥ (युग्मं)

सिंहो गजो वृषः साभिषेकश्रीः स्रक् शशी रविः ।

महाध्वजः पूर्वकुम्भः पद्मसरः सरित्पतिः ॥ ३ ॥

विमानं रत्नपुञ्जश्च निर्दूमाग्निरिति क्रमात् ।

देवी चतुर्दशस्वप्नानपश्यत्तत्र गर्भमे ॥ ४ ॥

त्रैलोक्योद्योतलक्ष्मिदानवासनकम्पकृत् ।

अपि नारकजन्तूनां क्षणदत्तसुखासिकम् ॥ ५ ॥

प्रभुः सुखं सुखेनैव जन्म प्राप श्रमे दिने ।

तत्कालं दिक्षुमार्यश्च स्रुतिवक्त्राणि चक्रिरे ॥ ६ ॥

अथ जन्माभिषेकाय कृत्वीक्षणे जगद्यभुम् ।
 मेरुमूर्ध्नि सुधर्मोन्द्रः सिंहासनमग्निरियत् ॥ ७ ॥
 इयन्तं वारिसम्भारं कथं स्वामी सहिष्यते ।
 इत्याशशङ्के शक्रेण भक्तिकोमलचेतसा ॥ ८ ॥
 तदाशङ्कानिरासाय लीलया परमेश्वरः ।
 मेरुशैलं वामपादाङ्गुलायेण न्यपीडयत् ॥ ९ ॥
 शिरांसि मेरोरनमन्नमस्कर्तुमिव प्रभुम् ।
 तदन्तिकमिवायातुमचलंश्च कुलाचलाः ॥ १० ॥
 अतुच्छमुच्छलन्तिस्म स्नातं कर्तुमिवार्शवाः ।
 विवेपे सत्वरं तच्च नर्त्तनाभिमुखेव भूः ॥ ११ ॥
 किमेतदिति सच्चिन्त्यावधिज्ञानप्रयोगतः ।
 लीलायितं भगवतो विदाद्यक्रे बिडौजसा ॥ १२ ॥
 स्वामिन्नन्यसामान्यं सामान्यो मादृशो जनः ।
 विदाङ्करोतु माहात्म्यं कथङ्कारं तवेदशम् ॥ १३ ॥
 तन्निष्ठादुष्कृतं भूयाच्चिन्तितं यन्मयाऽन्यथा ।
 इतीन्द्रेण ब्रुवाणेन प्रणिमे परमेश्वरः ॥ १४ ॥
 सानन्दं वादितातोयं चक्रे शक्रेर्जगद्गुरोः ।
 तीर्थगन्धोदकैः पुष्पैरभिषेकमहोत्सवः ॥ १५ ॥
 अभिषेकजलं तत्तु सुरासुरनरोरगाः ।
 ववन्दिरे सुहुः सर्वाङ्गीणं च परिचिच्छिपुः ॥ १६ ॥
 प्रभुस्नातजलालीढा वन्दनीया मृदप्यभूत् ।
 गुरुणां किल संसर्गाङ्गीरवं स्याज्जघोरपि ॥ १७ ॥

निवेश्यैशानशक्राङ्गे सौधर्मेन्द्रोऽप्यथ प्रभुम् ।
 स्रपयित्वा^(१) सर्वयित्वाराचिकं कृत्वेति तुष्टुवे ॥ १८ ॥
 नमोऽर्हते भगवते स्वयम्बुदाय वेधसे ।
 तीर्थङ्गरायादिकृते पुरुषेषूत्तमाय ते ॥ १९ ॥
 नमो लोकप्रदीपाय लोकप्रद्योतकारिणे ।
 लोकोत्तमाय लोकाधीशाय लोकहिताय ते ॥ २० ॥
 नमस्ते पुरुषवरपुण्डरीकाय शम्भवे ।
 पुरुषसिंहाय पुरुषैकगन्धर्विपाय ते ॥ २१ ॥
 चक्षुर्दायाभयदाय बोधिदायाध्वदायिने ।
 धर्मदाय धर्मदेष्ट्रे नमः शरणदाय ते ॥ २२ ॥
 धर्मसारथये धर्मनेत्रे धर्मकचक्रिणे ।
 व्यावृत्तच्छब्दने सम्यक्ज्ञानदर्शनधारिणे ॥ २३ ॥
 जिनाय ते जापकाय तीर्थाय तारकाय च ।
 विमुक्ताय मोचकाय नमो बुद्धाय बोधिने ॥ २४ ॥
 सर्वज्ञाय नमस्तुभ्यं स्वामिने सर्वदर्शिने ।
 सर्व्वातिशयपात्राय कर्माष्टकनिषूदिने ॥ २५ ॥
 तुभ्यं ज्ञेयाय पात्राय तीर्थाय परमात्मने ।
 स्याद्वादवादिने वीतरागाय मुनये नमः ॥ २६ ॥
 पूज्यानामपि पूज्याय महद्भ्योऽपि महीयन्त्रे ।
 आचार्याणामाचार्याय ज्येष्ठानां ज्ञायसे नमः ॥ २७ ॥

(१) क ख ग ङ सर्वयित्वा च कृत्याराचिकमस्तुवीत् ।

नमो विश्वभुवे तुभ्यं योगिनाथाय योगिने ।
 पद्मनाथ पवित्रायानुत्तरायोत्तराय च ॥ २२ ॥
 योगाचार्याय सम्प्रज्ञाननाथ प्रवराय च ।
 अथराय वाचस्पतये 'मङ्गल'नाथ नमोऽस्तु ते ॥ २६ ॥
 नमः पुरस्तादुदितायैकवीराय भास्वते ।
 ॐ भूर्भुवःस्वरिति वाक्स्त्वनीयाय ते नमः ॥ ३० ॥
 नमः सर्वजनीनाय सर्वार्थायाचताय च ।
 उदितमङ्गचर्यायामाय पारमताय ते ॥ ३१ ॥
 नमस्ते दक्षिणीयाय निर्विकाराय तायिने ।
 वज्रवभनाराचवपुषे तत्त्वदृष्टने ॥ ३२ ॥
 नमः कालत्रयज्ञाय जिनेन्द्राय स्वयम्भुवे ।
 ज्ञानबलवीर्यतेजःशक्त्यैश्वर्यमयाय ते ॥ ३३ ॥
 आदिपुंसे नमस्तुभ्यं नमस्ते परमेष्ठिने ।
 नमस्तुभ्यं महेशाय ज्योतिस्तत्त्वाय ते नमः ॥ ३४ ॥
 तुभ्यं सिद्धार्थराजिन्द्रकुलघोरोदघोन्दवे ।
 महावीराय धीराय विजगत्स्वामिने नमः ॥ ३५ ॥
 इति सुत्वा नमस्कृत्य गृहीत्वा परमेश्वरम् ।
 आनीय तत्क्षणं मातुरर्पयामास वासवः ॥ ३६ ॥
 स्वयंशुद्धिकरणाद्यद्यर्थं पितरौ तदा ।
 नामधेयं विदधतुर्वर्द्धमान इति प्रभोः ॥ ३७ ॥

सोऽहंपूर्व्विक्रया भक्तैः सेव्यमानः सुरासुरैः ।
 इमा पीयूषवर्षिण्या सिद्धन्निव वसुन्धराम् ॥ ३८ ॥
 अष्टोत्तरसहस्रेण लक्षणेनैव सज्जितः ।
 निसर्गेण शुभैर्वृद्धो वयसा बहुषे जमात् ॥ ३९ ॥
 राजपुत्रैः सवयोभिः समं निःसीमविक्रमः ।
 वयोऽनुरूपक्रीडाभिः कदाचित्क्रीडितुं ययौ ॥ ४० ॥
 तदा ज्ञात्वावधिज्ञानान्ध्र्येसुरसभं हरिः ।
 'वीरा अनुमहावीरमिति वीरमवर्णयत् ॥ ४१ ॥
 क्षोभयिष्यामि तं 'वीरमेवोऽहमिति मन्सरौ ।
 आजगामामरः कोऽपि यत्र क्रीडन्नभूद्विभुः ॥ ४२ ॥
 कुर्व्वत्थामलक्रीडां राजपुत्रैः सह प्रभौ ।
 सोऽववेष्टद्विटपिनं भुजगीभूय मायया ॥ ४३ ॥
 तत्कालं राजपुत्रेषु विद्वस्तेषु दिशोदिशि ।
 स्मिता रज्जुमिबोत्क्षिप्य तं चिक्षेप क्षितौ विभुः ॥ ४४ ॥
 सन्नोडाः क्रीडितुं तत्र कुमारः पुनराययुः ।
 कुमारीभूय सोऽप्यागात्सर्व्वेऽप्यारुह्युस्तदम् ॥ ४५ ॥
 पादपार्श्वं कुमारेभ्यः प्राप प्रथमतः प्रभुः ।
 यदा क्रियदमुष्मेदं यो लोकाग्रं यमिष्यति ॥ ४६ ॥
 शुशुभे भगवांस्तत्र मेरुशृङ्ग इत्यर्थमा ।
 लब्धमाना वभुः प्रासासग्ये मण्डपादना इव ॥ ४७ ॥

जिह्वे भगवता तत्र कृतवासीदयं पथः ।
 जयेद्यद्दह स ज्ञान्यान् पृष्ठमारुह्य बाहयेत् ॥ ४८ ॥
 आरुह्यावाहयदाहानिव वीरः कुमारकान् ।
 आरुह्य सुरस्यापि पृष्ठं पृष्ठो महीजसाम् ॥ ४९ ॥
 ततः करालं वेतालरूपमाधाय दुष्टधीः ।
 भूधरानप्यधरयन् प्रारब्धो वर्धितुं सुरः ॥ ५० ॥
 वक्त्रे पातालकल्पेऽस्य जिह्वया तक्षकायितम् ।
 पिङ्गसुक्ते शिरःशैले केशैर्दावानलायितम् ॥ ५१ ॥
 तस्यातिदारुणे दंष्ट्रे अभूतां क्रकचाकृती ।
 जाल्म्यमाने चङ्कारशकट्याविव लीचने ॥ ५२ ॥
 चीकारन्त्रे महाघोरं महीधरगुहे इव ।
 भृकुटीभङ्गुरे भीमे महोरम्याविव भुवौ ॥ ५३ ॥
 व्यरंसीहर्षनाभासौ यावत्तावन्महीजसा ।
 आहत्य मुष्टिना पृष्ठे स्वामिना वामनीकृतः ॥ ५४ ॥
 एवं च भगवद्द्वैयं साक्षात्कृत्येन्द्रवर्णितम् ।
 प्रभुं नत्वात्मरूपेण निजं धाम जगाम सः ॥ ५५ ॥
 मातापितृभ्यामन्येद्युः प्रारब्धेऽध्यापनोक्तवे ।
 आः सर्वज्ञस्व शिष्यत्वमितीन्द्रस्तमुपास्थितः ॥ ५६ ॥
 उपध्यायासने तस्मिन्वासवेनोपवेशितः ।
 प्रणम्य प्रार्थितः स्वामी शब्दपारायणं जगौ ॥ ५७ ॥

इदं भगवतैन्द्राय प्रोक्तं शब्दानुशासनम् ।
 उपाध्यायेन तच्छ्रुत्वा लोकेष्वैकमितीरितम् ॥ ५८ ॥
 मातापितरोरुरोधादष्टाविंशतिवत्सरीम् ।
 कथञ्चिदृष्टहवासेऽस्याप्रवृज्योत्काण्डितः प्रभुः ॥ ५९ ॥
 अथ पूर्णायुषोः पितोर्देवभूयसुपेयुषोः ।
 ईहाश्रमे परितृज्यां निरीहो राज्यसम्पदः ॥ ६० ॥
 भगवन्मा जते क्षारं क्षैप्सोरिति सगद्गदम् ।
 भ्रात्रोक्ता ज्वायसा नन्दिवर्धनेनोपरोधितः ॥ ६१ ॥
 भावतो यतिरेवाहं नानाभरणभूषितः ।
 कायोत्सर्गं श्रयंश्चित्तशालिकायामवस्थितः ॥ ६२ ॥
 एषणीयप्रासुकाजपानवृत्तिर्महामनाः ।
 वर्षमेकं कथमपि भगवान्त्ववाहयत् ॥ ६३ ॥
 तीर्थं प्रवर्त्तयेत्यभ्यर्थितो लोकान्तिकामरैः ।
 यथाकामीनमर्थिभ्यो दानं दातुं प्रचक्रमि ॥ ६४ ॥
 द्वैतीयकीन वर्षेण विनिर्मायावृष्टां भुवम् ।
 श्रीलभद्राज्यत्रियं स्वामी मन्थमानस्तृणाय ताम् ॥ ६५ ॥
 सर्वैर्देवनिर्कायैश्च कृतनिष्क्रमणोत्सवः ।
 सहस्रवाह्यामारुह्य शिबीं चन्द्रप्रभाभिधाम् ॥ ६६ ॥
 ज्ञातव्यं कृत्वा गत्वा सर्वसावध्यवर्जनात् ।
 प्रवृज्यामग्रहीदङ्गचतुर्थप्रहरि प्रभुः ॥ ६७ ॥
 जगन्मनोगतान् भावान् प्रकाशयदथ प्रभोः ।
 ज्ञानं तुरीयं संजज्ञे मगःपर्ययसंज्ञकम् ॥ ६८ ॥

ततश्च गत्वा सन्ध्यायां कर्माचारमसन्धिषी ।
 गिरीन्द्र इव निष्कम्बः कायोत्सर्गं व्यधाद्भिभुः ॥ ६८ ॥
 गोपालेनाथ यामिन्यां निष्कारणकृतक्रुधा ।
 उपद्रोतुं समारभे भगवानात्मवैरिणा ॥ ७० ॥
 अयेन्द्रेणावधिज्ञानात्मने प्रभुमुपद्रवन् ।
 स दुःशीलो महाशैलमाखुष्यैव निखन्निव ॥ ७१ ॥
 कल्याणीभक्तिरागाच्च शक्रः प्रभुपदान्तिकम् ।
 नष्टो मत्कुलनाशं च स गोपहतकः क्वचित् ॥ ७२ ॥
 ततः प्रदक्षिणीकृत्य त्रिमुहूर्तां प्रणिपत्य च ।
 इति विज्ञापयाच्चक्रे प्रभुः प्रार्थीनवर्हिषा ॥ ७३ ॥
 भविष्यति द्वादशाब्दान्युपसर्गपरम्परा ।
 तां निवेदितुमिच्छामि भगवन् पारिपार्थिकः ॥ ७४ ॥
 समाधिं पारयित्वेन्द्रं भगवानूचिवानिति ।
 नापेक्षाच्चकिरेऽर्हन्तः परसाहायिकं क्वचित् ॥ ७५ ॥
 ततो जगद्गुरुः शीतलेश्वरः शीतमयूखवत् ।
 तपस्वोजोदुरालोकोऽधिपतिस्तेजसामिव ॥ ७६ ॥
 शौण्डीर्यवान् गज इव सुमेरुरिव निखलः ।
 सर्वस्पर्शान् सहिष्णुश्च यद्यैव हि वसुन्धरा ॥ ७७ ॥
 अम्बोधिखिरिव गम्भीरो सृगेन्द्र इव निर्भयः ।
 मिथ्यादृशां दुरालोकः सुहुतो हव्यवाडिव ॥ ७८ ॥
 अङ्गिभृङ्गमिवैकाकी जातस्थामा महोच्चवत् ।
 गुप्तेन्द्रियः कूर्म इवाङ्गिरिवैकान्तदत्तदृक् ॥ ७९ ॥

निरञ्जनः शङ्ख इव जातरूपः सुवर्णवत् ।
 विप्रमुक्तः स्वन इव जीव इवास्त्रसङ्गतिः ॥ ८० ॥
 व्योमेवानाश्रयो भारुण्डपक्षीवाग्रमहरः ।
 अश्वोजिनोदलमिवोपलेपपरिवर्जितः ॥ ८१ ॥
 शत्रौ मित्रे हृष्टे स्त्रैषे स्वर्णेऽश्मनि मणी मृदि ।
 इहामुत्र सुखे दुःखे भवे मीत्रे समाश्रयः ॥ ८२ ॥
 निष्कारणैककारुण्यपरायणमनस्तया ।
 मञ्जुवोदधौ मुग्धमुद्दिधौर्पूरिदं जगत् ॥ ८३ ॥
 प्रभुः प्रभञ्जन इवाप्रतिबद्धोऽम्बिमेखलाम् ।
 नानाधामपुरारण्यां विजहार वसुन्धराम् ॥ ८४ ॥
 देशं दक्षिणचावालमवाप्य प्रभुरन्यदा ।
 श्वेतम्बीं नगरीं गच्छन्नित्यूचे गोपदारकैः ॥ ८५ ॥
 देवार्यावमृलुः पन्थाः श्वेतम्बीमुपतिष्ठते ।
 किञ्चनतरेऽस्य कनकखलाख्यस्तापसाश्रमः ॥ ८६ ॥
 स हि दृग्विषयसर्पेणाधिष्ठितो वर्त्ततेऽधुना ।
 वायुमानैकसञ्चारोऽप्रचारः पक्षिणामपि ॥ ८७ ॥
 विहाय तदमुं मार्गं वक्रेणाप्यमुना ब्रज ।
 सुवर्णेनापि किं तेन कर्णच्छेदो भवेद्यतः ॥ ८८ ॥
 तं चाहिं प्रभुरज्ञासीद्यदसौ पूर्वजन्मनि ।
 क्षपकः पारणकार्यं विहर्तुं वसतेरगात् ॥ ८९ ॥
 गच्छता तेन मण्डूकी पादपाताद्विराधिता ।
 आलोचनार्थमेतस्य दर्शिता सुप्तकेन सा ॥ ९० ॥

सोऽथ प्रत्युतमण्डूकीर्दश्यन् लोकमारिताः ।
 जवे क्षुल्लं मया क्षुद्र किमेता अपि मारिताः ॥ ८१ ॥
 नृणीकोऽभूत्ततः क्षुलोऽमंस्त वैवं विशुद्धधीः ।
 महानुभावो यदसौ सायमालोचयिष्यति ॥ ८२ ॥
 पावश्यकैऽप्यनालोच्य यावदेव निषेदिवान् ।
 क्षुल्लकोऽचिन्तयन्नावहिष्मृतास्य विराधना ॥ ८३ ॥
 अस्मारयच्च तां भेकीमालोचयसि किं नहि ।
 अपकोऽपि क्रुधोत्थाय क्षुल्लं हन्तीति धावितः ॥ ८४ ॥
 कोपान्धश्च ततः स्तम्भे प्रतिफल्य व्यपद्यत ।
 विराधितश्रामण्योऽसौ ज्योतिष्केषूदपद्यत ॥ ८५ ॥
 स च्युत्वा कनकखले सहस्राहृतपस्विनाम् ।
 पत्युः कुलपतेः पत्न्याः पुत्रोऽभूत्कौशिकाह्वयः ॥ ८६ ॥
 तत्र कौशिकगोत्रत्वादासन्नन्येऽपि कौशिकाः ।
 अत्यन्तकोपनत्वाच्च स ख्यातश्चण्डकौशिकः ॥ ८७ ॥
 आश्चदेवातिथित्वं च तस्मिन् कुलपतौ गते ।
 असौ कुलपतिस्तत्र तापसानामजायत ॥ ८८ ॥
 मूर्च्छया वनखण्डस्य सोऽन्तर्भाग्यसहर्निशम् ।
 अदात्कास्यापि नादातुं पुष्यं मूलं फलं दलम् ॥ ८९ ॥
 विशीर्णमपि योऽगृह्णादने तत्र फलादिकम् ।
 उत्पाद्य परशुं यष्टिं लोष्टं वा तं जघान सः ॥ ९० ॥
 फलाद्यलभमानास्तु सौदन्तस्ते तपस्विनः ।
 पतिते लगुडे काक्का इव जग्मुर्हिशोदिशम् ॥ ९१ ॥

अन्वेद्युः कण्टिकाहेतोः कौशिके बहिरीबुधि ।

अभाङ्गुर्मङ्गु राजन्याः श्वेतभ्या एव तद्वनम् ॥ २ ॥

अथ व्यावर्त्तमानस्य गोपास्तस्य न्यवीविदन् ।

पश्य पश्य वनं कैशिकृष्यते भज्यते तव ॥ ३ ॥

जाज्वल्यमानः क्रोधेन हविषेव हुताग्रनः ।

अकुण्ठधारमुद्यम्य कुठारं सोऽभ्यधावत ॥ ४ ॥

राजपुत्रास्ततो नेशुः श्येनादिव शकुन्तयः ।

खलित्वा च पपातायं यमवक्त्रा इवावटे ॥ ५ ॥

पततः पतितस्तस्य सन्मुखः परशुः शितः ।

शिरो द्विधाकृतं तेन ह्री विपाकः कुकर्षणाम् ॥ ६ ॥

स विपद्य बनेऽत्रैव चण्डोऽहिर्दृग्विषोऽभवत् ।

क्रोधस्तीव्राशुबन्धो हि सह याति भवान्तरे ॥ ७ ॥

अवश्यं चैव बोधाहं इति बुद्ध्या जगद्गुरुः ।

आत्मपीडामगणयद्बृजुनेव पथा ययौ ॥ ८ ॥

अभवत्पदसञ्चारसुखमीभूतवालुकम् ।

उदपानावहत्कुलं शुष्कजर्जरपादपम् ॥ ९ ॥

जीर्णपर्णवयास्तीक्ष्णं कौशं वल्गोकपर्णतैः ।

स्थलीभूतोऽजं जीर्णारण्यं न्यविशत प्रभुः ॥ १० ॥

तत्र शाय जगन्नाथो यच्चमण्डपिकान्तरे ।

तस्मै प्रतिमया नासाप्रान्तविश्रान्तलोचनः ॥ ११ ॥

ततो दृष्टिविषः सर्पः सदर्थो भ्रमितुं बहिः ।

दिलान्निरसरज्जिह्वा कालरात्रिसुखादिव ॥ १२ ॥

भ्रमन् सोऽनुवनं रेखसंक्रामद्भोगलेखया ।
 स्वाभालेखामिव लिखन्नीचाक्षक्रे जगद्गुरुम् ॥ १३ ॥
 अत्र मां किमविज्ञाय किमवज्ञाय कोऽप्यसौ ।
 अगः प्रविष्टो निराशङ्गं निष्कम्पः शङ्कुवत् स्थितः ॥ १४ ॥
 तदेनं भस्मसादथ करोमीति विचिन्तयन् ।
 आधायमानं कोपेन फटाटोपं चकार सः ॥ १५ ॥
 ज्वालामालामुद्धमन्था निर्दहन्था लताद्गुमान् ।
 भगवन्तं दृग्वापश्यत्स्फारफूत्कारदारुणः ॥ १६ ॥
 दृष्टिज्वालास्ततस्तस्य ज्वलन्धो भगवत्तनौ ।
 विनिपेतुर्दुरालोका उक्त्वा इव दिवो गिरौ ॥ १७ ॥
 प्रभोर्महाप्रभावस्य प्रभवन्ति स्म नैव ताः ।
 महानपि मरुत्सेवं किं कम्पयितुमीश्वरः ॥ १८ ॥
 दारुदारुं न दग्धोऽसावद्यापीति क्रुधा ज्वलन् ।
 दर्शं दर्शं दिनकरं दृग्ज्वालाः सोऽमुच्यत्पुनः ॥ १९ ॥
 सम्यक्वासु प्रभौ वारिधाराप्रायासु तास्तपि ।
 ददंश्च दन्द्यूकोऽसौ निःशूकः पादपङ्कजे ॥ २० ॥
 दष्टा दष्टापचक्राम स्वविषोद्रेकदुर्गदः ।
 यत्पतन्महिषाक्रान्तो गृह्णीयादेष मामपि ॥ २१ ॥
 दग्धतोऽप्यसङ्कतस्य न विषं प्राभवत्प्रभौ ।
 गोक्षीरधाराधवलं केवलं रक्तमक्षरत् ॥ २२ ॥
 ततश्च पुरतः स्थित्वा किमेतदिति चिन्तयन् ।
 वीचाक्षक्रे जगन्नाथं वीचापकः स पन्नगः ॥ २३ ॥

ततो निरूप्य रूपं तदनु रूपं जगद्गुरोः ।
 कान्तिसौम्यतया मङ्गलं विधाते तद्विलोचने ॥
 उपसन्नं च तं ज्ञात्वा बभावे भगवान्निर्गुणः ॥ २ ॥
 चण्डकीयिक बुधस्य बुधस्य नृत्तिसम् ।
 श्रुत्वा तद्भगवद्वाक्यमूहापोर्नतविग्रहः ॥ ३ ॥
 पद्मगन्धं समुत्पिबे अरनिर्निमेषविलोचनः ।
 स त्रिः प्रदक्षिणीकृतं महाप्रतिमया प्रभुः ॥ ४ ॥
 निष्कवायः सुमनःप्रां सभावां परिवारितः ।
 कृतानग्रजकर्माङ्गं सामानिकदिवीकसाम् ॥ ५ ॥
 प्रभमापन्नमहाक्षिप्रैः पर्वद्विस्तम्भभिस्तथा ।
 कुत्वाप्यन्यत्र मृगं संस्थातीतैः प्रकीर्णकैः ॥ ६ ॥
 इति तुल्यं भित्त्वा सहस्रैरङ्गराजकैः ।
 तस्मै तथैव दैः ककुप्सु चतस्रश्चपि ॥ ७ ॥
 परिष्ठासुपवर्गैः सेनापरिवीतैश्च सप्तभिः ।
 भगवन्तं द्याभियोख्यैः किलिबिकादिभिः ॥ ८ ॥
 गोपालादिभिः कान्तं विनोदैरतिवाहयत् ।
 उवादिचिन्तलोकार्णवैः शक्रः सिंहासने स्थितः ॥ ९ ॥
 प्रज्ञानलो ज्ञात्वा भगवन्तं तद्योऽस्थितम् ।
 श्रुत्वाय पादुके त्वज्जीनरासङ्गं विधाय च ॥ १० ॥
 जात्यस्यैव भुवि त्वस्य सत्यं च त्वस्य किञ्चन ।
 शक्त्यस्यैवावन्दिष्ट भूतलान्यस्यमस्तकः ॥ ११ ॥

समुत्थाय च सर्व्वाङ्गोदङ्गद्रोमाङ्गकक्षुकः ।

शचीपतिस्वाचेदमुद्दिश्य सकलां सभाम् ॥ १२ ॥

भो भोः सर्वेऽपि सौधर्मावासिनस्त्रिदशोत्तमाः ।

शृणुत श्रीमहावीरस्वामिनो महिमाङ्गुतम् ॥ १३ ॥

दधानः पञ्चसमितीर्गुप्तिवयपविव्रितः ।

क्रोधमानमायालोभानभिभूतो निरास्त्रवः ॥ १४ ॥

द्रव्ये क्षेत्रे च काले च भावे चाप्रतिबद्धधौः ।

रक्षैकपुद्गलन्यस्तनयनो ध्यानमास्थितः ॥ १५ ॥

अमरैरसुरैर्यक्षैरक्षोभिर्गर्गैर्नरैः ।

चैलोक्येनापि शक्येत ध्यानाञ्चालयितुं नहि ॥ १६ ॥

इत्याकण्ठं वचः शार्ङ्गं शक्रसामानिकः सुरः ।

ललाटपट्टघटितभृकुटीभङ्गभीषणः ॥ १७ ॥

कम्पमानाधरः कोपाङ्गोहितायितलोचनः ।

अभय्यो गाढमिथ्यात्वसङ्गः सङ्गमकोऽवदत् ॥ १८ ॥

मर्त्यः अमणमात्रोऽयं यदेवं देव वर्ण्यते ।

स्वच्छन्दं सदसहादे प्रभुत्वं तच्च कारणम् ॥ १९ ॥

देवैरपि न चात्त्रोऽयं ध्यानादित्युद्धटं प्रभोः ।

कथं धार्येत हृदये धृते वा प्रीत्यते कथम् ॥ २० ॥

रुद्रान्तरिक्षः शिखरैर्मूलैरुद्धरसातलः ।

यैः किलोदक्ष्यते दोषा सुमेरुर्लोष्टुलीलया ॥ २१ ॥

सकुलाचलमेदिन्याः प्रावनव्यक्तवैभवः ।

येषामेषोऽपि गण्डूषसुकरो मकराकरः ॥ २२ ॥

अथैकभुजदण्डेन प्रचण्डाङ्कबलीलया ।

उद्धरन्ति सहानेकभूधरां ये वसुन्धराम् ॥ २३ ॥

तेषामसमच्छिन्नां सुराणाममितौजसाम् ।

इच्छासम्पन्नसिद्धीनां मर्त्यमात्रः कियानयम् ॥ २४ ॥

एषोऽहं चालयिष्यामि तं ध्यानादित्यदीर्य सः ।

करेण भूमिमाहत्योदस्थादास्थानमण्डपात् ॥ २५ ॥

अर्हन्तः परसाहाय्यात्तपः कुर्वन्स्वखण्डितम् ।

माघ्रासीदिति दुर्बुद्धिः शक्रेण स उपेक्षितः ॥ २६ ॥

ततो वेगानिलोत्पातपतापतघनाघनः ।

रौद्राकृतिर्दुरालोको भयापसरदम्भराः ॥ २७ ॥

विकटोरस्त्रलाघातपुञ्जितग्रहमण्डलः ।

स पापस्तत्र गतवान् यत्रासीत्परमेश्वरः ॥ २८ ॥

निष्कारणजगद्वत्सु निराकारं तथास्थितम् ।

श्रीवीरं पश्यतस्तस्य मत्सरो ववृधेऽधिकम् ॥ २९ ॥

गौर्वाणपांसनः पांशुवृष्टिं दृष्टोऽतनिष्ट सः ।

अकाण्डघटितारिष्टासुपरिष्ठाज्जगत्प्रभोः ॥ ३० ॥

विधुर्विधुन्तुदेनेव दुर्दिनेनेव भास्करः ।

पिदधे पांशुपूरेण सर्वाङ्गीर्यं जगत्प्रभुः ॥ ३१ ॥

समन्ततोऽपि पूर्णानि तथा श्रोतांसि पांशुभिः ।

यथा समभवत्क्षामी निश्वासीच्छ्वासवर्जितः ॥ ३२ ॥

तिलमात्रमपि ध्यानात् चचाल जगद्गुरुः ।

कुलाचलवसति किं गजैः परिणतैरपि ॥ ३३ ॥

अपनीय ततः पांशुं वज्रतुण्डाः पिपीलिकाः ।

स समुत्पादयामास प्रभोः सर्वार्द्रपौलिकाः ॥ ३४ ॥

प्राविशन्नेकतोऽङ्गेषु स्वैरं निर्ययुरग्न्यतः ।

विध्वन्तस्तीक्ष्णतुण्डायैः सृण्वो निवसनेष्विव ॥ ३५ ॥

निर्भाग्यस्त्रेव वाष्ठासु मोघीभूतासु तास्तपि ।

स दंशान् रचयामास नाकत्यान्तो दुरात्मनाम् ॥ ३६ ॥

तेषामेकप्रहारेण रक्तैर्गोक्षीरसोदरैः ।

क्षरन्निरभवन्नाथः सनिर्भर इवाद्रिराट् ॥ ३७ ॥

तैरप्यक्षोभ्यमाणेऽथ जगन्नाथे स दुर्मतिः ।

चक्रे प्रचण्डतुण्डाया दुर्निबारा वृतेलिकाः ॥ ३८ ॥

शरीरे परमेशस्य निमग्नमुखमण्डलाः ।

ततस्ताः समलक्ष्यन्त रोमाणीव सहोत्थिताः ॥ ३९ ॥

ततोऽप्यविचलस्थिते योगचित्ते जगद्गुरौ ।

स महावृषिकांश्चक्रे ध्यानव्रचननिश्चयी ॥ ४० ॥

प्रलयाग्निस्फुलिङ्गाभास्तप्ततोमरदारुणैः ।

तेऽभिन्दन् भगवद्देहं लाङ्गूलाङ्कुरकण्टकैः ॥ ४१ ॥

तैरप्यनाकुले नाथे कूटसङ्कल्पमङ्गुलः ।

सोऽनल्पान् कल्पयामास नकुलान् दशनाकुलान् ॥ ४२ ॥

खिप्सीति रसमानास्ते दंष्ट्राभिर्भगवत्तनुम् ।

खण्डखण्डैस्त्रोटयन्तो मांसखण्डान्यपातयन् ॥ ४३ ॥

तैरप्यक्षतकृत्योऽसौ यमदोर्हण्डदारुणान् ।

अत्युत्कटफटाटोपान् कोपाप्रायुङ्क्त पञ्चगान् ॥ ४४ ॥

आशिरः पादसापीथं महाबीरं महीरमाः ।
 अवेष्टयन्नाशुचं कपिकण्डुसता इव ॥ ४५ ॥
 प्रजम्बुसो तथा तत्र स्फुटन्ति का फटा यथा ।
 तथा दशन्ति का यथाऽभज्जन्त दशना अपि ॥ ४६ ॥
 उद्दामनरलेष्वेव सख्यमानेषु रज्जुवत् ।
 स वज्रदशनानाशु मूषकानुदपीपदत् ॥ ४७ ॥
 स्वाम्यङ्गं खनकाशस्वर्गस्यैर्दन्तैर्मूर्खैः खरैः ।
 मोमूत्रामाणास्तत्रैव जते चारं निचिचियुः ॥ ४८ ॥
 तेष्वप्यकिञ्चिद्भूतेषु भूतीभूत इव क्रुधा ।
 उद्दण्डदन्तमुसलं हस्तिरूपं समर्ज्य सः ॥ ४९ ॥
 सोऽधावत्पादपातेन मेदिनीं नमयन्निव ।
 उड्डुन्युदस्तहस्तेन नभस्तस्मोदयन्निव ॥ ५० ॥
 कराग्रेण गृहीत्वा च दुर्वारेण न वारणः ।
 दूरमुक्तालयाभास भगवन्तं नभस्तले ॥ ५१ ॥
 विभीर्य कण्ठो गच्छत्वसाविति दुराशयः ।
 दन्तावुकस्य स व्योमः पतन्तं का प्रतीच्छति ॥ ५२ ॥
 पतितं दन्तघातेन विध्यति का मुहुर्मुहुः ।
 वज्रसो वज्रकठिनात् समुत्तस्युः स्फुल्लिङ्गकाः ॥ ५३ ॥
 न प्रशाक वराकोऽसौ कर्तुं किञ्चिदपि हिपः ।
 यावत्तावत्सुरश्चक्रे करिणीं वैरिणीमिव ॥ ५४ ॥
 अस्त्रशृङ्गदन्ताभ्यां भगवन्तं विभेद सा ।
 खरं शरीरनीरेण विवेक्षेव सिधेय च ॥ ५५ ॥

करेणो रेणुसाद्भूते तस्याः सारि सुराचमः ।
 पिशाचरूपमकरोष्मकरोल्लटदंष्ट्रकम् ॥ ५६ ॥
 ज्वालाजालाकुलं व्याप्तं व्यायतं वज्रकोटरम् ।
 अभवद्भीषणं तस्य वज्रिकुण्डमिव ज्वलत् ॥ ५७ ॥
 यमौकस्योरणस्तन्माविव प्रीतश्चिती भुजौ ।
 अभूच्च तस्य जङ्घोश्च तुङ्गं तालदुमोपमम् ॥ ५८ ॥
 स सादृहासः फेत्कुर्वन् स्फूर्ज्जित्किलकिलारवः ।
 क्षत्तिवासाः कर्तृकाभृद्भगवन्तमुपाद्रवत् ॥ ५९ ॥
 तस्मिन्नपि हि विध्यते क्षीणतैलप्रदीपवत् ।
 व्याघ्ररूपं क्रुधान्नातः शीघ्रं चक्रे स निर्वृणः ॥ ६० ॥
 अथ पुच्छच्छटाच्छोटैः पाटयन्निव मेदिनीम् ।
 वृत्तारप्रतिशब्देन रोदसीं रोदयन्निव ॥ ६१ ॥
 दंष्ट्राभिर्वज्रसाराभिर्नखरैः शूलसोदरैः ।
 अव्यग्रं व्यापिपर्तिं च व्याघ्रो भुवनभर्त्तरि ॥ ६२ ॥
 तत्र विच्छाद्यतां प्राप्ते दवदग्ध इव हुमे ।
 सिद्धार्यराजचिग्रलादेव्यो रूपं व्यधत्त सः ॥ ६३ ॥
 किमेतद्भवता तात प्रक्रान्तमतिदुष्करम् ।
 प्रव्रज्यां मुञ्च माम्भक्तं प्रार्थनामवजीगणः ॥ ६४ ॥
 वृद्धावशरणावावां त्वत्तवावन्दिद्वर्जनः ।
 त्रायस्वेति खरेर्हीनदीनैर्बलपतां च तौ ॥ ६५ ॥ (युग्मं)
 ततस्तयोर्विलापैरप्यलितमनसि प्रभौ ।
 आवासितं दुराचारः स्तब्धवारमकण्यत् ॥ ६६ ॥

तत्रानासाद्य हृषदं सूदः सादर मोदने ।
 बुद्धौपदे प्रभोः पादौ कृत्वा स्थालीमकस्थयत् ॥ ६७ ॥
 तत्कालं ज्वालितस्तेन जज्वाल ज्वलनोऽधिकम् ।
 पादमूले जगद्गर्भुर्गिरिरिव दवानलः ॥ ६८ ॥
 तप्तस्यापि प्रभोः स्वर्णस्येव न शीरहीयत ।
 ततः सुराधमश्नो पक्वार्णं दारुणकणम् ॥ ६९ ॥
 पक्वार्णोऽपि प्रभोः कण्ठे कर्णयोर्भुजदण्डयोः ।
 जङ्घयोश्च सुद्रपक्षिपञ्चराणि व्यलम्बयत् ॥ ७० ॥
 अग्नेश्चक्षुनखाघातैस्तथा दद्रे प्रभोस्तनुः ।
 यथा च्छिद्रयताकीर्णां तत्पञ्चरनिभाभवत् ॥ ७१ ॥
 तत्राप्यसारतां प्राप्ते पक्वणि पक्वपचवत् ।
 उत्पादितमहोत्पातं खरवातमजीजनत् ॥ ७२ ॥
 अन्तरिक्षे महावृक्षांस्तृणोत्क्षेपं समुत्क्षिपन् ।
 विक्षिपन् पांशुविक्षेपं दिक्षु च भावकर्करान् ॥ ७३ ॥
 सर्व्वतो रोदसीगर्भं भस्मापूरं च पूरयन् ।
 उत्पाद्योत्पाद्य वातोऽसौ भगवन्तमपातयत् ॥ ७४ ॥ (युष्मं)
 तेनापि खरवातेनापूर्व्वकामो विनिर्भ्रमे ।
 द्युसत्कुलकलङ्कोऽसौ द्राक्षुलं कलिकानिलम् ॥ ७५ ॥
 भूश्चतोऽपि भ्रमयितुमलङ्घनीयविक्रमः ।
 भ्रमयामास चक्रस्वच्छत्पिच्छमिव स प्रभुम् ॥ ७६ ॥
 अम्बमाप्नोऽर्णवावर्त्तेनैव तेन नभस्तता ।
 तदेकतानो न ध्यानं मनानपि जहौ प्रभुः ॥ ७७ ॥

वक्षसारमनस्वीत्यं बहुधाऽपि कदर्थितः ।

न चोभ्यते कथमहं भग्नानूर्यामि तां सभाम् ॥ ७८ ॥

तदस्य प्राणनाशेन ध्यानं नश्यति नात्यथा ।

चिन्तयित्वेति चक्रे स कालचक्रं सुराध्रमः ॥ ७९ ॥

चक्राय तदयोभारसहस्रघटितं ततः ।

उद्धारं सुरः शैलं कैलासमिव रावणः ॥ ८० ॥

पृथिवीं सम्पुटीकर्तुं कृतं मन्थे पुटान्तरम् ।

उत्पन्नं कालचक्रं स प्रचिक्षेपोपरि प्रभोः ॥ ८१ ॥

ज्वालाजालैरुष्णलङ्घिर्दिग्धः सर्वाः करालयन् ।

उत्पपात जगद्भर्त्सयौर्बानस इवार्थवे ॥ ८२ ॥

कुलचितिधरबोधचमस्यास्य प्रभावतः ।

ममज्जाजानुभगवानन्तर्वसुमतीतलम् ॥ ८३ ॥

एवभूतोऽपि भगवानगोचदिदमस्य यत् ।

तितारयिववो विष्णं वयं संसारकारणम् ॥ ८४ ॥

कालचक्रहतोऽप्येष प्रपेदे पञ्चतां न यत् ।

अगोचरस्तदज्ञाचामुपायः क इहापरः ॥ ८५ ॥

अनुकूलैरुपसर्गैः शुभ्येद्यदि कथञ्चन ।

इति बुद्ध्या विमानस्यः स पुरोऽस्यादुवाच च ॥ ८६ ॥

महर्षे तव सुष्टोऽस्मि सत्त्वेन तपसौजसा ।

प्राचानपेक्षभावेनारम्भनिर्वहणेन च ॥ ८७ ॥

पर्याप्तं तपसानेन शरीरलोभकारिणा ।

ब्रूहि याचस्य प्रार्थार्थीः ब्रह्मां यच्छामि किं तव ॥ ८८ ॥

इच्छामात्रेण पूर्यन्ते यत्र नित्यं मनोरथाः ।

किमनेनैव देहेन त्वां स्वर्गं प्रापयामि तम् ॥ ८८ ॥

अनादिभवसंरुढकर्मनिर्मोक्षलक्षणम् ।

एकान्तपरमानन्दं मोक्षं वा त्वां नयामि किम् ॥ ८९ ॥

अशेषमण्डलाधीशमोलिलालितशासनम् ।

अथवाचैव यच्छामि साम्राज्यं प्राण्यमृद्धिभिः ॥ ९१ ॥

इत्थं प्रलोभनावाक्यैरक्षोभ्यमनसि प्रभौ ।

अप्राप्तप्रतिवाक्यापः पुनरेवमचिन्तयत् ॥ ९२ ॥

मोघीकृतमनेनैतन्मम शक्तिविजृम्भितम् ।

तदिदानीममोघं स्याद्यद्येकं कामशासनम् ॥ ९३ ॥

यतः कामास्त्रभूताभिः कामिनीभिः कटाक्षिताः ।

दृष्ट्वा महापुमांसोऽपि लुम्पन्तः पुरुषव्रतम् ॥ ९४ ॥

इति निश्चित्य चित्तेन निर्दिदेश सुराङ्गनाः ।

तद्विभ्रमसहायान् षट् प्रायुङ्क्त स ऋतूनपि ॥ ९५ ॥

कृतप्रस्तावना भक्तकोकिलाकलकूजितैः ।

कन्दर्पनाटकनटी वसन्तश्रीरशोभत ॥ ९६ ॥

मुखवासं सज्जयन्ती विकसन्नीपरेणुभिः ।

सैरन्ध्रीव दिग्बधूनां धीमलङ्करीरजृम्भत ॥ ९७ ॥

राज्याभिषेके कामस्य मङ्गल्यतिलकानिव ।

सर्वाङ्गं केतकव्याजात्कुर्वती प्रावृडावभौ ॥ ९८ ॥

स हस्तनयनीभूय नवनीलोत्पलच्छलात् ।

स्वसम्पदमिषोद्दामां पश्यन्ती यस्मिन् ॥ ९९ ॥

जयप्रशस्तिं कामस्य ज्येताक्षरसहोदरैः ।
 हेमन्तश्रीलिखितेव प्रत्ययैः कुन्दकुङ्कुमलैः ॥ १०० ॥
 गणिकेवोपजीवन्ती हेमन्तसुरभीसमम् ।
 कुन्दैश्च सिन्दुवारैश्च शिशिरश्रीरचीयत ॥ १ ॥
 एवमुज्ज्वलमाशेषु सर्वार्त्तुषु समस्ततः ।
 भीमध्वजपताकिन्धः प्रादुरासन् सुराङ्गनाः ॥ २ ॥
 सङ्गीतमिव गीताङ्गः पुरो भगवतस्ततः ।
 ताः प्रचक्रमिरे जैत्रं मन्त्रास्त्रमिव माण्ड्यम् ॥ ३ ॥
 'तत्राधिसूत्रितलयं गान्धारग्राम'बन्धुरम् ।
 कामिनिदुदगीयन्त जातयः शुद्धवेसराः ॥ ४ ॥
 क्रमब्युत्क्रमगैस्तानैर्व्यक्तैर्व्यञ्जनधातुभिः ।
 प्रवीणावादयद्बीणां काचित्कलनिष्कलान् ॥ ५ ॥
 स्फुटतकारघोषारप्रकारैर्मधनिस्वनान् ।
 काश्चिच्च वादयामासुर्मृदङ्गांस्त्रिविधानपि ॥ ६ ॥
 नभोभूगतचारीकं विचित्रकरणोद्भटम् ।
 दृष्टिभावेर्नवनवैः काश्चिदप्यनरीकृतम् ॥ ७ ॥
 दृढाङ्गहाराभिनयैः सद्यस्फुटितकञ्चुका ।
 बध्नीते जलधन्विलं दोर्मूलं काप्यदीदृशत् ॥ ८ ॥
 दण्डपादाभिनयनञ्चलात्कापि सुहुर्मुहुः ।
 चाङ्गुलीरोचनाङ्गीरमूलमूलमदर्शयत् ॥ ९ ॥

सद्यच्छातकमन्विद्वदौकरचलीकया ।
 कापि प्राकाशयद्वापीसनाभिं नाभिमण्डलम् ॥ १० ॥
 व्यपदिश्येभदन्ताख्यहस्तकाभिनयं मुहुः ।
 गाढमङ्गपरिष्वङ्गसंघ्रा काचिच्च निर्व्यभि ॥ ११ ॥
 सञ्चारयन्त्यन्तरोर्यं मोवीनिविडनच्छलात् ।
 नितम्बविम्बफलकं काचिदाविरभावयत् ॥ १२ ॥
 अङ्गभङ्गापदेशेन वक्षःपीनोन्नतस्तनम् ।
 सुचिरं रोषयामास काचिद् रुचिरलोचना ॥ १३ ॥
 यदि त्वं वीतरागोऽसि रागं तन्नस्तनोषि किम् ।
 शरीरनिरपेक्षश्चेह्लो वक्षोऽपि किं न नः ॥ १४ ॥
 दयालुर्यदि वासि त्वं तदानीं विषमायुधात् ।
 अकाण्डाकण्टकोदण्डादस्मान्न त्रायसे कथम् ॥ १५ ॥
 उपेक्षसे कौतुकेन यदि नः प्रेमलालसाः ।
 किञ्चिन्मातुं हि तद्युक्तं मरणान्तं न युज्यते ॥ १६ ॥
 स्वामिन् कठिनतां सुखं पूरयास्मन्ननोरथान् ।
 प्रार्थनाविमुखो माम्भूः काचिदित्यूचिरे चिरम् ॥ १७ ॥
 एवं गीतातोयवृत्तैर्विकारैराङ्गिकैरपि ।
 चाटुभिश्च सुरस्त्रीणां न युज्येत जगद्यमुः ॥ १८ ॥
 एवं राक्षो व्यतीतायां ततो विहरतः प्रभोः ।
 निराहारस्य यस्मात्तान् सुराधम उपाद्रवत् ॥ १९ ॥

भट्टारकं सुखं तिष्ठ खैरं भ्रम मतोऽप्यहम् ।

षष्ठमासान्ते ब्रुवन्नेवं शिष्यः सङ्गमकोऽगमत् ॥ २० ॥

कश्चैवैवंविधेनायं क्व वराको ब्रजिष्यति ।

न शक्यते तारयितुमस्माभिरपि तारकैः ॥ २१ ॥

एवं भगवतश्चिन्तां तन्वतस्तत्र गच्छति ।

दृशावभूतां कृपयोद्वाप्ये मन्वरतारकैः ॥ १२२ ॥ ३ ॥

एवं देवतां नमस्कृत्य मुक्तिमार्गं योगमभिधिक्षुस्तच्छास्त्रं
प्रस्तौति ।

श्रुताम्भोधेरधिगम्य सम्प्रदायाच्च सहुरोः ।

स्वसम्बेदनतश्चापि योगशास्त्रं विरच्यते ॥ ४ ॥

इह नानिर्णीतस्य योगस्य पदवाक्यप्रबन्धेन शास्त्रविरचना कर्तुं-
मुचितेति । योगस्य चिहेतुको निर्णयः स्याप्यते । शास्त्रतो गुरु-
पारम्पर्यात् स्नानुभवाच्च तं त्रिविधमपि क्रमेणाह । श्रुताम्भो-
धेः सकाशादधिगम्य निर्णीय योगमिति शेषः । तथा गुरुपारम्पर्यात्
तथा स्वसम्बेदनादेवं त्रिधा योगं निश्चित्य तच्छास्त्रं विरच्यते ।
एतदेव निर्व्वहणे वक्ष्यति ।

या शास्त्रात्सगुरोर्मुखादनुभवाच्चात्रावि किञ्चित् क्वचित्
योगस्योपनिषद्विवेकिपरिषच्चेतस्यमत्कारिणी ।

श्रीशैलुक्थकुमारपासकृपतेरत्यर्थमभ्यर्थना-

दाचार्येण निवेशिता पञ्च गिरां श्रीहेमचन्द्रेण सा ॥ १ ॥ ४ ॥

योगस्यैव माहात्म्यमाह—

योगः सर्वविपदक्षीविताने परशुः शितः ।

अमूलमन्त्रतन्त्रं च कार्मणं निवृत्तिश्रियः ॥ ५ ॥

सर्वे विपद आध्यात्मिक-आधिभौतिक-आधिदैविकलक्षणाः तादातिविततत्वादक्षीरूपास्तासां वितानः समूहस्तत्र तीक्ष्णः परशुर्योग इत्यनर्थपरिहारो योगस्य फलम् । उत्तरार्द्धेनार्थप्राप्ति-मोक्षलक्षणाः परमपुरुषार्थरूपाया मूलमन्त्रतन्त्रपरिहारिण्य कार्मणं संवननं योगः कार्मणं हि मूलमन्त्रतन्त्रैर्विधीयते । योगसु मूलादिरहित एव मोक्षलक्ष्मीवशीकरणहेतुरिति ॥ ५ ॥

कारणोच्छेदमन्तरेण न विपक्षलक्षस्य कार्यस्योच्छेदः शक्यः क्रियत इति विपत्कारणपापनिर्घातहेतुत्वं योगस्याह—

भूयांसोऽपि हि पाप्मानः प्रलयं यान्ति योगतः ।

चण्डवाताहुनघना घनाघनघटा इव ॥ ६ ॥

बह्वन्यपि पापानि योगाग्नयसुपयान्ति प्रचण्डवातोद्भूता अति-घना मेघघटा इव ॥ ६ ॥

स्यादेतदेकजन्मोपाज्जितं पापं योगः क्षिण्वाद्यपि

अनेकभवपरम्परोपाप्तपापस्य तु निर्मूलनं

योगादसम्भावनीयमित्याह—

क्षिणोति योगः पापानि चिरकालार्जितान्यपि ।

प्रचितानि यथैधांसि क्षणादेवाशुशुक्षणिः ॥ ७ ॥

यथा चिरकालमीलिताम्बुपीम्बनानि क्षयमात्रप्रचितोऽप्यक्षयः
क्षयागुर्भस्मसाव्यरोति । एवं योगः क्षयमात्रेणैव चिरसञ्चितपाप-
संक्षयक्षमो भवतीति ॥ ७ ॥

योगस्य फलान्तरमाह—

कफविप्रुणसत्त्वामर्शसर्व्वीप्रधिमहर्हयः ।

सन्निवृत्तीतो लब्धिविद्यैः योगं ताण्डवडम्बरम् ॥ ८ ॥

महर्हिशब्दः प्रत्येकमपि सम्बध्यते । कफ श्लेष्मा विप्रुडुश्चारः पुरीष-
मिति यावत् । मलः कर्षदन्तनासिकानयनजिह्वोद्भवः शरीर-
सम्भवश्च । आमर्शो हस्तादिना स्पर्शः सर्व्वे विण्मूत्रकेशनखादय-
स्तक्ता अनुक्ताश्च जीवधयो योगप्रभावाच्चर्हयो भवन्ति । अथवा
महर्हयो विभिन्ना एवाणुत्वादयः । तथा श्रोतांसौन्द्रियाणि
संभितानि सङ्गतानि एकैकशः सर्व्वविषयेस्तेषां सन्निवृत्तीगस्येदं
योगं ताण्डवडम्बरं दर्शितम् ।

तथाहि योगमाहात्म्यायोगिनां कफविन्दवः ।

सगत्कुमारादेरिव जायन्ते सर्व्वरुक्क्षिदः ॥ १ ॥

सगत्कुमारो हि पुरा चतुर्थश्चक्रवर्त्त्यभूत् ।

षट्क्षण्डपृथिवीभोक्ता नगरे हस्तिनापुरे ॥ २ ॥

कदाचिच्च सुधर्मायां समायां जातविश्वयः ।

रूपं तस्मात्प्रतिरूपं वर्त्तयामास वासवः ॥ ३ ॥

रात्रः सनत्कुमारस्य कुन्तवन्मयिरोमयेः ।
 यद्वृषं न तदव्यय देवेषु मनुजेषु वा ॥ ४ ॥
 इति प्रशंसां कृपस्वाचक्ष्णानुभूतिं हरीः ।
 विजयो वैजयन्तस्य वृथिव्यामवतेरतुः ॥ ५ ॥
 ततस्तौ विप्ररूपेण रूपान्तेनचहेतवे ।
 प्रासादहारि नृपतेस्तस्मत्तुङ्गाससन्निधौ ॥ ६ ॥
 आसीत् सनत्कुमारोऽपि तदा प्रारब्धमज्जनः ।
 सुक्तनिःशेषनेपथ्यः सर्वाङ्गाभ्यङ्गमुदङ्गम् ॥ ७ ॥
 द्वारस्थौ द्वारपालेन द्विजाती तौ निवेदितौ ।
 न्यायवर्त्ती चक्रवर्त्ती तदानीमप्यवीविशत् ॥ ८ ॥
 सनत्कुमारमालोक्य विस्मयस्मेरमानसौ ।
 धूनयामासतुर्मूर्त्तिं चिन्तयामासतुश्च तौ ॥ ९ ॥
 ललाटपटः पर्यस्ताष्टमौरजनिजानिकाः ।
 नेत्रे कर्णान्तविश्रान्ते जितनीलोत्पलखिणी ॥ १० ॥
 दन्तच्छदौ पराभूतपद्मविष्णोफलच्छदौ ।
 निरस्तयत्तिकौ कर्णौ कण्ठोऽयं पाञ्चजन्यजित् ॥ ११ ॥
 करिराजकराकारतिरस्कारकरौ भुजौ ।
 स्वर्णशैलशिलासखीविलुण्टाकसुरस्रस्रम् ॥ १२ ॥
 मध्यभागो नृगारातिकिशोरोदरस्रोदरः ।
 किमन्यदस्य सर्वाङ्गलक्ष्मीर्वाचां न गोचरः ॥ १३ ॥
 अहो कोऽप्यस्य लावण्यसरित्पूरी निरर्गलः ।
 केनभ्यङ्गं न जानीमो ज्योत्स्नयोद्युप्रधामिव ॥ १४ ॥

यथेन्द्रो वर्णयामास तथेदं भाति नान्यथा ।
 मिथ्या न खलु भावन्ते महात्मानः कदाचन ॥ १५ ॥
 किं निमित्तमिहायातौ भवन्तौ द्विजसत्तमौ ।
 इत्थं सनत्कुमारेण पृष्टौ तावेवमूचतुः ॥ १६ ॥
 लोकोत्तरचमत्कारकारकं सचराचरे ।
 भुवने भवतो रूपं नरशार्दूल गीयते ॥ १७ ॥
 दूरतोऽपि तदाकर्ण्य तरङ्गितकुतूहली ।
 विलोकयितुमायातावावामवनिवासव ॥ १८ ॥
 वर्ण्यमानं यथा लोके शृणुवेऽस्माभिरद्भुतम् ।
 रूपं नृप ततोऽप्येतत्सविशेषं निरीक्ष्यते ॥ १९ ॥
 जघे सनत्कुमारोऽपि स्मितविस्फुरिताधरः ।
 इयं हि कियतौ कान्तिरङ्गेऽभ्यङ्गतरङ्गिते ॥ २० ॥
 इतो भूत्वा प्रतीक्ष्यां जणमानं द्विजोत्तमौ ।
 यावन्निवर्त्यतेऽस्माभिरिव मज्जनकक्षणः ॥ २१ ॥
 विशिन्नरचिताकर्ण्य भूरिभूषणभूषितम् ।
 रूपं पुनर्निरीक्ष्यां सरत्नमिव काञ्चनम् ॥ २२ ॥
 ततोऽवनिपतिः ज्ञात्वा कल्पिताकल्पभूषणः ।
 साङ्गम्बरः सदोऽध्यास्ताम्बररत्नमिवाङ्गरम् ॥ २३ ॥
 अनुप्राप्तौ ततो विप्रौ पुरोभूय महीपतेः ।
 निदध्यतुश्च तद्रूपं विषण्णो दध्यतुश्च तौ ॥ २४ ॥
 क्व तद्रूपं क्व सा कान्तिः क्व तन्नावस्थमप्यगात् ।
 जघेनाप्यस्य मर्त्यानां जघिकं सर्वमेव हि ॥ २५ ॥

नृपः प्रोवाच तौ कक्षादृष्ट्वा मां मुदितौ पुरा ।
 कक्षादकक्षादधुना विवादमखिनाननौ ॥ २६ ॥
 ततस्तावूचतुरिदं सुधामधुरया गिरा ।
 महाभाग सुरावावां सौधर्म्यस्वर्गवासिनौ ॥ २७ ॥
 मध्येसुरसभं ग्रक्रचक्रो त्वद्रूपवर्णनम् ।
 चन्द्रधनौ तद्गुणं मर्त्यमूर्त्यांगताविह ॥ २८ ॥
 ग्रक्रेण वर्णितं यादृक् 'तादृशं वपुरोक्षितम् ।
 रूपं नृप तवेदानीमन्यादृशमजायत ॥ २९ ॥
 अधुना व्याधिभिरयं कान्तिसर्वस्वतस्करैः ।
 देहः समन्तादाक्रान्तो निःस्त्रासेरिव दर्पणः ॥ ३० ॥
 यथार्थमभिधायेति क्रान्तिरोद्धितयोस्तयोः ।
 विच्छाद्य स्वं नृपोऽपस्त्रक्षिप्तमस्तमिव द्रुमम् ॥ ३१ ॥
 अचिन्तयन्न धिगिदं सदा गदपदं वपुः ।
 कुधैव मुग्धाः कुर्वन्ति तन्मूर्खी तुच्छबुद्धयः ॥ ३२ ॥
 शरीरमन्तरत्पत्रैर्व्याधिभिर्विविधैरिदम् ।
 दीर्यते दारुणैर्दास दारुकौटगणैरिव ॥ ३३ ॥
 बहिः कथञ्चिद्यथेतन्नरोच्येत तथापि हि ।
 नैयमीधं फलमिव मध्ये क्रमिकुलाकुलम् ॥ ३४ ॥
 राजा लुम्पति कायस्य तत्कालं रूपसम्पदम् ।
 महासरोवरस्यैव वारिसेवाशवह्नरी ॥ ३५ ॥

शरीरं भ्रष्टते नाशा रूपं याति न पायधीः ।
 जरा स्फुरति न ज्ञानं धिम् स्वरूपं शरीरिणाम् ॥ ३६ ॥
 रूपं लवणमा कान्तिः शरीरं द्रविणान्धपि ।
 संसारे तरलं सर्वं कुशाग्रजलविन्दुवत् ॥ ३७ ॥
 अद्यश्चीनविनाशस्तु शरीरस्तु शरीरिणाम् ।
 सकामनिर्ज्वरासारं तप एव महत्फलम् ॥ ३८ ॥
 इति सञ्ज्ञातवैराग्यभावनः पृथिवीपतिः ।
 प्रव्रज्यां स्वयमादित्युः क्षुतं राज्ये न्यवीविशत् ॥ ३९ ॥
 गत्वोद्याने सविनयं विनयन्धरसूरितः ।
 सर्वज्ञावद्यविरतिप्रधानं सोऽग्रहीत्तपः ॥ ४० ॥
 महाव्रतधरस्त्वास्व दधानस्योत्तरान् गुहान् ।
 ग्रामाङ्गामं विहरतः समतैकाग्रचेतसः ॥ ४१ ॥
 माढानुरागबन्धेन सर्वं प्रकृतिमण्डलम् ।
 दृष्टतोऽगात्कारिकुलं महायूयपतेरिव ॥ ४२ ॥ (युग्मं)
 निष्कषायसुदासोऽनं निर्धमं निष्परिग्रहम् ।
 तं पर्युपास्य वस्त्रासान् कथञ्चित्तन्त्रवर्त्तत ॥ ४३ ॥
 यथाविध्यास्तभिष्ठाभिरकालापथभोजनैः ।
 व्याधयोऽस्तु वहधिरि सम्पूर्णैर्दोहदैरिव ॥ ४४ ॥
 कच्छूशीघ्रज्वरश्चासारविकृक्कश्चिवेदनाः ।
 सप्ताधिवेहे पुष्पाङ्गा सप्तवर्षशतानि सः ॥ ४५ ॥
 दुःसहान् सङ्गमानस्तु तस्याशेषपरीषहान् ।
 उपायनिरपेक्षस्तु सम्पद्यन्तु लब्धयः ॥ ४६ ॥

अत्रान्तरे सुरपतिः समुद्दिष्ट दिवौकसः ।
 हृदि जातचमत्कारचकारित्वस्य वर्चनम् ॥ ४७ ॥
 चक्रवर्तिनियं त्यक्त्वा प्रज्वलन्तृचमूलवत् ।
 अहो सनत्कुमारोऽयं तप्यते दुस्तपं तपः ॥ ४८ ॥
 तपोमाहात्म्यलब्धासु सर्वास्तपि हि लब्धिषु ।
 शरीरनिरपेक्षोऽयं स्वरोगाच्च चिकित्सति ॥ ४९ ॥
 अश्वहधानौ तदाकं वैद्यरूपधरौ सुरौ ।
 विजयो वैजयन्तश्च तत्समीपमुपेयतुः ॥ ५० ॥
 ज्ञातुश्च महाभाग किं रोगैः परिताम्यसि ।
 वैद्यावावां चिकित्सावो विश्वं स्वैरेव भेषजैः ॥ ५१ ॥
 यदि त्वमनुजानासि रोगप्रस्तशरीरकः ।
 तदङ्गाय निष्ठज्ञोवो रोगानुपचितांस्तव ॥ ५२ ॥
 ततः सनत्कुमारोऽपि प्रत्यूचे 'भोचिकित्सकौ ।
 द्विविधा देहिनां रोगा द्रव्यतो भावतोऽपि च ॥ ५३ ॥
 क्रोधमानमायालोभा भावरोगाः शरीरिणाम् ।
 जन्मान्तरसहस्रानुगामिनोऽनन्तदुःखदाः ॥ ५४ ॥
 तांचिकित्सितुमौघौ चेषुषां तर्हि चिकित्सतम् ।
 अथो चिकित्सयो द्रव्यरोगांस्तद्वत् पश्यतम् ॥ ५५ ॥
 ततोऽङ्गुलीं गलत्यामां शीर्षां स्वकफविप्रुषा ।
 लिङ्गा मुखं रसेनेव द्राक् सुवर्णीचकार सः ॥ ५६ ॥

ततस्तामङ्गुलीं स्वर्णशलाकामिव भास्यतीम् ।
 आलोक्य पादयोस्तस्य पेततुः प्रोचतुश्च तौ ॥ ५७ ॥
 निरूपयिषू रूपं यौ त्वामायातपूर्व्विषौ ।
 तावेव त्रिदशावाधां सम्प्रत्यपि समागतौ ॥ ५८ ॥
 सिद्धलब्धिरपि व्याधिवाधां सोढा तपस्वति ।
 सनत्कुमारो भगवानितोन्द्रस्त्वामवर्णयत् ॥ ५९ ॥
 आवाभ्यां तदिहागत्य प्रत्यक्षेण परीक्षितम् ।
 ब्रूत्यदित्वा च नत्वा च त्रिदशौ तौ तिरोहितौ ॥ ६० ॥
 एतन्निदर्शनमात्रं कफलब्धेः प्रदर्शितम् ।
 लब्धान्तरकथा नोक्ता यन्मगीरवभौकभिः ॥ ६१ ॥
 योगिनां योगमाहात्म्यात्पुरुषमपि कल्पते ।
 रोगिणां रोगनाशाय कुमुदामोदशालि च ॥ ६२ ॥
 मलः किल समाज्जातो द्विविधः सर्व्वदेहिनाम् ।
 कर्णनेत्रादिजन्मेको द्वितीयस्तु वपुर्भवः ॥ ६३ ॥
 योगिनां योगसम्पत्तिमाहात्म्याद्विविधोऽपि सः ।
 कस्तूरिकापरिमलो रोगहा सर्व्वरोगिणाम् ॥ ६४ ॥
 योगिनां कायसंस्कारः सिद्धसिद्ध सुधारसैः ।
 क्षिप्नोति तत्क्षणं सर्व्वानामयानामयाविनाम् ॥ ६५ ॥
 मल्लाः केशा रदाद्यान्वदपि योगिश्चरीरगम् ।
 भजते शेषजीभावमिति सर्व्ववैषधिः स्मृता ॥ ६६ ॥
 तथाहि तीर्थनाथानां योगश्चक्रवर्त्तिनाम् ।
 देहास्त्रिंशकलस्तोमः सर्व्वसर्गेषु पूज्यते ॥ ६७ ॥

विषय—

मेषसुक्तमपि वारि यदङ्गसङ्गमात्राद्यदीवाद्यादिगतमपि सर्वरोगहरं भवति । तथा विषसूक्ष्मिता अपि यदीयाङ्गसङ्गिवात-
स्पर्शादेव निर्विषा भवन्ति । विषसंपृक्तमप्यत्र यन्मुसुप्रविष्टमविषं
भवति । महाविषव्याधिबाधिता अपि महश्चःत्रयणमात्राद्यहर्ष-
नाच्च दौतविकारा भवन्ति । एष सर्वोऽपि सर्वोपधिप्रकारः । एते
कफादयो महर्षिकृपाः । अथवा महर्षयो विभिन्ना एव ।
वैक्रियालम्बयोऽनेकधा अणुत्व-महत्त्व-लघुत्व-गुरुत्व-प्राप्ति-प्राकाम्य-
ईशित्व-वशित्व-अप्रतिघातित्व-अन्तर्ज्ञान-कामरूपित्वादिमेदात् ।

अणुत्वमणुशरीरविकरणम् । येन विसृष्टिद्रुमपि प्रविशति
तत्र च चक्रवर्तिभोगानपि भुङ्क्ते । महत्त्वं मेरोरपि महत्तर-
शरीरकरणसामर्थ्यम् । लघुत्वं वायोरपि लघुतरशरीरता । गुरुत्वं
वज्रादपि गुरुतरशरीरतया इन्द्रादिभिरपि प्रकष्टबलैर्दुःसहता ।
प्राप्तिर्भूमिस्थश्च अङ्गुल्यपेक्ष मेरुपर्वताद्यमपि प्रभाकरादिअर्श-
सामर्थ्यम् । प्राकाम्यमणु भूमाविव प्रविशतो गमनशक्तिः
तथा अणुत्वमणुमायुःशून्यनिमज्जने । ईशित्वं त्रैलोक्यस्य प्रभुता
तीर्षकरत्निदशेश्वरकृष्टविकरणम् । वशित्वं सर्वजीववशीकरण-
शब्धिः । अप्रतिघातित्वं अद्रिमध्येऽपि निःसङ्गगमनम् । अन्त-
र्ज्ञानमदृश्यरूपता । कामरूपित्वं युगपदेव नानाकाररूप-
विकरणशक्तिः । इत्येवमादयो महर्षयः । अथवा प्रकष्टशुतावरण-
वीर्यान्तरायक्षयोपशमाविर्भूतासाधारणमहाप्रशर्दिलभा अनधीत-
हादश्राङ्गचतुर्हृगपूर्वा अपि सन्तो यमर्षं चतुर्हृगपूर्वीं निरूपयति

तस्मिन् विचारकृच्छ्रेऽप्यर्थेऽतिनिपुणपन्नाः प्राज्ञश्चमयाः । अन्येऽधोत-
 द्यपूर्वा रोहिणीप्रसूतादिमहाविद्यादिभिरङ्गुष्ठप्रसैभिकाभि-
 रस्यविद्यादिभिश्चोपनतानां भूयसीनामृद्धीनां अवयवा विद्यावेग-
 धारणात् विद्याधरश्चमयाः । केचिद्वीजकोष्ठपदानुसारिबुद्धिविशेष-
 र्द्विबुक्ताः । सुकृष्टवसुमतीकृते क्षेत्रे चित्तुदकाद्यनेककारणविशेषा-
 पेक्षं बीजमनुपहतं यथानेकबीजकोटीप्रदं भवति तथैव ज्ञानावर-
 णादिष्वयोपशमातिशयप्रतिलभादेकार्थबीजश्रवणे सति अनेकार्थ-
 बीजानां प्रतिपत्तारो बीजबुद्ध्यः । कोष्ठागारिकस्थापितानाम-
 सङ्कोर्णानामविनष्टानां भूयसां धान्यबीजानां यथा कोष्ठेऽवस्थानं
 तथा परोपदेशावधारितानां त्रीतानामर्धघन्यबीजानां भूयसामनु-
 स्मरणमन्तरैराविनष्टानामवस्थानात्कोष्ठबुद्ध्यः । पदानुसारिणीऽनु-
 श्रुतःपदानुसारिणः प्रतिश्रुतःपदानुसारिण उभयपदानुसारि-
 णश्च । तत्तादिपदस्वार्थं अर्थं च परत उपश्रुत्व आश्रय्यपदादर्शघन्य-
 विचारणासमर्धपटुतरमतयो ऽनुश्रुतःपदानुसारिबुद्ध्यः । अन्वपद-
 स्वार्थं अर्थं च परत उपश्रुत्व ततः प्रातिकूल्येनादिपदादा
 अर्थघन्यविचारपटवः प्रतिश्रुतःपदानुसारिबुद्ध्यः । मध्यपदस्वार्थं
 अर्थं च परकोयोपदेशादधिगम्याद्यन्तावधिपरिच्छिन्नपदसमूह-
 प्रतिनियतार्थप्रज्ञोदधिसमुत्तरणसमर्थासाधारणातिशयपटुविज्ञान-
 नियता उभयपदानुसारिबुद्ध्यः । बीजबुद्धिरिकपदार्थावगमादने-
 कार्थानामवगता पदानुसारी त्वेकपदावगमात्पदान्तराणामव-
 गन्तेति विशेषः । तथा मनोवाक्यावलिनः । तत्र प्रकृष्टज्ञानावरण-
 वीर्यान्तरायणयोपशमविशेषे च वस्तुबुद्धान्तर्मुहूर्तेन सकलश्रुतो-

दध्मनाहनावदातमनसो मनोबलिनः । अन्तर्मुहूर्तेन सकलश्रुत-
यसूक्ष्मरससमर्था वाग्बलिनः । अथवा पदवाक्कालहारोपेतां
वाचसुखैश्चारयन्ती ऽविरहितवाक्कमाहीनकण्ठा वाग्बलिनः ।
वीर्यान्तरायस्योपशमाविर्भूतासाधारणकायबलत्वात्प्रतिमयापतिष्ठ-
मानाः अमज्जामविरहिता वर्षमात्रप्रतिमाधरा बाहुबलिप्रभृतयः
कायबलिनः । तथा क्षीरमधुसर्पिरश्वतास्रविणो जेषां पात्रपतितं
कदम्बमपि क्षीरमधुसर्पिरश्वतरसवीर्यविपाकं जायते वचनं वा
शरीरमानसदुःखप्राप्तानां देहिनां क्षीरादिष्वन्तर्पकं भवति
ते क्षीरास्रविणो मध्वास्रविणः सर्पिरास्रविणोऽश्वतास्रविणश्च ।
केचिदक्षीणर्षियुक्तास्ते च द्विविधा अक्षीणमहानसा अक्षीण-
महालयाश्च । येषामसाधारणान्तरायस्योपशमादल्पमात्रमपि
पात्रपतितमकं गौतमादीनामिव बहुभ्यो दीयमानमपि न
क्षीयते तेऽक्षीणमहानसाः । अक्षीणमहालयाश्चिमात्राश्च यत्र परि-
मितभूप्रदेशेऽवतिष्ठन्ते तत्रासंख्याता अपि देवास्त्रिर्यक्षो मनुष्याश्च
सपरिवाराः परस्परबाधारहितास्त्रीर्यकरपर्वदौघ सुहृन्मासते ।
इति प्रज्ञान्यमन्त्रादिषु महाप्रज्ञादयो महर्षयो दर्शिताः ।

सर्वेन्द्रियाणां विषयान् गृह्णात्वेकमपीन्द्रियम् ।

यत्प्रभावेन सन्निवृत्तोत्तोल्लिख्य सा मता ॥ १ ॥ ८ ॥

तथा—

चारणाशीविषावधिमनःपर्यायसम्पदः ।

भोगकल्पद्रुमस्यैता विकासिकुसुमश्रियः ॥ ९ ॥

अतिशयचरणाश्चारणा अतिशयगमनादित्यर्थः । तत्सम्बन्धसम्बि-
त्यर्थः । आशीविषसम्बन्धिर्मिश्रानुग्रहसामर्थ्यम् । अवधिज्ञानसम्बि-
र्मूर्त्तद्रव्यविषयं ज्ञानम् । मनःपर्यायज्ञानसम्बन्धोद्भव्याप्रत्यक्षी-
करणशक्तिः । एता लब्धयो योगकल्पतृणस्य कुसुमभूताः । फलं
तु केवलज्ञानं मोक्षो वा । भरतमहर्षेभ्युदाहरणाभ्यां वक्षते ।

तथाहि—

द्विविधाश्चारणा ज्ञेया जङ्गादिव्योत्यशक्तिः ।

तन्माद्या रुचकद्वीपं याम्येकोत्पातलीलया ॥ १ ॥

बलन्तो रुचकद्वीपादेकेनोत्पतनेन ते ।

नन्दीश्वरे समायान्ति द्वितीयेन यतो गताः ॥ २ ॥

ते चोर्ध्वगत्यामिकेन समुत्पतनकर्माद्या ।

गच्छन्ति पारुलुकावनं मेरुशैलशिरःस्थितम् ॥ ३ ॥

ततोऽपि बलिता एकोत्पातेनायान्ति नन्दनम् ।

उत्पातेन द्वितीयेन प्रथमोत्पातभूमिकाम् ॥ ४ ॥

विद्याचारणसु गच्छन्त्येकेनोत्पातकर्माद्या ।

मानुषोत्तरमन्येन द्वीपं नन्दोश्वराश्रयम् ॥ ५ ॥

तन्मादायान्ति चैकेनोत्पातेनोत्पतिता यतः ।

यान्त्यायाम्यूर्ध्वमार्गेऽपि तिर्यग्म्यानकमेव ते ॥ ६ ॥

अन्येऽपि बहुभेदाश्चारणा भवन्ति । तद्यथा आकाशगामिनः

पर्यङ्गावस्थानिषस्थाः कायोत्सर्गशरीरा वा पादोत्क्षेपनिक्षेपक्रमा-

दिना व्योमचारिणः । केचित्तु जलजङ्गाफलपुष्पपत्रश्रेण्मिश्रिस्ता-

धूमनीहारावस्थायमेघवारिधारामर्कटकतनुज्योतीरस्त्रिपवनाद्या-

सम्बन्धमतिपरिणामकुशलाः । जलमुपेत्य बापीनिष्कणासमुद्रादिष्व-
 ष्कायिकजीवानविराधयन्तो जले भूमाविव पादोत्क्षेपनिक्षेप-
 कुशला जलचारणाः । भुव उपरि चतुरङ्गुलप्रमिती आकाशे जङ्घा-
 निक्षेपोत्क्षेपनिपुणा जङ्घाचारणाः । नानाद्रुमफलान्युपादाय फला-
 न्नयप्राश्वविरोधेन फलतले पादोत्क्षेपनिक्षेपकुशलाः फलचारणाः ।
 नानाद्रुमलतागुल्मपुष्पाण्युपादाय पुष्पसूक्ष्मजीवानविराधयन्तः
 कुसुमतलदलावलम्बनसङ्गगतयः पुष्पचारणाः । नानाद्रुमगुल्मबीर-
 जताविताननानाप्रवालतरुपङ्कवालम्बनेन पर्णसूक्ष्मजीवानविरा-
 धयन्तश्चरणोत्क्षेपनिक्षेपपटवः पत्रचारणाः । चतुर्योजनशतोच्छ्रितस्य
 निषधस्य नीलस्य चाद्रेष्टङ्गच्छिन्नां त्रेषिमुपादायोपर्यधो वा पाद-
 पूर्वकमुत्तरणावतरणनिपुणाः श्रेणिचारणाः । अग्निशिखामुपादाय
 तेजःकायिकानविराधयन्तः स्वयमदह्यमानाः पादविहारनिपुणा
 अग्निशिखाचारणाः । धूमवर्त्तिं तिरश्चीनामूर्ध्नि वा आलम्ब्या-
 ललितगमनास्कन्दिनो धूमचारणाः । नौहारमवष्टभ्याः कायिक-
 पीडामजनयन्तो गतिमसङ्गमाभ्युवाना नौहारचारणाः । अव-
 श्यायमान्त्रित्य तदाश्रयजीवानुपरोधेन यान्तोऽवश्यायचारणाः ।
 नभोवर्त्तानि प्रविततजलधरपटलपटास्तरणे जीवानुपधातिचङ्क-
 मणप्रभवो मेघचारणाः । ग्राह्येष्वादिजलधरादेर्विनिर्गतवारि-
 धारावलम्बनेन प्राक्षिपीडामन्तरेण यान्तो वारिधाराचारणाः ।
 कुलहृन्नाम्तराकभाविनभःप्रदेशेषु कुलहृन्नादिसम्बद्धमर्कटकतन्वा-
 लम्बनपादोद्धारणनिक्षेपावदाता मर्कटकतन्मूणच्छिन्दन्तो यान्तो
 मर्कटकतन्मुचारणाः । चन्द्रार्कश्चन्द्रजलाद्यन्यतमज्जोतौरग्निसम्ब-

न्येन भुवीव पादविहारकुशलाः ज्योतीरग्निचारणाः । पवने-
न्येनैकदिग्मुखोन्मुखेषु प्रतिलोमानुलोमवर्त्तिषु तत्पदेशावलीमुपा-
दाय गतिमखलितचरणविन्यासामास्तन्दन्तो वायुचारणाः ।

तपश्चरणमाहात्म्यगुणादितरतोऽपि वा ।

आग्नीविषाः समर्थाः स्युर्निग्रहेऽनुग्रहेऽपि च ॥ १ ॥

द्रव्याणि मूर्त्तिमन्त्येव विषयो यस्य सर्व्वतः ।

नैयत्यरहितं ज्ञानं तस्यादवधिलक्षणम् ॥ २ ॥

स्यात्मनःपर्य्ययो ज्ञानं मनुष्यक्षेत्रवर्त्तिनाम् ।

प्राणिनां समनस्त्वानां मनोद्रव्यप्रकाशकम् ॥ ३ ॥

चतुर्ष्व विपुलमेति स्यात्मनःपर्य्ययो द्विधा ।

विशुद्धप्रतिपाताभ्यां विपुलस्तु विशिष्यते ॥ ४ ॥ ८ ॥

केवलज्ञानलक्षणफलोपदर्शनेन योगमेव स्तौति—

अहो योगस्य माहात्म्यं प्राज्यं साम्राज्यमुद्वहन् ।

अवाप केवलज्ञानं भरतो भरताधिपः ॥ १० ॥

अहो इत्याद्यर्थं प्राज्यं पुष्कलं साम्राज्यं चक्रवर्त्तित्वमुद्वहन्नेव
न पुनस्त्यक्तराज्यसम्पत् । भरताधिपः षट्षण्णभरतक्षेत्रस्वामी ।

तथाहि—

एतस्यामवसर्पिष्यामेकान्तसुषमारके ।

सागरोपमकोटीनां चतुष्कोटिमिते गते ॥ १ ॥

सागरोपमकोटीनां तिसृभिः कोटिभिर्मिते ।

अरके सुषमानाणि द्वितीयेऽपि गते सति ॥ २ ॥

तद्विकीटाकोटिमिते सुधमदुःखमारके ।
 पत्न्याष्टमांशशेषे च दक्षिणार्धेऽस्य भारते ॥ ३ ॥
 सप्ताभूवन् कुलकरा इमे विमलवाहनः ।
 चक्षुर्मांस यज्ञस्त्री चाभिचन्द्रोऽथ प्रसेनजित् ॥ ४ ॥
 मरुदेवस्य नाभिस्य तत्र नाभेर्गृहिण्यभूत् ।
 मरुदेवेति सच्छीलपवित्रितजगत्प्रया ॥ ५ ॥
 तृतीयारस्य शेषेषु पूर्वलक्षेषु संख्यया ।
 चतुरथीतौ सार्द्धाष्टमासे वर्षत्रयेऽपि च ॥ ६ ॥
 तस्याश्च कुक्षौ सर्वार्थविमानादवतीर्णवान् ।
 चतुर्दशमहास्त्रप्रसूचितः प्रथमो जिनः ॥ ७ ॥
 नाभेऽथ मरुदेव्याश्च तदा सम्यग्जानतोः ।
 स्वप्रार्थामिन्द्राः सर्वेऽपि व्याचक्रुः प्रमदोन्मदाः ॥ ८ ॥
 ततः सुखेन जातस्य शुभेऽङ्गि परमेशितुः ।
 षट्पञ्चाशत्दिक्षुमार्थः सूतिकर्मा प्रचक्रिरे ॥ ९ ॥
 मेरुमूर्ध्नि विभुं नीत्वा जल्लोत्सङ्गे दिवस्थतिः ।
 तीर्थोदकैरभ्यषिञ्चत्स्वं च हर्षान्धुवारिभिः ॥ १० ॥
 वासवेन ततो मातुरर्पितस्य जगद्गुरोः ।
 धात्रीकर्मणि सर्व्वाणि विदधुर्विबुधस्त्रियः ॥ ११ ॥
 निरीक्ष्य ऋषभाकारं लक्ष्मोरी दक्षिणे प्रभोः ।
 चक्रतुः पितरौ नाम ऋषभेति प्रभोदतः ॥ १२ ॥
 यमन्दं दददानन्दं सुधारश्मिरिव प्रभुः ।
 त्रिदशहजारयोगेन धोषितो बह्वधे क्रमात् ॥ १३ ॥

अन्येषुर्धुसदामीश उपासितुमुपागतः ।

अचिन्तयद्भगवतो वंशः क इह कल्पताम् ॥ १४ ॥

अवगत्य तदाकृतमवधिज्ञानतो विभुः ।

तत्कारेणुलतां लातुं करोष करमक्षिपत् ॥ १५ ॥

तां समर्प्य जगद्गर्तुः प्रचक्ष्य च विडौजसा ।

इक्ष्वाकुरिति वंशस्य तदा नाम प्रतिष्ठितम् ॥ १६ ॥

बाष्पं कल्पमिवोन्नतं मध्यन्दिनमिवार्यमा ।

विभुर्विभक्तावयवं द्वितीयं शिन्धिये वयः ॥ १७ ॥

यौवनेऽपि बहू रत्नौ कमलोदरसोदरौ ।

उष्णावकम्पाबलेदौ पादौ समतलौ प्रभोः ॥ १८ ॥

नतार्त्तिच्छेदनायेव प्रपदे चक्रमीशितुः ।

सदास्वितश्रीकरेणोरिव दामाङ्गुशध्वजाः ॥ १९ ॥

स्वामिनः पादयोर्लक्ष्मीलीलासदनयोरिव ।

ग्रहकुम्भी तले पाष्णीं स्वस्तिकश्च विरेजिषे ॥ २० ॥

मांसलो वर्तुलसुक्लो भुजङ्गमफणोपमः ।

अङ्गुष्ठः स्वामिनो वक्ष इव श्रीवत्सलान्वितः ॥ २१ ॥

प्रभोर्निर्वातनिष्कम्पाः स्निग्धदोपश्लोपमाः ।

नीरन्ध्रा ऋजवोऽङ्गुष्ठो दलानीव पदाब्जयोः ॥ २२ ॥

नन्दावर्ता जगद्गर्तुः पादाङ्गुलितलेष्मभान् ।

यद्विष्ण्वानि क्षितौ धर्मप्रतिष्ठाहेतुतां ययुः ॥ २३ ॥

यवाः पर्वसङ्कुलीनामधोवापीभिरावभुः ।

उता इव जगत्क्ष्मीविवाहाय जमज्जभोः ॥ २४ ॥

कन्दः पादाम्बुजस्येव पार्श्ववृत्तायतः स्रुतः ।
 अङ्गुष्ठाङ्गुलिफणिनां फणामणिनिभा मखाः ॥ २५ ॥
 हेमारविन्दसुकुलकर्षिकागोलकत्रियम् ।
 गूढौ गुल्फौ वितेनाते नितान्तं स्वामिपादयोः ॥ २६ ॥
 प्रभोः पादावुपर्यागुपर्या कूर्मवदुच्यते ।
 अप्रकाशसिरौ स्निग्धच्छवी लोमविवर्जितौ ॥ २७ ॥
 अन्तर्मग्नास्त्रिपिशितपुष्कले क्रमवर्त्तले ।
 एणैजङ्गाविडम्बिन्धौ जङ्घे गौर्यौ जगत्पतेः ॥ २८ ॥
 जानुनौ स्वामिनोऽधातां वर्त्तले मांसपूरिते ।
 तूलपूर्णपिधानान्तःक्षिप्तदर्पणरूपताम् ॥ २९ ॥
 ऊरू च स्रुतौ स्निग्धावानुपूर्य्येव पीवरी ।
 बिभराच्चक्रतुः प्रौढकदलीस्तम्भविश्रमम् ॥ ३० ॥
 स्वामिनः कुक्षरस्येव मुष्कौ गूढौ समस्थितौ ।
 अतिगूढं च पुंश्चिह्नं कुलीनस्येव वाजिनः ॥ ३१ ॥
 तन्वासिरमनिम्बोच्चमङ्गलादीर्घमश्रुधम् ।
 सरलं स्रुतु निर्लोम वर्त्तुलं सुरभीन्द्रियम् ॥ ३२ ॥
 शीतप्रदक्षिणावर्त्तग्रन्थदुल्लेकधारकम् ।
 अवीभक्तावर्त्ताकारकोशस्थं पिप्परं तथा ॥ ३३ ॥
 आयता मांसला स्थूला विशाला कठिना कटिः ।
 मध्यभागस्तनुत्वेन कुलिग्रोदरसोदरः ॥ ३४ ॥
 नाभिर्बभार गन्धूरा सरिदावर्त्तविश्रमम् ।
 कुक्षौ स्निग्धौ मांसवन्तौ कोमलौ सरलौ समौ ॥ ३५ ॥

अधाहवःखलं स्वर्णशिलापृथुसुवतम् ।
 श्रीवस्तरूपीठाङ्गं श्रीलीलावेदिकाश्रियम् ॥ ३६ ॥
 दृढपीनोन्नतौ स्नानौ ककुब्जलाकुदोपमौ ।
 चक्षुरोमोन्नते कक्षे गन्धखेदमलोद्भिक्ते ॥ ३७ ॥
 पीनौ पाणिफणिच्छत्रौ भुजावाजानुलम्बितौ ।
 चक्षुलाया नियमने नागपाशाविव श्रियः ॥ ३८ ॥
 नवान्नपन्नवाताम्रतलौ निष्कर्मकर्कशौ ।
 अस्त्रेदनावपच्छिद्रावुष्णौ पाणी जगत्पतेः ॥ ३९ ॥
 दण्डचक्रधनुर्मस्यश्रीवत्सकुलिशाङ्गुयैः ।
 ध्वजाज्जामरश्चक्रशङ्खकुम्भाभिमन्दरैः ॥ ४० ॥
 मकरर्षभसिंहाश्चरयस्त्रिकदिग्भजेः ।
 प्रासादतोरणह्रीपैः पाणी पादाविवाङ्कितौ ॥ ४१ ॥
 अङ्गुष्ठाङ्गुलयः शोणाः सरलाः शोणपाणिजाः ।
 प्ररोद्धा इव कल्पद्रोः प्रान्तमाणिक्यपुष्पिताः ॥ ४२ ॥
 यवाः स्रष्टमशोभन्त स्वामिनोऽङ्गुष्ठपर्वसु ।
 यशोवस्तुरङ्गस्य पुष्टिवैशिष्ट्यहेतवः ॥ ४३ ॥
 अङ्गुलीमूर्धसु विभोः सर्वसम्पत्तिर्गंसिनः ।
 दधुः प्रदक्षिणावर्त्ता दक्षिणावर्त्तशङ्कताम् ॥ ४४ ॥
 कृच्छ्रादुद्धरणीयानि जगन्ति त्रीण्यपीत्यभान् ।
 संख्यालेखा इव तिस्रो लेखा मूले काराजयोः ॥ ४५ ॥
 वर्त्तुलोऽनतिदीर्घश्च लेखाम्रयपवित्रितः ।
 गभीरध्वनिराधत्ते कण्ठः कम्बुविडम्बनाम् ॥ ४६ ॥

विमलं वर्तुलं कान्तितरङ्गि वदनं विभोः ।
 पौष्पदीधितिरिवापरो लाङ्कनवर्जितः ॥ ४७ ॥
 मङ्गणौ मांसलौ स्निग्धौ कपोलफलकौ प्रभोः ।
 दर्पणाविव सौवर्णौ वाङ्मङ्गलोः सहवासयोः ॥ ४८ ॥
 पन्तरावर्त्तसुभगौ कर्णौ स्कन्धान्तलम्बितौ ।
 प्रभोर्मुखप्रभासिन्धुतीरस्थे शक्तिके इव ॥ ४९ ॥
 ओष्ठौ विम्बोपमौ दन्ता द्वात्रिंशत्कुन्दसोदराः ।
 क्रमस्फारा क्रमोत्तुङ्गवंशा नासा मर्हशितुः ॥ ५० ॥
 पङ्कजदोर्ध्वं चिबुकं मांसलं वर्तुलं दृढु ।
 नेत्रकं बहुलं स्निग्धं कोमलं स्मर्यु तायिनः ॥ ५१ ॥
 प्रत्ययकल्पविटपिप्रवालारुणकोमला ।
 प्रभोर्जिह्वातिस्खूला द्वादशाङ्गागमार्थसूः ॥ ५२ ॥
 पन्तरा लङ्घ्यधवले प्रान्तरक्ते विलोचने ।
 नीलस्फटिकशोणाश्रममणिन्यानमये इव ॥ ५३ ॥
 ते च कर्णान्तविश्रान्ते कज्जलश्यामपङ्कजौ ।
 विकस्वरे तामरसे निलीनालिकुले इव ॥ ५४ ॥
 विभराश्रुतुर्भर्तुः श्यामले कुटिले भ्रुवौ ।
 दृष्टिपुष्करिणीतीरसमुद्भिन्नलताश्रियम् ॥ ५५ ॥
 विशालं मांसलं वृत्तं मङ्गणं कठिनं समम् ।
 भालस्त्रलं जयङ्गर्तुरदृष्टमीसोमसोदरम् ॥ ५६ ॥
 भुवनस्वामिनो मीलिरानुपूर्व्या समुन्नतः ।
 दध्रावधोमुखीभूतच्छवसन्नञ्जवारितान् ॥ ५७ ॥

मौलिच्छवे महेशस्य जगदीशत्वग्रसिनि ।
 वृत्तमुत्तुङ्गमुत्थीर्षं मित्रिये कलशत्रियम् ॥ ५८ ॥
 केशाशकाशिरं मूर्द्धि प्रभोर्भ्रमरमेचकाः ।
 कुक्षिताः कोमलाः स्निग्धाः कालिन्ध्या इव वीचयः ॥ ५९ ॥
 गोरोचनागर्भगौरी स्निग्धस्त्रच्छा त्वगावभौ ।
 स्वर्णद्रवविलिप्तेव तनौ त्रिजगदीशितुः ॥ ६० ॥
 चटूनि भ्रमरप्रक्षामान्यद्वितीयोद्भमानि च ।
 विसतन्मुतनीयांसि लोमानि स्वामिनस्तनौ ॥ ६१ ॥
 उत्पुलककुमुदामोदः श्लासी विस्त्रेतप्रत्यलम् ।
 गोक्षीरधाराधवलं रुधिरं च जगत्पतेः ॥ ६२ ॥
 इत्यसाधारणेर्नानालक्षणेर्ललितः प्रभुः ।
 रत्नै रत्नाकर इव सेव्यः कस्वेह नाभवत् ॥ ६३ ॥
 अन्धेषुः क्रीडया क्रीडन्नालभावानुरूपया ।
 मिथो मिथुनकं किञ्चित्तले तालतरोरगात् ॥ ६४ ॥
 तदैव दैवदुर्योगात्तन्मध्याक्षरमूर्धनि ।
 तडिहृष्ट इवैरण्डेऽपतन्तालफलं महत् ॥ ६५ ॥
 प्रहृतः काकतालीयन्यायेनाश्लेष मर्षयि ।
 विपन्नो दारकस्तत्र प्रयमेनापस्त्युना ॥ ६६ ॥
 कालधर्मं गते तस्मिंस्तद्वितीया नितम्बिनी ।
 यूथभ्रष्टा कुरङ्गीव किंकर्तव्यजडाभवत् ॥ ६७ ॥
 अकाण्डमुहुराघातेनेव तेनापस्त्युना ।
 बभूवुर्मूर्च्छितानीव मिथुनान्वपराक्षपि ॥ ६८ ॥

तानि ताम्रघतः कृत्वा नारीं पुरुषवर्जिताम् ।
 किंकर्षव्यविमूढानि श्रीनामरूपनिन्दिर ॥ ६८ ॥
 एषा हृषभनाथस्य धर्मपत्नी भवत्विति ।
 प्रतिजग्राह तां नाभिर्नेत्रकौरवकौमुदीम् ॥ ७० ॥
 अथदा तु 'विभोरुद्ययाभोगफलकर्म्मणः ।
 आगादिन्द्रो विवाहार्थे हृन्दारकमणान्वितः ॥ ७१ ॥
 ततः स्वर्णमयस्तभ्रभ्राजिष्णुमणिपुत्रिकम् ।
 धर्मकनिर्गमहारमकार्पुर्मण्डपं सुराः ॥ ७२ ॥
 श्वेतदिव्यांशुकोक्षोचच्छलेन गगतस्थया ।
 गङ्गाशेवान्वितः सोऽभूद्भूरिशोभादिदृश्या ॥ ७३ ॥
 तोरणानि चतुर्दिशु सन्तानतरुपलवैः ।
 तत्राभूवन् धनूंषीव सज्जितानि मनोभुवा ॥ ७४ ॥
 चतस्रो रत्नकलशश्रेणयोऽभ्रंलिहाप्रगाः ।
 पर्यस्थाप्यन्त देवीभिर्निधानानि रतेरिव ॥ ७५ ॥
 बहुषुर्मण्डपहारि चेलोत्क्षेपं पयोमुखः ।
 चक्रे मध्ये सुरीभिर्भूः पङ्क्तिं यच्चकर्हमैः ॥ ७६ ॥
 वाद्यमानेषु तूर्णेषु गीयमाने च मङ्गले ।
 अवाहयन्नगायं प्रतिशब्दैर्दिगङ्गनाः ॥ ७७ ॥
 सुमङ्गलासुनन्दाभ्यां कुमारीभ्यामकारयत् ।
 वासवः परमेशस्य पाणिग्रहमहोत्सवम् ॥ ७८ ॥

(१) क ख विभोरुद्ययाभोगफलकर्म्मणः ।

(२) ख न अर्धंलिहाप्रगाः ।

ततः सुमङ्गलादेवी देवैः प्रकृतमङ्गला ।

अपत्ये भरतवाङ्मयी युष्मरूपे अजीजनत् ॥ ७८ ॥

त्रैलोक्यजनितामन्दा सुनन्दा सुषुवे युगम् ।

सुबाहुं बाहुबलिनं सुन्दरीं चातिसुन्दरीम् ॥ ८० ॥

पुनरेकोनपञ्चाशत्संयुगानि सुमङ्गला ।

असूत बलिनो मूर्त्तान् द्वैरूप्येषेव मातृतान् ॥ ८१ ॥

अन्येद्युरन्याय इति पूत्कारोद्धृतबाहुभिः ।

नाभिर्व्यञ्जपि सन्भूय सर्वैर्मिथुनकैरिदम् ॥ ८२ ॥

तिस्रो हकारमकारधिकारास्थाः सुनीतयः ।

न गण्यन्तेऽधुना पुष्भिः कुर्व्यद्विरसमञ्जसम् ॥ ८३ ॥

ततः कुलकरोऽप्यूचे आतात्मादसमञ्जसात् ।

एष वो वृषभः स्वामी तद्वर्त्तध्वं तदाज्ञया ॥ ८४ ॥

तदा कुलकराज्ञातः कर्त्तुं राज्यस्थितिं स्फुटाम् ।

प्रभुर्ज्ञानत्रयमयो मिथुनाय्वेवमन्वशात् ॥ ८५ ॥

राजा भवति मर्यादाव्यतिक्रमनिरोधकः ।

तस्वीचासनदानेनाभिषेकः क्रियते जलैः ॥ ८६ ॥

आकर्ष्य वचनं भर्त्तुंस्ते सर्वे युष्मदर्थिणः ।

तच्छिष्यया ययुः पत्रपुटैर्जलजिह्वया ॥ ८७ ॥

तदा चासनकम्पेनावधिज्ञानप्रयोगतः ।

विज्ञातभगवद्वाङ्मयसमयः शक्त आययौ ॥ ८८ ॥

रत्नसिंहासनेऽध्यास्य वासवः परमेश्वरम् ।

साम्राज्येऽभिषिषेचाक्षयक्षेत्रे च मुकुटादिभिः ॥ ८९ ॥

इतश्चाश्वो जिनीपनपुटे रश्मिधारितैः ।
 निजं मन इव स्वच्छमानिन्दे मिथुनैर्जलम् ॥ ८० ॥
 उदयाद्रिभिवाक्येण मुकुटेनोपशोभितम् ।
 अत्यन्तविमलैर्वस्त्रैर्व्योमेव शरदम्बुदेः ॥ ८१ ॥
 हंसैरिव शरत्कालं सञ्चरन्नाश्चामरैः ।
 कृताभिषेकं नामेयं ददृशुस्तानि विस्मयात् ॥ ८२ ॥ (युष्मं)
 नैतद्युक्तं प्रभोर्मूर्द्धि चेतुमिव विमर्शिभिः ।
 विनीतैर्मिथुनैर्वारि निदधे परदपन्नयोः ॥ ८३ ॥
 योजनान्यथ विस्तीर्णा नव द्वादश चायतान् ।
 विनीतास्यां पुरीं कर्तुं श्रौदमुक्ता हरिर्ययौ ॥ ८४ ॥
 सोऽपि रत्नमयीं भूमेर्माणिक्यमुकुटोपमाम् ।
 व्यधात् द्विषामयोध्येति तामयोध्यापराभिधाम् ॥ ८५ ॥
 तां च निर्माय निर्मायः पूरयामास यक्षराट् ।
 अक्षय्यरत्नवसनधनधान्यैर्निरन्तरम् ॥ ८६ ॥
 वज्रैर्द्विनीलवैडूर्यहर्म्यकिर्णैरिरश्मिभिः ।
 भित्तिं विनापि खे तत्र चित्रकर्म विरच्यते ॥ ८७ ॥
 तदग्रे दीपमाणिक्यकपिशोर्षपरम्पराः ।
 अयन्नादर्थतां यान्ति चिरं खेचरयोषिताम् ॥ ८८ ॥
 तस्यां गृहाङ्गभुवि सस्ति कन्यस्तमौक्तिकैः ।
 खैरं कर्करकक्रीडां कुर्वते बालिकाजनः ॥ ८९ ॥
 तत्रोद्यानोच्चैश्चायत्नस्त्वमानान्यहर्षिणम् ।
 खेचरीणां विमानानि अथं यान्ति कुसायतान् ॥ ९०० ॥

तत्र दृष्टाऽदृष्टस्येषु रत्नराशौ ससुष्ठितान् ।

तदवकरकूटोऽयं तर्क्यते रोहताचलः ॥ १ ॥

जलकेलिरतस्त्रीणां बुटितैर्हारमौक्तिकैः ।

ताम्रपर्णीत्रियं तत्र दधते गृहदौर्घिकाः ॥ २ ॥

तत्रेभ्याः सन्ति ते येषां कस्याप्येकतमस्य सः ।

व्यवहर्तुं गतो मध्ये वनिकपुत्रो धनाधिपः ॥ ३ ॥

नक्तमिन्दुदृषन्नितिमन्दिरस्यन्दिवारिभिः ।

प्रशान्तपांशवो रथ्याः क्रियन्ते तत्र सर्व्वतः ॥ ४ ॥

वापीकूपसरोलजैः सुधासोदरवारिभिः ।

नागलोकं नवसुधाकुण्डं परिवभूव सा ॥ ५ ॥

नगरीं तामलकुर्व्वरन्दो हवभध्वजः ।

अपत्नानि निजानौव प्रजाशिरमपालयत् ॥ ६ ॥

तत उत्पादयामास लोकानुग्रहकाम्यया ।

एकैकयो विंशतिधा पञ्च शिल्पानि नाभिभूः ॥ ७ ॥

राज्यस्थितिनिमित्तं चाऽप्यहीनास्तरुगान् गजान् ।

सामाद्युपायसारां च नीतिरौतिमदर्शयत् ॥ ८ ॥

हासप्ततिकलाकाण्डं भरतं चाध्यजीगपत् ।

भरतोऽपि निजान् भ्रातृस्तनयानितरानपि ॥ ९ ॥

नामैयो बाहुबलिनं भिद्यमानाग्ननेकशः ।

लक्ष्मणानि च हस्तस्यस्त्रीपुंसानामजिज्ञपत् ॥ १० ॥

अष्टादशलपीर्नाश्रया अपसव्येन पाणिना ।

दर्शयामास सव्येन सुन्दर्यां गणितं युगः ॥ ११ ॥

वर्षावस्थां रचयन् न्यायमार्गं प्रवर्त्तयन् ।
 त्राशीतिं पूर्वलक्षाणि नाभिभूरत्यवाहयत् ॥ १२ ॥
 प्रभुः स्मरकतावासे मधुमासे समेषुषि ।
 अगादन्धेषु रुक्षानि परिवारानुरोधतः ॥ १३ ॥
 गुञ्जनिः पुष्पमाकन्दमकरन्दोन्मदाक्षिभिः ।
 मधुलक्ष्मीर्बभूव स्वागतिकीव जगत्प्रभोः ॥ १४ ॥
 पूर्वैरङ्ग इवारब्धे पञ्चमोच्चारिभिः पिकैः ।
 अदर्शयत्ततालास्यं मलयानिललासकः ॥ १५ ॥
 प्रतिग्राह्यं बिलम्बाभिः पुष्पोद्भयकुतूहकात् ।
 स्त्रीभिस्तत्राभवन् वृक्षाः सञ्जातस्त्रीफला इव ॥ १६ ॥
 पुष्पवासस्यहासीनः पुष्पाभरणभूषितः ।
 पुष्पगिन्दुकहस्तोऽभासधुर्मूर्त्त इव प्रभुः ॥ १७ ॥
 तत्र 'खेलायमानेषु निर्भरं भरतादिषु ।
 दध्यौ स्वामी किमीदृशा क्रीडा दोगुन्दगेवपि ॥ १८ ॥
 जम्बेऽथावधिना स्वामी स्तःसुखान्धुत्तरोत्तरम् ।
 अनुत्तरस्वर्गसुखं भुक्तापूर्वं स्वयं च तत् ॥ १९ ॥
 भूयोऽप्यचिन्तयदिदं विगलन्मोहबन्धनः ।
 धिरीष विषयाक्रान्तो वेत्ति नात्महितं जगः ॥ २० ॥
 अहो संसारकूपेऽस्मिन् जीवाः कुर्वन्ति कर्मभिः ।
 अरघवघटीन्यायेनैहिरियाहिरां क्रियाम् ॥ २१ ॥

इत्यासीन्ननसा यावद्विभुर्भवपरास्तुतः ।

तावन्नोक्तान्तिका देवा एतुः सारस्वतादयः ॥ २२ ॥

वह्निरक्षसिभिर्मूर्ध्नि कृतान्धमुकुटा इव ।

प्रशम्य ते व्यग्रपयम् स्वार्मिस्तीर्थं प्रवर्त्तय ॥ २३ ॥

गतेषु तेषु भगवानुद्यानाबन्धनाभिधात् ।

व्यावृत्त्य गत्वा नगरीमाकुहावावनोपतीन् ॥ २४ ॥

राज्येऽभ्यविष्टद्वरतं ज्येष्ठपुत्रं ततो विभुः ।

बाहुबल्यादिपुत्राणां विभज्य विषयान् ददौ ॥ २५ ॥

सांख्यत्सरिकदानेन ततोऽतर्प्योत्तमा भुवम् ।

देहीति दीनवाक्यञ्च कश्चिदासीदाया नहि ॥ २६ ॥

अथासनप्रकम्पेन सर्वेऽप्यभ्येत्य वासवाः ।

अभिषेकं प्रभोसक्तुर्गिरिरिव पयोमुखः ॥ २७ ॥

मात्स्याक्षरागैर्देवेश्यस्तैर्वासितविष्टपैः ।

स्त्रयशोभिरिवाशोभि परितः परमेश्वरः ॥ २८ ॥

विचित्रैरर्चितो वज्रैरन्नतृप्तैश्च भूषणैः ।

विभुर्बभासे सज्ज्याभ्रधिष्णौरिव मरुत्पथः ॥ २९ ॥

दिवि दुन्दुभिनादं च कारयामास वासवः ।

जगतो दददानन्दमसन्मान्तमिवाकानि ॥ ३० ॥

सुरासुरनरोद्दामारोहृष्टिबिकां विभुः ।

अर्चलोकगतेर्मार्गं जगतो दर्शयन्निव ॥ ३१ ॥

एवं सदेवैर्देवेशैश्चक्रैर्निष्क्रमणोक्तवः ।

यं पश्यन्निर्निजदृशां नैर्निमेषं कृतार्चितम् ॥ ३२ ॥

मत्वा सिद्धार्थकोद्याने सुभोच परमेश्वरः ।
 कुक्षुमाभरणादीनि कषायाग्निरु सर्वतः ॥ ३३ ॥
 चतुर्भिर्मुष्टिभिः केशानुद्धार जगद्गुरुः ।
 जिह्वस्तुः पञ्चमीं मुष्टिं वासवेनेति याचितः ॥ ३४ ॥
 देवास्योः स्वर्णरुचोर्वाचातोतातिशोभते ।
 केशवद्वयसावास्तामिति तां स्वाम्यधारयत् ॥ ३५ ॥
 प्रतोच्छतश्च सौधर्माधिपतेः सिचयाञ्जले ।
 स्वामिकेशा दधुर्दत्तवर्णान्तरगुणत्रियम् ॥ ३६ ॥
 चीरोदधौ सुधर्मेशः केशान् क्षिप्वाभ्युपेत्य च ।
 रत्नाचार्य इवारक्षत्तुमुलं मुष्टिसंज्ञया ॥ ३७ ॥
 सर्वं सावद्यं प्रत्याख्यामीति चारित्रमुच्चकैः ।
 मोक्षाध्वनौ रथमिवाध्याकरोह जगत्पतिः ॥ ३८ ॥
 सर्वतः सर्वजन्तूनां मनोद्वेष्याणि दर्शयत् ।
 जज्ञे ज्ञानं प्रभोसुख्यं मनःपर्ययसंज्ञकम् ॥ ३९ ॥
 राज्ञां सहस्राक्षत्वारीऽनुयान्तस्तं निजप्रभुम् ।
 व्रतमाददिरे भक्त्या कुलीनानां क्रमो ह्यसौ ॥ ४० ॥
 ततः सर्वेष्वपीन्द्रेषु गतेषु स्वं स्वमाश्रयम् ।
 व्यहरत्तैर्वृत्तः स्वामी यूथनाथ इव द्विपैः ॥ ४१ ॥
 लोकैर्भिष्णात्स्वरूपाज्ञैर्भिष्णार्थं श्रमतः प्रभोः ।
 अदौकि कथ्येभाभ्यादि धिगार्ज्यवमपि क्षचित् ॥ ४२ ॥
 व्याख्यामप्राप्नुवन् भिक्षां सहमानः परीषद्गान् ।
 अदीनमानसः स्वामी मौनव्रतमुपाश्रितः ॥ ४३ ॥

त्रमशानां सहस्रैस्तेषुर्भिरपि नाभिभूः ।
 सुधातेर्मसुषे को वा 'ससस्त्रो भगवानिव ॥ ४४ ॥
 वने मूलफलाहारा जग्निरि ते तु तापसाः ।
 भवद्वीपयक्षुषो धिक्तामोचपयश्रुतान् ॥ ४५ ॥
 अथ कच्छमहाकच्छपुत्रावाभ्रागतौ कश्चित् ।
 ईयतुर्नमिबिन्मी स्वामिनं प्रतिमास्थितम् ॥ ४६ ॥
 प्रशस्य तौ विप्रपयाम्भूवतुरिति प्रभुम् ।
 आचयोर्नापरः स्वामो स्वामिन् राज्यप्रदो भव ॥ ४७ ॥
 न किञ्चिदूचे भगवांस्तदा तौ सेवकावपि ।
 निर्ममा हि न लिप्यन्ते कस्माप्येहिकचिन्तया ॥ ४८ ॥
 तौ कष्टासौ सिवेवाने स्वामिनं पारिपार्श्विकौ ।
 अहर्निशं मेरुगिरिं सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ४९ ॥
 अथ तौ धरणिन्द्रेण प्रभुं वन्दितुमेषुषा ।
 को युवामिह को हेतुरित्युक्तावेवमूचतुः ॥ ५० ॥
 श्रुत्वावावामसौ भर्ता कश्चिदप्यादिदेश च ।
 राज्यं विभज्य सर्वेषां स्वपुत्राणामदत्त च ॥ ५१ ॥
 अपि प्रदत्तसर्वस्वो दातासौ राज्यभावयोः ।
 अस्ति नास्तीति का चिन्ता कार्या सेवैव सेवकैः ॥ ५२ ॥
 याचेथां भरतं स्वामो निर्ममो निष्परिग्रहः ।
 किमप्य दद्यादिति तौ तेनोक्तावित्यबोचताम् ॥ ५३ ॥

विश्वस्वामिनमाप्यामुं कुर्वः स्वाम्यन्तरं नहि ।
 कल्पपादपमासाद्य कः करीरं निषेवते ॥ ५४ ॥
 भावां याचावहे नान्यं विहाय परमेस्वरम् ।
 पयोमुखं विमुच्यान्यं याचते चातकोऽपि किम् ॥ ५५ ॥
 स्वस्त्यस्तु भरतादिभ्यः किं तवास्माद्विचिन्तया ।
 स्वामिनोऽस्माद्यद्भवति तद्भवत्वपरिण किम् ॥ ५६ ॥
 तदुक्तिमुदितोऽवादीदधेदं पद्मगोस्वरः ।
 पातालपतिरेषोऽस्मि स्वामिनोऽस्यैव किङ्करः ॥ ५७ ॥
 सेव्यः स्वाम्ययमेवेति प्रतिष्ठा साधु साधु वः ।
 स्वामिसेवाफलं विद्याधरैस्त्वयं ददामि तत् ॥ ५८ ॥
 स्वामिसेवाप्तमेवेतद्बुद्धेयां हन्त नान्यथा ।
 सम्बोधेति ददौ विद्याः प्रज्ञप्तौप्रमुखास्तयोः ॥ ५९ ॥
 ईयतुस्तदनुज्ञातौ पञ्चाशद्योजनीष्टयम् ।
 तौ वैताब्द्याद्विमुत्सेधं पञ्चविंशतियोजनम् ॥ ६० ॥
 दशयोजनविस्तारदक्षिणश्रेणिमध्यगाः ।
 तत्र विद्यावसाञ्चक्रे नमिः पञ्चाशतं पुरीः ॥ ६१ ॥
 दशयोजनविस्तारोत्तरश्रेण्यां व्यबौविशत् ।
 विद्याधरपतिः षष्टिं पुराणि विनमिः पुनः ॥ ६२ ॥
 चक्रावे चक्रवर्त्तित्वं 'चिराद् विद्याधरेषु तौ ।
 तादृशः स्वामिसेवायाः किं नाम स्यादुरासदम् ॥ ६३ ॥

वर्षं मीनी निराहारो विहरन् भगवानपि ।
 पुरं गजपुरं नाम प्रययौ पारशेच्छया ॥ ६४ ॥
 तदा च सोमयशसः श्रेयांसः स्वप्नमैषत ।
 मेघं श्यामं सुधाकुम्भैः क्षालयित्वोष्णं व्यधात् ॥ ६५ ॥
 सुबुद्धिश्रेष्ठिनाम्यैश्च गोसङ्घसं रवेस्तुतम् ।
 श्रेयांसेनाहितं तत्र ततोऽसौ भासुरोऽभवत् ॥ ६६ ॥
 अदग्निं सोमयशसा राजैको बहुभिः परैः ।
 हवः समन्ताच्छ्रेयांससाहाय्याज्यमौयिवान् ॥ ६७ ॥
 त्रयस्ते सदसि स्वप्नानान्योऽन्यस्य न्यवीविदन् ।
 ते निर्णयमजानन्तः स्वं स्वं स्थानं पुनर्ययुः ॥ ६८ ॥
 प्रादुर्भाषयितुमिव तदा तत्स्वप्ननिर्णयम् ।
 श्रेयांसस्य ययौ वेश्म भिक्षार्थी भगवानपि ॥ ६९ ॥
 भगवन्तं समायान्तं शशाङ्कमिव सागरः ।
 आलोक्य श्रेयसां पात्रं श्रेयांसः शिश्रिये मुदम् ॥ ७० ॥
 जहापोहं वितन्वानः श्रेयांसः स्वामिदर्शनात् ।
 अवाप जातिस्मरणं पूर्वजनिधानवत् ॥ ७१ ॥
 यक्षभृद्वज्रनाभोऽसौ प्राग्भवेऽस्माक्षि सारथिः ।
 अनुमन्त्रजितशामुं तदेत्यादि विवेद सः ॥ ७२ ॥
 ततो विघ्नानिर्दोषभिक्षादानविधिः सुधीः ।
 स्वामिने प्रासुकायातेक्षुरसं मुदितो ददौ ॥ ७३ ॥
 भूयानपि रसः पाणिपात्रे भगवतो ममी ।
 श्रेयांसस्य तु हृदये ममुर्नहि मुदस्तदा ॥ ७४ ॥

स्वामिनोऽनुसन्धितोऽन्वासीद् व्योम्नि सन्धिशिखी रसः ।
 अन्धसौ स्वामिनोऽन्धित्वप्रभावाः प्रभवः खलु ॥ ७५ ॥
 ततो भगवता तेन रसेनाकारि पारम्भम् ।
 सुरासुरवृक्षां नेत्रैः पुनस्तद्दर्शनानृतैः ॥ ७६ ॥
 कुर्वन्निर्दुन्दुभिध्वानं देवैर्दिवि घनैरिव ।
 दृष्टयो रत्नपुष्पाणां चक्रिरे वारिदृष्टिवत् ॥ ७७ ॥
 अथ तन्धितां स्वामी ययौ बाहुबलैः पुरीम् ।
 बाह्योद्याने प्रपेदे च प्रतिमामेकरात्रिकीम् ॥ ७८ ॥
 प्रभाते पावयिष्यामि स्वं लोकं स्वामिदर्शनात् ।
 इतीच्छते बाहुबलैः सामून्नासोपमा निशा ॥ ७९ ॥
 स प्रातः प्रययौ यावत्तावत्स्वाम्यन्यतोऽगमत् ।
 तत्रास्वामिकमुद्यानं व्योमेवाचन्द्रमेवत ॥ ८० ॥
 मनोरथो विलीनो मे हृदि बीजमिवीधरे ।
 हा धिक् प्रमहरोऽस्मीति ब्रह्मात्मानं निनिन्द सः ॥ ८१ ॥
 यत्रास्थातां प्रभोः पादौ रत्नैस्तत्रार्थभिर्व्यधात् ।
 धर्मचक्रं सहस्रारं सहस्रांशुमिवापरम् ॥ ८२ ॥
 विवधामिग्रहः स्वामी श्लेष्मदेशेष्वधर्मसु ।
 विजहार यथार्थेषु समभावा हि योगिनः ॥ ८३ ॥
 तदा प्रभृत्वनार्याणामपि पापैककर्षणाम् ।
 धर्मास्तिक्यधिया जज्ञे दृढानुष्ठानचेष्टितम् ॥ ८४ ॥
 एवं विहरमाणसु सहस्रे शरदां गते ।
 पुरं पुरिमताक्षाव्यमाजगाम जगद्गुरुः ॥ ८५ ॥

तत्पूर्वोत्तरदिग्भागे कानने शकटानने ।
 वटस्याधोऽष्टमभक्तेनास्त्राद्यतिमया प्रभुः ॥ ८६ ॥
 आरुह्य क्षपकश्रेणिमपूर्वकरणक्रमात् ।
 शुक्लध्यानान्तरं शुद्धमध्वासीश्च जगत्पतिः ॥ ८७ ॥
 ततश्च घातिकर्माणि व्यलीयन्त घना इव ।
 स्वामिनः केवलज्ञानरविराविर्बभूव च ॥ ८८ ॥
 विमानान्यतिसम्पदाद् घट्टयन्तः परस्परम् ।
 एयुरिन्द्राद्यतुःषष्टिः समं देवगणैस्तदा ॥ ८९ ॥
 त्रैलोक्यभर्तुः समवसरणस्थानभूतत्नम् ।
 असृजन्वायुकुमाराः स्वयं मार्जितमानिनः ॥ ९० ॥
 गन्धाम्बुहृष्टिभिर्मेषकुमाराः सिषिचुः क्षितिम् ।
 सुगन्धिबाष्पैः सोत्थिमधूपाघैर्वैद्यतः प्रभोः ॥ ९१ ॥
 पुष्पोपहारस्ततो जानुद्वन्द्वं व्यधुर्भुवि ।
 अग्रेषत्पूज्यसंसर्गः पूजायै खलु जायते ॥ ९२ ॥
 स्निग्धधूमशिखास्तोमवासितव्योममण्डलाः ।
 चक्रधूर्ध्वघटीस्तत्र तत्र वक्रिकुमारकाः ॥ ९३ ॥
 इन्द्रचापधतालीढमिव नानामणित्विषा ।
 ततः समवसरणं चक्रे शक्रादिभिः सुरैः ॥ ९४ ॥
 रजतस्वर्णमाणिक्यवप्रास्तश्च त्रयो बभुः ।
 भुवनाधिपतिज्योतिर्वैमानिकसुरैः कृताः ॥ ९५ ॥
 असी खर्गमसौ मोक्षं गच्छत्यध्वेति देहिनाम् ।
 शंसन्त्य इव वस्त्रान्धः पताकास्तेषु रेजिरे ॥ ९६ ॥

विद्याभार्यो रत्नमय्यो वप्रोपरि चकाशिरै ।
 कृतप्रवेशनिष्काशा विमानाशङ्कया सुरैः ॥ ८७ ॥
 माचिक्ककपिशीर्षाचि मुग्धामरवधूजनेः ।
 आलोक्यन्त चिरं हर्षाद्भ्रताडङ्गशङ्कया ॥ ८८ ॥
 प्रतिवप्रं च चत्वारि गोपुराणि बभासिरै ।
 चतुर्विधस्य धर्मस्य क्रीडावातायना इव ॥ ८९ ॥
 चक्रो समवसरचान्तरेऽशोकतटः सुरैः ।
 क्रोशत्रयोदयो रत्नत्रयोदयमिवोद्दिग्धम् ॥ ९० ॥
 तस्याधःपूर्वदिग्भागे रत्नसिंहासनं सुराः ।
 सपादपौठं विदधुः सारं स्वर्गत्रियामिव ॥ १ ॥
 प्रविश्य पूर्वद्वारेण नत्वा तीर्थं तमश्निच्छदे ।
 स्वामी सिंहासनं मेजे पूर्वाचलमिवार्यमा ॥ २ ॥
 रत्नसिंहासनस्यानि दिक्ष्वन्यास्त्रपि तत्क्षणम् ।
 भगवत्प्रतिबिम्बानि श्रीणि देवा विचक्रिरै ॥ ३ ॥
 वराक्रीकताराकेन्दुमण्डलं परमेष्ठितुः ।
 त्रैलोक्यस्वामिताचिह्नमिवच्छत्रवयं बभौ ॥ ४ ॥
 भगवानेक एवायं स्वामीत्वपूर्विकृतो भुजः ।
 हृन्ने च प्रभोरग्रे रेजे रत्नमयो ध्वजः ॥ ५ ॥
 चकाशे केवलज्ञानिचक्रवर्त्तित्वसूचकम् ।
 चत्वरुतप्रभाचक्रं धर्मचक्रं प्रभोः पुरः ॥ ६ ॥
 रजतुर्जाङ्गवीचीचिसोदरे चारुचामरे ।
 हंसाविवानुधावनतौ स्वामिनी मुस्रपङ्कजम् ॥ ७ ॥

आविर्बभूवानुवपुस्तदा भामण्डलं विभोः ।
 सद्योतपोतवद्यस्य पुरो मार्तण्डमण्डलम् ॥ ८ ॥
 प्रतिध्वानैद्यतस्त्रोऽपि दिशो मुखरयन् भृशम् ।
 अधोद इव गभीरो दिवि दध्वाग दुन्दुभिः ॥ ९ ॥
 अधोद्वन्ताः सुमनसो विष्वन्वहृषिरे सुरैः ।
 शान्तीभूते जने त्वक्ताम्यस्त्राचीव मनोमुवा ॥ १० ॥
 पञ्चचिंशदतिशयान्वितया भगवान् गिरा ।
 तैलोक्यानुग्रहायाथ प्रारभे धर्मदेशनाम् ॥ ११ ॥
 भगवत्केवलज्ञानोक्तं चारा अचीकर्णम् ।
 भरतस्य तदा चक्ररत्नमम्युदपद्यत ॥ १२ ॥
 उत्पन्नकेवलज्ञात इतश्चक्रमितोऽभ्यगात् ।
 आदौ करोमि कस्मार्थमिति दध्नी चणं नृपः ॥ १३ ॥
 ज्ञा विष्णोभयदस्तातः ज्ञा चक्रं प्राणिघातकम् ।
 विसृज्येति स्वामिपूजाहेतोः स्वानादिदेश सः ॥ १४ ॥
 सूनोः परीषद्दोदन्तदुःखाच्चूत्यचटभुजम् ।
 मरुदेवामयोपेत्य नत्वा चासौ व्यजिज्ञपत् ॥ १५ ॥
 आदिशः सर्व्वदापीदं यन्मे सूनुस्तपात्त्वये ।
 पद्मखण्ड इव सृदुः सहते वारिविद्रवम् ॥ १६ ॥
 हिमसौ हिमसम्पातपरिक्लेशवशां दयाम् ।
 अरख्ये मालतीस्तम्ब इव याति निरन्तरम् ॥ १७ ॥
 उष्णार्त्तावुष्णकिरणकिरणैरतिदाहणैः ।
 सन्तापं चानुभवति स्तम्भेरम इवाधिकम् ॥ १८ ॥

तदेवं सर्वकालेषु जनवासी निराश्रयः ।
 दृष्ट्यजगद्देवाकी वत्सो मे दुःखभाजनम् ॥ १८ ॥
 चैलोक्यस्वामिताभाजः स्वसुगोस्तस्य सम्पत्तिः ।
 पश्य सम्पदमित्युक्तारोहयामास तां गजे ॥ २० ॥
 सुवर्णवज्रमाषिष्वभूषणैस्तुरगैर्गजैः ।
 पत्तिभिः स्वन्दनैर्मूर्त्तयैर्मयैः सोऽवलत्ततः ॥ २१ ॥
 सैन्यैर्भूषणभाःपुञ्जकृतजङ्गमतोरणैः ।
 गच्छन् दूरादपि नृपोऽपश्यद्रत्नध्वजं पुरः ॥ २२ ॥
 मरुदेवामयावादीहरतः पुरतो ह्यदः ।
 प्रभोः समवसरणं देवि देवैर्विनिर्मितम् ॥ २३ ॥
 अयं जयजयारापतुमुल्लिखिदिवौकसाम् ।
 श्रूयते तातपादान्ते सेवोक्तवसुप्रेयुषाम् ॥ २४ ॥
 मालवकैशिकीसुख्ययामरागपवित्रिता ।
 कर्णाश्रुतमियं वाष्पी स्वामिनो देशनाकृतिः ॥ २५ ॥
 मयूरसारसकौचहंसाद्यैः स्वस्वराधिका ।
 आकर्ष्यते दत्तकर्णैः स्वामिनो गोः सविस्मयम् ॥ २६ ॥
 तातस्य तोयदस्त्रैव ध्वजावायोजनादिह ।
 श्रुते मनोबलाजैव बलवद्देवि धावति ॥ २७ ॥
 चैलोक्यभर्तुर्गन्धीरां वाष्पीं संसारतारिणीम् ।
 निर्वातदीपनिष्पन्दा मरुदेवा मुदाऽनृणोत् ॥ २८ ॥
 शृण्वन्त्यास्तां गिरं देव्या मरुदेव्या व्यलीयत ।
 आनन्दानुपयःपूरेः पञ्चवत्पटलं दृष्टोः ॥ २९ ॥

साऽपश्यत्तीर्थक्षलक्ष्मीं तस्माऽतिशयप्राप्तिनीम् ।
 तस्मात्सहर्षनानन्दस्यैर्यात्मानं व्यशीर्यत ॥ ३० ॥
 भगवद्दर्शनानन्दयोगस्यैर्यनुयेयुषी ।
 केवलज्ञानमज्ञानमाससाद तदैव सा ॥ ३१ ॥
 कारिस्त्वान्धाधिरूढैव प्राप्तायुःकर्मसङ्ख्या ।
 अन्तःकालीयलिखितेन निर्वाचं मरुदेव्यगात् ॥ ३२ ॥
 एतस्मान्नवसर्पिंस्यां सिद्धोऽसौ प्रथमस्ततः ।
 क्षीराब्धौ तदपुः क्षिप्त्वा चक्रे मोक्षोक्तवः सुरैः ॥ ३३ ॥
 ततो विज्ञाततन्मोक्षो हर्षशुग्भ्यां समं नृपः ।
 अभ्यञ्ज्यायार्कतापाभ्यां शरत्काल इवानशे ॥ ३४ ॥
 सम्यग्य राण्यभिज्ञानि पदातिः सपरिच्छदः ।
 ततः समवसरणं प्रविवेश विशाम्यतिः ॥ ३५ ॥
 चतुर्भिर्देवनिकायैः स्वामी परितृतस्तदा ।
 दृष्ट्ये भरतेशेन दृक्चकोरनिशाकरः ॥ ३६ ॥
 त्रिषु प्रदक्षिणीकृत्य भगवन्तं प्रणम्य च ।
 स्मृद्धिं वचाञ्जलिः स्तोतुमिति चक्री प्रचक्रमे ॥ ३७ ॥
 जयाखिलजगन्नाथ जय विष्णोर्भयप्रद ।
 जय प्रथमतीर्थेण जय संसारतारण ॥ ३८ ॥
 अथावसर्पिण्यैलोकपद्मांकरदिवाकर ।
 त्वयि दृष्टे प्रभातं मे प्रमद्वतमसोऽभवत् ॥ ३९ ॥
 भव्यजीवमनोवारिनिर्मलीकारकर्मणि ।
 वाणी जयति ते नाथ कतकक्षोदसोदरा ॥ ४० ॥

तेषां दूरे न लोकार्थं कारुण्यक्षीरसागरः ।
 समारोहन्ति ये नाथ त्वच्छाशनमहारथम् ॥ ४१ ॥
 लोकाप्रतीऽपि संसारमधिगमं देव ममहे ।
 निष्कारणजगद्वन्मुर्यत साक्षात्त्वमीक्षसे ॥ ४२ ॥
 त्वद्दर्शनमहानन्दस्सन्दनिष्पन्दलोचनैः ।
 स्वामिन् मोक्षमुखाखादः संसारेऽध्यमुमूयते ॥ ४३ ॥
 रागद्वेषकषायाद्यैरुषं जगदरातिभिः ।
 इदमुद्देश्यते नाथ त्वयैवाभयसन्निधा ॥ ४४ ॥
 स्वयं ज्ञापयसे तत्त्वं मार्गं दर्शयसि स्वयम् ।
 स्वयं च त्रायसे विश्वं त्वत्तो नाथामि नाथ किम् ॥ ४५ ॥
 इति सुत्वा जगन्नाथं महीनाथशिरोमणिः ।
 देशनावाक्सुधां धूर्त्तं कर्णाञ्जलिपुटं पपौ ॥ ४६ ॥
 तदा ऋषभसेनादीन् भगवान्मृषभध्वजः ।
 दीक्षयामास चतुरशीतिं गणधरान् स्वयम् ॥ ४७ ॥
 अदीक्षयत्ततो ब्राह्मीं भरतस्व च नन्दान् ।
 शतानि पञ्च नमून् शतानि सप्त नाभिभूः ॥ ४८ ॥
 साधवः पुण्डरीकाक्षः साध्वी ब्राह्मणादयोऽभवन् ।
 ज्ञेयांसाद्याः आवकाश्च आविकरः सुन्दरीमुखाः ॥ ४९ ॥
 एवं चतुर्विधः सङ्घः स्थापितः स्वामिना तदा ।
 ततःप्रसूति सङ्घस्य तद्यैवेवं व्यवस्थितिः ॥ ५० ॥
 स्वाम्यथो भव्यशोभायान्वतोऽगाक्षपरिच्छदः ।
 तं नत्वा भरतप्रदीप्तोऽप्यशोधां नगरीं ययौ ॥ ५१ ॥

तत्र नाभ्यङ्गभूवंशरत्नाकरनिशाकरः ।
 यथाविधि जुगोपोर्वी न्यायो विषहवानिव ॥ ५२ ॥
 चतुःषष्टिः सहस्राणि बभूवुस्तस्य बलभाः ।
 अनुचर्यः त्रियो यासां जज्ञिरे रूपसम्पदा ॥ ५३ ॥
 तस्मिन्नर्द्धासनासीने वासवस्य दिवौकसः ।
 हयोर्भेदमजानन्तः पेतुः प्रणतिसंगये ॥ ५४ ॥
 प्रारब्धदिग्जयः पूर्वं पूर्वस्थां भानुमानिव ।
 सोऽगाञ्जितान्यतेजोभिस्तेजोभिर्द्यौतयन् जगत् ॥ ५५ ॥
 उत्तिष्ठार्चमिवोद्गीचिहस्तविन्मस्तविद्रुमैः ।
 गङ्गासन्धेदसुभगं स प्रापत् पूर्वसागरम् ॥ ५६ ॥
 मागधतीर्थकुमारं देवं मनसि कृत्य च ।
 प्रपेदेऽष्टममक्षं सोऽर्थसिद्धेर्हारमादिमम् ॥ ५७ ॥
 यादांसि त्रासयन्नाशु रथेनारुह्य रंहसा ।
 जलधिं मन्दरेणेव जगाहे स महाभुजः ॥ ५८ ॥
 रथनाभ्युदये तोये स्थित्वा द्वादशयोजनीम् ।
 बाणं दूतमिव प्रैषीषामाह्वं मागधाय सः ॥ ५९ ॥
 अथ मागधतीर्थस्य पतिर्निपतिते शरे ।
 चुकोप विकटाटोपश्चकुटीभङ्गभीषणम् ॥ ६० ॥
 शरे मन्त्राक्षराणीव तस्य नामाक्षराण्यसौ ।
 दृष्ट्वा नागकुमारोऽभून्नितान्तं शान्तमानसः ॥ ६१ ॥
 प्रथमसकवर्त्येव उत्पन्न इति चिन्तयन् ।
 उपतस्थे स भरतं विजयो मूर्तिमानिव ॥ ६२ ॥

वरचूडामधिरघे निजं चूडामणिं कथौ ।
 चिरास्मितं तेज इवोपानयनच्छरं च सः ॥ ६३ ॥
 तवाहं पूर्वदिक्पालः किङ्करः कारवाणि किम् ।
 इति विज्ञपयन् राज्ञा सोऽनुजग्ने मञ्जीजसा ॥ ६४ ॥
 जयस्तन्ममिवारोप्य तत्र तं भागधाधिपम् ।
 पूर्वनीरनिधेस्तीराक्षरदेवो न्यवर्तत ॥ ६५ ॥
 उर्वीमनुर्वी कुर्वाणसलयकचलानपि ।
 चतुरङ्गबलेनात्र प्रपदे दक्षिणोदधिम् ॥ ६६ ॥
 एलालवङ्गलवलीककोलबहले तटे ।
 सैन्यान्वावासयामास सदोर्वीर्यपुरन्दरः ॥ ६७ ॥
 तेजसा स दुरालोको द्वितीयइव भास्करः ।
 महाबाहं महाबाहुराक्षरोह महारथम् ॥ ६८ ॥
 तरङ्गैरिव रङ्गद्विस्तृतमुक्तेसुरङ्गमैः ।
 रथनाभ्युदयं तीरं ललङ्गे स मञ्जोदधिम् ॥ ६९ ॥
 वरदामाभिमुखं च सज्जीकृतशरासनः ।
 धनुर्वेदोद्धारमिव ज्याभिर्घोषं ततान सः ॥ ७० ॥
 सौवर्षकर्षताडङ्गपद्मनालतुलासुश्रम् ।
 काञ्चनं सन्दधे बाणमाकर्षाकृष्टकामुके ॥ ७१ ॥
 वरदामाख्यतीर्थेशमभि श्रीभरतस्ततः ।
 सुमीच नमुचिद्वेषिस्थामा नामाङ्कितं शरम् ॥ ७२ ॥
 वरदामपतिर्बाणं प्रेक्ष्य च प्रतिष्ठञ्च च ।
 भरतं प्रत्युपायञ्च उपायनमुपानयत् ॥ ७३ ॥

कचे च भरताधीशं धन्वीऽस्मि यदिहानमः ।
 नाधेन भवता नाद्य सनाथोऽहमतः परम् ॥ ७४ ॥
 ततस्तमात्मसात्कृत्वा कृत्यविहरतेश्वरः ।
 प्रति प्रतीचीमचलखलयनचलां बलैः ॥ ७५ ॥
 अपरार्णवमासाद्य प्रभासाभिमुखं शरम् ।
 जाज्वल्यमानं भरतस्तडिहृक्कमिवाक्षिपत् ॥ ७६ ॥
 दण्डं प्रयच्छ कुर्वाणां जिजीविषसि चेक्षुषम् ।
 इत्यक्षराणि तद्धाने प्रभासपतिरैक्षत ॥ ७७ ॥
 प्राज्यानि प्रगुणीकृत्य प्राभृतान्यहुतानि मः ।
 चचाल शरमादाय प्रसादयितुमार्षभिम् ॥ ७८ ॥
 हारानीहारहरिणानाजहारातिहारिणः ।
 चिरकालार्जितानात्मयशोराशीनिवाखिलान् ॥ ७९ ॥
 येवामधे दृषत्कल्पो रमारमणहृत्पथिः ।
 तांस्तान्निश्चाणयामास मन्वीक्षरशिरोमणेः ॥ ८० ॥
 कटकानि कटीसूत्रं चूडामणिसुरोमणिम् ।
 निष्कादि चार्पयद्रात्रे मूर्ध्नि तेज इव स्वकम् ॥ ८१ ॥
 इति प्रसादितस्तेनाच्छन्नना भक्तिसङ्गता ।
 भरतोऽगात्रदीं मिन्धुसुत्तरद्वारदेहलीम् ॥ ८२ ॥
 निकषा सिन्धुभवनं निदधे शिबिरं नृपः ।
 सिन्धुदेवीं समुद्दिश्य विदधे चाष्टमं तपः ॥ ८३ ॥
 सिन्धुसासनकम्पेन ज्ञात्वा चक्रिष्यमागतम् ।
 उपेत्योपायनैर्दिव्यैरानर्घं पृथिवीपतिम् ॥ ८४ ॥

तामुरोक्तसेवां च विदुष्य कृतपारथः ।
 अष्टाङ्गिकोक्तवं तस्या विदधे 'वसुधाधवः ॥ ८५ ॥
 सोऽथ चक्रानुगो गच्छन् ककुभोत्तरपूर्वया ।
 भरतार्धद्वयाघाटं वेताब्बाद्रिमवाप च ॥ ८६ ॥
 मितब्धे दक्षिणे तस्य विन्यस्तमिबिरस्ततः ।
 अधिवेताब्धकुमारं नृपतिर्विदधेऽष्टमम् ॥ ८७ ॥
 विन्नायावधिना सोऽपि दिव्यैस्तैस्तैरुपायनैः ।
 उपतस्थे महीपालं सेवां च प्रत्यपद्यत ॥ ८८ ॥
 तं विदुष्य नृपसक्रेऽष्टमभक्तान्तपारथम् ।
 अष्टाङ्गिकोक्तवं तस्य विदधे च यथाविधि ॥ ८९ ॥
 गुहां तमिस्त्रामभितस्तमिस्त्रारिरिव त्विषा ।
 जगाम तददूरे च स्नान्धावारं न्यधानृपः ॥ ९० ॥
 कृतमालामरं तत्र स उद्दिश्याष्टमं व्यधात् ।
 सोऽपि आत्वासनकम्पादार्नर्चोपेत्य भूपतिम् ॥ ९१ ॥
 विदुष्य तमपि क्षापः कृत्वा चाष्टमपारथम् ।
 विदधेऽष्टाङ्गिकां तस्य महीश्वरपुरःसरम् ॥ ९२ ॥
 सुषेणो भरतादेयास्मिन्मुमुक्षीर्य चर्मणा ।
 तरसा साधयामास दक्षिणं सिन्धुनिष्कुटम् ॥ ९३ ॥
 करं ततस्त्वन्नेच्छानामादाय स्नेच्छयाव सः ।
 उत्तीर्य चर्मणा सिन्धुमाययी भरतेश्वरम् ॥ ९४ ॥

वैताञ्छी तमिस्त्रां वज्रकपाटपिहितौ गुह्याम् ।
 उघाटयितुमादिक्षत् 'सुषेणस्यभात्मजः ॥ ८५ ॥
 सुषेणोऽपि प्रभोराज्ञां शेषावन्मूर्ध्नि धारयन् ।
 प्रदेशेऽनासमिस्त्राया गुह्याया अदवीयसि ॥ ८६ ॥
 तदधिष्ठातृदेवं च कृतमालमनुस्मरन् ।
 तस्यौ पौषधशालायामष्टमेन विमुक्तधीः ॥ ८७ ॥
 ज्ञात्वा चाष्टमभक्तान्ते बाह्याभ्यन्तरशौचमृत् ।
 पर्यधाच्छुचिवस्त्राणि विविधाभरणानि च ॥ ८८ ॥
 होमकुण्डोपमे धूपदहने ज्वलदग्निने ।
 धूपमुष्टीः क्षिपन् स्वार्थसाधनीराहुतीरिव ॥ ८९ ॥
 ततः स्नानादसौ तस्या गुह्याया द्वारमभ्यगात् ।
 कोशद्वारं तदायुक्त इवोद्घाटयितुं त्वरौ ॥ ९० ॥
 दृष्टमात्रं तत्कपाटयुगलं प्रपन्नाम च ।
 नेतारमिव तदन्तःप्रवेशः स्यात्कुतोऽन्यथा ॥ १ ॥
 गुह्याद्वारं ततोऽष्टाष्टमङ्गलास्त्रैस्त्रयपूर्वकम् ।
 सोऽष्टाङ्गिकामहिमानं चक्रे स्वमहिमोचितम् ॥ २ ॥
 दण्डरत्नं वज्रसारं सर्वशत्रुविनाशनम् ।
 अथ सेनापतिर्वर्जं वज्रपाणिरिवाददे ॥ ३ ॥
 पदानि कतिचिन्नोपकृत्य वक्र इव ग्रहः ।
 दण्डरत्नेन भटिति कपाटौ त्रिरताडयत् ॥ ४ ॥

पद्माविवाद्देव्येण दृष्टरत्नेन ताडितौ ।
 तडसडिति कुर्वाणौ विस्मिष्टौ तौ बभूवतुः ॥ ५ ॥
 तद्गुहाद्वारवत्सद्यः सविकाशमुखो अशम् ।
 सुषेणो भरतायेदं गत्वा नत्वा व्यजिज्ञपत् ॥ ६ ॥
 अद्याभूस्त्वत्प्रभावेण गुहाद्वारमपाग्लम् ।
 यतेर्निश्रेयसद्वारं तपसेवातिभूयसा ॥ ७ ॥
 मघवैरावणमिवाभिरूढो गन्धवारणम् ।
 तत्कालं भरताधीशो गुहाद्वारमुपाययी ॥ ८ ॥
 अश्वकारापहाराय मणिरत्नं न्यधामृपः ।
 दक्षिणे कुम्भिनः कुम्भे पूर्वाद्राविव भास्करम् ॥ ९ ॥
 ततोऽनुगचमूचक्रच्चक्रमार्गानुगो गुहाम् ।
 प्रविवेश विशामीशो मेघमध्यमिवार्यमा ॥ १० ॥
 गोमूत्रिकाक्रमेणानुयोजनान्तं तमन्विदे ।
 पार्श्वयोः काकिणीरत्नेनालिख्यमण्डलानि सः ॥ ११ ॥
 दीपैरेकोनपञ्चाशमण्डलैः काकिणीकृतैः ।
 मार्त्तण्डमण्डलोद्योतैस्तद्वाहिन्योऽवहन्मुखम् ॥ १२ ॥
 भूपोऽथापश्यदुन्नमन्निमग्ने निम्नगे ययोः ।
 एकत्रोन्नमन्ति धावान्यस्यां मज्जत्यसाम्बपि ॥ १३ ॥
 अतिदुस्तरताभाजोरपि सारणिलीलया ।
 तयोर्नन्दोरनवद्यां पद्मां व्यधित वहेकिः ॥ १४ ॥
 पद्यया ते समुत्तीर्य तद्गुहाकुहरामृपः ।
 निरगच्छन्महामेघमण्डलादिव भास्करः ॥ १५ ॥

भरतो भरतदेशोत्तरखण्डं प्रविष्टवान् ।
 अयुध्वत ततो क्लेशैर्दानवैरिव वासवः ॥ १६ ॥
 जिता राज्ञा 'महेशेन क्लेशाः प्रतिजयेष्वहः ।
 उपासाच्चकिरे मेघमुखान् स्रजुलदेवताः ॥ १७ ॥
 सुसलाकारधाराभिरारादासारदारुणम् ।
 ते प्रावर्त्तन्त संवर्त्त इव विष्वक् प्रवर्षितुम् ॥ १८ ॥
 चर्मरत्नमधस्तेने राज्ञा द्वादशयोजनीम् ।
 तद्वद्दृष्टं कृत्तरत्नं मध्ये च निदधे चमूः ॥ १९ ॥
 मणिरत्नमुखध्वान्तध्वंसाय वसुधाधिपः ।
 पूर्वाचल इवादित्यं कृतदण्डे न्ययोजयत् ॥ २० ॥
 तरदण्ड इवाराजत्तद्भ्रमद्वयसम्पुटम् ।
 ततस्तदादिलोकेऽभूद्भ्रम्राण्डमिति कल्पना ॥ २१ ॥
 पूर्वाङ्गे बापितान् शालीनपराङ्गे च पङ्क्तिमान् ।
 प्रत्यावासं गृहपतिर्भोजनार्थमपूरयत् ॥ २२ ॥
 वर्षं वर्षं च निर्व्विशैरुचे मेघकुमारकैः ।
 किरातासक्रवत्येष न साध्योऽस्मादृशमपि ॥ २३ ॥
 भग्नेष्वास्तन्निरा क्लेशाः शरणं भरतं ययुः ।
 अग्निना किल दग्धानामग्निरेव महौषधम् ॥ २४ ॥
 ततश्चाजय्यमजयत्सिन्धोः कृत्तरनिष्कटम् ।
 स्वाम्यादेशेन सेनानीः संसारमिव योगवित् ॥ २५ ॥

कैश्चित्पयाणकैर्गच्छन् गजेन्द्र इव लीलया ।
 नितम्बं दक्षिणं क्षुद्रहिमाद्रेः प्राप भूपतिः ॥ २६ ॥
 उद्दिश्य क्षुद्रहिमवत्कुमारं तत्र चार्षभिः ।
 चक्रेऽष्टमं कार्यसिद्धेस्तपोमङ्गलमादिमम् ॥ २७ ॥
 गत्वाष्टमान्ते हिमवत्पर्वतं त्रिरताडयत् ।
 साटोपो रथशीर्षेण शीर्षेण्यः पृथिवीभुजाम् ॥ २८ ॥
 भरतेशस्ततः क्षुद्रहिमवद्भिरिमूर्धेनि ।
 दाससतिं योजनानि नामाहं बाणमक्षिपत् ॥ २९ ॥
 बाणमान्त्रिक्य हिमवत्कुमारो 'ऽप्येत्य सत्वरम् ।
 भरताग्रां स्वशिरसा शिरस्त्राणमिवाग्रहीत् ॥ ३० ॥
 गत्वा ऋषभकूटाद्रिमुषभस्वामिभूस्ततः ।
 जघान रथशीर्षेण त्रिर्दन्तेनैव दन्तिराट् ॥ ३१ ॥
 अवसर्पिण्यां तृतीयारप्रान्ते भरतोऽस्मरहम् ।
 चक्रीति वर्णान् काकिण्या तत्पूर्वकटकेऽलिखत् ॥ ३२ ॥
 ततो व्यावृत्त्य सदृक्तः स्कन्धावारं निजं ययौ ।
 चकाराष्टमभक्तान्तपारणं च महीपतिः ॥ ३३ ॥
 ततश्च क्षुद्रहिमवत्कुमारस्य नरेश्वरः ।
 भट्टाहिकोत्सवं चक्रेऽनुरूपं चक्रिसम्पदः ॥ ३४ ॥
 ततो निवहते चक्रवर्त्ती चक्रपथानुगः ।
 सिन्धुगङ्गाभ्यां कुर्वन् सङ्कटं विपुलैर्बलैः ॥ ३५ ॥

नितम्बमुत्तरमथ वैताण्ड्येरेवाप सः ।

तत्र स्वस्थपरीवारं स्कन्धावारं न्यधत्त च ॥ ३६ ॥

ततो नभिविनम्यास्थौ विद्याधरपती प्रति ।

आदिदेश विशामोशो मार्गणं दण्डमार्गणम् ॥ ३७ ॥

वैताण्ड्यशृङ्गादुत्तोर्यं कुपितो दण्डयाचनात् ।

आजगमत्तुर्युयुक्स्तौ विद्याधरबलाहृतौ ॥ ३८ ॥

कुर्वन्मणिविमानैर्द्यां बहुसूर्यमयीमिव ।

प्रज्वलद्भिः प्रहरणैस्तडिन्मालामयीमिव ॥ ३९ ॥

उहामदुन्दुभिध्वानैर्मघघोषमयीमिव ।

विद्याधरबलं व्योमन्यपश्यद्भरतस्ततः ॥ ४० ॥

दण्डार्थिन् दण्डमस्मत्तस्त्वं गृह्णासीति भाषिणी ।

आहवायाह्वयेतां तौ विद्यादृप्तौ महीपतिम् ॥ ४१ ॥

अथ ताभ्यां ससैन्याभ्यां प्रत्येकं युगपच्च सः ।

युयुधे विविधैर्युद्धैर्युद्धार्ज्या यज्जयन्वियः ॥ ४२ ॥

युधा द्वादशवार्षिक्या विद्याधरपती जितौ ।

प्राञ्जलीं प्रणिपत्यैवं भरताधीशमूचतुः ॥ ४३ ॥

रवेरुपरि किं तेजो वायोरुपरि को जवी ।

मोक्षस्थोपरि किं सौख्यं कश्च शूरस्तवोपरि ॥ ४४ ॥

ऋषभो भगवान् साक्षादद्य दृष्टस्त्वमार्षभ ।

अज्ञानाद्योषितोऽस्माभिः कुलस्वामिन् सहस्र तत् ॥ ४५ ॥

किरीट इव नो मूर्द्धि मण्डनं तव शासनम् ।

कोशो वपुर्पत्न्यानि सर्वमन्यच्च तावकम् ॥ ४६ ॥

भक्तिगर्भमिति प्रीत्य भरतेषाय दत्तवान् ।
 विनम्रो विनमिर्नारोरत्नं रत्नोच्चयं नमिः ॥ ४७ ॥
 ततो राज्ञा विहृष्टौ तौ राज्यान्धारोप्य स्रुषु ।
 विरक्तावृषभेशाङ्गिमूले जग्यहतुर्व्रतम् ॥ ४८ ॥
 ततोऽपि चलितवतश्चक्ररत्नस्य दृष्टतः ।
 गच्छन्नासादयामास राजा मन्दाकिनीतटम् ॥ ४९ ॥
 उत्तरं निष्कृष्टं गाङ्गं सुषेणोऽप्यभिषेकयन् ।
 तरसा साधयामास किमसार्धं महाकनान् ॥ ५० ॥
 राजाप्यष्टमभक्तेन गङ्गादेवीमसाधयत् ।
 आनर्चं भरतं सापि देवतार्हैरुपायनैः ॥ ५१ ॥
 ततो गङ्गानदीकूले कमलामोदमालिनि ।
 वासागार इवोवास वसुमत्येकवासवः ॥ ५२ ॥
 भरतं रूपलावण्यकिङ्करीकृतमभ्ययम् ।
 तत्रावलोक्य गङ्गापि प्राप लोभमयीं दशम् ॥ ५३ ॥
 विराजमाना सर्वाङ्गं मुक्तामयविभूषणैः ।
 वदनेन्दोरनुगतैस्तारैस्तारागणैरिव ॥ ५४ ॥
 वस्त्राणि कदलीगर्भत्वक्गर्भाणि बिभ्रती ।
 स्वप्रवाहपयांसीव तद्रूपपरिणामतः ॥ ५५ ॥
 रोमाञ्चकक्षुकोदञ्चत्खचस्फुटितकक्षुका ।
 सद्यस्तरङ्गितापाङ्गा गङ्गा भरतमभ्यगात् ॥ ५६ ॥

(त्रिभिर्विशेषकम्)

प्रेमगद्गदवादिन्या गाढमभ्यर्थं पार्थिवः ।
 रिरंसमानया निन्द्ये तथा निजनिक्केतनम् ॥ ५७ ॥
 भुञ्जानो विविधान् भोगांस्तया सह महीपतिः ।
 एकाहमिव वर्षाणां सहस्रं सोऽत्यवाहयत् ॥ ५८ ॥
 गुहां खण्डप्रपाताख्यामखण्डितपराक्रमः ।
 ततः स्थानाद्भृपः प्राप करटीव वनाहनम् ॥ ५९ ॥
 कृतमालकवत्तत्र नाव्यमालमसाधयत् ।
 अष्टमेन नृपस्तहसस्तस्य चाष्टाङ्गिकां व्यधात् ॥ ६० ॥
 सुषेणोद्घाटितद्वारकपाटां तां गुहां नृपः ।
 प्राविशद्दक्षिणं तस्या द्वारमुज्ज्वले स्वयम् ॥ ६१ ॥
 निर्ययौ तद्गुह्यमध्यात्केशरीव नरेश्वरः ।
 स्तन्धावारं च निदधे गाङ्गे रोधसि पश्चिमे ॥ ६२ ॥
 नवापि निधयो नागकुमाराधिष्ठितास्तदा ।
 गङ्गाकूलमनुप्राप्तं राजानमुपतस्थिरे ॥ ६३ ॥
 इत्युत्तुस्ते वयं गङ्गामुखमागधवासिनः ।
 आगतास्त्वां महाभाग भवद्भ्याम्येवशीकृताः ॥ ६४ ॥
 यथाकाममविश्रान्तमुपभुङ्क्ष्व प्रयच्छ च ।
 अपि क्षीयेत पाथोऽब्धौ न तु क्षीयामहे वयम् ॥ ६५ ॥
 सहस्रैर्नवभिर्यज्ञैः किङ्करैरिव तावकैः ।
 आपूर्यमाणाः सततं चक्राष्टकप्रतिष्ठिताः ॥ ६६ ॥
 द्वादशयोजनायामा नवयोजनविस्तृताः ।
 भूमध्ये सञ्चरिष्यामो देव तत्पारिपार्श्विकाः ॥ ६७ ॥ (युग्मम्)

सेनापतिः सुषेणोऽपि गङ्गादक्षिणनिष्कटम् ।
 महावनं महाबायुरिवोन्मूल्य समाययौ ॥ ६८ ॥
 समा सहस्रैः वध्यैवं जित्वा षट्खण्डमेदिनीम् ।
 चक्रमार्गानुगोऽयोध्यां जगाम जगतीपतिः ॥ ६९ ॥
 ततो द्वादशभिर्वर्षैरागत्यागत्य पार्थिवैः ।
 प्रचक्रे चक्रवर्त्तित्वाभिषेको भरतेशितुः ॥ ७० ॥
 कुर्वता स्वकुटुम्बस्य सारां च ददृशे कथाम् ।
 सुन्दरीं चास्त्रिभूतां च सुकोप भरतेश्वरः ॥ ७१ ॥
 जचे प्राहरिकान् किं रे महेष्टे नास्ति भोजनम् ।
 यदेवमीदृशी जाता अस्त्रिचर्ममयी कथम् ॥ ७२ ॥
 स्वामिन् विजययन्त्राभूत्तव तावत्प्रभृत्यपि ।
 आचामान्त्रान्यविश्रान्तमकार्षीत्सुन्दरी यतः ॥ ७३ ॥
 अत्रान्तरे च भगवान् विहृत्य वसुधातले ।
 भगवान् समवासार्षीदष्टापदगिरौ ततः ॥ ७४ ॥
 श्रुत्वा च भरताधीशः स्वामिवन्दनहेतवे ।
 आगात्तद्देशनां श्रुत्वा व्रतं जघाह सुन्दरी ॥ ७५ ॥
 भ्रातृननागतान् ज्ञात्वा तस्मिन्नपि महीक्षवे ।
 तेषामेकैकशो दूतान् प्राहिणोद्भरतेश्वरः ॥ ७६ ॥
 राज्यानि चेत्समीहध्वे सेवध्वं भरतं ततः ।
 दूतैरित्युदिताः सर्वेऽप्यालोच्यैवावदन्निदम् ॥ ७७ ॥
 विभज्य राज्यं दत्तं नस्तातेन भरतस्य च ।
 संसेव्यमानो भरतोऽधिकं किं नः करिष्यति ॥ ७८ ॥

समापतन्तं किं काले कालं प्रवृत्तयिष्यति ।
 किं जराराक्षसीं देहयाद्विषीं नियहीष्यति ॥ ७९ ॥
 बाधाविधायिनः किं वा व्याधिव्याधान् हनिष्यति ।
 यथोत्तरं वर्द्धमानां दृष्ट्यां वा दलयिष्यति ॥ ८० ॥
 ईदृक्सेवाफलं दातुं न चेन्नरत ईश्वरः ।
 मनुष्यभावे सामान्ये तर्हि कः केन सेव्यताम् ॥ ८१ ॥
 प्राण्यराण्योऽप्यसन्तोषादस्मद्राण्यं जिहृष्यति ।
 स्थान्ना चेत्तद्वयमपि तस्य तातस्य सूनवः ॥ ८२ ॥
 अविज्ञपय्य तातं तु सोदर्येणायजन्मना ।
 दूत त्वत्स्वामिना योषुं न वयं प्रीत्यहामहे ॥ ८३ ॥
 ते दूतानभिधायैवसृषभस्वामिनं ययुः ।
 नत्वा भरतसन्दिष्टं 'तच्च सर्वं व्यजिज्ञपन् ॥ ८४ ॥
 अन्धानकेवलादर्शसंक्रान्ताशेषविष्टपः ।
 कृपावान् भगवानादिनाथोऽपीत्यादिदेश तान् ॥ ८५ ॥
 अनेकयोनिसम्प्राप्तानन्तबाधानिबन्धनम् ।
 अभिमानफलैवेयं राज्यश्रीः सापि नश्वरी ॥ ८६ ॥
 किञ्च या स्वःसुखैस्तृष्णा नातुष्यन्नाग्मवेषु वः ।
 साङ्गारकारकस्येव मर्त्यभोगैः कथं चुटेत् ॥ ८७ ॥
 अङ्गारकारकः कसिदादाय पयसो दृतिम् ।
 जगाम कर्तुमङ्गारानरक्ष्य रौणवारिणि ॥ ८८ ॥

सोऽङ्गारागलसस्तापान्मध्याङ्गातपपोमितात् ।

उन्नूतया तृषाक्रान्तः सर्वं हृतिपयः पपी ॥ ८८ ॥

तेनाप्यच्छिन्नदृष्टः सन् सुप्तः स्वप्ने गृहं गतः ।

भालूकलशनन्दानामुदकान्धमितोऽप्यपात् ॥ ८९ ॥

तज्जलैरप्यशान्तायां तृणायामग्नितैलवत् ।

वापीकूपतडागानि पार्यपायमशोषयत् ॥ ९० ॥

तथैव तृषितोऽद्यापात्सरितः सरितांपतीन् ।

न तु तस्य तृषातुव्यञ्जारकस्त्रेव वेदना ॥ ९१ ॥

मरुकूपे ततो यातः कुशपूलं स रज्जुभिः ।

बद्धा चिक्षेप पयमे किमार्तः कुरुते न हि ॥ ९२ ॥

दूराम्बुत्वेन कूपस्य मध्येऽपि गलिताम्बुकम् ।

निक्षीत्य पूलं द्रुमकः स्नेहप्रोतमिवापिबत् ॥ ९३ ॥

न च्छिन्ना यार्णवाद्यैस्तृट् छेद्या पूलाभ्रसा न सा ।

तद्बद्धः स्वःसुखाच्छिन्ना छेद्या राज्याश्रिया किमु ॥ ९४ ॥

धमन्दानन्दनिःस्वन्दिनिर्वाणप्रामिकारणम् ।

वत्साः संयमराज्यं तद्युज्यते वो विवेकिनाम् ॥ ९५ ॥

तत्कालोत्पन्नवेराग्यवेगा भगवदन्तिके ।

तेऽष्टानवतिरप्याद्य प्रव्रज्यां जगद्बुस्ततः ॥ ९६ ॥

अहो धैर्यमहो सत्त्वमहो वैराग्यधीरिति ।

विन्तयन्तस्तत्स्वरूपं दूता राज्ञे व्यजिज्ञपन् ॥ ९७ ॥

तत् श्रुत्वा भरतस्त्रेधा राज्यानि जगद्दे स्वयम् ।

लाभाद्विर्वर्धितो क्षीभो राजधर्मो ह्यसी सदा ॥ ९८ ॥

अथ विज्ञपयामास सेनानीभरतेश्वरम् ।
 न चक्रं चक्रशालायां विशत्यद्यापि नः प्रभो ॥ ४०० ॥
 स्वामिन् दिग्विजये कश्चिदप्रावाञ्छो नृपः क्वचित् ।
 विवर्त्तते डोल इव चरद्वे भ्रमति प्रभो ॥ १ ॥
 आः ज्ञातं भरतोऽवादीक्षोकोत्तरपराक्रमः ।
 अस्मद्भुर्महाबाहुरेको बाहुबलिर्बली ॥ २ ॥
 एकतो गरुडक्षैकोऽन्यतोऽप्यहिकुलानि च ।
 मृगारिको यत्कुर्व्यान्मृगकुलाः ॥ ३ ॥
 एकतः संहताः सर्वे देवदानवमानवाः ।
 तथान्यतो बाहुबलिः प्रतिमक्षो न विद्यते ॥ ४ ॥
 एकतश्चक्रशालायां चक्रं न प्रविशत्यदः ।
 नेष्टव्यान्नामन्यतो बाहुः सङ्कटे पतितोऽस्मरहम् ॥ ५ ॥
 किंवा बाहुबलिः सोऽयमाज्ञां कस्यापि मन्यते ।
 सङ्कते नाम पर्याप्तं केसरी किं कदाचन ॥ ६ ॥
 एवं विमृशतस्तस्य सेनानीर्जगदे ह्यदः ।
 स्वामिंस्त्वहलस्यापे त्रैलोक्यं च दृष्टायते ॥ ७ ॥
 वैमात्रियं कनीयांसमथ बाहुबलिं प्रति ।
 दूतं तच्चगिलापुर्थां प्रेषयामास पार्श्विवः ॥ ८ ॥
 शैलशृङ्गे सिंहमिवीत्तुङ्गसिंहासने स्थितम् ।
 गत्वा बाहुबलिं दूतो युक्तिस्तूतमवोचत ॥ ९ ॥
 त्वमेकः श्लाघ्यश्च यस्य ज्येष्ठो भ्राता जगज्जयी ।
 षट्खण्डभरताधीशो लोकोत्तरपराक्रमः ॥ १० ॥

त्वद्भ्रातृशक्रवर्षित्वाभिषेके के महीभुजः ।
 मङ्गलोपायनकराः करदीभूय नाशयुः ॥ ११ ॥
 सूर्योदय इवाभोजखण्डस्य भरतोदयः ।
 स्थिते तवैव किंत्वस्याभिषेके न त्वमागमः ॥ १२ ॥
 ततः कुमार भवतो ऽसमागमनकारणम् ।
 ज्ञातुं राज्ञा नयज्ञेनाज्ञापितोऽहमिहागमम् ॥ १३ ॥
 नागा यद्यार्जवेनापि तत्र कोऽपि जनः पुनः ।
 तवाविनीततां ब्रूत यच्छिद्रान्वेषिणः खलाः ॥ १४ ॥
 पिशुनानां प्रवेशं तद्यत्नाज्ञोपयितुं तव ।
 आगन्तुं युज्यते तत्र का त्रया स्नाम्युपासने ॥ १५ ॥
 भ्रातेति यदि निर्भीको नागास्तदपि नोचितम् ।
 आज्ञासारा न गृह्यन्ते ज्ञातयेन महीभुजः ॥ १६ ॥
 अयस्कान्तैरिवायांसि देवदानवमानवाः ।
 कृष्टास्तेजोभिरधुना ह्येकं भरतमन्वगुः ॥ १७ ॥
 यमर्द्धासनदानेन वासवोऽपि सखीयति ।
 सेवामात्रेण तं हन्तानुकूलयसि किं नहि ॥ १८ ॥
 वीरमानितया यद्वा राजानमवमन्यसे ।
 त्वं हि तस्मिन् ससैन्योऽपि समुद्रे सक्तुमुष्टिवत् ॥ १९ ॥
 लक्षाश्चतुरशीतिस्तदजाः शक्रोभसन्निभाः ।
 सङ्घाः केनाभिसर्पन्तः पर्वता इव जङ्गमाः ॥ २० ॥
 तावतोऽश्वान् रथाश्चास्य विष्वक् द्वावयतो महीम्
 कल्लोलानिव कम्पान्तोदधेः कः खल्लयिष्यति ॥ २१ ॥

तस्य षष्ठवतिथामकोटिभर्तुः पदातयः ।

कोट्यः षष्ठवतिः सिंहा इव त्रासाय कस्य न ॥ २२ ॥

एकः सुप्रेणसेनानीर्दण्डपाणिः समापतन् ।

कृतान्त इव किं शक्यः सोढुं देवासुरेरपि ॥ २३ ॥

अमोघं बिभ्रतश्चक्रं चक्रिणो भरतस्य तु ।

सूर्यस्यैव तमस्तोमः स्तोकिकैव तिनोक्त्यपि ॥ २४ ॥

तेजसा वयसा ज्येष्ठो नृपयेष्ठः स सर्वथा ।

राज्यजीवितकामेन सेव्यो बाहुबली त्वया ॥ २५ ॥

अथ बाहुबलिर्बाहुबलापास्तजगद्गलः ।

जवे भूभङ्गश्चैरध्वानोऽर्णव इवापरः ॥ २६ ॥

युक्तं यदुक्तं भवता लोभनं लोभणं वचः ।

दूताः खलु यथावस्थस्वामिवाचिकवाचिनः ॥ २७ ॥

सुरासुरनरेन्द्रार्थी न तातोत्तमविक्रमः ।

आघाहेतुमं भरतः कीर्तितो दूत नूतनः ॥ २८ ॥

करदीभूय भूपाला नागच्छन्तु कथं नु तम् ।

दृश्यते नत्वसौ यस्य भ्राता बाहुबलिर्बली ॥ २९ ॥

भावयोर्ननु मार्त्तण्डपङ्कटखण्डयोरिव ।

किं न स्वादृश्यवहितयोरपि प्रीतिः परस्परम् ॥ ३० ॥

सदा मनसि तिष्ठामस्तस्य भ्रातुरहो वयम् ।

गत्वा किमतिरिच्येत प्रीतिर्नैसर्गिकी हि नः ॥ ३१ ॥

आर्ज्वान्नागताः सत्त्वं कौटिल्यं भरतेन किम् ।

विमृश्यकारिणः सन्तो दूयन्ते किं खलोक्तिभिः ॥ ३२ ॥

एक एवावयोः स्वामी भगवानादितोर्धकृत् ।
 तस्मिन्विजयिनि स्वामी कथङ्कारं ममापरः ॥ ३३ ॥
 भ्राताऽस्मभ्योः स चाज्ञेश आशापयतु यद्यत्नम् ।
 ज्ञातिस्त्रेहेन किं वर्जं वर्ज्येण न विदार्यते ॥ ३४ ॥
 सुरासुरनरोपाख्या प्रीतोऽस्त्वेष मयास्य किम् ।
 मार्ग एव क्षमः स्वयमेव रथः सज्जोऽपि भज्यते ॥ ३५ ॥
 तातभक्तो महेन्द्रश्चेज्जगत् तं तातनन्दनम् ।
 आसन्नसन्नस्यार्हं स किं तेनापि दृष्यति ॥ ३६ ॥
 तेऽन्ये तस्मिन् समुद्रे ये ससैन्याः सक्तमुष्टिवत् ।
 तेजोभिर्दुःसहोऽहं तु हन्त स्यां वडवानलः ॥ ३७ ॥
 पत्तयोऽग्रा रथा नागाः सेनानीर्भरतोऽपि च ।
 मयि सर्वं प्रलीयन्तां तेजांसीवाकतेजसि ॥ ३८ ॥
 याहि दूत स एवैतु राज्यजीवितकाम्यया ।
 तातदत्तांशतुष्टेन मयैवोपेक्षितास्य भूः ॥ ३९ ॥
 दूर्तनागत्य विप्रप्ते यथायं तेन तत्क्षणम् ।
 युयुत्सुर्बाहुबलिना भरतोऽद्याभ्यषेणयत् ॥ ४० ॥
 छादयन्नेदिनीं सैन्यैर्घनसुर्घां घनैरिव ।
 महाबाहुस्ततो बाहुबलिर्भरतमभ्यगात् ॥ ४१ ॥
 उभयोरपि बाह्विन्योर्महासुभटयादसोः ।
 अन्योऽन्यास्फालितास्त्रोर्भिः सम्फोटोऽभूद्भयानकः ॥ ४२ ॥
 तत्क्षैनिकानामन्योऽन्यं कुन्ताकुन्ति शराशरि ।
 आसन्नितश्चाह देवः प्रावर्त्तत रथक्षयः ॥ ४३ ॥

पर्यस्याशेषसैन्यानि तूलानीव महाबलः ।
 अभ्येत्य भरतं बाहुबलिरेवमबोचत ॥ ४४ ॥
 हस्त्यश्वपत्तिघातेन किं मुघा पापदायिना ।
 यद्यत्नं तत्त्वमेकाकी युद्धस्वेकाकिना मया ॥ ४५ ॥
 एकाङ्गाजिं प्रतिघ्नाय ह्यभ्यामपि निवारिताः ।
 सैनिका उभयेऽप्यस्यः पश्यन्तः सान्निषी यथा ॥ ४६ ॥
 ततो दृग्युद्धं प्रारब्धे निर्निमेषविलोचनौ ।
 देवैरपि नृदेवौ तौ देवाविति वितर्कितौ ॥ ४७ ॥
 भरते निर्जिते तत्र 'साम्नीभूतामरं' तयोः ।
 वाग्युद्धमभवत्पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहात् ॥ ४८ ॥
 तत्रापि हीनवादित्वं भरते समुपेयुषि ।
 भूभुजौ भुजयुद्धेन युयुधाते महाभुजौ ॥ ४९ ॥
 भरतो लम्बमानोऽथ बाह्वौ बाहुबलेः स्थिरं ।
 शास्त्रानृगो महाशास्त्रिशस्त्रायामिव वीक्षितः ॥ ५० ॥
 भरतस्य महाबाहोरपि बाहुबलिर्वली ।
 एकेन बाहुना बाह्वं लतानालमनामयत् ॥ ५१ ॥
 प्रारब्धे मुष्टियुद्धेऽथ पेतुर्भरतमुष्टयः ।
 बाहुबली समुद्रोन्मिषाता इव तटाचले ॥ ५२ ॥
 आहतो बाहुबलिना वज्रकल्पेन मुष्टिना ।
 पपात भरतः पृथ्व्या स्वसैन्याऽयुजलैः सह ॥ ५३ ॥

मूर्च्छान्ते भरतो बाहुबलिं द्रष्टुं दर्पितः ।
 ताडयामास दन्तीव तिर्यग्दन्तेन पर्वतम् ॥ ५४ ॥
 दण्डेन बाहुबलिना निहतो भरतस्ततः ।
 भूम्यामाजानुमग्नोऽस्त्राबिखात इव कौलकः ॥ ५५ ॥
 किमेष चक्रवर्त्तीति भरतः कृतसंशयः ।
 यावत्संस्मृतवांश्चक्रं तावदागात्कारेऽस्य तत् ॥ ५६ ॥
 भूमेर्निःसृत्य कोपेन महता भरतेश्वरः ।
 चित्तेप प्रज्वलश्चक्रं कृतहाहारवं बलैः ॥ ५७ ॥
 तश्चक्रं पार्श्वतो बाहुबलेर्भ्रातृत्वा न्यवर्त्तत ।
 दैवतानि हि शस्त्राणि स्वगोत्रे प्रभवन्ति न ॥ ५८ ॥
 अक्षयं प्रेक्ष्य तद्बाहुबलिः कोपावृणोक्षणः ।
 सचक्रं चूर्णयाम्येनमिति मुष्टिमुदक्षिपत् ॥ ५९ ॥
 असाविव कषायैर्धिगहं भ्रातृवधोद्यतः ।
 विजित्य करणधामं कषायानिव हृषि तान् ॥ ६० ॥
 इति सञ्ज्ञातसंवेगस्तदा तेनैव मुष्टिना ।
 केशानुत्पाटयामास सामायिकमथाददे ॥ ६१ ॥
 साधु साध्विति सानन्दं व्याहरन्तः सुरासुराः ।
 उपरिष्ठाद्बाहुबलेः पुष्पहृष्टिं वितेनिरे ॥ ६२ ॥
 गत्वा भगवतः पार्श्वे ज्ञानातिशयशालिनाम् ।
 कनीयसां सीदराणां विधास्ये वन्दनां कथम् ॥ ६३ ॥
 उत्पन्नैर्बलज्ञानस्तप्तां यास्यामि पर्वदम् ।
 इति तत्रैव मीनेन सोऽस्त्राप्रतिमया कृतौ ॥ ६४ ॥ (युग्मम्)

भरतस्तं तथादृष्ट्वा विचार्य स्वं कुकर्म च ।
 बभूव न्यक्षितघोरो विविक्षुरिव मेदिनीम् ॥ ६५ ॥
 शान्तरसं मूर्त्तमिव भ्रातरं प्रणनाम च ।
 नेत्रयोरश्रुभिः कोणैः कोपशेषमिवोत्सृजन् ॥ ६६ ॥
 प्रणमन् भरतस्तस्याऽधिकोपास्तिविधिं विन्यासात् ।
 नखादर्शेषु संक्रान्त्वा नानारूप इवामवत् ॥ ६७ ॥
 सुनन्दानन्दनमुनेर्गुणस्तवनपूर्विकाम् ।
 स्निग्धामित्यथाकार्षीत्स्त्रापवादगदौषधीम् ॥ ६८ ॥
 धन्यस्त्वं तत्त्वजे येन राज्यं मदनुकम्पया ।
 पापोऽहं यदसन्तुष्टो दुर्मदस्त्वामुपाद्रवम् ॥ ६९ ॥
 स्वशक्तिं ये न जानन्ति ये चान्यायं प्रकुर्वते ।
 जीयन्ते ये च लोभेन तेषामस्मि धुरन्धरः ॥ ७० ॥
 राज्यं भवतरोर्बीजं ये न जानन्ति तेऽधमाः ।
 तेभ्योऽप्यहं विशिष्ये यत्तदमुञ्चन् विदन्नपि ॥ ७१ ॥
 त्वमेव पुत्रस्तातस्य यस्तातपथमन्वगः ।
 पुत्रोऽहमपि तस्य स्यां चेद्भवामि भवादृशः ॥ ७२ ॥
 विषादपङ्क्तमुत्सार्य पञ्चाक्षापजलेरिति ।
 तत्पुत्रं सोमयज्ञसं तद्राज्ये स न्यवीविशत् ॥ ७३ ॥
 तदादिसोमवंशोऽभूच्छाखाग्रतसमाकुलः ।
 तत्तत्पुरुषरत्नानामेकमुत्पत्तिकारणम् ॥ ७४ ॥
 ततो बाहुबलिं गत्वा भरतः सपरिच्छदः ।
 पुरीमयोध्यामगमत्स्तराज्यश्रीसङ्कोदराम् ॥ ७५ ॥

दुस्तपं तप्यमानोऽथ तपो बाहुबलिर्मुनिः ।
 वर्षमेकं व्यतीयाय सह प्राग्जन्मकर्माभिः ॥ ७६ ॥
 ततश्चामूढलब्धेषु स्वामिना नाभिसूनुना ।
 ब्राह्मी च सुन्दरी चानुज्ञाते तत्पार्श्वमीयतुः ॥ ७७ ॥
 जचतुश्च महासत्त्व समस्वर्णाश्मनस्तव ।
 न युक्तं त्यक्तसङ्गस्य करिस्कन्धाधिरोहणम् ॥ ७८ ॥
 एवम्भूतस्य ते हन्त कथं ज्ञानं प्ररोहति ।
 अधःस्थितकरीषाग्नेः पादपस्थेव पङ्कजः ॥ ७९ ॥
 आत्मनेव विचार्य त्वमुत्तितीर्षुर्भवंदधिम् ।
 हस्तिनोऽस्मादवतर तरण्डादायसादिव ॥ ८० ॥
 ततोऽसौ चिन्तयामास कुतस्थो हस्तिसङ्गमः ।
 पादपारोहमारूढवज्जीव वपुषो मम ॥ ८१ ॥
 त्वज्जम्बुद्रां समुद्रोऽपि चलेयुरचला अपि ।
 इमे तु भगवच्छिष्ये भाषेते न शृष्या क्वचित् ॥ ८२ ॥
 आः ज्ञातमथवाऽस्येष मान एव मतङ्गजः ।
 स एव मे ज्ञानफलं बभञ्ज विनयद्रुमम् ॥ ८३ ॥
 कथं कनीयसो भ्रातृत्वन्दे धिगिति चिन्तितम् ।
 तपसा व्यायसां तेषां मिथ्यादुष्कृतमसु मे ॥ ८४ ॥
 सुरासुरनमस्वस्य गत्वा भगवतोऽन्तिके ।
 वन्दे कनिष्ठानपि तांस्तच्छिष्यपरमाणुवत् ॥ ८५ ॥
 अवलत्पादमुत्पाद्य यावन्तावदसौ मुनिः ।
 अवाप केवलज्ञानं हारं निर्वाणवेस्मनः ॥ ८६ ॥

करामलकवह्निं कलयन् केवलश्रिया ।
 सर्मापे स्वामिनोऽध्यास्त सदः केवलभास्वताम् ॥ ८७ ॥
 भरतोऽपि महारत्नैश्चतुर्दशभिराश्रितः ।
 चतुःषष्टिसहस्रान्तःपुरो नवनिधौश्वरः ॥ ८८ ॥
 धर्मार्थकामान् साम्राज्यसम्पद्वृद्धेः फलोपमान् ।
 परस्परविरोधेन यथाकालमसेवत ॥ ८९ ॥
 अन्यदा विहरन् स्वामी जगामाष्टापदाचलम् ।
 भरतोऽपि ययौ तत्र स्वामिपादान्विवन्दिषुः ॥ ९० ॥
 सुरासुरार्थं समवसरणस्थं जगत्पतिम् ।
 स त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्येति तुष्टुवे ॥ ९१ ॥
 विश्वासमिव मूर्त्तिस्थं सदृशमिव पिण्डितम् ।
 प्रसादमिव निःशेषजगतामेकतः स्थितम् ॥ ९२ ॥
 ज्ञानराशिमिवाध्यक्षं पुण्यस्थेव समुत्तमम् ।
 सर्वलोकस्य सर्वस्वमिवैकत्र समाकृतम् ॥ ९३ ॥
 वपुःस्थं संयममिवोपकारमिव रूपिणम् ।
 शीलमिव पादचारि क्षमामिव वपुश्चतीम् ॥ ९४ ॥
 रहस्यमिव योगस्य विश्ववीर्यमिवैकगम् ।
 सिद्धापायमिवावन्ध्यं कौशल्यमिव केवलम् ॥ ९५ ॥
 मैत्रीमिव मूर्त्तिमतीं भदेष्टां करुणामिव ।
 सुदितामिव पिण्डस्थामुपेक्षामिव रूपिणीम् ॥ ९६ ॥
 तपःप्रशमसज्ज्ञानयोगमेकमिवाकृतम् ।
 साक्षाद्देनयिकमिव सिद्धिं साधारणीमिव ॥ ९७ ॥

व्यापकं हृदयमिव सर्वासां श्रुतसम्पदाम् ।
 नमःस्नस्तिस्वधास्वाहावषड्वर्थमिवापृथक् ॥ ८८ ॥
 विशुद्धधर्मनिर्घाणप्रकर्षमिव केवलम् ।
 समस्ततपसां पिण्डीभूतं फलमिवाखिलम् ॥ ८९ ॥
 परभागमिवाग्निगुणराशिरेनश्चरम् ।
 उपपन्नमिव निर्विघ्नं श्रेयो निःश्रेयमश्रियः ॥ ९० ॥
 प्रभावस्यैकधामैव मोक्षस्य प्रतिमामिव ;
 कुलवैश्वमेव विद्यानां फलं सर्वाशिषामिव ॥ ९१ ॥
 आर्यवर्यचरित्राणामात्मदर्शमिवामलम् ।
 कूटस्थं प्रशममिव जगतो दत्तदर्शनम् ॥ ९२ ॥
 दुःखशान्तेरिव द्वारं ब्रह्मचर्यमिवोज्ज्वलम् ।
 पुण्यैरुपनतं जीवलोकस्यैकजीवितम् ॥ ९३ ॥
 मृत्युव्याघ्रमुखादेतदाक्रष्टुमखिलं जगत् ।
 बाहुं प्रसारितमिव निर्वाणेन कपालुना ॥ ९४ ॥
 ज्ञानमन्दरमंशुव्यञ्जयेयाभोधिः समुत्थितम् ।
 अपरं पीयूषमिव देहभाजाममृत्यवे ॥ ९५ ॥
 विष्णोर्भयप्रदानेन समाश्वासितविष्टपम् ।
 शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि प्रसीद परमेश्वर ॥ ९६ ॥
 तत्र च त्रिजगन्नाथमृषभस्वामिनं ततः ।
 एकाग्रमनसोपासाञ्जली चक्रधरश्चिरम् ॥ ९७ ॥
 अथादौ तत्र साधूनां सहस्रैर्दशभिर्वृतः ।
 दीक्षाकालाहते पूर्वलक्षे मोक्षं ययौ प्रभुः ॥ ९८ ॥

तदा निर्वाणमहिमा 'चक्रे शक्रादिभिः सुरैः ।
 अस्तोकशोकः शक्रेण भरतेशोऽप्यबोध्यत ॥ ८ ॥
 चक्रेऽथ भरतो^१ रत्नमयमष्टापदोपरि ।
 सिंहनिषद्याप्रासादमष्टापदमिवापरम् ॥ ९ ॥
 तत्र च स्वामिनो मानवर्णसंस्थानशोभितम् ।
 रत्नोपलभयं बिम्बं स्थापयामास चक्रभृत् ॥ ११ ॥
 स्वामिशिष्टत्रयोविंशभावितीर्थकृतामपि ।
 यथावस्थानसंस्थानवर्णैर्बिम्बान्यसूत्रयत् ॥ १२ ॥
 भ्रातॄणां नवनवतेरपि तत्र महात्मनाम् ।
 रक्षयामास रत्नाश्मस्तूपाननुपमानृपः ॥ १३ ॥
 पुनरेत्य निजां राजधानीं राजशिरोमणिः ।
 यथावद्राज्यमशिष्यत्रयारक्षणदीक्षितः ॥ १४ ॥
 स कर्मभिर्भोगफलैः प्रेक्ष्यमाणो निरन्तरम् ।
 बुभुजे विविधाभोगान् साक्षादिव दिवस्पतिः ॥ १५ ॥
 नेपथ्यकर्म्मनिष्ठातुमपरेत्युरगादसौ ।
 मध्ये शुद्धान्तनारीणां ताराणामिव चन्द्रमाः ॥ १६ ॥
 तत्र सर्व्वाङ्गविन्ध्यस्तरत्नाभरणबिम्बितैः ।
 स्त्रीजनैर्युगपत्प्रेम्णा परिरन्ध्र इवाभवत् ॥ १७ ॥

(१) न च प्रमोचक्रे सुरासुरैः ।

(२) अथ ततोऽसौ विदधे ।

पश्यन्सौ स्वमादर्शोऽपश्यत्स्वस्ताङ्गुलीयकाम् ।

भङ्गुलिं गलितज्ज्योत्स्नां दिवा शशिकलामिव ॥ १८ ॥

ततः प्रोद्विन्ननिर्वेदात्पत्यङ्गोन्मिक्तभूषणम् ।

स्वमपश्यद्गतश्रीकं श्रीर्क्षपणमिव द्रुमम् ॥ १९ ॥

अचिन्तयच्च धिगङ्गो वपुषो भूषणादिभिः ।

श्रीराहार्यैव कुण्डस्य पुस्ताद्यैरिव कर्णभिः ॥ २० ॥

अन्तःक्षिप्तस्य विष्टाद्यैर्मलैः स्त्रोतोभवैर्बहिः ।

चिन्तयमानं किमप्यस्य शरीरस्य न शोभनम् ॥ २१ ॥

इदं शरीरं कर्पूरकस्तूरोप्रसृतीन्यपि ।

दूषयत्येव पाथोदपयांस्यूषरभूरिव ॥ २२ ॥

विरज्य विषयेभ्यो यैस्तेपे मोक्षफलं तपः ।

तैरेव फलमेतस्य जगृहे तत्स्ववेदिभिः ॥ २३ ॥

इति चिन्तयतस्तस्य शुक्लध्यानमुपेयुषः ।

उत्पेदे केवलज्ञानमहो योगस्य जृम्भितम् ॥ २४ ॥

रजोहरणमुख्यानि मुनिचिह्नानि तत्क्षणयात् ।

विनीत उपनीयास्तौ नमश्चक्रं दिवस्यतिः ॥ २५ ॥

तद्वाज्येऽकृत तत्पुत्रमादित्ययशसं तदा ।

यदाद्यादित्यवंशोऽयमद्याप्यस्ति महोभुजाम् ॥ २६ ॥ १० ॥

स्यान्मर्तं युक्तं भरतस्य पूर्वजन्मार्जितयोगसमृद्धिबलक्षपिता

शुभकर्म्मणः कर्मलेशक्षपणाय योगप्रभाववर्णनम् । यस्तु जन्मान्तरेषु

अनञ्चरत्नत्रयोऽत एवाक्षपितकर्मा मानुषत्वमात्रमप्यप्राप्तवान् ।

स कथमनन्तकालपक्षितशुभाशुभकर्मनिर्मूलनमनुभवेत् ।

तत्राह—

पूर्वमप्राप्तधर्मापि परमानन्दनन्दिता ।

योगप्रभावतः प्राप मरुदेवा परं पदम् ॥ ११ ॥

मरुदेवा हि स्वामिनी आ संसारं त्रसत्वमात्रमपि नानुभूतवती
किं पुनर्मानुषत्वं तथापि योगबलसमृद्धेन शुक्लध्यानान्निना चिर-
सञ्चितानि कर्मोन्धनानि भस्ममात्कृतवती ।

यदाह—

‘जह एषा मरुदेवा अञ्चलं यावरा सिद्धा ।

मरुदेवाचरितं चोक्तप्रायम् ॥ ११ ॥

ननु जन्मान्तरेऽपि अकृतककर्मणां मरुदेवादीनां योगबलेन

युक्तः कर्मक्षयः ये त्वत्यन्तकूरकर्मणस्तेषु योगः

कुण्ठतामप्यासादयेत् ।

इत्याह—

ब्रह्मस्त्रीभूणगोघातपातकान्नरकातिथेः ।

दृढप्रहारिप्रभृतेर्योगो हस्तावलम्बनम् ॥ १२ ॥

ब्राह्मणो ब्राह्मणस्य स्त्रिया वनिताया भूणस्य गर्भस्य गर्भिण्याश्च
गोधर्धनोस्तेषां घातः स एव पातकं तस्मात् । यद्यपि समदर्शिनां
ब्राह्मणाब्राह्मणयोः स्त्रीपुरुषयोर्भूणाभूणयोर्गवागवोर्घाते अविशि-
ष्टेण पापबन्धः ।

यदाह —

'सर्वो न हिंसितव्यो जह महिपालो तहा उदयपालो ।

न य अभयदानवद्वन्ता जणोवमाणेण होयव्वं ॥ १ ॥

तथापि लोकप्रसिद्धानुरोधेन ब्रह्मेत्याद्युक्तम् । ये हि लौकिकाः सर्वस्या हिंसायाः पापफलं न मन्यन्ते । तेषां ब्रह्मादिघातकस्य महापापीयसस्तां मन्यन्त एवेति । नरकान्तिथेर्दृढप्रहारिप्रभृतयोऽपि हस्तावलम्बनम् । तेनैव भवेन मोक्षगमनात् । प्रभृतिग्रहणादन्येऽपि पापकारिणो विदितजिनवचनास्तत एव प्राप्तयोगसम्पदो नरकप्राप्तियोग्यानि कर्माणि निर्मूल्य परमसम्पदमासादितवन्तो द्रष्टव्याः ।

यदाह—

'क्रूराणि महावेणं विसयविसवसाणुगाणि होजणं ।

भावियजिणवयणमणा तेलुकसुहावहा होति ॥ १ ॥ इति ।

तथाहि—

कस्मिंश्चिन्नगरे कसिदासीहिजातिरुद्धटः ।

प्रजासु कर्तुमन्यायान् प्रावर्त्तत स पापधीः ॥ १ ॥

(१) सर्वो न हिंसितव्यो यथा महिपालस्तथा उदयपालः ।

न च अभयदानवद्वन्तिना जणोपमानेन भवितव्यम् ॥ १ ॥

(२) क्रूरा अपि सभावेन विषर्वाविषवशात्तुगा अपि भूत्वा ।

भावितजिनवचनमनसः तैलोक्यसुहावहा भवन्ति ॥ १ ॥

आरक्ष्यपुरुषैरेष ततो निर्वासितः पुरात् ।
 व्याधहस्तमिव श्येनक्षीरपक्षीं जगाम च ॥ २ ॥
 दृशंसचरितैस्तैस्तैरात्मनस्तुल्य इत्यसौ ।
 क्षीरसेनाधिपतिना पुत्रत्वेनान्वमम्यत ॥ ३ ॥
 क्षीरसेनापतौ तस्मिन्नवसानमुपेयुषि ।
 तत्पुत्र इति तत्स्थाने स बभूव महाभुजः ॥ ४ ॥
 निष्कृपं प्रहरत्येष सर्वेषां प्राणिनां यतः ।
 ततो दृढप्रहारोति नाज्जा निजगदे जनैः ॥ ५ ॥
 अन्येषुर्विश्वकुट्टाकलुण्ठाकभटपेटकैः ।
 स कुशस्थलनामानं ग्रामं लुण्ठयितुं ययौ ॥ ६ ॥
 ब्राह्मणो देवशर्मति तत्र दारिद्र्यविद्वृतः ।
 अवकेयोफलमिव क्षीराक्षं याचितोऽर्भकैः ॥ ७ ॥
 पर्यट्य सकले ग्रामे कापि कापि स तन्दुलान् ।
 कापि कापि पयोऽभ्यर्थ्य परमात्मसपीपचत् ॥ ८ ॥
 नद्यां स्नातुं ययावेष यावत्तावत् तदोक्तसि ।
 ते क्रूरतस्कराः पेतुर्देवं दुर्बलघातकम् ॥ ९ ॥
 तेषामिकतमो दस्युरपश्यत्सस्य पायसम् ।
 क्षुधातुरः प्रेत इव तदादाय पलायितः ॥ १० ॥
 आच्छिद्यमाने तस्मिंस्तु पायसे जीवितव्यवत् ।
 क्रन्दन्ति डिम्बरूपाणि गत्वा पितरमूचिरे ॥ ११ ॥
 व्याप्ताननानामस्माकं दस्युहृन्देन पायसम् ।
 जज्ञे प्रसारितदृशामनिलेनेव कञ्जलम् ॥ १२ ॥

तदाकर्ष्य बधो विप्रः क्षिप्रं दीप्रः क्रुदग्निना ।
 गमदूत इवादाय परिधं पर्यधावत ॥ १३ ॥
 सरोषराक्षसावेशात्समुत्पादितदोर्बलः ।
 हन्तुं प्रवृत्ते दस्यून् परिधेष पशूनिव ॥ १४ ॥
 तेनावकरवत्साक्षात्क्षिप्यमाणानवेक्ष्य तान् ।
 विद्रस्यतस्तिरस्कुर्वन् दधावे तस्करेण्वरः ॥ १५ ॥
 तस्यापि धावतो दैवाकृतिविघ्नविधायिनी ।
 निरोद्धुं दुर्गतिमिव मार्गे गौरन्तरंभवत् ॥ १६ ॥
 करालकरवालैकप्रहारेण वराकिकाम् ।
 जघान दृजघन्यस्तां चण्डाल इव निर्घृणः ॥ १७ ॥
 तस्याभ्यापततो गोरहिजातेः स शिरो भुवि ।
 पनसद्गोः फलमिवापातयन्मृगयष्टिना ॥ १८ ॥
 आः पाप निष्कृप कृतं किमेतदिति वादिनी ।
 बाला मासवतीं तं चाभ्यगात् द्विजकुटुम्बिनी ॥ १९ ॥
 तस्या हक इव श्लाघ्या गुर्विष्याः सोऽतिदारुणः ।
 कुष्माण्डदारमुदरं दारयित्वा द्विधाकरोत् ॥ २० ॥
 ततो अरायुमध्वस्यं तस्या गर्भं द्विधाकृतम् ।
 स स्फुरन्ति निरैक्षिष्ट सताया इव पक्कवम् ॥ २१ ॥
 तथा सम्पश्यमानस्य तस्य विह्वलचेतसः ।
 कृपागतकृपस्यापि जप्ते वस्त्रमिवाग्मनः ॥ २२ ॥
 ततो ह्य तात तातेति ह्य मातर्मातरित्वपि ।
 विलपन्तः समाजम्मुस्तत्कालं द्विजबालकाः ॥ २३ ॥

नम्रान् भुग्मानतिष्ठामान् 'श्यामानतिमलेन च ।
 दृष्ट्वा दृढप्रहारी तान् सानुतापमचिन्तयत् ॥ २४ ॥
 हृहा घ्नता निर्घृणेन दरिद्रौ दम्पती मया ।
 अमी बाला हता स्तोयशोषे जीवन्ति किं भूषाः ॥ २५ ॥
 क्रूरेण कर्मणानेन नेष्यमानस्य दुर्गतिम् ।
 अघभीतस्य मे कः स्यादुपायः शरणं च कः ॥ २६ ॥
 इति सच्चिन्तयन्नेव वैराग्यावेगभागसौ ।
 एनीगदागदङ्कारास्ताधूनुद्यानर्पयत ॥ २७ ॥
 नत्वीवावेत्यहं पाप्मा भाष्यमाणोऽपि पाप्मने ।
 पङ्क्तिः सृज्यमानोऽपि पङ्क्तिलोकुहते परम् ॥ २८ ॥
 येषामेकतरमपि नरकायैव तान्यहम् ।
 ब्रह्मस्त्रीभ्रूणगोघातपातकान्यकपो व्यधात् ॥ २९ ॥
 मामीदृशमपि ज्ञातुं साधवो यूयमर्हथ ।
 मेघानां वर्षतां स्थानमस्थानं वा न किञ्चन ॥ ३० ॥
 अथ ते साधवस्तस्मै यतिधर्ममुपादिशन् ।
 सोऽथ ऋतमिवोष्णालुः पापभीरुस्तमाददे ॥ ३१ ॥
 न भोष्ये तत्र यत्राङ्घ्रि स्मरिष्याम्यस्य पाप्मनः ।
 करिष्ये सर्वथा क्षान्तिं सोऽग्रहीदित्यभियहौ ॥ ३२ ॥
 पूर्वावस्कन्दिते तस्मिन्नेव ग्रामे कुशस्थले ।
 कर्मक्षयं चिकीर्षुः स विजहार महामनाः ॥ ३३ ॥

स एवायं कृतच्छाया पापः पापीयसामहो ।
 इत्थतर्प्यते लोकेन स महात्मा दिवानिशम् ॥ ३४ ॥
 गोभूषद्विजघात्येष इति लोकेन जल्पता ।
 विशन् गृहेषु भिक्षार्थं श्वेव लोष्टैरकुर्वत ॥ ३५ ॥
 स्मर्यमाणः स तत्पापं प्रतिवासरमप्यसौ ।
 शान्तस्नानो न भुङ्क्ते स्म किंवा सत्त्वस्य दुष्करम् ॥ ३६ ॥
 कचिन्नातः कचिन्मध्यं दिने सायमपि कचित् ।
 स्मर्यमाणः स तत्पापं कुत्वाप्यङ्गि न भुङ्क्तवान् ॥ ३७ ॥
 लोष्टुभिर्यष्टिभिः पांशुर्वाष्टिभिर्मृष्टिभिर्जनाः ।
 यज्जघ्नुः सोऽधिसंज्ञं तत्सम्यक् चैवमभावयत् ॥ ३८ ॥
 प्राक्तन् यादृक्तृतं कर्म तादृशं फलमाप्नुहि ।
 यादृक्षमुप्यते बीजं फलं तादृक्षमाप्यते ॥ ३९ ॥
 यदसौ निरनुक्रांशमाक्रोशाभ्यायि तन्वतं ।
 अयत्नेनैव सिद्धा तन्ममेयं कर्मनिर्जरा ॥ ४० ॥
 मय्याक्रोशः प्रमोदाय यथेषां मे तथैव हि ।
 यन्प्रीत्या सङ्गमानस्य कर्मजयविधायिनः ॥ ४१ ॥
 यन्मां भर्त्सयतामेषां सुखमुत्पद्यतेऽद्य तत् ।
 उत्पद्यतां भवे हन्त दुर्लभः सुखमङ्गलः ॥ ४२ ॥
 अमी मदीयं दुष्कर्मग्रन्थिं परुषभाषितः ।
 क्षारैरिव चिकित्सन्तो गितान्तं सुहृदो मम ॥ ४३ ॥
 कुर्वन्तु ताडनं हन्त ममंते यदिदं किल ।
 स्वर्णस्यैवान्निसन्तापो मलिनत्वमपाङ्गति ॥ ४४ ॥

कर्षन् दुर्गतिगुप्तेर्मां स्वं प्रक्षिपति तत्र यः ।
 कथं कुप्याम्यहं तस्मै प्रहारानपि कुर्वते ॥ ४५ ॥
 मत्पापानि व्यपोहन्ति निजपुण्यव्ययेन ये ।
 कथङ्कारमिवैतेभ्यो ऽपरः परमबान्धवः ॥ ४६ ॥
 बध्वन्मादि हर्षाय यन्मे संसारमोचनम् ।
 तदेवानन्तसंसारहेतुरेषां दुनोति माम् ॥ ४७ ॥
 केचित्परेषां तोषाय त्यजन्त्यर्थान्वपुंश्चपि ।
 एषां प्रीतिदमाक्रोशहननादि कियन् मम ॥ ४८ ॥
 तर्जितोऽहं हतो नाऽस्मि हतो वा नास्मि मारितः ।
 मारितो वा न मे धर्मोऽपहृतो बान्धवैरिव ॥ ४९ ॥
 आक्रोशवागधिरोपो बन्धनं हननं मृतिः ।
 सङ्घां श्रेयोऽर्थिना सर्वं श्रेयो हि बहुविधकम् ॥ ५० ॥
 एवं भावयता तेन गर्हता स्वं च दुष्कृतम् ।
 निर्दग्धः सर्वतः कर्मराशिः कच्च इवाम्बिना ॥ ५१ ॥
 अज्ञानं केवलज्ञानमद्य लेभे 'सुदुर्लभम् ।
 अयागिकेवल्लिगुणस्यामस्यो मोक्षमाप च ॥ ५२ ॥

योगप्रभावेन दृढप्रहारो

यद्येष मुञ्जा नरकार्तातिथित्वम् ।

पदं प्रपदे परमं तथान्यो-

ऽप्यसंशयानः प्रयतन्त योर्गे ॥ ५३ ॥ १२ ॥

पुनरुदाहरणाभ्यस्तरेण योगश्चहामेव वर्धयति ।

तत्कालकृतदुष्कर्मकर्मठस्य दुरात्मनः ।

गोप्त्रे चिलातीपुत्रस्य योगाय स्पृहयेन्न कः ॥ १३ ॥

तत्कालं तत्क्षणं कृतं यदुष्कर्मं स्त्रीवधलक्षणं तेन कर्मठः कर्मशूर-
स्तस्य दुरात्मन इति पापकरणकालापेक्षं चिलातीपुत्राभिधानस्य
गोप्त्रे दुर्गनिपातरक्षणाय योगाय को न स्पृहयेत् सर्व एव स्पृहये-
दित्यर्थः ।

तथाहि—

क्षितिप्रतिष्ठे नगरे यज्ञदेवोऽभवद्विजः ।

निनिन्द पण्डितान्यः स सदा जिनशासनम् ॥ १ ॥

असहिष्णुश्च तां निन्दां जिगीषुः कोऽपि चेन्नकः ।

गुरुणा वार्यमाणोऽपि तं वादार्थमवीवदत् ॥ २ ॥

इदृशी च प्रतिज्ञाभूदादाधिष्ठितयोस्तयोः ।

येन यो जेष्यते तस्य शिष्यत्वं स करिष्यति ॥ ३ ॥

आनीतो नियहस्थानं बुद्धिकौशलशालिना ।

विवदन्वादिना तेन यज्ञदेवः पराजितः ॥ ४ ॥

चेन्नको जितकाशी तु यज्ञदेवद्विजानना ।

तदा पूर्वप्रतिज्ञातां परिव्रज्यामजिग्रहत् ॥ ५ ॥

ततः शासनदेव्यैवं यज्ञदेवो व्यबोध्यत ।

चारित्र्यं प्रतिपन्नोऽसि ज्ञानश्चानवान्भव ॥ ६ ॥

व्रतं ततः प्रभृत्येष यथावत्पालयन्नपि ।
 निनिन्द वस्त्राङ्गमलं प्राक्मंस्कारो हि दुस्त्यजः ॥ ७ ॥
 अगम्यन् ज्ञातयोऽप्यस्य संसर्गेण महात्मनः ।
 प्राद्वेषेष्ट्याभ्रमम्यर्केणाहिमांशीगिवांशवः ॥ ८ ॥
 अस्य पाणिगृहीतो तु नितान्तमनुरागिणी ।
 वज्रभाञ्चकार नो गगं नीलीरक्तेव शाटिका ॥ ९ ॥
 वश्यो मेऽस्त्विति मा तस्मै पारणं कार्श्वेणं ददौ ।
 सत्यं रक्ता विरक्ताश्च मारयन्त्येव योषितः ॥ १० ॥
 क्षीयमाणः कृष्णपक्षेणैव कार्श्वेणकर्मणा ।
 स सुनीन्दुर्ययौ स्वर्गं मण्डलं तरणेरिव ॥ ११ ॥
 तस्यावमानात् सञ्जातनिर्वेदा मापि गेहिनी ।
 प्रव्रज्यामग्रहीदेकं मानुष्यकतरोः फलम् ॥ १२ ॥
 अनालोच्यैव मा पापं पतिव्यसनमश्ववम् ।
 कालं कृत्वा दिवं प्राप दुष्प्रापं तपसा हि किम् ॥ १३ ॥
 यज्ञदेवस्य जीवोऽथ च्युत्वा राजगृहे पुरे ।
 धनमार्थपतञ्जैश्चाश्विलात्यास्तनयोऽभवत् ॥ १४ ॥
 चिलात्याः पुत्र इत्येष चिलातीपुत्रसंज्ञया ।
 आहूयते स्म लोकेन नाम नान्यत्प्रकल्पितम् ॥ १५ ॥
 यज्ञदेवप्रियाजीवस्युत्वाऽनुसुतपञ्चकम् ।
 भद्राया धनभार्यायाः सुसुमेति सुताऽभवत् ॥ १६ ॥
 धनो नियोजयामास चिलातीतनयं च तम् ।
 सुसुमायाः स्वदुहितुः बालग्राहककर्मणि ॥ १७ ॥

लोकेष्वागांसि चक्रीऽसौ श्रेष्ठभैषीञ्च राजतः ।
 स्वामी मृत्यापराधेन यतः स्वाह्णभाजनम् ॥ १८ ॥
 मन्त्रवित्तं धनश्रेष्ठो सदोपद्रवकारिणम् ।
 गृह्णाद्विर्वासयामास दासेरं दन्दशूकवत् ॥ १९ ॥
 सोऽथ सिंहगुहां चौरपत्नीं वल्लीं महागसाम् ।
 ययौ प्रियागाः प्रीतिर्हि तुल्यव्यसनशीलयोः ॥ २० ॥
 स नृशंसो नृशंसेन दस्यवृन्देन सङ्गतः ।
 वायुनेवाग्निरभवद्धारुणोऽप्यतिदारुणः ॥ २१ ॥
 ततः सिंहगुह्याधीशे चौरसेनापती मृते ।
 चौरसेनापतिः सोऽभूत्तदर्थमिव निर्मितः ॥ २२ ॥
 यौवनं सुसुमाप्यासा रूपादिगुणशालिनी ।
 कलाकलापपूर्णाभूत् खेचरीव महीचरी ॥ २३ ॥
 चैलातेयोऽन्यदोचे स्वानस्ति राजगृहे पुरे ।
 श्रेष्ठो धनोऽनन्तधनो दुहिता चास्य सुसुमा ॥ २४ ॥
 तत्करास्तत्र गच्छामो धनं वः सुसुमा तु मे ।
 इति व्यवस्थामाख्याय सोऽगाहनगृहं निशि ॥ २५ ॥
 प्रयोज्य स्वापनीं विद्यां कीर्त्तयित्वा स्वमागतम् ।
 स धनं याजयामास सुसुमां स्वयमगृहीत् ॥ २६ ॥
 सुप्ताशेषपरीवारः सूनुभिः पञ्चभिः समम् ।
 अपहृत्य धनस्तस्यै नयो नयवतां ह्यसी ॥ २७ ॥
 जीवथाहं गृहीत्वा च हृदयेन स सुसुमाम् ।
 चैलातेयः पलायिष्ट सलोप्स्वैर्दस्युभिः सह ॥ २८ ॥

आह्वयारक्षपुरुषान् धनश्रेष्ठैस्त्वभाषत ।
 चीरापहृतवित्तं 'च प्रत्यानयत सुसुमाम् ॥ २८ ॥
 ततो धनः सहारक्षैः पुत्रैश्चायुधपाणिभिः ।
 पुरोगस्वमनःस्पर्धयेव त्वरितमन्वगात् ॥ २९ ॥
 जलं स्थलं लता वृक्षानन्यदप्यखिलं पथि ।
 पीतोन्मत्तो हैममिव सोऽपश्यत्सुसुमामयम् ॥ ३१ ॥
 इतः पीतमितो भुक्तमितः स्थितमितो गतम् ।
 एवं वदद्भिः पदिकैः स दस्यून्निकषा ययौ ॥ ३२ ॥
 हत इति गृह्णीत गृह्णीति च भाषिणः ।
 मलिनूचानाममिलकारक्षपुरुषास्ततः ॥ ३३ ॥
 दिगो दिशि प्रणेशुस्ते वित्तं त्यक्तान्यतस्कराः ।
 सुसुमां स तु नामुच्चक्षीरो व्याघ्रो मृगौमिव ॥ ३४ ॥
 चारक्षपुरुषास्ते तु तद्वित्तं प्राप्य पुष्कलम् ।
 व्यावर्त्तन्त कृतार्थो हि सर्वः स्यादन्यधामतिः ॥ ३५ ॥
 उद्वहन् सुसुमामंशे लतामिव मतङ्गजः ।
 प्रविवेश महारक्षं चिन्तातीतनयस्ततः ॥ ३६ ॥
 सूनुभिः पञ्चभिः पञ्चाननैरिव धनोऽन्वगात् ।
 कर्तुं पुत्रीं सुखाहस्योराहोर्गिन्दुकलामिव ॥ ३७ ॥
 धने सप्तविधौभूते माभवत्वस्य सा मम ।
 सुसुमेति धिया तस्याः शिरःकमलमच्छिनत् ॥ ३८ ॥

आकृष्टकरवालोऽसौ हस्तविन्यस्तमस्तकः ।
 तदा यमपुरीद्वारक्षेत्रपाल इवावभौ ॥ ३८ ॥
 सुसुमायाः कबन्धस्यान्तिके स्थित्वा वदन् धनः ।
 वारीव बाष्पपूरेण नयनाञ्जलिभिर्ददौ ॥ ४० ॥
 तस्याः कबन्धमुत्सृज्य व्यावृत्तः ससुतो धनः ।
 शश्वितः शोकशब्देन महाटव्यामयापतत् ॥ ४१ ॥
 ललाटान्तपतपनतेजस्तापभयादिव ।
 विष्वक् सङ्कुचितच्छायो मध्याङ्गश्च ततोऽभवत् ॥ ४२ ॥
 शोकश्चमत्तुधाट्टणामध्याङ्गातपवक्रिभिः ।
 धनः सुताञ्च पञ्चान्निसाधका इव तेष्वपि ॥ ४३ ॥
 न जलं न फलं नान्यद्दृष्टुर्जीविनौषधम् ।
 मृत्यवे प्रत्युतापश्यंस्ते 'हिंस्रश्चापदान् पथि ॥ ४४ ॥
 आत्मनस्तनयानां च तां पश्यन्निषमां दशाम् ।
 धनश्रेष्ठो पथ्यतुच्छे गच्छन्नेवमचिन्तयत् ॥ ४५ ॥
 मम सर्वस्वनाशोऽभूत्पूतौ प्राणप्रिया मृता ।
 मृत्युकोटिं वयं प्राप्ता धिगहो दैवजृम्भितम् ॥ ४६ ॥
 न यत्पुरुषकारेण साध्यं धीसम्पदा न च ।
 तदेकं दैवमेवेह बलिभ्यो बलवत्तरम् ॥ ४७ ॥
 प्रसाद्यते न दानेन विनयेन न गृह्यते ।
 खेदया वर्ज्यते नैव कीयं दुःसाध्यता विधेः ॥ ४८ ॥

विबुधैर्बोधितं नैव बलवद्भिर्न कथ्यते ।
 न साध्यते तपस्यद्भिः प्रतिमहोऽस्तु को विधिः ॥ ४८ ॥
 यद्वा देवं मित्रमिव कदाचिदनुकम्पते ।
 कदाचित्परिपन्थीव निःशङ्कं प्रणिहन्ति च ॥ ५० ॥
 विधिः पितृव सर्वत्र कदाचित्परिरक्षति ।
 कदाचित्पीडयत्येव दायाद इव 'दुर्दमः' ॥ ५१ ॥
 विधिर्नयति मार्गेणामार्गस्थमपि कर्हिचित् ।
 कदाचिन्मार्गगमपि विमार्गेण प्रवर्त्तयेत् ॥ ५२ ॥
 भानयेदपि दूरस्थं करस्थमपि नाशयेत् ।
 मायेन्द्रजालतुल्यस्य विचित्रा गतयो विधिः ॥ ५३ ॥
 अनुकूले विधौ पुंसां विषमप्यमृतायते ।
 विपरीते पुनस्तच्चामृतमेव विषायते ॥ ५४ ॥
 स एवं चिन्तयन्नेव प्राप राजगृहं पुरम् ।
 मशोकः सुसुमापुत्रा विदधे चीर्द्धदेहिकम् ॥ ५५ ॥
 वैराग्याद्भुतमादाय श्रीवीरस्वामिनोऽन्तिके ।
 दुस्तपं स तपस्तेपे पूर्णाशुचि दिवं ययौ ॥ ५६ ॥
 चैलातद्योऽप्यनुरागात्सुमाया मुहुर्मुहुः ।
 मुखं पश्यन्निजज्ञातममो याम्यां दिशं ययौ ॥ ५७ ॥
 सर्वसन्तापहरणं ह्यायातुमिवाध्वनि ।
 साधुमेकं ददर्शासौ कायोत्सर्गजुषं पुरः ॥ ५८ ॥

स स्वेन कर्मणा तेन किञ्चिदुद्दिग्धमानसः ।
 तमुवाच समाख्याहि धर्मं संक्षेपतो मम ॥ ५८ ॥
 अन्यथा कदलीलावं लविष्यामि शिरस्तव ।
 अनेनैव कृपाणेन सुसुमाया इव क्षणात् ॥ ६० ॥
 स ज्ञानाभ्युनिरासीदोधिबीजमिहाहितम् ।
 भवश्यं यास्यति स्फूर्तिं पल्लवे शालिबीजवत् ॥ ६१ ॥
 कार्यः सम्यगुपशमो विवेकः संवरोऽपि च ।
 इत्युक्त्वा चारणमुनिः स पत्नीव खमुद्ययौ ॥ ६२ ॥
 पदानि मन्त्रवक्तानि परावर्त्तयतस्ततः ।
 जज्ञे चिन्तातीपुत्रस्य तदर्थोक्तेषु ईदृशः ॥ ६३ ॥
 क्रोधादीनां कषायाणां कुर्यादुपशमं सुधीः ।
 हृहा तैरहमाक्रान्तचन्दनः पद्मगैरिव ॥ ६४ ॥
 चिकित्साम्यद्य तदिमांश्चहारोगानिवात्मनः ।
 जमाश्चदुत्वच्छुतासन्तोषपरमौषधैः ॥ ६५ ॥
 धनधान्यहिरण्यादिसर्वस्वत्यागलक्षणम् ।
 विवेकमेकं कुर्वीत बीजं ज्ञानमहातरोः ॥ ६६ ॥
 तदिदं सुसुमाशीर्षं कृपाणं च करस्थितम् ।
 सर्वस्वभूतं मुञ्चामि केतनं पापसम्पदः ॥ ६७ ॥
 संवरश्चात्मनसां विषयेभ्यो निवर्त्तनम् ।
 स मया प्रतिपन्नोऽद्य संयमश्रीशिरोमणिः ॥ ६८ ॥
 पदार्थं भावयन्नेवं संकष्टसकलेन्द्रियः ।
 समाधिमधिगम्याभूत्तनोमात्रैकचेतनः ॥ ६९ ॥

ततोऽस्य विस्मयस्यासृक्कटाकवचितं वपुः ।

कीटिकाभिः शतच्छिद्रं चक्रे दाहं घुणैरिव ॥ ७० ॥

पिपीलिकोपसर्गोऽपि स स्तम्भ इव निश्चलः ।

सार्द्धाहोरात्रयुग्मेन जगाम त्रिदशालयम् ॥ ७१ ॥

यदाह —

‘जो तिहिं पएहिं धम्मं समभिगमो संजमं समारूढो ।

उवसमविवेकसंवरचिलाइपुत्तं नमंसासि ॥ ७२ ॥

‘अहिसगिया पाएहिं सोणियगंधेण जस्स कीडोओ ।

खायंति उत्तमंगं तं दुक्करकायं वंदे ॥ ७३ ॥

‘धोगे चिलाइपुत्तो मुयङ्गलीयाहिं चालणिव्व कओ ।

जो तह्वि खल्लमाणो पडिवसो उत्तमं अट्ठं ॥ ७४ ॥

‘अट्ठाइज्जेहिं राइदिएहिं पत्तं चिलाइपुत्तेण ।

देविंदामरभवनं अच्छरगणसङ्कुलं रस्यम् ॥ ७५ ॥

चित्रैरापन्नः श्वपच इव धिकारपदवीम्

चिलातोपुत्रोऽभावधिनरकमासूत्रितगतिः ।

(१) अकिंभिः पदैः धर्मं समभिगतः संजमं समारूढः ।

उपशमविवेकसंवरचिलातीपुत्तं नमस्यासि ॥

(२) अधिच्छताः पादैः शोणितगन्धेन यस्य हीनाङ्गः ।

आदन्ति उत्तमाङ्गं तं दुक्करकारकं वन्दे ॥

(३) धीरचिलातीपुत्तः पिपीलिकामिश्राक्षणीव कृतः ।

यस्यापि आद्यमानः प्रतिपद्य उत्तमसर्पसः ॥

(४) सार्द्धाहिभि रात्रिदिनैः प्राप्तं चिलातीपुत्तेण ।

देवेन्द्रावरभवनं अज्ञातगणसङ्कुलं रस्यम् ॥

समालम्ब्यैवं यच्चिदिवसदनातिथ्यमगमत्

अ एवायं योगः सकलसुखमूलं विजयते ॥ ७६ ॥ १३ ॥

पुनरेव योगमेव स्तौति—

तस्याजननिरेवास्तु नृपशोर्मीधजन्मनः ।

अविद्वकर्णी यो योग इत्यक्षरशलाकया ॥ १४ ॥

न जननमजननिः “नञोऽनिः शप्ते” ॥ ५ । ३ । १२७ ॥ इत्यनिः ।
अस्त भूयात् । ना चासौ पशुश्च नृपशुस्तस्य नृपशोः । पशुप्राय-
पुरुषस्य मीधजन्मन इति निष्फलजननस्य यः । किं योऽविद्वकर्णः
कया अक्षरशलाकया । अक्षराण्येव शलाका कर्णविधजननी
अक्षरशलाका । केनोक्तेन येन यान्यक्षराणि सतएव आह । योग
इति योग इत्यक्षरशलाकया योऽविद्वकर्णः लोहादिमय-
शलाकाविद्वकर्णोऽपि । तस्य नृपशोर्वरमजननिर्युक्ता न पुन-
र्विडम्बनाप्रायं जननमिति ॥ १४ ॥

पुनरपि पूर्वाह्नं योगं कृत्वा उत्तराह्नं तत्स्वरूपमाह—

चतुर्वर्गेऽग्रणीर्मीनो योगस्तस्य च कारणम् ।

ज्ञानश्रद्धानचाग्निरूपं रत्नत्रयं च सः ॥ १५ ॥

चतुर्वर्गेऽर्थकामधर्ममोक्षलक्षणः तस्मिन्नग्रणीः प्रधानं मोक्षः ।
अर्थो हि अर्जनरक्षणनाशव्ययहेतुकदुःखानुषङ्गदूषितत्वान्न चतु-
र्वर्गेऽग्रणीर्भवति । कामसु सुखानुषङ्गलेशाद्यद्यर्थदुष्कृत्यते
तथापि विरसावसानत्वात् दुर्गतिसाधनत्वाच्च नाग्रणीः । धर्मसु

ऐहिकामुष्मिकसुखसाधनत्वेन अर्थकामाभ्यां यद्यप्युत्पृथ्यते तथापि
 कनकनिगडरूपपुण्यकर्मबन्धननिबन्धनत्वाद्भवभ्रमणहेतुरिति ना-
 श्मयीः । मोक्षस्तु पुण्यपापक्षयलक्षणो न क्लेशबहुलो न वा
 विषमसम्पृक्तावदापातरमणीयः परिणामदुःखदायी न वा ऐहिका-
 मुष्मिकफलाशंसादोषदूषित इति भवति परमानन्दमयश्चतुर्वर्गे-
 ऽप्यणोः यः । तस्य च कारणं साधकतमं करणं योगः । तस्य
 किं रूपमित्याह । रत्नत्रयं मरकतादिव्यवच्छेदेनाह । ज्ञान-
 अज्ञानचारित्ररूपमिति ॥ १५ ॥

रत्नत्रये प्रथमं ज्ञानस्वरूपमाह —

यथावस्थिततत्त्वानां मञ्जरीपाद्विस्तरिण वा ।

योऽवबोधस्तमवाहुः सम्यग्ज्ञानं मनीषिणः ॥ १६ ॥

यथावस्थितानि नयप्रमाणप्रतिष्ठितस्वरूपाणि यानि तत्त्वानि
 जीवाजीवाश्रयबन्धवर्गनिर्जराबन्धमोक्षनक्षणानि तेषां योऽवबोध-
 स्तत्सम्यग्ज्ञानं स चावबोधः क्षयोपशमविशेषात्कस्यचित्संक्षेपेण
 कर्मक्षयाच्च कस्यचिद्विस्तरिण ।

तथाहि—

जीवाजीवावाश्रयवश्च बन्धवो निर्जरा तथा ।

बन्धो मोक्षश्चेति मम तत्त्वान्याहुर्मनीषिणः ॥ १ ॥

तत्र जीवा द्विधा ज्ञेया मुक्तसंसारिभेदतः ।

अनादिनिधनाः सर्वे ज्ञानदर्शनलक्षणाः ॥ २ ॥

सुक्ता एकस्वभावाः स्युर्जन्मादिक्लेशवर्जिताः ।
 अनन्तदर्शनज्ञानवीर्यान्न्दमयाश्च ते ॥ ३ ॥
 संसारिणो द्विधा जीवाः स्थावरजसमेदतः ।
 द्वितीयेऽपि द्विधा पर्याप्तापर्याप्तविशेषतः ॥ ४ ॥
 पर्याप्तयस्तु षड्विधाः पर्याप्तत्वनित्यत्वम् ।
 आहारी वपुरक्षाणि प्राणा भाषा मनोऽपि च ॥ ५ ॥
 स्युरेकाक्षविकलाक्षपञ्चाक्षाणां शरीरिणाम् ।
 चतस्रः पञ्च षड्वापि पर्याप्तयो यथाक्रमम् ॥ ६ ॥
 एकाक्षाः स्थावरा भूम्यर्पतजीवायुमहोरुहः ।
 तेषां तु पूर्वं चत्वारः स्युः सूक्ष्मा बादरा अपि ॥ ७ ॥
 प्रत्यक्षाः साधारणाश्च द्विप्रकारा महोरुहः ।
 तत्र पूर्वं बादराः स्युरुत्तरे सूक्ष्मबादराः ॥ ८ ॥
 त्रसा द्वित्रिचतुष्यष्टेन्द्रियत्वेन चतुर्विधाः ।
 तत्र पञ्चेन्द्रिया द्विधा संज्ञिनोऽसंज्ञिनोऽपि च ॥ ९ ॥
 शिष्टोपदेशालापान्ये जानते तेऽत्र संज्ञिनः ।
 संप्रवृत्तमनःप्राणास्तेभ्योऽन्ये स्युरसंज्ञिनः ॥ १० ॥
 स्पर्शनं रसनं घ्राणं चक्षुः श्रोत्रमितीन्द्रियम् ।
 तस्य स्पर्शो रसो गन्धो रूपं शब्दश्च गोचरः ॥ ११ ॥
 ह्रीन्द्रियाः क्लमयः शङ्का गण्डूपदजलौकसः ।
 कपर्दीः शक्तिकाद्याश्च विविधाकृतयो मताः ॥ १२ ॥
 यूकामत्कुणमत्कोटलिप्ताद्यास्त्रीन्द्रिया मताः ।
 पतङ्गमन्त्रिकाभृङ्गदंशाद्याश्चतुरिन्द्रियाः ॥ १३ ॥

तिर्यग्योनिभवाः शेषा जलस्थलस्थचारिणः ।
 नारका 'मानवा देवाः सर्वे पञ्चेन्द्रिया मताः ॥ १४ ॥
 मनोभाषाकायबलत्रयमिन्द्रियपञ्चकम् ।
 प्रायुरुच्छासनिःश्वासमिति प्राणा दश स्मृताः ॥ १५ ॥
 सर्वजीवेषु देहायुरुच्छासा इन्द्रियाणि च ।
 विकलासंज्ञिनां भाषा पूर्णानां संज्ञिनां मनः ॥ १६ ॥
 उपपादभवा देवा नारका गर्भजाः पुनः ।
 जरायुपोताण्डभवाः शेषाः सञ्मूर्च्छनोद्भवाः ॥ १७ ॥
 सञ्मूर्च्छनो नारकाश्च जीवाः पापा नपुंसकाः ।
 देवान् स्त्रीपुंवेदाः^१ स्युर्वेदत्रयजुषः परे ॥ १८ ॥
 सर्वे जीवा व्यवहार्यव्यवहारितया द्विधा ।
 सूक्ष्मनिगोदा एवान्धा^२ स्तेभ्योऽन्ये व्यवहारिणः ॥ १९ ॥
 सचित्तः संवृत्तः शीतस्तदन्यो मिश्रितोऽपि वा ।
 विभेदैरान्तरैर्भिन्नो नवधा योनिरङ्गिनाम् ॥ २० ॥
 प्रत्येकं सप्तलक्षाणि पृथ्वीवार्यग्निवायुषु ।
 प्रत्येकानन्तकायेषु क्रमाद्दश चतुर्दश ॥ २१ ॥
 षट् पुनर्विकलाक्षेषु मनुष्येषु चतुर्दश ।
 स्युद्यतस्रश्चतस्रश्च श्वभ्रतिर्यक्सुरेषु तु ॥ २२ ॥

(१) क क मनुजाः ।

(२) ख ग च देवाः स्त्रीपुंषवेदाः ।

(३) क ख क देवनारकाः ।

(४) ख ग क तेऽन्येऽपि व्यवहारिणः ।

एवं लक्षाणि योनीनामशीतिश्चतुस्तरा ।
 सर्वज्ञोपज्ञमुक्तानि सर्वेषामपि जन्मिनाम् ॥ २३ ॥
 एकाक्षा बादराः सूक्ष्माः पञ्चाक्षाः संज्ञासंज्ञिनः ।
 स्युर्द्विचतुरक्षाश्च पर्याप्ता इतरेऽपि च ॥ २४ ॥
 एतानि जीवस्थानानि जिनोक्तानि चतुर्दश ।
 मार्गणा अपि तावन्त्यो ज्ञेयास्ता नामतो यथा ॥ २५ ॥
 गतोन्द्रियवपुर्योगवेदज्ञानक्रुदादयः ।
 संयमाहारदृग्नेश्याभ्यसम्यक्त्वसंज्ञिनः ॥ २६ ॥
 मिथ्यादृष्टिः सास्त्रादनसम्यग्मिथ्यादृशावपि ।
 अविरतसम्यग्दृष्टिर्विरताविरतोऽपि च ॥ २७ ॥
 प्रमत्तश्चाप्रमत्तश्च निवृत्तिबादरस्ततः ।
 अनिवृत्तिबादरश्चाथ सूक्ष्मसंपरायकः ॥ २८ ॥
 ततः प्रशान्तमोहश्च क्षीणमोहश्च योगवान् ।
 अयोगवानिति गुणस्थानानि स्युश्चतुर्दश ॥ २९ ॥
 मिथ्यादृष्टिर्भवेन्मिथ्यादर्शनस्योदये सति ।
 गुणस्थानत्वमेतस्य भद्रकत्वाद्यपेक्षया ॥ ३० ॥
 मिथ्यात्वस्यानुदयेऽनस्तानुबन्धुदये सति ।
 सास्त्रादनः सम्यग्दृष्टिः स्यादुत्कर्षात् षडावलीः ॥ ३१ ॥
 सम्यक्त्वमिथ्यात्वयोगाबुद्धत्वं मिश्रदर्शनः ।
 अविरतसम्यग्दृष्टिरप्रत्याख्यानकोदये ॥ ३२ ॥
 विरताविरतस्तु स्यात्प्रत्याख्यानोदये सति ।
 प्रमत्तसंयतः प्राप्तसंयमो यः प्रमाद्यति ॥ ३३ ॥

सोऽप्रमत्तसंयतो यः संयमी न प्रमाद्यति ।
 उभावपि पराहृत्या स्वात्मानन्तर्मुहूर्तिकौ ॥ ३४ ॥
 कर्मणां स्थितिघातादीनपूर्वान् कुरुते यतः ।
 तस्मादपूर्वकरणः क्षपकः शमकश्च सः ॥ ३५ ॥
 यद्वाटरक्षयाणां प्रविष्टानामिमं मिथः ।
 परिणामा निवर्त्तन्ते निवृत्तिवादरोऽपि तत् ॥ ३६ ॥
 परिणामा निवर्त्तन्ते मिथो यत्र न यन्नतः ।
 अनिवृत्तिवादरः स्वात्क्षपकः शमकश्च सः ॥ ३७ ॥
 लोभाभिधः सम्भरायः सूक्ष्मः किंहीकृतो यतः ।
 स सूक्ष्मसम्भरायः स्वात्क्षपकः शमकोऽपि च ॥ ३८ ॥
 अथोपशान्तमोहः स्वात्कीहस्योपशमे सति ।
 मोहस्य तु क्षये जाते क्षीणमोहं प्रचक्षते ॥ ३९ ॥
 सयोगिकेवली घातिक्षयादुत्पन्नकेवलः ।
 योगानां तु क्षये जाते स एवायोगिकेवली ॥ ४० ॥

॥ इति जीवतत्त्वम् ॥

अजीवाः स्वर्धर्माधर्मविहायःकालपुद्गलाः ।
 जीवेन सह पञ्चापि द्रव्याख्येन निर्वदिताः ॥ ४१ ॥
 तत्र कालं विना सर्वे प्रदेशप्रचयात्मकाः ।
 विना जीवमचिद्रूपा अकर्त्तारश्च ते भूताः ॥ ४२ ॥
 कालं विनास्तिकायाः स्फुरन्मूर्त्ताः पुद्गलं विना ।
 उत्पादविगमधौव्याज्ज्ञानः सर्वोऽपि ते पुनः ॥ ४३ ॥

पुद्गलाः स्युः स्पर्शरसगन्धवर्णस्वरूपिणः ।
 तेऽणुस्कन्धतया हेधा तत्राऽबद्धाः किलाणवः ॥ ४४ ॥
 बद्धाः स्कन्धा गन्धशब्दसौक्ष्मप्रस्थौल्याकृतिस्पृशः ।
 अन्धकारातपोद्योतमेदच्छायात्मका अपि ॥ ४५ ॥
 कर्मकायमनोभाषाचेष्टितोच्छासदायिनः ।
 सुखदुःखजीवितव्यसृत्पृथग्हकारिणः ॥ ४६ ॥
 प्रत्येकमेकद्रव्याणि धर्माधर्मौ नभोऽपि च ।
 अमूर्त्तानि निष्क्रियाणि स्थिराण्यपि च सर्व्वदा ॥ ४७ ॥
 एकजीवपरीमाणसंख्यातीतप्रदेशकौ ।
 लोकाकाशमभिव्याप्य धर्माधर्मौ व्यवस्थितौ ॥ ४८ ॥
 स्वयं गन्तुं प्रवृत्तेषु जीवाजीवेषु सवैतः ।
 सहकारी भवेद्दर्शनं पानीयमिव यादमाम् ॥ ४९ ॥
 जीवानां पुद्गलानां च प्रपन्नानां स्वयं स्थितिम् ।
 अधर्मः 'सहकार्येण यथा च्छायाऽध्वयायिनाम् ॥ ५० ॥
 सर्व्वगं स्वप्रतिष्ठं स्यादाकाशमवकाशदम् ।
 लोकालोकौ स्थितं व्याप्य तदन्तःप्रदेशभाक् ॥ ५१ ॥
 लोकाकाशप्रदेशस्था भिन्नाः कालाणवस्तु ये ।
 भावानां परिवर्त्ताय मुख्यः कालः स उच्यते ॥ ५२ ॥
 ज्योतिःशास्त्रे यस्य मानमुच्यते समयाटिकम् ।
 स व्यावहारिकः कालः कालवेदिभिरामतः ॥ ५३ ॥

नवजीर्णादिरूपेण यदमी भुवनोदरे ।

पदार्थाः परिवर्त्तन्ते तत्कालस्यैव चेष्टितम् ॥ ५४ ॥

वर्त्तमाना अतीतत्वं भाविनो वर्त्तमानताम् ।

पदार्थाः प्रतिपद्यन्ते कालक्रीडाविडम्बिताः ॥ ५५ ॥

॥ इति अजीवतत्त्वम् ॥

मनोवचनकायानां यस्यात्कर्म स आश्रयः ।

शुभः शुभस्य हेतुः स्वादशुभस्त्वशुभस्य च ॥ ५६ ॥

॥ इति आश्रयः ॥

सर्वेषामास्त्रवाणां यो रोधहेतुः स संवरः ।

कर्मणां भवहेतूनां जरणादिह निर्जरा ॥ ५७ ॥

॥ इति संवरनिर्जरे ॥

वक्ष्यन्ते भावनास्त्रेवास्त्रवसंवरनिर्जराः ।

तन्नात्र विस्तरेणोक्ताः पुनरुक्तत्वभोक्तृभिः ॥ ५८ ॥

सकषायतया जीवः कर्मयोग्यांस्तु पुद्गलान् ।

यदादत्ते स वन्धः स्याज्जीवास्त्रान्द्राकारणम् ॥ ५९ ॥

प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशा विधयोऽस्य तु ।

प्रकृतिस्तु स्वभावः स्यात् ज्ञानादृष्ट्यादिरष्टधा ॥ ६० ॥

ज्ञानदृष्ट्यादृष्टी वध्यं मोहनीयायुषी अपि ।

नामगोचान्तरायाश्च मूलप्रकृतयो मताः ॥ ६१ ॥

निकर्षोत्कर्षतः कालनियमः कर्मणां स्थितिः ।

अनुभागो विपाकः स्यात्प्रदेशोऽंशप्रकल्पनम् ॥ ६२ ॥

मिथ्यादृष्टिरविरतिप्रमादौ च क्रुदादयः ।

योगेन सह पञ्चेते विज्ञेया बन्धहेतवः ॥ ६३ ॥

॥ इति बन्धतत्त्वम् ॥

अभावे बन्धहेतूनां घातिकर्मक्षयोद्भवे ।

केवले सति मोक्षः स्याच्छेषाणां कर्मणां क्षये ॥ ६४ ॥

सुरासुरनरेन्द्राणां यत्सुखं भुवनत्रये ।

स स्यादनन्तभागोऽपि न मोक्षसुखसम्पदः ॥ ६५ ॥

स्वस्वभावजमत्यक्षं यदस्मिन् शाश्वतं सुखम् ।

चतुर्वर्गाग्रणीत्वेन तं न मोक्षः प्रकीर्तितः ॥ ६६ ॥

॥ इति मोक्षतत्त्वम् ॥

मतिश्रुतावधिमनःपर्यायाः केवलं तथा ।

अर्मीभिः सान्त्वयेर्मदेर्ज्ञानं पञ्चविधं मतम् ॥ ६७ ॥

अवग्रहादिभिर्भिन्नं ब्रह्माद्यैरितरैरपि ।

इन्द्रियानिन्द्रियभवं मतिज्ञानमदीरितम् ॥ ६८ ॥

विस्तृतं बहुधा पूर्वैरङ्गोपाङ्गैः प्रकीर्णकैः ।

स्याच्छब्दलाञ्छितं ज्ञेयं श्रुतज्ञानमनेकधा ॥ ६९ ॥

देवनैरयिकाणां स्यादवधिर्भवसम्भवः ।

षड्विकल्पसु शेषाणां क्षयोपशमलक्षणः ॥ ७० ॥

ऋतुर्विपुल इत्येवं स्यान्ननःपर्ययो द्विधा ।

विशुद्धप्रतिपाताभ्यां तद्विशेषोऽवगम्यताम् ॥ ७१ ॥

तथाहि—

अनाद्यनन्तसंसारावर्त्तवर्त्तिषु देहिषु ।

'ज्ञानदृष्ट्याहतिवेदनीयान्तरायकर्मणाम् ॥ १ ॥

सागरोपमकोटीनां कोट्यस्त्रिंशत्परा स्थितिः ।

विंशतिर्गीतनाम्नोच्च मोहनीयस्य सप्ततिः ॥ २ ॥

ततो गिरिसरिद्धावघोलनान्धायतः स्वयम् ।

एकाब्धिकोटिकोट्यूना प्रत्येकं क्षीयते स्थितिः ॥ ३ ॥

शेषाब्धिकोटिकोट्यन्तःस्थितौ सकलजम्बिनः ।

यथाप्रवृत्तिकरणाद्व्यदेशं समियुति ॥ ४ ॥

रागद्वेषपरीणामो दुर्भेदो ग्रन्थिरुच्यते ।

दुरुच्छेदो दृढतरः काष्ठादेरिव सर्वदा ॥ ५ ॥

ग्रन्थिदेशं तु संप्राप्ता रागादिप्रेरिताः पुनः ।

उत्कृष्टबन्धयोग्याः स्वस्तुर्गतिलुप्तोऽपि ते ॥ ६ ॥

तेषां मध्ये तु ये भव्या भाविभद्राः शरीरिणः ।

आविष्कृत्य परं वीर्यमपूर्वकरणे कृते ॥ ७ ॥

अतिक्रामन्ति सहसा तं ग्रन्थिं दुरतिक्रमम् ।

अतिक्रान्तमहाध्वानो घटभूमिमिवाध्वगाः ॥ ८ ॥

अथानिवृत्तिकरणादन्तरकरणे कृते ।

मिथ्यात्वं विरलीकुर्युर्वेदनीयं यदद्यतः ॥ ९ ॥

धान्तर्मुहूर्त्तिकं सम्यग्दर्शनं प्राप्नुवन्ति यत् ।
 निसर्गहेतुकमिदं सम्यक्ज्ञानमुच्यते ॥ १० ॥
 गुरुपदेशमालम्ब्य सर्वेषामपि देहिनाम् ।
 यत्तु सम्यक्ज्ञानं तस्यादधिगमजं परम् ॥ ११ ॥
 यमप्रशमजीवातुर्बीजं ज्ञानचारित्रयोः ।
 हेतुस्तपःश्रुतादीनां सद्दर्शनमुदीरितम् ॥ १२ ॥
 ज्ञाद्यं हि चरणज्ञानवियुक्तमपि दर्शनम् ।
 न पुनर्ज्ञानचारित्र्ये मिथ्यात्वविषदूषितं ॥ १३ ॥
 ज्ञानचारित्र्यहीनोऽपि श्रूयते श्रेणिकः किल ।
 सम्यग्दर्शनमाहात्म्यात्तीर्थकृत्वं प्रपश्यते ॥ १४ ॥
 अष्टतचरणबोधाः प्राणिनो यत्प्रभावा-
 दममसुखनिधानं मोक्षमामादयन्ति ।
 भवजलनिधिपोतं दुःखकान्तारदावम् ।
 श्रयत तदिह सम्यग्दर्शनं रत्नमेकम् ॥ १५ ॥ १७ ॥

तृतीयं रत्नमाह—

सर्वसावद्ययोगानां त्यागश्चारित्र्यमिष्यते ।

कीर्तितं तदहिंसादिब्रतभेदेन पञ्चधा ॥ १८ ॥

सर्वे न तु कतिपये ये सावद्ययोगाः सपापव्यापारास्तेषां त्यागो
 ज्ञानश्रद्धानपूर्वकं परिहारः स सम्यक्चारित्र्यं ज्ञानदर्शनं विना
 कृतस्य चारित्र्यस्य सम्यक्चारित्र्यत्वानुपपत्तेः । सर्वश्रद्धानं
 देशचारित्र्यव्यवच्छेदार्थम् । इदं च चारित्र्यं मूलोत्तरगुणभेदेन

द्विविधं कीर्तितमित्यादिना मूलगुणरूपं चारित्रमाह । पञ्चधेति
व्रतभेदेन न तु स्वरूपतः ॥ १८ ॥

मूलगुणानेव कीर्तयति—

अहिंसासूत्रतास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाः ।

पञ्चभिः पञ्चभिर्युक्ता भावनाभिर्विमुक्तये ॥ १९ ॥

अहिंसादयश्च पञ्चापि प्रत्येकं पञ्चविधभावनाभ्यर्हिताः सन्तः स्व-
कार्यजननं प्रति अप्रतिबन्धसामर्थ्या भवन्तीति पञ्चभिरित्या-
द्युक्तम् ॥ १९ ॥

प्रथमं मूलगुणमाह—

न यत्प्रमादयोगेन जीवितव्यपरोपणम् ।

वसानां स्थावराणां च तदहिंसाव्रतं मतम् ॥ २० ॥

प्रमादोऽज्ञानसंशयविपर्ययरोगद्वेषस्मृतिभ्रंशयोगदुष्प्रणिधानधर्मा—
नादरमेदादष्टविधः । तद्योगात्प्रसानां स्थावराणां च जीवानां
प्राणव्यपरोपणं हिंसा । तन्निषेधादहिंसा प्रथमं व्रतम् ॥ २० ॥

द्वितीयमाह—

प्रियं पथ्यं वचस्तथ्यं सूत्रतव्रतमुच्यते ।

तत्तथ्यमपि नो तथ्यमप्रियं चाहितं च यत् ॥ २१ ॥

तथ्यं ववोऽवृषारूपमुच्यमानं सूत्रतव्रतमुच्यते । किं विशिष्टं तथ्यं

प्रियं पथं च तत्र प्रियं यत् श्रुतमात्रं प्रीणयति पथं यदायतौ
 हितम् । ननु तथ्यमेवेकं विशेषणमस्तु सत्यव्रताधिकारात् प्रिय-
 पथयोस्तु कोऽधिकारः । अत आह । तत्तथ्यमपीति व्यवहारापेक्षया
 तथ्यमपि यदप्रियं यथा चौरं प्रति चौरस्त्वं कुष्ठिनं प्रति कुष्ठौ
 त्वमिति तदप्रियत्वान्न तथ्यम् । तथ्यमप्यहितं यथा । मृगयुभिः
 पृष्टस्वारक्षे मृगान् दृष्टवती मया मृगा दृष्टा इति तज्जन्तु-
 घातहेतुत्वान्न तथ्यम् ॥ २१ ॥

तृतीयमाह—

अनादानमदत्तस्यास्तेयव्रतमुदीरितम् ।

बाह्याः प्राणा नृणामर्थो हरता तं हता हि ते ॥ २२ ॥

वितस्त्वामिना अदत्तस्य वितस्य यदनादानं तदस्तेयव्रतम् । तच्च
 स्वामिजीवतीर्थकरगुर्वदत्तभेदेन चतुर्विधम् । तत्र स्वाम्यदत्तं
 दण्डोपलकाष्ठादिकं तत्स्वामिना यददत्तम् । जीवादत्तं यत्स्वामि-
 नादत्तमपि जीवेनादत्तं यथा प्रव्रज्यापरिणामविकलो मातापितृभ्यां
 पुत्रादि गुरुभ्यो दीयते । तीर्थकरादत्तं यत्तीर्थकरैः प्रतिषिद्धमाधा-
 कर्मिकादि गृह्यते । गुर्वदत्तं नाम स्वामिना दत्तमाधाकर्मि-
 कादिदोषरहितं गुरुननगुञ्जाय यद्गृह्यते । नन्वहिंसापरिकरत्वं
 सर्वव्रतानामदत्तादाने तु केव हिंसा येनाहिंसापरिकरत्वं
 स्यादित्युक्तं बाह्याः प्राणा इत्यादि । यदि स्तेयस्य प्राणहरणस्वरूप
 मृग्यते तदा तदस्येव ॥ २२ ॥

चतुर्थमाह—

दिव्यौदारिककामानां कृतानुमतिकारितैः ।

मनोवाक्यायतस्थ्यागो ब्रह्माष्टादशधा मतम् ॥२३॥

दिवि भवा दिव्याः तं च वैक्रियशरीरसम्भवाः । औदारिकाश्च
औदारिकतिर्यग्मनुष्यदेहप्रभवास्ते च तं काम्यन्त इति कामाश्च
तेषां त्यागो ऽब्रह्मनिषेधात्मकं ब्रह्मचर्यव्रतम् । तच्चाष्टादशधा
मनसा अब्रह्म न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमपि परं नानुमन्ये ।
एवं च वचसा कायेन वेति दिव्ये ब्रह्मणि नवभेदाः । एवमौदा-
रिकेऽप्यष्टादश ।

यदाह—

दिव्यात्कामरतिसुखान् त्रिविधं त्रिविधेन विरतिरिति नवकम् ।

औदारिकादपि तथा तद्ब्रह्माष्टादशविकल्पम् ॥ १ ॥ इति ॥

कृतानुमतिकारितैरिति मनोवाक्यायत इति च मध्ये कृतत्वात्पूर्वी-
त्तरेष्वपि महाव्रतेषु सम्बन्धनीयम् ॥ २३ ॥

पञ्चममाह —

सर्वभावेषु मूर्च्छायास्त्यागः स्यादपरिग्रहः ।

यदसत्स्वपि जायेत मूर्च्छाया चित्तविप्लवः ॥२४॥

सर्वभावेषु द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेषु यो मूर्च्छाया गार्हस्थ्य त्यागो नतु
द्रव्यादित्यागमात्रं सोऽपरिग्रहव्रतम् । ननु परिग्रहत्यागोऽपरिग्रहव्रतं
स्यात् किं मूर्च्छात्यागलक्षणेन तल्लक्षणेन अत आह । यदसत्स्वपीति ।

यस्मादसत्स्वप्यविद्यमानेष्वपि द्रव्यक्षेत्रकालभावेषु मूर्च्छया चित्त-
विप्लवः स्यात् । चित्तविप्लवः प्रथमसौख्यविपर्यासः । असत्यपि धने
धनगर्हवतो राजगृहनगरद्रुमकस्येव चित्तसंक्षोभो दुर्गतिपात-
निबन्धनं भवति । सत्यपि वा द्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणे सामग्री-
विशेषे दृष्टाकृष्णाङ्गनिरुपद्रवमनसां प्रथमसुखप्राप्त्या चित्त-
विप्लवाभावः । अत एव धर्मोपकरणधारिणां यतीनां शरीरे
उपकरणे च निर्ममत्वानामपरिग्रहत्वम् ।

यदाह —

यद्वत्तुरगः सत्स्वप्याभरणभूषणेष्वनभिषक्तः ।

तद्वदुपग्रहवानपि न सङ्गमुपयाति निर्यत्यः ॥ १ ॥

यथा च धर्मोपकरणवतामपि मूर्च्छारहितानां सुनीनां न
परिग्रहग्रहित्वदोषस्तथा व्रतिनीनामपि गुरुपदिष्टधर्मोपकरण-
धारिणीनां रत्नत्रयवतीनां तेन तामां धर्मोपकरणपरिग्रहमात्रेण
मोक्षापवादः प्रलापमात्रम् ॥ २४ ॥

पञ्चभिः पञ्चभिर्युक्ता भावनाभिर्विमुक्तये इत्युक्तं

तथस्तीति—

भावनाभिर्भावितानि पञ्चभिः पञ्चभिः क्रमात् ।

महाव्रतानि नो कस्य साधयन्त्यव्ययं पदम् ॥ २५ ॥

भाव्यन्ते वास्यन्ते गुणविशेषमारोप्यन्ते महाव्रतानि यकाभिस्ता
भावनाः ॥ २५ ॥

अथ प्रथमव्रतस्य भावना आह —

मनोगुप्तैषणादानेर्याभिः समितिभिः सदा ।

दृष्टान्नपानग्रहणे नाहिंसां भावयेत् सुधीः ॥२६॥

मनोगुप्तिर्वक्ष्यमाणलक्षणा तथेत्येका भावना । एषणा विशुद्धपिण्ड-
ग्रहणलक्षणा तस्यां या समितिः । आदानग्रहणेन निक्षेप
उपलक्ष्यते । तेन पीठादेर्यहणे स्थापने च या समितिः ।
ईरणमीर्या गमनं तत्र या समितिः । आभिरिषणादानेर्यास-
मितिभिर्दृष्टयोरन्नपानयोर्ग्रहणेनोपलक्षणत्वात् तदुपायेनाहिंसां
भावयेदिति सम्बन्धः । इह च गुप्तिर्ममितीनां महाव्रतभावनात्वेन
गतार्थानामपि अथवा पञ्चममितीत्यादिग्रन्थेन पुनरुत्कीर्तनं
गुप्तिर्ममितीनामुत्तरगुणत्वज्ञापनार्थम् ।

यदाह—

पिण्डस्य जा विमोही समिईषो भावणा तवो दुविही ।

पडिमा अभिग्नहो चिय उत्तरगुणगोविद्याणाहिं ॥ १ ॥

इह च मनोगुप्तेर्भावनात्वं हिंसायां मनोव्यापारस्य प्राधान्यात् ।
श्रूयते हि प्रसन्नचन्द्रराजर्विर्मनोगुप्त्या अभाविताहिंसाव्रतो हिंसा-
मकुर्व्वन्नपि सप्तमनस्कपृष्ठीयोग्यं कर्म्म निर्ममे एषणादानेर्यास-
मितयस्तु अहिंसायां नितरामुपकारिण्य इति युक्तं भावनात्वम् ।
दृष्टान्नपानग्रहणं च संसक्तान्नपानपरिहारेणाहिंसाव्रतोपकारायेति
पञ्चमी भावना ॥ २६ ॥

द्वितीयव्रतस्य भावना आह—

हास्यलोभभयक्रोधप्रत्याख्यानैर्निरन्तरम् ।

आलोच्य भाषणेनापि भावयन्तमनृतव्रतम् ॥२०॥

हसन् हि मिथ्या ब्रूयात् । लोभपरवशश्चार्थाकाङ्क्षया भयार्त्तः प्राणादिरक्षणेच्छया क्रुद्धः क्रोधतरलितमनस्कतया मिथ्या ब्रूयादिति । हास्यादिप्रत्याख्यानानि चतस्रो भावनाः । आलोच्य भाषणं सम्यग्ज्ञानपूर्वकं पर्यालोच्य नृषा माभूदिति मोक्षतिरस्कारद्वारेण भाषणं पञ्चमी भावना । मोक्षस्य च नृषावादहेतुत्वं प्रतीतमेव ।

यदाह—

रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते अनृतमिति ॥ २० ॥

तृतीयव्रतस्य भावना आह ।

आलोच्यावग्रहयाच्चाभीक्ष्णावग्रहयाचनम् ।

एतावन्मात्रमवैतदित्यवग्रहधारणम् ॥ २८ ॥

समानधार्मिकेभ्यश्च तथावग्रहयाचनम् ।

अनुज्ञापितपानान्नाशनमस्तेयभावनाः ॥२९॥ (युग्मम्)

आलोच्य मनसा विचिन्त्यावग्रहं याचेत । देवेन्द्रराजगृहपतिशय्या-तरसाधर्मिकभेदादि पञ्चावग्रहाः । अत्र च पूर्वः पूर्वी बाध्य उत्तर उत्तरो बाधकः । तत्र देवेन्द्रावग्रहो यथा सौधर्माधिपते-र्दक्षिणलोकादि ईशानाधिपतेरुत्तरलोकादिम् । राजा चक्रवर्त्ति

तस्यावग्रही भारतादिवर्षम् । गृहपतिर्मण्डलाधिपतिस्तस्यावग्रह-
स्तन्मण्डलादि । शय्यातरो वसतिस्त्रामी तदवग्रही वसतिरेव ।
साधर्मिकाः साधवस्तेषामवग्रहः शय्यातरप्रदत्तं गृहादि । एता-
नवग्रहान् ज्ञात्वा यथायथमवग्रहं याचेत । अस्वामियाचने हि
परस्परविरोधेन अकाण्डधाटनादय ऐहिका दोषाः परलोके-
ऽपि अदत्तपरिभोगजनितं पापकर्म । इति प्रथमा भावना ।
सकृद्दत्तेऽवग्रहे स्वामिना अभीष्टं भूयो भूयोऽवग्रहयाचनं
कार्यं पूर्वलब्धेऽवग्रहे ग्लानाद्यवस्थामृतपुरीषोत्सर्गपात्रकरचरण-
प्रक्षालनस्थानानि दातुचित्तपीडापरिहारार्थं याचनीयानि । इति
द्वितीयभावना । एतावन्मात्रमेव एतावत्परिमाणमेवैतत् चेत्तादि
समोपयोगि नाधिकमिति अवग्रहस्य धारणं व्यवस्थापनम् ।
एवमवग्रहधारणे हि तदभ्यन्तरवर्त्तिनीमूर्ध्निस्थानादिक्रियामासे-
वमानो न दातुरुपरोधकारी भवति । याज्जाकाल एवावग्रहा-
नवधारणे विपरिणतिरपि दातुञ्चेतसि स्यादात्मनोऽपि चादत्तपरि-
भोगजनितकर्मबन्धः स्यादिति तृतीयभावना । धर्मं चर-
न्तीति धार्मिकाः समानास्तुष्टाः प्रतिपन्नैकशासनाः साधवस्तंभ्यः
पूर्वपरिगृहीतक्षेत्रेभ्योऽवग्रही याच्यस्तदनुज्ञानाच्च तन्नासितव्यं
अन्यथा स्तेयं स्यादिति चतुर्थी भावना । अनुज्ञापितं अनुज्ञया
स्वीकृते ये पानास्ते तयोरशनं सूत्रोक्तेन हि विधिना प्रासुकमेवणीयं
कल्पनीयं च पानास्त्वं लब्धमानीयालोचनापूर्वं गुरवे निवेद्यानुज्ञातो
गुरुणा मण्डल्यामेकको वा ऽश्रीयत् । उपलक्षणमेतत् यत्-
किञ्चिदौघिकौपयहिकभेदमुपकरणं धर्मसाधनं तत्सर्वं गुरुणाऽनु-

ज्ञातं परिभोक्तव्यम् । एवं विदधानो नातिक्रामत्यस्यैवव्रतमिति
पञ्चमो भावना ।

चतुर्थव्रतभावना आह -

स्त्रीषण्डपशुमहेश्मासनकुष्ठान्तरोज्झनात् ।

सरागस्त्रीकथात्यागात्प्रायतस्मृतिवर्जनात् ॥ ३० ॥

स्त्रीरम्याङ्गेष्वस्वाङ्गसंस्कारपरिवर्जनात् ।

प्रणीतात्यशनत्यागाद् ब्रह्मचर्यं तु भावयेत् ॥ ३१ ॥

(युग्मम्)

त्रियो देवमानुषभेदाहिविधाः एताश्च सचित्ताः । अचित्तास्तु पुस्त-
लेष्वचित्तकर्मादिनिर्मिताः । षण्डाग्न्यतीयवेदोदयवर्त्तिनो महा-
मोहकर्माणः क्षोपुंससेवनाभिरताः । पशवस्तिर्यगयोनिजाः । तत्र
गोमहिषीवडवावालेयीभजापविकादयः सम्भाव्यमानमैथुनाः ।
एभ्यः कृतहन्त्रेभ्यो मतुः स्त्रीषण्डपशुमती च ते वैश्मासने च वैश्म
वसतिः । आसनं संस्तारकादि । कुष्ठान्तरं यत्रान्तरस्थोऽपि
कुष्ठादौ दम्पत्योर्मोहनादिशब्दः श्रूयते ब्रह्मचर्यभङ्गभयादेषामुज्झनं
त्यागः । इति प्रथमा भावना । सरागस्य मोहोदयवतो या स्त्रीभिः
कथा स्त्रीणां वा कथा सरागाश्च ताः त्रियश्च ताभिस्तासां वा कथा
तस्यास्त्यागः । रागानुबन्धिनी हि देशजातिकुलनेपथ्यभाषागति-
विभ्रमेक्षितहास्यलीलाकटाक्षप्रत्ययकलहशृङ्गाररसानुविद्या कथा

वात्सेव चित्तोदधेरवश्यं विद्योभमादधातीति द्वितीया भावना ।
प्राक् प्रव्रज्यान्नक्षत्र्यात् पूर्वं गृहस्थावस्थायां यद्वत् स्त्रीभिः सह
निधुवनं तस्य स्मृतिस्तस्या वर्जनं प्रायतत्करणेत्थनादि कामाग्निः
मन्युष्यते । इति तृतीया भावना । स्त्रीणामविवेकिजनापेक्षया
यानि रम्याणि स्पृहणीयान्यङ्गानि सुखनयनस्तनजघनादीनि
तेषामीक्षणमपूर्वविस्मयरसनिर्भरतया विस्फारिताक्षस्य विलो-
कनम् । ईक्षणमात्रं तु रागद्वेषरहितस्यादुष्टमेव ।

यदाह—

अशक्यं रूपमद्रष्टुं चक्षुर्गोचरमागतम् ।

रागद्वेषौ तु यौ तत्र तौ बुधः परिवर्जयेत् ॥१॥ इत्यादि ॥

तथा स्वस्यात्मनोऽङ्गं शरीरं तस्य संस्कारः स्नानविलेपनधूपननख-
दन्तकेशसम्भार्जनादि स्त्रीरम्याङ्गेक्षणं च स्वाङ्गसंस्कारश्च तयोः
परिवर्जनात् । स्त्रीरम्याङ्गेक्षणतरनितविलोचनो हि दीपशिखायां
शलभं इव विनाशमुपयाति । अशुचिशरीरसंस्कारमूढो हि
तत्तदुत्कलिकामयेर्विकल्पेर्वृथात्मानमायासयतीति चतुर्थी भावना ।
प्रणीतो वृष्यः स्निग्धमधुरादिरसः । अत्यशनमप्रणीतस्याऽपि
रुक्मभैलस्याकण्ठमुदरपूरणं तयोस्त्वागो निरन्तरवृष्यमधुरस्निग्ध-
रसप्रणीतो हि प्रधानधातुपरिपोषेण वेदोदयादब्रह्माऽपि जेवेत ।
अत्यशनस्य तु न केवलं ब्रह्मचतिकारित्वादर्जनं शरीरपीडा-
कारित्वादपि ।

यदाह—

अहमस्यस्य सर्वं जगत्स्य कुक्का 'दगस्य दोभागे ।

वाउपवियारण्टा कृष्भायं जगत्स्य कुक्का ॥ १ ॥

इति पञ्चमो भावना । एवं नवविधब्रह्मचर्यगुप्तिसंग्रहेण ब्रह्मचर्य-
व्रतस्य पञ्च भावनाः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

पञ्चमव्रतस्य भावना आह—

स्पर्शे रसे च गर्भे च रूपे शब्दे च हारिणि ।

पञ्चस्वित्तीन्द्रियार्थेषु गाढं गार्ह्यस्य वर्जनम् ॥ ३२ ॥

एतेष्विवामनोक्षेपु सर्वथा द्वेषवर्जनम् ।

आकिञ्चन्यव्रतस्यैवं भावनाः पञ्च कीर्तिताः ॥ ३३ ॥

(युग्मम्)

स्पर्शादिषु मनोहारिषु विषयेषु यद्गाढं गार्ह्यस्याभिष्वङ्गस्य
वर्जनम् । स्पर्शादिष्विवामनोक्षेपिन्द्रियप्रतिकूलेषु यो द्वेषोऽप्रीति-
लक्षणस्तस्य वर्जनम् । गार्ह्यवान् हि मनोक्षेपविषयेऽभिष्वङ्गवानम-
नोक्षान्विषयान्विद्वेष्टि मध्यस्थस्य तु मूर्च्छारहितस्य न कश्चि-
त्प्रीतिरप्रीतिर्वा रागानान्तरीयकतया च द्वेषस्योपादानम् ।
किञ्चन बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहरूप नास्यास्तीत्यकिञ्चनस्तद्भाव-
आकिञ्चन्यमपरिग्रहता । आकिञ्चन्यं च तद्वतं च तस्यैताः पञ्च
भावनाः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

मूलगुणरूपचारित्र्यमभिधायोत्तरगुणरूपं तदाह—

अथवा पञ्चसमितिगुप्तित्रयपवित्रितम् ।

चरित्रं सम्यक्चारित्र्यमित्याहुर्मनिपुङ्गवाः ॥ ३४ ॥

समितिरिति पञ्चानां चेष्टानां तान्त्रिकी मञ्चा । अथवा सं सम्यक् प्रयुक्ता अर्हत्प्रवचनानुसारेण इतिः चेष्टा समितिः पञ्चानां समितीनां समाहारः पञ्चसमिति । गुप्तिरात्मनः संरक्षणं मुमुक्षुर्योगनिग्रह इत्यर्थः । गुप्तीनां त्रयं गुप्तित्रयं पञ्चसमिति च गुप्तित्रयं च ताभ्यां च पवित्रितं यच्चरित्रं यतीनां चेष्टा सा सम्यक्चारित्र्यमुच्यते । सम्यक्प्रवृत्तिलक्षणा समितिः प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणा गुप्ति रत्ननयोर्विशेषः ॥ ३४ ॥

अथ समितीर्गुप्तीश्च नामत आह—

ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपोत्सर्गसंज्ञिकाः ।

पञ्चाहुः समितीस्तिस्रो गुप्तीस्त्रियोगनिग्रहात् ॥ ३५ ॥

ईर्यासमितिर्भाषासमितिरेषणासमितिरादाननिक्षेपसमितिरुत्सर्गसमितिरित्येताः पञ्चसमितीर्भुवते तीर्थकराः । तिसंख्या योगास्त्रियोगा मनोवाक्यव्यापारास्तेषां निग्रहो निरोधः । प्रवचनविधिना मार्गव्यवस्थापनमुन्मार्गनिवारणं च । निग्रहादिति हेतौ पञ्चमी तेन मनोगुप्तिर्वचनगुप्तिः कायगुप्तिरिति तिस्रो गुप्तीर्भुवते ॥ ३५ ॥

इर्यालक्षणमाह—

लोकातिवाहिते मार्गे चुम्बिते भास्वदंशुभिः ।

जन्तुरक्षार्थमालोक्य गतिरीर्या मता सताम् ॥ ३६ ॥

चसंस्थावरजन्तुजाताभयदानदीक्षितस्य सुनिरावश्यके प्रयोजने
गच्छतो जन्तुरक्षानिमित्तं स्वशरीररक्षानिमित्तं च पादापादारभ्य
युगमात्रक्षेत्रं यावत् निरीक्ष्य ईरणमीर्या गतिस्तस्यां समितिरीर्या-
समितिः ।

यदाहुः—

'पुच्छो जुगमायाए पेहमाणो मङ्गि चरे ।

वज्जंतो बीयहुरियाइं पाणे य दगमट्टियं ॥ १ ॥

'ओवायं विमसं स्वाणं विज्जलं परिवज्जेण ।

सक्कमेण न गच्छेज्जा विज्जमाणे परक्कमे ॥ २ ॥

गतिश्च मार्गे भवति तस्य विशेषणं लोकातिवाहिते लोकैरति-
वाहिते अत्यन्तक्षुण्णं । चुम्बिते स्पृष्टे आदित्यकिरणैः प्रथमविशेषणेन
परिविराधितं मार्गं गच्छतो यतः षड्जीवनिर्कायविराधना न
भवति । उन्मार्गेण न गन्तव्यमिति चाह । तथाविधेऽपि मार्गे

(१) पुच्छो जुगमायाए पेहमाणो मङ्गि चरेत ।

वज्जयन् बीजहरितानि प्राकान् च दक्खसिक्काम् ॥

(२) ओवपातं विमसं स्वाणं विज्जलं परिवज्जेत ।

सक्कमेण न गच्छेत् विज्जमाणे पराक्कमे ॥

रात्रौ गच्छतः सम्पातिसत्त्वविशोधना भवेदिति तत्परिहाराय
द्वितीयविशेषणम् । एवंविधोपयोगवतश्च गच्छतो मुनेः कथंचित्
प्राणिवधेऽपि प्राणिवधपापं न भवति ।

यदाह—

उच्चालियन्मि पाए इरियासमियस्स मङ्गमहाए ।

वावज्जंज्ज कुलिङ्गी मरिज्ज तं जोगमासज्ज ॥ १ ॥

न य तस्स तच्चिमित्तो बंधो सुहुमोवि देमिधो समए ।

अणवज्जो उपभोगेण मव्वभावेण सो जम्हा ॥ २ ॥

तथा—

जिअदु व मरदु व जीवो भजदाचारस्स निच्छओ हिंसा ।

पयदस्स णत्थि बंधो हिंसामित्तेण समिदस्स ॥ ३ ॥ ३६ ॥

भाषासमितिसाह—

अवद्यत्यागतः सर्वजनीनं मितभाषणम् ।

प्रिया वाच्यमानां सा भाषासमितिरुच्यते ॥३७॥

अवद्यानि भाषादोषा वाक्यशुद्धाध्ययनप्रतिपादिताः धूर्त्तकामुक
क्रत्यादचौरचार्वाकादिभाषितानि च तेषां निर्दग्धतया त्यागस्ततः
सर्वजनीनं सर्वजनेभ्यो हितं मितं स्वल्पमप्यतिबहुप्रयोजनसाधकं
तच्च तद्भाषणं च ।

यदाह—

‘महुरं निउणं धोवं कज्जावडियं अगब्बियमतुच्छं ।

पुब्बिमडमंकनियं भणंति जं धम्ममंजुत्तं ॥ १ ॥

एवंविधं यद्वाच्यं सा भाषासमितिः । भाषायां सम्यगिति-
भाषासमितिः । सा च प्रिया अभिमता वाच्यमानां मुनीनाम् ।

यदाहुः—

‘जा य सत्ता न वत्तत्वा सत्तामीसा य जा मुसा ।

जा य बुद्धेहिं गाइसा वा तं भासेज्ज पण्वं ॥ १ ॥ इति ॥ ३७ ॥

एषणासमितिमाह—

द्विचत्वारिंशता भिन्नादोषैर्नित्यमदृषितम् ।

मुनिर्यदन्नमादत्ते मैषणासमितिर्मता ॥ ३८ ॥

हाभ्यामधिका चत्वारिंशत् द्विचत्वारिंशद्भिन्नादोषाः उक्तमोत्याद-
नैषणालक्षणाः तत्रोक्तमदोषा गृह्यप्रभवाः षोडश ।

यदाथा—

‘आहाकम्भुहेमियपूइकम्भे अ मीमजाए य ।

ठवणा पाहुडियाए पाउयरकीयपामिसे ॥ १ ॥

(१) अपुर निपुण क्ताकं काःपतितमर्गवतमण्डम् ।

पूर्वमतिमहानित भणन्ति यद्धर्मसंयुक्तम् ॥

(२) वा च सत्ता न वत्तत्वा सत्तामिषा च या मुसा ।

या च बुद्धैरनाभीष्टा न तं भासेत प्रज्ञावान् ॥

(३) आभासमौद्देशिकपुनिकर्म च मिश्रजातं च ।

स्वापना प्राप्तिक्ता प्रादुष्कारक्रीतप्राप्तिक्ता ॥

'परिग्रहे अभिहते उब्भिणे मालीहते इय ।

अष्टिक्के अणिसहे अउभोअरण य सोलसमे ॥ २ ॥

आधाय विकल्पयति मनसि कृत्वा सचित्तस्याचिन्तीकरण-
मचित्तस्य वा पाको निरुक्तादाधाकर्म ॥ १ ॥

उद्देशः साध्वर्थं सङ्कल्पः स प्रयोजनमस्य औद्देशिकं यत्पूर्वकृत-
मोदनमोदकक्षोदादि तत्साधुद्देशेन दध्यादिना गुडपाकेन च
संस्कृर्व्यतो भवति ॥ २ ॥

आधाकर्म्मिकावयवसम्बन्धं शुद्धमपि यत्तत्पूतिकर्म शुचिद्रव्य-
मिवाशुचिद्रव्यसम्बन्धम् ॥ ३ ॥

यदात्मार्थं साध्वर्थं चादित एव मिश्रं पच्यते तन्मिश्रम् ॥ ४ ॥

साधुयाचितस्य क्षीरादेः पृथक्कृत्य स्वभाजने स्थापनं
स्थापना ॥ ५ ॥

कालान्तरभाविनो विवाहादेरिदानीं सन्निहिताः साधवः
सन्ति तेषामप्युपयोगे भवत्विति बुद्ध्या इदानीमेव कारणं समय-
परिभाषया प्राश्रुतिका सचिकृष्टस्य विवाहादेः कालान्तरे साधु-
समागमनं सच्चिन्त्यात्कर्षणं वा ॥ ६ ॥

यदन्धकारव्यवस्थितस्य द्रव्यस्य वज्रिप्रदीपमण्णादिना भित्ति-
पनयनेन वा बहिर्निष्कास्य द्रव्यधारणेन वा प्रकटकरणं तत्प्रादु-
ष्करणम् ॥ ७ ॥

यत्साध्वर्थं मूखेन क्रियते तत्क्रोतम् ॥ ८ ॥

(१) परिवर्तितमभ्यासतत्सङ्गिष्ठं नाकापहृतमिति ।

आन्धेद्यमनिवृत्तं सध्ववपूरकस्य मोदकः ॥

यत्साध्वर्थमन्नादि उद्यतकं गृहीत्वा दीयते तन्नामित्येकम् ॥८॥

स्वद्रव्यमर्पयित्वा परद्रव्यं तत्तदृशं गृहीत्वा यहीयते तत्परि-
वर्त्तितम् ॥ १० ॥

गृहग्रामादेः साध्वर्थं यदानीतं तदभ्याहृतम् ॥ ११ ॥

कुतुपादिस्थस्य घृतादेर्दानार्थं यत्सृजितिकाद्यपनयनं तदु-
द्दिष्टम् ॥ १२ ॥

यदुपरिभूमिकातः शिष्यादेर्भूमिगृहाहा आकृत्य साधुभ्यो
दानं तन्नालापहृतम् ॥ १३ ॥

यदाच्छिद्य परकीयं हठात् गृहीत्वा स्वामी प्रभुर्द्योरो वा
ददाति तदाच्छिद्यम् ॥ १४ ॥

यज्ञोष्ठाभक्तादिसर्वैरदत्तमननुमतं वा एकः कश्चित्साधुभ्यो
ददाति तदनिच्छेद्यम् ॥ १५ ॥

स्वार्थमध्वन्यणे सति साधुसमागमश्रवणात्तदर्थं पुनर्यो
धान्यादिवापः सोऽध्यवपूरकः ॥ १६ ॥

उत्पादनादोषा अपि षोडश ते च साधुप्रभवाः ।

तद्यथा—

'धाई दूई निमित्तं आजीववर्णीवरो तिगिच्छा य ।

कोहं माणे माया लोभे अ हवन्ति दस एए ॥ १ ॥

(१) धान्यो दूतो निमित्तं आजीववर्णीयको चिकित्सा य ।

कोपो माणो माया लोभश्च भवन्ति दस एते ॥

'पुष्पिपञ्चासंयवविज्जामन्ते च पुष्पजोऽयं य ।

उप्यायणाद् दोषा सोलसमे मूलकश्चे य ॥ २ ॥

बालस्य चौरमज्जनमण्डनक्रीडनाङ्गारोपणकर्मकारिण्यः पञ्च-
धात्रयः एतासां कर्म भिक्षार्थं कुर्वतो मुनेर्धर्मापीपिण्डः ॥ १ ॥

मिथः सन्देशकथनं दूतीत्वं तत्कुर्वतो भिक्षार्थं दूती-
पिण्डः ॥ २ ॥

अतीतानागतवर्त्तमानकालेषु लाभालाभादिकथनं निमित्तं
तद्विचार्यं कुर्वतो निमित्तपिण्डः ॥ ३ ॥

जातिकुलगणकर्म्मशिल्पादिप्रधानेभ्य आत्मनस्तत्तद्गुणत्वारोपणं
भिक्षार्थमाजीवपिण्डः ॥ ४ ॥

अमणब्राह्मणक्षत्रपणातिथिखानादिभक्तानां पुरतः पिण्डार्थ-
मात्मानं तत्तद्गुणं दर्शयतो वनीपकपिण्डः ॥ ५ ॥

वसनविरेचनवस्त्रिकर्म्मादि कारयतो वैद्यभैषज्यादि सूचयतो
वा पिण्डार्थं त्रिकित्तापिण्डः ॥ ६ ॥

विद्यातपःप्रभावज्ञापनं राजपूजादिस्थापनं क्रोधफलदर्शनं वा
भिक्षार्थं कुर्वतः क्रोधपिण्डः ॥ ७ ॥

लम्बिप्रशंसोत्तानस्य परेणोत्साहितस्यावमतस्य वा गृहस्था-
भिमानसुत्पादयतो मानपिण्डः ॥ ८ ॥

नानावेषभाषापरिवर्त्तनं भिक्षार्थं कुर्वतो मायापिण्डः ॥ ९ ॥

(१) पूर्वपञ्चासंयवविद्यामन्त्रं च चूर्णयोगश्च ।

उत्पादनाद्वा दोषा जोड्यो मूलकर्म च ॥

अतिलोभाद् भिक्षार्थं पर्यटतो लोभपिण्डः ॥ १० ॥

पूर्वसंस्तवं जननीजनकादिद्वारेण पश्चात्संस्तवं श्वश्रूश्चशुरादि-
द्वारेणात्मपरिचयाऽनुरूपं सम्बन्धं भिक्षार्थं घटयतः पूर्वपश्चात्संस्तव-
पिण्डः ॥ ११ ॥

विद्यां मन्त्रं चूर्णं योगं च भिक्षार्थं प्रयुञ्जानस्य चत्वारो
विद्यादिपिण्डाः—

मन्त्रजपहोमादिसाध्या स्त्रीदेवताधिष्ठाना वा विद्या ॥ १२ ॥

पाठमात्रप्रसिद्धः पुरुषाधिष्ठानो वा मन्त्रः ॥ १३ ॥

चूर्णानि नयनास्त्रनादीनि अन्तर्धानादिफलानि ॥ १४ ॥

पादप्रलेपादयः सौभाग्यदीर्भाश्वकरा योगाः ॥ १५ ॥

गर्भस्तम्भगर्भाधानप्रसवस्त्रपनकमूलरक्षावन्धनादिभिक्षार्थं कु-
र्वतो मूलकर्म्मपिण्डः ॥ १६ ॥

गृहिसाधूभयप्रभवा एषणादीषा दश ।

तद्यथा—

'सङ्क्षियमंक्वियनिक्वित्तपिङ्गियसाह्रिभ्रदायगुण्योसे ।

अपरिणयलित्तच्छङ्खिय एसणदोसा दस इवन्ति ॥ १ ॥

आधाकर्म्मकादिशङ्काकलुषितो यदन्नाद्यादत्तं तच्छङ्कितं यं च
दोषं शङ्कते तमापद्यते ॥ १ ॥

(१) सङ्क्षितश्चक्षितर्निक्षिप्तपिङ्गितसंभृतदायकोऽप्यसौ ।

अपरिणयतश्चिन्तितं यदन्नाहोषा दश भवन्ति ॥

पृथिव्युदकवनस्थितिभिः सचित्तैरचित्तैरपि मध्वादिभिर्गर्हितै-
रास्त्रिष्टं यदन्नादि तन्मन्त्रचित्तम् ॥ २ ॥

पृथिव्युदकतेजोवायुवनस्थितिषु जमेषु च यदन्नाद्यचित्तमपि
स्थापितं तन्निश्चितम् ॥ ३ ॥

मचित्तेन फलादिना स्थगितं पिहितम् ॥ ४ ॥

दानभाजनस्थमयोग्यं सचित्तेषु पृथिव्यादिषु निक्षिप्य तेन
भाजनेन ददतः संहृतम् ॥ ५ ॥

बालवृद्धपण्डकर्वपमानज्वरितान्धमत्तोन्मत्तच्छिन्नकरचरण-
निगडितपादुकारूढकण्डकपिषकभर्जककर्त्तकलोठकवीर्यकपिस्त्र-
कदलकव्यालोडकभोजकषड्कायविराधका दातृत्वेन प्रतिषिद्धा
या च स्त्री वेलामामवती गृहीतबाला बालवत्सा वा एभ्यो
अन्नादि गृहीतुं माधोर्न कल्पते ॥ ६ ॥

देयद्रव्यं खण्डादि मचित्तेन धान्यकणादिना मिश्रं ददत
उन्मिश्रम् ॥ ७ ॥

देयद्रव्यं मिश्रमचित्तत्वेनापरिणमनादपरिणतम् ॥ ८ ॥

वसादिना संस्पृष्टेन हस्तेन पात्रेण वा ददतोऽन्नादि लिप्तम् ॥ ९ ॥

घृतादि स्पर्द्धयन् यद्ददाति तत् कर्हितं कर्द्यमाने घृतादौ
तत्रस्थस्यागन्तुकस्थ वा सर्वस्य जन्तोर्मधुविन्दूदाहरणेन विराधना-
सम्भवात् ॥ १० ॥

तदेवमुन्नमोत्पादनैषणादोषाः संहृता, द्विचत्वारिंशद्भवन्ति ते
च भिक्षादोषास्तैरदूषितमन्नमशनखाद्यस्वाद्यभेदमुपलक्षणत्वात्पानं
सौवीरादि तथा रजोहरणमुखवस्त्रचोलपट्टपात्रादिस्यविर-

कल्पिकयोग्यश्चतुर्दशविधो जिनकल्पिकयोग्यश्च द्वादशविध-
 औघिक उपधिः । आर्यिकायोग्यश्च पञ्चविंशतिविधः । औप-
 ग्रहिकश्च शय्यार्पोठफलकचर्मदण्डादिरूपलक्षणादेव परिगृह्यते ।
 नक्षौघिकरजोह्वरणाद्यन्तरेण औपग्रहिकर्पोठफलकाद्यन्तरेण च
 वर्षासु हंसस्तयोश्चयोरपि जलकणिकाकुलायामनूपभूमौ
 महाव्रतसंरक्षणं कर्तुं क्षमम् । एतद्दोषविशुद्धमन्त्रादि यन्त्रुनिरा-
 दत्ते मा एषणमेषणा यथागममन्त्रादेरन्वेषणम् । अत्र “इषोऽनि-
 च्छायाम्” ॥ ५ । ३ । ११२ ॥ इति स्त्रियामनस्तस्यां च समिति-
 रेषणासमितिः । इयं गवेषणारूपा एषणायासैषणाप्यनयोरुप-
 लब्धते तस्यां च पञ्च दोषाः ।

तद्यथा—

संयोजना १ प्रमाणातिरिक्तता २ अङ्गारो ३ धूमः ४ कारणा-
 भावश्च ५ तच्चरमलोभाद्भव्यस्य मण्डकाटेर्द्रव्यान्तरेण खण्डकृतादिना
 वसर्तर्बहिर्गन्तर्वा योजनं संयोजना ॥१॥ धृतिबलसंयमयोगा यावता
 न सोदन्ति तदाहारप्रमाणम् । अधिकाहारस्तु वमनाय मृत्यवे
 व्याधये चेति तं परिहरदिति प्रमाणातिरिक्ततादोषः ॥२॥ स्वाद्वन्नं
 तद्वातारं वा प्रशमन् यद्भुक्तं सरागाग्निना चरित्रेन्यनस्याङ्गारी-
 करणादङ्गारो दोषः ॥३॥ निन्दन् पुनश्चारित्रेन्यनं दहन् धूम-
 करणाद्धूमो दोषः ॥४॥ सुहृदनाया असहनं क्षामस्य च वैयाहृत्त्या-
 करणमोर्याममितेरविशुद्धिः प्रक्षोभेच्छाटेः संयमस्य चापालनं
 सुधातुरस्य प्रबलाम्बुदयात्याणप्रक्षालनशङ्का आर्त्तरीद्रपरिहारेण

धर्मध्यानस्थिरीकरणं चेति भोजनकारणानि तदभावे भुञ्जानस्य
कारणाभावदोषः ॥ ५ ॥

यदाह—

उत्पादनोद्गमैषणाधृमांगारप्रमाणकारणतः ।

संयोजनाच्च पिण्डं शोधयतामैषणासमितिः ॥१॥ इति ॥ ३८ ॥

आदाननिक्षेपसमितिमाह—

आमनादीनि संवीक्ष्य प्रतिलिख्य च यत्नतः ।

गृह्णीयान्निक्षेपेद्वा यत्मादानसमितिः स्मृता ॥ ३९ ॥

आमनं विष्टरः आदिशब्दादस्वपात्रफलकटण्डादिः परिग्रहः ।
तान्यामनादीनि संवीक्ष्य चक्षुषा प्रतिलिख्य रजोहरणादिना
यत्नत इत्युपयोगपूर्वकम् । अन्यथा सम्यक्प्रतिलेखना न स्यात् ।

यदाह—

‘पडिलेहणं कुणतो मिहो कहं कुणइ जणवयकहं वा ।

देइ व पञ्चकवाण वाणइ मयं पडिच्छइ वा ॥ १ ॥

‘पुढवीआउक्काएतेजवाजवणस्सइतसारणं ।

पडिलेहणापमत्तो कुणहंपि विराहगो भणिओ ॥ २ ॥

(१) प्रतिलेखनां कुर्यान् मित्रः कर्त्ता करोति जनपदकथा वा ।

इदानीं वा पञ्चाख्यानं वाचयति स्वयं प्रतीक्षति वा ॥

(२) पृथिव्यप्कायतेजोवायुवनस्पतिलसानाम् ।

प्रतिलेखनाप्रसक्तः यस्मादपि विराधको भवितः ॥

यद्वृक्षीयादाददीत निक्षिपेत् स्थापयेत्संबीक्षितप्रतिलिखित-
भूमौ । सा आदाननिक्षेपसमितिः । भीमो भीमसेन इति
'न्यायादादानसमितिः ॥ ३९ ॥

उत्सर्गसमितिमाह —

कफमूत्रमलप्रायं निर्जन्तुजगतीतले ।

यद्वायुदुष्मृजेत्साधुः सोत्सर्गसमितिर्भवेत् ॥ ४० ॥

कफः श्लेष्मा मुखनासिकामञ्चारी मूत्रं प्रस्रवणं मलो विष्टा प्राय-
ग्रहणादन्यदपि परिष्ठापनायोग्यं वस्त्रपात्रंभक्तपानादि गृह्यते ।
निर्जन्तुस्त्रसस्यावरजन्तुरहिता स्वयं च निर्जन्तुर्या जगती तस्या-
स्तलं स्थण्डिलमित्यर्थः । तत्र यद्वायुपयोगपूर्वकं यदुष्मृजेत्साधुः
सोत्सर्गसमितिः । अथ गुप्तीनामवसरः ॥ ४० ॥

तत्र मनोगुप्तिमाह -

विमुक्तकल्पनाजालं समत्वे सुप्रतिष्ठितम् ।

आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैर्मनोगुप्तिरुदाहृता ॥ ४१ ॥

इह मनोगुप्तिस्त्रिधा । आत्तरोद्धानुबन्धिकल्पनाजालवियोगः
प्रथमा । शास्त्रानुसारिणी परलोकमाधिका धर्मध्यानानुबन्धिनी
माध्यस्थ्यपरिणतिर्द्वितीया । कुशलाकुशलमनोवृत्तिनिरोधेन योग-
निरोधावस्थाभावित्यात्मारामता तृतीया । ता एतास्त्रिस्तोऽपि
विशेषणत्रयेणाह । विमुक्तकल्पनाजालमिति समत्वे सुप्रतिष्ठित-
मिति आत्माराममिति च एत्रविधं मनो मनोगुप्तिः ॥ ४१ ॥

वाग्गुप्तिमाह—

संज्ञादिपरिहारेण यन्मौनस्यावलम्बनम् ।

वाग्वृत्तेः संवृत्तिर्वा या सा वाग्गुप्तिरिहोच्यते ॥४२॥

संज्ञा मुखनयनभ्रूविकाराङ्गुल्याच्छोटनादिका अर्थसूचिकाद्येष्टाः
आदिशब्दाङ्गोष्ठ्येपोर्द्धीभावकासितहृङ्गतादीनि गृह्यन्ते । संज्ञा-
दीनां यः परिहारस्तेन यन्मौनमभाषणं तस्यावलम्बनमभिग्रहः ।
संज्ञादिना हि प्रयोजनानि सूचयती मौनं निष्फलमेवेत्येका
वाग्गुप्तिः । वाचनप्रच्छेदपृष्टव्याकरणादिषु लोकागमाविरोधेन
मुखवस्त्रिकाच्छादितवक्त्रस्य भाषमाणस्यापि वाग्वृत्तेः संवृत्तिर्वा-
ग्विनियन्त्रणं द्वितीया वाग्गुप्तिः । आभ्यां भेदाभ्यां वाग्गुप्तेः सर्वथा
वाग्निरोधः सम्यग्भाषणं च स्वरूपं प्रतिपादितं भवति भाषा-
समिती तु सम्यग्वाक्प्रवृत्तिरेवेति वाग्गुप्तिभाषाममित्योर्भेदः ।

यदाहुः—

समिञ्चो नियमागुत्तो गुत्तो समियत्तणञ्चि भयणिज्जो ।

कुमलवयमुईरंती जं वड्ढगुत्तोवि समिञ्चोवि ॥ १ ॥

अथ कायगुप्तिः सा च द्विधा चेष्टानिवृत्तिलक्षणा यथासूत्रं चेष्टा-
नियमलक्षणा च ॥ ४२ ॥

तत्राद्यामाह --

उपसर्गप्रसङ्गेऽपि कायोत्सर्गजुषो मुनेः ।

स्थिरौभावः शरीरस्य कायगुप्तिर्निगद्यते ॥ ४३ ॥

उपसर्गा देवमानुषतिर्यङ्मृता उपद्रवाः । उपलक्षणत्वात् क्षुत्पिपा-

सादयः परोषहा अपि गृह्यन्ते तेषां प्रसङ्गः सन्निपातः । अपि
शब्दात्तदभावेऽपि मुनेः साधोः कायः शरीरं तत्स्थोऽर्गस्वागस्तत्र
निरपेक्षतालक्षणस्तं जुषते तत्तस्य कायात्मगजुषो यः स्थिरीभावो
निश्चलता योगनिरोधं कुर्वतः सर्वथा शरीरचेष्टापरिहागे वा यः
सा कायगुप्तिः ॥ ४३ ॥

द्वितीयामाह --

शयनासननिक्षेपादानचक्रमणेषु यः ।

स्थानेषु चेष्टानियमः कायगुप्तिस्तु सापग ॥४४॥

शयनमागमोक्तो निद्राकालः स च राजावेव न दिवा । अन्यत्र
ग्लानाध्वयान्तवृद्धादेः । तत्रापि प्रथमयामेऽतिक्रान्ते गुरुनाष्टच्छा
प्रमाणयुक्तायां वसन्तौ सर्वोऽप्यप्रमृज्य च भूमिं संहत्वास्तौर्यं च
संस्तरणपट्टकद्वयमूर्द्धमधश्च कार्यं सपादं मुखवस्त्रिकारजोहरणाभ्यां
प्रमृज्यानुज्ञापितसंस्तरकावस्थानः पठितपञ्चनमस्कारमामायिक-
सूत्रः कृतवामशङ्खपधान आकुञ्चितजानुकः कुक्कुटोवद्वियति
प्रसारितजङ्घो वा प्रमार्जितक्षोणातलन्धस्तचरणौ वा भूयः सङ्कोच-
समये प्रमार्जितसदंशकः । उद्दर्शनकाले च मुखवस्त्रिकाप्रमृष्ट-
कायो नात्यन्ततीव्रनिद्रः शयीत । प्रमाणयुक्ता तु वसतिर्हस्तत्रय-
प्रमिते भूप्रदेशे प्रत्येकं सभाजनानां साधूनां यत्रावस्थानं सकलाव-
काशपूरणं च स्यात् । आसनमुपवेशनं तद्यत्र प्रदेशे चिकीर्षितं तं
चक्षुषा निरीक्ष्य प्रमृज्य च रजोहरणेन बहिर्निषद्यामास्तीर्योप-
विशेत् उपविष्टोऽप्याकुञ्चनप्रसारणादि तथैव कुर्वीत वर्षादिषु

च वृषीपीठादिषूक्तयैव समाचार्योपविशेत् । निक्षेपादाने च दण्डाद्युपकरणविषये ते अपि प्रत्यवेक्ष्य प्रसृज्य च विधये चक्रमणं गमनं तदप्यावश्यकप्रयोजनवतः साधोः पुरस्ताद्युगमात्र-
प्रदेशसन्निवेशितदृष्टेरप्रमत्तस्य त्रसस्थावरभूतानि संरक्षतोऽत्वरया पदव्यासमाचरतः प्रशस्तं स्थानमूर्ध्वस्थितिलक्षणमवष्टम्भादि च प्रत्यवेक्षितप्रमार्जितप्रदेशविषयम् । एतेषु चेष्टानियमः स्वच्छन्द-
चेष्टापरिहारो यः सा अपरा द्वितीया कायगुप्तिरिति ॥ ४४ ॥

एतामामागमप्रसिद्धं मातृत्वमुपदर्शयति—

एताश्चारित्रगात्रस्य जननात्परिपालनात् ।

संशोधनाच्च साधूनां मातरोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥४५॥

एताः समितिगुणयः शास्त्रेऽष्टौ मातर इति प्रसिद्धाः । मातृत्वे हेतूनाह । साधूनां सम्बन्धिचारित्रमेव गात्रमङ्गं तस्य जननाद-
भूतस्य प्रादुर्भावनात् जनितस्य च चारित्रगात्रस्य परिपालनात्सर्वो-
पद्रवनिवारणेन पोषणेन च वृद्धिनयनात् चारित्रगात्रस्यैवातिचार-
मलिनस्य सतः संशोधनान्निर्मलीकरणादिति ॥ ४५ ॥

चारित्र्यं व्याख्यायोपसंहरति—

सर्वात्मना यतीन्द्राणामेतच्चारित्र्यमीरितम् ।

यतिधर्मानुरक्तानां देशतः स्यादगारिणाम् ॥४६॥

इति चारित्र्यं सर्वदेशभेदात् । सर्वात्मना चारित्र्यं सर्वसावद्ययोग-
विरतिलक्षणम् । यतीन्द्राणामनगारिच्छेष्टानामेतच्छूलगुणोत्तरगुण-

स्वरूपमोरितम् । धातूनामनेकार्थत्वात्प्रतिपादितम् । देशचारित्रं
तु केषामित्याह । अगारिणां गृहस्थानां देशत एकदेशविरति-
लक्षणम् । किं विशिष्टानामगारिणां यतिधर्मानुरक्तानां यतिधर्मे
सर्वविरतिचारित्ररूपे अनुरक्तानां मङ्गलनादिदोषादकुर्वतामपि
प्रोतिमताम् ।

यदाह—

सर्वविरतिनालमः खलु, देशविरतिपरिणामः यतिधर्मानु-
रागरहितानां तु गृहस्थानां देशविरतिरपि न सम्यगिति
देशतः स्यादगारिणामित्युक्तम् । तत्र यादृशो गृहस्थो धर्माधि-
कारो तादृशमुपदर्शयितुं तथाहीत्यनेन प्रस्तावनामाह ॥ ४६ ॥

तथाहीत्युपदर्शने निपातसमुदायः —

न्यायसम्पन्नविभवः शिष्टाचारप्रशंसकः ।

कुलशीलसमैः सार्धं कृतोद्वाहोऽन्यगोत्रजैः ॥ ४७ ॥

पापभीरुः प्रसिद्धं च देशाचारं समाचरन् ।

अवर्णवादी न क्वापि राजादिषु विशेषतः ॥ ४८ ॥

अनतिव्यक्तगुप्ते च स्थाने मुप्रातिवेश्मिके ।

अनेकनिर्गमहारविवर्जितनिकेतनः ॥ ४९ ॥

कृतसङ्गः सदाचारैर्मातापित्रोश्च पूजकः ।

त्यजन्नुपप्लुतं स्थानमप्रवृत्तश्च गर्हिते ॥ ५० ॥

व्ययमायोचितं कुर्वन् वेषं वित्तानुसारतः ।
 अष्टभिर्धीगुणैर्युक्तः शृण्वानो धर्ममन्वहम् ॥ ५१ ॥
 अजीर्णे भोजनत्यागी काले भोक्ता च सात्त्विकः ।
 अन्योऽन्याप्रतिबन्धेन त्रिवर्गमपि साधयन् ॥ ५२ ॥
 यथावदतिथौ साधौ दोने च प्रतिपत्तिकृत् ।
 सदानभिनिविष्टश्च पक्षपाती गुणेषु च ॥ ५३ ॥
 अदेशकालयोश्चर्या त्यजन् जानन् बलाबलम् ।
 वृत्तस्थज्ञानवृद्धानां पूजकः पोष्यपोषकः ॥ ५४ ॥
 दीर्घदर्शी विशेषज्ञः कृतज्ञो लोकवत्सलः ।
 सलज्जः सदयः सौम्यः परोपकृतिकर्मठः ॥ ५५ ॥
 अन्तरङ्गारिषड्वर्गपरिहारपरायणः ।
 वशीकृतेन्द्रियग्रामो गृहिधर्माय कल्पते ॥ ५६ ॥

(दशभिः कुलकम्)

स्वामिद्रोहमितद्रोहविभ्रसितवस्त्रनचौर्यादिगर्ह्यार्थोपार्जनपरिहारिणार्थोपार्जनोपायभूतः स्वस्ववर्णानुरूपः सदाचारो न्याय-
 स्तेन सम्पन्न उत्पन्नो विभवः सम्पदास्त्र स तथा । न्यायसम्पन्नो
 हि विभव इहलोकहिताय । अशङ्कनीयतया स्वशरीरेण तत्फल-
 भोगाभिरस्त्रजनादीं संविभागकरणाच्च ।

यदाह—

सर्वत्र शुचयो धीराः स्वकर्माबलगर्विताः ।

कुक्कुम्भनिष्ठतात्मानः पापाः सर्वत्र गङ्गिताः ॥ १ ॥

परलोकहिताय च मत्प्राप्तेषु विनियोगाहीनादौ कृपया
वितरणाच्च । अन्यायीपातस्तु लोकद्वयेऽप्यहितायैव । इहलोके
हि लोकविकृष्टकारिणो वधबन्धादयो दोषाः परलोके नरकादि-
गमनादयः । यद्यपि कस्यचित्पापानुबन्धिमुख्यकर्मावशादैहिक
लौकिकी विपन्नं दृश्यते तथाप्यायत्यामवश्यम्भाविन्येव ।

यदाह—

पापेनैवार्थरागात्मः फलमाप्नोति यत् कश्चित् ।

बद्धिगामिषवत्तत्तमविनाशश्च न जीर्यति ॥ १ ॥

न्याय एव परमार्थतोऽर्थोपाज्जनोपायोपनिषत् ।

यदाह—

निपानमिव मण्डूकाः सरः पूरामिवाण्डजाः ।

शुभकर्माणमायान्ति विवशाः सर्वसम्पदः ॥ १ ॥

विभवत्त्वं च गार्हस्थ्ये प्रधानं कारणमित्यादौ न्यायसम्पन्न-
किंभव इत्युक्तम् ॥ १ ॥

तथा शिष्टाचारप्रगंसकः शिष्यन्तं स्म शिष्टा वृत्तस्थज्ञानवृद्ध-
सेवापलब्धविशुद्धशिष्टाः पुरुषविशेषास्तृष्णामाचारचरितम् ।

यथा—

लोकापवादभीरुत्वं दीनाभ्युदरणादरः ।

कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं सदाचारः प्रकीर्तितः ॥ १ ॥ इत्यादि ।

तस्य प्रशंसकः ।

यथा—

विपद्युच्चैः स्त्रैर्यं पदमनुविधेयं च महतां

प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् ।

अमन्तो नाभ्यर्थाः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः

सतां केनोद्दिष्टं विषममभिधाराव्रतमिदम् ॥ १ ॥ २ ॥

तथा कुलं पित्रपितामहादिपूर्वपुरुषवंशः शीलं मद्यमांस-
निशाभोजनादिपरिहाररूपः समाचारस्ताभ्यां समालुष्याः सम-
कुलशीला इत्यर्थः । गोत्रं नाम तथाविधैकपुरुषप्रभवो वंशस्तत्र
जाता गोत्रजाः तेभ्यो ऽन्येऽन्यगोत्रजास्तैः साहं कृतोद्वाहो
विहितविवाहः । अग्निदेवादिमाजिकं पाणिग्रहणं विवाहः ।
स च लोकेऽष्टविधः । तत्रानङ्गुल्य कन्यादानं ब्राह्मणो विवाहः १
विभवविनियोगेन कन्यादानं प्राजापत्यः २ गोमिथुनदानपूर्वक-
मर्घः ३ यत्र यज्ञार्थमृत्विजः कन्याप्रदानमेव दक्षिणा स दैवः ४
एते धर्म्या विवाहाश्चत्वारः । मातुः पितुर्बन्धूनां चाप्रामाण्यात्पर-
स्परानुरागेण मिथः समवायाद्वाध्वर्वः ५ पणवन्धेन कन्याप्रदान-
मासुरः ६ प्रसङ्गकन्याग्रहणाद्राक्षसः ७ सुप्तप्रसक्तकन्याग्रहणा-
त्पेशाच्च ८ । एते चत्वारोऽप्यधर्म्याः । यदि बधूवरयोः परस्परं
रुचिरस्ति तदा अधर्म्या अपि धर्म्याः । शुद्धकलत्रलाभफलो
विवाहः । अशुद्धभार्यादियोगेन नरक एव । तत्फलं बधूरक्ष-
माचरतः सुजातसुतसन्ततिरनुपपन्नता चित्तनिवृत्तिर्गृहकृत्यसुवि-
हितत्वमाभिजात्याचारविशुद्धत्वं देवातिथिबान्धवसत्कारानवद्यत्वं

चेति । वधूरक्षणेपायास्त्वेते । गृहकर्मविनियोगः १ परिमितोऽर्थ-
संयोगो २ ऽस्वातन्त्र्यम् ३ सदा च मातृतुल्यस्त्रीलोकावरोधन-
४ मिति ॥ ३ ॥

पापानि दृष्टादृष्टापायकारणानि कर्माणि तभ्यो भीरुः ।
तत्र दृष्टापायकारणानि चौर्यपारदारिकत्वद्यूतरमणादीनि इह-
लोकेऽपि सकललोकप्रसिद्धविडम्बनास्थानानि । अदृष्टापायकार-
णानि मद्यमांससेवनादीनि शास्त्रनिरूपितनरकादियातना-
फलानि ॥ ४ ॥

प्रसिद्धः तथाविधापरशिष्टसम्मततया दूरं रुढिमागतः ।
देशाचारो भोजनाच्छादनादिचिचक्रियात्मकः सकलमण्डल-
व्यवहारस्तं सम्यगाचरन् तदाचारातिशङ्कने हि तद्देशवासिजन-
तया विरोधसम्भावनादकल्याणलाभः स्यात् ॥ ५ ॥

अवर्णीऽस्त्राघा तं वदतोत्येवंशीलोऽवर्णवादो न कापि ।
जघन्योत्तममध्यमभेदेषु जन्तुषु परावर्णवादो हि बहुदोषः ।

यदाह —

परपरिभवपरिवादादात्मोत्कर्षाच्च बहवर्त कर्म ।

नीचैर्गीतं प्रतिभवमनेकभवकोटिदुर्मर्चम् ॥ १ ॥

तदेवं सकलजनगोचरोऽप्यवर्णवादो न श्रेयान् । किं पुना-
राजामात्यपुरोहितादिषु बहुजनमान्येषु । राजाद्यवर्णवादादि
'वित्तप्राप्तिनाशनादिरपि दोषः स्यात् ॥ ६ ॥

तथा अनेकं बहु यन्निर्गमहारं उपलक्ष्यत्वात्तदेव च प्रवेशहारं
तेन विवर्जितं निकेतनं यस्य स तथा । बहुषु हि निर्गमप्रवेशद्वार-
ेष्वनुपलक्ष्यमाणनिर्गमप्रवेशानां दुष्टलोकाणामापाते स्त्रीद्वविणादि-
विप्लवः स्यात् । अत्र चानेकद्वारतायाः प्रतिषेधेन विधिराक्षिप्यते ।
ततः प्रतिनियतद्वारसुरक्षितगृहो गृहस्थः स्यादिति लभ्यते । तथा-
धिधमपि निकेतनं स्यान् एव निवेशयितुं युक्तं नास्थाने । स्थानं तु
शल्यादिदोषरहितं बहुलदूर्वाप्रवालकुशस्तम्बप्रशस्तवर्णगन्धमृत्ति-
कासुप्वादुजलोद्गमनिधानादिमञ्च । स्थानगुणदोषपरिज्ञानं च
शकुनस्वप्नोपश्रुतिप्रश्रुतिनिमित्तादिबलेन । स्थानमेव विशिनष्टि ।
अतिव्यक्तमतिप्रकटमतिगुप्तमतिप्रच्छन्नं तन्निषेधादनतिव्यक्तगुप्तम् ।
तत्र अतिव्यक्ते ह्यसन्निहितगृहान्तरतया परिपार्श्वतो निरावगण-
तया चौरादयोऽभिभवयुः । अतिगुप्ते च सर्वतो गृहान्तरैर्निर्गुह-
त्वान्न स्वयोभां लभते । प्रदीपनकाद्युपद्रवेषु च दुःखनिर्गमप्रवेशं
गृहं भवति । पुनः कथंभूते स्थाने सुप्रातिवेशिका शोभनाः
शोलादिसम्पन्नाः प्रातिवेशिका यत्र । कुशोलप्रातिवेशिकत्वे हि
तदालापश्रवणतच्चेष्टादर्शनादिवशात् स्वतः सगुणस्यापि गुणहानिः
स्यात् । दुष्प्रातिवेशिकास्त्वेते शास्त्रप्रतिषिद्धाः—

स्वरियातिरिक्त्वजोणीतालायरसमणमाहणसुसाणा ।

वग्नुरिषवाहगुम्भियहरिएसपुलिन्दमच्छंघा ॥ १ ॥ ७ ॥

तथा कृतः सङ्गो येन स कृतसङ्गः सन् शोभन् आचार इह-
परलोकहिता प्रवृत्तिर्येषां ते सदाचारास्तैर्न तु कितवधूर्त्तविट-
भट्टभण्डनटादिभिस्तत्सङ्गे हि सदपि शीलं विलीयेत ।

यदाह —

यदि सत्सङ्गनिरतो भविष्यसि भविष्यसि ।

अथासञ्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ १ ॥

सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्त्यक्तं न शक्यते ।

स सङ्गिः सह कर्त्तव्यः सन्तः सङ्गस्य भेषजम् ॥ २ ॥

॥ इति च ॥ ८ ॥

तथा माता जननी पिता जनकस्तयोः पूजकस्त्रिसन्ध्यं
प्रणामकरणेन परलोकहितानुष्ठाननियोजनेन सकलव्यापारंषु
तदाज्ञया प्रवृत्त्या वर्णगन्धादिप्रधानस्य पुष्पफलदिवस्तुन उपढीक-
नेन तद्भोगे भोगेन चान्नादीनामन्यत्र तदनुचितादिति माता च
पिता च मातापितरौ “आइन्द्रे” ॥ ३ । २ । ३८ ॥ इत्यात्वं
मातुषाभ्यर्हितत्वात्पूर्वनिपातः ।

यन्मनुः—

उपाध्याया दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ।

सहस्रं तु पितुर्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥ १ ॥ ८ ॥

तथा त्यजन् परिहरन् उपप्लुतं स्वचक्रपरचक्रविरोधाद्दुर्भिक्ष-
भारीतिजनविरोधादेष्टास्त्रस्थीभूतं यत् स्थान ग्रामनगरादि ।
अत्यल्यमानं हि तस्मिन् धर्मार्थकामानां पूर्वार्जितानां विनाशन
नवानां चानुपार्जनेनोभयलोकभ्रंश एव स्यात् ॥ १० ॥

तथा गर्हितं देशजातिकुलापेक्षया निन्दितं कर्म तच्चाप्रवृत्तः ।

देशगर्हितं यथा—

सौवोरेषु कृषिकर्म । लाटेषु मद्यसन्धानम् ।

जात्यपेक्षया यथा—

ब्राह्मणस्य सुरापानं तिललवणादिविक्रयश्च ।

कुलापेक्षया यथा—

चौलुक्यानां मद्यपानम् । गर्हितकर्माकारिणो हि शेषमपि
धर्म्यं कर्मापेक्षमाय भवति ॥ ११ ॥

तथा व्ययो भर्त्सव्यभरणस्वभोगदेवतातिथिपूजनादिप्रयोजने
द्रव्यविनियोगः । आयः कृषिपाशुपाख्यवाणिज्यसेवादिजनितो
द्रव्यलाभः तस्योचितमनुरूपं व्ययं कुर्वन् ।

यदाह—

'लाभोचित्यदाणे लाभोचित्यभोगे लाभोचित्यनिवृत्तिरिति सिया ।

आयोचितञ्च व्ययस्तुर्भागादितया कैश्चिदुच्यते ।

यदाह—

पादमायान्निधिं कुर्यात्पादं वित्ताय खट्वयेत् ।

धर्मापभोगयोः पादं पादं भर्त्सव्यपोषणे ॥ १ ॥

कैचित्त्वादुः—

आयादर्थं नियुञ्जीत धर्मे समर्पिकं ततः ।

श्रेष्ठेण श्रेष्ठं कुर्वीत यत्नतमुच्छमैहिकम् ॥ १ ॥

आयानुचितो हि व्ययो रोगमिव शरीरं कृशीकृत्य विभव-
सारमखिलव्यवहारासमर्थं पुरुषं कुर्वीत ।

उक्तञ्च

आयव्ययमनानोच्य यस्तु वैश्ववर्णायते ।

अविरेणैव कालेन सोऽत्र वै श्रमणायते ॥ १ ॥ १२ ॥

तथा वैषो वस्त्रालङ्कारणादिभोगः । वित्तं विभव उपलब्ध्या-
हयोऽवस्थादेशकालजात्यादियहः । तदनुसारेण तदानुरूप्येण
कुर्वन्निति सम्ब्रूयते । विभवाद्यननुसारेण वैषं कुर्वतो जनोप-
हसनीयतातुच्छत्वान्यायसम्भावनादयो दोषाः । अथवा व्यय-
मायोचितं कुर्वन्नेव वैषं वित्तानुसारेण कुर्वन्नेवेत्यपरोऽर्थः ।
यो हि सत्यप्याये कार्पण्याद् व्ययं न करोति सत्यपि वित्ते
कुचेलत्वादिधर्मा भवति । स लोकगर्हितो धर्मोऽप्यनधिका-
रोति ॥ १३ ॥

तथा अष्टभिर्धौर्गुणैर्युक्तः धियो बुद्धेर्गुणाः शुश्रूषादयः ।

तं त्वमी—

शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा ।

ऊहोऽपोहोऽर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धौर्गुणाः ॥ १ ॥

तत्र शुश्रूषा श्रोतुमिच्छा । श्रवणमाकर्णनम् । ग्रहणं शास्त्रार्थी-
पादानम् । धारणमविस्मरणम् । ऊहो विज्ञातमर्थमवलम्ब्यान्धेषु
तथाविधेषु व्यात्या वितर्कणम् । अपोह उक्तियुक्तिभ्यां विरुद्धादर्थात्
हिंसादिकात् प्रत्यपायसम्भावनया व्यावर्तनम् । अथवा ऊहः
सामान्यज्ञानमपोहो विशेषज्ञानम् । अर्थविज्ञानमूहापोहयोगा-
न्धोहसन्देहविपर्यासव्युदायेन ज्ञानम् । तत्त्वज्ञानमूहापोहविज्ञान-
विशुद्धमिदमित्यमेवेति निश्चयः । शुश्रूषादिभिर्हि उपाहितप्रज्ञा-

प्रकर्षः पुमान् कदाचिदकल्याणमाप्नोति । एते च बुद्धिगुणा
यथासम्भवं द्रष्टव्याः ॥ १४ ॥

तथा शृण्वानस्ताच्छीत्सेन धर्ममभ्युदयनिःश्रेयसहेतुं शृण्वन्
अन्वहं प्रतिदिनं धर्मश्रवणपरो हि 'मनःखेदापनोदादिक-
माप्नोति ।

यदाह—

क्लान्तमपोऽभक्ति खेदं तप्तं निर्वति बुद्धांतं मूढम् ।

स्थिरतामेति व्याकुलमुपयुक्तसुभाषितं चेतः ॥ १ ॥

प्रत्यहं धर्मश्रवणं चोत्तरीत्तरगुणप्रतिपत्तिसाधनत्वात्प्रधान-
मिति श्रवणमात्राद्बुद्धिगुणादस्य भेदः ॥ १५ ॥

तथा अजीर्णं अजरणे पूर्वभोजनस्य अथवा अजीर्णं परिपाक-
मनागते पूर्वभोजने नवं भोजनं त्यजतीत्यवशीलः । अजीर्ण-
भोजने हि सर्वरोगमूलस्याजीर्णस्य हृदिरेव कृता भवति ।

यदाह—

अजीर्णप्रभवा रोगा इति ।

अजीर्णं च लिङ्गतो ज्ञातव्यम् ।

यदाह—

मलवातयोर्विगन्धो विड्भेदो गात्रगौरवमरुच्यम् ।

अविशुद्धस्रोहारः षडजीर्णव्यक्तलिङ्गानि ॥ १ ॥ १६ ॥

तथा काले बुभुक्षासमये भोक्ता अन्नाद्युपजीवकः । भोक्तेति

साधौ तन् तेन लौक्यपरिहारेण यथाग्निबलं मितं भुञ्जीत ।
अतिरिक्तभोजनं हि वमनविरेचनमरणादिना न साधु भवति
यो हि मितं भुङ्क्ते स बहु भुङ्क्ते । अशुद्धितेन श्चाकृतमपि
भुक्तं भवति विषम् । तथा क्षुत्कालातिक्रमादन्नदेषो देहसादस
भवति । विध्यान्तर्ग्नौ किं नामेन्धनं कुर्यादिति ।

पानाहारादयो यस्याविरुद्धाः प्रकृतेरपि ।

सुखित्वायावकल्पन्ते तस्मात्काममिति गीयते ॥ १ ॥

एवं लक्षणात्सात्मायात् आजन्म सात्मेन भुक्तं विषमपि पथ्यं
भवति । परमसात्मायमपि पथ्यं सेवेत न पुनः सात्माप्राप्तमप्यपथ्यम् ।
सर्वं बलवतः पथ्यमिति मत्वा न कालकूटं खादेत् । सुशिक्षितो-
ऽपि विषतन्त्रज्ञो म्रियत एव कदाचिद्विषात् ॥ १७ ॥

तथा त्रिवर्गो धर्मार्थकामस्तत्र यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः
स धर्मः । यतः सर्वप्रयोजनसिद्धिः सोऽर्थः । यत आभिमानिक-
रसानुविद्धा सर्वेन्द्रियप्रीतिः स कामः । ततोऽन्योऽन्यस्य परस्परं
योऽप्रतिबन्धोऽनुपघातस्तेन त्रिवर्गमपि न त्वेकैकं साधयेत् ।

यदाह —

यस्य त्रिवर्गशून्यानि दिनान्यायान्ति यान्ति च ।

स लोहकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ १ ॥

तत्र धर्मार्थयोरुपघातेन तादात्विकविषयसुखलुब्धौ वनगज
इव को नाम न भवत्यास्यदमापदाम् । न च तस्य धनं धर्मः
शरीरं वा यस्य कामेऽत्यन्तासक्तिः । धर्मकामातिक्रमाद्धनमुपा-
र्जितं परेऽनुभवन्ति स्वयं तु परं पापस्य भाजनं सिंह इव

सिन्धुरवधात् । अर्थकामातिक्रमेण च धर्मसेवा यतीनामेव धर्मो न गृहस्थानाम् । न च धर्मबाधयाऽर्थकामौ सेवेत । बीजभोजिनः कुटुम्बिन इव नास्त्यधार्मिकस्यायत्यां किमपि कल्याणम् । स खलु सुखी योऽमुत्र सुखाविरोधेन ब्रह्मलोकसुखमनुभवति । एवमर्थ-बाधया धर्मकामौ सेवमानस्य ऋणाधिकत्वम् । कामबाधया धर्मार्थौ सेवमानस्य गार्हस्थ्यभावः स्यात् ।

एवं च तादात्विकमूलहरकदर्येषु धर्मार्थकामानामन्योऽन्य-बाधा सुलभैव ।

तथाहि—

यः किमप्यमञ्चिन्त्योत्पन्नमर्थमपञ्चेति स तादात्विकः । यः पितृपैतामहमर्थमन्यायेन भक्षयति स मूलहरः । यो भृत्यान् षोडाश्यामर्थं मञ्चिनाति न तु क्वचिदपि व्ययते स कदर्यः । तच्च तादात्विकमूलहरयोरर्थभ्रंशेन धर्मकामयोर्विनाशान्नास्ति कल्याणं कदर्यस्य त्वऽर्थसंग्रहो राजदायादतस्कराणां निधिर्नतु धर्मकाम-योर्हेतुरिति । अनेन च त्रिवर्गबाधा गृहस्थस्य कर्तुमनुचितेति प्रतिपादितम् । यदा तु दैववशाद्बाधा सम्भवति । तदोत्तरोत्तर-बाधायां पूर्वस्य पूर्वस्य बाधा रक्षणीया ।

तथाहि—

कामबाधायां धर्मार्थयोर्बाधा रक्षणीया तयोः सतोः कामस्य सुकरोत्पादकत्वात् । कामार्थयोस्तु बाधायां धर्मो रक्षणीयः धर्ममूलत्वादर्थकामयोः ।

उक्तञ्च

धर्मश्चेन्नावसीदेत कपालेनापि जीवतः ।

आव्योऽस्मीत्यवगन्तव्यं धर्मवित्ता हि साधवः ॥ १ ॥ १८ ॥

तथा न विद्यते सततप्रवृत्तातिविशद्वैकाकारानुष्ठानतया तिथ्यादि-
दिनविभागो यस्य सोऽतिथिः ।

यथोक्तम्—

तिथिपूर्वोत्सवाः सर्वे त्यक्ता येन मन्त्रात्मना ।

अतिथिं तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः ॥ १ ॥

साधुः शिष्टाचाररतः सकललोकाऽवगोतः । दीनो दीङ्च् क्षय
इति वचनात् क्षीणमकलधर्मार्थकामाराधनशक्तिः तेषु प्रति-
पत्तिज्ञत् प्रतिपत्तिरूपचारोऽन्नपानादिरूपः । कथं यथावत्
श्रीचित्तानतिक्रमेण ।

यदाह—

श्रीचित्तमेकमेकत्र गुणानां कोटिरिक्ततः ।

विधायते गुणग्राम श्रीचित्तपरिवर्जितः ॥ १ ॥ १९ ॥

तथा अनभिनिविष्टोऽभिनिवेशरहितः । अभिनिवेशश्च नीति-
पथमनागतस्यापि पराभिभवपरिणामेन कार्यस्वारम्भः । स च
नीचानां भवति ।

यदाह—

दण्डेः श्रमयति नीचान्निष्फलनयविगुणदुष्कारारम्भैः ।

श्रोतोविलोमतरणव्यसनिभिरायास्यते मत्स्यैः ॥ १ ॥

अनभिनिविष्टत्वं च कादाचित्कं शास्त्राक्षीचानामपि सम्भव-
त्वं वाह । सदेति ॥ २० ॥

तथा गुणेषु सौजन्यौदार्यदाक्षिण्यस्थैर्यप्रियपूर्वप्रथमाभिभाष-
णादिषु स्वपरयोः पकारकारणेष्वाम्बधर्मेषु पक्षपाती । पक्षपातस्तु
बहुमानतत्पशंसासाहाय्यकरणादिना अनुकूला प्रवृत्तिः । गुणपक्ष-
पातिनो हि जीवा अवन्ध्यपुण्यबोजनिधेकेणेहासुत्र च गुणग्राम-
सम्पदमारोहन्ति ॥ २१ ॥

तथा प्रतिषिद्धो देशोऽदेशः प्रतिषिद्धः कालोऽकालः तयोर-
देशाकालयोश्चर्या चरणं तां त्यजन् परिहरन् अदेशकालचारी
हि चीरादिभ्योऽवश्यमुपद्रवमाप्नोति ॥ २२ ॥

तथा जानन् विदन् बलं शक्तिं स्वस्य परस्य वा द्रव्यक्षेत्रकाल-
भावकृतं सामर्थ्यम् । अवलमपि तथैव बलावलपरिज्ञाने हि सर्वः
सफल आरम्भः अन्यथा तु विपर्ययः ।

यदाह —

स्थाने शमवतां शक्त्या व्यायामे हविरङ्गिनाम् ।

अथथावलमारम्भो निदानं क्षयसम्पदः ॥ १ ॥ इति ॥ २३ ॥

तथा वृत्तमनाचारपरिहारः सम्यगाचारपरिपालनं च । तत्र
तिष्ठन्तीति वृत्तस्थाः । ज्ञानं हेयोपादेयवस्तुविनिश्चयस्तेन वृद्धा
महान्तः । वृत्तस्थाश्च ते ज्ञानवृद्धाश्च तेषां पूजकः । पूजा च सेवा-
श्रव्यासनाभ्युत्थानादिलक्षणा । वृत्तस्थज्ञानवन्तो हि पूज्यमाना
नियमात्कल्पतरव इव सदुपदेशादिफलैः फलन्ति ॥ २४ ॥

तथा पोषा अवश्यमर्त्तव्या मादृषिदृष्टिहृष्यपत्न्यादयस्तान्
योगक्षेमकरणेन पोषयतीति पोषकः ॥ २५ ॥

तथा दीर्घकालभावित्वाद्दीर्घमर्थमनर्थं च पश्यति पर्यालोचय-
तीत्येवंशोभो दीर्घदर्शी ॥ २६ ॥

तथा वस्तुवस्तुनोः कृत्वाकृत्ययोः स्वपरयोर्विशेषमन्तरं
जानाति निश्चिनोतीति विशेषज्ञः । अविशेषज्ञो हि पुरुषः पशो-
र्नातिरिच्यते । अथवा विशेषमात्मन एव गुणदोषाधिराहलक्षणं
जानातीति विशेषज्ञः ।

यदाह—

प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नश्यरितमात्मनः ।

किं नु मे पशुभिस्तुल्यं किं नु सत्पुरुषैरिति ॥ १ ॥ २७ ॥

तथा कृतं परोपकृतं जानाति न निष्कृते कृतज्ञः एवं हि तस्य
कुशललाभो यदुपकारकारिणो बहु मन्यन्ते कृतज्ञस्य तु निष्कृति-
रेव नास्ति ।

यदाह—

कृतज्ञे नास्ति निष्कृतिरिति ॥ २८ ॥

तथा लोकानां विशिष्टजनानां विनयादिगुणैर्वल्लभः प्रियः ।
को हि गुणवतः प्रति प्रीतो न भवति । यस्तु न लोकवल्लभः स न
केवलमात्मानं स्वस्य धर्मानुष्ठानमपि परैर्दूषयन् परेषां बोधिलाभ-
भ्रंशहेतुर्भवति ॥ २९ ॥

तथा लज्जा वैयात्याभावः सह लज्जया सलज्जः । लज्जावान्
हि प्राणप्रहायेऽपि न प्रतिज्ञातमपजहति ।

यदाह—

सत्त्वां गुणौघजननीं जननीमिवार्या-

मत्स्यन्तश्च हृदयामनुवर्त्तमानाः ।

तेजस्विनः सुखमसूनपि सन्त्यजन्ति

सत्यस्थितिर्व्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ १ ॥ ३० ॥

तथा सह दयया दुःखितजन्तुदुःखत्राणाभिलाषेण वर्त्तत
इति सद्यः । धर्मस्य दया मूलमिति ह्यामनन्ति । तदवश्यं दयां
कुर्वीत ।

यदाह—

प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ।

आत्मौपस्येन भूतानां दयां कुर्वीत मानव ॥ १ ॥ ३१ ॥

तथा सौम्योऽक्रूराकारः क्रूरो हि लोकस्योद्देगकारणम् ॥ ३२ ॥

तथा परोपकृतौ परोपकारे कर्मठः कर्मशूरः कर्मणि
घटते “तत्र घटते कर्मणष्ठः” ॥ ७ । १ । १३७ ॥ इति ठः
परोपकारपरो हि पुमान् सर्वस्य नेत्रासृताञ्जनम् ॥ ३३ ॥

तथा अन्तरङ्गसावरीषड्वर्गश्चान्तरङ्गारिषड्वर्गस्तस्य परि-
हारोऽनासेवनं तत्र परायणस्तत्परः । तत्रायुक्तितः प्रयुक्ताः काम-
क्रोधलोभमानमदहर्षाः शिष्टगृहस्थानामन्तरङ्गाऽरिषड्वर्गः । तत्र
परपरिगृहीतास्त्रनूटासु वा क्षीषु दुरभिसन्धिः कामः । परस्यात्मनो
वा अपायमविचार्य कोपकरणं क्रोधः । दानार्हेषु स्वधनाप्रदानं
निष्कारणं परधनग्रहणं च लोभः । दुरभिनिवशारोहो युक्तोक्ता-

ग्रहणं वा मानः । कुलबलैश्वर्यरूपविद्यादिभिरहङ्कारकरणं पर-
प्रधर्षनिबन्धनं वा मदः । निर्निमित्तं परदुःखोत्पादनेन स्वस्य
द्यूतपापहृदाद्यनर्थसंश्रयेण वा मनःप्रमोदो हर्षः । एतेषां च
परिहार्यत्वमपायहेतुत्वात् ।

यदाह—

दानद्वयो नाम भोजः कामाद्वाङ्मनस्कन्यामभिमन्यमानः
सबभुराष्टो विननाश करालश्च वेदेहः १ क्रोधाज्जनमेजयो
ब्राह्मणेषु विक्रान्तस्तालजङ्घश्च शृगुषु २ लोभादैलयातुर्वर्ण्यमभ्या-
हारयमाणः सौवीरसाजबिन्दुः ३ मानाद्रावणः परदारानप्रयच्छन्
दुर्योधनो राज्यादुभयं च ४ मदादश्वोद्भवो भूतावमानी
हैहयसार्जुनः ५ हर्षाद्वातापिरगस्त्यमभ्यासादयन् वृष्णिसङ्घश्च
हृत्पायन ६ मिति ॥ ३४ ॥

तथा वशीकृतः स्वच्छन्दतां त्याजित इन्द्रियग्रामी हृषीक-
समूहो येन स तथा । अत्यन्ताशक्तिपरिहारेण स्पर्शनार्दीन्द्रिय-
विकारनिरोधकः । इन्द्रियजयो हि पुरुषाणां परमसम्पदे
भवति ।

यदाह—

आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः ।

तज्जयः सम्पदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥ १ ॥

इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत् स्वर्गनरकावुभौ ।

निगृहीतविसृष्टानि स्वर्गाय नरकाय च ॥ २ ॥

सर्वथेन्द्रियनिरोधस्तु यतीनामेव धर्म इह तु आवकधर्मोचित-
गृहस्थस्वरूपमेवाधिकृतमित्येवमुक्तम् ॥ ३५ ॥

एवंविधगुणसमयो मनुष्यो गृहधर्माय कल्पते अधिकृतो
भवतीति ॥ ५६ ॥

इति परमार्हतश्रीकुमारपालभूपालशुश्रूषिते आचार्यश्रीहिमचन्द्र-
विरचितेऽध्यात्मोपनिषद्वाङ्मि सञ्ज्ञातपह्वन्वे श्रीयोगशास्त्रे
स्योपसं प्रथमप्रकाशविवरणम् ।

अहंम्

द्वितीयः प्रकाशः ।

गृहिधर्माय कल्पत इत्युक्तं गृहिधर्माय आवश्यकधर्मः स च
सम्यक्कर्मूलानि द्वादशव्रतानि तान्येवाह—

सम्यक्कर्मूलानि पञ्चाणुव्रतानि गुणाम्बयः ।

शिक्षापदानि चत्वारि व्रतानि गृहमेधिनाम् ॥ १ ॥

सम्यक्कर्म मूलं कारणं येषां तानि सम्यक्कर्मूलानि । अणूनि महा-
व्रतापेक्षया लघूनि व्रतानि अहिंसादीनि पञ्च एतानि मूलगुणाः ।
गुणास्त्रय उत्तरगुणरूपाः ते च गुणव्रतानि दिग्भ्रतादीनि त्रीणि ।
शिक्षणं शिक्षा अभ्यासः शिक्षायै पदानि स्थानानि चत्वारि
सामायिकादीनि प्रतिदिवसाभ्यसनीयानि तत एव गुणव्रतेभ्यो
भेदः । गुणव्रतानि हि प्रायो यावज्जीविकानि । एवं द्वादशव्रतानि
गृहमेधिनां आवकाणाम् ॥ १ ॥

सम्यक्कर्मूलानीत्युक्तं तत्र सम्यक्कर्म विमज्जति—

या देवे देवताबुद्धिर्गुरौ च गुरुतामतिः ।

धर्मं च धर्मधीः शुद्धा सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥ २ ॥

या देवे गुरौ धर्मे च वक्ष्यमाणलक्षणे देवत्वगुरुत्वधर्मत्वबुद्धिरयमेव
देवो गुरुधर्म इति निश्चयपूर्वा हृदिः अद्वानमिति यावत् शुद्धा
अज्ञानसंशयविपर्यासनिराकरणेन निर्मला सा सम्यक्ताम् । यद्यपि

रुचिर्जिनीकृततत्त्वेष्विति यतिश्रावकाणां साधारणं सम्यक्कालक्षण-
सुक्तम् । तथापि गृहस्थानां देवगुरुधर्मेषु पूज्यत्वोपास्यत्वानुष्ठेयत्व-
लक्षणोपयोगवशाद् देवगुरुधर्मतत्त्वप्रतिपत्तिलक्षणं सम्यक्त्वं पुन-
रभिहितम् । ननु तत्त्वार्थरुचिलक्षणे सम्यक्त्वे देवगुरुधर्माणां क
तत्त्वेऽन्तर्भावः । उच्यते देवा गुरुवश्च जीवतत्त्वे धर्मः शुभाश्रवे संवरे
चान्तर्भवति । सम्यक्त्वं च त्रिधा औपशमिकं ज्ञायोपशमिकं ज्ञायिकं
च । तत्रोपशमो भस्मच्छन्नाग्निवत् मिथ्यात्वमोहनीयस्यानन्तानु-
बन्धिनां च क्रोधमानमायालोभानामनुदयावस्था । उपशमः
प्रयोजनं प्रवर्त्तकमस्य औपशमिकं तच्चानादिमिथ्यादृष्टेः करणत्रय
पूर्वकमान्तमौद्भिर्त्तिकं चतुर्गतिगतस्यापि जन्तोर्भवतीत्युक्तप्रायम् ।
यद्वा उपशमश्रेण्यारूढस्य भवति ।

यदाह—

‘लवसामगसेदिगयस्य होइ उवसामियं तु सन्नक्तं

जो वा अकयतिपुंजो अ खवियमिच्छो लहइ सन्नं ॥ १ ॥

ज्ञयो मिथ्यात्वमोहनीयस्यानन्तानुबन्धिनां च उदितानां
देशतो निर्मूलनाशः अनुदितानां चोपशमः । ज्ञयेण युक्त उपशमः
ज्ञयोपशमः स प्रयोजनमस्य ज्ञायोपशमिकं तच्च सत्कर्त्तृवेदनाह-
दकमप्युच्यते । औपशमिकं तु सत्कर्त्तृवेदनारहितमित्यौपशमिक-
ज्ञायोपशमिकयोर्भेदः ।

(१) उपशमश्रेणिगतस्य भवति औपशमिकं तु सम्यक्त्वं ।

यो वाऽऽकृतलिपुञ्जश्च अपितमिच्छो लभते सन्नम् ॥

यदाह—

‘वेणु संतकम् खभोवसमिणु नाशुभावं सो

उवसंतकसाधो उच वेणु न संतकम् वि ।

एतस्य च स्थितिः षट्षष्टिः सागरोपमाणि साधिकानि ।

यदाह—

‘दो वारे विजयादुसु गयसु तिस्रसु अहव ताई ।

अदरेगं नरभविं नानाजीवान् सख्खं ॥ १ ॥

क्षयो मिथ्यात्वमोहनीयस्यानन्तानुबन्धिनां च निर्मूलनाशः ।

क्षयः प्रयोजनमस्य क्षायिकं तच्च साद्यनन्तम् ।

अत्र चान्तरश्लोकाः—

मूलं बोधिद्रुमस्यैतत् हारं पुण्यपुरस्य च ।

पीठं निर्वाणहर्म्यस्य निधानं सर्वसम्पदाम् ॥ १ ॥

गुणानामेक आधारो रत्नानामिव सागरः ।

पात्रं चाग्निवित्तस्य सम्यक्त्वं ज्ञाप्यते न कैः ॥ २ ॥

अवतिष्ठेत नाज्ञानं जन्तो सम्यक्ज्ञवासिते ।

प्रचारस्तमसः कीदृक् भुवने भानुभासिते ॥ ३ ॥

तिर्यग्भरकयोर्द्वारे दृढा सम्यक्ज्ञमर्गला ।

देवमानवनिर्वाणसुखद्वारैककुक्षिका ॥ ४ ॥

(१) वेदवति सत्कर्तुः क्षायोपशमिणेषु नाशुभावं शः ।

उपशान्तकथायः पुनर्वेदवति न सत्कर्तुः अपि ।

(२) दो वारान् विजयादिषु नतसु लीचि अच्युतेऽथवा तानि ।

अतिरेकं नरभविं नानाजीवानां सखांश्च ॥

भवेद्देमानिकोऽवश्यं जन्तुः सम्यक्त्ववासितः ।

यदि नोद्धान्तसम्यक्को बह्वायुर्वापि नो पुरा ॥ ५ ॥

अन्तर्मुहूर्त्तमपि यः समुपास्य जन्तुः

सम्यक्कारत्नममलं विजहाति सद्यः ।

बन्धम्यते भवपथे सुचिरं न सोऽपि

तद्विभ्रतश्चिरतरं किमुदीरयामः ॥ ६ ॥ इति ।

विपक्षज्ञानं सति विवक्षितं सुज्ञानं भवतीति सम्यक्त्वविपक्षं

मिथ्यात्वमाह—

अदेवे देवबुद्धिर्या गुरुधीरगुरौ च या ।

अधर्मे धर्मबुद्धिश्च मिथ्यात्वं तद्विपर्ययात् ॥ ३ ॥

अदेवोऽगुरुधर्मश्च बन्धमानलक्षणस्तत्र देवत्वगुरुत्वधर्मत्व-
प्रतिपत्तिलक्षणं मिथ्यात्वं तस्य लक्षणं तद्विपर्ययादिति तस्य
सम्यक्त्वस्य विपर्ययः तस्मादेतोः सम्यक्त्वविपर्ययरूपत्वादित्यर्थः
तथा च इदमपि संश्लिष्टं देवे अदेवत्वस्य गुरावगुरुत्वस्य धर्मं
अधर्मत्वस्य प्रतिपत्तिरिति ।

मिथ्यात्वं च पञ्चधा आभिग्रहिकमनाभिग्रहिकमाभिनिवे-
शिकं सांशयिकमनाभोगिकं च ।

तत्राभिग्रहिकं पाखण्डिनां स्वस्वशास्त्रनियन्त्रितविवेका-
लोकानां परपक्षप्रतिषेधदृष्टाणां भवति ॥ १ ॥

अनाभिग्रहिकं तु प्राकृतलोकानां सर्वे देवा बन्धनीया न
निन्दनीया एवं सर्वे गुरवः सर्वे धर्मा इति ॥ २ ॥

आभिनिवेशिकं जानतोऽपि यथास्थितं वस्तु दुरभिनिवेश-
लेशविज्ञावितधियो जमालेरिव भवति ॥ ३ ॥

मांगयिकं देवशुरुधर्मेष्वयमयं वेति संशयानस्य भवति ॥ ४ ॥

अनाभोगिकं विचारशून्यस्वैकेन्द्रियादेर्वा विशेषविज्ञान-
विकलस्य भवति ॥ ५ ॥

यदाह--

'आभिगृह्य' 'अणभिगृहं च तद् अभिनिवेशियं चेव ।

संसद्दयमणभोगं मिच्छन्तं पंचहा होइ ॥ १ ॥

अत्रान्तरङ्गीकाः—

मिथ्यात्वं परमो रोगो मिथ्यात्वं परमं तमः ।

मिथ्यात्वं परमः शत्रुर्मिथ्यात्वं परमं विषम् ॥ १ ॥

जन्मन्येकत्र दुःखाय रोगो ध्वान्तं रिपुर्विषम् ।

अपि जन्ममहस्त्रेषु मिथ्यात्वमचिकित्सितम् ॥ २ ॥

मिथ्यात्वेनालीढचित्ता नितान्तं

तत्त्वातत्त्वं जानते नैव जीवाः ।

किं जाल्यन्वाः कुत्रचिद्भुजार्ते

रम्यारम्यव्यक्तिमासादयेयुः ॥ ३ ॥

(१) आभिगृह्यकणभिमृहं च तथा आभिनिवेशिकं चेव ।

मांगयिकमनाभोगं मिथ्यात्वं यच्छ्रुता भवति ॥

(२) च अणभिगृह्यं ।

देवादेवगुर्वगुरुधर्माधर्मेषु लक्षयितव्येषु देवलक्षणमाह—

सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजितः ।

यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥ ४ ॥

देवस्य देवत्वे चतुरोऽतिशयानाचक्षते विचक्षणाः ।

तद्यथा—

ज्ञानातिशयः १ अपायापगमातिशयः २ पूजातिशयः ३ वागतिशयश्च ४
तत्र सर्वज्ञ इत्यनेन सकलजीवाजीवादितत्त्वज्ञतया ज्ञानातिशय-
माह । नतु यथाहुर्विशृङ्खलवादिनः परं ।

सर्वं पश्यतु वा मा वा तत्त्वमिष्टं तु पश्यतु ।

कीटसंख्यापरिज्ञानं तस्य नः कोपयुज्यते ॥ १ ॥

दूरं पश्यतु वा मा वा तत्त्वमिष्टं तु पश्यतु ।

प्रमाणं दूरदर्शी चेदेतान् गृह्णानुपास्महे ॥ २ ॥ इति ॥

नहि विवक्षितस्यैकस्यापीष्टस्वार्थस्य ज्ञानमशेषार्थज्ञानमन्तरेण
भवति । सर्वे हि भावा भावान्तरैः साधारणासाधारणरूपा
'इत्यशेषज्ञानमन्तरेण सा लक्ष्यवैलक्षण्याभ्यां नैकोऽपि ज्ञातो
भवति ।

यदाहुः—

एको भावः सर्वथा येन दृष्टः

सर्वे भावास्तत्त्वतस्तेन दृष्टाः ।

सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः

एको भावस्तत्त्वतस्तेन दृष्टः ॥ १ ॥

जितरागादिदोष इत्यनेनापायापगमातिशयमाह तत्रेदं सर्व-
जनप्रतीतम् । यथा भन्ति रागद्वेषादयः । ते च दोषास्तैरात्मनो
दूषणात् । ते च जिताः प्रतिपक्षसेवनादिभिर्भगवन्तति जितरागादि-
दोष इत्युक्तम् । सदा रागादिरहित एव कश्चित्पुरुषविशेषोऽस्तीति
तु वार्त्तामात्रम् । अजितरागादिष्वस्मादादिवन्न देवत्वमिति ।
त्रैलोक्यपूजित इत्यनेन पूजातिशयमाह । कतिपयप्रतारितमुग्ध-
बुद्धिपूजायां हि न देवत्वं स्यात् । यदा तु चलितासनैः सुरासुरै-
र्नानादेशभाषाव्यवहारविमंस्थुर्लेर्मनुष्यैः परस्परनिरुद्धवरेः मत्स्य-
मुपागतैस्त्रियैर्गभिश्च समवसरणभूमिमभिपतद्भिरहमहमिकया
सेवान्जलिपूजागुणस्तोत्रधर्मदेशनामृतरसास्वादादिभिः पूज्यन्ते
भगवान् तदा देवत्वमिति । यथास्थितार्थवादीत्यनेन वागतिशयः
यथास्थितं सद्भूतमर्थं वदतीत्येवंशीलो यथास्थितार्थवादी ।

यदाचक्ष्मणि स्तुतौ—

अपक्षपातेन परोक्षमाणा द्वयं हयस्याप्रतिमं प्रतीमः ।

यथास्थितार्थप्रथनं तवैतदस्थाननिर्बन्धरसं परेषाम् ॥ २ ॥

यथा वा

क्षिप्येत वाऽन्यैः सदृशोक्रियेत वा तवाङ्घ्रिपीठे लुठनं सुरेणितुः ।

इदं यथावस्थितवस्तुदेशनं परैः कथङ्कारमपाकरिष्यते ॥ २ ॥

देव इति लक्ष्यपदं दीव्यते स्तूयते इति देवः स च सामर्थ्या-
दर्हन् परमेश्वरो नान्यः ॥ ४ ॥

चतुरतिशयवती देवस्य ध्यानीपासनशरणगमनशासनप्रतिपत्तीः
साधिवेषमुपदिशति—

ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयमयं शरणमिष्यताम् ।

अस्यैव प्रतिपत्तव्यं शामनं चेतनास्ति चेत् ॥ ५ ॥

अयं देवो ध्यातव्यः पिण्डस्थपटस्थरूपस्थरूपार्तारूपतया त्रैलोक्ये-
नेव । त्रैलोक्यो हि वर्णप्रमाणसंस्थानसंज्ञनचतुस्त्रिंशदतिशयादि-
योगिनं भगवन्तं श्रीमहावीरमनुध्यातवान् । तदनुभावाच्च तद्वर्ण-
प्रमाणसंस्थानसंज्ञननातिशययुक्तः पद्मनाभस्तौर्धकरो भविष्यति ।

यदाचक्ष्महि—

'तह तन्मएण मणसा वीरजिणो भाइयो तए पुज्जिं ।

जह तारिमो चिय तुमं अहंसि ही जोगमाहप्यं ॥ १ ॥

आगमय—

'जस्सीलसमायारो अरिहा तिलंकरो महावीरो ।

तस्मीलसमायारो होहि हु अरिहा महापउमो ॥ २ ॥

उपास्यः सेवाञ्जलिसंबन्धादिना अयमेव देवः दुष्कृतगर्हा-
सुकृतानुमोदनापूर्वकमयमेव देवो भवभयात्तिभेदी शरणमिष्यताम् ।
अस्यैवोक्तलक्षणस्य देवस्य शामनमाज्ञा प्रतिपत्तव्यं स्वीकरणीयम् ।

(१) तथा तन्मयेन मनसा वीरजिणो ध्यातव्यतां पूज्यम् ।

यथा तादृश एव त्वमासी- ही योगमाहात्म्यम् ॥

(२) यस्मीलसमाचारो अहंन् तौर्धकरो महावीर ।

तस्मीलसमाचारो भविष्यति खलु अहंन् महापद्म ॥

शासनान्तराणि हि निरतिशयपुरुषप्रवेष्टकाणि न प्रतिपत्ति-
योग्यानि । चेतनास्ति चेदित्यधिज्ञेयः चेतनावत एव प्रत्युपदेशस्य
सफलत्वात् । अचेतनं तु प्रति विफल उपदेशप्रयासः ।

यदाह —

अरस्यरुदितं कृतं शब्रशरीरमुदर्सितं
श्वपुच्छमवनामितं बधिरकर्णजापकृतः ।
स्थले कमलरोपणं सुचिरमूषणे वर्षणं
तदन्यमुखमण्डनं यदबुधे जने भाषितम् ॥ १ ॥ ५ ॥

अदेवलक्षणमाह —

यं स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादिगागाद्यङ्ककलङ्किताः ।

नियहानुग्रहपरास्ते देवाः स्युर्न मुक्तये ॥ ६ ॥

स्त्री कामिनी शस्त्रं शूलादि अक्षसूत्रं जपमाला तान्यादौ येषां
नाट्याट्टहासादीनां ते स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादयः राग आदित्येषां ते
रागादयः आदिशब्दाद् द्वेषमोहपरिग्रहः रागादीनामङ्काचिह्नानि
स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादयश्च ते रागाद्यङ्गाश्च तेः कलङ्किता दूषितास्तत्र
स्त्री रागचिह्नं शस्त्र द्वेषचिह्नं अक्षसूत्रं मोहचिह्नम् । वीतरागो हि
नाङ्गनासङ्गभाग्भवति । वीतद्वेषो वा कथं शस्त्रं बिभृयात् । गतमोहो
वा कथं विस्मृतिचिह्नं जपमालां परिगृह्णीयात् । रागद्वेषमोहैः
सर्वदोषाः समृद्धीतास्तस्मैलत्वात्सर्वदोषाणाम् । नियहो वधवन्धादिः
अनुग्रहो वरप्रदानादिः तौ परौ प्रकृष्टौ येषां ते तथा । नियहानु-
ग्रहावपि रागद्वेषयोश्चिह्ने । य एवंविधास्ते देवा न भवन्ति मुक्तये

इति मुक्तिनिमित्तम् । देवत्वमात्रं तु क्रोडनादिकारिणां प्रेत-
पिशाचादीनामिव न वार्यते ॥ ६ ॥

मुक्तिनिमित्तत्वाभावमेव व्यनक्ति—

नाद्यादृहाससङ्गीताद्युपप्लवविसंस्थुलाः ।

लभयेयुः पदं शान्तं प्रपन्नान् प्राणिनः कथम् ॥ ७ ॥

इहसकलमांसारिकोपप्लवगृहितं शान्तं पदं मुक्तिर्कैवल्यादि-
शब्दाभिधेयमस्तीत्यत्र नास्ति विप्रतिपत्तिः । तत्तादृशं शान्तं पदं
नाद्यादृहाससङ्गीतादिविसंस्थुलाः स्वयमुपप्लववृत्तयः कथमाश्रित-
जनान् प्रापयेयुः । नह्येगण्डतरुः कल्पतरुलोनामुदहति । ततश्च
रागद्वेषमोहदोषविवर्जितो जिन एको देवो मुक्तये नेतरे दाष-
दूषिताः ।

अत्रान्तरङ्गोक्ताः—

न सर्वज्ञा न नीरागाः शङ्करवज्रविष्णावः ।

प्राकृतंभ्यो मनुष्यंभ्योऽप्यसमञ्जसवृत्तितः ॥ १ ॥

खीमङ्गः काममाचष्टे द्वेषं चायुधैर्यहः ।

व्यामीहं चालसृत्रादिरङ्गीचं च कमण्डलुः ॥ २ ॥

गीरी रुद्रस्य भाविनी ब्रह्मणः श्रीर्मुखद्विषः ।

शचीन्द्रस्य रवे रत्नादेवी दक्षामजा विधोः ॥ ३ ॥

तारा वृहस्पतेः स्वाहा वज्रेश्वरीभुवो रतिः ।

धूमोर्णा आहदेवस्य दारा एवं दिवौकसाम् ॥ ४ ॥

सर्वेषां शस्त्रसम्बन्धः सर्वेषां मोहजृम्भितम् ।
 तदेवं देवसन्दोहो न देवपदवीं स्पृशेत् ॥ ५ ॥
 बुद्धस्यापि न देवत्वं मोहाच्छून्याभिधायिनः ।
 प्रमाणसिद्धे शून्यत्वे शून्यवादकथा ह्यथा ॥ ६ ॥
 प्रमाणस्यैव सत्त्वेन न प्रमाणविवर्जिता ।
 शून्यसिद्धिः परस्यापि न स्वपक्षस्थितिः कथम् ॥ ७ ॥
 सर्वथा सर्वभावेषु क्षणिकत्वे प्रतिश्रुतं ।
 फलेन सह सम्बन्धः साधकस्य कथं भवेत् ॥ ८ ॥
 वधस्य वधज्ञो हेतुः कथं क्षणिकवादिनः ।
 स्मृतिश्च 'प्रत्यभिज्ञा च व्यवहारकरी कथम् ॥ ९ ॥
 निपत्य ददतो व्याघ्राः स्वकायं क्षमिमङ्गुलम् ।
 देयादेयविमूढस्य दया बुद्धस्य कीदृशी ॥ १० ॥
 स्वजन्मकाल एवात्मजनन्युदरदारिणः ।
 मांसोपदेशदातुश्च कथं ग्रीवोदनेर्दया ॥ ११ ॥
 यो ज्ञानं प्रकृतेर्दृश्यं भावते स्या निगर्धकम् ।
 'निर्गुणो निष्क्रियो मूढः स देवः कपिलः कथम् ॥ १२ ॥
 भार्याविनायकस्कन्दसमीरणपुरस्कराः ।
 निगद्यन्ते कथं देवाः सर्वदोषनिकेतनम् ॥ १३ ॥
 या पशुर्गूथमश्नाति स्वपुत्रं च हृषस्यति ।
 शृङ्गादिभिर्घ्नतो जन्तून् सा वन्द्यातु कथं नु गौः ॥ १४ ॥

पयःप्रदानसामर्थ्याद्व्या चेन्महिषी न किम् ।

विशेषो दृश्यते नास्यां महिषीतो मनागपि ॥ १५ ॥

स्थानं तीर्थर्षिदेवानां सर्वेषामपि गौर्यदि ।

विक्रीयते दुह्यते च हन्यते च कथं ततः ॥ १६ ॥

सुसलोदूखले चुम्बी देहली पिप्पली जलम् ।

निम्बोऽर्कश्चापि यैः प्रोक्ता देवास्तैः केऽत्र वर्जिताः ॥ १७ ॥

वौतरागस्तोत्रेऽप्युक्तमस्माभिः ।

कृतार्था जठरोपस्थदुःस्थितैरपि देवते ।

भवादृशाभिर्भुवते हृहा देवास्तिकाः परं ॥ १८ ॥ ७ ॥

गुरुलक्षणमाह —

महाव्रतधरा धीरा भैक्षमात्रोपजीविनः ।

सामायिकस्था धर्मीपदेशका गुरवो मताः ॥ ८ ॥

महाव्रतानि अहिंसादीनि तानि धरन्तीति महाव्रतधराः । महा-
व्रतधारित्व एवायं हेतुः धीरा इति धैर्यं ह्यापत्स्वप्यवैकल्यं तद्योगादि
अखण्डितमहाव्रतधरा भवन्ति । मूलगुणधारित्वमुक्ता उत्तरगुण-
धारित्वमाह । भैक्षमात्रोपजीविन इति भिक्षाणां समूहो भैक्षं
अन्नपानधर्मोपकरणरूपं तस्माच्चमोपजीवन्ति लोकाच्च पुनर्हेन
धान्यहिरण्ययामनगरादि । मूलगुणोत्तरगुणधारणकारणभूतगुण-
वत्त्वमाह । सामायिकस्था इति समो रागद्वेषविकल आत्मा समस्य
आयो विशिष्टज्ञानादिगुणलाभः । समायः स एव सामायिकं

विनयादित्वादिकण् तत्र तिष्ठन्तीति सामायिकस्थाः । सामायिकस्थो हि मूलगुणोत्तरगुणभेदभिन्नं चारित्र्यं पालयितुं क्षमः । एतद्यतिमात्र-साधारणलक्षणम् । गुरोस्तु असाधारणलक्षणं धर्मोपदेशका इति धर्मे संवरनिर्जरारूपं यतिश्रावकसम्बन्धिभेदभिन्नं वा उपदिशन्तीति धर्मोपदेशकाः ।

यदुक्तमस्माभिरभिधानचिन्तामणौ—

गुरुर्धर्मोपदेशक इति गृणन्ति सद्भूतं शास्त्रार्थमिति
गुरवः ॥ ८ ॥

अगुरुलक्षणमाह—

सर्वाभिलाषिणः सर्वभोजिनः सपरिग्रहाः ।

अब्रह्मचारिणो मिथ्योपदेशा गुरवो न तु ॥ ९ ॥

सर्वमुपदेशसम्बन्धिस्त्रीधनधान्यहिरण्यचेतवासुचतुष्यदाद्यभिलष-न्तीत्येवंशीलाः सर्वाभिलाषिणः । तथा सर्वं मद्यमधुमांसानन्त-कायादि भुञ्जत इत्येवंशीलाः सर्वभोजिनः । सह परिग्रहेण पुत्रकलत्रादिना वर्त्तन्ते सपरिग्रहाः । अत एवाब्रह्मचारिणः अब्रह्मणो महादोषतां कथयितुमब्रह्मचारिण इति पृथगुपन्यासः । अगुरुत्वे असाधारणं कारणमाह । मिथ्योपदेशा इति । मिथ्या वितथ आत्मोपपन्नोपदेशरहितत्वादुपदेशो धर्मदेशनं येषां तं तथा । न तु नैव एवंविधा गुरव इति । ननु धर्मोपदेशदायित्वं चेदस्ति तदास्तु गुरुत्वं किं निष्परिग्रहित्वादिगुणगवेषणेन ॥ ९ ॥

इत्याह—

परिग्रहारम्भमग्नास्त्वारयेयुः कथं परान् ।

स्वयं दरिद्रो न परमौश्वरीकर्त्तुमीश्वरः ॥ १० ॥

परिग्रहस्त्यादिरारम्भो जन्तुहिंसानिबन्धनं सर्वाभिलाषित्वसर्वं भोजित्वादिः । ताभ्यां मग्ना भवाभ्यो ब्रुडिताः कथं परानुपदेश्यान् भवाभ्योऽस्त्वारयेयुस्तारणममर्थाः स्युः । साधकं दृष्टान्तमाह स्वय-
मित्यादि स्पष्टम् ॥ १० ॥

धर्मलक्षणमाह —

दुर्गतिप्रपतत्प्राणिधारणाद्धर्म उच्यते ।

संयमादिर्दशविधः सर्वज्ञोक्तो विमुक्तये ॥ ११ ॥

दुर्गतौ नरकतिर्यग्लक्षणायां प्रपतन्तो ये प्राणिनस्तेषां धारणा-
द्धेतोर्द्धर्म उच्यते । धर्मशब्दार्थोऽयं इदमेव च लक्षणं धर्मस्य । धत्ते
वा नरसुरमोक्षस्थानेषु जन्तूनि निरुक्ताद्धर्मः ।

यदाह—

दुर्गतिप्रसृतान् जन्तून् यस्माद्धारयते ततः ।

धत्ते चैतान् शुभे स्थाने तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥

स तु वक्ष्यमाणैः संयमादिभिर्भेदैर्दशधा । सर्वज्ञोक्तत्वादिमु-
क्तये भवति । देवतान्तरप्रणीतस्त्वसर्वज्ञवक्तृकत्वाच्च प्रमाणम् । ननु
सर्वज्ञोक्तत्वाभावेऽप्यपौरुषेयवचनोपपन्नस्य धर्मस्य प्रामाणिकत्वमनु ।

यदाह—

चोदना हि भूतं भवन्तं भविष्यन्तं सूक्ष्मं स्थूलं व्यवहितं
विप्रकृतमेवं जातीयकमर्थमवगमयितुं शक्नोति नान्यत्किञ्चनेन्द्रिय-
मिति । चोदना च अपौरुषेयत्वेन पुरुषगतानां दोषाणामप्रवेशात्
प्रमाणमेव ।

यदाह—

शब्दे दोषोद्भवस्तावद्वक्ताधीन इति स्थितम् ।
तदभावः क्वचित्तावद्गुणवद्वक्ताकत्वतः ॥ १ ॥
तद्गुणैरपक्वष्टानां शब्दे संक्रान्त्यसम्भवात् ।
यद्वा वक्तुरभावेन न स्युर्दोषा निराश्रयाः ॥ २ ॥

किञ्च—

दोषाः सन्ति न सन्तीति पौरुषेयेषु युज्यते ।
वेदे कर्तुरभावाच्च दोषाश्चैव नास्ति नः ॥ ३ ॥ ११ ॥

इत्याह—

अपौरुषेयं वचनमसम्भवि भवेद्यादि ।

न प्रमाणं भवेद्वाचां ह्याप्ताधीना प्रमाणता ॥ १२ ॥

पुरुषेण कृतं पौरुषेयं तत्प्रतिषेधादपौरुषेयम् । उच्यते स्थान-
करणाभिघातपूर्वकं पुरुषेण प्रतिपाद्यत इति वचनम् । तदिदं
परस्परविरुद्धम् । अपौरुषेयं वचनं चेति । तदेवाह । असम्भवि
न ह्यस्ति सम्भवो वचनस्य वसरेणोरिवाकाशे । न चामूर्तस्य

सतोऽप्यदर्शनमिति वक्तुं युक्तं प्रमाणाभावात् । अभिव्यञ्जकवशा-
च्छब्दश्रवणमेव प्रमाणमिति चेत् न । तस्य जन्यत्वेऽप्युपपत्तेः ।
अभिव्यञ्ज्यत्वे प्रत्युत दोषसम्भवः । एकशब्दाभिव्यक्त्यर्थं स्थानकरणा-
भिधत्तं शब्दान्तगणामपि तद्देश्यानामभिव्यक्तिप्रसङ्गः । न च
प्रतिनियतव्यञ्जकव्यङ्ग्यता शब्दानां भवति व्यङ्ग्यान्तरं तु तद-
दर्शनात् ।

तथाच—

गृहे दधिवटीं द्रष्टुमाहितो गृहमेधिना ।

अपूपानपि तद्देश्यान् प्रकाशयति दीपकः ॥ १ ॥

तदेवं वचनस्यापौरुषेयता न सम्भवति । अथाप्यप्रामाणिकहेवाक-
बलादाकाशादिवच्छब्दस्यापौरुषेयता यदि भवत् तथापि
प्रामाण्यं न सम्भवति । हि यस्मादाप्तवक्तृकत्वेन वाचां प्रामाण्यं
नान्यथा ।

यतः—

शब्दे गुणीकृतस्तावदङ्गधीन इति स्थितम् ।

तदभावः क्वचित्तावद्दोषवदङ्गकत्वतः ॥ १ ॥

तद्दोषैरपक्वष्टानां शब्दे संक्रान्त्यसम्भवात् ।

यदा वक्तुरभावेन गुणा न व्युत्तिराश्रयाः ॥ २ ॥

किञ्च—

गुणाः सन्ति न सन्तीति पौरुषेयेषु युज्यन्ते ।

वेदे कर्तुरभावाच्च गुणाश्चेव नास्ति नः ॥ ३ ॥ १२ ॥

एवं तावदपोरुषेयवचनाभिहितस्यासम्भवादिना

अभावमभिधायासर्वत्रपुरुषवक्तृकस्य

धर्मस्याप्रामाणिकत्वमाह —

मिथ्यादृष्टिभिरान्नातो हिंसाद्यैः कलुषीकृतः ।

स धर्म इति वित्तोऽपि भवभ्रमणकारणम् ॥ १३ ॥

मिथ्यादृष्टिभिर्हरिहरहरिण्यगर्भकपिलबुद्धादिभिरान्नात आत्मो-
पपन्नतया प्रतिपादितः । यत्तदोन्निव्याभिसम्बन्धाद्यो मिथ्यादृष्टि-
भिरान्नातः स धर्मत्वेन मुग्धबुद्धीनां प्रसिद्धोऽपि भवभ्रमण-
कारणमधर्म एवेत्यर्थः । कुत इत्याह । हिंसाद्यैः कलुषीकृत इति ।
मिथ्यादृष्टिप्रणीता ह्यागमा हिंसादिदोषदूषिताः ॥ १३ ॥

इदानीमदेवागुर्वधर्माणां साक्षेपं प्रतिक्षेपमाह—

सरागोऽपि हि देवश्चेद् गुरुरब्रह्मचार्यपि ।

कृपाहीनोऽपि धर्मः स्यात्कष्टं नष्टं हहा जगत् ॥ १४ ॥

रागग्रहणमुपलक्षणं द्वेषमोहयोः । अब्रह्मचारित्वमुपलक्षणं प्राणा-
तिपातादीनाम् । कृपाहीनत्वमुपलक्षणं भूलोत्तरगुणहीनत्वस्य ।
चेच्छब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । साक्षेपं प्रकटयति । कष्टमिति
खेदे नष्टं जगत् देवगुरुधर्मशून्यत्वेन विनष्टं दुर्गतिगमनात् । हहा
निपत्तः खेदातिशयसूचकः ।

यदाह—

'रागी देवो दोसी देवो मामि सुखंपि देवो
मञ्जे धन्यो मंजे धन्यो जीवहिंसाद् धन्यो ।
रक्ता भक्ता कन्तासक्ता जे गुरु तेवि पुञ्जा
हाहा कहुं नहो लोभो अट्टमट्टं कुणंती ॥ १ ॥

तदेवमदेवागुर्वधर्मपरिहारणं देवगुरुधर्मप्रतिपत्तिलक्षणं सम्यक्त्वं
सुख्यवस्थितम् । तच्च शुभात्मपरिणामरूपमस्मादादीनामप्रत्यक्षं
केवलं लिङ्गैर्लक्ष्यते ॥ १४ ॥

तान्येवाह—

शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्यलक्षणैः ।

लक्षणैः पञ्चभिः सम्यक् सम्यक्त्वमुपलक्ष्यते ॥ १५ ॥

पञ्चभिलक्षणैर्लिङ्गैः परस्वं परोक्षमपि सम्यक्त्वं सम्यगुपलक्ष्यते ।
लिङ्गानि तु शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्यस्वरूपाणि । शमः
प्रशमः क्रूराणामनन्तानुबन्धिनां कषायाणामनुदयः । स च
प्रकृत्या वा कषायपरिणतः कटुफलावसोकनादा भवति ।

(१) रागी देवो दोसी देवो मञ्जे सुख्योऽपि देवः

मट्टो धर्मो मंजे धर्मः जीवहिंसायां धर्मः ।

रक्ता भक्ताः कान्ताभक्ता जे गुरुवः तेऽपि पुञ्जाः

हाहा कहुं नहो लोभो अट्टमट्टं कुर्वन् ॥

यदाह—

‘परिहृय कषाचं नाजघं वा विवागमसुहृति ।

अवरहेवि न कुप्यद् उवममभो सम्बकालंपि ॥ १ ॥

अन्ये तु क्रोधकण्डूविषयदृष्टोपशमः शम इत्याहुः अधिगत
सम्यग्दर्शनो हि साधूपासनावान् कथं क्रोधकण्डू विषयदृष्ट्या
च तरलोकियेत । ननु क्रोधकण्डूविषयदृष्टोपशमश्चेष्टमस्तर्हि
कृष्णत्रेणिकादीनां सापराधे निरपराधेऽपि च परे क्रोधवतां
विषयदृष्ट्यातरलितमनसां च कथं ‘शमः । तदभावे च सम्यक्ज्ञं न
गम्येत । नैवम् । लिङ्गिनि सम्यक्ज्ञे सति लिङ्गैरवश्यभाव्यमिति
नायं नियमः । दृश्यते हि धूमरहितोऽप्ययस्कारदृष्टेषु वज्रिः
भस्मच्छवस्व वा वज्रेण धूमलेशोपीति अयं तु नियमः सुपरीक्षिते
लिङ्गे सति लिङ्गी भवत्येव ।

यदाह—

लिङ्गे लिङ्गी भवत्येव लिङ्गिन्येवेतरत्पुनः ।

नियमस्य विपर्यासे सम्बन्धो लिङ्गलिङ्गिनोः ॥ १ ॥

सञ्चलनकषायोदयाद्वा कृष्णादीनां क्रोधकण्डूविषयदृष्टो
सञ्चलना अपि केचन कषायास्तोत्रतया अनन्तानुबन्धिसदृश-
विपाकवन्त इति सर्वमवदातम् । संवेगो मोक्षाभिलाषः । सम्यग्-

(१) प्रकृत्याः कर्मेणां ज्ञात्वा वा विपाकवन्तमिति ।

अपराधेऽपि न कुप्यति उवममभतः सर्वकालमपि ॥

(२) क ङ प्रत्ययः ।

दृष्टिर्हि नरेन्द्रसुरेन्द्राणां विषयसुखानि दुःखानुपपन्नाहुः स्वतया
मन्यमानो मोक्षसुखमेव सुखत्वेन मन्यते अभिलाषति च ।

यदाह—

‘नरविबुधैस्तरसोक्तं’ दुःखं चिय भावयो अ मन्तती ।

संवेगयो न मोक्षं मोक्षतूष्णं किञ्चि पच्छेइ ॥ १ ॥

निर्वेदो भववैराग्यम् । सम्यग्दर्शनी हि दुःखदौर्गत्यगहने भव-
कारागारे कर्मदण्डपाशिकैस्तथातथाकदर्थ्यमानः प्रतिकर्तुमक्षमो
ममत्वरहितश्च दुःखेन निर्व्विण्णो भवति ।

यदाह—

‘नारयतिरियनगामरभवेसु निव्वेययो वसइ दुक्क’ ।

अकयपरलोयममो ममत्तविसवे’गरहिओ य ॥ १ ॥

अन्ये तु संवेगनिर्वेदयोरर्धविपर्ययमाहुः संवेगो भवविरागः
निर्वेदो मोक्षाभिलाष इति । अनुकम्पा दुःखितेषु अपक्षपातेन
दुःखप्रहाणिच्छा । पक्षपातेन तु करुणा स्वपुत्रादी व्याघ्रादीनामप्य-
स्येव । सा चानुकम्पा द्रव्यतो भावतश्च भवति । द्रव्यतः सत्यां
शक्तौ दुःखप्रतीकारेण । भावत आर्द्रहृदयत्वेन ।

(१) नरविबुधैस्तरसोक्तं दुःखमेव भावतश्च मन्यमानः ।

संवेगतो न मोक्षं सुखा किञ्चित् प्रेक्षते ॥

(२) अ ठ -सुखं ।

(३) नारयतिर्वृक्षराशयभवेण निर्वेदतः वसति दुःखम् ।

अक्षतपरलोकनामो अक्षतविषयविरागश्च ॥

(४) अ ग व व -अर- ।

यदाह—

'ददूण पाणिनिवहं भीमे भवसायरश्चि दुक्कत्तं ।

अविसेसओणुक्कंपं 'दुविहावि मामच्छओ कुणइ ॥ १ ॥

अस्तीति मतिरस्यत्यास्तिकस्तस्य भावः कर्म वा आस्तिक्यम् ।
तत्त्वान्तरत्रयणेऽपि जिनोक्ततत्त्वविषये निराकाङ्क्षा प्रतिपत्तिः ।
आस्तिक्येन हि जीवधर्मतया अप्रत्यक्षं सम्यक्ता लक्ष्यते । तद्वान् हि
आस्तिक इत्युच्यते ।

यदाह—

'मन्नइ तमेव मच्चं नीमंकां जं जिण्हिं पन्नत्तं ।

सुहपरिणामी मच्चं कंखाइविसुत्तिभारहिओ ॥ १ ॥

अन्ये तु शमादीनि लिङ्गान्यन्यथा व्याचक्षते सुपरीक्षित-
प्रवक्तृप्रवाच्यप्रवचनतत्त्वाभिनिर्वेशान्निष्ठ्याभिनिवेशोपशमः शमः ।
स सम्यग्दर्शनस्य लक्षणम् । यो ह्यातत्त्वं विहायात्मना तत्त्वं प्रतिपन्नः
स लक्ष्यते सम्यग्दर्शनवानिति । संवेगो भयं जिनप्रवचनानुसारिणो
हि नरकेषु शरीरं मानसं च ग्रीतोष्णादिजनितं च संक्लिष्टासुरो-
दीरितं च परस्परोदीरितं च तिर्यक्षु भारारोपणाद्यनेकविध मनुजेषु
दारिद्र्यादौर्भाग्यादि च दुःखमवलोकयतस्तद्दीकृतया तत्प्रशमोपाय-
भूतं धर्ममनुतिष्ठतो लक्ष्यते विद्यतेऽस्य सम्यग्दर्शनमिति । निर्वंदो

(१) इहा पाणिनिवहं भीमे भवसायरश्चि दुःखार्तम् ।

अविशेषतोऽनुकम्पां द्विविधा अपि साभ्यर्थितः करोति ॥

(२) अ ग च ठ डुहावि ।

(३) मच्यते तदेव सत्त्वं निःशङ्कं यदुज्जिनैः प्रज्ञापितम् ।

सुमपरिणामः सम्यक् काङ्क्षादिविसृत्तिकारहितः ॥

विषयेष्वनभिषङ्गः यथा इहलोक एव प्राणिनां दुरन्तकाम-
भोगाभिषङ्गोऽनेकोपद्रवफलः परलोकेऽप्यतिकटुकनरकतिर्यम्-
मनुष्यजन्मफलप्रदः । अतो न किञ्चिदनेन । उज्जितव्य एवाय-
मिति । एवंविधनिर्वन्देनापि लक्ष्यतेऽस्त्यस्य सम्यग्दर्शनमिति । अनु-
कम्पा कृपा यथा सर्व्व एव सत्त्वाः सुखार्थिनो दुःखप्रहाणार्थिनश्च ।
ततो नैषामस्यापि पीडा मया कार्यत्वनयापि लक्ष्यतेऽस्त्यस्य
सम्यक्त्वमिति । सन्ति खलु जिनेन्द्रप्रवचनोपदिष्टा अतीन्द्रिया
जीवपरलोकादयो भावा इति परिणाम आस्तिक्यम् । अनेनापि
लक्ष्यते सम्यग्दर्शनयुक्तोऽयमिति ॥ १५ ॥

सम्यक्कलिकान्यक्ता भूषणान्याह—

स्थैर्यं प्रभावना भक्तिः कौशलं जिनशासने ।

तीर्थसेवा च पञ्चास्य भूषणानि प्रचक्षते ॥ १६ ॥

अस्य सम्यक्त्वस्य पञ्च भूषणानि भूष्यते अलङ्घियते यैस्तानि भूषणानि
जिनशासने जिनशासनविषये । एतच्च सर्व्वत्र सम्बध्यते । स्थैर्यं जिनधर्मे
प्रति चलितचित्तस्य परस्य स्थिरत्वापादनं स्वयं वा परतीर्थिकर्त्ति-
दर्शनेऽपि जिनशासनं प्रति निष्प्रकम्पता । प्रभवति जेनेन्द्रशासनं
तस्य प्रभवतः प्रयोजकत्वं प्रभावना । सा चाष्टधा प्रभावकभेदेन ।

यदाह—

‘पावयन्ती धर्मकवी वार्द्धे नैमित्तिको तपस्वी य ।

विष्णा सिद्धो अ कर्द्धे य अष्टेव प्रभावगा भक्तिया ॥ १ ॥

(१) प्रवचनी धर्मकवी वार्द्धे नैमित्तिकः तपस्वी च ।

विद्यावान् विद्वच्च कविश्च अष्टैव प्रभावगा भक्तितः ॥

तत्र प्रवचनं द्वादशाङ्गं गणिपिटकं तदस्याख्यतिशयवदिति
 प्रवचनी युगप्रधानागमः । धर्मकथा प्रशस्यास्यास्तीति धर्मकथी
 शिखादित्वादिन् । वादिप्रतिवादिसभ्यसभापतिलक्षणायां चतु-
 रङ्गायां सभायां प्रतिपत्तिरामपूर्वकं स्वपक्षस्थापनार्थमवश्यं
 वदतीति वादी । निमित्तं त्रैकालिकं लाभालाभादिप्रतिपादकं
 शास्त्रं तद्वैयर्थ्ये वा नैमित्तिकः । तपो विक्रष्टमष्टमाद्यस्यास्तीति
 तपस्वी । विद्याः प्रज्ञाद्यादयः शासनदेवतास्ताः साहायके यस्य
 स विद्यावान् । अञ्जनपादलेपतिलकगुटिकासकलभूताकर्षण-
 निष्कर्षणवैक्रियत्वप्रभृतयः सिद्धयस्ताभिः सिद्ध्यति स सिद्धः । कवतं
 गद्यपद्यादिभिः प्रबन्धवर्णनां करोतीति कविः । एतं प्रवचन्या-
 दयोऽष्टौ प्रभवतां भगवच्छामनस्य यथायथं देशकालाद्योनित्वेन
 साहायककरणात्प्रभावकास्तेषां कर्म प्रभावना द्वितीयं भूषणम् ।
 भक्तिः प्रवचने विनयवैयाहत्यरूपा प्रतिपत्तिः सम्यग्दर्शनज्ञान-
 चारित्रादिगुणाधिक्येभ्यस्त्यानमभियानं शिरस्यञ्जलिकरणं स्वयमा-
 सनढीकनमासनाभिग्रहा वन्दना पर्युपासना अनुगमनं चेत्यष्टविध-
 कर्मविनयनादष्टविध उपचारविनयः । व्यावृत्तस्य भावः कर्म वा
 वैयाहत्यम् । तच्चाचार्यीपाध्यायतपस्विशिक्षकग्लानकुलगणसङ्गसाधु-
 समनोष्ठेषु दशस्वस्वपानवस्त्रपात्रप्रतिश्रयपीठकफलकसंस्तारादिभि-
 र्धर्मसाधनैरुपग्रहः शुश्रूषाभैषजक्रियाकान्तारविषमदुर्गोपसर्गेष्व-
 भ्युपपत्तिश्च । जिनशासनविषये च कौशलं नैपुण्यम् । ततो हि
 व्यवहितादिरप्यर्थो विषयीक्रियते । यथानार्यदेशवर्त्ती भार्द्रककुमारः
 श्रेष्ठिकपुत्रेणाभयकुमारेण कौशलात्यतिशोधित इति । त्रीयं नद्यादे-

रिव संसारस्य तरणे सुखावतारो मार्गः । तच्च 'द्विधा द्रव्यतीर्थं
भावतीर्थं च । द्रव्यतीर्थं तीर्थकृतां जन्मदीक्षाज्ञाननिर्व्वानस्थानम् ।

यदाह—

‘जन्मं दिक्त्वा नाणं तित्थयराणं मन्हाणुभावान् ।

जत्थ य किर निव्वानं आगाढं दंसणं होइ ॥ १ ॥

भावतीर्थं तु ‘चतुर्विधः अमणमङ्गः प्रथमगणधरो वा ।

यदाह—

‘तित्थं भन्ते तित्थं तित्थये तित्थं गोयमा अरिहा ताव नियमा
तित्थंकरे तित्थं पुण्णाउव्वणे समणसंवे पढमगणधरे वा ।

तीर्थस्य सेवा तीर्थसेवा ॥ १६ ॥

अस्य सम्यक्त्वस्य भूषणान्युक्ता दूषणान्याह—

शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सामित्यादृष्टिप्रशंसनम् ।

तत्संस्तवश्च पञ्चापि सम्यक्त्वं दूषयन्त्यलम् ॥ १७ ॥

पञ्चापि शङ्कादयो निर्दोषमपि सम्यक्त्वं दूषयन्ति अलमतिशयेन ।
शङ्का सन्देहः सा च सर्वविषया देशविषया च । सर्वविषया अस्ति
वा नास्ति वा धर्म इत्यादि । देशशङ्का एकैकवस्तुधर्मगोचरा ।

(१) अ क द्वेधा ।

(२) जन्मं दीक्षा ज्ञानं तीर्थकराणां जन्मानुभावानाम् ।

जत्थ य किर निर्व्वानं आगाढं दर्शनं भवति ॥

(३) ग क चतुर्वर्णः ।

(४) तीर्थं भगवन् तीर्थं तीर्थकर तीर्थं गौतमा अर्हन् तावन्नियमेन तीर्थ-
करतीर्थं पुनश्च/तुर्वर्णं अमणमङ्गं प्रथमगणधरे वा ।

यथा अस्ति जीवः केवलं सर्वगतोऽसर्वगतो वा सप्रदेशोऽप्रदेशो वेति । इयं च द्विधाऽपि भगवद्दर्शयन्तीत'प्रवचनेषु अप्रत्ययरूपा सम्यक्त्वं दूषयति । केवलागमगम्या अपि हि पदार्था अस्मदादि-प्रमाणपरीक्षानिरपेक्षा आत्मप्रणीतकत्वान्न सन्देहं योज्याः । यत्रापि मोक्षवशात् क्वचन संशयो भवति तत्राप्यप्रतिज्ञेत्यमर्शना ।

यथा—

१कथं य मद्बुद्ध्या तत्त्विकारयिरिविरहो वावि ।

नियगन्तत्वेन य नानावरणोदणं च ॥ १ ॥

२हेजटाहरणासंभवे अ मद् बुद्धु जं न बुद्धेक्षा ।

सर्वज्ञमयमवितर्कं तच्चावि तं चिंतय मद्भवं ॥ २ ॥

३अनुपपत्तपरानुपपत्तपरायणा जं जिना जगत्प्रवरा ।

जितरागदोषमोक्षा य नमहा वाङ्मो तेनं ॥ ३ ॥

यथा वा सूत्रोक्तस्यैकस्याप्यंगानादक्षरस्य भवति नरः मिथ्यादृष्टिः । सूत्रं हि नः प्रमाणं जिनाभिहितम् । काङ्क्षा अन्यान्यदर्शनग्रहः । सापि सर्वविषया देशविषया च । सर्वविषया सर्वपात्रणिद्धर्मा-काङ्क्षारूपा । देशकाङ्क्षा त्वेकादिदर्शनविषया यथा सुगतेन

(१) अ ग ह -प्रवचने ।

(२) क च मतिदुर्बलेन तद्विधार्थविरहो वापि ।

नियगन्तत्वेन च नानावरणोदयेन च ॥

(३) हेजटाहरणासंभवे च मति सुदु बल बुध्येत ।

सर्वज्ञमयमवितर्कं तच्चापि तच्चिन्तयति मतिमान् ॥

(४) अनुपपत्तपरानुपपत्तपरायणा यज्जिना जगत्प्रवराः ।

जितरागदोषमोक्षा च नान्यथा वादिनस्तेन ॥

भिक्षूणां भक्ष्येण धर्मोऽपदिष्टः स्नानाभ्यासाच्छादनशयनीयादिषु
सुखानुभवद्वारेण ।

यदाह —

सृष्टौ शय्या प्रातःकृत्याय पेया

मध्ये भक्तं पानकं चापराह्णे

द्राक्षाखण्डं शर्करा चार्द्धरात्रौ

मोक्षदान्ते शाक्यसिंहेन दृष्टः ॥ १ ॥ इति

एतदपि घटमानकमेव न दूरापेतम् । तथा परिव्राट्भीत-
ब्राह्मणादयो विषयानुपभुञ्जाना एव परलोकेऽपि सुखेन युज्यन्ते
इति । साधोयानेषोऽपि धर्म इति । एवं च काङ्क्षापि परमार्थतो
भगवदर्थप्रणीतागमानाश्वासरूपा सम्यक्तां दूषयति । विचिकित्सा
चित्तविप्लवः । सा च मत्पि यत्प्रागमोपपन्ने जिनधर्मोऽस्य
महतस्तपःक्षेत्रस्य सिकताकणकवलवन्निस्वादस्यायत्यां फलमभ्य-
स्रवित्री । अथ क्षेत्रमात्रमेवेदं निर्जराफलविक्रममिति । उभयथा
हि क्रिया दृश्यन्ते सफला असफलाश्च कर्षीबलादीनामिव इयमपि
तथा सम्भाव्यते ।

यदाह —

‘पूर्वपुरिमा जहौ इन्द्रमग्नचरा घटइ तेसि फलजीगी

अम्हेसु य धीसंघयणविरहओ न तह तेसि फलं ॥ १ ॥ इति ॥

(१) पूर्वपुरिमा यथोचितमार्गचरा घटते तेषां फलयोगः ।

अस्मासु च धीसंघयणविरहः न तथा तेषां फलम् ॥

विचिकित्सापि भगवद्वचनानाम्भासरूपत्वात्सम्यक्ज्ञस्य दोषः । न च शङ्कातो नेयं भिद्यते । शङ्का हि सकलासकलपदार्थभाक्तेन द्रव्यगुणविषया इयं तु क्रियाविषयैव । यद्वा विचिकित्सा निन्द्या सा च सदाचारमुनिविषया यथा भस्मानेन प्रखेदजलक्लृप्तमलत्वाद्दुर्गन्धिवपुष एत इति । को दोषः स्याद्यदि प्रासुकवारिणा चङ्ग-
जाननं कुर्वीरन्निति । इयमपि तत्त्वतो भगवद्वचनानाम्भासरूपत्वात् सम्यक्ज्ञदोषः । मिथ्या जिनागमविपरीता दृष्टिर्दर्शनं येषां ते मिथ्या-
दृष्टयस्तेषां प्रशंसनं प्रशंसा तच्च सर्वविषयं देशविषयं च । सर्वविषयं सर्वाण्यपि कपिलादिदर्शनानि युक्तियुक्तानीति माध्यस्थ्यसारा
सुतिः सम्यक्ज्ञस्य दूषणम् ।

यदाचक्ष्महि सुती—

सुनिश्चितं मत्सरिणो जनस्य

न नाथ मुद्रामतिशिरते ते ।

माध्यस्थ्यमास्थाय परीक्षका ये

मणौ च कावे च समानुबन्धाः ॥ १ ॥

देशविषयं तु इदमेव बुद्धवचनं साङ्ख्यकणादादिवचनं वा तत्त्वमिति । इदं तु व्यक्तमेव सम्यक्ज्ञदूषणम् । तैर्मिथ्यादृष्टिभिरेकत्र संवासात्पर-
स्परालापादिजनितः परिचयः संस्तवः । एकत्रवासे हि तत्प्रक्रिया-
श्रवणात्तत्क्रियादर्शनाच्च दृढसम्यक्ज्ञवतोऽपि दृष्टिभेदः सम्भाव्यते ।
किमुत मन्दबुद्धेर्नवधर्मस्य इति संस्तवोऽपि सम्यक्ज्ञदूषणम् ।
एवंविधं च सम्यक्ज्ञं विशिष्टद्रव्यक्षेत्रकालभावसामग्र्यां सत्त्वां गुरोः
समीपे विधिना प्रतिपद्य आवको यथावत्यालयति ।

यदाह—

'समन्तोवाप्तो तस्य मिच्छतामो पण्डितम् ।

द्व्यमो भावमो पुर्व्विसम्पत्तं पण्डितम् ॥ १ ॥

'न कल्पे से परतित्तियाणं तहेव तिसं चिय देवयाणं

परिगहे ताणं य चेइयाणं पहावणावंदणपूयणाइ' ॥ २ ॥

'लोयाणं तित्थेसु सिणाणदाणं पिंडप्ययाणं हुण्णं तवं च

संकंतिमोमग्गहणाइएमुं पभूयलोयाणं पवाहकिच्च' ॥ ३ ॥

एवं तावत्सागरोपमकोटीकोट्यां शेषायां किञ्चिद्दूनायां
मिथ्यात्वमोहनीयस्थितौ जन्तुः सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते । सागरोपम-
कोटीकोट्यामप्यवशिष्टायां पक्षोपमपृथक्त्वं यदा व्यतीतं भवति
तदा देशविरतिं प्रतिपद्यते ।

यदाह—

'सम्पत्तश्चि उ नहे पत्तियपुहुत्तेण सावमो होज्जत्ति ॥ १७ ॥

(१) समन्तोवाप्तमकृतत्वं मिथ्यात्वात्प्रतिपद्यते ।

द्व्यतो भावतः पुर्व्वं सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ॥

(२) न कल्पते तस्य परतीर्षिकानां तथैव तेषामेव देवतानाम् ।

परिग्रहे तेषां च चैत्यानां प्रभावनावन्दनपूजनादि ॥

(३) लोकानां तीर्थेषु स्नानदानं पिण्डप्रदानं धूननं तपश्च ।

संक्रान्तिशोभनपूजादिकेषु प्रभूतलोकानां प्रवाहकत्वम् ॥

(४) सम्यक्त्वं तु तन्त्रे पक्षोपमपृथक्त्वेन आवको भवेदिति ।

सम्यक्कर्ममूलानि पञ्चाणुव्रतानीत्युक्तं तत्र सम्यक्क-
मभिहितमिदानीमणुव्रतान्याह—

विरतिं स्थूलहिंसादेर्द्विविधत्रिविधादिना ।

अहिंसादीनि पञ्चाणुव्रतानि जगदुर्जनाः ॥१८॥

स्थूला मिथ्यादृष्टीनामपि हिंसात्वेन प्रसिद्धा या हिंसा सा स्थूल-
हिंसा स्थूलानां वा क्रमानां जीवानां हिंसा स्थूलहिंसा ।
स्थूलग्रहणमुपलक्षणम् । तेन निरपराधमङ्गल्यपूर्वकहिंसानामपि
ग्रहणं आदिग्रहणात् स्थूलानृतस्तेयाब्रह्मचर्यापरिग्रहाणां संग्रहः ।
एभ्यः स्थूलहिंसादिभ्यो या विरतिर्निवृत्तिस्तामहिंसादीनि
अहिंसासूत्रतास्त्यब्रह्मचर्यापरिग्रहान् पञ्चाणुव्रतानीति जिना-
स्तोयकरा जगदुः प्रतिपादितवन्तः । किमविशेषेण विरति-
र्नेत्याह । द्विविधत्रिविधादिना भङ्गजालेन द्विविधः कृत-
कारितरूपस्त्रिविधो मनोवाक्कायभेदेन यत्र स द्विविधत्रिविध
एको भङ्गः । इह यो हिंसादिभ्यो विरतिं प्रतिपद्यते । स द्विविधां
कृतकारितभेदां त्रिविधेन मनसा वचसा कायेन चेति । एवं
च भावना स्थूलहिंसां न करोत्यात्मना न कार्यत्यन्येन मनसा
वचसा कायेन चेति । अस्य चानुमतिरप्रतिषिद्धा अपत्यादि-
परिग्रहसङ्गावात् तैर्हिंसादिकरणे च तस्मानुमतिप्राप्तेः । अन्यथा
परिग्रहापरिग्रहयोरविशेषेण प्रव्रजिताप्रव्रजितयोरभेदापत्तेः ।
ननु भगवत्पादावागमे त्रिविधं त्रिविधेनेत्यपि प्रत्याख्यानमुक्त-

मगारिणः । तच्च श्रुतोक्तत्वादनवद्यमेव तत्कस्मान्नोच्यते । उच्यते ।
तस्य विशेषविषयत्वात् । तथाहि यः किल प्रविव्रजिषुरेव
प्रतिमाः प्रतिपद्यते । पुत्रादिमन्ततिपालनाय यो वा विशेषं
स्वयंभूरमणादिगतं मत्स्यादिमांसं स्थूलहिंसादिकं वा क्वचिद-
वस्थानविशेषे प्रत्याख्याति स एव त्रिविधं त्रिविधेनेति करोति ।
इत्यल्पविषयत्वान्नोच्यते । बाहुल्येन तु द्विविधं त्रिविधेनेति ।
द्विविधत्रिविध आदिर्यस्य द्विविधत्रिविधादेर्भेदजालस्य तेन ॥

द्विविधं द्विविधेनेति द्वितीयो भङ्गः द्विविधमिति स्थूलहिंसां
न करोति न कारयति द्विविधेनेति मनसा वचसा यदा मनसा
कायेन यदा वाचा कायेनेति । तत्र यदा मनसा वाचा न करोति
न कारयति । तदा मनसा अभिसन्धिरहित एव वाचापि
हिंसकमब्रुवन्नेव कायेनैव दुष्टेष्टितादिना अमंस्त्रिवत्करोति । यदा
तु मनसा कायेन न करोति न कारयति तदा मनसाभि-
सन्धिरहित एव कायेन दुष्टेष्टितादि परिहरन्नेवानाभोगाद्वाचैव
हन्नि घातयामि वेति ब्रूते । यदा तु वाचा कायेन न करोति
न कारयति । तदा मनसावाभिसन्धिमधिकृत्य करोति कारयति
च । अनुमतिस्तु त्रिभिरपि सर्वत्रैवास्ति । एवं शेषविकल्पा
अपि भावनीयाः ।

द्विविधमेकविधेनेति तृतीयः द्विविधं करणं कारणं च
एकविधेन मनसा यदा वचसा यदा कायेन ।

एकविधं त्रिविधेनेति चतुर्थः एकविधं करणं यदा कारणं
मनसा वाचा कायेन च ।

एकविधं द्विविधेनेति पञ्चमः एकविधं करणं यद्वा कारणं
द्विविधेन मनसा वाचा यद्वा मनसा कायेन यद्वा वाचा कायेन ।

एकविधमेकविधेनेति षष्ठः एकविधं करणं यद्वा कारणं
एकविधेन मनसा यद्वा वाचा यद्वा कायेन ।

यदाह—

‘दुविहतिविहेण पटमो दुविहं दुविहेण बीयसो हीइ दुविहं
एगविहेण एगविहं चेव तिविहेण एगविहं दुविहेण एगविहेण
कट्ठसो होइति ।

एते च भङ्गाः करणत्रिकेण योगत्रिकेण च विशेष्यमाणा
एकोनपञ्चाशद्वन्ति ।

तथाहि—

हिंसां न करोति मनसा १ वाचा २ कायेन ३ मनसा
वाचा ४ मनसा कायेन ५ वाचा कायेन वा ६ मनसा वाचा
कायेन च ७ एते करणेन सप्त भङ्गाः ।

एवं कारणेन सप्त । अनुसत्या सप्त । तथा हिंसां न करोति
न कारयति च मनसा १ वाचा २ कायेन ३ मनसा वाचा
४ मनसा कायेन ५ वाचा कायेन वा ६ मनसा वाचा
कायेन च ७ । एते करणकारणाभ्यां सप्त भङ्गाः ।

(१) द्विविधत्रिविधेन प्रथमो द्विविधं द्विविधेन द्वितीयो भवति द्विविधं एक-
विधेन एकविधं चेव त्रिविधेन एकविधं द्विविधेन एकैकविधेन षष्ठो भवतीति ।

एवं करणानुमतिभ्यां सप्त । कारणानुमतिभ्यामपि सप्त ।
करणकारणानुमतिभिरपि सप्त । एवं सर्वे मीलिता एकीन-
पञ्चागद्वन्ति । एते च त्रिकालविषयत्वात् प्रत्याख्यानस्य काल-
त्रयेण गुणिताः सप्तचत्वारिंशदधिकं गतं भवन्ति ।

यदाह —

‘सैयालं भंगसयं पञ्चकशाणमि जस्य उवलवं ।

सो खलु पञ्चकशाणे कुमलो सैसा अकुमलाभो ॥ १ ॥

त्रिकालविषयता चार्तोतस्य निन्दया साम्प्रतिकस्य संवरणेन
अनागतस्य प्रत्याख्याननेति ।

यदाह —

‘अदृशं निंदामि पडुप्पन्नं संवरमि अणागतं पञ्चकवामिस्सि ।

एते च भङ्गा अहिंसाव्रतमाश्रित्योपदर्शिताः व्रतान्तरेष्वपि
द्रष्टव्याः ॥ १८ ॥

एवं सामान्येन हिंसादिगोचरां विरतिमुपदर्श्य प्रत्येकं

हिंसादिषु तामुपदिदृशयिषुहिंसायां तावदाह —

पङ्गुकुष्ठिकुणित्वादि दृष्ट्वा हिंसाफलं सुधीः ।

निरागस्त्रसजन्तूनां हिंसां सङ्कल्पतस्त्यजेत् ॥ १९ ॥

इह नादृष्टपापफलाः पापान्निवर्तन्त इति पापफलमुपदर्शयन्

(१) सप्तचत्वारिंशत्पञ्चगते प्रत्याख्याने यस्य उवलवम् ।

स खलु प्रत्याख्याने कुमलः शेषा अकुमलाः ॥

(२) चार्तोतं निन्दामि प्रत्युत्पन्नं संवराणि अनागतं प्रत्याख्यामीति ।

हिंसाविरतिव्रतमुपदिशति । पङ्कः सत्वपि पादे पादविहङ्गरणाक्षमः
कुष्ठी त्वग्दोषी कुण्ठिर्विकलपाणिः तेषां भावः पङ्कुकुष्ठीकुण्ठित्वम् ।
आदिग्रहणात्पङ्क्त्योपलक्षितमधःकायवैगुण्यम् । कुष्ठित्वोपलक्षितं
सक्तन्नरोगजातम् । कुण्ठित्वोपलक्षितमुपरिकायवैगुण्यं मंगृह्यते ।
एतद्हिंसाफलं दृष्ट्वा सुधीरिति बुद्धिमान् स हि शास्त्रबलेन हिंसायाः
फलमेतदिति निश्चित्य हिंसां त्यजेत् । अत्र विधीं समी । केषां
निरागस्तजन्तूनां निरागसो निरपराधास्तसा द्वीन्द्रियादयस्तेषां
सङ्कल्पेन सङ्कल्पतः आद्यादित्वात्तृतीयान्तात्तसुः । निरागस इति
निरपराधजन्तुविषयां हिंसां प्रत्याचष्टे सापराधस्य तु न नियमः ।
अस्यग्रहेनैकेन्द्रियविषयां हिंसां नियमयितुं न क्षम इत्याचष्टे
सङ्कल्पत इति अमुं जन्तुं मांसाद्यर्थित्वेन हन्तीति सङ्कल्पपूर्वकं
हिंसां वर्जयेत् । आरभजा तु हिंसा अशक्यप्रत्याख्यानिति तत्र
यतनामेव कुर्यादिति ।

अत्रान्तरश्लोकाः—

येषामेकान्तिकी भेदः सन्मतो देहदेहिनोः ।

तेषां देहविनाशेऽपि न हिंसा देहिनो भवेत् ॥ १ ॥

अभेदैकान्तवादेऽपि स्वीकृतं देहदेहिनोः ।

देहनाशे देहनाशात्परलोको ऽसु कस्य वै ॥ २ ॥

भिन्नाभिन्नतया तस्माज्जीवे देहात्यतिश्रुते ।

देहनाशे भवेत्पीडा या तां हिंसां प्रचक्षते ॥ ३ ॥

दुःखोत्पत्तिर्मनःक्लेशस्तत्पर्यायस्य च क्षयः ।

यस्यां स्यात्सा प्रयत्नेन हिंसा हेया विपश्चिता ॥ ४ ॥

प्राणी प्रमादतः कुर्यादप्राणव्यपरोपणम् ।
 सा हिंसा जगदेऽप्राज्ञैर्बीजं संसारभूरुहः ॥ ५ ॥
 शरीरी म्रियतां मा वा ध्रुवं हिंसा प्रमादिनः ।
 सा प्राणव्यपरोपेऽपि प्रमादगृहितस्व न ॥ ६ ॥
 जीवस्य हिंसा न भवेन्नित्यस्यापरिणामिनः ।
 क्षणिकस्य स्वयं नाशात्कथं हिंसोपपद्यताम् ॥ ७ ॥
 नित्यानित्ये तनो जीवे परिणामिनि युज्यते ।
 हिंसा कायवियोगेन पीडातः पापकारणम् ॥ ८ ॥
 केचिद्वदन्ति हन्तव्याः प्राणिनः प्राणिघातिनः ।
 हिंस्रस्यैकस्य घाते स्याद्रक्षणं भूयसां किल ॥ ९ ॥
 तदयुक्तमशेषाणां हिंस्रत्वात्प्राणिनामिह ।
 हन्तव्यता स्यात्तत्ताभमिच्छोर्मूलक्षतिः स्फुटा ॥ १० ॥
 अहिंसामश्रवो धर्मः स हिंसातः कथं भवेत् ।
 न तोयजानि पद्मानि जायन्ते जातवन्दसः ॥ ११ ॥
 पापहेतुर्वधः पापं कथं हेतुमलं भवेत् ।
 मृत्युहेतुः कालकूटं जीविताय न जायते ॥ १२ ॥
 संसारमोचकास्वादुःखिनां वध इत्यताम् ।
 विनाशो दुःखिनां दुःखविनाशो जायते किल ॥ १३ ॥
 तदप्यसाम्प्रतं ते हि हता नरकगामिनः ।
 अनलेषु नियोज्यन्ते दुःखेषु स्वल्पदुःखकाः ॥ १४ ॥

किं च सौख्यवतां घाते धर्मः स्यात्पापवारणात् ।
 इत्थं विचार्य हेयानि वचनानि कुतीर्थिनाम् ॥ १५ ॥
 चार्वाकाः प्रादुरात्मैव तावन्नास्ति कथञ्चन ।
 तं विना कस्य सा हिंसा कस्य हिंसाफलं भवेत् ॥ १६ ॥
 भूतभ्य एव चैतन्यं पिष्टादिभ्यो यथा मदः ।
 भूतसंहतिनाशे च पञ्चत्वमिति कथ्यते ॥ १७ ॥
 आत्माभावे च तन्मूलः परलोको न युज्यते ।
 अभावे परलोकस्य पुण्यापुण्यकथा वृथा ॥ १८ ॥
 तपांसि यातनाश्चित्राः संयमो भोगवञ्चना ।
 इति विप्रतिपत्तिभ्यः परेभ्यः परिभाष्यते ॥ १९ ॥
 स्वसंवेदनतः सिद्धः स्वदेहे जीव इष्यताम् ।
 अहं दुःखो सुखो वाङ्मिति प्रत्यययोगतः ॥ २० ॥
 घटं वेद्यग्रहमित्यत्र चित्तयं प्रतिभासते ।
 कर्म क्रिया च कर्त्ता च तत्कर्त्ता किं निषिध्यते ॥ २१ ॥
 शरीरमेव चेत्कर्त्तृ न कर्त्तृ तदचेतनम् ।
 भूतचैतन्ययोगाच्चेतनं तदसङ्गतम् ॥ २२ ॥
 मया दृष्टं श्रुतं स्पृष्टं घ्रातमास्वादितं स्मृतम् ।
 इत्येककर्त्तृकाभावात् भूतचिदादिनः कथम् ॥ २३ ॥
 स्वसंवेदनतः सिद्धे स्वदेहे चेतनात्मनि ।
 परदेहेऽपि तस्मिन्निदमनुमानेन साध्यते ॥ २४ ॥
 बुद्धिपूर्वां क्रियां दृष्ट्वा स्वदेहेऽन्यत्र तद्वतिः ।
 प्रमाणबलतः सिद्धा केन नाम निवार्यते ॥ २५ ॥

तत्परलोकिनः सिद्धौ परलोको न दुर्घटः ।
 तथा च पुण्यपापादि 'सर्वमेवोपपद्यते ॥ २६ ॥
 तपांसि यातनाश्चिन्ना इत्याद्युन्मत्तभाषितम् ।
 सचेतनस्य तत्कस्य नोपहासाय जायते ॥ २७ ॥
 निर्बाधोऽस्ति ततो जीवः स्थित्युत्पादव्ययात्मकः ।
 ज्ञाता द्रष्टा गुणी भोक्ता कर्त्ता कायप्रमाणकः ॥ २८ ॥
 तदेवमात्मनः सिद्धौ हिंसा किं नोपपद्यते ।
 तदस्याः परिहारिणाहिंसाव्रतमुदीरितम् ॥ २९ ॥ १८ ॥

हिंसानियमे स्पष्टं दृष्टान्तमाह —

आत्मवत्सर्वभूतेषु सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।

चिन्तयन्नात्मनोऽनिष्टां हिंसामन्यस्य नाचरेत् ॥ २० ॥

सुखशब्देन सुखसाधनमन्नपानस्त्रकचन्दनादि गृह्यते । दुःखशब्देन दुःखसाधनं वधवन्धमारणादि । ततो यथात्मनि दुःखसाधनमप्रियं तथा सर्वभूतेष्वपि । एवं चिन्तयन् दुःखसाधनत्वादप्रियां परस्य हिंसां न कुर्वीत । सुखग्रहणं दृष्टान्ताद्येम् । यथा सुखसाधनं प्रियमेवं दुःखसाधनमप्रियम् । तथा सर्वभूतेष्वपि दुःखसाधनमप्रियमित्यर्थः ।

यदाहुर्लौकिका अपि—

श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।

आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥ १ ॥ इति ॥ २० ॥

ननु प्रतिषिद्धाचरणे दोषः प्रतिषिद्धा च त्रसजीवविषया

हिंसा स्थावरेषु त्वप्रतिषिद्धहिंसेषु यथेष्टं चेष्टन्तां

गृहस्था इत्याह—

निरर्थिकां न कुर्वीत जीवेषु स्थावरेष्वपि ।

हिंसामहिंसाधर्मज्ञः काङ्क्षन्मोक्षमुपासकः ॥ २१ ॥

स्थावराः 'पृथिव्यम्बुतेजोवायुवनस्पतयस्तेष्वपि जीवेषु हिंसां न कुर्वीत । किं विशिष्टां निरर्थिकां प्रयोजनरहितां शरीरकुटुम्ब-निर्वाहनिमित्तं हि स्थावरेषु हिंसा न प्रतिषिद्धा या त्वनर्थिका शरीरकुटुम्बादिप्रयोजनरहिता तादृशीं हिंसां न कुर्वीत । उपासकः श्रावकः किं विशिष्टः अहिंसाधर्मज्ञः अहिंसालक्षणं धर्मं जानातीति अहिंसाधर्मज्ञः । न हि प्रतिषिद्धवस्तुविषयैवाहिंसाधर्मः । किन्त्वप्रतिषिद्धेष्वपि सा यतनारूपा । ततश्च तथाविधं धर्मं जानन् स्थावरेष्वपि निरर्थिकां हिंसां न विदधीत । ननु प्रतिषिद्धविषयैवाहिंसाम्बु किमनया सूक्ष्मेक्षिकया इत्याह । काङ्क्षन्मोक्षं स हि मोक्षाकाङ्क्षी यतिवत् कथं निरर्थिकां हिंसां चाचरेत् ॥ २१ ॥

ननु निरन्तरहिंसापरोऽपि सर्वस्वं दक्षिणां दत्त्वा पापविशुद्धिं

विदध्यात् किमनेन हिंसापरिहारक्लेशेन इत्याह—

प्राणी प्राणितलोभेन यो राज्यमपि मुञ्चति ।

तद्वधोत्थमघं सर्वोर्वीदानेऽपि न शाम्यति ॥ २२ ॥

प्राणी जन्तुः प्राणितं जीवितव्यं तस्य लोभेन राज्यमपि तत्कालोप-
स्थितं परिहरति ।

यदाह—

मार्यमाणस्य हेमाद्रिं राज्यं वाय प्रयच्छतु ।

तदनिष्टं परित्यज्य जीवो जीवितुमिच्छति ॥ १ ॥

तत्तथाविधप्राणितप्रियप्राणिवधसम्भवं पापं सकलपृथ्वीदाने-
नापि न शम्यति । भूदानं हि सकलदानेभ्योऽभ्यधिकमिति
श्रुतिः ॥ २२ ॥

अथ श्लोकचतुष्टयेन हिंसाकर्तुर्निन्दामाह—

वने निरपराधानां वायुतोयतृणाशिनाम् ।

निघ्नन् मृगाणां मांसार्थी विशिष्येत कथं शुनः ॥ २३ ॥

मृगाणामिति “निघ्नन्तो घ्नः” ॥ २ । २ । १५ ॥ इति कर्मत्वप्रति-
षेधाच्छेषं पठ्यते । वनं वनवासिनां नतु परस्वीकृतभूमिवासिनां
तथाविधा अपि सापराधाः स्मृत्याह । निरपराधानां परधनहर-
णपरगृहभङ्गपरमारणाद्यपराधरहितानां निरपराधत्वे हेतुमाह ।
वायुतोयतृणाशिनाम् । न हि वायुतोयतृणानि परधनानि येन
तदङ्गणात्सापराधत्वं स्यात् । मांसार्थीति अत्रापि मृगाणामिति
सम्बध्यते । मृगाणां यन्मांसं तदर्थयतं मृगयहृषणाटविकाः प्राणिनो
गृह्यन्ते । एवंविधमृगमांसार्थी मृगवधपरायणो निरपराधमानुष-
पिचण्डिका मांसलुब्धाच्छुनः कथं विशिष्येत श्लोकार्थः ॥ २३ ॥

दीर्यमाणः कुशेनापि यः स्वाङ्गे हन्त दूयते ।

निर्मन्तून् स कथं जन्तूनन्तयेन्निशितायुधैः ॥ २४ ॥

दीर्यमाणो विदार्यमाणः कुशेन दर्भेण अपि शब्दादास्तां शस्त्रेण
यः स्वाङ्गे शरीरे हन्तेति प्रतिबोधात्मक्ये दूयते उपपद्यते ।
निर्मन्तून्निरपराधान् जन्तून् स कथं जन्तयेदन्तं प्रापयेत् ।
निशितायुधैः कुन्तादिभिः आत्मानुसारिणापि परपीडामजानन्नेवं
निन्द्यते ।

तथाच स्रगया व्यापृतान् क्षत्रियान् प्रति केनचिदुक्तम्—

रसातलं यातु यदत्र पौरुषं

'क नीतिरेषाऽशरण्यो ह्यदोषवान् ।

निहन्त्यते 'यद्वलिनातिदुर्बलो

इहा महाकष्टमराजकं जगत् ॥ १ ॥ २४ ॥

निर्मातुं क्रूरकर्माणः क्षणिकामात्मनो धृतिम् ।

समापयन्ति सकलं जन्मान्यस्य शरीरिणः ॥ २५ ॥

क्रूरं रौद्रं कर्म हिंसादि येषां ते क्रूरकर्माणो लुब्धकादयः । आत्मनः
क्षय्य धृतिं स्वास्थ्यलक्षणं निर्मातुमिति सम्बन्धः । धृतेर्विशेषणं
क्षणिकामिति आजन्मशाश्वतिकधृतिनिमित्तं कदाचित्किञ्चि-

द्विरुद्धमपि क्रियेत । क्षणिककृतिनिर्माणार्थं तु समापयन्ति समाप्तिं
नयन्ति अन्य अन्त्यस्य वध्यस्य शरीरिणः । अयमर्थः परप्राणिमांस-
अन्यक्षणिककृतसिंहतोराकालिकं परस्वायुः समाप्यत इति महदिदं
वैशसम् ।

यदाह—

योऽश्नाति यस्य तन्मांससुभयोः पश्यताम्बरम् ।

एकस्य क्षणिका कृतिः प्राणैरन्यो विद्युज्यते ॥ १ ॥ २५ ॥

म्रियस्वेत्युच्यमानोऽपि देही भवति दुःखितः ।

मार्यमाणः प्रहरणैर्दार्ढ्यैः स कथं भवेत् ॥ २६ ॥

म्रियस्व त्वमित्युच्यमानोऽपि न तु मार्यमाणो देही अन्तर्जाय-
मानमृत्युरिव दुःखितो भवतीति सर्वप्राणिप्रतीतम् । प्रहरणैः
कुत्तातामरादिभिर्मार्यमाणो विनाश्यमानः स वराको देही कथं
भवेत् । परमदुःखित एव भवेदित्यर्थः । मरणवचनेनाऽपि
दूयमानस्य निश्चितैः शस्त्रमारणमिति मृतमारणं तत्कथं सकर्णः
कुर्यादिति निन्दा ॥ २६ ॥

हिंसाफलं दृष्टान्तद्वारेणाह —

श्रूयते प्राणिघातेन रौद्रध्यानपरायणौ ।

सुभूमो ब्रह्मदत्तश्च सप्तमं नरकं गतौ ॥ २७ ॥

श्रूयते आकर्ष्यते एतदागमे । यदुत प्राणिघातेन हेतुना सुभूम-

ब्रह्मदत्तौ चक्रवर्त्तिनौ समं नरकं गतौ । हिंसाया नरकगमन-
हेतुत्वं न रौद्रध्यानमन्तरेण भवति । अन्यथा सिंहवधकतपस्विनो-
ऽपि नरकः स्यादित्युक्तं रौद्रध्यानपरायणौ हिंसानुबन्धिध्यानयुक्ता-
वित्थर्यः । यथा तौ नरकं गतौ तथा कथानकद्वारेण दर्श्यते ।

तथाहि—

वसन्तपुरनामायां पुर्यामुच्छ्रवणशकः ।

आसीच्चत इवाकाशादग्निर्को नाम दारकः ॥ १ ॥

सांऽन्यदा चलितस्तस्मात् स्थानाद्देशान्तरं प्रति ।

सार्थाङ्गोनः परिभ्राज्यसगमत्तापसाश्रमम् ॥ २ ॥

तमग्निं तनयत्वेनाग्रहीकुलपतिर्जमः ।

अमदग्निरिति ख्यातिं स लोकेषु ततोऽगमत् ॥ ३ ॥

तप्यमानस्तपस्तीक्ष्णं प्रत्यक्ष इव पावकः ।

तेजसा दुःसहेनासौ पप्रथं पृथिवीतले ॥ ४ ॥

अत्रान्तरे महात्राहो नाम्ना वैश्वानरः सुरः ।

धन्वन्तरिश्च तापसभक्तो व्यवदतामिति ॥ ५ ॥

एक आह्वार्हतां धर्मः प्रमाणमितरः पुनः ।

तापसानां विवादेऽस्मिन् व्यधातामिति निर्णयम् ॥ ६ ॥

आर्हतेषु अघन्यो यः प्रकष्टस्तापसेषु यः ।

परीक्षणीयावावाभ्यां को गुणैरतिरिच्यते ॥ ७ ॥

तदानीं मिथिलापुर्यां नवधर्मपरिष्कृतः ।

श्रीमान् पद्मरथो नाम प्रस्थितः पृथिवीपतिः ॥ ८ ॥

दीक्षां त्रीवासुपूज्यान्ते प्रहीतुं भावतो यतिः ।
 गच्छंश्च व्यापुर्षीं ताभ्यां देवाभ्यां दृष्ट्ये पथि ॥ ८ ॥
 परीक्षाकाङ्क्षया ताभ्यां पानात्ते ढौकिते नृपः ।
 तपितः श्रुधितोऽप्यीज्जहीराः सत्त्वाच्चलन्ति न ॥ १० ॥
 क्रकचैरिव चक्राते क्रूरैः कर्करकण्टकैः ।
 पीडां देवीं नृदेवस्य नृदुनोः पादपद्मयोः ॥ ११ ॥
 पादाभ्यां प्रक्षरद्वक्त्रधाराभ्यां तादृशेऽध्वनि ।
 तूलिकातलसञ्चारं संवेष्टि च तथापि सः ॥ १२ ॥
 निर्ममे गोतनृत्वादि ताभ्यां ज्योभाय भूपतेः ।
 तन्मोघमभवत्तच्च दिव्यास्त्रमिव गोतर्ज ॥ १३ ॥
 तौ सिद्धपुत्ररूपेण पुरांभूयेदमूचतुः ।
 तवाद्यापि महाभाग महदायुर्युवासि च ॥ १४ ॥
 स्वच्छन्दं भुञ्क्ष्व तन्नोमान् का धीर्ययौवने तपः ।
 निशीथकृत्यं कः प्रातः कुर्यादुद्योगवानपि ॥ १५ ॥
 यौवने तदतिक्रान्ते देहदौर्बल्यकारणम् ।
 गृह्णीयास्व तपस्नात द्वितीयमिव वार्षकम् ॥ १६ ॥
 राजोचे यदि ब्रह्मायुर्बहुपुण्यं भविष्यति ।
 जलमानेन नलिनीनालं हि परिवर्धते ॥ १७ ॥
 लोलान्द्रिये यौवने हि यत्तपस्तप्तपो ननु ।
 दारुणास्त्रे रणे यो हि शूरः शूरः स उच्यते ॥ १८ ॥
 तस्मिन्नचलिते सत्त्वात्माधु साध्विति वादिनौ ।
 तौ गतौ तापसोऽप्यष्टं जमदग्निं परीक्षितुम् ॥ १९ ॥

न्यग्रोधमिव विस्तारिजटासंस्पृष्टभूतलम् ।
 वल्लीकाकीर्णपादान्तं दान्तं तौ तमपश्यताम् ॥ २० ॥
 तस्य श्मश्रुलताजाले नीडं निर्माय मायया ।
 तदैव देवी चटकमिद्युनीभूय तस्थतुः ॥ २१ ॥
 चटकचटकामूवे यास्यामि हिमवद्गिरौ ।
 अन्धासक्तो नैष्यसि त्वमिति तं नान्वमंस्त सा ॥ २२ ॥
 गोघातपातकेनाहं गृह्णे नायामि चेन्निये ।
 इत्युक्तश्रपयं भूयचटकं चटकाऽब्रवीत् ॥ २३ ॥
 ऋषिरस्यैनसा गृह्णे श्रपेया इति चेन्निय ।
 विवृजामि तदैव त्वां पश्यान् सन्तु ते शिवाः ॥ २४ ॥
 इत्याकर्ण्य वचः क्रुद्धो जमदग्निमुनिस्ततः ।
 उभाभ्यामपि हस्ताभ्यामुभौ जयाह पक्षिणौ ॥ २५ ॥
 आचचक्षे ततो हन्त कुर्वाणे दुष्करं तपः ।
 उष्णरश्माविव ध्वान्तमाः पापं मयि कीदृशम् ॥ २६ ॥
 अथर्वि चटकोवाच मा कुपस्ते सुधा तपः ।
 अपुत्रस्य गतिर्नास्तीत्यत्रौषीस्त्वं न किं श्रुतिम् ॥ २७ ॥
 तत्तथा मन्यमानोऽयं मुनिरेवमचिन्तयत् ।
 ममाकलत्रपुत्रस्य प्रवाहे सूत्रितं तपः ॥ २८ ॥
 शुभितं तं परिज्जाय धिक् भ्रान्तस्थापसैरिति ।
 जज्ञे धन्वन्तरिः श्रावः प्रत्येति प्रत्ययाव कः ॥ २९ ॥
 बभूवतुरदृश्यौ च तावपि निदग्धौ तदा ।
 जमदग्निश्च सन्नाप पुरं नेमिककोटकम् ॥ ३० ॥

जितशत्रुमहीपाशं तत्र भूयिष्ठकन्यकम् ।

स प्रेषुः कन्यकामिकां दत्तं हर इवागमत् ॥ ३१ ॥

कृत्वाभ्युत्थानमुर्वीशः प्राञ्जलिस्तमभाषत ।

किमर्थमागता यूयं ब्रूत किं करवाण्यहम् ॥ ३२ ॥

कन्यार्थमागतोऽस्मीति मुनिनोक्ते नृपोऽब्रवीत् ।

मध्ये शतस्य कन्यानां त्वां येच्छति गृहाण ताम् ॥ ३३ ॥

स कन्यान्तःपुरं गत्वा जगद नृपकन्यकाः ।

धर्मपत्नी मम काचिद्भवतीभ्यो भवत्विति ॥ ३४ ॥

जटिलः पलितः क्षामो भिक्षार्जोषो वदन्निदम् ।

न लज्जसे त्वमिति ताः कृतशृङ्गागमूचिरे ॥ ३५ ॥

समीरण इव कुहो जमदग्निमुनिस्ततः ।

अधिज्येष्वाभयध्याभाः कन्याः कुर्वाचकार ताः ॥ ३६ ॥

अथाङ्गणे रणुपुञ्जे रममाणां नृपात्मजाम् ।

एकामालोकयामास रणुकैत्यब्रवीच्च ताम् ॥ ३७ ॥

स तस्या इच्छसीत्युक्ता मातुलिङ्गमदर्शयत् ।

तया प्रसारितः पाणिः पाणिग्रहणसूचकः ॥ ३८ ॥

तां मुनिः परिजयाह रोरो धनमिवोरसा ।

सार्धं गवाटिभिस्तस्मै ददौ च विधिवन्नृपः ॥ ३९ ॥

स श्यालीस्त्रेहसम्बन्धादेकोनं कन्यकाशतम् ।

मञ्जीचक्रे तपःशक्त्या धिगमूढानां तपोव्ययः ॥ ४० ॥

नोत्वाश्रमपदं तां च स मुग्धमधुराकृतिम् ।

हरिणीमिव लोलाक्षीं प्रेम्णा मुनिरवर्धयत् ॥ ४१ ॥

प्रङ्गुलीभिर्गन्धयतो दिनाम्यस्य तपस्विनः ।
 यौवनं चारुकन्दर्पश्रीलावनमवाप सा ॥ ४२ ॥
 सार्धोक्तज्वलदग्निर्जमदग्निमुनिस्ततः ।
 यथावदुपयेमे तां भूतेश इव पार्वतीम् ॥ ४३ ॥
 ऋतुकाले स जचे तां चरुं ते साधयाम्यहम् ।
 यथा ब्राह्मणमूर्धन्यो धन्य उत्पद्यते सुतः ॥ ४४ ॥
 सोवाच हस्तिनपुरेऽनन्तवीर्यस्य भूपतेः ।
 प्रज्जगस्ति मत्स्वसा तस्यै चरुः क्षात्रोऽपि साध्यताम् ॥ ४५ ॥
 ब्राह्मं सधर्मचारिण्यै क्षात्रं तज्जामयेऽपरम् ।
 स चरुं साधयामास पुत्रीयमुपजीवितुम् ॥ ४६ ॥
 साचिन्तयदहं तावदभूवमटवौशुगी ।
 माभून्मादृक् सुतोऽपीति क्षात्रं चरुमभक्षयत् ॥ ४७ ॥
 मादाद्ब्राह्मं चरुं स्वस्रे जाती च तनयौ तयोः ।
 तत्र रामो रेणुकायाः कृतवीर्यश्च तत्स्वसुः ॥ ४८ ॥
 क्रमेण ववृधे राम ऋषित्वे पैतृकेऽपि सः ।
 क्षात्रं प्रदर्शयंस्तेजो हुताशनमिवाश्रयति ॥ ४९ ॥
 विद्याधरोऽन्यदा तत्र कोऽप्यागादतिसारकी ।
 विश्वा तस्यातिसारार्थं विष्कृताकाशगामिनी ॥ ५० ॥
 रामेण प्रतिचरितो भेषजार्थैः स बन्धुवत् ।
 रामाय सेवमानाय विद्यां पारशवीं ददौ ॥ ५१ ॥
 मध्येशरवणं गत्वा तां च विद्यामसाधयत् ।
 रामः परशुरामोऽभूत्ततः प्रभृति विश्रुतः ॥ ५२ ॥

अन्धेषुः पतिमापृच्छ रेणुकोत्कण्ठिता स्वसुः ।
 जगाम हस्तिनपुरे प्रेम्णो दूरे न किञ्चन ॥ ५३ ॥
 श्यालीति खालयन् खोखलोचनां तत्र रेणुकाम् ।
 अनन्तवीर्योऽरमयत्कामः कामं निरङ्कुशः ॥ ५४ ॥
 ऋषिपत्न्या तथा राजाह्वयेव पुरन्दरः ।
 अन्धभूष यथाकामं सम्भोगमुखसम्पदम् ॥ ५५ ॥
 अनन्तवीर्यात्तनयो रेणुकायामजायत ।
 ममतायामिवोतथ्यः सधर्मिण्यां हृहस्यते ॥ ५६ ॥
 तेनापि सह पुत्रेण रेणुकामः नयन्मुनिः ।
 स्त्रीणां लुब्धो जनः प्रायो दोषं न खलु वीक्षते ॥ ५७ ॥
 तां पुत्रसहितां वस्त्रोपकालफलितामिव ।
 सञ्जातकोपः परशुरामः परशुनाऽच्छिनत् ॥ ५८ ॥
 तद्भगिन्या स वृत्तान्तोऽनन्तवीर्यस्य शंसितः ।
 कोपमुद्दीपयामास कशानुमिव मातुतः ॥ ५९ ॥
 ततश्चावार्यदोर्वीर्योऽनन्तवीर्यो महीपतिः ।
 जमदग्न्याश्रमं गत्वाभाङ्गीश्वर इव द्विपः ॥ ६० ॥
 तापसानां कृतवासः समादाय गवादि सः ।
 मन्दं मन्दं परिक्रामन् केसरीव न्यवर्त्तत ॥ ६१ ॥
 वस्त्रपलितुमुलं श्रुत्वा ज्ञात्वा च तां कथाम् ।
 क्रुद्धः परशुरामोऽथाधावत्ताप्तादिवान्तकः ॥ ६२ ॥
 सुभटग्रामसंशामकौतुकी जमदग्निजः ।
 परशुना खण्ड्यश्वजो दारुवदारुणेन तम् ॥ ६३ ॥

राज्ये निवेशयाश्चक्रे तस्य प्रकृतिपूरयैः ।

कृतवीर्यो महावीर्यः स एव तु वयोलघुः ॥ ६४ ॥

स तु मातृमुखाच्छ्रुत्वा सत्यव्यतिकरं पितुः ।

आदिष्टाहिरिवगत्तु जमदग्निममारयत् ॥ ६५ ॥

रामः पितृवधक्रुद्धो द्वाग्नात्वा हस्तिनापुरे ।

अमारयत्कृतवीर्यं किं यमस्य दवीयमि ॥ ६६ ॥

जामदग्न्यस्ततस्तस्य राज्ये न्यविशत स्वयम् ।

राज्यं हि विक्रमाधीनं न प्रमाणं क्रमाक्रमौ ॥ ६७ ॥

रामाक्रान्तपुराद्राज्ञौ कृतवीर्यस्य शुर्विणी ।

व्याघ्राघ्रातवनादेणीवागमत्तापसाश्रमम् ॥ ६८ ॥

कृपाधनैर्भूगृहान्तः सा निधाय निधानवत् ।

तपस्विभिर्गोप्यते अ कूरात्परशुरामतः ॥ ६९ ॥

चतुर्दशमहास्रघ्नसूचितोऽस्त्राः सुतोऽजनि ।

गृह्णन् भूमिं सुखेनाभूत्सुभूमो नामतस्ततः ॥ ७० ॥

अत्रियो यत्र यत्रासीत्तत्र तत्राप्यदीप्यत ।

पशुः परशुरामस्य कोपान्निरिव मूर्त्तिमान् ॥ ७१ ॥

रामोऽगादन्यदा तत्राश्रमे पशुश्च सोऽज्वलत् ।

अत्रं चासूचयद्भूम् इव धूमध्वजं तदा ॥ ७२ ॥

किमत्र अत्रियोऽस्तीति पृष्टास्तेन तपस्विनः ।

इत्थुस्तपसापसीभूताः अत्रिया वयमास्महे ॥ ७३ ॥

रामोऽप्यमर्षाभिःअर्षा सप्तकृत्वो वसुन्धराम् ।

निर्ममे निस्तृणां शैलतटीमिव दवानलः ॥ ७४ ॥

क्षुब्धक्षत्रियदंष्ट्राभी रामः स्थालमपूरयत् ।
 यमस्य पूर्णकामस्य पूर्णपात्रयित्रं दधत् ॥ ७५ ॥
 रामः पप्रच्छ 'नैमित्तानन्येद्युर्मं कुतो वधः ।
 भेदा वैरायमाणा हि शङ्कन्ते परतो मृतिम् ॥ ७६ ॥
 यो दंष्ट्राः पायर्माभूताः सिंहासन इह स्थितः ।
 भीक्ष्यन्तःसूस्ततस्त्यस्ते वधो भावीति तःसुब्रुवन् ॥ ७७ ॥
 रामोऽथ कारयामास मन्त्रागारमवारितम् ।
 धुरि सिंहासनं तत्रास्थापयत्स्थालमग्रतः ॥ ७८ ॥
 अथाश्रमे प्रतिदिनं लालयद्विस्तपस्विभिः ।
 निन्येऽङ्गणदुम इव सुभ्रूमो वृद्धिमद्भुताम् ॥ ७९ ॥
 विद्याधरो मेघनादोऽन्यद्युर्नैमित्तिकानिति ।
 परिपप्रच्छ पद्मश्रीः कन्या मे कस्य दीयताम् ॥ ८० ॥
 तस्या वरं वरौयांसं सुभ्रूमं तेष्युपादिशन् ।
 दत्त्वा कन्यां ततस्तस्मै तस्यैवाभूत्स सेवकः ॥ ८१ ॥
 कृपमेक इवानन्यगोऽथ पप्रच्छ मातरम् ।
 सुभ्रूमः किमियानिव लोकोऽयमधिकोऽपि किम् ॥ ८२ ॥
 माताप्यचीकथयत्यो लोकोऽनन्तो हि वत्सक ।
 मत्तिकापटमात्रं हि लोकमध्येऽयमाश्रमः ॥ ८३ ॥
 अस्मिन् लोकेऽस्ति विख्यातं नगरं हस्तिनापुरम् ।
 पिता तं कृतवीर्योऽभूत्तत्र राजा मङ्गाभुजः ॥ ८४ ॥

हत्वा ते पितरं रामो राज्यं स्वयमशित्रियत् ।
 क्षितिं निःक्षत्रियां चक्रे तिष्ठामस्तद्वयादिह ॥ ८५ ॥
 तत्कालं हास्तिनपुरे सुभूमो भौमवज्ज्वलन् ।
 जगाम वैरिणे क्रुद्धः क्षात्रं तेजो हि दुर्धरम् ॥ ८६ ॥
 तत्र सत्रे ययौ सिंह इव सिंहासनेऽविशत् ।
 दंष्ट्रास्ताः पायसीभूताः सुभुजो बुभुजं च सः ॥ ८७ ॥
 उत्तिष्ठमाना युद्धाय ब्राह्मणास्तत्र रक्तकाः ।
 जघ्निरे मेघनादेन व्याघ्रेण हगिणा इव ॥ ८८ ॥
 प्रस्फुरद्वद्विकाकेशो दशनैरधरं दशनम् ।
 ततो रामः क्रुधा कालपाशाकृष्ट इवाययौ ॥ ८९ ॥
 रामेण सुमुचे रोषात्सुभूमाय परश्वधः ।
 विध्यातस्तत्क्षणं तस्मिन् स्फुलिङ्ग इव वारिणि ॥ ९० ॥
 अन्वाभावात्सुभूमोऽपि दंष्ट्रास्थालमुदक्षिपत् ।
 चक्रीवभूव तत्सद्यः किं न स्यात्पुण्यमभ्यदा ॥ ९१ ॥
 चक्रवर्त्यष्टमः सोऽथ तेन चक्रेण भास्वता ।
 शिरः परशुरामस्य पङ्कजच्छेदमच्छिदत् ॥ ९२ ॥
 क्षमां निःक्षत्रियां रामः सप्तकृत्वा यथा व्यधात् ।
 एकविंशतिकृत्वस्तां तथा निर्ब्राह्मणामसौ ॥ ९३ ॥
 क्षुब्धक्षितिपहस्यश्वपदातिव्यूहलोहितैः ।
 बाह्वयन् बाहिनीर्नव्याः स प्राक् प्राचीमसाधयत् ॥ ९४ ॥
 स च्छिन्नानेकसुभटमुण्डमण्डितभूतलः ।
 दक्षिणाशां दक्षिणाशापतिरन्य इवाजयत् ॥ ९५ ॥

भटास्थिभिर्दन्तुरयन् शुक्तिशङ्खैरिवाभितः ।

रोधो नीरनिधेः सोऽथ प्रतीचीमजयद्दिशम् ॥ ८६ ॥

ह्रेलोदघाटितवैताब्जकन्दरः स्थाममन्दरः ।

क्लेच्छान्विजेतुं भरतोत्तरखण्डं विवेश सः ॥ ८७ ॥

उच्छलच्छोणितरसच्छटाच्छुरितभूतलः ।

क्लेच्छांस्तवाथ सोऽभाङ्गीदिक्षूनिव महाकरी ॥ ८८ ॥

एवं चतुर्दिशं भ्राम्यन् घटश्चक्षुषकानिव ।

दलयन् सुभटानुर्वी स घटखण्डामसाधयत् ॥ ८९ ॥

उज्जासयन्नसुमतामिति नित्यरौद्र-

ध्यानानलेन सततं ज्वलदन्तराका ।

भ्रामाद्य कालपरिणामवर्शन सृत्युं

तां सप्तमीं नरकभूमिमगात्सुभूमः ॥ १०० ॥

इति सुभूमश्चक्रवर्त्तिकथानकम् ॥

अथ ब्रह्मटत्तकथा —

साकेतनगरं चन्द्रावतंमस्य सुतः पुरा ।

नामतो मुनिचन्द्रोऽभूच्चन्द्रवन्मधुराकृतिः ॥ १ ॥

निर्विष्यः कामभागभ्यां भारेभ्य इव भारिकः ।

मुनिः सागरचन्द्रस्य पार्श्वे जघाह स व्रतम् ॥ २ ॥

प्रव्रज्यां जगतः पूज्यां पालयन्नयमन्यदा ।

देशाक्षरं विहागय चक्षाल गुरुणा, सङ्ग ॥ ३ ॥

स तु भिक्षानिमित्तेन पथि यामं प्रविष्टवान् ।

सार्थाङ्गुष्ठोऽटवीमाट यथच्युत इवैणकः ॥ ४ ॥

स तत्र क्षुत्पिपासाभ्यामाक्रान्तो म्भानिभागतः ।
 चतुर्भिः प्रतिचरितो वल्लवैर्बान्धवैरिव ॥ ५ ॥
 स तेषामुपकाराय निर्ममे धर्मदेशनाम् ।
 अपकारिष्वपि कृपा सतां किं नोपकारिषु ॥ ६ ॥
 प्रवव्रक्षुस्ते तत्पाशे चत्वारः शमशालिनः ।
 चतुर्विधस्य धर्मस्य चतस्र इव मूर्त्तयः ॥ ७ ॥
 व्रतं तेषालयन् सम्यक् किन्तु हौ तत्र चक्रतुः ।
 धर्मे जुगुप्सां चित्रा हि चित्तवृत्तिः शरीरिणाम् ॥ ८ ॥
 जग्मतुस्तपसा तौ द्यां जुगुप्साकारिणावपि ।
 स्वर्गाय जायतेऽवश्यमप्येकाहःकृतं तपः ॥ ९ ॥
 प्लुत्वा ततो दशपुरे शाण्डिल्यब्राह्मणावभौ ।
 युग्मरूपी सुतौ दास्यां जयवत्यां बभूवतुः ॥ १० ॥
 तौ क्रमाद्यौवनं प्राप्नो पित्रादिष्टौ च जग्मतुः ।
 रक्षितुं चेन्नमीदृग् हि दासेराणां नियोजनम् ॥ ११ ॥
 तयोः श्रयितयोर्नक्तं निःसृत्य वटकोटरात् ।
 एकः कृष्णाहिना दष्टः कृतान्तस्येव बन्धुना ॥ १२ ॥
 ततः सर्पोपलश्राय द्वितीयोऽपि परिभ्रमन् ।
 वैराट्पुत्रश्च तेनैव दष्टो दुष्टेन भोगिना ॥ १३ ॥
 तावनासप्रतीकारौ वराकौ मृत्युमापतुः ।
 यथाऽऽयातौ तथा यातौ निष्फलं जन्म धिक्कृतयोः ॥ १४ ॥
 कालिञ्जरगिरिप्रस्थे मृग्या यमलरूपिणी ।
 मृगावजनिषातां तौ वदुधाते सहैव च ॥ १५ ॥

प्रीत्या सह चरन्ती तौ मृगौ मृगयुगा इती ।
 बाणेनैकेनैककालं कालधर्ममुपेयतुः ॥ १६ ॥
 ततोऽपि मृतगङ्गायां राजहंसा उभावपि ।
 अजायेतां सुतौ युग्मरूपिणी पूर्वजभवत् ॥ १७ ॥
 क्रीडन्नावेकदेशस्थौ धृत्वा जालेन जालिकः ।
 योवां भङ्क्ता ऽवधीक्षन्महीनानां क्रोडशो गतिः ॥ १८ ॥
 वाराणस्यां ततोऽभूतां भूतदत्ताभिधस्य तौ ।
 मङ्गाधनसमृद्धस्य मातङ्गाधिपतः सुतौ ॥ १९ ॥
 चित्रसम्भूतनामानौ तौ मिथः स्नेहशानिनी ।
 न कदापि व्ययुज्येतां सम्बन्धौ नखमांसवत् ॥ २० ॥
 वाराणस्यां तदा चाभूच्छङ्ख इत्यवनापतिः ।
 आसीच्च मच्चिवस्तस्य नमुचिर्नाम विद्युतः ॥ २१ ॥
 अपरंद्युः सोऽपराधं महीयसि महीभुजा ।
 अर्पितो भूतदत्तस्य प्रच्छन्नवधर्हतवे ॥ २२ ॥
 तेनोच्चै नमुचिच्छन्न त्वां रक्षामि निजात्मवत् ।
 पाठयस्यात्मजौ मे त्वं यदि भूमिगृहस्थितः ॥ २३ ॥
 प्रतिपन्नं नमुचिना तस्मात्तद्वपतेवचः ।
 जनो हि जीवितव्यर्थी तन्नास्ति न करोति यत् ॥ २४ ॥
 विचित्रास्त्रिदशसम्भूतौ स तथाऽध्यापयत् कलाः ।
 रेमेऽनुरक्तया सार्धं मातङ्गपतिभार्यया ॥ २५ ॥
 ज्ञात्वा तद्भूतदत्तेनारेभे मारयितुं स तु ।
 सहते कः स्वदारेषु पारदारिकविप्लवम् ॥ २६ ॥

ज्ञात्वा मातङ्गपुराभ्यां स दूरेणापसारितः ।
 सैवास्मै दक्षिणा दत्ता प्राणरक्षलक्षणा ॥ २७ ॥
 ततो निःसृत्य नमुचिर्गतवान् हस्तिनापुरे ।
 चक्रं मनकुमारेण सचिवश्चक्रिणा निजः ॥ २८ ॥
 इतश्च चित्रसम्भृतौ बभतुर्नवयौवनौ ।
 कुतोऽपि जेतोरायातो पृथिव्यामाश्रितौ ॥ २९ ॥
 तौ स्वादु जगत्तुर्गीतं हाहाह्वयपङ्कामिनौ ।
 वादयामासतुर्वीणामतितुम्बुह्नारदौ ॥ ३० ॥
 गीतप्रबन्धानुगतैः सुव्यक्तैः समभिः स्वरैः ।
 तयोर्वादयतोर्वेणुं किं करन्ति स्म किन्नराः ॥ ३१ ॥
 मुरजं धीरघोषं तौ वादयन्तौ च चक्रतुः ।
 गृहीतमुरजं कालातीत्यकणविडम्बनाम् ॥ ३२ ॥
 शिवः शिवोर्वशीरश्मामुप्लक्ष्योत्तिलोत्तमाः ।
 यन्मायं न विदामश्चक्रुस्तौ तदप्यभिनित्यतुः ॥ ३३ ॥
 सर्वगान्धर्वसर्वस्वमपूर्वं विश्वकाव्यं ॥
 प्रकाशयद्गामिताभ्यां न जङ्गं कस्य मानसम् ॥ ३४ ॥
 तस्यां पुरि प्रवहन्ते कदाचिन्मदनोत्सवः ।
 निरीयुः पौरचर्चर्यस्तत्र संगीतपञ्चलाः ॥ ३५ ॥
 चर्चरी निर्ययौ तत्र चित्रसम्भूतयोरपि ।
 जग्मुस्तत्रैव तद्गीताकृष्टाः पीरा मृगा इव ॥ ३६ ॥
 राज्ञो व्यञ्जपि केनापि मातङ्गाभ्यां पुरीजनः ।
 गीतिनाकृष्टः सर्वोऽयमात्मवन्मनिनः कृतः ॥ ३७ ॥

क्षापिनापि पुराध्यक्षः साक्षेपमिदमाज्ञपि ।
 न प्रवेशः प्रदातव्यो नगर्यामनयोः क्वचित् ॥ ३८ ॥
 ततःप्रभृति तौ वाराणस्या दूरं तस्थतुः ।
 प्रहृत्यैकदा तत्र कीमुदीपरमोक्षवः ॥ ३९ ॥
 राजशामनमुल्लङ्घ्य लोलैन्द्रियतया च तौ ।
 प्रविष्टौ नगरीं भृङ्गौ गजगण्डतटीमिव ॥ ४० ॥
 उत्सव प्रेक्षमाणौ तौ सर्वाङ्गानावगुण्ठनौ ।
 दस्युवन्नगरीमध्ये क्वञ् क्वञ् विचरतुः ॥ ४१ ॥
 क्रोष्टुवत्क्रोष्टुशब्देन पौरगीतं तौ ततः ।
 अगायतां तारतारमलङ्कारा भवितव्यता ॥ ४२ ॥
 आकर्ण्य कर्णमधुरं तद्गीतं युवनागरैः ।
 मधुवन्मल्लिकाभिस्तौ मातङ्गौ परिवारितौ ॥ ४३ ॥
 कावेताविति विज्ञातुं लोकेः कृष्टावगुण्ठनौ ।
 अरे तावेव मातङ्गावित्याक्षेपेण भाषितौ ॥ ४४ ॥
 नागरैः कुत्र्यमानौ तौ यष्टिभिलोष्टुभिस्ततः ।
 श्लानाविव गृह्णात्युषां नतग्रीवौ निरीयतुः ॥ ४५ ॥
 तौ सैन्यशश्वत्त्रोर्कैर्हन्त्र्यमानौ पदे पदे ।
 स्वल्पत्पादौ कथमपि गर्भीरोद्यानमीयतुः ॥ ४६ ॥
 तावचिन्तयतामेवं धिग् नौ 'दुर्ज्ञातिदूषितम् ।
 कलाकौशलरूपादि पयोघ्रातमिवाहिना ॥ ४७ ॥

उपकारो गुह्यैरास्तामपकारोऽयमावयोः ।
 तदिदं क्रियमाणायाः शान्तेर्वेताल उच्यतः ॥ ४८ ॥
 कलालावस्वरूपाणि सूतानि वपुषा सह ।
 तदेवानर्धसदनं तृणवत्स्थव्यतां क्षणात् ॥ ४९ ॥
 इति निश्चित्य तौ प्राणपरिहारपरायणौ ।
 सत्यं साक्षादिव द्रष्टुं चेन्नतुर्दक्षिणामभि ॥ ५० ॥
 ततो दूरं प्रयातौ तौ गिरिमिकमपश्यताम् ।
 यचारुढैर्भुञ्जीस्थस्ते करिणः किरिपोतवत् ॥ ५१ ॥
 अगुपातच्छया ताभ्यामारोहद्वां महामुनिः ।
 ददृशे पर्वते तस्मिन् जङ्गमौ गुणपर्वतः ॥ ५२ ॥
 प्राहृषेष्ट्यामिवाश्रोदं मुनिं गिरिशिरःस्थितम् ।
 दृष्ट्वा प्रनष्टसन्तापप्रसरौ तौ बभूवतुः ॥ ५३ ॥
 तौ प्राग्दुःखमिवोऽभक्तावानन्दानुजलच्छलात् ।
 तत्पादपद्मयोर्भृङ्गाविव सद्यो निपेततुः ॥ ५४ ॥
 समाप्य मुनिना ध्यानं कौ युवां किमिहागतौ ।
 इति पृष्टौ स्वहृत्तान्तं तावन्नोधमशंसताम् ॥ ५५ ॥
 स ऊचे अगुपातेन वपुरेव हि शीर्यते ।
 शीर्यते नाशुभं कर्म जन्मान्तरगतार्जितम् ॥ ५६ ॥
 त्याज्यं वपुरिदं वाञ्छेद् दृष्ट्वीतं वपुषः फलम् ।
 तच्चापवर्मस्वर्गादिकारणं परमं तपः ॥ ५७ ॥
 इत्यादि देशनावाक्यमुधानिर्घीतिमानसौ ।
 तस्य पार्श्वे जगद्भुतुर्यतिघर्ममुभावपि ॥ ५८ ॥

अधीयानी क्रमेणाथ तौ गीतार्थौ बभूवतुः ।
 पादरेष गृहीतं हि किंवा न स्यान्नस्त्रिनाम् ॥ ५८ ॥
 षष्ठाष्टमप्रवृत्तिभिस्तौ तपोभिः सुदुस्तपैः ।
 कशयामासतुदेहं प्राक्तनैः कर्मभिः सह ॥ ६० ॥
 ततो विहरमाणी तौ ग्रामाद्वामं पुरात्पुरम् ।
 कदाचिन्नृतिपेदाते नगरं हस्तिनापुरम् ॥ ६१ ॥
 तौ तत्र हचिरोद्याने चैरतुर्दुश्चरं तपः ।
 सन्नोगभूमयोऽपि स्युस्तपसे ग्रान्तचेतसाम् ॥ ६२ ॥
 सभूतमुनिरन्येषुर्माससप्तपणपारस्ये ।
 पुरे प्रविष्टो भिक्षार्थं यतिधर्मोऽङ्गवानिव ॥ ६३ ॥
 गेहाद्वेहं परिभ्राम्यकीर्यासमितिपूर्वकम् ।
 स राजमार्गापतितो दृष्टो नमुचिमन्त्रिणा ॥ ६४ ॥
 मातङ्गदारकः सोऽयं महत्तं स्थापयिष्यति ।
 मञ्जीति चिन्तयामास पापाः सर्वत्र शङ्किताः ॥ ६५ ॥
 यावन्नकर्म कस्यापि प्रकाशयति न ह्यसौ ।
 तावन्निर्वासयाम्येनमिति पत्नीन्मयुङ्क्त सः ॥ ६६ ॥
 स ताडयितुमारम्भे तेन पूर्वोपकार्यपि ।
 क्षीरपाणमिवाहीनामुपकारोऽसतां यतः ॥ ६७ ॥
 लकुटेः कुट्यमानोऽसौ सख्यबोजमिवोत्कटैः ।
 स्वानासतोऽपचक्राम त्वरितं त्वरितं मुनिः ॥ ६८ ॥
 असुखमानः कुहाकैर्बिर्यञ्चपि मुनिस्तदा ।
 ग्रान्तोऽप्यकुप्यदापोऽपि तप्यन्ते वज्रितापतः ॥ ६९ ॥

निर्जगाम मुखात्तस्य बाधो नीलः समन्ततः ।
 अक्षालोपस्त्रिताशोदविश्वमं विश्वदम्बरे ॥ ७० ॥
 तेजोलेश्योद्गतासाध ज्वालापटलमालिनी ।
 तडिभ्रष्टलसङ्कोर्णमिव ध्यामभितम्बती ॥ ७१ ॥
 अतिविष्णुकुमारं तं तेजोलेश्याधरं ततः ।
 प्रसादयितुमाजग्मः पौराः समयकौतुकाः ॥ ७२ ॥
 राजा सनत्कुमारोऽपि ज्ञात्वा तत्र समाययी ।
 उत्तिष्ठति यतो वक्रिस्तद्वि विध्यापयेक्षुधोः ॥ ७३ ॥
 नलोचे तं नृपः किं वा युज्यते भगवन्निदम् ।
 चन्द्राश्माङ्गीशुतसोऽपि नार्चिर्मुञ्चति जातुचित् ॥ ७४ ॥
 एभिरत्यपराहं यत्कोपोऽयं भवतामतः ।
 क्षीराश्वर्मव्यमनस्य कालकूटमभूत् किम् ॥ ७५ ॥
 न स्वात्स्याज्ञेश्वरं न स्वाश्वरं चेत्तत्फलोऽन्यथा ।
 खलखेह इव क्रोधः सतां तद्भूमहेऽत्र किम् ॥ ७६ ॥
 तथापि नाय नायामि कोपं मुञ्चेतरोचितम् ।
 भवादृशाः समदृशो ह्यपकार्युपकारिण ॥ ७७ ॥
 चित्रोऽव्यक्तान्तरे ज्ञात्वा सन्भूतमुनिमश्वगात् ।
 सात्वयितुं भद्रमिव द्विपं मधुरभाषितैः ॥ ७८ ॥
 तस्य कोप उपाशम्यश्चिषवाक्यैः श्रुतानुगैः ।
 पयोवाहपयःपूरैर्गिरैरिव दधानलः ॥ ७९ ॥
 महाकोपतमोमुक्तः शशाङ्क इव पार्षणः ।

क्षणादामादयामास प्रसादं स महामुनिः ॥ ८० ॥
 वन्दित्वा क्षमयित्वा च लोकस्तस्मादावर्त्तत ।
 सम्भूतश्चिन्मूनिना तदुद्यानमनीयत ॥ ८१ ॥
 पश्चात्तापं चक्रतुस्तौ पर्यटद्भिर्गृहे गृहे ।
 आहारमात्रककृते प्राप्यते व्यसनं महत् ॥ ८२ ॥
 शरीरं गत्वरमिदं आहारिणापि पोषितम् ।
 किमनेन शरीरेण किंवाहारेण योगिनाम् ॥ ८३ ॥
 चेतसीति विनिश्चित्य कृतमनेस्वनौ पुरा ।
 उभौ चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानं प्रचक्रतुः ॥ ८४ ॥
 कः पराभूतवान्साधुं वसुधाम्पाति मय्यपि ।
 इति जिज्ञासतो राज्ञो मन्त्री व्यञ्जयि केनचित् ॥ ८५ ॥
 अर्थान्नास्तेति यः सोऽपि पापः किमुत हन्ति यः ।
 इत्यानाययदुर्वीर्शो दस्युवत्संयमस्य तम् ॥ ८६ ॥
 अन्योऽपि साधुविध्वंसं माविधादिति शुद्धधीः ।
 तं बह्वं पुरमध्येन सोऽनेषीस्ताधुसन्निधौ ॥ ८७ ॥
 नमःपुण्ड्रशिरोरत्नभाभिरश्वोमयीमिव ।
 कुर्वन्नुर्वी स उर्वीशपुङ्गवस्ताववन्दत ॥ ८८ ॥
 सव्यपाणिगृहीतास्यवस्त्रिकापिहिताननौ ।
 उद्दिष्टिणकरी तौ तमाशशंसतुराशिषा ॥ ८९ ॥
 यो वीपराधवान् सोऽन्तु 'स्वकर्मफलभाजनम् ।
 राज्ञा सनत्कुमारिणित्यदर्शि नमुचिस्तयोः ॥ ९० ॥

धर्मोचि नमुचिः प्राप्तः पञ्चत्वोचितभूमिकाम् ।
 सत्यकुमारतस्ताभ्यामुरगो गरुडादिव ॥ ८१ ॥
 निर्वाण्य कर्मचण्डालचण्डाल इव पतनात् ।
 बध्योऽप्यमोच्यसौ राज्ञा मान्यं हि युवशासनम् ॥ ८२ ॥
 सपत्नीभिश्चतुःषष्टिमहस्रैः परिवारिता ।
 वन्दितुं तौ सुनन्दागात् कीरव्रमय चक्रिणः ॥ ८३ ॥
 सा मभूतमुनः पादपद्मयोर्भुलितालका ।
 पपातास्येन कुर्वाणा भुवमिन्दुमतीमिव ॥ ८४ ॥
 तस्याद्यानकमंस्यशं सभूतमुनिरन्वभूत् ।
 रोमाञ्चितश्च सद्योऽभूच्छनान्वेषी हि मन्मथः ॥ ८५ ॥
 अथ सान्तःपुरे राज्ञि तावनुज्ञाप्य जग्मूचि ।
 रागाभिभूतः सभूतो निदानमिति निर्ममे ॥ ८६ ॥
 दुष्करस्व मदीयस्व यद्यस्ति तपसःफलम् ।
 तत्स्त्रीरत्नपतिरहं भूयासं भाविजन्मनि ॥ ८७ ॥
 चित्रोऽप्यूषे काङ्क्षसीदं मोक्षदातपसः फलम् ।
 मोलियोग्येन रत्नेन पादपीठं करोमि किम् ॥ ८८ ॥
 मोहात्कृतं तन्निदानमिदानीमपि मुञ्चताम् ।
 मिथ्यादुष्कृतमस्यासु मुञ्चन्ति न भवाद्दृशाः ॥ ८९ ॥
 एवं निवार्यमाणोऽपि सभूतश्चिदसाधुना ।
 निदानं नासुचदहो विषयेच्छा बलीयसी ॥ ९० ॥
 निर्व्यूढानग्रनी तौ तु प्राप्तासुःकर्मसंशयौ ।
 मौधर्मे समजायेतां विमाने सुन्दरे सुरौ ॥ ९१ ॥

च्युत्वा जीवोऽथ चित्रस्य प्रथमस्वर्गलोकतः ।
 पुरे पुरिमतासाख्ये मर्हभूतनयोऽभवत् ॥ २ ॥
 च्युत्वा सञ्चूतजीवोऽपि काम्यस्थे ब्रह्मभूपतेः ।
 भार्यायाश्चलनीदेव्याः कुक्षौ समवतीर्णवान् ॥ ३ ॥
 चतुर्दशमहात्सवप्रसूचितागामिवैभवः ।
 अथ जज्ञे सुतस्तस्याः प्राच्या इव दिवाकरः ॥ ४ ॥
 ब्रह्ममन्त्र इवानन्दाद् ब्रह्मभूपतिरस्य च ।
 ब्रह्माण्डविभुतां ब्रह्मदत्त इत्यभिधां व्यधात् ॥ ५ ॥
 बह्वि स जगत्केचकुमुदानां सुदं दिशन् ।
 पुञ्चन् कलाकलापेन कलानिधिर्गिवामलः ॥ ६ ॥
 वक्त्राणि ब्रह्मण इव चत्वारि ब्रह्मणोऽभवन् ।
 प्रियमित्राणि तत्रैकः कटकः कामिभूपतिः ॥ ७ ॥
 कथेरुदत्तसंज्ञोऽन्यो हस्तिनापुरनायकः ।
 दार्ढ्यं कीमलाधोमन्मथः पुष्पचूलकः ॥ ८ ॥
 ते स्नेहाहर्षमेकैकमेकैकस्य पुरं भुताः ।
 पञ्चाप्यधिवसन्ति का स्तर्द्रुमा इव नन्दनम् ॥ ९ ॥
 ब्रह्मणो नगरेऽन्धेयुक्ते यथायोगसाययुः ।
 तत्र च क्रीडतां तेषां ययौ कालः कियानपि ॥ १० ॥
 ब्रह्मदत्तस्य पूर्वेषु वर्षेषु दादशेऽथ ।
 परलोकगतिं मेजे ब्रह्मराजः शिरोरुजा ॥ ११ ॥
 कृत्वा हृद्देहिकं ब्रह्मभूपतेः कटकादयः ।
 उपाया इव मूर्त्तास्तं चत्वारोऽमन्त्रयन्ति ॥ १२ ॥

ब्रह्मदत्तः शिशुर्यावदेकैकस्तावदक्ष नः ।

तस्य ग्राहिका इव वर्षे वर्षेऽस्तु रक्षकः ॥ १३ ॥

दीर्घेष्वातुं सुहृद्ग्राह्यं तैः संयुज्य न्ययुज्यत ।

ततः स्थानाद्यथास्थानमथ जग्मुस्तयोऽपि ते ॥ १४ ॥

अदीर्घबुद्धिर्दीर्घोऽपि ब्रह्मणो ग्राह्यसम्यदम् ।

उत्तेवारक्षकं क्षेत्रं स्वच्छम् बुभुजे ततः ॥ १५ ॥

निरङ्कुशतया कोशं चिरगूढं स मूढधीः ।

सर्वमन्त्रेणयामास परममेव दुर्जनः ॥ १६ ॥

स प्राक् परिचयादन्तरन्तःपुरमनर्गलः ।

सञ्चचाराधिपत्यं हि प्राप्नोऽन्धं कर्णं लुब्धम् ॥ १७ ॥

एकान्ते पुलनीदेव्या सोऽतिमात्रममन्त्रयत् ।

वचोभिर्नर्कनिपुणैर्नुदन् स्मरग्रैरिव ॥ १८ ॥

आचारं ब्रह्मसुलतं लोकं चावगच्छत् सः ।

संप्रसक्तसुलब्धाभूद्गुर्वाराशीन्द्रियाणि हि ॥ १९ ॥

ब्रह्मराजे पतिप्रेममित्रस्नेहं च तावुभौ ।

जहत्पुलनीदीर्घावहो सर्वज्ञः स्मरः ॥ २० ॥

सुखं विलसतोरेवं यथाकामौनयोस्तयोः ।

बहवो व्यतियान्ति आ मुहूर्त्तमिव वासराः ॥ २१ ॥

ब्रह्मराजस्य हृदयं द्वितीयकमिव स्थितम् ।

मन्त्रराशीश्चनुरिदं स्पष्टं दुर्बेष्टितं तयोः ॥ २२ ॥

मन्त्रियोऽचिन्तयन्नेदं पुलनी स्त्रीसभावतः ।

अकार्यमाचरत्वेवा सत्यो हि विरलाः स्त्रियः ॥ २३ ॥

सक्रीयान्तःपुरं राज्यं व्यासे विश्वासतोऽर्पितम् ।
 यद्विद्वति दीर्घस्तदकार्यं नास्य किञ्चन ॥ २४ ॥
 तदसावाचरेत्किञ्चित्कुमारस्यापि विप्रियम् ।
 पोषकस्यापि नास्तीयो मार्जार इव दुर्जनः ॥ २५ ॥
 विमृश्येति वरधनुसंज्ञं स्वसुतमादिशत् ।
 तत्तत् प्रापयितुं नित्यं ब्रह्मदत्तं च खेवितुम् ॥ २६ ॥
 विज्ञप्ते मन्त्रिपुत्रेण वृत्तान्ते ब्रह्ममन्दनः ।
 ग्रन्थैः प्राकाशयत्कोपं नवोद्भिन्न इव द्विपः ॥ २७ ॥
 ब्रह्मदत्तोऽसहिष्णुस्तस्मादुचरितं ततः ।
 मध्ये गृहान्तमगमद्गृहीत्वा काककोकिले ॥ २८ ॥
 वर्णसङ्करतो बभूवेतावन्धमपीदृशम् ।
 निश्चितं निषहीषामि तत्तेत्युचैरवाच सः ॥ २९ ॥
 काकोऽहं त्वं पिर्कोत्वावां निजिघृक्षत्वसाविति ।
 दीर्घंशोक्तेऽवदेही माभेपीर्बालभाषितात् ॥ ३० ॥
 एकदा भद्रवश्या सह गीत्वा मृगहिपम् ।
 साक्षेपं तद्वदेवोचे कुमारो मारसूचकम् ॥ ३१ ॥
 इति श्रुत्वाऽवदहीर्घः साकूतं बालभाषितम् ।
 ततश्चलन्मुवाचेति यथास्त्वेवं ततोऽपि किम् ॥ ३२ ॥
 हस्याऽन्धद्युर्बकं ब्रह्माभ्यधत्त ब्रह्मासूरिति ।
 अनया रमते ह्येव सहै कस्यापि नेदृशम् ॥ ३३ ॥
 दीर्घोऽवादीदिदं देवो स्वपुत्रस्य मिश्रोः शृणु ।
 अन्तर्हृत्करोषामिधूमोद्गारोपमा गिरः ॥ ३४ ॥

वर्द्धमानः कुमारोऽयं तदवश्यं भविष्यति ।
 भावयोरतिविघ्नाय करेण्वोरिव केसरी ॥ ३५ ॥
 न यावत्कवचहरः कुमारो हन्त जायते ।
 तावद्विषद्रुम इव बालोऽप्युन्मथ्यताममौ ॥ ३६ ॥
 चलन्त्ये कथं राज्यधरः पुत्रो विहन्त्यते ।
 तिरश्चोऽपि हि रक्षन्ति पुत्रान् प्राणानिवात्मनः ॥ ३७ ॥
 दीर्घोऽब्रवात्पुत्रमूर्त्या तव कालोऽयमागतः ।
 मासुहृत्त्वं मयि मति सुतास्तव न दुर्लभाः ॥ ३८ ॥
 विमुच्यापत्यवात्मन्यं शाकिनीव तुलन्यथ ।
 रतस्त्रेहपरवशा प्रतिशुश्रूष्य तत्तथा ॥ ३९ ॥
 सामन्त्र्यहिनाशोऽयं रक्षा च वचनीयता ।
 यद्वदाम्रवणं सेव्यं कार्यं च पितृतर्पणम् ॥ ४० ॥
 क उपायोऽयवास्त्रेण विवाहो ब्रह्मसूत्रसौ ।
 वामागारमिषात्तस्य कार्यं जसुगृहं ततः ॥ ४१ ॥
 गूढप्रवेशनिःसारं तत्रोद्वाहादनन्तरम् ।
 सुषुप्ते सस्रुषेऽप्यस्मिन् ज्वालो निशि हुताशनः ॥ ४२ ॥
 उभाभ्यां मन्त्रयित्वैवं पुष्पचूलस्य कन्धका ।
 हता वैवाहिकीसर्वसामग्री चोपचक्रम् ॥ ४३ ॥
 तयोश्च क्रूरमाकूतं विघ्नाय सचिवो धनुः ।
 इति विघ्नपयामास दीघेराजं कृताञ्जलिः ॥ ४४ ॥
 कलाविघ्नोतिकुशलः सूनुर्वरधनुर्मम ।
 वरुणलक्ष्म्युवेवान् त्वदाकारयधूर्वहः ॥ ४५ ॥

अरहव इवाहं तु यातायातीषु निःसङ्गः ।
 गत्वा कचिदगुष्ठानं करोमि त्वदनुज्ञया ॥ ४६ ॥
 कमप्यनर्थं कुर्वीत मायाव्येष गतोऽन्यतः ।
 याशङ्कतेति तं दोर्घो धीमद्भ्यः की न शङ्कते ॥ ४७ ॥
 मायाकृतावहित्योऽथ दीर्घः सचिवमुचिवान् ।
 राज्येन त्वां विना नः किं यामिन्येव विना विधुम् ॥ ४८ ॥
 धर्मं सत्रादिनाऽनैव कुरु मागास्त्वमन्यतः ।
 राज्यं भवादृशं भर्ति सदृक्षैरिव काननम् ॥ ४९ ॥
 ततो भार्गो रथीतीरं बहुहिर्विदधे धनुः ।
 धर्मस्येव महाच्छत्रं पवित्रं सत्रमण्डपम् ॥ ५० ॥
 सत्रं च पान्यसार्थानामन्नपानादिना ततः ।
 प्रवाहमिव गाङ्गं सोऽनवच्छिन्नमवाहयत् ॥ ५१ ॥
 दानमानोपकारात्तः स प्रत्ययितपूर्वैः ।
 चक्रे सुरङ्गां हिक्कीणां ततो जतुगृहावधि ॥ ५२ ॥
 इतः प्रच्छन्नलेखेन सौहार्ददुमवारिणा ।
 'इमं व्यतिकरं पुष्पचूलमज्ञापयद्भुः ॥ ५३ ॥
 ज्ञात्वा तत्पुष्पचूर्णोऽपि सुधीः स्वदुहितुः पटे ।
 प्रेषयामास दासेरीं हंसीस्थाने बर्कोमिव ॥ ५४ ॥
 पिप्तले च स्वर्णमिति पौष्पचूर्णीति सा जनैः ।
 लक्षिता भूषणमणिद्योतितागाविशत्पुरीम् ॥ ५५ ॥

मूर्च्छद्भीतिध्वनितूर्यपूर्यमाणे नभस्तले ।

मुदा तां चुलनी ब्रह्मसूनुना पर्यणाययत् ॥ ५६ ॥

चुलन्यप्यखिलं लोकं विसृज्य रजनीमुखे ।

कुमारं सक्षुषं प्रैषोज्जातुपे वासवेभ्यनि ॥ ५७ ॥

सवधूकः कुमारोऽपि विसृष्टान्यपरिच्छदः ।

तत्रागाहरधनुना च्छाययेव स्वया सह ॥ ५८ ॥

वाक्ताभिर्मन्त्रिपुत्रेण ब्रह्मदत्तस्य जायतः ।

निगाहं व्यतिचक्राम कुतो निद्रा महात्मनाम् ॥ ५९ ॥

चुलन्यादिष्टपुरुषैः फलार्तुं नमिताननैः ।

ज्वलति प्रेरित इव वामगृहेऽज्वलच्छिखी ॥ ६० ॥

धूमस्तोमस्ततो विष्वक् पूरयामास रोदसीम् ।

चुलनीदोर्घदुष्कृत्यदष्कोर्त्तिप्रमरापमः ॥ ६१ ॥

मत्तजिह्वोऽप्यभूत्कोटिजिह्वी ज्वालाकदम्बकैः ।

तत्सर्वं कवलीकर्तुं बुभुक्षित इवानलः ॥ ६२ ॥

किमेतदिति संपृष्टो ब्रह्मदत्तं न मन्त्रिभूः ।

सन्निपादावचक्षेऽदृश्यलनीदुष्टचेष्टितम् ॥ ६३ ॥

आकष्टुं त्वामितः स्थानाद्रूपं करिकरादिव ।

अस्ति तानि दत्तेह सुरङ्गा सतगामिनी ॥ ६४ ॥

अत्र पार्श्वप्रहरिण प्रकाशीकृत्य तत्क्षणात् ।

योगोव विवरद्वारं तद्वारं प्रविशाधुना ॥ ६५ ॥

आतोद्यपुटवत्सोऽथ पार्श्विनाऽऽस्कोव्य भूपटम् ।

सुरङ्गया समितोऽगाद्रत्नरन्ध्रेण मृचवत् ॥ ६६ ॥

सुरङ्गान्ते धनुष्टौ तुरङ्गावध्यरोहताम् ।
 राजमन्त्रिकुमारी तौ रवन्तश्रीविडम्बकौ ॥ ६७ ॥
 पञ्चाशद्योजनो क्रीशमिव पञ्चमधारया ।
 षष्ठी जग्मतुरुच्छासी ततः पञ्चत्वमापतुः ॥ ६८ ॥
 ततस्तौ पादचारणं प्राणत्राणपरायणौ ।
 जग्मतुर्निकषा ग्रामं लुच्छात्क्रोष्टकनामकम् ॥ ६९ ॥
 प्रोवाच ब्रह्मदत्तोऽथ सखे वरधनोऽपुना ।
 स्पर्धमाने इवान्योऽन्यं बाधते क्षुत्तृषा च माम् ॥ ७० ॥
 क्षणमत्र प्रतीक्षस्वत्यक्ता तं मन्दिनन्दनः ।
 ग्रामाटाकारयामास नापितं वपनं च्छया ॥ ७१ ॥
 मन्त्रिपुत्रस्य मन्त्रेण तत्रैव ब्रह्मनन्दनः ।
 वपनं कारयामास चूलामात्रमधारयत् ॥ ७२ ॥
 तथा कषायवस्त्राणि पवित्राणि स धारयन् ।
 मन्त्र्याभ्रच्छत्रवालांशुमालिनालामधारयत् ॥ ७३ ॥
 कण्ठं वरधनुन्यम्नं ब्रह्मत्तन्मधत्त च ।
 ब्रह्मपुत्रो ब्रह्मपुत्रमादृश्यमुदुवाह च ॥ ७४ ॥
 मन्त्रिर्ब्रह्मदत्तस्य वक्तुःश्रीवत्सलाञ्छितम् ।
 पटेन पिदधे प्रादृष्टं पयोर्दिनेव भास्करम् ॥ ७५ ॥
 एव वेषपरावर्त्तं ब्रह्मसूः सूत्रधारवत् ।
 पारिपार्श्विकवर्त्मान्त्रिपुत्रोऽपि विदधे तथा ॥ ७६ ॥
 ततः प्रविष्टौ ग्रामे तौ पार्वणाविन्दुभास्करी ।
 केनापि द्विजवर्येण भोजनाय निमन्त्रितौ ॥ ७७ ॥

सोऽथ तौ भोजयामास भक्त्या राजानुरूपया ।
 प्रायस्सेजोऽनुमानेन जायन्ते प्रतिपत्तयः ॥ ७८ ॥
 कुमारस्याक्षतान्मूर्तिं क्षिपन्ती विप्रगेहिनी ।
 श्वेतवस्त्रयुगं कन्यां चोपनिन्येऽप्यरःसमाम् ॥ ७९ ॥
 जचे ततो वरधनुर्बटोरस्याकलापटोः ।
 कण्ठे बध्नासि किमिमां मूढे शृण्वस्व गामिव ॥ ८० ॥
 ततो द्विजवरणोचे ममेयं गुणवन्मुरा ।
 कन्या वन्मुमती नास्या विनामुमपरो वरः ॥ ८१ ॥
 षट्शृण्वष्टृथिर्वापाता पतिरस्या भविष्यति ।
 इत्याख्यायि निमित्तञ्चैर्निमित्तं चायमेव सः ॥ ८२ ॥
 तेरेवाख्यायि मे षट्शृण्वष्टृथिवत्सनाञ्जनः ।
 भोक्ष्यते यस्तवगृहे तस्मै देया स्वकन्यका ॥ ८३ ॥
 जज्ञे च ब्रह्मदत्तस्योदाहः मह तया तदा ।
 भोगिनामुपतिष्ठन्ते भोगाः काममचिन्तिताः ॥ ८४ ॥
 तामुषित्वा निगां वन्मुमतीमाश्लास्य चान्यतः ।
 ययौ कुमार एकत्रावस्थानं मद्दिषां कुतः ॥ ८५ ॥
 प्रातर्यामं प्रापतुस्तौ तच्च चाशृणुतामिदम् ।
 पन्थानोऽधिव्रह्मदत्तं सर्वे दीर्घेण रोधिताः ॥ ८६ ॥
 प्रस्थितावुत्पथेनाथ पंततुस्तौ महाटवीम् ।
 निरुद्धां श्लापदेर्दीर्घपुरुषैरिव दारुणैः ॥ ८७ ॥
 ततः कुमारं तृषितं मुक्त्वा वटतरोरधः ।
 वारिणेऽगाद्वरधनुर्मनसुष्येन रहसा ॥ ८८ ॥

ततो वरधनुः सोऽयमुपलब्ध न्यरुध्यत ।
 रुधितैर्दधिपुरुषैः पोचिपोत इव श्वभिः ॥ ८८ ॥
 गृह्यतां गृह्यतामेष वध्यतां वध्यतामिति ।
 भोषणं भाषमाणैस्तैर्जगृहे ववधे च सः ॥ ८९ ॥
 सञ्ज्ञामधिव्रजदत्तं पलायस्वेति सोऽकृत ।
 पलायिष्ट कुमारोऽपि समये खलु पौरुषम् ॥ ९० ॥
 ततस्तस्या महाटव्या महाटव्यन्तरं जवात् ।
 ब्रह्मसूराश्रमीवागादाश्रमादाश्रमान्तरम् ॥ ९१ ॥
 स तु तत्र कृताहारो विरमैररसैः फलैः
 तृतीये दिवसे ऽपश्यदेकं तापसमयतः ॥ ९२ ॥
 कुत्राश्रमो वो भगवन्निति पृष्टस्तपस्विना ।
 स स्वाश्रमपदं निन्ये तापसा ज्ञातिधिप्रियाः ॥ ९३ ॥
 सोऽथापश्यत्कुलपतिं ववन्दे पितृवन् मुदा ।
 प्रमाणमन्तःकरणमविज्ञातैऽपि वस्तुनि ॥ ९४ ॥
 जचे कुलपतिर्वक्तुं तवातिमधुराकृतैः ।
 को हंतुरत्रागमनं मरौ सुरतरोरिव ॥ ९५ ॥
 ततो महात्मनस्तस्य विश्वस्तो ब्रह्मसूनिजम् ।
 वृत्तान्तमाख्यत्प्रायेण गोप्यं न खलु तादृशम् ॥ ९६ ॥
 हृष्टस्ततः कुलपतिर्याहरब्रह्मदाश्रमम् ।
 द्विधास्थित इवात्मको भ्राताहं त्वत्पितुर्लघुः ॥ ९७ ॥
 ततो निजगृहं प्राप्तस्तिष्ठ वक्तुं यथाशुक्लम् ।
 अस्मत्तपोभिर्वर्द्धस्व सहैवास्मन्ननोरथैः ॥ ९८ ॥

कुर्वन् जनदृगानन्दममन्दं विश्ववक्त्रभः ।

असौ तदाश्रमे तस्थो प्रावृट्कालोऽप्युपस्थितः ॥ २०० ॥

तथाऽसौ निवसंस्तेन बलेनैव जनार्दनः ।

शास्त्राणि ग्रन्थाश्चक्षाणि सर्वाण्यध्याप्यते च ॥ १ ॥

वर्षात्यये समायाते सारमालापबन्धुरे ।

बन्धाविव फलाद्यर्थं प्रचेतुस्तापसा वनम् ॥ २ ॥

सादरं कुलपतिना वार्यमाणोऽप्यगाहनम् ।

तैः सह ब्रह्मदत्तोऽपि कलभः कलभैरिव ॥ ३ ॥

अमन्त्रितस्ततोऽप्यद्विगमूत्रं तत्र दन्तिनः ।

प्रत्यग्रमिति सोऽमंस्त हस्ती कोऽप्यस्ति दूरतः ॥ ४ ॥

तापसैर्वार्यमाणोऽपि ततः सोऽनुपदं ब्रजन् ।

योजनपञ्चकस्यान्ते नागं नगमिवञ्चत ॥ ५ ॥

निःशङ्कं बहूपर्यङ्कः कुर्वन् गर्जितमूर्जितम् ।

मक्रो मक्र इवाङ्गास्त नृहस्ती मत्तहस्तिनम् ॥ ६ ॥

क्रुद्धोद्धुषितसर्वङ्गो व्याकुञ्चितकरः करो ।

निष्कम्पकर्णस्ताम्रास्यः कुमारं प्रत्यधावत ॥ ७ ॥

इभोऽभ्यर्णेऽभ्यगाद्यावत् कुमारस्तावदन्तरि ।

उत्तरीयं प्रचिक्षेप तं वञ्चयितुमर्भवत् ॥ ८ ॥

अभ्रखण्डमिव अभ्रदन्तरिक्षासदंशकम् ।

दशनाभ्यां प्रतीयेष क्षणादेषोऽस्त्वमर्षणः ॥ ९ ॥

एवंविधाभिज्ञेष्टाभिः कुमारस्तं मतङ्गजम् ।

लीलयामासाहितुष्टिक इवोरगम् ॥ १० ॥

सखेव ब्रह्मदत्तस्यात्मान्तरे कृतडम्बरः ।

धाराधरोऽम्बुधाराभिरुपदुद्राव तं गजम् ॥ ११ ॥

ततो रसित्वा विरसं मृगनाशं ननाश सः ।

कुमारोऽपि भ्रमन्नद्रिदिग्मूढः प्राप निम्नगाम् ॥ १२ ॥

उत्ततार कुमारस्तां नदीं मूर्त्तामिवापदम् ।

ददर्श च तटे तस्याः पुराणं पुरमुद्दमम् ॥ १३ ॥

कुमारः प्रविशंस्तस्मिन्नपश्यदंशजालिकाम् ।

तत्रासिवसुनन्दीं चात्पानकैतुदिधु इव ॥ १४ ॥

तौ गृह्णीत्वा कृपाकृतेन कुमारः शन्नर्कौतुकी ।

विच्छेद कदलीच्छेदं तां महादंशजालिकाम् ॥ १५ ॥

वंशजालान्तरं चासौ स्फुरदोष्ठदलं शिरः ।

ददर्श पतितं पृथ्वां स्थलपद्ममिवायतः ॥ १६ ॥

सम्यक् पश्यन्नपश्यन्न ब्रह्मसूत्रं कस्यचित् ।

वरुणलीकरणस्थस्य कबन्धं धूमपायिनः ॥ १७ ॥

हा विद्यासाधनधनो निधनं प्रापितो मया ।

कोऽप्येषां जनपराधा धिग् मामिति स्त्र निनिन्द सः ॥ १८ ॥

अग्रतः स ययौ यावत्तावदुद्यानमंजत ।

सुरलोकादवतीर्णमवन्त्यामिव नन्दनम् ॥ १९ ॥

स तत्र प्रविशन्नये प्रामादं समभूभिकम् ।

अदर्शत्समलोकत्रीरहस्यमिव मूर्च्छितम् ॥ २० ॥

भारुडेऽभ्रंलिहं तस्मिन्निषणां खेचरीमिव ।

कस्तविन्यस्तवदना नारीमेकां स ऐक्षत ॥ २१ ॥

उपसृत्य कुमारस्तां पप्रच्छ स्वच्छया गिरा ।

का त्वमेकाकिनो किं वा किं वा शोकस्य कारणम् ॥ २२ ॥

अथ मा साध्वमाक्रान्ता जगदिति मगद्वदम् ।

महान् व्यतिकरो मेऽस्ति ब्रूहि कस्यं किमागतः ॥ २३ ॥

ब्रह्मदत्तोऽस्मि पञ्चालभृपर्तेः ह्यणः सुतः ।

इति सोऽर्चिकयद्यावन्मुदा मा नावदुत्थिता ॥ २४ ॥

आनन्दवाप्यमलिलेर्लोचनाञ्जलित्रिच्युतः ।

मा कुर्वतो पात्रमिव पपातामुथ पादयोः ॥ २५ ॥

कुमाराशरणाया मे शरणं त्वमुपागतः ।

मज्जतो नोरिवाश्रोघो वदन्तीति रुगद मा ॥ २६ ॥

तेन पृष्टा च माप्युचे त्वन्मातृभ्रातृरस्माद्भम् ।

नान्ना पुष्यवतो पुष्यचलस्याङ्गपतेः सुता ॥ २७ ॥

कन्यास्मि भवते दत्ता विवाहदिवसोन्मुखी ।

हंसाय रन्तुमुद्यानं दीर्घिकापुलिनेऽगमम् ॥ २८ ॥

दुष्टविद्याधरंगाहं नाशोक्तताभिधेन तु ।

अत्रापहृत्यानातास्मि रात्र्यनेनैव जानकी ॥ २९ ॥

दृष्टिं सोऽमहमाना मे विद्यामाधनहंतव ।

सूर्पणखासूनुरिव प्राविशदंशजालिकाम् ॥ ३० ॥

धूमपस्योर्द्धुपादस्य तस्य विद्याय सेत्स्यति ।

गतिमान् मिहविद्यः स किन् मां परिणेष्यति ॥ ३१ ॥

ततस्तदधवृत्तान्तं कुमारोऽस्यै न्यवेदयत् ।

हर्षस्योपगि हर्षोऽभूत्प्रियासया विप्रियाच्छ्रुता ॥ ३२ ॥

तयोरथ विवाहोऽभूद्दाम्बर्वीऽन्योऽन्यरत्नयोः ।

श्रेष्ठो हि चित्रिवेष्वेव निर्मन्त्रोऽपि सकामयोः ॥ ३३ ॥

रममाणस्तया सार्द्धं विचित्रास्त्रापपेशलम् ।

स एकयामामिव तां त्रियामामत्त्ववाहयत् ॥ ३४ ॥

ततः प्रभातसमये ब्रह्मदत्तं न श्रुत्वा ।

आकाशे खेचरस्त्रीणां कुरुरीणामिव ध्वनिः ॥ ३५ ॥

अकस्माज्जायत कोऽयं खे शब्दो नष्टवृष्टिवत् ।

तर्नेति पृष्ट्वा संभ्रान्ता पुण्यवत्सेवमब्रवीत् ॥ ३६ ॥

भगिन्धी त्वहिषो नाद्योक्तस्थले समीगते ।

नाम्ना खण्डा विशाखा च विद्याधरकुमारिके ॥ ३७ ॥

तन्निमित्तं विवाहोपस्कारपाणी इमे सुधा ।

अन्यथा चिन्तितं कार्यं देवं घटयतेऽन्यथा ॥ ३८ ॥

अपसर्प क्षणं तावद्यावत्स्वङ्गुकीर्त्तनैः ।

स्नमेऽहमनयोर्भावं त्वयि रामविरागयोः ॥ ३९ ॥

रागे रक्तां प्रेरयिष्ये पताकां तत्त्वमापतेः ।

विरागे चलयिष्यामि श्लेतां गच्छेत्तदाऽन्यतः ॥ ४० ॥

ब्रह्मदत्तस्ततोऽवादीक्षाभेषीर्भीतिं न त्वहम् ।

ब्रह्मसूनुः किमेते मे तुष्टे रुष्टे करिष्यतः ॥ ४१ ॥

सवाच पुण्यवत्सेवं नैताभ्यां वक्ष्ये तं भयम् ।

एतस्म्यन्धनिनः किन्तु मा विरोतुर्नभश्चराः ॥ ४२ ॥

तस्माच्चित्तानुवृत्त्या तु तर्पैवास्यात् स एकतः ।

अथ पुण्यवती श्लेतां पताकां पर्यधीचलत् ॥ ४३ ॥

ततः कुमारस्तां दृष्ट्वा तत्रदेशाच्छनैः शनैः ।

प्रिगनुरोधादगमन्नहि भीस्तादृशां नृणाम् ॥ ४४ ॥

आकाशमिव दुर्घाहमरस्यमवगाह्य सः ।

दिनान्तोऽर्क्ष इवाश्लोधिं प्रापदेकं महासरः ॥ ४५ ॥

ततः प्रविश्य तत्रासौ सुरैश्च इव मानसे ।

स्नात्वा स्वच्छन्दमत्वच्छाः सुधा इव पपावपः ॥ ४६ ॥

निःसृत्य ब्रह्मसूनीरात्तीरमुत्तरपश्चिमम् ।

सताकणदलित्वान्नः सीञ्जातिकमिवाभ्यगात् ॥ ४७ ॥

तत्र तेन द्रुमलताकुञ्जे पुष्पाणि चिन्वती ।

बनाधिदेवता साक्षादिव काप्यैचि सुन्दरी ॥ ४८ ॥

दध्नाविति कुमारोऽपि जन्मप्रभृतिर्वधसः ।

रूपाण्यभ्यस्यतोऽमुष्मां सञ्जातं रूपकीशलम् ॥ ४९ ॥

सा दास्या सह जल्पन्ती कटाक्षैः कुन्दसोदरैः ।

कण्ठे मालामिवास्वप्ती तं पश्यन्त्यग्नौ ययौ ॥ ५० ॥

पश्यन् कुमारस्तामेव प्रस्थितो यावदन्धतः ।

वस्त्रभूषणताम्बूलशृङ्गासी तावदाययौ ॥ ५१ ॥

सा वस्त्रार्घ्यपयित्वोचे या त्वया दृष्टेऽहं सा ।

सत्यङ्कारमिव स्वार्थसिद्धेः प्रैषीदिदं त्वयि ॥ ५२ ॥

आदिष्टा चास्मि यदमुं मन्दिरे तातमन्त्रिणः ।

जयातिष्ठाय तथ्याय स हि वेत्ति यथोचितम् ॥ ५३ ॥

सोऽगात् सह तया वेश्म नागदेवस्य मन्त्रिणः ।

जमात्पोऽप्यभ्युदस्तात्तमाकष्ट इव तद्गुणैः ॥ ५४ ॥

श्रीकान्तया राजपुत्रा वामाय तव वेश्मनि ।
 प्रेषितोऽसौ महाभागः सन्दिश्येति जगाम सा ॥ ५५ ॥
 उपास्यमानः स्वामीव विविधं तेन मन्त्रिणा ।
 क्षणदां क्षपयामास क्षणमकमिवैष ताम् ॥ ५६ ॥
 मन्त्री राजकुलेऽनैर्घात्कुमारं क्षणदात्यये ।
 अर्घादिनोपतस्थेऽमुं बालार्कमिव भूपतिः ॥ ५७ ॥
 वंगद्यष्टद्वापि नृपः कुमागय सुतां ददौ ।
 आकृत्यैव हि तत्सर्वं विटन्ति ननु तद्दिदः ॥ ५८ ॥
 उपायंस्त कुमारस्तां हस्तं हस्तं पीडयन् ।
 अन्योऽन्यं संक्रमयितुमनुरागमिवाभितः ॥ ५९ ॥
 ब्रह्मदत्तोऽन्यदा क्रीडन् रक्तः पप्रच्छ तामिति ।
 एकस्याज्ञातवंगदेः पित्रा दत्तासि मे कथम् ॥ ६० ॥
 श्रीकान्ता कान्तदन्तांशुर्धौताधरदन्ताऽब्रवीत् ।
 राजा शबरमेनोऽभ्रमन्तपरयत्नं ॥ ६१ ॥
 तत्पुत्रं पिता राज्ये निदणः क्रूरगोत्रिभिः ।
 पर्यस्तोऽग्निश्रियदिमां पक्षीं मञ्जलवाहनः ॥ ६२ ॥
 भिल्लानुपनमयात्र वारंग इव दंतमान् ।
 ग्रामघातादिना तातः पृष्णाति स्वं परिग्रहम् ॥ ६३ ॥
 जातास्मि चार्कं तनया तातस्यात्यन्तवक्त्रभा ।
 'स्वामिन् सम्यद्विवोपायांश्चतुरस्तनयाननु ॥ ६४ ॥

(५) क्ष ग च उपासमाना श्रीदिशनु चतुर्णां तनुजन्मानाम् ।

च इ आवृत्यबाहुपासना चतुर्णां तनुजन्मानाम् ।

स भामुद्यौवनामूचे सर्वे मे द्वेषिणो नृपाः ।
 त्वरेह स्थितया वीक्ष्य शंखो यस्ते मतो वरः ॥ ६५ ॥
 तस्थुषो चक्रवार्कोव सरस्तीरे निरन्तरम् ।
 ततः प्रभृति पश्यामि सर्वानकैकशोऽध्वगान् ॥ ६६ ॥
 मनीरथानामगतिः स्वप्नेऽप्यत्यन्तदुर्लभः ।
 आर्यपुत्रागतोऽसि त्वं मद्भाग्योपचयादिह ॥ ६७ ॥
 स पत्नीपतिरन्यद्यथा मघातकृते ययौ ।
 कुमारोऽपि ममं तेन क्षत्रियाणां क्रमो ह्यर्भो ॥ ६८ ॥
 लुण्ठामानं ततो ग्रामे कुमारस्य सरस्तटे ।
 पादाब्जयोर्वरधनुरेत्य ऋस इवापतत् ॥ ६९ ॥
 कुमारकण्ठमानम्बा मुक्तकण्ठं रुगीद च ।
 नवीभवन्ति दुःखानि मञ्जाने ह्रीष्टदर्शने ॥ ७० ॥
 ततः पीयूषगण्डपरिवानार्पः सुपशन्नः ।
 आश्वत्थस्य पृष्ठस्तेनाचे स्वहस्तमिति मन्त्रिसूः ॥ ७१ ॥
 वटेऽधरूढां तदा मुक्ता गतोऽहं नाथ पाथसे ।
 सुधाकुण्डमिवापश्यं किञ्चिदग्रे मङ्गामरः ॥ ७२ ॥
 तुभ्यमश्वोजिनापत्रपुटेनादाय वार्यहम् ।
 यमदूतैरिवागच्छन् रुद्धः संवर्मितैर्मटेः ॥ ७३ ॥
 अग्रे वरधनो ब्रूहि ब्रह्मदत्तः क्व विद्यते ।
 इति तैः पृच्छ्यमानः सखवेष्टोत्थहमब्रुवम् ॥ ७४ ॥

तस्करैरिव निःशङ्कं तापमानोऽथ तैरहम् ।
 इत्यवोचं यथाब्रह्मदत्तो व्याघ्रेण भक्षितः ॥ ७५ ॥
 तं देशं दर्शयेत्युक्तो भाययेतस्ततो भ्रमन् ।
 त्वद्दर्शनपथेऽभ्येत्याकार्षं संज्ञां पलायने ॥ ७६ ॥
 परिव्राड्दत्तगुटिकां मुखेऽहं क्षिप्तवांस्ततः ।
 तत्प्रभावेन निःसंज्ञो मृत इत्युज्झितोऽस्मि तैः ॥ ७७ ॥
 क्षिरं गर्तेषु तेषांस्यादाकृष्य गुटिकामहम् ।
 त्वां नष्टार्धमिवात्वेष्टुं भ्रमन् ग्रामं कमप्यगाम् ॥ ७८ ॥
 तत्रैककोऽपि दृष्टो परिव्राजकपुङ्गवः ।
 साक्षादिव तपोराशिर्नमस्त्रे मया ततः ॥ ७९ ॥
 सोऽवदन् मां वरधनो मिषमस्मि धनोरहम् ।
 वसुभागो महाभागो ब्रह्मदत्तः क्व वर्तते ॥ ८० ॥
 आचक्षते मयाप्यस्य विष्णं विश्वस्य सृष्टतम् ।
 स च मे दुष्कथाधूमैर्झानास्यः पुनरभ्यधात् ॥ ८१ ॥
 तदा जतुगृहे दग्धे दीर्घः प्रातरुदैक्षत ।
 करहमेकं निर्दग्धं करह्रतितयं न हि ॥ ८२ ॥
 सुरङ्गां तत्र चापश्यत्तदन्तेऽश्वपदानि च ।
 धनोर्बुद्ध्या प्रगष्टौ तां ज्ञात्वा तस्मै चुकोप सः ॥ ८३ ॥
 बध्ना युवां समार्ततुं प्रत्याशं माधनानि सः ।
 अस्ववल्गमनान्यर्कमहंसीवादिदेश च ॥ ८४ ॥
 पलायितो धनुर्मन्त्री जनयित्री तु सा तव ।
 दीर्घेण नरक इव क्षिप्ता मातङ्गपाटके ॥ ८५ ॥

गण्डीपरिष्ठात्पिटकेनेवार्त्ती वार्त्तया तथा ।
 दुःखोपख्युद्भवदुःखः काम्यीख्यं गतवानहम् ॥ ८६ ॥
 छद्मकापालिकीभूय तत्र मातङ्गपाटके ।
 वेश्म वेश्मानुप्रवेशमस्यां शश इवानिशम् ॥ ८७ ॥
 पृच्छ्यमानस लोकेन तत्र भ्रमणकारणम् ।
 अवोचमिति मातङ्गा विद्यायाः कस्य एष मे ॥ ८८ ॥
 तथैवं भ्राम्यता मर्त्री मया विश्वासभाजनम् ।
 अजायतारक्षकस्य मायया किं न साध्यते ॥ ८९ ॥
 अन्येद्यस्तन्मुखेनाम्बामवोचं यत्करोत्यसी ।
 त्वत्पुत्रमित्तर्काण्डिन्यो महाव्रत्यभिवादनम् ॥ ९० ॥
 द्वितीयेऽङ्गि स्वयं गत्वा जनन्या बीजपूरकम् ।
 अदां सगुटिकं जग्धेनासंज्ञा तेन साऽभवत् ॥ ९१ ॥
 मृतेति तां पुराध्यक्षी गत्वा राज्ञे व्यजिज्ञपत् ।
 राज्ञादिष्टाः स्वपुत्रास्तास्याः संस्कारहृतवे ॥ ९२ ॥
 तत्रायाता मयोक्तास्ते संस्कारोऽस्याः क्षणेऽच चेत् ।
 महाननर्घी वो राज्ञ्येति जग्मुः स्वधाम ते ॥ ९३ ॥
 आरक्षं चावदं त्वं चेत् सहायः साधयाम्यहम् ।
 सर्वलक्षणभाजोऽस्या मन्त्रमेकं शबेन तत् ॥ ९४ ॥
 आरक्षः प्रतिपेदे तत्तेनैव सहितस्ततः ।
 सायमादाय जननीं स्नानेऽगां दवीयसि ॥ ९५ ॥
 स्थण्डिले मण्डलादीनि मया निर्माय मायया ।
 पूर्देवीनां बलिं दातुमारक्षः प्रेषितस्ततः ॥ ९६ ॥

गते तस्मिन्नङ्गं मातुरपरां गुटिकामदाम् ।
 निद्राच्छेद इवोजृम्भा मोटस्याज्जातचेतना ॥ ८७ ॥
 स्वं ज्ञापयित्वा रुदतीं निवार्य स्म नयामि ताम् ।
 कच्छग्रामे गृहे तातमुद्धतो देवशर्माणः ॥ ८८ ॥
 इतस्ततो भ्रमचंपोऽन्वेषयंस्वामिन्नागमम् ।
 दिष्ट्या दृष्टोऽधुना साक्षात्पुण्यराशिरिवामि मे ॥ ८९ ॥
 ततः परं कथं नाथ प्रस्थितोऽमि स्थितोऽमि च ।
 तेनेति पृष्टः स्वं वृत्तं कुमारोऽपि न्यवेदयत् ॥ ९० ॥
 अथ कोऽप्येत्य तावूच ग्रामं दीर्घभटाः पठम् ।
 युष्मत्तुल्यर्हिरूपाङ्गं दर्शयन्तो वदन्त्यदः ॥ १ ॥
 ईदृग्नरी किमायातावचेत्याकर्ण्य गां मया ।
 दृष्टाविष्ट युवां यदां 'रुचितं कुरु तं हि तत् ॥ २ ॥
 ततस्तस्मिन् गतेऽरुण्यमर्धेन कलभात्रिव ।
 पलायमानौ कौशाब्धीं प्रापतुस्तौ पुनौ क्रमात् ॥ ३ ॥
 तत्र सागरदत्तस्य अष्टिनीं बहिलस्य च ।
 उद्यानिऽपश्यतां लक्षपणं ती कुक्कुटाह्वयम् ॥ ४ ॥
 उत्पत्यात्पत्य नखरैः प्राणाकर्षाङ्गैरिव ।
 युयुधाते ताम्रचूर्डो चञ्चाचञ्चविवोदकैः ॥ ५ ॥
 तत्र सागरदत्तस्य जात्यं शक्रं च कुक्कुटम् ।
 भद्रभामिव मियभोऽभाङ्क्तोदुहिलकुक्कुटः ॥ ६ ॥

ततो वरधनुः आह कथं जात्योऽपि कुक्कुटः ।
 भम्भते सागरानेन पश्याम्येनं यदीच्छसि ॥ ७ ॥
 सागराऽनुज्ञया सोऽप्यपश्यत् बुद्धिलकुक्कुटम् ।
 तत्पादयोरवःसूचीर्यमदूतीरिवैद्यत ॥ ८ ॥
 लक्षयन् बुद्धिलोऽप्यस्य लक्षार्हं क्वमिष्टवान् ।
 सोऽप्याख्यत्तं व्यतिकरं कुमारस्य जनान्तिके ॥ ९ ॥
 ब्रह्मदत्तोऽप्ययःसूचीः कष्टा बुद्धिलकुक्कुटम् ।
 भूयोऽपि सागरत्रेष्ठिकुक्कुटेनाभ्ययोजयत् ॥ १० ॥
 असूचिकः कुक्कुटेन तेन बुद्धिलकुक्कुटः ।
 क्षणदमञ्जि निष्कानां कृष्ण बाह्वं कुतो जयः ॥ ११ ॥
 हृष्टः सागरदत्तस्तावारोप्य स्वन्दनं स्वकम् ।
 जयदानैकसुहृदो गिनाय निलये निजे ॥ १२ ॥
 स्वधामनीव तस्मान्नि तयोर्विवसतो रथ ।
 किमप्याख्यहरधनोरेत्य बुद्धिलकिङ्करः ॥ १३ ॥
 तस्मिन् गते वरधनुः कुमारमिदमभ्यधात् ।
 यद्बुद्धिलेन लक्षार्हं दिक्षितं मेऽद्य पश्य तत् ॥ १४ ॥
 सोऽदर्शयत्ततो हारं निर्मलसूत्रवर्तुलैः ।
 कुर्वाणं मौक्तिकैः शुक्रमण्डलस्य बिडम्बनाम् ॥ १५ ॥
 हारे बह्वं स्वनामाहं ब्रह्मसूत्रैस्समेक्षत ।
 प्रागाच्च वाचिकमिव मूर्त्तं वक्ष्याम्यतापमी ॥ १६ ॥
 अक्षतानि तयोर्मूर्द्धि क्षिप्ताशीर्वादपूर्वकम् ।
 मोत्वान्यतो वरधनुं किञ्चिदाख्याय सा ययौ ॥ १७ ॥

तक्षाख्यातुं समारम्भे मन्त्रिसूत्रं ब्रह्मसूत्रं ।
 प्रतिलेखं हारवद्धलेखस्येयमयाचत ॥ १८ ॥
 श्रीब्रह्मदत्तनामाङ्गी लेखोऽयं प्रथमस्तत् ।
 को ब्रह्मदत्त इति सा मया पृष्टेदमब्रवीत् ॥ १९ ॥
 अस्ति श्रेष्ठिसुता ब्रह्मवती नामैह पत्तने ।
 रूपान्तरं कन्यात्वं प्रपन्नेव वतिर्भुवि ॥ २० ॥
 भ्रातुः सागरदत्तस्य बुद्धिलस्य च तद्दिने ।
 कुकुटायोधनेऽपश्यद्ब्रह्मदत्तमिमं हि मा ॥ २१ ॥
 ततः प्रभृति ताम्यन्ती कामार्त्ता मा न शाम्यति ।
 शरणं ब्रह्मदत्तो मे स एवेत्याह चानिशम ॥ २२ ॥
 स्वयं लिखित्वा चान्यद्यत्नं हारं संयुतम् ।
 अर्प्यतां ब्रह्मदत्तस्येत्युदित्वा सा ममार्पयत् ॥ २३ ॥
 दासकृत्स्ने मया लेखः प्रैषीत्युक्त्वा स्थिता मती ।
 मयापि प्रतिलेखं तेष्वर्पयित्वा सा व्यसृज्यत ॥ २४ ॥
 दुर्वारमारसन्तापः कुमारोऽपि ततो दिनात् ।
 'मध्याह्नार्ककरोत्तमः करीव न सुखं स्थितः ॥ २५ ॥
 कौशाम्बीस्वामिनोऽन्येद्युर्दीर्घेण प्रहिता नराः ।
 नष्टप्रत्नवदङ्गे तौ तत्रान्वेष्टुं समाययुः ॥ २६ ॥

राजादेशेनकोशाख्यां प्रहस्तेऽन्विषन्ते तथैः ।
 स्नगरो भूयते क्षिप्त्वा तौ क्षुण्णोप निधानवत् ॥ २७ ॥
 निशि तौ निर्विद्यासन्तौ रथमारोप्य सागरः ।
 क्रियन्ममपि पञ्चान्नं निनाय ववले ततः ॥ २८ ॥
 तौ गच्छन्तौ पुरो नारीमुद्याने समपश्यताम् ।
 अस्त्रपूर्णैरथारूढाममरीमिव नन्दन ॥ २९ ॥
 लग्ना किमियती वेला युवयोरिति सादरम् ।
 तयोक्तौ तौ वभाषात कावावां वेक्षि वा कथम् ॥ ३० ॥
 अथाभाषत मा पुण्यामस्यां गेहो महाधनः ।
 धनप्रवर इत्यासीद्वनदस्येव सौदरः ॥ ३१ ॥
 अष्टिश्रेष्ठस्य तस्याहमष्टानां तनुजानाम् ।
 उपरिष्ठाद्विवेकश्रीर्धर्मेगुणानामिवाभवम् ॥ ३२ ॥
 उद्दौषनास्मिन्मुद्याने यक्षमाराधयं बहु ।
 अत्युत्तमवरप्राप्त्यै स्त्रीणां नाऽन्यो मनोरथः ॥ ३३ ॥
 तुष्टो भक्त्यैष मे यत्नः वरो वर्गमिदं ददौ ।
 अद्भुतदत्तश्चक्रवर्ती तव भर्ता भविष्यति ॥ ३४ ॥
 सागरबुद्धिस्तत्रैकिकुक्कुटाजौ य एष्यति ।
 शिवस्त्री ससखा तुल्यरूपो ज्ञेयः स तु त्वया ॥ ३५ ॥
 अदायतनवर्त्तिन्याः प्रथमस्ते भविष्यति ।
 मेलको ब्रह्मदत्तेन तज्जाने सोऽसि सुन्दर ॥ ३६ ॥
 एषोहि तस्यां विरहदहन्मतीं चिरादिह ।
 विध्यापय पयःपूरणेव सङ्गेन सम्पति ॥ ३७ ॥

तथेति प्रतिपद्यास्या अनुरागमिवालघुम् ।
 सोऽधितष्ठौ रथं तां च गन्तव्यं केति पृष्टवान् ॥ ३८ ॥
 खेत्यूचे मगधपुरे मत्पितृव्यो धनावहः ।
 अस्ति श्रेष्ठगावयोर्बह्वीं प्रतिपत्तिं स दास्यति ॥ ३९ ॥
 तदितस्तत्र गन्तव्यमिति रत्नवतीगिरा ।
 ब्रह्मसूर्मन्त्रिपुत्रेण सूतेनाश्चाननोदयत् ॥ ४० ॥
 कौशाभ्युद्देशमुत्सृज्य क्षणेन ब्रह्मनन्दनः ।
 क्रीडास्थानं यमस्येव प्राप भीमां महाटवोम् ॥ ४१ ॥
 सुकण्टकः कण्टकश्च तत्र क्षौरचमूपतौ ।
 ब्रह्मदत्तं कुरुधतुः श्वानाविव महाकिरिम् ॥ ४२ ॥
 ससैन्यौ युगपत् कास्तरात्रिपुत्राविवोत्कटी ।
 शरैर्नभो मण्डपवच्छादयामासतुश्च तौ ॥ ४३ ॥
 आतपधन्वा कुमारोऽपि गर्जन्क्षौरवरूयिनीम् ।
 निषिधेधेषुभिर्धारासार्वैर्द्वमिवाम्बुदः ॥ ४४ ॥
 कुमारे वर्षति शरान् ससैन्यौ तौ प्रणेशतुः ।
 हन्त प्रहारिणि हरी हरिणानां कुतः स्थितिः ॥ ४५ ॥
 कुमारं मन्त्रिसूत्रेवमूचे आन्तोऽमि सङ्गरात् ।
 मुहुर्त्तं स्वर्पाह्णं स्वामिंस्तदिहैव रथे स्थितः ॥ ४६ ॥
 स्यन्दने ब्रह्मदत्तोऽपि रत्नवत्या समन्वितः ।
 सुष्वाय गिरिनितम्बे करिष्येव करी युवा ॥ ४७ ॥
 विभातायां विभावर्द्यां प्राप्तेकामय निम्नगाम् ।
 तस्युः आन्तालुरङ्गाश्च कुमारश्च व्यबुध्यत ॥ ४८ ॥

विबुधसु स नापश्यत्यन्दने मन्त्रिनन्दनम् ।
 पयसे किं गतः स्वादित्यसक्तद्वाराजहार तम् ॥ ४८ ॥
 सोऽलम्बप्रतिवाग् दृष्ट्वा रथाग्रं रत्नपङ्क्तिम् ।
 विलपन् हा हतोऽस्मीति मूर्च्छितो न्यपतद्रथे ॥ ५० ॥
 उत्थितो लम्बसंघः सन् हाहा वरधनो सखे ।
 क्वासीति लोकावत् क्रन्दन् रत्नवत्येत्यबोधि सः ॥ ५१ ॥
 विपन्नो ज्ञायते नैव स तावद्भवतः सखा ।
 तस्य वाचाप्यमाङ्गल्यं नाथ कर्तुं न युज्यते ॥ ५२ ॥
 तत्कार्याय गतः क्वापि स भविष्यत्यसंग्रहम् ।
 यान्ति नाद्यमपृष्ट्वापि नाद्यकार्याय मन्त्रिणः ॥ ५३ ॥
 स तवोपरि भक्त्यैव रक्षितो नूनमेष्यति ।
 स्वामिभक्तिप्रभावो हि भृत्यानां कवचायते ॥ ५४ ॥
 स्थाने प्राप्ताः करिष्यामो नरेस्तस्य गवेषणम् ।
 युज्यते नैह तु स्यातुमन्तकीपवने वने ॥ ५५ ॥
 तद्वाचा सोऽनुदद्रव्यान् प्रपेदे मगधचितेः ।
 सोमशामं दविष्टं हि वाजिनां मरुतां च किम् ॥ ५६ ॥
 ग्रामेशेन सदःस्थेन दृष्ट्वा निम्बे स्ववेश्म सः ।
 अज्ञाता अपि पूज्यन्ते महान्तो मूर्तिदर्शनात् ॥ ५७ ॥
 शोकाक्रान्त इवासीति पृष्टो ग्रामाधिपेन सः ।
 इत्यूचे मन्त्रास्त्रा चीरैर्युध्यमानो गतः कश्चित् ॥ ५८ ॥
 तस्य प्रवृत्तिमानेष्वे सौताया इव मावृतिः ।
 इत्युक्त्वा ग्रामणीः सर्वां तां जगाहे महाटवीम् ॥ ५९ ॥

अथैतद्यामणीरूपे दृष्टः कोऽपि वने नहि ।
 प्रहारपतितः किन्तु प्राप्त 'एष शरी मया ॥ ६० ॥
 हतो वरधनुर्नूनमिति चिन्तयतस्ततः ।
 ब्रह्मसूनुः शोक इव तमोभूरभवन्निशि ॥ ६१ ॥
 यामे तुरीये यामिन्धास्तत्र चौराः समापतन् ।
 ते तु भग्नाः कुमारेण मारेणैव प्रवासिनः ॥ ६२ ॥
 ततोऽनुयातो यामिन्धा ययौ राजगृहं क्रमात् ।
 स चासुचद्रववतीं तद्वहिस्तापसाश्रमे ॥ ६३ ॥
 विशन् पुरं स ऐक्षिष्ट हर्म्यवातायनस्थिते ।
 साक्षादिव रतिप्रीतो कामिन्धौ नवयौवने ॥ ६४ ॥
 ताभ्यां सोऽभिदधे प्रेमभाजं त्यक्त्वा जन ननु ।
 बसदा गतवान् युक्तां तत् किं ते प्रत्यभाषत ॥ ६५ ॥
 व्याजहार कुमारोऽपि प्रेमभाग् बत को जनः ।
 स कदा च मया त्यक्तः कोऽहं के वा युवामिति ॥ ६६ ॥
 प्रसोदागच्छ विन्नाम्भ नाथेत्यालापनिष्ठयोः ।
 प्राविशद्ब्रह्मदत्तोऽपि मनसोव तयोर्गृहं ॥ ६७ ॥
 तिष्ठमाने शतस्नानाश्रनाय ब्रह्मसूनुवे ।
 कथयामासतुस्ते स्वां कथामवितथामिति ॥ ६८ ॥
 अस्ति विद्याधरावासः कलधौतशिलामयः ।
 मेदिन्यास्तिलक इव वैताण्ड्यो नाम पर्वतः ॥ ६९ ॥

अमुष्य दक्षिणश्रेण्यां नगरे शिवमन्दिरं ।
 राजास्ति ज्वलनशिखीऽलकायामिव शुद्धकः ॥ ७० ॥
 विद्याधरपतेस्तस्य व्युत्थितोत्तदिग्मुखा ।
 प्रिया विद्युच्छिखेत्यस्ति विद्युदम्बोमुचो यथा ॥ ७१ ॥
 तयोः प्राणप्रिये नात्योन्नताभिधसुतानुजे ।
 नास्मा खण्डा विशाखा च पुत्रगावावां बभूविव ॥ ७२ ॥
 तातः सौधेऽन्यदा सख्याग्निशिखेन सहालपन् ।
 गच्छतोऽष्टापदगिरिं गीर्वाणान् खे निरैक्षत ॥ ७३ ॥
 ततः स तीर्थयात्रार्थं चलितोऽचालयन्न नौ ।
 शुद्धदं चाग्निशिखं तं धर्मेणैष्टं हि योजयेत् ॥ ७४ ॥
 प्राप्ता अष्टापदं तत्रापश्याम मणिनिर्मिताः ।
 प्रतिमास्त्यैर्यनाथानां मानवर्णसमन्विताः ॥ ७५ ॥
 ज्ञानं विलेपनं पूजां विरचय्य यथाविधि ।
 तास्त्रिः प्रदक्षिणीकृत्यावन्दामहि समाहिताः ॥ ७६ ॥
 प्राप्तादात्रिःस्रतैर्दृष्टी रक्ताशोकतरोरधः ।
 चारुण्यमणौ मूर्त्तिमस्ताविव तपःप्रमौ ॥ ७७ ॥
 तौ प्रणम्योपविश्यामे शुश्रुम ब्रह्मया वयम् ।
 अज्ञानतिमिरच्छेदकौसुदीं धर्मदेशनान् ॥ ७८ ॥
 पप्रच्छाग्निशिखः कः स्वात्मान्ययोरनयोः पतिः ।
 तावूचतुर्योऽज्ञानयोर्भ्रातरं मारयिष्यति ॥ ७९ ॥
 हिमेनेव शशी ज्ञानो जातस्तातस्तया गिरा ।
 आवासपीत्यवोचाव वाचा वैराग्यगर्भया ॥ ८० ॥

संसारासारतासारा देशनाद्यैव शृणुवे ।
 तद्विषादनिषादेन किं तात परिभूयसे ॥ ८१ ॥
 फलमस्माकमप्येवं विधैर्विवयजेः सुखैः ।
 प्रवृत्ते तत्प्रभृत्पावां क्तातुं निजसहोदरम् ॥ ८२ ॥
 भ्रास्यन्नपश्यन्ने भ्राताऽन्यदा पुण्यवतीमसौ ।
 मातुलस्य त्वदीयस्य पुण्यचूलस्य कन्यकाम् ॥ ८३ ॥
 रूपेणाद्भुतलावस्थपुण्येन हृतमानसः ।
 तां जहार स दुर्बुद्धिः बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ ८४ ॥
 सोऽसहिष्णुर्दृशं तस्या विद्यां माधयितुं ययौ ।
 स्वयं संविद्रुते सम्यग् भवन्तस्तु ततः परम् ॥ ८५ ॥
 तदा च पुण्यवत्याख्यदावयोभ्रीटसङ्ख्यम् ।
 शोकं धर्माक्षरैः शोकापनोद इव चानुदत् ॥ ८६ ॥
 अन्यच्च पुण्यवत्यूचेऽभ्यगम्योऽयमिहागतः ।
 ब्रह्मदत्तोऽस्तु वां भर्ता गान्धया हि मुनेर्गिरः ॥ ८७ ॥
 स्त्रीकृतं च यदावाभ्यां तया च रभसावशात् ।
 पताकाचालि धवला त्यक्तावां त्वं गतस्ततः ॥ ८८ ॥
 यदास्मद्गान्धवेगुण्यावागतोऽसि न चेक्षितः ।
 भ्रातृत्वा सर्वत्र निर्विन्ने आवामिह तदागते ॥ ८९ ॥
 पुण्येरसि समायातः पुरा पुण्यवतीगिरा ।
 हृतोऽसि वरयावां तद्वतिरेकस्त्वमावयोः ॥ ९० ॥
 गान्धर्वेण विवाहेन स उपायंस्तु ते अपि ।
 भोगी हि भाजनं स्त्रीणां सरितामिव सागरः ॥ ९१ ॥

रममाणः समं ताभ्यां नङ्गोमाभ्यामिवेश्वरः ।
 तत्रातिवाहयामास तां निशां ब्रह्मनन्दनः ॥ ८२ ॥
 यावन्मे राज्यलाभः स्वात्पुण्यवत्याः समीपतः ।
 तावद्वाभ्यां स्वातव्यमित्युक्ता व्यसृजश्च ते ॥ ८३ ॥
 तथैत्यादृतवत्यौ ते सुलोकस्तच्च मन्दिरम् ।
 गन्धर्वनगरमिव ततः सर्वं तिरोदधे ॥ ८४ ॥
 अथायमे रत्नवतीमन्वेष्टुं ब्रह्मसूरगात् ।
 अपश्यंस्तत्र पप्रच्छ नरमेकं शभाकृतिम् ॥ ८५ ॥
 दिव्याम्बरधरा नारी रत्नाभरणभूषिता ।
 कापि दृष्ट्वा महाभाग त्वयार्तोतदिनऽद्य वा ॥ ८६ ॥
 स ज्ञचे नाथ नाथेति रुदती ह्योमयेक्षिता ।
 प्रत्यभिज्ञाय नप्नोति तत्पितृव्याय चार्पिता ॥ ८७ ॥
 तद्गरोऽसीति तेनोक्तस्तथेति ब्रह्मसूदन् ।
 निन्द्ये तेन प्रकृष्टेन तत्पितृव्यनिकेतनम् ॥ ८८ ॥
 रत्नवत्या पितृव्योऽपि ब्रह्मदत्तं व्यवाहयत् ।
 ऋष्ट्या महत्या धनिनां सर्वमौषत्करं यतः ॥ ८९ ॥
 तथा विषयसौख्यानि समं सोऽनुभवत्तथा ।
 कृतकार्यं वरधनोरपरेद्युः प्रचक्रमि ॥ ९० ॥
 साक्षादिव परे तेषु भुञ्जानेषु हिजन्मसु ।
 विप्रवेष्टो वरधनुस्तत्रागत्याब्रवीदिति ॥ १ ॥
 मम चेज्जीजनं दत्त साक्षाद्वरधनोर्हि तत् ।
 इति श्रुतिसुधैवास्त्र श्रुता वाग् ब्रह्मसूनुना ॥ २ ॥

स तं दृष्ट्वा परिषङ्गादेकीकुर्वन्निवात्मना ।
 स्वपयस्त्रिव हर्षास्त्रेर्निर्नायात्तर्गृहं ततः ॥ ३ ॥
 ऊचे पृष्टः कुमारेण स्वतृप्तं सोऽकथयत्तदा ।
 सुप्ते त्वयि निरुद्धोऽहं चौरैः दीर्घभटैर्यथा ॥ ४ ॥
 वृक्षान्तरस्थितेनैकदस्युनेकेन पत्रिणा ।
 हृतोऽहं पतितः पृष्ठां तिरोऽधां च लतान्तरे ॥ ५ ॥
 गतेषु तेषु चौरेषु मध्येवृक्षं तिरोभवन् ।
 आतिरन्तर्जलमिव क्रमेण ग्राममाप्नुवम् ॥ ६ ॥
 भवत्प्रवृत्तिं ग्रामिणाहिन्यायाहमिहगमम् ।
 दिष्ट्याऽपश्यं भवन्तं च कलापीव पयोमुवम् ॥ ७ ॥
 अथोचे ब्रह्मदत्तस्तमस्माभिः स्यात्स्यते ननु ।
 विना पुष्पकारेण क्लीबैरिव कियच्चिरम् ॥ ८ ॥
 अत्रान्तरे च सम्प्राप्तसाम्राज्यमकरध्वजः ।
 मधुवन्मदको यूनां प्रादुरासीन्मधूक्तवः ॥ ९ ॥
 तदा च राज्ञो मत्तेभः स्तब्धं भङ्क्ताऽपमृङ्खलः ।
 निर्ययौ त्रासिताशेषमर्त्यो मृत्योरिवानुजः ॥ १० ॥
 ततो नितम्बभारार्त्तां काञ्चित् कन्यां खलव्रतिम् ।
 करी करेण जयाहावाप्य पुष्करिणीमिव ॥ ११ ॥
 तस्यां च शरणार्थिन्यां क्रन्दन्त्यां दीनचक्षुषि ।
 जप्ते हाकारवो विशदुःस्वबीजाक्षरोपमः ॥ १२ ॥
 रे मातङ्गासि मातङ्गः स्त्रियं मृङ्गव लज्जये ।
 द्रुतुक्तः स कुमारेण तां विमुञ्च तमभ्यगात् ॥ १३ ॥

उत्प्लुत्य दन्तसोपाने पादं विन्ध्यस्व हेलया ।
 धारुरोह कुमारस्तमशिष्यदद्यासनम् ॥ १४ ॥
 वाक्पाटाङ्गयोगेन स्वं योगेनेव योगवित् ।
 यशोचकार तं नागं कुमारस्तरसा ततः ॥ १५ ॥
 साधुसाधित्युच्यमानो जनैर्जयजयेति च ।
 कुमारः करिणं स्तम्भे नीत्वाबध्नाहशामिव ॥ १६ ॥
 ततो नरेन्द्रस्तत्रागतं च दृष्ट्वा विसर्षिष्ये ।
 भ्रातृतिर्विक्रमश्चास्य कस्य चित्तीयते नवा ॥ १७ ॥
 कोऽयं कुतो वा ऋत्रात्मा किं सूर्यो वामवोऽथवा ।
 रात्रेत्युक्ते रद्ववत्याः पितृव्यस्तमचीकथत् ॥ १८ ॥
 ततो विगम्यतिः कन्याः पुण्यमानोक्तोत्सवः ।
 दक्षः क्षपाकरायैव ब्रह्मदत्ताय दत्तवान् ॥ १९ ॥
 परिणीय स तास्तत्र सुखं तिष्ठन्नद्याऽन्यदा ।
 जरत्यैत्यैकयेत्यूचे भ्रमयित्वांशुकाक्षसम् ॥ २० ॥
 इह वैश्रवणोऽस्त्वाज्यः श्रिया वैश्रवणोऽपरः ।
 तस्य च श्रीमतिर्नाम सुता श्रीरिव वारिधेः ॥ २१ ॥
 माचिता भवता व्यालाद्राहोरिन्दुकलेव या ।
 सा 'त्वामिव पतीयन्ती ततः प्रभृति ताव्यति ॥ २२ ॥
 यथा गजास्त्वया दाता तथा दायस्व तां क्षरात् ।
 गृह्णाण पाणिं त्वं तस्मा यथा हृदयमग्रहीः ॥ २३ ॥

उपयेमे कुमारस्तां विविधोदाहमङ्गलैः ।
 सुबुद्धिमन्त्रिणः कन्यां नन्दां वरधनुः पुनः ॥ २४ ॥
 पप्रधाते दृष्टिव्यां तौ तिष्ठन्तो तत्र शक्तिनः ।
 साभियोगी प्रतस्थाते ततो वाराणसीं प्रति ॥ २५ ॥
 श्रुत्वायान्तं ब्रह्मदत्तं ब्रह्माणमिव गौरवात् ।
 अभ्येत्य संमुखं वाराणसीशः स्वगृहेऽनयत् ॥ २६ ॥
 कटकः कटकवतीं नाम पुत्रीं निजां ददौ ।
 चतुरङ्गचर्मं चास्त्रै मूर्त्तामिव जयन्त्रियम् ॥ २७ ॥
 कणेददत्तधम्मेशो धनुर्मन्त्रो तथाऽपरे ।
 भगदत्ताटयोऽप्ययुर्नृपाः श्रुत्वा तदागमम् ॥ २८ ॥
 कृत्वा वरधनुं खेनान्यं सुषणमिवार्धभिः ।
 दीर्घं दीर्घपथे गतुं प्रतस्थे ब्रह्मनन्दनः ॥ २९ ॥
 दीर्घस्य दूतः कटकराजमेत्यैवमूचिवान् ।
 दीर्घेण सममावास्थमैत्री त्यक्तुं न युज्यते ॥ ३० ॥
 ततः कटक इत्येव ब्रह्मणा सहिताः पुरा ।
 मोदय्या इव 'पञ्चाप्यभवाम सुहृदो वयम् ॥ ३१ ॥
 स्वर्जुषो ब्रह्मणः पुत्रं राज्यं च त्रातुमर्पिते ।
 दीर्घेण धिक्कृतं नास्ति श्राकिन्यपि समर्पितम् ॥ ३२ ॥
 ब्रह्मणः पुत्रभाणं यद्दीर्घोऽदीर्घमचिन्तयत् ।
 आचचारातिपापं तच्छपचोऽपि किमाचरेत् ॥ ३३ ॥

तद्वच्छ शंस दीर्घाय ब्रह्मदत्तोऽभ्युपेत्यसौ ।
 युष्मास्य यदि वा नखेन्युक्ता दूतं व्यसर्जयत् ॥ ३४ ॥
 ततः प्रयासैरच्छिन्नैः काम्योत्थं ब्रह्मसूर्ययौ ।
 सदीर्घमप्यरीक्षोत्तन्नमः सार्कमिवाम्बुदः ॥ ३५ ॥
 दोर्घः सर्वाभिसारेण रणसारेण पत्तनात् ।
 दण्डाक्रान्तो निरसरद्विलादिव महोरगः ॥ ३६ ॥
 चुनन्यपि तदात्यन्तवैराग्यादाददे व्रतम् ।
 पार्श्वे पूर्णाप्रवर्तिन्याः क्रमाभिर्वृतिमाप च ॥ ३७ ॥
 पुरोगा दीर्घराजस्य पुरोगैर्ब्रह्मजन्मनः ।
 नदीयादांस्वकूपारयादोभिरिव जह्निरै ॥ ३८ ॥
 दीर्घोऽप्यमर्षादुक्तामिदंष्ट्रिकाविकटाननः ।
 वराह इव धावित्वा हन्तुं प्रवहते परान् ॥ ३९ ॥
 ब्रह्मदत्तस्य पादातरघसाघादिकं बलम् ।
 पर्यास्यत नदीपूरेणैव दीर्घेण वेगिना ॥ ४० ॥
 ब्रह्मदत्तस्ततः क्रोधारुणाच्चो युयुधे स्वयम् ।
 गर्जता दीर्घराजेन गर्जन् दन्तीव दन्तिना ॥ ४१ ॥
 उभावपि बलिही तावस्माप्यस्त्रैर्निरासतुः ।
 कल्लोखेरिव कल्लोलान् युगान्तोदभ्रान्तवारिधी ॥ ४२ ॥
 ज्ञात्वाऽथ सेवक इवावसरं प्रसरदुद्युति ।
 षुढीके ब्रह्मदत्तस्य चक्रं दिक्चक्रजित्वरम् ॥ ४३ ॥
 ततो जहार दीर्घस्य तेनाशु ब्रह्मसूरसूम् ।
 विमर्दो विद्युतः को वा गोधानिधनसाधन ॥ ४४ ॥

जयतादेव चक्रीति भाविष्यो मागधा इव ।
 ब्रह्मदत्तोपरि सुराः पुष्पहृष्टिं वितन्ति ॥ ४५ ॥
 पौरैः पितेव मानेव देवतेव स वीक्षितः ।
 पुरं विवेश काम्यीक्षं सुनामेवामरावतीम् ॥ ४६ ॥
 विभिक्षस्वामिनोद्भूतसीमनिर्मूलनादसी ।
 षट्खण्डां साधयित्वोर्वीमेकखण्डां विनिर्ममे ॥ ४७ ॥
 संवत्सरैर्द्वादशभिरुपेत्योपेत्य सर्वतः ।
 तस्याभिषेको विदधे भरतस्येव राजभिः ॥ ४८ ॥
 चतुःषष्टिसहस्रान्तःपुरस्त्रौपरिवागितः ।
 स राज्यसौख्यं बुभुज प्राक्तपोभूरुहः फलम् ॥ ४९ ॥
 अन्येषुर्नाव्यसङ्गीतं तस्य दास्या समर्पितः ।
 स्वर्वधूगुम्फितइव विचित्रः पुष्पगन्दकः ॥ ५० ॥
 ब्रह्मदत्तस्य तं दृष्ट्वा दृष्टपूर्वो मयेदृशः ।
 कुत्रापीति व्यधादन्तरूपापोहं मुहुर्मुहुः ॥ ५१ ॥
 प्राक्पञ्चजन्मस्मरणोत्पत्तेस्तत्कालमेव च ।
 'सौधमे' दृष्टवानेतदित्यज्ञासीच्छर्हापतिः ॥ ५२ ॥
 स मित्रचन्दनाशोभिः स्वस्थीभूयेत्यचिन्तयत् ।
 कथं मेलिष्यति स मे पूर्वजन्मसङ्गीदरः ॥ ५३ ॥
 तं ज्ञातुकामः श्लोकार्हेसमस्यामेवमार्षयत् ।
 आस्य दासीं गृहीं वंसीं मातङ्गावमरो तथा ॥ ५४ ॥

(१) स च च उ नूक्तिः ज्ञातवानेतं शोधमे दृष्टवानिति ।

अर्धश्लोकसमस्यां मे य इमां पूरयिष्यति ।
 रात्र्यार्धं तस्य दास्यामीत्यसावघोषयत्युरे ॥ ५५ ॥
 श्लोकार्धं तत्तु सर्वोपि कण्ठस्थं निजनामवत् ।
 पठन्नकार्षीत्यवार्धं न चापूरिष्ट कश्चन ॥ ५६ ॥
 तदा च पुरिमतालाच्चित्रजीवो महेभ्यसूः ।
 जातिस्मृतः प्रव्रजितो विहरन्नेकदा ययौ ॥ ५७ ॥
 तत्र कस्मिंश्चिदुद्याने प्रासुकस्थण्डिलस्थितः ।
 श्लोकार्धं तत्तु पठतः सोऽश्रीषोदारघट्टिकात् ॥ ५८ ॥
 एषा नौ षष्टिका जातिरन्योऽन्याभ्यां वियुक्तयोः ।
 श्लोकापरार्धमेवं स सम्पूर्णं तमपाठयत् ॥ ५९ ॥
 श्लोकापगर्हं तद्वाग्नः पुरस्तादारघट्टिकः ।
 पपाठ कः कविरिति तत्पृष्टस्तं मुनिं जगौ ॥ ६० ॥
 स पारितोषिकं तस्मै वितीर्थीत्यकण्ठया ययौ ।
 तन्नोद्याने मुनिं द्रष्टुं धर्मद्रुममिवोद्गतम् ॥ ६१ ॥
 वन्दित्वा तं मुनिं तत्र बाष्पपूर्णविलोचनः ।
 निषसादात्मिके राजा सखेजः पूर्वजन्मवत् ॥ ६२ ॥
 आशीर्वादं मुनिर्दत्त्वा कृपारसमहोदधिः ।
 अनुग्रहार्थं भूपस्य प्रारभे धर्मदेशनाम् ॥ ६३ ॥
 राजन्सारे संसारे सारमन्यन्न किञ्चन ।
 सारोऽस्ति धर्म एवैकः सरोजमिव कर्हमे ॥ ६४ ॥

शरीरं यौवनं लक्ष्मीः स्वास्थं मित्राणि बान्धवः ।
 सर्वमप्यनिलोद्भूतपताकाञ्चलचञ्चलम् ॥ ६५ ॥
 बहिरङ्गान् द्विषोऽजैवीर्यया साधयितुं महीम् ।
 अन्तरङ्गान् जय तथा मोक्षसाधनहेतवे ॥ ६६ ॥
 गृहाण यतिधर्मं तत्पृथक्कृत्य त्वजापरम् ।
 राजहंसो हि गृह्णाति विभज्य क्षीरमश्वसः ॥ ६७ ॥
 ब्रह्मदत्तस्ततोऽवादीद् दिव्या दृष्टोऽसि बान्धव ।
 इयं तवैव राज्यश्रीर्भुङ्क्ष्व भोगान् यथावृषि ॥ ६८ ॥
 तपसो हि फलं भोगाः सन्ति ते किं तपस्यसि ।
 उपक्रमेत को नाम स्वतः सिद्धे प्रयोजने ॥ ६९ ॥
 मुनिरुचे ममाप्यासन् धनदस्येव सम्यदः ।
 मया तास्तृणवत्पक्षा भवन्मरणभीरवः ॥ ७० ॥
 सौधर्मात्क्षीणपुष्पोऽस्मिन्नागतोऽसि महोत्तले ।
 इतोऽपि क्षीणपुष्पः सन् राज्ञा गा अधोगतिम् ॥ ७१ ॥
 आर्यं देशे कुले श्रेष्ठे मानुषं प्राप्य मोक्षदम् ।
 साधयस्वसुना भोगान् सुधया पायुषौषवत् ॥ ७२ ॥
 स्वर्गाश्रुत्वा क्षीणपुष्पौ भ्रान्तावावां कुयोनिषु ।
 यथा तथा स्मरन् राजन् किं बाल इव मुह्यसि ॥ ७३ ॥
 तन्नेवं बोध्यमानोऽपि नाबुद्ध वसुधाधवः ।
 कुतः क्षतनिदानानां बोधिबीजसमागमः ॥ ७४ ॥
 तमबोधितमं बुद्ध्वा जगाम मुनिरन्यतः ।
 कालादिदृष्टाहिना दष्टे कियत्तिष्ठन्ति मान्त्रिकाः ॥ ७५ ॥

घातिकर्षयाम्नाप्य केवलज्ञानमुत्तमम् ।
 भवोपघाहिकर्माणि हत्वा प्राप परं पदम् ॥ ७६ ॥
 ब्रह्मदत्तोऽपि संसारसुखानुभवलालसः ।
 सप्तातिवाहयामास शतानि शरदां क्रमात् ॥ ७७ ॥
 कदाचिन्प्राक्परिचितो द्विजः कश्चिज्जमाद तम् ।
 चक्रवर्तिन् स्वयं भुङ्क्ते यत्तस्मै देहि भोजनम् ॥ ७८ ॥
 ब्रह्मदत्तोऽप्यवांचक्षं मदक्षं द्विज दुर्जरम् ।
 चिरेण जीर्णमाणं तु सहोन्मादाय जायते ॥ ७९ ॥
 कदयोऽस्य वदानंऽपि धिक्कामिति वदन् द्विजः ।
 अभोजि सकुटुम्बोऽपि भूभुजा भोजनं निजम् ॥ ८० ॥
 निशायामथ विप्रस्य बीजादिव तदोदनात् ।
 शतशास्त्रः स्मरन्मादतकः प्रादुरभूद्भृशम् ॥ ८१ ॥
 अस्मात्जननीजामिच्छुषाव्यतिकरं मिथः ।
 पशुवत्सहपुत्रोऽपि विप्रः प्रवृत्तं रते ॥ ८२ ॥
 ततो विरामे यामिन्या द्विजो गृहजनस्य सः ।
 क्रिया दर्शयितुं स्वास्यमन्योऽन्यमपि नाशकत् ॥ ८३ ॥
 कूर्णानेन राज्ञोऽस्मि सकुटुम्बो विडम्बितः ।
 चिन्तयन्नित्यमर्षेण नगराक्षिरगाद्विजः ॥ ८४ ॥
 दूरादश्वत्थपत्राणि काणयन् शर्कराकणैः ।
 तेन कश्चिदजापालो दृष्ट्ये भ्रमता बहिः ॥ ८५ ॥
 मद्द्वैसाधनायालमसाविति विमृश्य सः ।
 तं मूर्खेनेव सत्कारेणादायैवमवोचत ॥ ८६ ॥

राजमार्गे गजार्कटो यः श्वेतच्छत्रचामरः ।
 याति कृष्ये दृष्टौ तस्य त्वया प्रक्षिप्य गोलिके ॥ ८७ ॥
 विप्रवाचमजापालः प्रतिपेदे तथैव ताम् ।
 पशुवत्पशुपाला हि न विमृश्य विधायिनः ॥ ८८ ॥
 सोऽथ कुक्षान्तरे स्थित्वा समं प्रक्षिप्य गोलिके ।
 'आस्फोटयद् दृष्टौ राज्ञो नास्त्रा नक्ष्त्रा विधेः खलु ॥ ८९ ॥
 सोऽङ्गरक्षैरजापालः ग्रामेऽश्विनैरिव द्विकः ।
 हन्यमानस्तमेवास्त्रद्विप्रं विप्रियकारकम् ॥ ९० ॥
 तच्छ्रुत्वा पार्थिवोऽवोचद्विग् धिग् जातिर्द्विजन्मनाम् ।
 यज्ञैते भुञ्जते पापास्तत्र भञ्जन्ति भाजनम् ॥ ९१ ॥
 यः स्नामीयति दातारं दत्त तस्मै वरं शुने ।
 न जातु दातुमुचितं कृतघ्नानां द्विजन्मनाम् ॥ ९२ ॥
 वञ्चकानां नृशंसानां श्रापदानां पलादिनाम् ।
 सृष्टिं द्विजानां योऽकार्षीन्निग्रहः प्रथमं हि सः ॥ ९३ ॥
 इति जल्पन्ननल्पकृत् पृथ्वीपतिरघातयत् ।
 सपुत्रबन्धुमित्रं तं विप्रं मशकमुष्टिवत् ॥ ९४ ॥
 दृष्टोऽन्वीकृतस्तेन हृदयेऽन्वीकृतः क्रुधा ।
 विप्रान् सोऽघातयत् सर्वान् पुरोधःप्रभृतीनपि ॥ ९५ ॥

(१) अथ च अस्फोटयत् ।

(२) अथ च ग्रामे ।

भोऽमात्यमादिदेशैवं नैवैरषां द्वित्रयानाम् ।
 विशालं स्थानमापूर्य्य निधेहि पुरतो मम ॥ ८६ ॥
 रौद्रमध्यवसायं तं गच्छो विज्ञाय मन्त्रापि ।
 श्लेष्मातकफलैः स्थालं पूरयित्वा पुरो न्यधात् ॥ ८७ ॥
 मुमुदे ब्रह्मदत्तोऽपि पाणिना संस्पृशन्मुहुः ।
 विप्राणां लोचनैः स्थालं माधु पूर्णमिति ब्रुवन् ॥ ८८ ॥
 स्वर्गं स्वीकृत्स्वपायाः पुष्पवत्यास्तथा नहि ।
 यथाऽऽसीद्ब्रह्मदत्तस्य तत्स्थालस्पर्शेन रतिः ॥ ८९ ॥
 न कदाचन स स्थालमपसारयदद्यतः ।
 दुर्मदो मदिगपात्रमिव दुर्गतिकारणम् ॥ ९० ॥
 विप्रनेत्रधियाऽसृक्तात् श्लेष्मातकफलानि सः ।
 फलाभिमुखपापद्रोः सञ्जयन्निव दीर्घदम् ॥ ९१ ॥
 तस्यानिवर्त्तकी रौद्राध्यवसायोऽत्यवर्द्धत ।
 अशुभं वा शुभं वाऽपि सर्वं हि महतां महत् ॥ ९२ ॥
 तस्यैवं वसुधेशस्य रौद्रध्यानानुबन्धिनः ।
 पापपङ्कवराहस्य ययुर्वर्षाणि षोडश ॥ ९३ ॥
 यातृषु षोडशयुतेषु समाश्रितेषु
 ममस्वर्गो ह्यतिपतिः परिपूरितायुः ।
 हिंसाऽनुबन्धिपरिणामफलानुरूपां
 तां सप्तमीं नरकलोकभुवं जगाम ॥ ९४ ॥ २७ ॥

पुनरपि हिंसकाच्चिन्दति ।

कुण्ठिर्वरं वरं पङ्कुरशरीरी वरं पुमान् ।

अपि सम्पूर्णसर्वाङ्गी न तु हिंसापरायणः ॥ २८ ॥

कुण्ठिर्विकलपाणिः वरमिति मनागिष्टे मन्तमव्ययं पङ्कुः पादविकलः कुम्भितं शरीरमशरीरं नञः कुत्सार्थत्वात् तद्व्यति यस्य संशरीरी कुष्ठौ विकलाङ्गः कुण्ठिपङ्कुकुष्ठिनस्ते हि विकलाङ्गत्वादेव हिंसामकुर्वन्तो मनाक् श्रेष्ठाः सम्पूर्णसर्वाङ्गीऽपि कृतपरिकरवन् हिंसापरायणः पुमान्नु श्रेष्ठः । ननु रौद्रध्यानपरायणस्य या हिंसा सा नरकहेतुत्वाच्चिन्द्याऽसु या तु शान्तिनिमित्तं प्रायश्चित्तभूता हिंसा या वा कुलक्रमायाता मत्स्यबन्धानामिव सा रौद्रध्यानरहितत्वाच्च दोषायेत्याह ॥ २८ ॥

हिंसा विघ्नाय जायेत विघ्नशान्त्यै कृताऽपि हि ।

कुलाचारधियाऽप्येषा कृता कुलविनाशनी ॥ २९ ॥

रौद्रध्यानमन्तरणायविदेकाग्रोभावा या शान्तिनिमित्तं कुलक्रमाद्वा हिंसा सा न केवलं पापहेतुः प्रत्युत विघ्नशान्तिनिमित्तं क्रियमाणा समरादित्यकथोक्तस्य यशोधरजीवस्य सुरेन्द्रदत्तस्येव पिष्टमयकुक्कुटवधरूपा विघ्नाय जायेत कल्पेत् अस्मत्कुलाचारोऽयमिति वृद्धाऽपि कृता हिंसा कुलमेव विनाशयति ॥ २९ ॥

इदानीं कुलक्रमायातामपि हिंसां परिहरन् पुमान् प्रशस्य
एवेत्याह ।

अपि वंशक्रमायातां यस्तु हिंसां परित्यजेत् ।

स श्रेष्ठः सुलस इव कालसौकरिकात्मजः ॥ ३० ॥

वंगः कुलं कुलक्रमायातामपि हिंसां यः 'परिहरेत् स श्रेष्ठः प्रशस्य
तमः सुलस इव तस्य विशेषणं कालसौकरिकात्मजः कालसौक-
रिकां नाम सौनिकस्तस्यात्मजः पुत्रः ।

यदाह—

'अपि इच्छन्ति य मरणं न य परपीडं कुर्वन्ति मणसा वि ।

जं सुविद्वच्चसुगइपहा सोयरिचसुघो जहा सुलसो ॥

सुलसकथानकं सम्प्रदायगम्यम् ।

मन्त्रायं—

महर्षिं मगधेष्वस्ति पुरं राजगृह्णामिधम् ।

तत्र श्रीबीरपादात्मभृङ्गोऽभूष्केणिको नृपः ॥ १ ॥

तस्य प्रियतमे नन्दाचिह्नं शीलभूषणं ।

अभूतां देवकीरोहिण्याविवानकदुन्दुभेः ॥ २ ॥

नन्दायां नन्दनो विश्वकुसुदानन्दचन्द्रमाः ।

नाम्नाऽभयकुमारोऽभूदुभयान्वयभूषणः ॥ ३ ॥

(१) अ परित्यजेत् ।

(२) अपि इच्छन्ति य मरणं न य परपीडं कुर्वन्ति मनसापि ।

ये सुविदितसुमतिपथाः सौकरिक सुतो अथा सुलसः ॥ १ ॥

राजा तस्य परिज्ञाय प्रकटं बुद्धिकौशलम् ।
 ददौ सर्वाधिकारित्वं गुणा हि गरिमास्पदम् ॥ ४ ॥
 अन्यदा श्रीमहावीरो विहरन् परमेश्वरः ।
 जगत्पूज्यः पुरे तस्मिन्नागत्य समवासरत् ॥ ५ ॥
 श्रुत्वा स्वामिनमायातं जङ्गमं कम्पपादपम् ।
 कृतार्थमानी तत्रागाम्यदितः श्रेणिको नृपः ॥ ६ ॥
 यथास्थानं निषण्णेषु देवादिवु जगद्गुरुः ।
 प्रारभे दुरितध्वंसादेशनीं धर्मदेशनाम् ॥ ७ ॥
 तदा कुष्ठगन्तकायः कश्चिदेत्य प्रणम्य च ।
 निषमादोपतीर्थेणमन्त्रं इव कुट्टिमे ॥ ८ ॥
 ततो भगवतः पादौ निजपूयस्त्रेण सः ।
 निःशङ्कश्चन्दनैव चर्चयामास भूयसा ॥ ९ ॥
 तद्दीप्य श्रेणिकः क्रुद्धो दध्यो वध्योऽयमुत्थितः ।
 पापीयान् यत्नगद्गर्तार्थवमागतनापरः ॥ १० ॥
 अत्रात्सरे जिनेन्द्रेण क्षुते प्रोवाच कुष्ठिकः ।
 म्रियस्वेत्यत्र जीवेति श्रेणिकेन क्षुते मति ॥ ११ ॥
 क्षुतेऽभयकुमारिण जीव वा त्वं म्रियस्व वा ।
 कालसौकरिकेणापि क्षुते मा जीव मा मृथाः ॥ १२ ॥
 जिनं प्रति म्रियस्वेति वचसा रुषितो नृपः ।
 इतः स्थानादुच्छ्रितोऽसौ ग्राह्य इत्यादिगद्गटान् ॥ १३ ॥

देशनान्ते महावीरं नत्वा कुष्ठो समुत्थितः ।
 रुद्धे श्रेणिकभटैः किरातैरिव शूकरः ॥ १४ ॥
 स तेषां पश्यतामेव दिव्यरूपधरः क्षणात् ।
 उत्पपाताम्बरे कुर्वन्कर्कषिस्वविडम्बनाम् ॥ १५ ॥
 पत्तिभिः कथिते राज्ञा क एष इति विस्मयात् ।
 विघ्नतो भगवानस्मै देवोऽमावित्यचीकथत् ॥ १६ ॥
 पुनर्विघ्नपयामास सर्वज्ञमिति भूपतिः ।
 देवः कथमभूदेष कुष्ठो वा केन हेतुना ॥ १७ ॥
 अथोव भगवानेवमस्ति वत्सेषु विन्मुता ।
 कौशाम्बी नाम पूस्तस्यां शतानीकोऽभवन्नृपः ॥ १८ ॥
 तस्यां नगर्यामेकोऽभून्नामतः सेडुको दिजः ।
 सौमा मदा दग्दिद्राणां मूर्खीणामवधिः परः ॥ १९ ॥
 गर्भिण्याऽभाणि सोऽन्यद्युर्बाह्या मृतिकर्माण ।
 भट्टानय छतं मर्ह्यं सद्वा नह्यन्यथा व्यथा ॥ २० ॥
 सोऽप्युवे तां प्रिये नास्ति मम कुत्रापि कौशलम् ।
 येन किञ्चिन्नभे क्वापि कलायाह्वा यदीश्वराः ॥ २१ ॥
 उवाच सा च तं भट्टं गच्छ सेवस्व पार्थिवम् ।
 पृथिव्यां पार्थिवादयो न कश्चित्कल्पपादपः ॥ २२ ॥
 तथेति प्रतिपद्यामौ नृपं पुष्पफलादिना ।
 प्रहसन्तः सेवितुं विप्रो रत्नेच्छुरिव सागरम् ॥ २३ ॥

कदाचिदथ कौशाम्बी चम्पेभेनामितैर्बलैः ।
 घनर्तुनेव मेघैर्द्यौरिक्ष्यत समन्ततः ॥ २४ ॥
 सानीकोऽपि शतानीको मध्यकौशाब्धि तस्मिन्वान् ।
 प्रतीक्षमाणः समयमन्तर्बिलमिवोरगः ॥ २५ ॥
 चम्पाधिपोऽपि कालेन बहुना सन्नसैनिकः ।
 प्रावृषि स्वाश्रयं यातुं प्रवृत्तो राजहंसवत् ॥ २६ ॥
 तदा पुष्पार्थमुद्याने गतः सेडुक ऐषत ।
 तं क्षीणसैन्यं प्रत्यूपे निवृभोडुमिवोडुपम् ॥ २७ ॥
 तूर्णमेव शतानीकं व्यजिघ्रपदसाविदम् ।
 याति क्षीणबलस्तेरिभन्मदं द्रु इवीरगः ॥ २८ ॥
 यद्यद्योत्तिष्ठसे तस्मै तदा ग्राह्यः सुखेन सः ।
 बलीयानपि खिन्नः सन्नखिन्नेनाभिभूयते ॥ २९ ॥
 तद्वचः साधु मन्वानो राजा सर्वाभिसारतः ।
 निःसमार शराभारसारनासोरदारुणः ॥ ३० ॥
 ततः पञ्चादपश्यन्तो नेशुद्यम्भेनसैनिकाः ।
 अर्चिन्तिततडित्पाते कां वीक्षितुमपि क्षमः ॥ ३१ ॥
 चम्पाधिपतिरकाङ्क्षः कान्दिशीकः पलायितः ।
 तस्य हस्त्यम्बकोशादि कौशाम्बीपतिरग्रहीत् ॥ ३२ ॥
 हृष्टः प्रविष्टः कौशाम्बीं शतानीको महामनाः ।
 उवाच सेडुकं विप्रं ब्रूहि त्वय्यं ददामि किम् ॥ ३३ ॥
 विप्रस्तमूचे याचिष्ये पृष्ट्वा निजकुटुम्बिनीम् ।
 पर्यालोचपदं नाभ्यो गृह्णितां गृह्णीषीं विना ॥ ३४ ॥

भट्टः प्रहृष्टो भट्टिन्ये तदर्शं शशंस सः ।
 चेतसा चिन्तयामास मा चैवं दुदिशानिनी ॥ ३५ ॥
 यद्यमुना याहयिष्ये नृपाद्वामादिकं तदा ।
 करिष्यत्यपरान्दाराभट्टाय विभवः खल ॥ ३६ ॥
 दिनं प्रत्येक आनोष्य'स्तथायामनभोजनम् ।
 दीनारो दक्षिणायां च याच्य इत्यन्वशात्पतिम् ॥ ३७ ॥
 ययाचे तत्तथा विप्रो राजाऽदात्तदृष्टिदम् ।
 करङ्कोऽब्धिमपि प्राप्य गृह्णात्यात्मांचितं पयः ॥ ३८ ॥
 प्रत्यहं तत्तथा लेभे प्राप्य सम्भावनां च सः ।
 पुम्ना राजप्रमादो हि वितनोति महर्घिताम् ॥ ३९ ॥
 राजमान्योऽयमित्येष नित्यं लोकैर्न्यमन्वत ।
 यस्य प्रसन्नो नृपतिस्तस्य कः स्यान्न सेवकः ॥ ४० ॥
 अग्रे भुक्तं चानयित्वा बभुजेऽनेकशोऽप्यसौ ।
 प्रत्यहं दक्षिणालोभाद्विन्धिग्लोभां हिजम्भनाम् ॥ ४१ ॥
 उपाचीयत विप्रोऽसौ विविधैर्दक्षिणाधनैः ।
 प्रामरत्पत्रपौत्रैश्च पादैरिव वटद्रुमः ॥ ४२ ॥
 स तु नित्यमजीर्णाक्षवमनाद्रूढगैरसैः ।
 आसैरभूदूषितत्वगवत्य इव लाजया ॥ ४३ ॥
 कुर्वी क्रमेण सञ्चरन् शीर्षघ्राणांक्रिपाणिकः ।
 तथैवाभुक्त राजाये सोऽहो हव्यवाडिव ॥ ४४ ॥

एकदा मन्त्रिभिर्भूपो विज्रसो देव कुष्ठसौ ।
 सञ्चरिष्युः कुष्ठरोगो नास्य योऽयमिहाशनम् ॥ ४५ ॥
 सन्त्यस्य नौरुजः पुत्रास्तेभ्यः कोऽप्यत्र भोज्यताम् ।
 'व्यङ्कितप्रतिमायां हि स्याप्यते प्रतिमान्तरम् ॥ ४६ ॥
 एवमस्त्विति राज्ञोक्तेऽमात्यैर्विप्रस्तथोदितः ।
 स्वस्थानेऽस्थापयन्मुत्रं गृहे तस्यां स्वयं पुनः ॥ ४७ ॥
 मधुमण्डकवदुत्तुद्रमक्षिकाजालमालितः ।
 पुनैर्गृहादपि बहिः कुटीरेऽक्षेपि न हिजः ॥ ४८ ॥
 बहिःस्थितस्य तस्याज्ञां पुत्रा अपि न चर्किरे ।
 दारुपात्रे ददुः किन्तु शुनकस्थेव भोजनम् ॥ ४९ ॥
 जुगुप्समाना वदध्वोऽपि तं भोजयितुमाययुः ।
 तिष्ठिबुर्बलितर्योवं मोटनोत्पटनासिकाः ॥ ५० ॥
 अथ सोऽचिन्तयद्दिप्रः श्रीमन्तोऽसौ मया कृताः ।
 एभिर्मुक्तोऽस्मान्नाट्य तीर्णान्भोभिस्तरण्ववत् ॥ ५१ ॥
 तोषयन्ति न वाचाऽपि तोषयन्त्येव माममी ।
 कुष्ठो कष्टो न सन्तुष्टोऽभव्य इत्यनुलापिनः ॥ ५२ ॥
 जुगुप्सन्ते यथैते मां जुगुप्साः स्युरसौ अपि ।
 यथा तथा करिष्यामीत्यानोऽप्यवोचदात्मजान् ॥ ५३ ॥
 उद्दिग्धो जीवितस्याहं कुलाचारस्वसौ सुताः ।
 सुमूर्खभिः कुटुम्बस्य देयो मत्तोक्षितः पशुः ॥ ५४ ॥

पशुरानीयतामेक इत्याकर्ष्यानुमोदिनः ।
 आनिन्धिरं तस्य पशुं पशुवन्मन्दबुद्धयः ॥ ५५ ॥
 सहस्र्योदस्य च स्वाङ्गमग्नेन व्याधिवर्त्तिकाः ।
 तेनाचारि पशुस्तावद्यावत् कुष्ठो बभूव सः ॥ ५६ ॥
 ददौ विप्रः स्वपुत्रेभ्यस्तं हत्वा पशुमन्यदा ।
 तदाश्वमजानन्तो मुग्धा बुभुजिरे च तं ॥ ५७ ॥
 तोषे स्वार्थाय यास्यामीत्यापृच्छ्य तनयान् हिजः ।
 ययावर्द्धमुखाऽरस्व शरण्यमिव चिन्तयन् ॥ ५८ ॥
 अत्यन्तद्विषितः सोऽटस्तटव्यां पयसे चिरम् ।
 अपश्यत्सुहृदमिव देशे नानाद्रुमं रुदम् ॥ ५९ ॥
 नीरं तीरतरुस्त्रस्तपत्रपुष्पफलं हिजः ।
 यीक्षमध्यन्दिनाकींशकथितं क्वाथवत्पपी ॥ ६० ॥
 सोऽपाद्यथा यथा वारि भूयोभूयस्तृषातुरः ।
 तथा तथा विरक्तोऽस्य बभूव कृमिभिः सह ॥ ६१ ॥
 स नोरुगामोत्कृतिभिरप्यष्टाभिर्हृदाश्रमा ।
 संनोन्नमर्वाण्यवो वसन्तेनैव पादपः ॥ ६२ ॥
 आरोग्यदृष्टो ववले विप्रः क्षिप्रं स्ववेश्मने ।
 पुंसां वपुर्विशेषोत्पृङ्गारो जम्भभूमिषु ॥ ६३ ॥
 स पुर्ण्यां प्रविगन् पौरैर्दृष्टो जातविस्मयैः ।
 देदीप्यमानो निर्मुक्तो निर्मोक इव पद्मगः ॥ ६४ ॥
 पौरैः पृष्टः पुनर्जात इवोद्भासः कथं त्वमि ।
 देवताराधनादस्मीत्याचचले स तु हिजः ॥ ६५ ॥

स गत्वा खगृहं ऽपश्यत्स्वपुत्रान् कुष्ठिनो मुदा ।
 मयाऽवशाफलं साधु दत्तमित्यवदत्त तान् ॥ ६६ ॥
 सुतास्तमेवमूषुष भवता तात निर्घृणम् ।
 विश्वस्तेषु किमस्मात्सु द्विवेदेदमनुष्ठितम् ॥ ६७ ॥
 लोकैराक्रुश्यमानोऽसौ राजन्नागत्य तं पुरम् ।
 आश्रयस्त्रीविकाहारं हारपालं निराश्रयः ॥ ६८ ॥
 तदाऽच वयमायाता हास्योऽस्मद्वर्मदेशनाम् ।
 श्रोतुं प्रचलितोऽमुञ्चन्तं विप्रं निजकर्मणि ॥ ६९ ॥
 हारांपविष्टः स हारदुर्गणामग्रतो बलिम् ।
 जन्मादृष्टमिवाभङ्क्त यथष्टं कष्टितः क्षुधा ॥ ७० ॥
 आकण्ठं परिभृत्ताग्रदोषाद्रीषोभणा च सः ।
 उत्पन्नया तृषाऽकारि मरुपान्य इवाकुलः ॥ ७१ ॥
 तत्तु हास्यभिया म्यानं त्यक्त्वा नागाश्रपादिषु ।
 अस्मौ जलचरान् जीवान् धन्यास्तेने तृषातुरः ॥ ७२ ॥
 आरटन् वारि वारीति स तृषार्त्तो व्यपद्यत ।
 इहेव नगरहारवाप्यामजनि दर्दुरः ॥ ७३ ॥
 विह्वलतो वयं भूयोऽप्यागमामिह पत्तनं ।
 लोकीऽस्मद्वन्दनार्थं च प्रचचाल ससम्भ्रमः ॥ ७४ ॥
 अस्मदागमनीदन्तं श्रुत्वाऽश्रोहारिणोमुखात् ।
 स भेकोऽचिन्तयद्विदं क्वाप्येवं श्रुतपूर्व्यहम् ॥ ७५ ॥
 जहापोह तनस्तस्य कुर्वाणस्य मुहुर्महुः ।
 स्वप्नस्मरणवज्जानिस्मरणं तन्मत्तनादभूत् ॥ ७६ ॥

स दध्नी दर्दुरथैव हारे संस्थाप्य मां पुरा ।
 हास्यो यं वन्दितुमगात्त आगाङ्गवानिह ॥ ७७ ॥
 यथैते यान्ति तं द्रष्टुं लोका यास्याम्यहं तथा ।
 सर्वमाधारणी गङ्गा नहि कस्यापि पैतृकी ॥ ७८ ॥
 ततोऽस्मद्वन्दनाहेतोस्तुत्योत्पुत्य सोऽध्वनि ।
 आयांस्तऽश्चक्षुरक्षुषो भेकः पञ्चत्वमाप्तवान् ॥ ७९ ॥
 दर्दुराङ्गोऽयस्येते देवोऽस्मद्वक्तिभाविनः ।
 भावना हि फलन्त्येव विनाऽनुष्ठानमप्यहो ॥ ८० ॥
 इन्द्रः सदस्युवाचेदमुपश्रेणिकमाहताः ।
 अथहृधानस्तदमां तत्परीक्षार्थमागतः ॥ ८१ ॥
 गोशीर्षचन्द्रेनायमानश्च चरणौ मम ।
 त्वद्वष्टिर्मोहनायान्यत्सर्वे व्यधित वैक्रियम् ॥ ८२ ॥
 अथोचे श्रेणिकः स्वामिचमङ्गल्यं प्रभोः क्षुर्त ।
 एषोऽन्येषां तु मङ्गल्यमङ्गल्यानि जगाद किम् ॥ ८३ ॥
 अथाचक्षते भगवान् किं भवेऽद्यापि तिष्ठसि ।
 शीघ्रं मां त्वं प्रयाहीति मां स्त्रियस्वेत्युवाच सः ॥ ८४ ॥
 स त्वां जगाद जीवेति जीवतस्ते यतः सुखम् ।
 नरके नरशार्दूलं मृतस्य हि गतिस्तव ॥ ८५ ॥
 जीवन् धर्मं विधत्ते स्याद्विमानऽनुत्तरं मृतः ।
 जीव स्त्रियस्य वेत्येवं तेनाभयमभाषत ॥ ८६ ॥
 जीवन् पापपरो मृत्वा सप्तमं नरकं व्रजेत् ।
 कालमीकरिकस्तेन प्रोचे मा जीव मा मृयाः ॥ ८७ ॥

तच्छ्रुत्वा श्रेणिको नत्वा भगवन्तं व्यजिज्ञपत् ।
 त्वयि नाथे जगन्नाथ कथं मे नरके गतिः ॥ ८८ ॥
 बभाषे भगवानेवं पुरा त्वमसि भूपते ।
 बह्वायुर्नरके तेन तत्तावत्त्वं गमिष्यसि ॥ ८९ ॥
 शुभानामशुभानां वा फलं प्राग् बह्वकर्मणाम् ।
 भोक्तव्यं तद् ह्ययमपि नान्यथा कर्तुमीश्वरं ॥ ९० ॥
 आद्यो भाविजिनश्चतुर्विंशतौ त्वं भविष्यसि ।
 पद्मनाभमिधो राजन् खेदं मा स्म कथास्ततः ॥ ९१ ॥
 श्रेणिकोऽथावदन्नाथ किमुपायोऽस्ति कोऽपि सः ।
 नरकाद्येन बन्धेऽहमन्धकूपादिवाञ्छलः ॥ ९२ ॥
 भगवान् व्याजहारेदं माधुष्यो भक्तिपूर्वकम् ।
 ब्राह्मण्या चेत्कपिलया भिक्षां टापयसे मुदा ॥ ९३ ॥
 कालसोकरिकात्मनां विमोचयसि वा यदि ।
 तदा ते नरकाग्नौ राजन् जायेत नान्यथा ॥ ९४ ॥
 सम्यगित्युपदेशं न हृदि हारमिवोद्धतम् ।
 प्रणम्य शीमहावीरं चचाल स्वाश्रयं प्रति ॥ ९५ ॥
 अचान्तरं परीक्षार्थं ददृग्वाङ्मेन भूपते ।
 अकार्यं विदधत्तापुः क्वर्त्तुं इव दर्शितः ॥ ९६ ॥
 तं दृष्ट्वा प्रवचनस्य मालिन्धं मा भवत्विति ।
 निवार्याकार्थतः साक्षा स्खल्यं प्रत्यगाकृतम् ॥ ९७ ॥
 स देवो दर्शयामास साध्वीमुदरिणीं पुनः ।
 कृपः शासनभक्त्यां लुगोप निजवेम्बनि ॥ ९८ ॥

प्रत्यक्षोऽयं देवोऽपि तमूचे साधु साधु भोः ।
 सम्यक्ज्ञात्वात्सवे नेव परितः स्वपदादिव ॥ ८८ ॥
 नृनाथ यादृशं शक्रः सदसि त्वामचीकथत् ।
 दृष्टस्तादृश एवासि मिथ्यावाचो न तादृशाम् ॥ १०० ॥
 दिवानिर्मितनक्षत्रश्रेणिकं 'श्रेणिकाय सः ।
 व्यश्राणयत्ततो हारं गोलकहितयं तथा ॥ १ ॥
 योऽमुं सन्धास्यते हारं कृटितं स मरिष्यति ।
 इत्युदोर्थं तिरोधस स्वप्रदृष्ट इवामरः ॥ २ ॥
 दिव्यं देव्यै ददौ हारं चैकणायै मनोहरम् ।
 गोलकहितयं तत्तु नन्दायै नृपतिर्मदा ॥ ३ ॥
 दानस्यास्यास्मि योम्येति सेष्यं नन्दा मनस्विनी ।
 आस्नात्य स्फोटयामास स्तम्भे तद्गोलकद्वयम् ॥ ४ ॥
 एकस्मात्कुण्डलद्वन्द्वं चन्द्रद्वन्द्वमिवामलम् ।
 देदीप्यमानमन्यन्मात्सीमयुग्मं च निःसृतम् ॥ ५ ॥
 तानि दिव्यानि रत्नानि नन्दा सागन्दमग्रहीत् ।
 अनभ्रर्हाष्टवक्त्राभो महतां स्वादचिन्तितः ॥ ६ ॥
 राजा ययाचे कपिलां साधुभ्यः श्रद्धयाऽन्विता ।
 भिक्षां प्रयच्छ निर्भिक्षां त्वां करिष्ये धनोच्चकैः ॥ ७ ॥
 कपिलोचे विधत्से मां सर्वां स्वर्णमयीं यदि ।
 हिनस्मि वा तथाऽप्येतदकृत्यं न करोम्यहम् ॥ ८ ॥

कालसौकरिकोऽप्युचै राज्ञा सूनां विमुच्यन् ।
 दास्येऽहमर्थमर्थस्य लोभात्त्वमसि सौनिकः ॥ ८ ॥
 सूनायां ननु को दोषो यया जीवन्ति मानवाः ।
 तां न जातु त्यजामीति कालसौकरिकोऽवदत् ॥ १० ॥
 सूनाव्यापारमेषोऽत्र करिष्यति कथं न्विति ।
 नृपः क्षिप्त्वाऽन्धकूपे तमहोरात्रमधारयत् ॥ ११ ॥
 अथ विज्ञपयामास गत्वा भगवते नृपः ।
 मोऽत्वाजि मौनिकः सूनामहोरात्रमिदं विभो ॥ १२ ॥
 सर्वज्ञोऽभिदधे राजन्नन्धकूपेऽपि मोऽवधीत् ।
 शतानि पञ्च महिषान् स्वयं निर्माय सृजयान् ॥ १३ ॥
 तद्वत्त्वा त्रेणिकोऽपश्यत् स्वयमुद्विजिते ततः ।
 धिगहो मे पुरा कर्म नान्यथा भगवद्भिरः ॥ १४ ॥
 पञ्च पञ्च शतान्यस्य महिषान्निघ्नतोऽन्धम् ।
 कालसौकरिकस्योच्चैः पापराशिरवर्धत ॥ १५ ॥
 इहापि रोगास्तस्यामन्दाकणैरतिदारुणाः ।
 पर्यन्तनरकप्राप्ते कपयुत्कलितरघेः ॥ १६ ॥
 हा तात हा मातरिति व्याधिबाधाकदर्शितः ।
 वध्यमानः शूकरवत्कालसौकरिकोऽवदत् ॥ १७ ॥
 सोऽङ्गनातूलिकापुष्पवीणाकण्ठितमार्जिताः ।
 दृष्टित्वग्नासिकाकर्णजिह्वाशूलान्धमन्धत ॥ १८ ॥
 ततस्तस्य सुतस्तादृक् स्वरूपं सुलसोऽखिलम् ।
 जगद् जगद्मायाभसायाभयदायिने ॥ १९ ॥

जचेऽभयस्त्वत्पिता यच्चक्रो तस्मेदृशं फलम् ।
 सत्यमत्युग्रपापानां फलमत्रैव लभ्यते ॥ २० ॥
 तथाऽप्यस्य कुरु प्रीत्यै विपरीतन्द्रियार्थताम् ।
 अमेध्यगन्धविध्वंसे भवेन्न जलमौषधम् ॥ २१ ॥
 अथैत्य सुलसस्तं तु कटुतिक्तान्यभोजयत् ।
 अपाययदपोऽत्युष्णास्तप्तपुसङ्घोदराः ॥ २२ ॥
 भूयिष्ठविष्टया सुष्ठु सर्वार्ङ्गीणं व्यलेपयत् ।
 जङ्घकण्टकमय्यां च शय्यायां पर्यसूषुपत् ॥ २३ ॥
 आवयामाम चक्रीवत्क्रमलकरवान् कटून् ।
 रक्षोवेतालकङ्कालघोररूपास्तदर्शयत् ॥ २४ ॥
 नैः प्रीतः सोऽब्रवीत्पुत्रं चिरात्स्वादय भोजनम् ।
 शीतं वारि मृदुः शय्या सुगन्धि च विलेपनम् ॥ २५ ॥
 शब्दः श्रुतिसुधाऽमूनि रूपास्त्येकं सुखं दृशोः ।
 भक्तेनापि त्वयाऽस्मात् किं वञ्चितोऽस्मि चिरं सुखात् ॥ २६ ॥
 तच्छ्रुत्वा सुलसो दध्याविदमत्रैव जन्मनि ।
 अहो पापफलं घोरं नरके किं भविष्यति ॥ २७ ॥
 सुलसे चिन्तयत्येवं स मृत्वा प्राप दारुणम् ।
 सप्तमे नरके स्थानमप्रतिष्ठानसंज्ञितम् ॥ २८ ॥
 कतोर्द्धदेहिकोऽभाणि सुलसः स्वजनैरिति ।
 पितुः त्रय पदं स्याम सनाथा हि त्वया यथा ॥ २९ ॥
 सुलसस्तानुवाचेदं करिष्ये कर्म नन्ददः ।
 किञ्चिन्नेमे फलं पित्राऽप्यचैवामुष्य कर्मणः ॥ ३० ॥

यथा मम प्रिया प्राणास्तथाऽन्यप्राणिनामपि ।
 स्वप्राणिनाय धिगहो परप्राणप्रसारणम् ॥ ३१ ॥
 हिंसाजोविकया जीवेत् कः प्रेक्ष्य फलमौदृशम् ।
 मरुत्कैकफलं ज्ञात्वा किंपाकफलमस्ति कः ॥ ३२ ॥
 अथ ते स्वजना प्रीयुः पापं प्राणिवधेऽत यत् ।
 तद्विभज्य ग्रहीष्यामो हिरण्यमिव गोविणः ॥ ३३ ॥
 त्वमेकं महिषं हन्या हनिष्यामोऽपरान् वयम् ।
 अत्यल्पमेव ते पापं भविष्यति ततो ननु ॥ ३४ ॥
 आदाय सुलभः पित्रं कुठारं पाणिना ततः ।
 तेनाजघ्ने निजां जङ्घां मूर्कितो निपपात च ॥ ३५ ॥
 लब्धसंज्ञस्ततोऽवादीत् 'माक्रन्दः करुणस्वरम् ।
 हा कुठारप्रहारं कठोरिणास्मि पीडितः ॥ ३६ ॥
 गृह्णीत बन्धवो यूयं विभज्य मम वेदनाम् ।
 स्यामल्पवेदनो येन पीडितं पात पात माम् ॥ ३७ ॥
 सुलभं त्वन्नमनमस्ते च प्रतिवभाषिरे ।
 पीडा कस्यापि केनापि ग्रहीतुं शक्यते किमु ॥ ३८ ॥
 सुलसो व्याजहारदं यद् व्यथामियतीमपि ।
 न मे ग्रहीतुमीशिष्वे तत्कथं नरकव्यथाम् ॥ ३९ ॥
 कृत्वा पापं कुटुम्बार्थं घोरां नरकवेदनाम् ।
 एकोऽमुत सङ्घिष्येऽहं स्थास्यत्यत्रैव बान्धवाः ॥ ४० ॥

हिंसां तन्न करिष्यामि पैत्रिकीमपि सर्वथा ।

पिता भवति यद्यन्धः किमन्धः स्यात्कुतोऽपि हि ॥ ४१ ॥

एवं आचरमाणस्य सुलसस्यातिपीडया ।

प्रतिजागरणायागादभयः श्रेणिकात्मजः ॥ ४२ ॥

परिरभ्य बभाषे तमभयः साधु साधु भोः ।

सर्वं ते श्रुतमस्माभिः प्रमोदादयमागताः ॥ ४३ ॥

पापात्पित्राटपक्रामन् कटेमादिव दूरतः ।

त्वमेकः आघ्यसे ऋन्त पक्षपातो गुणेषु नः ॥ ४४ ॥

सुलसं पंशलैर्गवमालापैर्धर्मवत्सलः ।

अनुमोद्य निजं धाम न जगाम नृपात्मजः ॥ ४५ ॥

स्नाननादृत्य सुलसो ग्रहीतद्वादशव्रतः ।

दीर्गत्वभोतोऽस्याज्जेनधर्मं रोरे इवेश्वरे ॥ ४६ ॥

कालसोकरिकित्मनुगिवेधं यस्यजित् कुलभवामपि हिंसाम् ।

स्वर्गसम्पददवीयमि तस्य अयमामविषयां न हि किञ्चित् ॥ १४७ ॥ ३० ॥

अथ हिंसां कुर्वन्नपि दमादिभिः पुण्यमर्जयत्येव

पापं च विगोधयदित्याह —

दमो देवगुरुपास्तिर्दानमध्ययनं तपः ।

सर्वमप्येतदफलं हिंसां चेन्न परित्यजेत् ॥ ३१ ॥

दम इन्द्रियजयः, देवगुरुपास्तिर्देवमेवा गुरुमेवा च, दानं पात्रेषु

द्रव्यविश्राणनं, अध्ययनं धर्मशास्त्रादेः पठनं, तपः कष्ट-

चान्द्रायणादि, एतद्दमादि सर्वमपि न तु किञ्चिदेव, अफलं

पुष्पार्जनपापक्षयादिफलरहितं चेद्यदि हिंसां शान्तिकहेतुं कुल-
क्रमायातां वा न परित्यजेन्न परिहरत् ॥ एवं तावन्मांसलुब्धानां
शान्तिकार्थिनां कुलाचारमनुपालयतां च या हिंसा सा
प्रतिषिद्धा ॥ ३१ ॥

इदानीं शास्त्रीयां हिंसां प्रतिषेधन् शास्त्रत्वेन वाऽऽक्षिपति—

विश्वस्तो मुग्धधीर्लोकः पात्यते नरकावनौ ।

अहो नृशंसैर्लोभाभ्यैर्हिंसाशास्त्रोपदेशकैः ॥ ३२ ॥

हिंसाशास्त्रं वक्ष्यमाणं तस्योपदेशका हिंसाशास्त्रोपदेशका मन्वा-
दयस्तैः किं विशिष्टैर्नृशंसैर्निर्देयैः । दयावान् हि कथं हिंसाशास्त्र-
मुपदिशत् । नृशंसत्वे हेतुमाह । लोभाभ्यैः मांसलोभाभ्यैः
स्वाभाविकविवेकविदेकिसंसर्गचक्षूरहितैः ।

यदाह—

एकं हि चतुरमलं सहजो विवेक-

स्तद्विद्विरेव मरु संवसतिर्द्वितीयम् ।

एतद्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्ध-

स्तस्यापमार्गचलनं खलु कोऽपराधः ॥ १ ॥

अहो इति निवेदे यतो विश्वस्तो विश्वस्तुः विश्वस्तुत्वे हेतुर्मुग्धधीः ।
चतुरवुद्धिर्हि कृत्याकृत्यं विवेचयन् न प्रतारकवचम्सु विश्वमिति
लोकः प्राकृतो जनः पात्यते क्षिप्यते नरकावनौ नरक-
पृथ्व्याम् ॥ ३२ ॥

हिंसाशास्त्रमेव यदाहुर्वित्यनेन प्रसुत्वं निर्दिशति—

यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा ।

यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः ॥३३॥

यज्ञार्थं यज्ञनिमित्तं स्वयंभुवा प्रजापतिना पशवः सृष्टा उत्पादिताः स्वयमेवेत्यर्थवादः अस्य जगतो विश्वस्य यज्ञो ज्योतिष्टोमादिः भूत्यै भूतिविभवः तस्मात्तत्र यो वधः स न वधो विज्ञेयः हिंसा-जन्तुस्य पापस्यानुत्पत्तेः । एवमुच्यते । कथं पुनर्यज्ञे हिंसादोषो नास्ति । उच्यते । हिंसा हिंस्यमानस्य महानपकारः प्राण-वियोगिन पुत्रदारधनादिवियांगिन वा सर्वानर्थोत्पत्तेर्दुष्कृतस्य वा नरकादिफलविपाकस्य प्रत्यामत्तेः । यज्ञे तु हतानामुपकारो नापकारः नरकादिफलानुत्पत्तेः ॥ ३३ ॥

एतदेवाह—

औषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा ।

यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितिं पुनः ॥३४॥

औषधो दर्भादयः पशवश्छागादयः वृक्षा यृपादयः तिर्यञ्चो गवाश्छादयः पक्षिणः कपिञ्जलादयः यज्ञार्थं यज्ञनिमित्तं निधनं विनाशं प्राप्ताः । यद्यपि केषाञ्चित्तत्र निधनं नास्ति तथापि या च यावर्ती च पीडा विद्यत इति सा निधनशब्देन लक्ष्यते । प्राप्नुवन्ति यान्ति उच्छ्रितिमुत्कर्षं देवगन्धर्वयोनित्वमुत्तरकुर्वादिषु दीर्घायु-ष्कादि च ॥ ३४ ॥

यावत्तः काश्चिच्छास्त्रे चोदिता हिंसास्ताः संचिष्य दर्शयति—

मधुपर्कं च यज्ञे च पितृदेवतकर्मणि ।

अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥ ३५ ॥

मधुपर्कः क्रियाविशेषः तत्र गोवधो विहितः यज्ञो ज्योति-
ष्टोमादिः तत्र पशुवधो विहितः पितरो देवतानि यत्र
कर्मस्थष्टकादौ तत्र आहं यद्वा पितॄणां देवतानां च कर्म
महायज्ञादि ॥ ३५ ॥

एष्वर्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्भिजः ।

आत्मानं च पशून्त्रैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥ ३६ ॥

एतानर्थान् भाषयितुं पशून् हिंसन् द्विज आत्मानं पशून्त्रैव
गतिं स्वर्गापवर्गलक्षणां गमयति प्रापयति वेदतत्त्वार्थविदिति
विदुषोऽधिकारित्वमाह ॥ ३६ ॥

हिंसाशास्त्रमनुय पुनस्तदुपदेशकानाक्षिपति—

यं चक्रुः क्रूरकर्माणः शास्त्रं हिंसोपदेशकम् ।

क ते यास्यन्ति नरके नास्तित्रिभ्योऽपि नास्तिकाः ॥ ३७ ॥

ये मन्वादयः क्रूरं निर्घृणं कर्म येषां ते क्रूरकर्माणः शास्त्रं
स्मृत्यादि हिंसाया उपदेशकं चक्रुः ते हिंसाशास्त्रकर्तारः क
नरके यास्यन्तीति विस्मयः ते चास्तिकाभासा अपि नास्तिकेभ्यो-
ऽपि नास्तिकाः परमनास्तिका इत्यर्थः ॥ ३७ ॥

उक्तं चेत्यनेन संवादश्लोकमुपदर्शयति—

वरं वराकश्चार्वाको योऽसौ प्रकटनास्तिकः ।

वेदोक्तितापमच्छद्मच्छन्नं रक्षो न जैमिनिः ॥ ३८ ॥

वरमिति मनागिष्टो जैमिन्यपेक्षया चार्वाको लोकायतिकः
वराक इति दम्भरहितत्वादनुकम्प्यः । तदेवाह । योऽसौ प्रकट
नास्तिकः । जैमिनिस्तु न वरं कुतः वेदोक्तितापमच्छद्म
तापमवेषस्तेन क्वन्नं रक्षो राक्षसः अयं हि वेदोक्तिं मुखे
कृत्वा सकलप्राणिवञ्चनात् मायावी राक्षस इव । यञ्चोक्तम् ।
यज्ञार्थं पशवः कृष्टा इति तदाज्ञात्वं निजनिजकर्मनिर्माण-
माहात्म्येन नानायानिषु जन्तवः समुत्पद्यन्त इति व्यलीकः
कस्यचित् सृष्टिवादः यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्येति त्वर्थवादः
पक्षपातमात्रं वधोऽवधो इति तृपहामपात्रं वचः यज्ञार्थं विनि-
हृतानां चौषध्यादीनां पुनरुच्छ्रयप्राप्तिः अह्वानभाषितं अकृत-
सुकृतानां यज्ञवधमात्रेणोच्छ्रितगतिप्राप्त्ययोगात् । अपिच । यज्ञ-
हननमात्रेण यदि उच्छ्रितगतिप्राप्तिस्तर्हि मातापित्रादीनामपि
यज्ञे वधः किं न क्रियते ।

यदाहुः—

नाहं स्वर्गफलोपभोगवृषितो नाभ्यर्थितस्त्वं मया

सन्तुष्टस्तृणभक्षणेन मततं माधो न युक्तं तव ।

स्वर्गं यान्ति यदि त्वया विनिहता यज्ञे ध्रुवं प्राणिनो

यज्ञं किं न करोमि मातृपितृभिः पुत्रैस्तथा बान्धवैः ॥१॥

मधुपर्कादिषु च हिंसा श्रेयसे नान्यत्रेति स्वच्छन्दभाषितं, को हि विशेषो हिंसाया येनैका श्रेयस्करी नान्येति । पुण्यात्मानस्तु सर्वाऽपि हिंसा न कर्त्तव्येत्याहुः ।

यथा—

'सर्वे जीवा वि दृच्छन्ति जीवितं न मरञ्जितं ।

तन्मा पाणिवहं घोरं निमग्न्या वञ्चयन्ति णम् ॥ १ ॥

यत्तूक्तं—

आत्मानं च पशूंश्चैव गमयत्युत्तमां गतिमिति ।

तदतिमहासाहसिकादन्यः को वक्तुमर्हति । अपि नाम पशो-
रहिंस्त्रस्याकामनिर्जरयोत्तमगतिलाभः संभवत् द्विजस्य तु
निशातलपाणिकाप्रहारपूर्वं सौनिकस्येव निर्दयस्य हिंसतः
कथमुत्तमगुतिसंभावनाऽपि स्यात् ॥ ३८ ॥

एतदेव विशेषाभिधानपूर्वकमुपसंहरन्नाह—

देवोपहारव्याजेन यज्ञव्याजेन येऽथवा ।

घ्नन्ति जन्तून् गतघृणा घोरां ते यान्ति दुर्गतिम् ॥३९॥

देवा भैरवचण्डिकादयस्तेभ्यः उपहारो बलिः स एव व्याजं दृष्ट-
तेन महानवमीमाघाष्टमीचैत्राष्टमीनमसितकादिषु देवपूजाच्छ-
-

(१) सर्वे जीवा अपि दृच्छन्ति जीवितुं न मर्तुम् ।

तन्मात् पाणिवहं घोरं निर्दयः। वञ्चयन्ति ॥ १ ॥

ना ये जन्तुघातं कुर्वन्ति ये च यज्ञव्याजिन गतवृणा निर्दयास्ते
घोरां रौद्रां दुर्गतिं नरकादिम्लक्षणां यान्ति अत्र देवोपहारव्याजि-
नेति विशेषाभिधानं यज्ञव्याजिनेत्युपसंहारः अपि च निराबाधं
धर्मसाधने स्वाधीने साबाधपराधीनधर्मसाधनपरिश्रहो न श्रेयान् ।

यदाहुः—

अके चक्षुषु विन्दत किमर्थं पर्वतं व्रजदिति ॥ ३८ ॥

एतदेवाह—

शमशीलदयामूलं हित्वा धर्मं जगद्धितम् ।

अहो हिंसाऽपि धर्माय जगद् मन्दबुद्धिभिः ॥ ४० ॥

शमः कषायेन्द्रियजयः शीलं सुखभावता दया भूतानुकम्पा एतानि
मूलं कारणं यस्य स तथा धर्मोऽभ्युदयनिःश्रेयसकारणं तं किं
विशिष्टं जगद्धितं, हित्वा उपेक्ष्य शमशीलादीनि धर्मसाधनान्युपे-
क्ष्यत्यर्थः, अहो इति विस्मये हिंसा अपि धर्मसाधनबहिर्भूता धर्म-
साधनत्वेन मन्दबुद्धिभिरुक्ता सर्वजनप्रसिद्धानि शमशीलादीनि
धर्मसाधनान्युपेक्ष्य अधर्मसाधनमपि हिंसां धर्मसाधनत्वेन प्रति-
पादयतां परेषां व्यक्तैव मन्दबुद्धिताः । एवं तावत्सोभमूला
शान्त्यर्था कुलक्रमायाता यज्ञनिमित्ता देवोपहारहंतुका च हिंसा
प्रतिषिद्धा ॥ ४० ॥

पितृनिमित्ता अवशिष्यते तां प्रति निषेधितुं परगार्होपायां
षट्सौकीमनुवदति—

हविर्यच्चिरगात्राय यच्चानन्थाय कल्पते ।

पितृभ्यो विधिवद्दत्तं तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ४१ ॥

चिररात्रशब्दो दीर्घकालवचनः यच्चानन्थाय केनचिद्विषा दीर्घ-
कालतृप्तिर्जायते केनचिदनन्तैव तदुभयं प्रवक्ष्यामि ॥ ४१ ॥

तिलैर्ब्रीहिभ्यवैमर्षैरङ्गिर्मूलफलेन वा ।

दत्तेन मासं प्रीयन्ते विधिवत्पितरौ नृणाम् ॥ ४२ ॥

तिलादियद्दत्तं नेतरपरिसंख्यानार्थमपि तूपात्तानां फलविशेषप्रद-
शनार्थम् । एतैर्विधिवद्दत्तैः पितरौ मासं प्रीयन्ते ॥ ४२ ॥

द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन् मासान् हरिणेन तु ।

चौरभेणाय चतुरः शाकुनेनेह पञ्च तु ॥ ४३ ॥

मत्स्याः पाठीनकाद्याः, हरिणा मृगाः, चौरभ्रा मेघाः, शकुनय
आरख्यकुक्कुटाद्याः ॥ ४३ ॥

षण्मासांश्छागमांसेन पार्षतेनेह सप्त वै ।

अष्टावेणस्य मांसेन गौरवेण नवैव तु ॥ ४४ ॥

छागश्छगलः, पृषतेणरुखो मृगजातिविशेषवचनाः ॥ ४४ ॥

दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।

शशकूर्मयोर्मंसेन मासानिकादशैव तु ॥ ४५ ॥

वराह आरख्यशुकरः ॥ ४५ ॥

संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन तु ।

वार्षीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ ४६ ॥

श्रुतानुमितयोः श्रुतसंबन्धस्य बन्नीयस्वाङ्गव्येन पयसा पायसेन च संबन्धो न मांसेन प्राकरणिकेन, अन्ये तु व्याख्यानयन्ति मांसेन गव्येन पयसा पायसेन वा पयसो विकारः पायसं दध्नादि पयः-संस्कृते त्वोदने प्रसिद्धिः वार्षीणसो जरच्छागः यस्य पिबतो जलं त्रीणि स्पृशन्ति जिह्वा कर्णौ च ॥

यदाह—

त्रिपिबं त्विन्द्रियक्षीणं श्वेतं तृडमजापतिम् ।

वार्षीणसं तु तं प्राङ्मुख्यञ्जिकाः पितृकर्मसु ॥ १ ॥ ४६ ॥

पितृनिमित्तहिंसोपदेशकं शास्त्रमनूय तदुपदिष्टां हिंसां दूषयति—

इति स्मृत्यनुसारेण पितृणां तर्पणाय या ।

मूढैर्विधीयते हिंसा साऽपि दुर्गतिहेतवे ॥ ४७ ॥

इति पूर्वोक्ता या स्मृतिर्धर्मसंहिता तस्या अनुसारणालम्बनेन पितरः पितृवंशाः ।

वच्छ्रुतिः—

पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय पिण्डं निर्वपेदिति ।

तेषां तर्पणाय तृप्तये मूढैरविचारकैर्या हिंसा विधीयते सापि न केवलं मांसलोभादिनिमित्ता दुर्गतिहेतवे नरकाय न हि स्वल्पाऽपि काचिहिंसा न नरकादिनिबन्धनं यत्तु पितृतृप्तिप्रपञ्चवर्धनं

तन्मुग्धबुद्धिप्रतारणमात्रं न हि तिलव्रीह्यादिभिर्मत्स्यमांसादिभिर्वा
परामूनां पितॄणां तृप्तिरुत्पद्यते ।

यदाह —

सृतानामपि जन्तूनां यदि तृप्तिर्भवेदिह ।

निर्वाणस्य प्रदीपस्य स्नेहः संवर्धयेच्छिखाम् ॥ १ ॥ इति

न केवलं हिंसा दुर्गतिहेतुरेव किं तु हिंस्यमानैर्जन्तुभिर्दरीध-
निबन्धनत्वेन स्वस्यापि इहामुक्तं च हिंसाहेतुतया भयहेतुः ॥४७॥

अहिंसस्य तु सर्वजीवाभयदानशीलस्य न कुतोऽपि

भयमस्तीत्याह—

यो भूतेष्वभयं दद्याद्भूतैर्भ्यस्तस्य नो भयम् ।

यादृश्वितोर्यते दानं तादृगामाद्यते फलम् ॥ ४८ ॥

स्यष्टम् ॥ ४८ ॥

एवं तावहिंसापराणां मनुष्याणां नरकादि हिंसाफलमभिहितं
सुराणामपि हिंसकानां जुगुप्सनीयचरितानां मूढजनप्रसिद्धं
पूज्यत्वं परिदेवयते—

कोदण्डदण्डचक्रासिशूलशक्तिधराः सुराः ।

हिंसका अपि हा कष्टं पूज्यन्ते देवताधिया ॥४९॥

हा कष्टमित्यतिशयनिर्वेदे हिंसका अपि रुद्रप्रभृतयः सुराः प्राक्तनै-
र्जनैः पूज्यन्ते विविधपुष्पोपहारादिभिरर्च्यन्ते ते च यथाकथञ्चिद-
भ्यर्च्यतां नाम केवलं देवताबुद्धिस्तत्र विरुद्धा इत्याह देवताधिया
हिंसकत्वे विशेषणद्वारेण हेतुमाह कोदण्डदण्डचक्रासिशूलशक्ति-

धरा इति कोदण्डादिधरत्वाहिंसकाः हिंसकत्वमन्तरेण कोदण्डा-
दीनां धारयितुमशुक्तत्वात् कोदण्डधरः शङ्करः दण्डधरो यमः
चक्रामिधरो विष्णुः शूलधरो शिवौ शक्तिधरः कुमारः उप-
लक्षणमन्येषां शस्त्राणां शस्त्रधराणां च ॥ ४८ ॥

एवं प्रपञ्चतो हिंसां प्रतिषिध्य तद्विपक्षभूतमहिंसाव्रतं

श्लोकद्वयेन स्तोति—

मातेव सर्वभूतानामहिंसा हितकारिणी ।

अहिंसैव हि संसारमरावमृतसारणिः ॥ ५० ॥

अहिंसा दुःखदावाग्निप्रावृषेण्यघनावली ।

भवभमिरुगार्त्तानामहिंसा परमौषधी ॥ ५१ ॥

अष्टम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥

अहिंसाव्रतस्य फलमाह—

दीर्घमायुः परं रूपमार्गेयं आघनीयता ।

अहिंसायाः फलं सर्वं किमन्यत्कामदैव सा ॥ ५२ ॥

अहिंसापरो हि परंप्रामायुर्वर्द्धयन्नगुरूपमेव जन्मान्तरे दीर्घायुर्द्वं
लभते तथैव पररूपमविनाशयन् प्रकष्टं रूपमाप्नोति तथैव
चास्वास्थ्यहेतुं हिंसां परिहरन् परमस्वास्थ्यरूपमार्गेयं लभते
सर्वभूताभयप्रदश्च तेभ्य आत्मनः आघनीयतामश्रुते एतत्सर्व-
महिंसायाः फलं कियद्वा शृङ्गग्राहिकया वक्तुं शक्यते । इत्याह
किमन्यत्कामदैव सा यद्यत्कामयते तत्तस्मै ददाति उपलक्षणमेतद-
कामितस्यापि स्वर्गापवर्गादेः फलस्य दानात् ।

अचान्तरे श्लोकः—

हेमाद्रिः पर्वतानां हरिरमृतभुजां चक्रवर्ती नराणां
शोतांशुर्व्योतिषां स्वस्तरवनिरुहां चण्डरोचिर्यहाणाम् ।
सिन्धुस्तोयाशयानां जिनपतिरसुरामर्त्यमर्त्याधिपानां
यद्वत्तद्वद्वतानामधिपतिपदवीं यात्यहिंसा किमन्यत् ॥ १ ॥

उक्तमहिंसाव्रतम् ॥ ५२ ॥

अथ स्रुतव्रतस्यावसरस्तच्च नालीकविरतिव्रतमन्तरणीप-
पद्यते, न च तत्फलमनुपदर्श्यालीकाद्विरतिं कारयितुं शक्यः पर-
द्वत्यलीकफलमुपदर्श्य तद्विरतिमुपदर्शयति—

मन्मनत्वं काहलत्वं मूकत्वं मुखरोगिताम् ।

वीक्ष्यासत्यफलं कन्यालीकाद्यसत्यमुत्सृजत् ॥ ५३ ॥

मन एव मन्तुं यत्र तन्मन्मनं परस्याप्रतिपादकं वचनं तद्योगात्पुरुषो-
ऽपि मन्मनस्तस्य भावो मन्मनत्वं १ काहलमव्यक्तवर्धं वचनं
तद्योगात्पुरुषोऽपि काहलस्तस्य भावः काहलत्वं २ मूकोऽवाक्
तस्य भावो मूकत्वं ३ मुखस्य रोगा अपजिह्वाद्यस्तेऽस्य सन्ति
मुखरोगी तस्य भावो मुखरोगिता ४ एतत्सर्वमसत्यफलं वीक्ष्य
शास्त्रबलेनोपलभ्यासत्यं स्थूलासत्यमुत्सृज्यावकः ।

यदाह—

मूका जडाश्च विकला वाग्हीना वाग्जुगुप्सिताः ।

पूतिगन्धमुखाश्चैव जायन्तेऽनृतभाषिणः ॥ १ ॥ ५३ ॥

असत्त्वं च तच्च कन्यालीकादि वक्ष्यमाणम् तदेवाह—

कन्यागोभूम्यलीकानि न्यासापहरणं तथा ।

कूटसाक्ष्यं च पञ्चेति स्थूलासत्त्वान्यकीर्त्तयन् ॥ ५४ ॥

कन्यालीकं १ गवालीकं २ भूम्यलीकं ३ न्यासापहरणं ४ कूटसाक्ष्यं
च ५ एतानि पञ्च स्थूलासत्त्वान्यकीर्त्तयन् जिनाः । तच्च कन्या-
विषयमलीकं कन्यालीकं भिन्नकन्यामभिधां विपर्ययं वा वदती
भवति ; इदं च सर्वस्य कुमारादिद्विपदविषयस्थालीकस्योप-
लक्षणं १ गवालीकमन्पक्षीरां बहुक्षीरां विपर्ययं वा वदतः,
इदमपि सर्वचतुष्पदविषयस्थालीकस्योपलक्षणं २ भूम्यलीकं
परसत्त्वामप्यात्मादिसत्त्वां विपर्ययं वा वदतः, इदं च शेषपाद-
पाद्यपदद्वयविषयस्थालीकस्योपलक्षणं ३ अथ द्विपदचतुष्पदापद-
ग्रहणमेव कक्ष्यात्तु कृतम् । उच्यते । कन्याद्यलीकानां लोके
अतिगर्हितत्वेन कूटत्वादिति । न्यस्यते रक्षणायान्यस्मै समर्प्यते
इति न्यासः सुवर्णादिः तस्यापहरणमपलापस्तद्वचनं स्थूलशृषा-
वादः इदं चानेनैव विशेषेण पूर्वालीकेभ्यो भेदेनोपात्तं ; कूटसाक्ष्यं
प्रमाणीकृतस्य लक्ष्मामत्सरादिना कूटं वदतः, यथाहमत्र साक्षी
अस्य च परकीयपापसमर्थकत्वलक्षणविशेषमाश्रित्य पूर्वभ्यो भेदे-
नोपन्यासः, एतानि क्लिष्टाशयसमुत्पत्त्यात् स्थूलासत्त्वानि ॥ ५४ ॥

एतेषां स्थूलालीकत्वे विशेषणद्वारेण हेतुमुपन्यस्य प्रतिषेधमाह—

सर्वलोकविरुद्धं यद्यद्विश्वसितधातकम् ।

यद्विपक्षस्य पुण्यस्य न वदेत्तदसूत्रतम् ॥ ५५ ॥

सर्वलोके विशदत्वात् कन्यागोभूयस्त्रीकानि न वदेत् विश्व-
सितघातकत्वाद्वासापलापं न वदेत् पुण्यस्य धर्मस्य विपक्षरूपोऽ-
धर्मस्य हि वदन् प्रमाणीकृतो विवादिभिरभ्यर्थ्यते धर्मं ब्रूया-
न्नाधर्ममिति । इति धर्मविपक्षत्वात्कूटसाक्ष्यं न वदेत् ॥ ५५ ॥

असत्यस्य फलविशेषमुपदर्शयंस्तत्परिहारमुपदिशति —

असत्यतो लघीयस्त्वमसत्याहचनीयता ।

अधोगतिरसत्याच्च तदसत्यं पणित्यजेत् ॥ ५६ ॥

लघीयत्वं वचनीयता चासत्यस्यैहिकं फलं, अधोगतिरामु-
ष्मिकम् ॥ ५६ ॥

अथ भवतु क्लिष्टाशयपूर्वस्यासत्यस्य निषेधः, प्रामादिकस्य
तु का वाचंस्याह—

असत्यवचनं प्राप्तः प्रमादेनापि नो वदेत् ।

श्रेयांसि येन भज्यन्ते वात्ययेव महाद्रुमाः ॥ ५७ ॥

आस्तां क्लिष्टाशयपूर्वकमसत्यवचनं, प्रामादिकमप्यज्ञानसंशयादि-
जनितवचनं न वदेत् येन प्रामादिकेनासत्यवचनेन श्रेयांसि भङ्ग-
मुपयान्ति वात्ययेव महाद्रुमा इति दृष्टान्तः ।

यदाहुर्महर्षयः—

‘अहश्चान्नि य कालश्चिः पशुप्यन्नमणागए ।

जमहं तु न जानीज्जा एवमेअं ति णो वए ॥ १ ॥

(१) आतां च काले प्रत्यक्षमनागतं ।

अर्थः तु न जानीयात् एवमेतत् इति नो वदेत् ॥ १ ॥

* क ख ग छ ह अङ्गानि ।

'अइअन्नि य कालन्नि* पञ्चुप्पसमणागए ।

जत्थ संका भवे तं तु, एवमेअं ति णो वए ॥ २ ॥

'अइअन्नि य कालन्नि* पञ्चुप्पसमणागए ।

निस्संकिअं भवे जं तु, एवमेअं तु निद्दिसे ॥ ३ ॥

एतच्चासत्यं चतुर्धा । भूतनिष्ठो, अभूतोद्भावनं, अर्थान्तरं, गर्हा च । भूतनिष्ठो यथा । नास्त्यात्मा, नास्ति पुण्यं, नास्ति पापं चेत्यादि । अभूतोद्भावनं यथा । सर्वगत आत्मा श्यामाक-
तन्दुनमात्रो वा । अर्थान्तरं यथा । गामश्वमभिदधतः । गर्हा तु
त्रिधा । एका सावयव्यापारप्रवर्त्तनी ; यथा ज्ञेयं कृषेत्यादि ।
द्वितीया अप्रिया ; काणं काणमिति वदतः । तृतीया आक्षीप-
रूपा ; यथा अरे बान्धकिनेय इत्यादि ॥ ५७ ॥

अतिपरिक्लृणीयत्वमसत्यवचनस्य दर्शयन् पुनरर्थैकिकान्

दोषानाह—

असत्यवचनद्वैरेविषादाप्रत्ययादयः ।

प्रादुःषन्ति न के दोषाः कुपय्याद्वाधयो यथा ॥५८॥

वैरं विरोधः, विषादः पश्चात्तापः, अप्रत्ययोऽविश्वासः । आदि-
ग्रहणाद्राजावमानादयो गृह्यन्ते ॥ ५८ ॥

(१) अतीति च काले प्रत्युत्पन्नमनागते ।

यत्न शङ्का भवेत्तत् एवमेतत् इति नो वदेत् ॥ २ ॥

(२) अतीति च काले प्रत्युत्पन्नमनागते ।

नि शङ्कितं भवेत्तत् एवमेतत् तु निर्दिशेत् ॥ ३ ॥

* अ इ ए ओ अन्नि ।

आमुष्मिकं मृषावादस्य फलमाह—

निगोदेष्वथ तिर्यक्षु तथा नरकवासिषु ।

उत्पद्यन्ते मृषावादप्रमादेन शरीरिणाः ॥ ५६ ॥

निगोदा अनन्तकायिका जीवास्तेषु, तिर्यक्षु गोब्रह्मीवर्दन्यायेन
शेषतिर्यग्योनिषु, नरकवासिषु नैरयिकेषु ॥ ५६ ॥

इदानीं मृषावादपरिहारे अन्वयव्यतिरेकाभ्यां

कालिकाचार्यवसुराजौ दृष्टान्तावाह—

ब्रूयाद्वियोपरोधाद्वा नासत्यं कालिकार्यवत् ।

यस्तु ब्रूते स नरकं प्रयाति वसुराजवत् ॥ ६० ॥

भिया सरणादिभयेन, उपरोधाद्वास्तित्वादसत्यं न ब्रूयात् । यस्तु
ब्रूते भियोपरोधाद्वा इत्यत्रापि संबन्धनीयं, दृष्टान्तौ संप्रदाय-
गम्यौ ।

स चायम् ।

अस्ति भूरमणीमीलिमणितुरमणी पुत्री ।

यथार्थनामा तत्तामीञ्जितशत्रुर्महीपतिः ॥ १ ॥

रुद्रेति नामधेयेन ब्राह्मणी तत्र विद्युता ।

दत्त इत्यभिधानेन तस्याः पुत्रो बभूव च ॥ २ ॥

दत्तो नितान्तदुर्दान्तो द्यूतमहाप्रियः सदा ।

सेवितुं तं महीपालं प्रवृत्तो वर्त्तनञ्छया ॥ ३ ॥

राज्ञा प्रधानीचक्रैस्सौ क्रायावत्पारिपाशकः ।

आरोहयोपसर्पन्त्या विषवक्त्रेऽपि द्रुमः ॥ ४ ॥

विभेद प्रकृतीरेष राजानं निरवासयत् ।

पापात्मानः कपोताश्च स्वाश्रयोच्छेददायिनः ॥ ५ ॥

तस्य राज्ञो दुरात्माऽसी राज्ये स्वयमुपाविशत् ।

क्षुद्रः पादान्तदानेऽपि क्रामत्युच्छीर्षकावधि ॥ ६ ॥

पशुहिंसोक्तान् यज्ञानज्ञो धर्मधिया व्यधात् ।

धूर्मर्मलिनयन् विश्वं समूर्त्तंरिव पातकैः ॥ ७ ॥

विहरन् कालिकार्याख्ययाचार्यस्तस्य मातुलः ।

तत्राजगाम भगवानङ्गवानिव संयमः ॥ ८ ॥

तत्समीपमनापिबुर्दत्तो मिथ्यात्वमोहितः ।

अत्यर्थं प्रार्थितो माता मातुनाभ्यर्णमाययौ ॥ ९ ॥

मत्तोऽन्तप्रमत्ताभो दत्तोऽपृच्छत्तमुद्भटम् ।

आचार्यं यद्वि जानासि यज्ञानां ब्रूहि किं फलम् ॥ १० ॥

उवाच कालिकाचार्यो धर्मं पृच्छसि तच्छृणु ।

तत्परस्य न कर्त्तव्यं यदादिप्रियमात्मनः ॥ ११ ॥

ननु यत्तत्फलं पृच्छामि दत्तोदितं पुनः ।

सूरिकृत्वे न हिंसादि श्रेयसे किन्तु पापने ॥ १२ ॥

पुनस्तदेव साक्षेपं पृष्टो दत्तेन दुर्धिया ।

समीपवसुवाचार्यो यज्ञानां नरकः फलम् ॥ १३ ॥

दत्तः क्रुद्धोऽभ्यधादेवमिह कः प्रत्ययो वद ।

चार्योऽप्यूर्ध्वं शकुभ्यां त्वं पश्यसे सप्तमेऽहनि ॥ १४ ॥

दत्तः कोपादुदस्तभूररुणीकृतलोचनः ।

भूताविष्ट इवोवाच प्रत्ययोऽत्रापि को ननु ॥ १५ ॥

अथोचे कालिकार्योऽपि श्वकुम्भीपचनात्पुनः ।
 तस्मिन्नेवाङ्गाकक्षात्ते मुखे विष्टा प्रवेक्ष्यति ॥ १६ ॥
 रोषाद् दत्तो जगादेदं तव शत्रुः कुतः कदा ।
 न कुतोऽपि स्वकाले द्यां यास्यामीत्यवदन्मुनिः ॥ १७ ॥
 अमुं निरुन्ध दुर्बुद्धिमिति दत्तेन रोषतः ।
 आदिष्टैः कालिकाचार्यै ररुधे दण्डपूरुषैः ॥ १८ ॥
 अथ दत्तात् समुद्दिग्नाः सामन्ताः पापकर्मणः ।
 आङ्गवाद्यं दृपं तस्मै दत्तमर्पयितुं किल ॥ १९ ॥
 दत्तोऽपि शङ्कितस्तस्यो निलीनो निजवेश्मनि ।
 कण्ठोरवरवत्स्तो निकुञ्ज इव कुञ्जरः ॥ २० ॥
 स विस्मृतदिनो देवादागतं सप्तमे दिने ।
 बहिर्निर्गन्तुमारुह्य राजमार्गानरक्षयत् ॥ २१ ॥
 तत्रैको मालिकः प्रातर्विशन् पुण्यकरण्डवान् ।
 चक्रे वगातुरो विष्टां भीतः पुष्पैः प्यधत्त च ॥ २२ ॥
 इहाहनि कनिष्ठामि पशुवन्मुनिपांसनम् ।
 चिन्तयन्निति दत्तोऽपि निर्ययौ सादिभिर्वृतः ॥ २३ ॥
 एकेन वलाताऽश्वेन विष्टोत्क्षिप्ता खुरेण सा ।
 दत्तस्य प्राविशश्चाश्वे नामत्या 'यमिनां गिरः ॥ २४ ॥
 शिलास्फालितवत्सद्यः श्लथाङ्गो विमनास्ततः ।
 स सामन्ताननापृच्छ्य ववले स्वगृहं प्रति ॥ २५ ॥

नाऽस्मन्मन्त्रोऽसुना ज्ञात इति प्रकृतिपूरुषः ।
 गृहमप्रविशन्नेव बद्धा दध्ने स गौरिव ॥ २६ ॥
 अथ प्रकाशयंस्तेजो निजं राजा चिरन्तनः ।
 प्रादुरासीत्तदानीं स निशात्यय इवार्यमा ॥ २७ ॥
 सोऽहिः करण्डनिर्यात इव दूरं ज्वलन् क्रुधा ।
 दत्तं शकुभ्रां नरककुभ्रामिव तदाऽक्षिपत् ॥ २८ ॥
 अधस्तात्ताप्यमानायां कुभ्रां भ्रानोऽन्तरा स्थिताः ।
 दत्तं विदद्रुः परमाधार्मिका इव नारकम् ॥ २९ ॥
 निरस्तभूपालभयोपरोधः श्रीकालिकाचार्य इवैवमुच्चैः ।
 सत्यव्रतत्वाण्णक्तप्रतिज्ञो न जातु भाषेत मृषा मनीषी ॥ ३० ॥

॥ इति कालिकाचार्यदत्तकथानकम् ॥

अस्ति चेदिषु विख्याता नाम्ना शक्तिमती पुरी ।
 शक्तिमत्याख्यया नद्या नर्मसख्यैव शोभिता ॥ १ ॥
 पृथ्वीमुकुटकल्पायां तस्यां तेजोभिरद्भुतः ।
 माणिक्यमिव पृथ्वीशोऽभिचन्द्रो नामतोऽभवत् ॥ २ ॥
 सूरुः सूरुतवाक्त्रस्य वसुरित्याभिधानतः ।
 अजायत महाबुद्धिः पाण्डोरिव युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥
 पार्श्वे क्षीरकदम्बस्य गुरोः पर्वतकः सुतः ।
 राजपुत्रो वसुञ्छात्रो नारदश्चापठस्त्रयः ॥ ४ ॥
 सौधोपरि शयानेषु तेषु पाठश्चमाचिशि ।
 चारणश्चमणौ व्योम्नि यान्तावित्यूचतुर्मिथः ॥ ५ ॥

एषामेकतमः स्वर्गं गमिष्यत्यपरां पुनः ।
 नरकं यास्यतस्तच्चायौषीत्क्षीरकदम्बकः ॥ ६ ॥
 तच्छ्रुत्वा चिन्तयामास खिन्नः क्षीरकदम्बकः ।
 मय्यप्यध्यापके शिष्यो यास्यतो नरकं हहा ॥ ७ ॥
 एभ्यः कौ यास्यति स्वर्गं नरकं कौ च यास्यतः ।
 जिज्ञासुर्गित्युपाध्यायस्तांस्त्रीन् युगपदाहृत ॥ ८ ॥
 यावपूर्णं समर्प्यैषामेकैकं पिष्टकुक्कुटम् ।
 स ऊचेऽमी तत्र वध्वा यत्र कोऽपि न पश्यति ॥ ९ ॥
 वसुपर्वतकौ तत्र गत्वा शून्यप्रदेशयोः ।
 आत्मनीनां गतिमिव जन्नतुः पिष्टकुक्कुटो ॥ १० ॥
 महात्मा नारदस्तत्र ब्रजित्वा नगरार्हतिः ।
 स्थित्वा च विजने देशे दिशः प्रेक्ष्य व्यतर्कयत् ॥ ११ ॥
 गुरुपादैरदस्तावदादिष्टं वत्स यत्त्वया ।
 वर्ध्याऽयं कुक्कुटस्तत्र यत्र कोऽपि न पश्यति ॥ १२ ॥
 अर्मा पश्यत्यहं पश्याम्यमी पश्यन्ति खेचराः ।
 लोकपालाश्च पश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानिनांऽपि च ॥ १३ ॥
 नास्त्वयं स्थानमपि तद्यत्र कोऽपि न पश्यति ।
 तात्पर्यं तद्गुरुगिरां न वध्यः खलु कुक्कुटः ॥ १४ ॥
 गुरुपादा दयावन्तः सदा हिंसापराङ्मुखाः ।
 अस्मत्प्रज्ञां परिज्ञातुमेतन्नियतमादिशन् ॥ १५ ॥
 विमृश्यैवमहर्त्स्वैव कुक्कुटं स समाययौ ।
 कुक्कुटाह्वने हेतुं गुरोर्व्यग्रपयश्च तम् ॥ १६ ॥

स्वर्गं यास्यत्यसौ तावदिति निश्चिञ्च सखजे ।

गुरुणा नारदः खेहात् साधु साध्विति भाषिणा ॥ १७ ॥

वसुपर्वतकौ पश्चादागत्यैवं शशंसतुः ।

निहतौ कुक्कुटौ तत्र यत्र कोऽपि न पश्यति ॥ १८ ॥

अपश्यतं युवामादावपश्यन् खेचरादयः ।

कथं हतौ कुक्कुटौ र पापावित्यगपद्गुरुः ॥ १९ ॥

ततः खेदादुपाध्यायो दधौ विध्यातपाठधीः ।

मुधा मेऽध्यापनक्लेगो वसुपर्वतयागभूत् ॥ २० ॥

गुरुपदेशो हि यथापात्रं परिणमेटिह ।

अभ्राभ्रः स्थानभटेन मुक्तालवणतां व्रजेत् ॥ २१ ॥

प्रियः पर्वतकः पुत्रः पुत्रादप्यधिको वसुः ।

नरकं यास्यतस्तस्माद्गृहवासेन किं मम ॥ २२ ॥

निर्वन्दादित्युपाध्यायः प्रसन्न्यामग्रहोत्तदा ।

तत्पदं पर्वतोऽध्यास्त व्याख्यातणविचक्षणः ॥ २३ ॥

भूत्वा गुरीः प्रमादेन सर्वशास्त्रविशारदः ।

नारदः श्रागदान्नादशुद्धधीः स्वा भुव ययौ ॥ २४ ॥

नृपचन्द्रोऽभिचन्द्रोऽपि जग्राह समये व्रतम् ।

ततश्चासीदसू राजा वासुदेवममः श्रिया ॥ २५ ॥

सत्यवादीति स प्राप प्रसिद्धिं पृथिवीतले ।

तां प्रसिद्धिमपि तातुं सत्यमेव जगाद सः ॥ २६ ॥

अथैकदा मृगयुक्ता मृगाय मृगयाजुषा ।

चिक्षिपे विशिखो विव्यनितम्बे सोऽन्तराऽखलत् ॥ २७ ॥

इषुस्खलनहेतुं स ज्ञातुं तत्र ययौ ततः ।
 आकाशस्फटिकशिलामन्नामीत्याग्निना स्पृशन् ॥ २८ ॥
 स दध्वाविति मन्येऽस्यां संक्रान्तः परतद्गर्न् ।
 भूमिच्छायेव शीतांशौ ददृशे हरिणो मया ॥ २९ ॥
 पाणिसर्गं विना नेयं सर्वथाऽप्युपलक्ष्यते ।
 अवश्यं तदसौ योग्या वसोर्वसुमतीपतेः ॥ ३० ॥
 रही व्यञ्जयद्रात्रे गत्वा तां मृगयुः शिलाम् ।
 दृष्टो राजाऽपि जयाह ददौ चास्मै महद्भनम् ॥ ३१ ॥
 स तया घटयामास च्छन्नं स्वामनवेदिकाम् ।
 तच्छिष्टिनोऽघातयञ्च नास्मीयाः कस्यचिन्नृपाः ॥ ३२ ॥
 तस्यां सिंहासनं वेदौ वेदोऽगस्त्य निवेशितम् ।
 सत्यप्रभावादाकाशस्थितमित्यबुधव्यनः ॥ ३३ ॥
 सत्याङ्घ्रि तुष्टाः सान्निध्यमस्य कुर्वन्ति देवताः ।
 एवमूर्जस्त्रिनी तस्य प्रसिद्धिर्व्यानशे दिशः ॥ ३४ ॥
 तया प्रसिद्धा राजानो भीतास्तस्य वशं गताः ।
 सत्या वा यदि वा मिथ्या प्रसिद्धिर्जयिनी नृणाम् ॥ ३५ ॥
 आगाञ्च नारदोऽन्वेद्युस्ततश्चैच्छिष्ट पर्वतम् ।
 व्याख्यानयन्तमृग्वेदं शिष्याणां श्रेमुषीजुषाम् ॥ ३६ ॥
 अर्जैर्यष्टव्यमित्यस्मिन् भवैरित्युपदेशकम् ।
 बभावे नारदो भ्रातर्भ्रातृया किमिदमुच्यते ॥ ३७ ॥

त्रिवार्षिकाणि धान्यानि न हि जायन्त इत्यजाः ।

व्याख्याता गुरुणाऽस्माकं व्यस्मार्षीः केन हेतुना ॥ ३८ ॥

ततः पर्वतकोऽवादादिदं तातेन नोदितम् ।

उदिताः किं त्वजा मेघास्तथैवाक्ता निघण्टुषु ॥ ३९ ॥

जगाद नारदोऽप्येवं शब्दानामर्थकल्पना ।

मुख्या गौणो च तत्रैह गौणो गुरुरचोक्तयत् ॥ ४० ॥

गुरुर्धर्मोपदेष्टैव श्रुतिर्धर्मात्मिकव च ।

इयमप्यन्यथाकुर्वन्वित मा पापमर्जय ॥ ४१ ॥

मात्तपं पर्वताऽजन्पदजान्घान् गुरुर्जगौ ।

गुरुपदेशशब्दार्थोक्तुनाऽर्ममर्जसि ॥ ४२ ॥

मिथ्याभिमानवाचो हि न स्युर्देहभयावृणाम् ।

स्वपक्षस्यापनं तेन जिह्वाच्छेदः पणोऽमु नः ॥ ४३ ॥

प्रमाणमुभयोरत्र सहाध्वार्यो वसुर्नृपः ।

नारदः प्रतिपदे तन्न क्षीमः सत्यभाषिणाम् ॥ ४४ ॥

रहः पर्वतमूचेऽब्बा गृहकर्मरताऽप्यहम् ।

अजास्त्रिवार्षिकं धान्यमित्वश्रीष भवत्यितुः ॥ ४५ ॥

जिह्वाच्छेदं पणोऽकार्षीर्यद्वर्पात्तदमाश्रितम् ।

अविमृश्य विधातारां भवन्ति विपदां पदम् ॥ ४६ ॥

अवदत्पर्वतोऽप्येवं कृतं तावदिदं मया ।

यथा तथा कृतस्यास्य करणं न हि विद्यते ॥ ४७ ॥

साऽथ पर्वतकापायपीडया हृदि शल्यिता ।
 वसुराजमुपेयाय पुत्रार्थं क्रियते न किम् ॥ ४८ ॥
 दृष्टः क्षीरकदम्बोऽथ यदम्ब त्वमसोक्षिता ।
 किं करोमि प्रयच्छामि किं चेत्यभिदधे वसुः ॥ ४९ ॥
 साऽवाटीर्हायतां पुत्रमिक्षा मङ्गं मर्होपते ।
 धनधान्यैः किमन्यैर्म विना पुत्रेण पुत्रक ॥ ५० ॥
 वसुरुचे मम मातः पाल्यः पूज्यश्च पर्वतः ।
 गुरुवद्गुरुपुत्रऽपि वर्त्तितव्यमिति श्रुतः^(१) ॥ ५१ ॥
 कस्याद्य पतमुत्तिमं कालेनाकालरोषिणा ।
 को जिघांसुर्भातरं मे ब्रूहि मातः किमातुरा ॥ ५२ ॥
 अजग्यास्थानवृत्तान्तं स्वपुत्रस्य पणं च तम् ।
 त्वं प्रमाणीकृतश्चासीत्याख्यायार्थयते स्म सा ॥ ५३ ॥
 कुर्वाणो रक्षणं भ्रातुरजाशेषानुदीरय ।
 प्राणैरप्युपकुर्वन्ति महान्तः किं पुनर्मिरा ॥ ५४ ॥
 अवाचत वसुर्मतिर्मथ्या वन्मि वचः कथम् ।
 प्राणात्ययेऽपि शंसन्ति नामत्यं सत्यभाषिणः ॥ ५५ ॥
 अन्यदप्यभिधातव्यं नासत्यं पापभीरुणा ।
 गुरुवागन्यथाकारे कूटसाक्ष्ये च का कथा ॥ ५६ ॥
 'वधं कुरु गुरोः सूनुं यदा सत्यव्रताग्रहम् ।
 तया सरोषमित्युक्तस्तद्वचीऽमंस्त पार्थिवः ॥ ५७ ॥

(१) च इ श्रुति ।

(२) अ ग च क ह ऋ ऌ कृ ।

ततः प्रमुदिता क्षीरकदम्बगृहिणी ययौ ।
 अजगमतुष विद्वांसौ तत्र नारदपर्वतो ॥ ५८ ॥
 सभायाममिलन् सभ्या माध्यस्थ्यगुणशालिनः ।
 वादिनोः सदसद्वादक्षीरनीरसितच्छेदाः ॥ ५९ ॥
 आकाशस्फटिकशिलावेदिसिंहासनं वसुः ।
 सभापतिरलक्ष्मणे नभस्तलमिवोडुपः ॥ ६० ॥
 ततो निजनिजव्याख्यापन्नं नारदपर्वतो ।
 कथयामासत् राज्ञे सत्यं ब्रूहीति भाषिणो ॥ ६१ ॥
 विप्रवृद्धैरथोच स विवादस्त्वयि तिष्ठते ।
 प्रमाणमनयोः साक्षो त्वं गौडस्यो विवायेमा ॥ ६२ ॥
 घटप्रभृतिदिव्यानि वर्तन्ते हन्त मत्वनतः ।
 मत्वाद्वर्षति पर्जन्यः मत्वास्मिद्वान्ति देवताः ॥ ६३ ॥
 त्वयैव सत्ये लोकाऽयं स्थाप्यते पृथिवीपते ।
 त्वामिहार्थं ब्रूमहे किं ब्रूहि मत्प्रवृत्तांचितम् ॥ ६४ ॥
 वचाऽश्रुत्वैव तत्सत्यप्रमिद्विं स्वां निरस्य च ।
 अजामघान् गुरुर्थास्थदिति साक्ष्यं वसुर्व्यधात् ॥ ६५ ॥
 असत्यवचसा तस्य क्रुडास्तैव देवताः ।
 दलयामासुराकाशस्फटिकासनवेदिकाम् ॥ ६६ ॥
 वसुर्वसुमतीनाथस्ततो वसुमतीतले ।
 पपात मद्या नरकपात प्रस्तावयन्निव ॥ ६७ ॥
 कूटसाक्ष्यं प्रदातुम्ते श्वपचस्यैव को मुखम् ।
 पश्येदिति वसुं निन्दन्वारदः स्वास्यदं ययौ ॥ ६८ ॥

देवताभिरसत्योक्तिकुपिताभिर्निपातितः ।

जगाम घोरं नरकं नरनाथो वसुस्ततः ॥ ६८ ॥

यो यः सूनुरूपाविज्जद्राज्ये तस्यापराधिनः ।

प्रजघ्नुर्देवतास्तं तं यावदष्टौ निपातिताः ॥ ७० ॥

इति वसुनृपतेरसत्यवाचः

फलमाकर्ण्य जिनोक्तिविद्वकर्णः ।

कथमप्यपरोधतोऽपि ज्ञम्

ददृतं प्राणितमं शय्येऽपि नैव ॥ ७१ ॥ ६० ॥

॥ इति नारदपर्वतकथानक्रमम् ॥

मङ्गो जितं सत्यमिति व्युत्पत्त्या अवितथमपि परपीडाकरं

वचनमसत्यमेवाहितत्वादिति सत्यमपीदृशं

न भाषतेत्याह -

न सत्यमपि भाषत परपीडाकरं वचः ।

लोकेऽपि श्रूयते यस्मात् कौशिको नरकं गतः ॥ ६१ ॥

सत्यमवितथं नाकरुद्धा परमार्थतम् परपीडाकरत्वादसत्यमेवे-
त्यर्थः, तत्र भाषत ; तद्भाषणासरकगमनश्रुतः ।

अचार्य लौकिकं दृष्टान्तमाह—

लोकेऽपि समग्रान्तरेऽपि श्रूयते निश्चयते परपीडाकरसत्य-
भाषणेन कौशिको नरकं गत इति ।

कौशिकम् संप्रदायगम्यः - स चायम्—

आसीत्सत्यधनः कोऽपि कौशिको नाम तापसः ।

अपास्य ग्रामसंवासमनुगङ्गमुवास सः ॥ १ ॥

कन्दमूलफलाहारो निर्ममो निष्परिग्रहः ।

सत्यवादितया प्राप प्रसिद्धिं परमाममौ ॥ २ ॥

मुषित्वा ग्राममन्येद्युर्दस्यवस्तस्य पश्यतः ।

आश्रयं न कषा जग्मुर्वनं विनमिवोरगाः ॥ ३ ॥

तेषामनुपदिनस्तु ग्राम्याः पप्रच्छन्त्य तम् ।

सत्यवाद्यमि तद्दृष्टि तस्कराः कुत्र वव्रजुः ॥ ४ ॥

धर्मतत्त्वानभिज्ञोऽथ कथयामास कौशिकः ।

'वने तरुनिकुञ्जेऽस्मिन् दस्यवः प्राविशन्ति ॥ ५ ॥

तस्योपदेशात्तत्र ह्य ग्रामीणाः शस्त्रपाणयः ।

वनं प्रविश्य निर्जघ्नुर्दस्यून् व्याधा सुगानिव ॥ ६ ॥

ऋतमप्यनृतं परव्यथाकरणेन दम्भीरयन वचः ।

परिपूर्य निजायुक्त्वगां नरकं कौशिकतापसो ययौ ॥ ७ ॥ ६१ ॥

अल्पमप्यसत्यवचनं प्रतिषेधितुं महदमत्यं वदतः परिदिवयते—

अल्पादपि सृषावादाद्गौरवादिषु संभवः ।

अन्यथा वदतां जैनीं वाचं त्वहह का गतिः ॥ ६२ ॥

अल्पादप्यहिंकार्यविषयत्वेन स्तोकादपि सृषावादादमत्या-
द्गौरवादिषु गौरवमहर्गौरवप्रभृतिषु नरकवासेषु संभव उत्पत्तिः
लोकप्रसिद्धत्वाद्गौरवशङ्कणम् । अन्यथा सर्वनरकं ध्विन्युत्थत । अन्यथा

विपरीतार्थतया जैनीं वाचं वदतामतीवामत्यवादिनां कुतीर्दि-
कानां स्वयुथ्यानां च निष्कवादीनां का गतिर्नरकादप्यधिका तेषां
गतिः प्राप्नोतीत्यर्थः । अहहेति खेदे अशक्यप्रतीकाराः परिदेवनीयाः
खल्वेत इति ।

यदाह —

‘अहञ्च मयलक्षणावाहि वितरूपस्रवणमणुमपि दुरन्तं ।
ज मिरिहभवतदज्जियदुक्कयअवसेसलेसवसा ॥ १ ॥
‘सुरसुतयुगुणोवि तित्थंकरोवि तिरुयणअतुल्लमज्जोवि ।
गोवाइहिं वि बहुसो कअत्थिष्सां तिजयपहुत्तंसि ॥ २ ॥
‘थीगोअंभणभूणंतगा वि केवि इह दिटपक्काराई ।
बहुपावावि पमिहा सिहा किर तस्मि चेव भवे ॥३॥६२॥
असत्यवादिनो निन्दित्वा सत्यवादिनः स्तौति—

ज्ञानचारित्र्योर्मूलं सत्यमेव वदन्ति ये ।

धात्री पवित्री क्रियते तेषां चरणरेणुभिः ॥ ६३ ॥

ज्ञानचारित्र्योर्ज्ञानक्रिययोर्मूलं कारणं यस्तत्त्वं तदेव वदन्ति ये

(१) अहञ्च सकलान्यपापेभ्यो वितरूपप्रज्ञापनमणुमपि दुरन्तम् ।

अन्तराचिभवतदज्जितदुक्कृतावसेसलेसवसा ॥ १ ॥

(२) सुरस्तुतयुगुणोऽपि तीर्थंकरोऽपि तिरुयणकतुल्यमज्जोऽपि ।

गोवाइहिरपि बहुशः कदर्थितः तिजगत्प्रभुत्वमसि ॥ २ ॥

(३) स्त्रीगोअंभणभूणान्तगा अपि केऽपि इदमप्युच्यते ।

बहुपावा अपि प्रसिद्धाः सिद्धा किल तस्मिन्नेव भवे ॥ ३ ॥

ज्ञानचारित्र्यग्रहणं 'नाणकिक्रियाहिं भीकरी' इति भगवद्भाष्यकार-
वचनानुवादार्थं ज्ञानग्रहणेन दर्शनमप्याक्षिप्यते । दर्शनमन्तरं
ज्ञानस्याज्ञानत्वात् । मिथ्यादृष्टिर्हि सत्त्वामत्त्वे वैपरीत्येन जानाति,
भवहेतुश्च तज्ज्ञानं यदृच्छया चार्थनिरपेक्षमुपलभ्यते न च ज्ञान-
फलमस्य ।

यदाह —

‘मयमयविमिसणाओ भवहेतुं जइच्छओपनभाओ ।

नाणफलाभावाओ मिच्छदिदृस्स अन्नाणं ॥ १ ॥

स्पष्टमन्यत् ॥ ६३ ॥

सत्यवादिनामैहिकमपि प्रभावं दर्शयति —

अलीकं ये न भाषन्ते सत्यव्रतमहाधनाः ।

नापराहुमलं तेभ्यो भूतप्रेतोरगादयः ॥ ६४ ॥

भूता भूतोपलक्षिता व्यन्तराः प्रेताः पितरौ ये स्वसंबन्धिनो
मनुष्यान् पीडयन्ति भूतप्रेतग्रहणं भुवनपत्यादीनामुपलक्षणार्थम् ।
उरगा सर्पाः आदिग्रहणाद् व्याघ्रादीनां परिग्रहः ।

अत्रान्तरे ज्ञाकाः —

अहिंसापयमः पालिभूतान्यन्यव्रतानि यत् ।

सत्यभङ्गात्पालिभङ्गेऽनर्गलं विप्रवेत तत् ॥ १ ॥

(१) 'ज्ञानक्रियाभ्यां कीदृश'

(२) सदसदविशेषणात् भवहेतुसदृच्छोपलक्षणात् ।

ज्ञानफलाभावात् मिथ्यादृष्टेरज्ञानम् ॥ १ ॥

सत्यमेव वदेत्प्राज्ञः सर्वभूतोपकारकम् ।
 यद्वा तिष्ठेत् समानम्वा मोनं सर्वार्थसाधकम् ॥ २ ॥
 पृष्टेनापि न वक्तव्यं वचो वैरस्य कारणम् ।
 मर्मावित्कर्कशं शङ्कास्पदं हिंस्त्रमसूयकम् ॥ ३ ॥
 धर्मध्वंसे क्रियालोपे स्वमिद्वान्तार्थविप्लवं ।
 अपृष्टेनापि शक्तं न वक्तव्यं तं निर्पधितुम् ॥ ४ ॥
 चार्वाकैः कौलिकैर्विप्रैः सौगतैः पान्थरात्रिकैः ।
 असत्येनैव विक्रम्य जगदेतद्दिडम्बितम् ॥ ५ ॥
 अहो पुरजलस्रोतःसौंदरं तन्मृगोदरम् ।
 निःसरन्ति यतो वाचः पङ्कुकुलजलोपमाः ॥ ६ ॥
 दावानलेन ज्वलता परिप्लुष्टोऽपि पादपः ।
 सान्दीभवति लोकोऽयं नतु दुर्वचनाग्निना ॥ ७ ॥
 चन्दनं चन्द्रिकाचन्द्रमणयो मौक्तिकस्रजः ।
 आङ्गादयन्ति न तथा यथा वाक् स्रुता नृणाम् ॥ ८ ॥
 शिखो मुण्डो जटी नग्नधीवरी यस्तपस्यति ।
 सोऽपि मिथ्या यदि ब्रूते निन्द्यः स्यादन्यथादपि ॥ ९ ॥
 एकशामत्यजं पापं पापं निःशेषमन्यतः ।
 हयामुलाविष्टतयोराद्यमेवातिरिच्यते ॥ १० ॥
 पारदारिकदसूनामस्ति काचिदतिक्रिया ।
 असत्यवादिनः पुंसः प्रतीकारो न विद्यते ॥ ११ ॥
 कुर्वन्ति देवा अपि पक्षपातं
 नरेक्षराः शासनमुदहन्ति ॥

शीतोभवन्ति ज्वलनादयो य-

त्तत् सत्यवाचां फलमामनन्ति ॥ १२ ॥

इति द्वितीयं ब्रतम् ॥ ६४ ॥

इदानीं तृतीयमस्तेयव्रतमुच्यते । तत्रापि फलानुपदर्शनेन न स्तेयान्निवृत्तत इति फलोपदर्शपूर्वं स्तेयनिवृत्तिमाह—

दौर्भाग्यं प्रेष्यतां दास्यमङ्गच्छेदं दग्निद्रताम् ।

अदत्तात्तफलं ज्ञात्वा स्थूलस्तेयं विवर्जयेत् ॥ ६५ ॥

दौर्भाग्यमुद्वेजनीयता, प्रेष्यता परकर्मकरत्वं, दास्यमङ्गपातादिना परायत्तशरीरता, अङ्गच्छेदः करचरणादिच्छेदः, दग्निद्रता निर्धनत्वं, एतानीष्टामुत्र चादत्तादानफलानि शास्त्रतो गुरुमुखाद्वा ज्ञात्वा स्थूल चौरादिव्यपदेशनिवन्धनं स्तेयं विवर्जयेच्छ्रावकः ॥ ६५ ॥

स्थूलस्तेयपरिहारमेव प्रपञ्चयति-

पतितं विस्मृतं नष्टं स्थितं स्थापितमाहितम् ।

अदत्तं नाददीत स्वं परकीयं क्वचित्सुधीः ॥ ६६ ॥

पतितं गच्छतो वाहनादेर्भ्रष्टं, विस्मृतं कापि मुक्तमिति स्वामिना यत्र स्मर्यते, नष्टं कापि गतमिति स्वामिना यत्र ज्ञायते, स्थितं स्वामिपार्श्वे यदवस्थितं, स्थापितं न्यासीकृतं, आहितं निधीकृतं, तदेवंविधं परकीयं स्वं धनमदत्तं सन्नाददीत क्वचिद्व्यक्षेणाद्याप-
द्यपि सुधीः प्राज्ञः ॥ ६६ ॥

इदानीं स्तयकारिणो निन्दति—

अयं लोकः परलोको धर्मी धैर्यं धृतिर्मतिः ।

मुष्णता परकीयं स्वं मुषितं सर्वमप्यदः ॥ ६७ ॥

परकीयं स्वं धनं मुष्णता अपहरता सर्वमप्यद एतत् स्वं स्वकीयं मुषितं स्वशब्दस्योभयत्र संबन्धात् । किं तदित्याह, अयं लोकः अयं प्रत्यक्षगोपनभ्यमानो लोक इदं जन्मेत्यर्थः, परलोको जन्मान्तरं, धर्मेः पुण्यं, धैर्यमापत्स्वप्यवैकृत्यं, धृतिः स्वास्थ्यं, मतिः कृत्याकृत्यविवेकः ॥ ६७ ॥

अथ हिंसाकारिभ्यांऽपि स्तयकारिणां बहुदोषत्वमाह -

एकस्यैकं क्षणं दुःखं मार्यमाणस्य जायते ।

सपुत्रपौत्रस्य पुनर्यावज्जीवं हृते धने ॥ ६८ ॥

एकस्य नतु बहूनां, एकं क्षणं नतु बहुकालं, दुःखमसातं, मार्यमाणस्य हिंस्यमानस्य, स्तयकारिणा त्वपहृते धने परस्य सपुत्र-पौत्रस्य नत्वंकस्य, यावज्जीवं नत्वंकं क्षणं, दुःखं जायते इति संबन्धः ॥ ६८ ॥

उक्तमपि स्तयफलं प्रपञ्चेनाह—

चौर्यपापद्रुमस्यैव वधवभ्वादिकं फलम् ।

जायते परलोके तु फलं नरकवेदना ॥ ६९ ॥

चौर्यात्पापं तदेव द्रुमस्तस्यैव स्मार्कं फलं वधवभ्वादिकं, परलोके तु फलं नरकभाविनी वेदना ॥ ६९ ॥

अथ कदाचित्प्रमादात् स्तेयकारी नृपतिभिर्न निगृह्येत तथा-
प्यस्वास्थ्यलक्षणमैहिकं फलमवस्थितमेव इत्याह —

दिवसे वा रजन्यां वा स्वप्ने वा जागरेऽपि वा ।

सशल्य इव चौर्येण नैति स्वास्थ्यां नरः क्वचित् ॥ ७० ॥

स्वप्नः स्वापः, जागरो निद्राया अभावः, चौर्येण हेतुना क्वचिदपि
स्थाने ॥ ७० ॥

न केवलं स्तेयकर्तुः स्वास्थ्याभाव एव किन्तु बन्धुभिः
परित्यागोऽपीत्याह —

मित्रपुत्रकलत्राणि भ्रातरः पितरौऽपि हि ।

संसजन्ति क्षणमपि न स्नेच्छैरिव तत्करैः ॥ ७१ ॥

पिता जनकः पितृतुल्याः पितरः पिता च पितरश्च पितरः न
संसजन्ति न मिलन्ति पापभयात् ।

यदाहः—

ब्रह्महत्या सुगपाणं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।

महान्ति पातकान्याहुस्तत्समं च पञ्चमम् ॥ १ ॥

राजदण्डभयाद्वा ।

यदाहुः—

चौरश्चौरापको मन्त्री भेदज्ञः काणकक्रयी ।

स्थानदो भक्तदर्शिव चौरः सप्तविधः स्मृतः ॥ १ ॥

तत्करैरिति । तदेव चौर्यं कुर्वन्तीत्येवंशीलास्तस्करास्तेः ॥ ७१ ॥

स्तेयप्रवृत्तानां तन्निवृत्तानां च दोषान् गुणांश्च प्रत्येकं
दृष्टान्तद्वारेणाह —

संबन्धपि निगृह्येत चौर्यान्मणिङ्कवनृपैः ।

चौरोऽपि त्यक्तचौर्यः स्यात्स्वर्गभायौहिणोयवत् ॥ ७२ ॥

दृष्टान्तद्वयमपि संप्रदायगम्यं सचायम् -

अलम्बमध्यमभ्रोधिगिवाभ्रौ बहुरत्नभूः ।

अस्तीह पाटलोपुत्रं नाम गौडेपु पत्तनम् ॥ १ ॥

कलाकलापनिलयः माहमस्यैकमन्दिरम् ।

राजपुत्रो मूलदेवस्तत्र मूलं धियामभूत् ॥ २ ॥

स धूर्त्तविद्यैकधवः कृपणानाथबान्धवः ।

कूटचेष्टामधिरिपुं रूपलावण्यमन्यथः ॥ ३ ॥

चौरं चौरः सार्धं साधुर्वक्त्रं वक्त्रं ऋजावृजुः ।

ग्राम्ये ग्राम्यशुकं च्छकां विटे विटो भटे भटः ॥ ४ ॥

द्युतकारे द्यूतकारो वार्त्तिके वार्त्तिकश्च सः ।

तत्काल स्फटिकाश्मव जग्राह पररूपताम् ॥ ५ ॥

चित्रं कौतूहलेस्तत्र लोकं विस्माययन्नमो ।

विद्याधर इव स्वरं चचार चतुराग्रणीः ॥ ६ ॥

द्युतैकव्यसनाशक्तिदोषात्पित्राऽपमानितः ।

द्युसत्पुत्रश्चीजयिन्यामुक्तयिन्यां जगाम सः ॥ ७ ॥

गुलिकायाः प्रयोगेण स भूत्वा कुञ्जवामनः ।

पौरान् विस्माययंस्तत्र कलाभिः ख्यातिमासदत् ॥ ८ ॥

तदासीद्रूपलावण्यकलाविज्ञानकौशलैः ।

दत्तत्रया रतर्देवदत्तेति गणिकोत्तमा ॥ ८ ॥

गुणः कलावतां यो यः प्रकृष्टा तत्र तत्र सा ।

केकाया रञ्जने तस्याः प्रतिच्छंको न कोऽप्यभूत् ॥ १० ॥

मूलदेवस्ततस्तस्याः क्षोभार्थं तद्गृहान्तिके ।

प्रभातं गातुमारिभे प्रत्यक्ष इव तुम्बुकः ॥ ११ ॥

आकर्ण्य देवदत्ताऽपि कोऽप्येष मधुरो ध्वनिः ।

कस्येति विस्मयाद्वास्याऽन्वेषयामास तं बहिः ॥ १२ ॥

शशंभागत्य सा देवि गन्धर्वः कोऽपि गायति ।

मूर्ध्निव वामनः पूर्णैर्गुणैः पुनरवामनः ॥ १३ ॥

देवदत्ता ततः कुजां माधवीं नाम चेटिकाम् ।

प्रजिघास्य तमाह्वातुं प्रायां वेश्याः कलाप्रियाः ॥ १४ ॥

सा गत्वा तं जगादेदं महाभाग कलानिधे ।

देवदत्ता स्वामिनो मे त्वामाह्वयति गौरवात् ॥ १५ ॥

मूलदेवोऽवदद्गच्छ नाममिष्यामि कुञ्जिके ।

कुट्टिनीवश्यवेश्यानां स्ववशो वेश्म को विशत् ॥ १६ ॥

व्याघ्रुट्नीं विनोदेच्छुः कलाकौशलयोगतः ।

स आस्तास्य ऋजूचक्रे तां कुञ्जीमञ्जनालवत् ॥ १७ ॥

वपुर्नवमिवासाय सानन्दा साऽपि चेटिका ।

उपेत्य देवदत्तायै तन्नेष्टितमचौक्यत् ॥ १८ ॥

देवदत्तवरेणेव देवदत्ताऽपि तेन ताम् ।

कुजामृजुक्षतां वीक्ष्य परमं प्राप विस्मयम् ॥ १९ ॥

देवदत्ता ततोऽवादीदीदृक्षमुपकारिणम् ।
 निजाङ्गुलिमपि च्छित्त्वा तमेकच्छेकमानय ॥ २० ॥
 ततो गत्वा समभ्यर्थ्य चाटुभिश्चतुरोचितैः ।
 अचालि वेश्माभिमुखं धूर्त्तराजो भुजिष्यया ॥ २१ ॥
 तथा निर्दिश्यमानाध्वा प्रविवेश निवेशनम् ।
 ततोऽसौ देवदत्ताया राधाया इव माधवः ॥ २२ ॥
 तं वामनमपि प्रेक्ष्य कान्तिलावण्यशालिनम् ।
 मा मन्वाना सुरं कृष्णमुपावेशयदामने ॥ २३ ॥
 मिथो हृदयसंवादिसंलापसुभगा ततः ।
 तयोः प्रवृत्ते गोष्ठौ तुल्यवैदग्ध्यशालिनोः ॥ २४ ॥
 अथाऽऽगात्तत्र कोऽप्येको वीणाकारः प्रवीणधीः ।
 वीणामवीवदत्तेन देवदत्ताऽतिकीतुकात् ॥ २५ ॥
 वल्लकीं वादयन्तं च व्यक्तयामश्रुतिस्वराम् ।
 धनयन्तीं गिरी देवदत्ताऽपि प्रशशंस तम् ॥ २६ ॥
 स्मित्वाऽवदन्मूलदेवाऽप्यहो उज्जयिनीजनः ।
 जानात्यत्यन्तनिपुणो गुणागुणविवेचनम् ॥ २७ ॥
 साशङ्का साऽप्युवाचैवं किमत्र कृष्णमस्त्यहो ।
 छेकच्छेकप्रशंसायामुपह्वामं हि शङ्कते ॥ २८ ॥
 मीऽप्याचक्षते किं कृष्णमस्ति कापि भवादृशम् ।
 मगर्भा किन्त्वमी तन्मी किञ्च वंशोऽपि शल्यवान् ॥ २९ ॥
 कथं प्रायत इत्युक्तस्तयाऽऽटाय स वल्लकीम् ।
 वंशादश्मानमालुप्य तन्वशाः केशमदर्शयत् ॥ ३० ॥

समारचय्य तां वीणां ततः स्वयमवादयत् ।
 श्रोतकर्णेषु पीयूषच्छटामिव परिक्षिपन् ॥ ३१ ॥
 देवदत्ताऽन्नवीक्षैव सामान्यस्त्वं कलानिधे ।
 नररूपं प्रपेदाना माक्षादमि मरस्वती ॥ ३२ ॥
 वीणाकारश्चरणयोः प्रणिपत्यवोचत ।
 स्वामिन् शिक्ते भवत्यार्धे वीणावाद्यं प्रसीद मे ॥ ३३ ॥
 मूलदेवो जगद्वैवं सम्यग जानामि न ह्यहम् ।
 किन्तु जानामि तान् ये हि सम्यग जानन्ति वल्लकीम् ॥ ३४ ॥
 के नाम ते क मन्तीति पृष्टोऽमौ देवदत्तया ।
 अवोचदस्ति पूर्वस्यां पाटलीपुत्रपत्तनम् ॥ ३५ ॥
 तस्मिन् विक्रमसेनोऽस्ति कलाचार्यो महागुणः ।
 मूलदेवोऽहं च तस्य मदाप्यासन्नसेवकः ॥ ३६ ॥
 अत्रान्तरे विश्वभूतिर्नाट्याचार्यः समागतः ।
 माक्षाद्वरत इत्यस्मै कथितो देवदत्तया ॥ ३७ ॥
 मूलदेवोऽप्येवसूचे सत्यमेवायमोदृगः ।
 ग्राहिताभिः कलां यस्मादृशोभिरपि लक्ष्यते ॥ ३८ ॥
 विश्वभूतिरूपक्रान्ते विचारं भारतं ततः ।
 तं खर्व इत्यवाज्ञामीहाह्वयार्थज्ञा हि तादृशाः ॥ ३९ ॥
 मेने च धूर्तराजेन विद्वन्मान्ययमस्य तत् ।
 ताम्रस्वर्णालङ्करणस्यैवान्तर्दृश्याम्यहम् ॥ ४० ॥
 स्वच्छन्दं भरते तस्य गन्धमानस्य धूर्तराट् ।
 पूर्वापरविरोधाख्यं व्याख्यानं दोषमयहीत् ॥ ४१ ॥

विश्वभूतिस्ततः कोपादसंबन्धमभाषत ।
 प्राज्ञैः पृष्टा ह्युपाध्यायान्छादयन्त्यज्ञतां कृषा ॥ ४२ ॥
 त्वमेवं 'नाटयेर्नाट्याचार्य' नारीषु नान्यतः ।
 हमितो मूलदेवेन तूष्णीकः सोऽप्यजायत ॥ ४३ ॥
 स्मेराक्षी देवदत्ताऽपि पश्यन्ती वामनं मुदा ।
 उपाध्यायस्य वैलक्षण्यमपनेतुमवीचत ॥ ४४ ॥
 इदानीमुत्सुका यूयमुपाध्यायाः क्षणान्तरे ।
 परिभाष्याभिधातव्यं प्रश्नं विज्ञानशालिनाम् ॥ ४५ ॥
 देवदत्तं वयं यामो नाशस्यावसरांऽधुना ।
 सज्जस्व त्वमपीत्युक्त्वा विश्वभूतिस्ततो ययौ ॥ ४६ ॥
 देवदत्ताऽप्यथादिक्षदावयोः स्नानकृतं च ।
 अङ्गमर्दो 'निर्विमर्दं' कश्चिदाह्वयतामिति ॥ ४७ ॥
 अजल्पदूर्त्तगजोऽपि व्याहारार्थिर्माऽङ्गमर्दकम् ।
 सुभ्रूयद्यनुजानासि तवाभ्यङ्गं करोमि तत् ॥ ४८ ॥
 किमेतदपि वेत्सीति तयोक्तः प्रत्युवाच सः ।
 न जानामि स्थितः किन्तु तज्ज्ञानामहमन्तिके ॥ ४९ ॥
 आदिशादेवदत्तायाः पक्षतैलान्यथाययुः ।
 अभ्यङ्गं कर्तुमारभे स मायावामनस्ततः ॥ ५० ॥
 मृदुमध्यदृढं स्थानीचित्यात् पाणिं प्रसारयन् ।
 अङ्गे तस्या मूलदेवः सुखमहेतमादधे ॥ ५१ ॥

(१) अ च उ कादयोः ।

(२) च निर्विमर्दः ।

सर्वार्थेषु कलादाय्यमीदृशान्यस्य कस्यचित् ।
 न सामान्योऽयमित्वंङ्गोः पतित्वा साऽब्रवीदिति ॥ ५२ ॥
 गुणैरपि त्वमाख्यातः कोऽप्युत्कृष्टः पुमानिति ।
 मयदृव्यंसकात्मानं किं गोपयसि मायया ॥ ५३ ॥
 प्रसीद दर्शयात्मानं किं मोहयसि मां मुहुः ।
 भक्तानामुपरोधेन मात्मात्यदेवता अपि ॥ ५४ ॥
 आकृष्य गुलिकामास्याद् रूपं तत्परिवर्त्य सः ।
 प्रतिपदे निजं रूपं शैलुष इव तत्क्षणात् ॥ ५५ ॥
 अनङ्गमिव जाताङ्गं तं लावर्त्यैकसागरम् ।
 उद्दीप्य विस्मिता मोचे प्रसादः साधु मे कृतः ॥ ५६ ॥
 तस्यार्पयित्वा स्नानीयं 'पोतं प्रीता स्वपाणिना ।
 अङ्गाभ्यङ्गं व्यरचयद्देवदत्ताऽनुरागिणी ॥ ५७ ॥
 खलिप्रक्षालनापूर्वं पिष्टातकसुगन्धिभिः ।
 कवोष्णवारिधागाभिस्ततो हावपि सञ्जतुः ॥ ५८ ॥
 देवदूष्ये देवदत्तोपनीतं पर्यधत्त सः ।
 सुगन्ध्याख्यानि भोज्यानि बुभुजात समं च तौ ॥ ५९ ॥
 रहःकलारहस्यानि वयस्यीभूतयोस्तयोः ।
 मिथः कथयतोरकः क्षणः सुखमयो ययौ ॥ ६० ॥
 ततः सा व्याजहारैवं हृतं मे हृदयं त्वया ।
 गुणैर्लीकोत्तरैर्नाथ प्रार्थयेऽहं तथाऽप्यदः ॥ ६१ ॥

यथा पदमकार्षस्त्विं हृदये मम सुन्दर ।
 विदर्धीथास्तथा नित्यमस्मिन्नेव निकेतने ॥ ६२ ॥
 मूलदेवाऽप्युवाचैवं निर्धनेषु विदेशिषु ।
 अस्मादृशेषु युष्माकमनुबन्धो न युज्यते ॥ ६३ ॥
 गुणानां पक्षपातेनानुरागो निर्धनेऽपि चेत् ।
 वेक्ष्यानामर्जनाभावात्कुलं सीदेत्तदाऽखिलम् ॥ ६४ ॥
 बभाषे देवदत्ताऽपि को विदेशो भवादृशाम् ।
 सर्वः स्वदेशो गुणिनां नृणां केमरिणामिव ॥ ६५ ॥
 आत्मानमर्थयन्त्यर्थमूर्खा हि बहिरव नः ।
 प्रवेशं न लभन्तेऽन्तर्विना त्वां गुणमन्दिर ॥ ६६ ॥
 सर्वथा प्रतिपत्तव्यं त्वया सुभग मद्वचः ।
 इत्युक्ते मूलदेवेनाप्यामिति जगदे वचः ॥ ६७ ॥
 ततश्च क्रीडतोः स्नेहादिनां दर्विविधैस्तयोः ।
 राजदाः स्थोऽब्रवीदेत्यागच्छ प्रेक्षाक्षणोऽधुना ॥ ६८ ॥
 हृदयवर्षं मूलदेवं मा नीत्वा राजवधश्मनि ।
 राज्ञोऽग्रे नृत्यमार्गं रन्ध्रं करणोज्ज्वलम् ॥ ६९ ॥
 शक्रपाटङ्गिकसमः पाटप्रकटनं पटुः ।
 मूलदेवोऽपि निपुणोऽवाटयत्यटङ्गं ततः ॥ ७० ॥
 राजाऽरज्यत नृत्तेन तस्याः करणशालिना ।
 प्रसादं मार्गयेत्युच्चैः तं च न्यामीचकार सा ॥ ७१ ॥
 सा मूलदेवसहिता जगौ चानु ननर्त्त च ।
 ददौ चासौ नृपसुष्टः स्वाङ्गलग्नं विभूषणम् ॥ ७२ ॥

पाटलीपुत्रराजस्य राजदौवारिकस्ततः ।

हृष्टो विमलसिंहाख्य इत्युवाच महीपतिम् ॥ ७३ ॥

अयं हि पाटलीपुत्रे मूलदेवस्य धीमतः ।

कलाप्रकर्षोऽमुष्या वा न तृतीयस्य कस्यचित् ॥ ७४ ॥

ततः प्रदीयतां देव मूलदेवादनन्तरम् ।

विज्ञानिषु च पट्टोऽस्यै पताका नर्तकौषु च ॥ ७५ ॥

ततो राज्ञा तथा दत्ते साऽब्रवीदेष मे गुरुः ।

ततः प्रसादमादास्ये स्वामिन्नस्याभ्यनुज्ञया ॥ ७६ ॥

राजाऽप्यवाचत्तदियं महाभागानुमन्यताम् ।

धूर्त्तोऽप्यवादीद्यदेव आज्ञापयति तत्पुरु ॥ ७७ ॥

अत्रान्तरे धूर्त्तराजो वीणां स्वयमवादयत् ।

हरन्मनांसि विश्लेषां विश्वावसुर्गवापरः ॥ ७८ ॥

ततो विमलसिंहेन वभाषे देव खल्वयम् ।

मूलदेवश्छद्मरूपो नापरस्येदृशी कला ॥ ७९ ॥

विज्ञानातिशयस्यास्य प्रयोक्ता नापरः क्वचित् ।

मूलदेवं विना देव सर्वथाऽसौ स एव तत् ॥ ८० ॥

राजा जगाद यच्चैवं तदाहो स्वं प्रदर्शय ।

दर्शने मूलदेवस्य रत्नस्येवास्मि कौतुको ॥ ८१ ॥

गुलिकां मूलदेवोऽपि सुखादाकथ्य तत्क्षणात् ।

व्यक्तोऽभूत्कान्तिमान्बोधनिर्मुक्त इव चन्द्रमाः ॥ ८२ ॥

साधु ज्ञातोऽसि विज्ञानिन्निति संप्रमभाषिणा ।

ततो विमलसिंहेन धूर्त्तसिंहः स सखजे ॥ ८३ ॥

'अपतन्मूलदेवोऽपि नृदेवस्य पदाब्जयोः ।
 राजाऽपि तं प्रसादेन सगौरवमपूजयत् ॥ ८४ ॥
 एवं च देवदत्ताऽपि तस्मिन्नत्यनुरागिणी ।
 पुरुरवस्युर्वशीवान्बभूविषयजं सुखम् ॥ ८५ ॥
 अतिष्ठन्मूलदेवोऽपि न विना द्यूतदेवनम् ।
 भवितव्यं हि केनापि दोषेण गुणिनामपि ॥ ८६ ॥
 यथाचे देवदत्ताऽपि धिग् द्यूतं त्यज्यतामिति ।
 नात्यजन्मूलदेवस्तत्प्रकृतिः खलु दुस्त्यजा ॥ ८७ ॥
 तस्यां नगर्यामासोश्च धनेन धनदर्पणम् ।
 मार्धवाहोऽचलो नाम मूर्त्त्याऽपर इव स्मरः ॥ ८८ ॥
 आमक्तो देवदत्तायां मूलदेवाग्रतोऽपि सः ।
 कृतस्त्रीकरणो भाव्या बुभुजे तां निरन्तरम् ॥ ८९ ॥
 ईर्ष्यां स मूलदेवाय महतीं व्रूति स्म च ।
 अन्विष्यति स्म तच्छिद्राण्युपद्रवचिकीर्षया ॥ ९० ॥
 तच्छृङ्गया मूलदेवोऽप्यगान्तद्देशमनिच्छलात् ।
 पारवश्येऽप्यविच्छिन्नो रागः प्रायेण रागिण्याम् ॥ ९१ ॥
 देवदत्तां जनन्यूचे धूर्त्ततामृगधूर्त्तकम् ।
 निर्धनं द्यूतकारं च मूलदेवं सुते त्यज ॥ ९२ ॥
 प्रत्यङ्गं विविधं द्रव्यं यच्छत्यस्मिन् रमस्व तत् ।
 अचले निशलरती रभेव धनदात्मजे ॥ ९३ ॥

देवदत्ता प्रत्युवाच मातरैकान्ततो ब्रह्मम् ।

धनानुरागिणी नास्मि किं त्वस्मि गुणरागिणी ॥ ८४ ॥

अमुष्य द्यूतकारस्य गुणास्तिष्ठन्ति कीदृशाः ।

इति कोपाज्जनन्योक्ता देवदत्तेत्यभाषत ॥ ८५ ॥

धीरो वदान्यो विद्याविद्वन्मुरागी स्वयं गुणी ।

विशेषज्ञः शरण्योऽयं नामं त्यज्यामि तत् खलु ॥ ८६ ॥

ततश्च कुट्टिनी कृष्टा कूटजुष्टा प्रचक्रमे ।

उच्चाटयितुं तनयां खैरिणी वैरिणीमिव ॥ ८७ ॥

साऽटात्तयाऽर्थिते मास्ये निर्मास्यं शरके पयः ।

इक्षुखण्डे वंशखण्डं श्रीखण्डे नीपखण्डलम् ॥ ८८ ॥

सकांपं देवदत्तोक्ता कुट्टिनी कुटिलाऽब्रवीत् ।

मा कुपः पुत्रि यादृक्षो यत्तस्मादृग्बलिः किल ॥ ८९ ॥

लतैव कण्टकितकं किमालम्ब्य स्थितास्वसुम् ।

सर्वथा मूलदेवं तस्यजापात्रमिमं पतिम् ॥ ९० ॥

अवादीहेवदत्तैवं मातः किमिति मुञ्चसि ।

पुमान् पात्रमपात्रं वा किमुच्येतापरीक्षितः ॥ ९१ ॥

परीक्षा क्रियतां तर्हीत्युक्ता साक्षेपमम्बया ।

मुदिता देवदत्तैवमादिदेश खवेटिकाम् ॥ ९२ ॥

यदिहौ देवदत्ताया अभिलाषीऽद्य विद्यते ।

प्रेष्यन्तामिज्जवः सार्धवाहाचल ततस्त्वया ॥ ९३ ॥

तयोक्तः सार्धवाहोऽपि धन्वमानी प्रमोदतः ।

शकटानिषुपूर्णानि प्रेषयामास तत्क्षणात् ॥ ९४ ॥

दृष्टा कुट्टिन्युवाचैवमचलस्वामिनो हले ।
 अचिन्तनीयमौदार्यं पश्य चिन्तामणिरिव ॥ ५ ॥
 विषया देवदत्तांश्चे किमम्बाऽस्मि करेणुका ।
 भक्षणायेक्ष्वः क्षिप्ता यत्नमूलदलायकाः ॥ ६ ॥
 आदिश्यतां मूलदेवोऽप्यस्मिन्नर्थे भुजिष्यथा ।
 विवर्के ज्ञायते मातर्हयोरपि यथाऽन्तरम् ॥ ७ ॥
 मूलदेवोऽपि चेत्प्राक्त इक्ष्वादाय पञ्चषान् ।
 मूलमप्राणि त्वजन्मद्भु निस्ततस्त विचक्षणः ॥ ८ ॥
 कठोरत्वेन दुश्चर्पर्वग्रन्थीन् परित्यजन् ।
 इक्ष्वाकुला गण्डिकायके पीयूषस्येव कुण्डिकाः ॥ ९ ॥
 चतुर्जतिन संस्कृत्य कर्पूरेणाधिवास्य च ।
 शूलप्रोता वर्द्धमानमंपुटे प्राङ्निषीत्स ताः ॥ १० ॥
 देवदत्ताऽपि ताः प्रेष्य बभाषे शम्भुर्लोमिति ।
 धूर्त्तेशाचनयोः पश्य स्वर्णरीर्योरिवान्तरम् ॥ ११ ॥
 कुट्टिन्यचिन्तयदहो महामोहान्धमानसा ।
 मृगीव मृगदृष्ट्याभ्यो धूर्त्तमेवाऽनुधावति ॥ १२ ॥
 स कोऽप्युपायः क्रियते येन निष्कास्यते पुरात् ।
 अत्युष्णजलसेकेन बिलादिव महोरगः ॥ १३ ॥
 कुट्टिनीं मूलदेवस्योच्चाटनायाचलं जगौ ।
 कर्त्तव्यः कृत्रिमो ग्रामगमनोपक्रमस्त्वया ॥ १४ ॥
 ग्रामे यास्यामीत्यलीकं सार्धवाह त्वमस्मसा ।
 कथयेदेवदत्ताया विप्रम्बा सा यथा भवेत् ॥ १५ ॥

ततो ग्रामान्तरगतं श्रुत्वा त्वां धूर्त्तपांसनः ।
 निःशङ्कं देवदत्तायाः स समीपमुपैष्यति ॥ १६ ॥
 देवदत्तात्मिके मूलदेवे दीव्यति निर्भरम् ।
 आगच्छः सर्वसामग्र्या मत्तुङ्गेतेन सुन्दर ॥ १७ ॥
 ततस्तथा कथमपि त्वमेतमवमानयेः ।
 यथैतां न भजेद्भूयस्तित्तिरीमिव तित्तिरः ॥ १८ ॥
 तत्तथा प्रतिपद्याथ यास्यामि ग्राममित्यसौ ।
 आख्याय देवदत्ताया द्रुथं दत्त्वा च निर्ययौ ॥ १९ ॥
 ततस्तथा निरातङ्कं मूलदेवे प्रवेशिते ।
 आह्वास्त कुट्टिन्यचलं कुट्टाकभटवेष्टितम् ॥ २० ॥
 देवदत्ता च महिमा प्रविशन्तं ददर्श तम् ।
 मूलदेवं च खट्वाऽधो न्यधात्पत्रकरण्डवत् ॥ २१ ॥
 तथास्थितं मूलदेवं कुट्टिन्या ज्ञापितोऽचलः ।
 पर्यङ्के कृतपर्यङ्को निषमाट स्मिताननः ॥ २२ ॥
 अवोचदचलस्तत्र कुर्वन् कैतवनाटितम् ।
 देवदत्ते वयं ग्रामाः स्नाम्यामः प्रगुणीभव ॥ २३ ॥
 देवदत्ताऽब्रवीदेवं विलक्षितयस्मिता ।
 स्नानयोग्यासने तर्हि स्नातुं पादोऽवधार्यताम् ॥ २४ ॥
 एवमुत्थाप्यमानोऽपि सादरं देवदत्तया ।
 विशेषतोऽभूत् खट्वायामचलो निखलासनः ॥ २५ ॥
 शशाक धूर्त्तराजोऽपि स्नातुं गन्तुं च नो तदा ।
 प्रायेण विगलन्त्येवास्वस्थे मनसि शक्तयः ॥ २६ ॥

अवोचदचलो देवदत्ते स्वप्नो मयेक्षितः ।

पर्यङ्कोऽस्मिन् कृताभ्यङ्गः सचेलस्नातवानहम् ॥ २७ ॥

स्वप्नं सत्त्वापयिष्यामि तदर्धमहमागमम् ।

सत्वीकृतो ह्ययं स्वप्नः शुभोदकाय जायते ॥ २८ ॥

कुट्टिन्यवोचदादेशः प्रमाणं जीवितेशितुः ।

पुत्रि किं न श्रुतं स्वामी यदिच्छति करोति तत् ॥ २९ ॥

देवदत्ताऽन्नवोदार्यं किमेतदुचितं तव ।

अदूष्यदेवदूष्येयं तूलिका यद्विनश्यति ॥ ३० ॥

अचलोऽप्यवदहद्रे कार्पण्यं किमिदं तव ।

शरीरमपि यच्छन्ति पत्न्यर्थं त्वादृशः स्त्रियः ॥ ३१ ॥

किं तेऽन्यास्तूलिका न स्युः पतिर्यस्याः किलाचलः ।

लवणेन स किं सीदेद्यस्य रत्नाकरः सखा ॥ ३२ ॥

ततो भाटीविवशया कारितो देवदत्तया ।

अभ्यङ्गोद्वर्त्तनाटीनि पर्यङ्कस्थित एव सः ॥ ३३ ॥

स्रप्यमाने ततस्तस्मिन्नीशे खल्लिजलादिना ।

मूलदेवचण्ड इव भ्रियते स्र समन्ततः ॥ ३४ ॥

आजुहावाचलभटान् कुट्टिनी दृष्टिसंश्रया ।

निदिदेशाचलं चाशु धूर्त्ताकर्षणकर्मणे ॥ ३५ ॥

कोपाटीपसमाविष्टो मूलदेवं ततोऽचलः ।

चकर्ष धृत्वा केशेषु द्रौपदीमिव कौरवः ॥ ३६ ॥

तं चोवाच नयन्नोऽसि विद्वानसि सुधीरसि ।

कर्मणोऽस्यानुरूपोऽद्य ब्रूहि कस्तेऽसु निग्रहः ॥ ३७ ॥

धनाधीनशरीरेयं वेष्ट्या तां चेद्विरंससे ।
 भ्रामपट्टकवद्भूरिधनेन न किमग्रहीः ॥ ३८ ॥
 मूलदेवोऽपि निष्पन्दस्तदा मुकुलितेक्षणः ।
 विफलीभूतफालस्योदुवाह ह्रीं पिनमुलाम् ॥ ३९ ॥
 एवं च चिन्तयामास सार्धवाहपतिस्ततः ।
 न निग्राह्यो महात्माऽमौ देवादेवं दशां गतः ॥ ४० ॥
 इति चोवाच मुक्तोऽद्य त्वमस्मादागसो मया ।
 क्षतशोऽस्युपकर्त्तव्यं त्वयाऽपि समये मम ॥ ४१ ॥
 मुक्तोऽथ तेन धूर्त्तगो वेश्मतो निर्ययी ततः ।
 तूर्णं तूर्णं परिक्रामन् गप्पाङ्गन इव द्विपः ॥ ४२ ॥
 गत्वा पुरीपरिमरे मञ्जौ सरसि विस्तृत ।
 शरकाल इव भ्रेजे तत्क्षणात् क्षालिताम्बरः ॥ ४३ ॥
 अचलस्यापकर्तुं चोपकर्त्तुं च स धूर्त्तराट् ।
 मनोरथग्यारूढोऽचलद्विणातटं प्रति ॥ ४४ ॥
 हाटशयोजनायामां सः श्वापदकुलाकुलाम् ।
 दुर्दशायाः प्रियसखीमिव प्राप महाटवीम् ॥ ४५ ॥
 पारावारमिवापारां तितौर्भुक्तां महाटवीम् ।
 सहायं चिन्तयामास तरण्डमिव धूर्त्तराट् ॥ ४६ ॥
 कस्मादप्यागतोऽकस्मादभ्रादिव परिण्युतः ।
 शम्बलस्यगिकां बिभ्रत्कोऽपि टक्को द्विजस्तदा ॥ ४७ ॥
 अमहायः सहायीयं तं विप्रं क्षिप्रमागतम् ।
 वृहो यष्टिमिव प्राप्य मूलदेवो मुदं ययी ॥ ४८ ॥

जगद मूलदेवस्तं ममारब्धे प्रपेतुषः ।

आत्मच्छायाद्वितीयस्य दिष्ट्या मिलितवानसि ॥ ४८ ॥

स्वच्छन्दं वार्त्तयिष्यावस्तदावां द्विजसत्तम ।

मार्गस्त्रेदापहरणी विद्या वार्त्ता हि या पथि ॥ ५० ॥

दूरे कियति गन्तव्यं स्थाने जिगमिषा क्व ते ।

कथ्यतां भो महाभाग मार्गमैत्रीं वशी कुरु ॥ ५१ ॥

विप्रोऽप्याख्यहमिष्यामि पारोऽख्यमिव स्थितम् ।

स्थानं वीरनिधानाख्यं ब्रूहि त्वं कुत्र दास्यसि ॥ ५२ ॥

मूलदेवोऽब्रवीद्यास्याम्यहं वेणातटे पुरे ।

विप्रोऽप्युचै तदेहि त्वमेकोऽध्वा दूरमावयोः ॥ ५३ ॥

ललाटन्तपतपने मध्वाक्त्रेऽथ समागते ।

मिलिताभ्यां च गच्छद्भ्यां ताभ्यां प्रापि महासरः ॥ ५४ ॥

पाणिपादमुखं मूलदेवः प्रक्षाल्य वारिणा ।

निरन्तरतरुच्छाये भूतले समुपाविशत् ॥ ५५ ॥

स्थगिकायाः समाकृष्य सक्तूनालोद्य वारिणा ।

एकोऽपि भोक्तुमार्गं मे टक्को रङ्ग इव द्रुतम् ॥ ५६ ॥

धूर्त्तोऽप्यचिन्तयदसौ नाऽऽदौ मे भोजनं ददौ ।

अतिक्षुधाऽस्तुरो मुङ्क्ते भुक्तः सन् खलु दास्यति ॥ ५७ ॥

भुक्त्वा तत्रोत्थिते विप्रे बभ्राति स्थगिकामुखम् ।

दधौ धूर्त्तोऽपि यद्यद्य नादात्तच्छ्वः प्रदास्यति ॥ ५८ ॥

तस्मिन्नदत्त्वा भुञ्जाने मूलदेवस्तदाशया ।

त्रौन्वासरानगमयकृणामाशा हि जीवितम् ॥ ५९ ॥

षटवीं तां परित्यज्य धूर्त्तराजं द्विजोऽवदत् ।
 स्वस्ति तुभ्यं महाभाग यास्याम्यहमितोऽधुना ॥ ६० ॥
 तमूचे मूलदेवोऽपि त्वत्साहाय्यादियं मया ।
 द्वादशयोजनायामा क्रोशवक्त्रहिताऽटवी ॥ ६१ ॥
 वेणातटे गमिष्यामि मूलदेवाभिधोऽस्म्यहम् ।
 तत्र मे कथयेः कार्यं कथ्यतां किं च नाम ते ॥ ६२ ॥
 लोकेर्निर्वृणश्मेति विहितापरनामकः ।
 विप्रोऽहं सदृडो नामेत्युक्त्वा टकस्ततो ययौ ॥ ६३ ॥
 गच्छता मूलदेवेन ततो वेणातटं प्रति ।
 दृष्टः संवसथः कश्चिद्वसटावसथः पथि ॥ ६४ ॥
 प्रविष्टस्तत्र भिक्षार्थं क्षामकुक्षिर्बुभुक्षया ।
 भ्रमन्नासादयामास कुल्माषान् कुत्रचिद्गृहे ॥ ६५ ॥
 यामात्रिष्कामतस्तस्याभिमुखः कोऽप्यभून्मुनिः ।
 मासक्षपणपुण्यात्मा पुण्यपुञ्ज इवाङ्गवान् ॥ ६६ ॥
 तं दृष्ट्वा मुदितः सोऽभूद्दृष्ट्वा मे सुकृतोदयः ।
 यक्षयाप्तमिदं पात्रं यानपात्रं भवोदधौ ॥ ६७ ॥
 साधोः कुल्माषदानेन रत्नत्रितयशालिनः ।
 सन्मीलितु चिरादस्य महिर्वक्तरोः फलम् ॥ ६८ ॥
 कुल्माषान् साधवे दत्त्वा मूलदेवः पपाठ च ।
 धन्यास्ते खलु येषां स्युः कुल्माषाः साधुपारणे ॥ ६९ ॥
 तस्य भावनया हृष्टा बभाषे व्योम्नि देवता ।
 अर्हस्योकेन याचस्व भद्र किं ते प्रदीयताम् ॥ ७० ॥

प्रार्थयामास सद्यस्तां मूलदेवोऽपि देवताम् ।
 गणिकादेवदत्तेभ्यः सहस्रं राज्यमस्तु मे ॥ ७१ ॥
 एवमस्त्विति देव्युचे मूलदेवोऽपि तं मुनिम् ।
 वन्दित्वाऽथ ग्राममध्य भित्तिना बुभुजे स्वयम् ॥ ७२ ॥
 मार्गं कामन् क्रमेणासौ प्राप वेणातटं पुरम् ।
 सुखाप पात्यशालायां निद्रासुखमवाप च ॥ ७३ ॥
 यामिन्याः पश्चिमे यामे स सुप्तः स्वप्नमेक्षत ।
 यत्पूर्णमण्डलचन्द्रः प्रविवेश मुखे मम ॥ ७४ ॥
 तमेव स्वप्नमद्राक्षीकोऽपि कार्पटिकस्तदा ।
 अन्यकार्पटिकानां च प्रबुद्धस्तमचीकथत् ॥ ७५ ॥
 तं तु कार्पटिकेष्वेकः स्वप्नमेवं व्यचारयत् ।
 अचिरेण लप्स्यसे त्वं सखण्डघृतमण्डकम् ॥ ७६ ॥
 दृष्टः कार्पटिकः सोऽभूदेवं भूयादिति ब्रुवन् ।
 जायेत बदरणापि शृगालस्य महोत्सवः ॥ ७७ ॥
 स्वप्नं नार्चीकथत्तेषामज्ञानां धूर्तराट् निजम् ।
 मूर्खो हि दर्शितं रत्ने दृष्टत्खण्डं प्रचक्षते ॥ ७८ ॥
 मण्डकं कर्पटिः प्राप गृहाच्छादनपर्वणि ।
 प्रायेण फलति स्वप्नो विचारस्यानुसारतः ॥ ७९ ॥
 धूर्त्तोऽपि प्रातरारामे गत्वा पुष्पोच्चयादिना ।
 अग्नीणाश्मालिकं लोकपृष्ठं कर्माणि तादृशाम् ॥ ८० ॥
 गृहीत्वा मालिकास्तस्मात् पुष्पाणि फलानि च ।
 शुचिर्भूत्वा ययौ वेश्म स्वप्नशास्त्रविपश्चितः ॥ ८१ ॥

मूलदेवस्ततो नत्वा दत्त्वा पुष्पफलानि च ।
उपाध्यायाय तज्ज्ञाय गणंस स्वप्नमात्मनः ॥ ८२ ॥
मुदितः सोऽवदद्दिदाम्बुजं स्वप्नफलं तव ।
सुमुहूर्त्ते कथयिष्याम्यद्यास्माकं भवातिथिः ॥ ८३ ॥
मूलदेवं स्नपयित्वा भोजयित्वा च गौरवात् ।
परिणाययितुं कन्यामुपाध्याय उपानयत् ॥ ८४ ॥
वभाषि मूलदेवोऽपि ताताऽज्ञातकुलस्य मे ।
कन्यां प्रदास्यसि कथं विचारयसि किं नहि ॥ ८५ ॥
उपाध्यायोऽप्यवाचैवं त्वन्मूर्त्याऽपि कुलं गुणाः ।
ज्ञातास्तत्सर्वथा कन्या ममेयं परिणीयताम् ॥ ८६ ॥
तद्वाचा मूलदेवोऽपि कन्यकां तामुपायत ।
कार्यसिद्धेर्भविष्यन्त्याः प्रादुर्भूतमिवाननम् ॥ ८७ ॥
मध्ये दिनानां मत्तानां त्वं राजेह भविष्यसि ।
इति तस्य स्वप्नफलमुपाध्यायो न्यवेदयत् ॥ ८८ ॥
हृष्टस्तत्र वसन् धूर्तराजो गत्वा बहिः पुरात् ।
सुष्वाप चम्पकतले संप्राप्तं पद्ममिहनि ॥ ८९ ॥
तदा च नगरे तस्मिन्नयेतनमहीपतिः ।
अपुत्रो निधनं प्राप निष्पाद इव पादपः ॥ ९० ॥
मन्दोत्थिताः पुरीभाष्यच्छत्रभङ्गारचामराः ।
भ्रेमुः प्रापुर्न राज्याहं दुष्प्रापस्तादृशो जनः ॥ ९१ ॥
ततो बहिः पर्यटन्तो निकषा चम्पकद्रुमम् ।
अपश्यन्मूलदेवं ते नरदेवपदोचितम् ॥ ९२ ॥
हयेन हृषितं चक्रे गजेनार्जितगर्जितम् ।

अङ्गारेण च तस्याऽर्चयामराभ्यां च वीजनम् ॥ ८३ ॥
 पुण्डरीकं स्वर्णदण्डमण्डितं तस्य चोपरि ।
 शरदभ्रमिवादभ्रतडिङ्गमजृम्भत ॥ ८४ ॥
 तं चाधिरोहयामास स्वस्कन्धे जयकुञ्जरः ।
 स्वाभ्यासिमुदितैर्लोकैश्चक्रे जयजयारवः ॥ ८५ ॥
 पुरं महातूर्यरवैः पूर्यमाणदिगन्तरम् ।
 तन्नाविशम्भूलदेवो राजराज इवालकाम् ॥ ८६ ॥
 उत्तीर्णो राजहर्म्येऽसौ सिंहासनमधिष्ठितः ।
 समन्ततः समायातैः सामन्तैरभ्यर्षिष्यत ॥ ८७ ॥
 अथोवे देवता व्योम्नि देवतानां प्रसादतः ।
 अयं विक्रमराजाख्यो राजा जज्ञे कलानिधिः ॥ ८८ ॥
 वर्त्तिष्यन्ते न येऽमुष्य ग्रासने क्षितिशासितुः ।
 तानहं निग्रहीष्यामि महीभृत इवाग्निः ॥ ८९ ॥
 तद्गिरा विस्मितं भीतं सर्वं प्रकृतिमण्डलम् ।
 यत्तरिवेन्द्रियग्रामः सदा तस्य वशेऽभवत् ॥ ९० ॥
 ततः स राजा विषयसुखान्धनुभवन् व्यधात् ॥
 प्रीतिसुज्जयिनीशेन मिथः संव्यवहारतः ॥ १ ॥
 तदानीं देवदत्ताऽपि भूतदेवविडम्बनाम् ।
 तादृशीं प्रेष्य माक्षिषा व्यब्रवीदक्षलं प्रति ॥ २ ॥
 किं ज्ञाता द्रव्यदर्पान्ध त्वया कुलमृद्दिश्यहम् ।
 मुमूर्षो 'मूर्ख' महेहे व्यावाहारीयदीदृशम् ॥ ३ ॥

त्वयाऽस्मदीयसदने नागन्तव्यमतः परम् ।

इति निष्कास्य तं गेहात्मसौपे नृपतेरगात् ॥ ४ ॥

तथा च याचितो राजा स वरो दीयतामिति ।

यथेच्छं ब्रूहि यच्छामि तं येनेत्यवदन् नृपः ॥ ५ ॥

सोचे मां प्रति नास्त्राप्यो मूलदेवं विना पुमान् ।

वारणीयोऽचलश्चायमागच्छन्मम वेश्मनि ॥ ६ ॥

एवमस्त्विति राज्ञोक्ता हेतुः कोऽत्रेति पृष्टवान् ।

शशंस माधवी देवदत्ताभ्रूसंज्ञया ततः ॥ ७ ॥

जितशत्रुनृपः कोपाञ्जलितभ्रूलतस्ततः ।

सार्धवाहं तमाहूय सान्निपमिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥

मत्पुत्रीमण्डनावेतौ रत्नभूतावरे त्वया

मूर्खेण धनमत्तेन धावन्तौ निघर्षितौ ॥ ९ ॥

ततोऽमुष्यापराधस्य प्राणापहरणं तव ।

दण्डोऽस्त्विति नरेन्द्रीक्ते देवदत्ता न्यवारयत् ॥ १० ॥

त्वं यद्यध्यनया तातोऽधुना त्राणं तद्यापि ते ।

मूलदेवे समानीते भवेदित्यभ्यधान् नृपः ॥ ११ ॥

नृपं नत्वा ततो गत्वा सार्धवाहः प्रचक्रमे ।

नष्टरत्नमिवान्वेष्टुं मूलदेवं समन्ततः ॥ १२ ॥

मूलदेवमपश्यन् स भीतो न्यूनतया तया ।

भाण्डं भूत्वा ययौ शीघ्रं पारसकूलमण्डलम् ॥ १३ ॥

दध्यौ च मूलदेवोऽपि विना मे देवदत्तया ।

भोज्येनालवणेनेव प्राण्यराण्यत्रियाऽपि किम् ॥ १४ ॥

ततः स देवदत्ताया जितशत्रोश्च भूपतेः ।
 चतुरं प्रेषयामास दूतं प्राशृतसंयुतम् ॥ १५ ॥
 गत्वोष्णयिन्वां दूतोऽपि जितशत्रुं व्यजिघ्रपत् ।
 देवतादत्तराज्यश्रीमूलदेवो वदत्यदः ॥ १६ ॥
 यथा मे देवदत्तायां प्रेम जानीथ तत्तथा ।
 यद्यस्य रोचते वोऽपि तदियं प्रेष्यतामिति ॥ १७ ॥
 ततोऽवददवन्तीशस्तेनेदं कियदर्थितम् ।
 राज्ञा विक्रमराजेन भेदो राज्येऽपि नास्ति नः ॥ १८ ॥
 आचार्य देवदत्तां च जगादोष्णयिनीपतिः ।
 दिष्ट्या जाताऽसि भद्रे त्वं चिरात् पूर्णमनोरथा ॥ १९ ॥
 राजा जज्ञे मूलदेवो देवतायाः प्रसादतः ।
 त्वामानेतुं च स प्रैषीत्यधानपुरुषं निजम् ॥ २० ॥
 ततस्त्वं तत्र गच्छेति प्रसादाज्जितशत्रुणा ।
 आदिष्टा देवदत्ताऽगाद्विष्णुतटपुरं क्रमात् ॥ २१ ॥
 राजा विक्रमराजोऽपि महोत्सवपुरःसरम् ।
 स्वचेतसीव विपुले स्ववेश्मनि निनाय ताम् ॥ २२ ॥
 जिनार्चामर्चतस्तस्य सम्यक् पालयतः प्रजाः ।
 दीव्यतो देवदत्तां च त्रिवर्गोऽभूदबाधितः ॥ २३ ॥
 इतश्च पारसकूलादङ्गात्तक्रियवस्तुकः ।
 आययावचलस्तत्र जलपूर्ण इवाम्बुदः ॥ २४ ॥
 लक्ष्मीमहत्त्वपिशुनैर्मणिमौक्तिकविद्रुमैः ।
 भूत्वा विमलं स स्थालं महीनाथमुपास्थितः ॥ २५ ॥

अचलोऽयमिति क्षिप्रमुपलक्षितवान् नृपः ।

दृष्ट्वा प्राग्जन्मसम्बन्धमपि प्राप्ताः स्मरन्ति हि ॥ २६ ॥

राजानं मूलदेवोऽयमित्यज्ञासीत् नाचलः ।

आत्तवेधं नटमपि स्थूलप्रज्ञा न जानते ॥ २७ ॥

कुतस्त्वमिति राज्ञोक्तः पारसादित्युवाच सः ।

ययाचे पञ्चकुलं च भाण्डानीकनकर्मणे ॥ २८ ॥

कौतुकात्स्वयमेत्याम इत्युक्तो भूभुजा स तु ।

महाप्रसाद इत्युचे कोपं को वेत्ति तादृशाम् ॥ २९ ॥

ततः पञ्चकुलोपेतो ययौ राजा तदाश्रये ।

सञ्चिष्टापटसूत्रादि सोऽपि भाण्डमदर्शयत् ॥ ३० ॥

भाण्डं किमियदेवेदं सत्यं ब्रूहीति भूभुजा ।

उक्त इत्युक्तवान् श्रेष्ठी सत्यमेतावदेव मे ॥ ३१ ॥

नृपेण पुनरप्युचे सम्यग् ज्ञात्वा निवेदय ।

अस्मद्राज्ये शुल्कचौर्यां यच्छरीरेण निग्रहः ॥ ३२ ॥

अथोचदचलोऽप्येवमस्माभिः कथ्यतेऽन्यथा ।

पुरतो नापरस्यापि स्वयं देवस्य किं पुनः ॥ ३३ ॥

राजेत्युवाच तर्ह्यस्य श्रेष्ठिनः सत्यभाषिणः ।

क्रियतामर्हदानं च सम्यग्भाण्डं च वीक्ष्यताम् ॥ ३४ ॥

ततः पञ्चकुलेनाङ्गिप्रहारादंशवेधतः ।

असारभाण्डमध्यस्थं सारभाण्डमशङ्कत ॥ ३५ ॥

जाताशङ्केस्ततो राजपुंभिर्बिभिर्दिरे क्षणात् ।

शुल्कदस्युमनांसीव भाण्डस्थानानि सर्वतः ॥ ३६ ॥

तैर्यथा शङ्कितं भाण्डं वित्तशाठ्यं तथाऽभवत् ।
 परपुरातनःप्रवेशकारिणो ह्यधिकारिणः ॥ ३७ ॥
 तज् ज्ञात्वा कुपितो राजा बन्धयामास तं क्षणात् ।
 सामन्ता अपि बध्यन्ते राजादेशादहणिक् कियान् ॥ ३८ ॥
 ततस्तं सदनं नीत्वा छोटयित्वा च बन्धनम् ।
 किं मां प्रत्यभिजानासि पप्रच्छेति मङ्गीपतिः ॥ ३९ ॥
 अचलोऽपि जगदीशं जगदुदयांतकारिणम् ।
 भानुमन्तं भवन्तं च बालिशोऽपि न वेत्ति कः ॥ ४० ॥
 पर्याप्तं चाटुवचनैः सम्यक् त्वं वेत्सि तद्दद ।
 राशेत्युक्तोऽचलोऽबोचत्तर्हि जानामि नल्लहम् ॥ ४१ ॥
 देवदत्तामथाह्वय भूपतिस्तमदर्शयत् ।
 इष्टैर्दृष्टा कृतार्था स्यान्मनःसिद्धिर्हि मानिनाम् ॥ ४२ ॥
 देवदत्तामसौ दृष्ट्वा क्रीतः कष्टां दशां ययौ ।
 अग्रे स्त्रायपभ्राजना हि मृत्योरप्यधिका नृणाम् ॥ ४३ ॥
 माऽप्यूच मूलदेवोऽयमित्युक्तो यस्तदा त्वया ।
 एवं कुर्या ममापि त्वं देवाह्वसनमौयुषः ॥ ४४ ॥
 तदसि व्यसनं प्राप्तः प्राणमन्देहकारणम् ।
 मुक्तोऽसि चार्यपुत्रेण नेष्टृणाः क्षुद्रधातिनः ॥ ४५ ॥
 ततो विलक्षः स वणिक् पतित्वा पादयोस्तयोः ।
 जघे सर्वापराधान्मे तितिच्छ्वं तदा कृतान् ॥ ४६ ॥
 रुष्टस्तेनापराधेन जितशत्रुर्मङ्गीपतिः ।
 प्रवेशमुज्जयिन्त्यां मे युष्मदाचा प्रदास्यति ॥ ४७ ॥

अधोचे मूलदेवोऽपि मया ज्ञानं तदैव ते ।
 यदा पसादो विदधे देव्या श्रीदेवदत्तया ॥ ४८ ॥
 ततः प्रसादं दत्त्वोच्चैर्दूतमेकं समर्प्य च ।
 पुरीमुखार्थिनीं गन्तुं विससर्जचक्षुः नृपः ॥ ४९ ॥
 प्रवेशोऽवन्तिनाथेन तस्मादवस्थामदीयत ।
 मूलदेवस्य वचसा कीपस्तम्बूल एव यत् ॥ ५० ॥
 अन्येद्युर्दुःखविधुराः प्रजाकार्यधुरन्धरम् ।
 मिलित्वा वणिजो मूलदेवमेवं व्यजिज्ञपन् ॥ ५१ ॥
 जायत्यपि प्रजास्त्रातुं त्वयि देव दिवानिशम् ।
 अमुष्णतेऽनगरं परितः परिमोषिभिः ॥ ५२ ॥
 कोला इव 'चिरं' चोराः पुनःस्त्रिभ्यश्चन्द्राणि नः ।
 प्रतिक्षेपं खनन्त्युच्चैर्नारत्ना रक्षितुं क्षमाः ॥ ५३ ॥
 अदृश्यमानाः केनापि कृतसिद्धास्त्रना इव ।
 भ्राम्यन्ति चोराः स्वैरं नो गृहेषु स्वगृहेष्विव ॥ ५४ ॥
 अचिरान्निघ्नहीण्यामि तस्करानयशस्करान् ।
 'मूलदेवोऽभिधायैवं' वणिजो विससर्ज तान् ॥ ५५ ॥
 आदिक्षन्नगराध्यक्षं साक्षेपं क्षपापतिस्ततः ।
 अन्विष्य तस्करान् सर्वान् गृह्णाण निगृह्णाण च ॥ ५६ ॥
 अथोवाच पुराध्यक्षः स्वामिन्नेकोऽस्ति तस्करः ।
 असौ न शक्यते धर्तुं दृष्टमष्टः पिशाचवत् ॥ ५७ ॥

जातामर्षस्ततो राजा महीजा निर्ययी निशि ।
 नीलाम्बरप्रावरणो नीलाम्बर इवापरः ॥ ५८ ॥
 स्थानेषु शङ्कास्थानेषु बभ्राम स्थामधाम सः ।
 दस्युं कमपि नापश्यदहेः पदमिवान्धसि ॥ ५९ ॥
 स सर्वं नगरं भ्रान्तः भ्रान्तः सुष्याप कुत्रचित् ।
 खण्डदेवकुले शैलगुहायामिव केसरी ॥ ६० ॥
 निशाचर इवाकस्मान्निशाचरणदारुणः ।
 तस्करायेमरस्तत्रोपायमरक्णाभिमधः ॥ ६१ ॥
 कोऽत्रेति व्याहरन्नुच्चैर्मलिक्नुचपतिस्ततः ।
 कष्टः सुप्तमिव व्यानं पदा नृपमचष्टयत् ॥ ६२ ॥
 चेष्टां स्थानं च विसं च जिज्ञासुस्तस्य भूपतिः ।
 जवे कार्पटिकोऽस्मीति क्व क्व निष्णा न तादृशाः ॥ ६३ ॥
 एहि कार्पटिकाय त्वामदरिद्रीकरोम्यहम् ।
 इत्यूचे तस्करो भूपं मदाभ्यानां धिगजताम् ॥ ६४ ॥
 तमन्वचालीक्षोऽय्येच्छुः पत्तिवत्पृथिवीपतिः ।
 ममर्दं गर्दभस्यापि पादौ कार्याञ्जनार्दनः ॥ ६५ ॥
 अजानानः स राजानं पार्श्वे मृत्युमिवात्मनः ।
 जगाम धाम कस्यापि त्रेष्ठिनः त्रेष्ठसम्यदः ॥ ६६ ॥
 तत्र खानं खनित्रेण पातयित्वा स वेश्मनः ।
 जयाह मारुद्रविषं राहुः कुण्डात्सुधामिव ॥ ६७ ॥
 अज्ञो राज्ञा ममस्तं तदाह्वयामास तस्करः ।
 चदरं दर्शयामास शाकिन्यै व स मूढधीः ॥ ६८ ॥

तमुन्मूलयितुं मूलान्मूलदेव उवाच तत् ।
 धूर्ता हि कारणोपात्तमार्दवाः कार्यराक्षसाः ॥ ६८ ॥
 जीर्णोद्यानं ततो गत्वा गुह्यमुद्गाद्य सोऽविशत् ।
 निनाय तत्र भूपं च षष्ठ्यणारोपितालिवत् ॥ ७० ॥
 आसीन्नागकुमारीव कुमारी तंच तत्स्वसा ।
 नवयौवनलावण्यपुष्पावयवशालिनी ॥ ७१ ॥
 क्षालयास्यातिथेः पादावित्यादिष्टा स्वप्नुना ।
 सोपकूपं ततो भूपमुपावेशयदासने ॥ ७२ ॥
 प्रक्षालयन्ती तत्पादकमले कमलेक्षणा ।
 अनुभूय मृदुस्पर्शं तं सर्वाङ्गमुद्वेक्षत ॥ ७३ ॥
 अहो कोऽप्येष कन्दर्पः साक्षादिति सविज्ञया ।
 सानुरागा सानुकम्पा साऽब्रवीदिति भूपतिम् ॥ ७४ ॥
 पादप्रक्षालनव्याजात्कूपेऽस्मिन्नपरे 'नराः ।
 अपात्यन्त महाभाग तत्क्षराणां कुतः कृपा ॥ ७५ ॥
 क्षेमामि नेह कूपे त्वां त्वत्प्रभायवशोऽकृता ।
 महतामनुभावो हि वशीकरणमद्भुतम् ॥ ७६ ॥
 ततो मदुपरोधेन सुन्दरापसर द्रुतम् ।
 हयोरप्यन्यथा नाय कुशलं न भविष्यति ॥ ७७ ॥
 विमृश्याथ महीनाथो निर्जगाम द्रुतं ततः ।
 धीमन्तो हि धिया घ्नन्ति द्विषः सत्यपि विघ्नमे ॥ ७८ ॥
 गते नृपे तु व्याहारि तथा गच्छत्यसाविति ।

स्वस्वर्णरत्नसार्धं हि प्रपञ्ची धीमतामयम् ॥ ७९ ॥
 द्वाष्टकङ्कासिजिह्वालौ वेताल इव दारुणः ।
 अनुभूपालमुत्तालो दधावे मण्डिकस्ततः ॥ ८० ॥
 तं समासन्नमालोक्च भूपतिर्धीदृढश्चरतिः ।
 चत्वारोत्तश्चित्प्रावस्तंभेनान्तरितोऽभवत् ॥ ८१ ॥
 कोपान्धनयनखासौ स एवैष पुमानिति ।
 कङ्कासिना दृष्टत्स्तम्भं स्थित्वाऽग्राह्याम मण्डिकः ॥ ८२ ॥
 ययौ स्वं धाम राजाऽपि दृष्टश्चोरोपलभतः ।
 प्राप्तः सौख्याय जायेत दोषकारी न कस्य वा ॥ ८३ ॥
 राजा प्रातस्ततो राजपाटिकाव्याजतो बहिः ।
 दस्युं विश्वमनोदस्युस्तं निरूपयितुं ययौ ॥ ८४ ॥
 अथ वस्त्रापणद्वारे कुर्वाणं तुल्यकारताम् ।
 पदैर्वेष्टितजङ्घोरं किञ्चिदुद्वाटिताननम् ॥ ८५ ॥
 तस्करं मस्करस्ततोपेतं कृद्भययाकृतिम् ।
 दृष्ट्वापालक्षयत् क्षापः क्षपादृष्टानुमानतः ॥ ८६ ॥ (युग्मम्)
 गत्वा हर्म्यं महीनाथोऽभिज्ञानानि निवेदयन् ।
 पुरुषान् प्रेषयामास तस्याकारणहेतवे ॥ ८७ ॥
 न हतः स पुमान्नूनं तद्विजृम्भितमित्यसौ ।
 आहृतोऽमंस्त चौरा हि महाराजिकवेदिनः ॥ ८८ ॥
 सोऽनाप्ततो राजकुले राजाऽऽस्यत महासने ।
 महाप्रसादं कुर्वन्ति नीतिज्ञा हि जिघांसवः ॥ ८९ ॥
 नं भूपतिरभाषिष्ट प्रसादमुख्या गिरा ।

स्वस्वसा दीयतां मङ्गं दातव्या एव कन्यका ॥ ८० ॥

दृष्टपूर्वी स्वसारं मे नापरो निरगात्ततः ।

अयं स एव राजेति निश्चिक्वे मण्डिको हृदि ॥ ८१ ॥

मृग्यतां मत्स्वसा देव देवकीयैव सा किल ।

मदीयमन्यदप्येवमवोचत स पार्थिवम् ॥ ८२ ॥

तदानीमप्युपायंस्त रूपानिशयशालिनीम् ।

तस्य स्वसारं नृपतिः कंसारिरिव रुक्मिणीम् ॥ ८३ ॥

महामात्यपदे चक्रे तस्कारं तं नरेश्वरः ।

को वञ्चि भूभुजां भावं मध्यं पत्युरिवाभ्रसाम् ॥ ८४ ॥

तस्माद्भूषणवस्त्रादि तद्भगिन्यैव भूपतिः ।

नित्यमानाययदहं धृत्तौ धृत्तैरघृण्यत ॥ ८५ ॥

बहु यावत्तमाकृतं द्रव्यं तावन्नृपेण सा ।

अभाषि वित्तं त्वहन्धोः कियदस्यापि तिष्ठति ॥ ८६ ॥

वित्तमेतावदेवार्तोदस्य दस्योः स्वसाऽपि हि ।

एवं न्यवेदयद्राज्ञो गोप्यं प्रियतमे न हि ॥ ८७ ॥

विडम्बनाभिर्वह्नीभिर्मण्डिकं चण्डशासनः ।

निजयाह ततो राजा पापानां कुशलं कियत् ॥ ८८ ॥

चौर्यात् शत्रुर्यमपि विक्रमराजराजः,

आनीय मण्डिकमखण्डनयो जघान ।

स्तैन्यं न तेन विदधीत सुधीः कथञ्चि-

दत्तापि जन्मनि विरुद्धफलानुबन्धि ॥ २८८ ॥

॥ इति मूलदेवमण्डिकयोः कथानकम् ॥

आसीद्वाजगृहे सम्पञ्जितामरपुरे पुरे ।
 पादाक्रान्तनृपश्रेणिः श्रेणिको नाम पार्थिवः ॥ १ ॥
 राजस्तस्य च तनयो नयविक्रमभाजनम् ।
 नास्माऽभयकुमारोऽभूत् प्रद्युम्नः श्रीपतेरिव ॥ २ ॥
 इतश्च तस्मिन्नगरे वैभारगिरिकन्दरे ।
 चौरो लोहसुराख्योऽभूद्रौद्रो रस इवाङ्गवान् ॥ ३ ॥
 स तु राजगृहे नित्यं पौराणामुत्सवादिषु ।
 लब्ध्वा छिद्राणि विदधे पिशाचवदुपद्रवम् ॥ ४ ॥
 आददानस्ततो द्रव्यं भुञ्जानश्च परस्त्रियः ।
 भाण्डागार निशान्तं वा निजं मेन स तत्पुरम् ॥ ५ ॥
 चौर्यमेवाभवत्तस्य प्रीत्यै हृत्तिर्न चापरा ।
 अपास्य क्रव्यं क्रव्यादा भक्ष्यैस्तृप्यन्ति नापरेः ॥ ६ ॥
 तस्यागुरुपो रूपेण चेतया च सुतोऽभवत् ।
 भार्यायां रोहिणीनाम्नां रौहिणेयोऽभिधानतः ॥ ७ ॥
 स्वसृत्युसमये प्राप्ते पित्राऽऽह्वयेत्यभाषि सः ।
 यद्यवश्यं करोषि त्वमुपदेशं ददामि तत् ॥ ८ ॥
 अवश्यमेव कर्त्तव्यमादिष्टं भवतां मया ।
 कः पितुः पातयेदाज्ञां पृथिव्यामित्युवाच सः ॥ ९ ॥
 प्रहृष्टो वचसा तेन चौरो लोहसुरस्ततः ।
 पाणिना संसृशन् पुत्रसभाषिष्टति निष्ठुरम् ॥ १० ॥
 योऽसौ समवसरणे स्थितः सुरविनिर्मिते ।
 विधत्ते देशनां वीरो मा श्रीर्षोस्तस्य भाषितम् ॥ ११ ॥

भन्यत्तु स्वेच्छया वक्तुं कुर्याद्व्यमनियन्वितः ।
 उपदिश्येति पञ्चत्वं प्राप लोहसुरस्ततः ॥ १२ ॥
 सतकार्यं पितुः कृत्वा रौहिणेयस्ततोऽभिगम् ।
 चकार चौरिकां लोहसुरोऽपर इवोद्धतः ॥ १३ ॥
 पालयन् पितुरादेशं जीवितव्यमिवात्मनः ।
 स्वदासेरमिवामुष्णात् न राजगृहपत्तनम् ॥ १४ ॥
 तदा च नगरयामाकरेषु विहरन् क्रमात् ।
 चतुर्दशमहासाक्षसहस्रपरिवारितः ॥ १५ ॥
 सुरैः संचार्यमाणेषु स्वर्णाब्जेषु चारुषु ।
 न्यस्यन् पदानि तन्नागाक्षीरश्वरमतीर्यकृत् ॥ १६ ॥
 'व्यन्तरैरसुरैर्ज्योतिषिकैर्वैमानिकैरपि ।
 सुरैः समवसरणं चक्रे जिनपतिस्ततः ॥ १७ ॥
 आयोजनविसर्पिण्या सर्वभाषानुयातया ।
 भारत्या भगवान् वीरः प्रारम्भे धर्मदेशनाम् ॥ १८ ॥
 तदानीं रौहिणेयोऽपि गच्छन् राजगृहं प्रति ।
 मार्गान्तराले समवसरणाभ्यर्णमाययौ ॥ १९ ॥
 एवं स चिन्तयाभासं पथाऽनेन ब्रजामि चेत् ।
 शृणोमि वीरवचनं तदाज्ञा भञ्जते पितुः ॥ २० ॥
 न चान्यो विद्यते पन्था भवत्वेवं विमृश्य सः ।
 कर्णौ पिधाय पाणिभ्यां द्रुतं राजगृहं ययौ ॥ २१ ॥

(१) च न च इ वैमानिकैर्ज्योतिषिकैर्वैन्तरैरसुरैरपि ।

एवमन्वहमप्यस्य यातायातकृतोऽन्यदा ।
 उपसमवसरणं पादेऽभ्यस्य कण्टकः ॥ २२ ॥
 श्रीलुक्खगमनाद्वाटमग्नं पादे स कण्टकम् ।
 अगुडृत्य समुद्धर्त्तुं न शशाक क्रमात् क्रमम् ॥ २३ ॥
 नास्थुपायोऽपरः कोऽपीत्याकृष्य श्रवणात्कारम् ।
 कर्षन् कण्टकमश्रीषीदिति विश्वगुरोर्गिरम् ॥ २४ ॥
 महीतलास्यर्शिपादा निर्निमेषविलोचनाः ।
 अस्नानमाख्या निःस्वेदा नीरजोऽङ्गाः सुरा इति ॥ २५ ॥
 बहुश्रुतमिदं धिग् धिगित्याशूडृतकण्टकः ।
 पिधाय पाणिना कर्णं तथैवापससार सः ॥ २६ ॥
 अथान्वहं सुथमाणं पत्तनं तेन दस्युना ।
 उपेत्य श्रेणिकं श्रेष्ठिश्रेष्ठा व्यञ्जयन्निति ॥ २७ ॥
 त्वयि शामति देवान्यत्र भयं द्रविणं तु नः ।
 आकृष्य गृह्णाते चौरैरदृष्टैश्चैकैरिव ॥ २८ ॥
 बभूनामिव तेषां तु गृहीतः पीडया ततः ।
 सकोपाटोपमित्यूचं नृपतिर्दण्डपाशिकम् ॥ २९ ॥
 किं चौरीभूय दायादीभूय वा मम वतनम् ।
 गृह्णासि चौरैर्गृह्णास्ते यदेतं त्वदुपेक्षितैः ॥ ३० ॥
 मोऽप्यूच देव कोऽप्येष चौरः पौगन् विलुण्टति ।
 रौक्ष्णियाद्भयो धर्त्तुं दृष्टोऽपि न हि शक्यते ॥ ३१ ॥
 विद्युदुत्क्षिप्तकरणेनोत्प्लुत्यायं प्रवङ्गवत् ।
 निहन्नेहं ततो वप्रमुल्लङ्घयति हेलया ॥ ३२ ॥

मार्गेण यामस्तन्मार्गं यावत्तावत् नैष्यते ।

त्यक्तो श्लोकक्रमेणापि श्रुतेन त्यज्यते क्रमैः ॥ ३३ ॥

न तं हन्तुं नवा धर्तुमहं शक्नोमि तस्करम् ।

गृह्णातु तदिमां देवो दाण्डपाशिकतां निजाम् ॥ ३४ ॥

नृपेणोक्तासितैकभूसंज्ञया भाषितस्ततः ।

कुमारोऽभयकुमारस्तमूचे दाण्डपाशिकम् ॥ ३५ ॥

चतुरङ्गचमूं सज्जीकृत्य मुञ्च बलिष्युरात् ।

यदान्तःप्रविशेच्चौरः पत्तनं वेष्टयेस्तदा ॥ ३६ ॥

अन्तश्च त्रासितो विद्युदुत्क्षिप्तकरणेन सः ।

पतिष्यति बहिः सैन्ये वागुरायां कुरङ्गवत् ॥ ३७ ॥

प्रतिभूभिरिवानीतो निजपादैस्ततश्च सः ।

अर्हीतव्यो महान् दस्युरप्रमर्त्तः पदातिभिः ॥ ३८ ॥

तथेत्यादेशमादाय निर्ययी दाण्डपाशिकः ।

तथैव च चमूं सज्जां प्रच्छन्नं निर्ममे सुधीः ॥ ३९ ॥

तद्दिने रीडिणेयोऽपि ग्रामान्तरसमागमात् ।

अजानानः पुरीं रुद्धां वारीं गज इवाविशत् ॥ ४० ॥

तैरुपायैस्ततो धृत्वा बहुा च स मलिम्लुचः ।

अनीय नृपतेर्दाण्डपाशिकेन ममर्पितः ॥ ४१ ॥

यथा न्याय्यं सतां त्राणमसतां निग्रहस्तथा ।

निगृह्यतामसौ तस्मादित्यादिसम्बर्हीपतिः ॥ ४२ ॥

अलोमूः प्राप्त इत्येष न हि निग्रहमर्हति ।

विचार्य निग्रहीतव्य इत्युवाचाभयस्ततः ॥ ४३ ॥

अथ पप्रच्छ तं राजा कृत्यः कौटुशजीविकः ।
 कुतो हंतोरिहायातो रौहिणेयः स चासि किम् ॥ ४४ ॥
 स्वनामशङ्कितः सोऽपि प्रत्युवाचेति भूपतिम् ।
 शालिग्रामे दुर्गचण्डाभिधानोऽहं कुटुम्बिकः ॥ ४५ ॥
 प्रयोजनवशेनेहायातः संजातकौतुकात् ।
 एकदेवकुले रात्रिं महतीमस्मि च स्थितः ॥ ४६ ॥
 स्वधाम गच्छन्वारक्षैराक्षिप्तो राक्षसैरिव ।
 अलङ्घ्यमहं वप्रं प्राणभीर्महती हि भीः ॥ ४७ ॥
 मध्यारक्षविनिर्यातो बाह्यारक्षगणेष्वहम् ।
 केवर्तहस्तविस्त्रस्तो जाले मस्य इवापतम् ॥ ४८ ॥
 ततो निरपराधोऽपि बद्धा चौर इवाधुना ।
 अहमेभिरिहानीतो नीतिमार बिचारय ॥ ४९ ॥
 ततस्तं भूपतिर्गुप्तौ प्रेषयामास तत्क्षणात् ।
 तत्प्रवृत्तिज्ञानहंतोस्तत्र ग्रामे च पूरुषम् ॥ ५० ॥
 सोऽग्रेऽपि ग्राहितो ग्रामः सङ्केतं तेन दस्युना ।
 चौराणामपि केषाञ्चिच्चित्रमायतिचिन्तनम् ॥ ५१ ॥
 तत्स्वरूपं राजपुंसा ग्रामः पृष्टोऽब्रवीदिदम् ।
 दुर्गचण्डोऽत्र वास्तव्यः परं ग्रामान्तरं गतः ॥ ५२ ॥
 तत्रार्थं तेन विज्ञप्ते दध्यौ त्रैलोक्यसूरिदम् ।
 अहो सुकृतदम्भस्य ब्रह्माऽप्यन्तं न गच्छति ॥ ५३ ॥
 अभयोऽसज्जयदथ प्रासादं सप्तभूमिकम् ।
 महाधर्मब्रह्मचितं विमानमिव नाकिनाम् ॥ ५४ ॥

त्रियाऽऽरावमाणाभीरमणीभिरलङ्घितम् ।

दिवोऽमरावतीष्वल्कमिव भ्रष्टमर्तुर्क सः ॥ ५५ ॥

गन्धर्ववर्गप्रारब्धसङ्गीतकामहोक्तावः ।

सोऽधादकस्मादुद्भूतगन्धर्वनगरत्रियम् ॥ ५६ ॥

ततोऽभयो मद्यपानमूढं निर्माय तस्करम् ।

परिधाप्य देवदूष्ये 'अभितल्पमशाययत् ॥ ५७ ॥

मदे परिणते यावदुदस्यात्तावदैक्षत ।

सोऽकस्माद्विस्मयकरीमपूर्वा दिव्यसंपदम् ॥ ५८ ॥

अत्रान्तरेऽभयादिदृष्टैर्नरनारीगणैस्ततः ।

उदचारि जय जय नन्देत्यादिकमङ्गलम् ॥ ५९ ॥

अस्मिन्महाविमाने त्वमुत्पन्नस्त्रिदशोऽधुना ।

अस्माकं स्वामिभूतोऽसि त्वदीयाः किङ्करा वयम् ॥ ६० ॥

अक्षरोभिः सहैताभो रमस्व स्वैरभिन्द्वत् ।

इत्यादि चतुरं चाटुगर्भमूचे च तैरसौ ॥ ६१ ॥

जातः सुरः किमस्मीति दध्नी यावत् तस्करः ।

संगीतकार्यं तावत्तैः प्रदत्तः समहस्तकः ॥ ६२ ॥

उपेत्य पुंसा केनापि स्वर्णदण्डभृता ततः ।

सहसा भोः किमारब्धमेतदेवमभाषत ॥ ६३ ॥

ततः प्रतिबभाषे तैः प्रतीहार निजप्रभोः ।

प्रदर्शयितुमारब्धं स्वकं विज्ञानकौशलम् ॥ ६४ ॥

सोऽप्युवाच स्वनाथस्य दर्शितां निजकौशलम् ।

देवलोकममाचारं कार्यतां किं त्वसाविति ॥ ६५ ॥
 तैरुक्तं कीदृगाचार इति श्रुत्वा स पूरुषः ।
 साक्षेपमित्यभाषिष्ट किमेतदपि विस्मृतम् ॥ ६६ ॥
 य इहोत्पद्यते देवः स खे सुकृतदुष्कृते ।
 आख्याति प्राक्तनं स्वर्गभोगाननुभवेत्ततः ॥ ६७ ॥
 विस्मृतं स्वामिलामेन सर्वमेतदसीदतः ।
 देवलोकस्थितिं देवः कार्यतामिति तैः श्रुतम् ॥ ६८ ॥
 स रौहिणेयमित्यूचे निजे हन्त भूभाण्डमे ।
 प्राक्तने शंस नः स्वर्गभोगान् भुङ्क्ष्व ततः परम् ॥ ६९ ॥
 ततः सोऽचित्तयदस्युः किमेतत् सत्यमीदृशम् ।
 मां ज्ञातुमभयेनैव प्रपञ्चो रचितोऽथवा ॥ ७० ॥
 ज्ञेयं कथमेतदिति ध्यायता तेन संस्मृतम् ।
 कण्टकोद्धरणकालाकर्णितं भगवद्वचः ॥ ७१ ॥
 देवस्वरूपं श्रीवीराच्छ्रुतं चेत् संवदिष्यति ।
 तत्सत्यं कथयिष्यामि करिष्याम्यन्यथोत्तरम् ॥ ७२ ॥
 इति वुक्त्वा स तानोक्षाच्चक्रे क्षितितलस्थशः ।
 प्रखेटमलिनान् श्लानमात्स्यानिमिषदीक्षणान् ॥ ७३ ॥
 तत्सर्वं कपटं ज्ञात्वाऽचित्तयत् दस्युरुत्तरम् ।
 तेनोचे कथ्यतां देवलोकः सर्वोऽयमुत्सुकः ॥ ७४ ॥
 रौहिणेयस्ततोऽवादीक्ष्य प्रायः पूर्ववत् जहानि ।
 अदीयत सुपातेभ्यो दानं चैत्यानि चक्रिरे ॥ ७५ ॥
 प्रत्यष्टाप्यन्त बिम्बानि पूजितान्यष्टधाऽर्चया ।

विहितास्तीर्थयात्राश्च गुरवः पर्युपासिताः ॥ ७६ ॥

इत्यादि सदनुष्ठानं मया कृतमिति ब्रुवन् ।

अत्र दण्डभृता शंस दुश्चरितमपि स्वकम् ॥ ७७ ॥

रौहिणेयोऽप्युवाचेदं साधुसंमर्गशालिना ।

कदाचिदप्याचरितं किञ्चिन्नाशोभनं मया ॥ ७८ ॥

व्याजहार प्रतीहारो जस्य नैकस्वभावतः ।

याति तत्कथ्यतां चौर्यपारदारिकतादिकम् ॥ ७९ ॥

रौहिणेयोऽभ्यधत्तैवं किमेवंविधचेष्टितः ।

स्वर्लोकं प्राप्नुयादन्धः किमारोहति पर्वतम् ॥ ८० ॥

गत्वा ततस्तैस्तत्त्वमभयाय निवेदितम् ।

अभयेन च विप्लवः श्रेणिकस्य मङ्गोपतः ॥ ८१ ॥

एवंविधैरुपायैर्यश्चोरा ज्ञातुं न शक्यते ।

स चौरोऽपि विमोक्तव्यः शक्या नीतिर्न लङ्घितुम् ॥ ८२ ॥

अभयः पार्थिवादेशाद्रौहिणेयमयामुचत् ।

वञ्चान्ते वञ्चनादन्नेर्दत्ता अपि कदाचन ॥ ८३ ॥

ततः शोऽचिन्तयश्चोरो धिगादेशं पितुर्मम ।

वञ्चितोऽस्मि चिरं येन भगवद्वचनामृतात् ॥ ८४ ॥

नागमिष्यत् प्रभुवचो यदि मे कर्णकोटरम् ।

तदा विविधमारेणागमिष्यं यमगोचरम् ॥ ८५ ॥

अनिच्छयाऽपि हि तदा गृहीतं भगवद्वचः ।

मम जीवातवे अङ्गे भैषज्यमिव रोगिणः ॥ ८६ ॥

त्यक्त्वा हृदयं हा धिक् चौरवाचि रतिर्मया ।

आम्नाःस्थपास्य निम्बेषु काकेनेव चिरं कृता ॥ ८७ ॥
 उपदेशैकदेशोऽपि यदीयः फलतीदृशम् ।
 तस्योपदेशः सामान्यात् सेवितः किं करिष्यति ॥ ८८ ॥
 एवं विवृणु मनसा ययौ भगवतोऽन्तिके ।
 पादाभ्युज्जे च नल्लैव रौहिणेयो व्यजिज्ञपत् ॥ ८९ ॥
 भवाभ्यौ प्राणिनां घोरविपन्नककुलाकुले ।
 महापोतायते ते गीरायोजनविसर्पिणी ॥ ९० ॥
 निषिद्धस्वद्वयः श्रोतुमनासेनाममानिना ।
 इयत्कालमहं पित्रा वञ्चितस्तज्जगद्गुरोः ॥ ९१ ॥
 तैलोक्यनाथ ते धन्याः श्रद्धाढाः पिबन्ति ये ।
 भवद्वचनपीयूषं कर्णाञ्जलिपुटैः सदा ॥ ९२ ॥
 अहं तु पापीऽशुश्रूषुर्भगवन् भवतो वचः ।
 पिधाय कर्णौ ङा कष्टमिदं स्थानमलङ्घयम् ॥ ९३ ॥
 एकदाऽनिच्छताऽप्येकं श्रुतं युष्मद्वचो मया ।
 तेन मन्त्राक्षरैर्वै रक्षितो राज्ञराक्षसात् ॥ ९४ ॥
 यथाऽहं मरणाश्रितस्तथा त्रायस्व नाथ माम् ।
 संसारसागरावर्त्ते निमज्जन्तं जगत्पते ॥ ९५ ॥
 ततस्तत्कृपया स्वामी निर्वाणपददायिनीम् ।
 विशुद्धां विदधे साधु साधुधर्मस्य देशनाम् ॥ ९६ ॥
 ततः प्रबुधः प्रणमन् रौहिणेयोऽब्रवीदिदम् ।
 यतिधर्मस्य योग्योऽस्मि नवे'त्यादिश मां प्रभो ॥ ९७ ॥

योग्योऽसीति स्वामिनोक्ते, ग्रहीष्यामि विभो व्रतम् ।

परं किञ्चिद्वदिष्यामि, श्रेणिकेनेत्युवाच सः ॥ ८८ ॥

निर्विकल्पं निर्विगडं स्ववक्तव्यमुदीरय ।

इत्युक्तः श्रेणिकानृपेणोचे लोहखुरात्मजः ॥ ८९ ॥

इह देव भवद्भिर्यः श्रुतोऽहं लोकवार्त्तया ।

न एव रोहिणेयोऽस्मि भवत्यत्तनमोषकः ॥ ९० ॥

भगवद्वचसैकेन दुर्लभा लब्धिता मया ।

प्रज्ञाऽभयकुमारस्य तरण्डेनैव निम्नगा ॥ १ ॥

अशेषमेतन्मुपितं पत्तनं भवतो मया ।

नान्वेषणीयः कोऽप्यन्यस्तस्करो राजभास्कर ॥ २ ॥

कमपि प्रेषय यथा तस्मात्पत्रं दर्शयाम्यहम् ।

कर्त्तव्ये सफलं जन्म ततः प्रव्रज्यया निजम् ॥ ३ ॥

अभयोऽथ ममुत्याय श्रेणिकादेशतः स्वयम् ।

कौतुकात्पौरलोकश्च सहागात्तन दस्युना ॥ ४ ॥

ततो गिरिणदीकुञ्जश्मशानादिषु तहनम् ।

स्थगितं दर्शयामास सोऽथ श्रेणिकसूत्रवे ॥ ५ ॥

अभयोऽपि हि यद्यस्य तत्तस्य धनमार्पयत् ।

नीतिज्ञानामलोभानां मन्त्रिणां नापरा स्थितिः ॥ ६ ॥

परमार्थं कथयित्वा प्रबोध्य निजमानुषान् ।

अदालुर्भगवत्पार्श्वे रोहिणेयः समाययी ॥ ७ ॥

ततः श्रेणिकराजेन कृतनिष्क्रमणोत्सवः ।

'स जथाह परिव्रज्यां पार्श्वे श्रीवीरपादयोः ॥ ८ ॥

ततस्तुर्थादारभ्य षष्मासान् यावदुज्ज्वलम् ।
 विनिर्ममे तपःकर्म कर्मनिर्मूलनाय सः ॥ ८ ॥
 तपोभिः कृशितः कृत्वा भावसंलेखनां च सः ।
 श्रीवीरमाष्टुच्छ गिरौ पादपोपगमं व्यधात् ॥ १० ॥
 शुभध्यानः स्मरन् पञ्चपरमेष्ठिनमस्क्रियाम् ।
 त्वक्का देहं जगाम ह्यां रौहिणेयो महासुनिः ॥ ११ ॥
 रौहिणेय इव चौर्यनिवृत्तः
 स्वर्गलोकमचिरादुपयाति ।
 तत्सुधीर्न विदधीत कथञ्चि-
 श्रीरिकामुभयलोकविरुद्धाम् ॥ ११२ ॥
 ॥ इति रौहिणेयकथानकम् ॥ ७२ ॥

स्तेयस्यातिपरिहरणीयतामाह --

दूरं परस्य सर्वस्वमपहर्तुमुपक्रमः ।

उपाददीत नादत्तं तृणमात्रमपि क्वचित् ॥ ७३ ॥

दूरं आस्तां तावत्परस्य सर्वस्व निःशेषधनम्, अपहर्तुमुपक्रमः
 प्रारम्भः, अदत्तं स्वामिना, तृणमात्रमपि नोपाददीत न गृह्णीयात्
 न तदर्थं यत्नं कुर्यादिति यावत् ॥ ७३ ॥

स्तेयनिवृत्तानां फल श्लोकद्वयेनाह--

पदार्थग्रहणे येषां नियमः शुद्धचेतसाम् ।

अभ्यायान्ति श्रियस्तेषां स्वयमेव स्वयम्बराः ॥ ७४ ॥

पदार्थग्रहणे परधनहरणे येषां नियमो निवृत्तिः शुद्धचेतसां

निर्मलचिन्तानां न तु बकवृत्तीनां कश्चलमनसां तेषामभ्यायान्ति
अभिसुखमायान्ति श्रियः सम्पदः, स्वयमेव न तु परप्रेरणया
व्यवसायेन वा । स्वयंवरा इत्युपमानगर्भम् । स्वयम्बरा इव
कन्याः ॥ ७४ ॥

तथा—

अनर्था दूरतो यान्ति साधुवादः प्रवर्तते ।

स्वर्गसौख्यानि ढौकन्ते स्फुटमस्तेयचारिणाम् ॥ ७५ ॥

अनर्था विषयः, दूरतो यात्र्यामन्ना अपि न भवन्ति ; साधुरय-
मिति प्रवादः साधुवादः स्यात्वा, प्रवर्तते प्रसरति, एतावदेहिकं
फलम् ; स्वर्गसौख्यानीति तु पारलौकिकम्, अस्तेयवर्तनावश्यं
चरन्तीत्यस्तेयचारिणस्तेषाम् ।

अत्रान्तरे श्लोकाः—

वरं वज्रिशिखा पीता सर्पास्थं सुखितं वरम् ।

वरं हालाहलं लीढं परस्वहरणं न तु ॥ १ ॥

प्रायः परस्वतुल्यस्य निःशुका बुद्धिरेधते ।

हस्तं भ्रातृन् पितृन् दारान् सुहृदस्तनयान् गुरुन् ॥ २ ॥

परस्वं तस्करो गृह्णन् वधवत्यादि नेक्षते ।

पयःपायीव लगुडं बिडाल उपरि स्थितम् ॥ ३ ॥

व्याधधीवरमार्जारादिभ्यश्चैरोऽतिरिच्यते ।

निगृह्यते नृपतिभिर्यदसौ नेतरे पुनः ॥ ४ ॥

स्वर्णादिकेऽप्यन्यधने पुरःस्थे

मदा मनीषा दृषदीव येषाम् ।

मन्तोषपीयूषरमेन दृष्टा-

स्ते द्यां लभन्ते गृहमेधिनोऽपि ॥ ५ ॥ ७५ ॥

इदानीमामुषिकमैहिकं चाब्रह्मफलमुपदर्शय

गृहस्थोचितं ब्रह्मचर्यव्रतमाह—

षण्दत्वमिन्द्रियच्छेदं वीक्ष्याब्रह्मफलं सुधीः ।

भवेत् स्वदारमन्तुष्टोऽन्यदारान् वा विवर्जयेत् ॥ ७६ ॥

षण्दत्वमामुषिकं परदाररतानां फलं, इन्द्रियच्छेदश्च राजादि-
कृत ऐहिकं, अब्रह्मणः प्रतिषिद्धस्य मैथुनस्य, वीक्ष्य शास्त्राप्रत्यक्षेण
वा ज्ञात्वा, स्वदारंषु धर्मपत्न्यां मन्तुष्टो भवेदित्थिकं गृहस्थब्रह्म-
चर्यम्, अन्यदारान् वा परमम्बन्धिनीः स्त्रियो विवर्जयेत् ।
स्वस्त्रीमाधारणस्त्रीसर्वीत्यर्थः इति द्वितीयम् ॥ ७६ ॥

यद्यपि गृहस्थस्य प्रतिपन्नं व्रतमनुपालयतो न तादृशः
पापमम्बन्धोऽस्ति तथापि यतिधर्मानुरक्तो यतिधर्मप्राप्तेः पूर्वं
गार्हस्थ्येऽपि कामभोगविरक्तः सन् आवश्यकधर्मं परिपालयति
इति तं वैराग्यकाष्ठामुपनेतुं सामान्येनाब्रह्मदोषानाह—

रम्यमापातमात्रे यत् परिणामेऽतिदारुणम् ।

किंपाकफलसंकाशं तत्कः सेवेत मैथुनम् ॥ ७७ ॥

आपातमात्रे प्रथमारम्भमात्रे, रम्यं मनोहरं, परिणामे

प्रारम्भादुत्तरोत्तरावस्थायां, दारुणं रौद्रं, किंपाकफलसंकाशं
किंपाको वृक्षविशेषस्तत्फलसदृशं, किंपाकफलं ह्यापाते रम्यं
परिणामे दारुणं मारणात्मकत्वात् ।

यदाह —

‘वसुड्ढा हलहलया’ दीमन्ता दिन्ति ह्रिययपरिशीसं ।

किंपागफला पुत्तय आसायन्तो वियार्णिहिमि ॥ १ ॥

एवंविधं यन्मैथुनं मिथुनकर्म तत्कः सेवेतेति सम्बन्धः ।

यदाह —

यद्यपि निषेव्यमाणा मनसः परितुष्टिकारका विषयाः ।

किंपाकफलादनवत् भवन्ति पश्चादतिदुर्गताः ॥ २ ॥ ७७ ॥

मैथुनस्य परिणामदारुणत्वमाह —

कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छा भ्रमिर्ग्लानिर्बलक्षयः ।

राजयक्ष्मादिरोगाश्च भवेयुर्मैथुनोत्थिताः ॥ ७८ ॥

कम्पो वेपथुः, स्वेदो घर्मः, श्रमः क्लमः, मूर्च्छा मोहः,
भ्रमिर्भ्रमः, ग्लानिरङ्गसादः, बलक्षयः शक्तिनाशः, राजयक्ष्मा
क्षयरोगः, स आदिर्येषां कासश्चामादीनां रोगाणां ते तथा
मैथुनोत्थिता मैथुनप्रभवाः ॥ ७८ ॥

(१) वसुड्ढाः कौतुका दृश्यमाना इदं हि ह्रिययपरितोषम् ।

किंपाकफलान् पुत्तय आसादमानो वियार्णिहि ॥ १ ॥

(२) “तुषुलानि कोउए हलहल” इति श्रीहेमचन्द्राचार्याः देशीनामभाषायां
अष्टमवर्गे अनेकार्थप्रकरणे ७४ श्लोके व्याख्यम् ।

अहिंसापरिवारत्वाच्छेषव्रतानां मैथुने

अहिंसाया एवाभावमाह—

योनियन्त्रसमुत्पन्नाः सुसूक्ष्मा जन्तुगणयः ।

पीड्यमाना विपद्यन्ते यत्र तन्मैथुनं त्यजेत् ॥ ७६ ॥

योनिः प्रसवमार्गः, सैव यन्त्राकारत्वाद्यन्त्रं, तत्र समुत्पन्नाः
संमूर्च्छनेनोत्पन्नाः, ते च न चक्षुर्ग्राह्या इत्याह—सुसूक्ष्माः,
जन्तुगणयो जन्तुसमूहाः, पीड्यमाना मृद्यमानाः पुंष्वजनेति
शेषः, रूतनानिकायां तप्तायःकणकप्रवेशं रूतानीव, विपद्यन्ते
विनश्यन्ति, यत्र मैथुने तन्मैथुनं त्यजेत् ॥ ७६ ॥

योनौ जन्तुसङ्गावं संवादेन द्रढयति—

जन्तुसङ्गावं वात्स्यायनोऽप्याह ।

वात्स्यायनः कामशास्त्रकारः । अनेन च वात्स्यायनसंवादाधीन-
मस्य प्रामाण्यमिति नोच्यते, न हि जैनं शासनमन्यसंवादाधीन-
प्रामाण्यं किन्तु येऽपि कामप्रधानास्तैरपि जन्तुसङ्गावो नापहृत-
इत्युच्यते ।

वात्स्यायनश्लोको यथा—

रक्तजाः कृमयः सूक्ष्मा मृदुमध्याधिशक्तयः ।

जन्मवर्त्मसु कण्डूतिं जनयन्ति तथाविधाम् ॥८०॥

रक्तजा रक्तोज्जवाः, कृमयो जन्तुविशेषाः, सूक्ष्मा अप्रत्यक्षाः,

सुदुमध्याधिगन्तव्यः सुदुगन्तव्यो मध्यगन्तव्योऽधिगन्तव्यश्च, तथा-
विधां सुदुमध्याधिमात्रगन्तव्यनुरूपां ; सुदुगन्तव्यो सुहीनं, मध्यगन्तव्यो
मध्यां, 'अधिकगन्तव्योऽधिकां कण्ठूतिं कण्ठूं जन्मवर्त्मसु योनिषु
जनयन्ति ॥ ८० ॥

कामज्वरचिकित्साधर्मौषधमिव मैथुनसेवनमिति यो मन्येत
तं प्रत्याह —

स्त्रीमस्मोर्गेन यः कामज्वरं प्रतिचिकीर्षति ।

स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति ॥ ८१ ॥

प्रतिचिकीर्षति प्रतिकर्तुमिच्छति, विध्यापयितुं शमयितुम् ;
अयमर्थो नायं कामज्वरस्य प्रतीकारोऽनुगुणः, अपि तु वृद्धिहेतुः
नहि हुताशि घृताहुतिर्ब्रह्मपस्तृच्छान्त्यं भवति किन्तु तद्वृद्धयै ।

वाङ्मा अप्याहुः—

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।

हविषा कृष्णवर्त्मव भूय एवाभिवर्द्धते ॥ १ ॥

'किन्तु कामज्वरप्रतीकारा ईषत्करा वैराग्यभावनाप्रतिपक्ष-
सेवाधर्मशास्त्रश्रवणादयः ; तदतिषु कामज्वरप्रशान्त्युपायेषु सन्तु
किं भवभ्रमणहेतुना मैथुनसेवनेन ॥ ८१ ॥

(१) क ऋ ग ङ -ऽधिक-

(२) च अधिगन्त-

(३) न ह किंच ।

'एतदेवाह—

वरं ज्वलदयस्तम्भपरिभो विधीयते ।

न पुनर्नरकद्वारामाजघनसेवनम् ॥ ८२ ॥

अयमर्थः । भवतु कामज्वरोपशमहेतुर्मेधनं परं नरकहेतुत्वाच्च प्रशस्यम् ॥ ८२ ॥

अपि च स्त्रीसखन्धनिबन्धनं निधुवनं, स्त्रियश्च स्मृता अपि सकलगुणगरिमविघातहेतव इत्याह,—

सतामपि हि वामभूर्ददाना हृदये पदम् ।

अभिरामं गुणग्रामं निर्वासयति निश्चितम् ॥ ८३ ॥

सतामपि हि महात्मनामपि, वामभूर्विरचितलोचनविकारा, हृदये पदं ददाना स्मृतिमात्रेणापि सन्निधापिता, अभिरामं रमणीयं, गुणग्रामं गुणसमूहं, निर्वासयति उद्वासयति । श्लेष-
च्छाया चेत्यम् । यथा कुनियोगी कश्चिद्देशमध्ये पदं ददान एव रक्षितव्यान् ग्रामान् लाभमोहादिनोद्वासयति, एवं हृदये लब्ध-
पटा कामिन्यपि पालनीयं गुणग्राममुच्छेदयति । अथवा सतामपि गुणग्रामं सतामेव हृदये पादं दत्त्वा वामभूर्निर्वासयति ॥ ८३ ॥

हृदयसन्निधापनमपि स्त्रीणां बहुदोषत्वाद्गुणहानिहेतुः किं पुना रमणमित्येतदेवाह—

(१) उ एतदेवाह ।

(२) च ददानः प्रवररक्षितव्यान् ।

वञ्चकत्वं नृशंसत्वं चञ्चलत्वं कुशीलता ।

इति नैसर्गिका दोषा यासां तामु रमेत कः ॥८४॥

वञ्चकत्वं मायाशीलता, नृशंसत्वं क्रूरकर्मकारिता, चञ्चलत्वं कुत्राप्यवस्थितचित्तत्वाभावः, कुशीलता दुःस्वभावता, उपस्थसंयमाभावो वा, इत्येते नैसर्गिकाः स्वाभाविका दोषा नत्वौपाधिकाः, तामु को रमेत ॥ ८४ ॥

न चेयन्त एव दोषा किन्त्वपरिमंस्थाता इत्याह—

प्राप्तुं पारमपारस्य पागवारस्य पार्यते ।

स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां दुश्चरित्रस्य नो पुनः ॥८५॥

पारावारस्य समुद्रस्य, अपारस्यादृष्टपारस्य, पारं परतीरं, प्राप्तुं पार्यतं शक्यते, न पुनः स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां स्वभावकुटिलचरित्राणां, दुश्चरित्रस्य दुष्टचेष्टितस्य, पारं पर्यन्तः ; प्राप्तुं पार्यत इति ॥ ८५ ॥

दुश्चरित्रमेवाह—

नितम्बिन्यः पतिं पुत्रं पितरं भ्रातरं क्षणात् ।

आरोपयन्त्यकार्येऽपि दुर्वृत्ताः प्राणसंशये ॥ ८६ ॥

नितम्बिन्य इति योवनोन्माददर्शनार्थम् । अतएव स्त्रीति नोक्तम् । दुर्वृत्ता दुष्टशीलाः, अकार्येऽपि प्रयोजनमन्तरिणापि, अथवाऽकार्येऽल्पे प्रयोजने नञोऽन्वयार्थत्वात्, प्राणसंशये प्राणसन्देहः ; उपलक्षणं चैतत् । प्राणनाशेऽपि आरोपयन्ति आरोहयन्ति । कमित्याह । पतिं भर्तारम् । सूर्यकान्तेषु प्रदेशिराजम् ।

यदाह —

‘भज्जा वि इन्द्रियविगारदोसनडिया करेद्र पइपावम् ।

जह सो पएसिराया सूरियकंताइ तह वहिओ ॥ १ ॥

पुत्रं तनयम् । चुलनीव ब्रह्मदत्तम् ।

यदाह —

‘भाया नियगमइविगणियन्नि अथे अपूरमाणन्नि ।

पुत्तस्स कुण्ड वमणं चुलणी जह बंभदत्तस्स ॥ २ ॥

पितरं जनकं, भ्रातरं सोदरम् । जीवयशा इव जरासन्धं,
कालादींश्च भ्रातृन् ॥ ८६ ॥

अतएव—

भवस्य बीजं नरकद्वारमार्गस्य दीपिका ।

शुचां कन्दः कलेर्मूलं दुःखानां खानिरङ्गना ॥ ८७ ॥

भवस्य संसारस्याङ्गुरस्येव बीजं तत्कारणत्वात्संसारस्य, नरकद्वारं
नरकप्रवेशः, तत्र यो मार्गः पन्थास्तत्र दीपिकेव दीपिका तत्प्रकाश-
कत्वात्, शुचां शोकानां वर्ष्मिणामिव कन्दस्तत्प्ररोहहेतुत्वात्, कलः
कलहस्य तरीगिव मूलं पादो वृद्धिहेतुत्वात्, दुःखानां शारीर-
मानसानां लवणादीनामिव खानिराकरस्तत्समुत्पत्त्यात् दुःखानां,

(१) भाष्येऽपि इन्द्रियविगारदोषनटिता करोति प्रतिपाद्यम् ।

यथा महेश्वराजः सूर्यकान्तया तथा वक्षितः ॥ १ ॥

(२) माता निजकर्मतिविकल्पिते अर्थे अपूर्यमाणे ।

पुत्रस्य करोति व्यसनं चुलनी यथा ब्रह्मदत्तस्य ॥ २ ॥

काऽसावङ्गना । एवं तावद्यतिधर्मानुरक्तं गृहस्थं प्रति सामान्येन
मैथुनदोषाः स्त्रीदोषाश्चोक्ताः ॥ ८७ ॥

सम्प्रति स्वदारमनुष्ठानं गृहस्थानधिकृत्य साधारणस्त्रीदोषाः
श्लोकपञ्चकेनोच्यन्ते —

मनस्यन्यहचस्यन्यत्क्रियायामन्यदेव हि ।

यासां साधारणस्त्रीणां ताः कथं मुखहेतवः ॥ ८८ ॥

मनसि चित्तेऽन्यत् वचःक्रिययोर्विलक्षणं, वचसि वचनेऽन्यत्
मनःक्रिययोर्विलक्षणं, क्रियायां चेष्टितेऽन्यत् वाङ्मनसोर्विसंवादि,
यासां साधारणस्त्रीणां वेश्यानां, ता विसंवादिप्रमाणः कथं
मुखस्य विश्वामैकनिबन्धनस्य हेतवः ।

यदाह —

अन्यस्मै दत्तमङ्गेता याचतेऽन्यं स्तुतं परम् ।

अन्यक्षिते परः पार्श्वे गणिकानामहो नरः ॥ १ ॥ ८८ ॥

तथा —

मांसमिश्रं सुरामिश्रमनेकविटचुम्बितम् ।

को वेश्यावदनं चुम्बेदुच्छिष्टमिव भोजनम् ॥ ८९ ॥

मांसेन जलस्थलखचारिजीवजाङ्गलेन, मिश्रमामगन्धि,
मांसादित्वाद्देश्यानां, सुरया काष्ठपिष्टादिमथ्या मदिरया, मिश्रं
व्याप्तं, सुरापाणप्रमत्तत्वात् । अनेकविटैर्बहुभिविटैरित्यर्थः, चुम्बित-
मांसादितम्, प्रायो विटासक्तत्वात् ; एवंविधं वेश्यानां वदनं

कस्युश्चेन्न कश्चि'चेतनस्युश्चेदित्यर्थः । उच्छिष्टमिव भोजनमित्युप-
मानमर्नकविटसुस्थितवैश्यावदनस्योपमेयस्य । अथवा मांस-
मिश्रत्वं सुरामिश्रत्वं चोच्छिष्टभोजनेऽपि योज्यम् ॥ ८८ ॥

तथा—

अपि प्रदत्तसर्वस्वात् कामुकात् क्षीणसम्पदः ।

वासोऽप्याच्छेत्तुमिच्छन्ति गच्छतः पण्ययोषितः ॥ ८९ ॥

प्रदत्तसर्वस्वादपि महाधनावस्थायां, पुण्यक्षयात्क्षीणसम्पदः,
कामुकात्तत एव गच्छतः स्वगृहं प्रति, वासोऽपि परिधानवस्त्र-
मपि, आच्छेत्तुं बलाद् ग्रहीतुमिच्छन्ति ; पण्यं मूल्यं, तत्प्रधाना
योषितो वेश्याः ; अनेन कृतघ्नत्वं तासामाह ।

यदाह—

उपचरिताऽप्यतिमात्रं प्रकटवधूः क्षीणसम्पदः पुंसः ।

पातयति दृशं व्रजतः मृगया परिधानमात्रेऽपि ॥ १ ॥ ९० ॥

तथा—

न देवान्न गुरुन्नापि मुद्ददो न च बाम्भवान् ।

असत्सङ्गरतिर्नित्यं वेश्यावश्यो हि मन्यते ॥ ९१ ॥

वेश्यावश्यः पुमाञ्च देवादीन्मन्यते, कुतः असत्सङ्गरतिर्नित्यं
असद्भिर्विटादिभिः सङ्गो असत्सङ्गस्तत्र रतिर्यस्य । वेश्यावश्यस्य
हि सुलभा एवासत्सङ्गाः ॥ ९१ ॥

तथा—

कुष्ठिनोऽपि स्मरसमान् पश्यन्तीं धनकाङ्क्षया ।

तन्वन्तीं कृत्रिमस्नेहं निःस्नेहां गणिकां त्यजेत् ॥८२॥

कुष्ठिनः कुष्ठिरोगिणोऽप्यत्यन्तमनुपादेयान्, स्मरसमान् कन्दर्पतुल्यान्, धनकाङ्क्षया हृतभूतया पश्यन्तीं, महत्या प्रतिपत्त्या प्रतिपादयन्तीं, न च स्नेहमन्तरेण कुष्ठिनोऽपि सकाशादनावाप्तिरिति । तन्वन्तीं विस्तारयन्तीं, कृत्रिममुपचरितं, स्नेहं प्रेम ; परमार्थतस्तु निःस्नेहां गणिकां वेश्यां, त्यजेत् । एवं तावत्स्वदारसन्तुष्टस्य पश्चाद्गमनागमने दोषाः प्रतिपादिताः ॥ ८२ ॥

इदानीं परदारगमनदोषानाह—

नासक्त्या सेवनीया हि स्वदारा अप्युपासकैः ॥

आकरः सर्वपापानां किं पुनः परयोषितः ॥८३॥

सर्वविरतिलालमः खलु देशविरतिपरिणाम इति गार्हस्थ्येऽपि वैराग्यातिशयादुपासकैरप्रतिविद्धाः स्वदारा अप्यासक्त्या गर्हेन न सेवनीयाः किं पुनः परयोषितस्ता अत्यन्तमसेवनीया इत्यर्थः ; यत आकरः खानिः सर्वपापानां मायासृष्टावादादीनाम्, हि शब्दो यस्मादर्धे, यस्मात् स्वदारानपि नासक्त्या सेवन्ते उपासकाः ततः कथं परदारेषु प्रसज्येरित्यर्थः ॥ ८३ ॥

परस्त्रीणां पापकारित्वमेव दर्शयति—

स्वपतिं या परित्यज्य निस्वपोपपतिं भजेत् ।

तस्यां क्षणिकचित्तायां विश्रम्भः कोऽन्ययोषिति ॥ ८४ ॥

तस्यां क्षणिकचित्तायां चलितचित्तायामन्ययोषिति, को विश्रम्भः को विश्वासः, न कश्चिदित्यर्थः । विश्रम्भाधीनं च सुखं तदपि नास्तीत्यर्थः । या किं, या स्वपतिं देवतारूपं 'भर्तृदेवता हि स्त्रियः' इति श्रुतः ; परित्यज्य पाणिगृहीत्यपि त्यक्त्वा, निस्वपालज्जारहिता ; त्रपा हि भूषणं स्त्रीणाम् ; उपपतिं पत्यन्तरं, भजेत् ॥ ८४ ॥

इदानीं परस्त्रीप्रसक्तोऽनुशिष्यते—

भीरोराकुलचित्तस्य दुःस्थितस्य परस्त्रियाम् ।

रतिर्न युज्यते कर्तुमुपशूनं पशोरिव ॥ ८५ ॥

परस्त्रियां रतिः प्रीतिः, कर्तुं न युज्यते, भीरोः पतिराजादिभीतस्य, अतएवाकुलचित्तस्य अर्चनेन दृष्टोऽर्चनेन ज्ञातोऽहमिति उपसर्पतीति व्याकुलचित्तस्य, दुःस्थितस्य स्वच्छदेवकुलादौ शय्यासनादिरहितस्य, कस्येव, पशोरिव बध्यस्य, उपशूनं शूनासमीपे ॥ ८५ ॥

तस्मात्—

प्राणसन्देहजननं परमं वैरकारणम् ।

लोकद्वयविरुद्धं च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥ ८६ ॥

परस्त्रियां गमनं सम्भोगस्त्यजेत्, प्राणानां जीवितव्यस्य,

सन्देहो नाशशङ्का, तं जनयतीति प्राणसन्देहजननं ; 'परस्त्रीषु प्रमत्तस्य हि प्रायेण परैः प्राणा प्रणाश्यान्ते कटाचिन्नेति प्राण सन्देहः, परमं प्रकृष्टं, वैरस्य विरोधस्य, कारणम् ।

यदाह --

बद्धमूलस्य मूलं हि महद्दैरतरोः स्थिय इति ।

लोकद्वयमिहलोकपरलोकलक्षणं, तस्य विरुद्धं प्राणसन्देह-जननत्वाद्दैरकारणत्वाल्लोकद्वयविरुद्धत्वादिति परस्त्रीगमनत्यागि हेतुत्रयं विशेषणद्वारेण ॥ ८६ ॥

लोकद्वयविरुद्धं चेति विशेषणमस्फुटं स्फुटयति—

सर्वस्वहरणं बन्धं शरीरावयवच्छिदाम् ।

मृतश्च नरकं घोरं लभते पारदारिकः ॥ ८७ ॥

सर्वधनापहारं, रज्ज्वादिना बन्धं, शरीरावयवः पुंश्चजादि-स्तस्य च्छिदां क्तिदं लभत इतीहलोकविरोधः । मृतश्च नरकं घोरं लभते इति परलोकविरोधः । पारदारान् गच्छतीति पारदारिकः ॥ ८७ ॥

उपपत्तिपूर्वं परस्त्रीगमनप्रतिषेधमाह —

स्वदारगच्छणे यत्नं विदधानो निरन्तरम् ।

जानन्नपि जनो दुःखं पारदारान् कथं व्रजत् ॥ ८८ ॥

जानन्नपि अनुभवन्नपि, दुःखं मनःपीडां, पारदारप्रसङ्गे तस्य ; पारदाराः परेषां दाराः पारदाराः अतः स्वदारप्रसङ्गेषु परेषु

दुःखमनुभवत्येव । अत्र हेतुमाह । स्वदाररक्षणे स्वकुलचरक्षणे,
यत्नमादरं, भित्तिवरणकप्राकारप्राहरिकादिभिर्विदधानः कुर्वन्,
निरन्तरं दिवानिशं, स्वदाररक्षणपरिक्लेशशाली जनो जानात्येव
स्वस्मिन् दुःखं इत्यात्मानुभवेन परेष्वपि दुःखं पश्यन् कथं
परदारान् व्रजेत् ॥ ८८ ॥

आस्तां परस्त्रीषु रमणं रमणेच्छाऽपि महतेऽनर्थायेति आह—

विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि परस्त्रीषु रिरंसया ।

कृत्वा कुलक्षयं प्राप नरकं दशकन्धरः ॥ ८९ ॥

परस्त्रीविषये रमणाभावेऽपि रिरंसामात्रेण हेतुना, दशकन्धरो
रावणो, नरकं प्राप इति पारलौकिकं फलम् । ऐहिकमाह ।
कृत्वा कुलक्षयं, यद्यपि कुलक्षयस्तस्य रामादिभिः कृतां न तेन,
तथापि तदीयपरदाररिरंसापूर्वकत्वादिभिस्तत्त्वतस्तत्कृत उच्यते ।
ननु पारलौकिकं फलं नरकगमनरूपमास्तां, ऐहलौकिकं तु
बलवतां कुतस्त्वं भवेदित्याह । विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि ; न हि
दशकन्धरादन्यो बलवान्, यो विक्रमेण विश्वमप्याक्रान्तवान्
सोऽपि यद्यनर्थमश्रुतं तदपरस्व का माचेति ॥ ८९ ॥

अयं चार्थः सम्प्रदायगम्यः, सचायम् ।—

अस्ति विष्णुटशिरमि शिरोमणिरिव क्षितिः ।

रक्षोक्षीपे हिरण्मया सङ्केति प्रथिता पुरी ॥ १ ॥

विद्याधरनृपस्तस्यां पुलस्त्यकुलकौस्तुभः ।

अजायत महावीर्यो रावणो विश्वरावणः ॥ २ ॥

अभूतां भ्रातरौ तस्य निःसीमस्थामशोभिनी ।
 अपराधिव दोःस्तम्भी कुम्भकर्णविभीषणौ ॥ ३ ॥
 देवतामिव कुलस्य स्वपूर्वपुरुषार्जिताम् ।
 गृहे नवमहारत्नस्रजं सोऽपश्यदव्यदा ॥ ४ ॥
 श्रूयन्ते द्वादशादित्वा नवादित्वा इमे पुनः ।
 दृश्यन्ते कथमित्येतद्द्वान् पप्रच्छ तत्र सः ॥ ५ ॥
 अथाचचक्षिरे तस्मै त्वत्पूर्वपुरुषैः पुरा ।
 वरलब्धा महामाराऽनर्घ्येयं रत्नमालिका ॥ ६ ॥
 इमां क्षिपेत्त यः कण्ठे स्यात्कोऽर्द्धभरतेश्वरः ।
 इत्यान्नायात्तवाम्नाये पूज्यते पूर्वजैरसौ ॥ ७ ॥
 ततस्तां सोऽक्षिपत्कण्ठे तद्ग्रेषु नवस्वपि ।
 सङ्क्रान्तास्तथा चामौ दगास्य इति पप्रथे ॥ ८ ॥
 ततो जनैर्जयजयेत्यारावैरभिनन्दितः ।
 सोऽभामूर्त्तं इवोत्साहो जगद्भजयर्हतेवे ॥ ९ ॥
 तस्यानवद्या विद्यास्ताः प्रपन्नप्रमुखाः सदा ।
 असाध्यसाधनग्रीटाः पार्श्वे सेना इवावसन् ॥ १० ॥
 ततो भरतवर्षार्द्धं स एकग्रामलीलया ।
 दुःसाधं साधयामास दोःकण्डूर्नत्वपूर्यत ॥ ११ ॥
 आसीदितश्च वैताव्यगिरौ विद्याधरेश्वरः ।
 इन्द्रनामा पूर्वजन्मानुभूतेन्द्रपदस्थितिः ॥ १२ ॥

विश्वैश्वर्यबलोद्रेकादिन्द्रत्वाभ्यासतोऽपि च ।
 इन्द्रमात्मानमेवायममंस्तेन्द्रं तु नापरम् ॥ १३ ॥
 शचीति स स्वमहिषीं स्वमस्त्रं वक्ष्यमित्यपि ।
 पट्टेभमैरावण इत्यश्वमुखैःश्रवा इति ॥ १४ ॥
 सारथिं मातलिरिति चतुरोऽन्याश्चहाभटान् ।
 सोमो यमः पाशधरः कुबेर इति चाभ्यधात् ॥ १५ ॥
 मन्यमानस्तृणायान्यानिन्द्रमन्यः स दोर्मदी ।
 नाजीगणद्रावणमप्यत्यन्तरणदारुणम् ॥ १६ ॥
 तस्मै ततः प्रकुपितः कृतान्त इव दारुणः ।
 रावणोऽश्रावणाभ्योदगर्जन्नजबलोऽचलत् ॥ १७ ॥
 विद्याबलात्सैन्योऽपि लङ्घयामास सांऽर्णवम् ।
 विद्याधरासुख्याना भुव्यभसि नभस्यपि ॥ १८ ॥
 स दिशश्चादयन् सैन्यवात्योद्धूतै रजश्वयैः ।
 वैताण्यं प्राप कल्पान्तमहावात इव द्रुतम् ॥ १९ ॥
 श्रुत्वा रावणमायान्तमिन्द्रोऽपि द्रुतमभ्यगात् ।
 पुंसां मैत्र्यां च वैरे च संमुखोत्थानमादिमम् ॥ २० ॥
 दूरादपि दशास्त्रेण प्रहृतो महितीजसा ।
 अथ दूतोऽभ्युपेत्येन्द्रमित्युवाच ससीष्ठवम् ॥ २१ ॥
 ये केचिदिह राजानो विद्यादोर्वीर्यदर्पिणः ।
 तेऽप्येत्योपायनाद्यैः पूजितो दशकन्धरः ॥ २२ ॥
 दशकण्डस्य विस्मृत्या भवतश्चार्जवादयम् ।
 इयान् कालो ययौ तस्मिन् भक्तिकालस्तवाधुना ॥ २३ ॥

भक्तिं दर्शय तत्तस्मिन् शक्तिं वा दर्शयाधुना ।
 भक्तिशक्तिविहीनश्चेदेवमेव विनङ्क्ष्यसि ॥ २४ ॥
 हन्द्रोऽपि निजगादैवं वराकैः पूजितो नृपैः ।
 रावणस्तदयं मतः पूजां मत्तोऽपि वाञ्छति ॥ २५ ॥
 यथा तथा गतः कालो रावणस्य सुखाय सः ।
 कालरूपस्त्वयं कालस्तस्वेदानीमुपस्थितः ॥ २६ ॥
 गत्वा स्वस्वामिनो भक्तिं शक्तिं वा मयि दर्शय ।
 स भक्तिशक्तिहीनश्चेदेवमेव विनङ्क्ष्यति ॥ २७ ॥
 दूतेनागत्य विज्ञप्ते रावणः क्रोधदारुणः ।
 चचालानन्तसैन्योर्मिः जयोद्भ्रान्त इवार्णवः ॥ २८ ॥
 तयोर्बलानामन्योऽन्यं मंफेष्टः शस्त्रवर्षिणाम् ।
 संवर्त्तपुष्करावर्त्तवाग्दिनानामिवाभवत् ॥ २९ ॥
 रावणं रावणिर्नत्वा युद्धायैन्द्रमथाहृत ।
 रणक्रीडासु वीरा हि नायं ददति कस्यचित् ॥ ३० ॥
 ततश्चैकाङ्गविजयाकाङ्क्षिणाविन्द्ररावणी ।
 सैन्यान्ध्रपास्यायुधेतां हन्धयुद्धेन दुर्धरौ ॥ ३१ ॥
 मिथः प्रतिहतास्त्रौ तौ रणपागयियासया ।
 युयुधाते नियुद्धेन मदान्धौ सिन्धुराविव ॥ ३२ ॥
 रावणिः किमधोऽयेन्द्र ऊर्ध्वमिन्द्रोऽथ रावणिः ।
 नालक्ष्यत तयोर्व्यक्तिर्वेगाद्विपरिचर्त्तिनोः ॥ ३३ ॥

विजयन्तीः क्षणेनेन्द्रे मेघनादे क्षणेन च ।
 यातायातं व्यधाद्भीतबोभयोरपि भीमयोः ॥ ३४ ॥
 असौ मशक इत्यस्याद्यावद्भवेण वञ्चयित् ।
 तावत्सर्वौजसा मेघनादस्तं समुपाद्रवत् ॥ ३५ ॥
 पातयित्वा भगित्येव तं बबन्ध दशास्यसूः ।
 जिगीषूणां जये हेतुः प्रथमो ह्याशुकारिता ॥ ३६ ॥
 मेघनादः सिंङ्गनादैर्नादयन् रोदसौ अपि ।
 पितुः समर्पयामास मूर्त्तं जयमिवाथ^१ तम् ॥ ३७ ॥
 प्रबलारक्तगुप्तायां तं गुप्तौ रावणोऽस्त्रिपत् ।
 हयं विधत्ते हि बली निहन्यपि बहत्यपि ॥ ३८ ॥
 सोमो दण्डधरः पाशो कुर्वरश्च समेत्य तं ।
 दशास्यमिन्द्रयज्ञणात्क्रुद्धा कुरुधरे ततः ॥ ३९ ॥
 जितकाशी दशास्योऽपि भूत्वोत्साहाच्चतुर्गुणः ।
 यांधयामास संग्रामचतुरस्रतुरोऽपि तान् ॥ ४० ॥
 सोऽभाङ्गीदण्डिनो दण्डं चुम्बोद गदिनो गदाम् ।
 पाशिनोऽत्रोटयत्पाशान् धनुः सोमस्य चाच्छिदत् ॥ ४१ ॥
 अपातयत्प्रहारैस्ताम्बहेभः कलभानिव ।
 अग्रहीद्रावणो बद्धा वैरिविद्रावणः क्षणात् ॥ ४२ ॥
 सप्ताङ्गराज्यसहितमुपादाय पुरन्दरम् ।
 पाताललङ्कां लङ्केशो विजेतुमगमत्ततः ॥ ४३ ॥

(१) क -वं ।

(२) च -अतः ।

हत्वा चन्द्रोदरं तत्र 'तद्राज्यं खां च सोदरीम् ।
 सोऽदात्स्वराय त्रिशिरोदूषणज्यायसे ततः ॥ ४४ ॥
 चन्द्रोदरस्य निःशेषं खरः खरबलोऽग्रहीत् ।
 एका तु गुर्विणी राज्ञी प्रणश्य कचिदप्यगात् ॥ ४५ ॥
 ततः पाताललङ्घातो लङ्घां लङ्घापतिर्ययौ ।
 तत्र निष्कण्टकं राज्यं चक्रे विष्टपकण्टकः ॥ ४६ ॥
 सोऽन्येद्युः पुष्पकारुढक्रीडयेतस्ततो भ्रमन् ।
 मरुत्तभूपप्रारब्धमीक्षाश्चक्रे महामखम् ॥ ४७ ॥
 ततो विमानादुत्तीर्णो दशास्वस्तद्विहङ्गया ।
 आनर्चे भृभुजा तेन पादसिंहासनादिना ॥ ४८ ॥
 ततो मरुत्तभूपालं जगादैवं दयाननः ।
 अरे किमेष क्रियते नरकाभिमुखैर्मखः ॥ ४९ ॥
 धर्मः प्रोक्तो ह्यहिंसातः सर्वज्ञैस्त्रिजगद्भितैः ।
 पशुहिंसात्मकाद्यन्नात्म कथं नाम जायते ॥ ५० ॥
 लोकद्वयारिं तद्यज्ञं मा कार्षीथैत्करिष्यसि ।
 मद्भुमाविह ते वासः परत्र नरके पुनः ॥ ५१ ॥
 विससर्ज मखं मद्यो मरुत्तनृपतिस्ततः ।
 अलङ्घ्या रावणाद्या हि विश्वस्यापि भयङ्करा ॥ ५२ ॥
 प्रभञ्जन इवीजस्वी मरुत्तमखभञ्जनः ।
 ततोऽगाच्चैत्ययाचार्यं सुमेर्वष्टापदादिषु ॥ ५३ ॥

विधाय यात्रां चैत्येषु कृत्रिमाकृत्रिमेषु सः ।
 आजगाम निजं धाम पुनरेव दशाननः ॥ ५४ ॥
 इतश्चासीदयोध्यायां पुर्यामेकमहारथः ।
 राजा दशरथो नाम धाम निःसीमसम्यदाम् ॥ ५५ ॥
 पत्न्याः कौशल्याकैकेयीसुमित्रासुप्रभाभिधाः ।
 प्रियाश्चतस्रस्तस्यासम्भूता इव दिशां त्रियः ॥ ५६ ॥
 कौशल्या सुपुत्रे रामं कैकेयी भरतं सुतम् ।
 सुमित्रा लक्ष्मणं नाम शत्रुघ्नं सुप्रभाभिधा ॥ ५७ ॥
 रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नास्तस्य रेजिरे ।
 चत्वारः भूमवो दन्ता इव चिदशदन्तिनः ॥ ५८ ॥
 जनकस्य सुतां सीतां भामण्डलसहोदरीम् ।
 कार्मुकारोपणपणां रामभद्र उपायत ॥ ५९ ॥
 जिनेन्द्रविम्बस्त्रपनजलं मङ्गलहेतवे ।
 चतसृणां च राज्ञीनां नृपः प्रैषयदग्न्यदा ॥ ६० ॥
 तत्तोयमागतं पश्चादिति रोषसुपेयुषीम् ।
 भनुनेतुं स्वयं राज्ञीं सुमित्रामगमन्मृपः ॥ ६१ ॥
 घण्टान्तर्लालिकालोलदशनं चलिताननम् ।
 श्वेतसर्वाङ्गरोमाणं भूरोमच्छललोचनम् ॥ ६२ ॥
 पदे पदे प्रक्षलन्तं याचमानं च पश्यताम् ।
 गतस्तत्र ददर्शकं जरत्काञ्चुकिनं नृपः ॥ ६३ ॥

तं दृष्ट्वाऽचिन्तयद्वाजा स्त्री यावच्चेदृशा वयम् ।
 चतुर्थपुरुषार्थाय तावच्चि प्रयतामहे ॥ ६४ ॥
 व्रतं जिष्टुः स ततो राज्ये स्थापयितुं निजि ।
 अज्ञायाज्ञाययामास तनयौ रामलक्ष्मणौ ॥ ६५ ॥
 भरतस्य जनन्याऽथ कैकेया मन्वरागिरा ।
 वरौ प्राक्प्रतिपत्नी स याचितः सत्यसङ्गरः ॥ ६६ ॥
 वरेणार्थित एकेन स तदा रघुपुङ्गवः ।
 प्रतिपन्नस्त्रिरो राज्यं भरताय समर्पयत् ॥ ६७ ॥
 चतुर्दशसमा यावद्भगवासाय चादिशत् ।
 ससीतालक्ष्मणं रामं वरेणान्येन चार्थितः ॥ ६८ ॥
 ससीतालक्ष्मणौ रामः सद्योऽगा'हृष्टकावनम् ।
 पञ्चवद्व्याश्रमे चावतस्येऽसी सत्यसङ्गरः ॥ ६९ ॥
 तत्रायातौ चारणर्षी राघवाभ्यां नमस्कृतौ ।
 सीताऽऽनर्चातिथीभूतौ श्रद्धालुः शुद्धभिन्नया ॥ ७० ॥
 ततो गन्धोदकैर्घृष्टिरमरैर्विदधे तदा ।
 तद्गन्धादाययौ तत्र जटायुर्नाम वृध्नराट् ॥ ७१ ॥
 तौ मुनो देशनां तत्र चक्रतुः स 'व्यबोधि च ।
 संजातजातिस्मरणोऽवतस्ये चानुजानकि ॥ ७२ ॥
 तस्युपस्तत्र रामस्य फलाद्यर्थं बहिर्गतः ।
 ददर्श लक्ष्मणः खड्गमयङ्गीञ्च कुतूहलात् ॥ ७३ ॥

(१) अ च द -इच्छिका-

(२) अ च व्यबुद्धत ।

तत्तीक्ष्णत्वपरीक्षां तत्क्षणं तेन लक्षणः ।
 अभ्यर्णस्यां वंशजालीं नललावं लुलाव च ॥ ७४ ॥
 वंशजालान्तरस्थस्य कर्त्तुं कस्यापि देहिनः ।
 अथैकं मौलिकमलं सोऽपश्यत्पतितं पुरः ॥ ७५ ॥
 अयुध्यमानोऽगस्त्यश्च पुमान् कोऽपि हतो मया ।
 अमुना कर्मणा धिग्मामित्यात्मानं निनिन्द सः ॥ ७६ ॥
 गत्वा च रामभद्राय तदग्रेषमचीकथत् ।
 अस्ति च दर्शयामास रामोऽप्येवमभावत् ॥ ७७ ॥
 असावसिः सूर्यहासः माधकोऽस्य त्वया हतः ।
 अस्य सम्भाव्यते नूनं कश्चिदुत्तरसाधकः ॥ ७८ ॥
 अत्रान्तरे दशग्रीवस्वसा चन्द्रणखाऽभिधा ।
 खरभार्या ययौ तत्र ददर्श च हतं सुतम् ॥ ७९ ॥
 कासि हा वक्तुं शक्नुवन् शक्नुकेति रुदत्यसौ ।
 अपश्यत्तत्क्षणस्याङ्गिन्यामपङ्क्तिं मनोहराम् ॥ ८० ॥
 मम स्रुर्हृतोऽनेन यस्येयं पदपङ्क्तिः ।
 पदपङ्क्तिपथेनैव ततश्चन्द्रणखाऽऽययौ ॥ ८१ ॥
 यावत्किञ्चिदगात्तावत्कसीतालक्षणं पुरः ।
 नेत्राभिरामं रामं साऽपश्यत्तत्तले स्थितम् ॥ ८२ ॥
 निरीक्ष्य रामं सा सद्यो रिरंसाविवशाऽभवत् ।
 कामावेशः कामिनीनां शोकोद्रेकेऽपि कोऽप्यहो ॥ ८३ ॥
 स्वं रूपं चारु कृत्वाऽथ रन्तुं रामस्तयाऽर्चितः ।
 हसन्ब्रूवे सभार्योऽहमभार्यं भज लक्षणम् ॥ ८४ ॥

तयाऽर्थितस्तथैवैत्य लक्ष्मणोऽप्येवमब्रवीत् ।
 अर्थं गता त्वमर्थेव तदलं वार्तयाऽनया ॥ ८५ ॥
 सा याञ्जाखण्डनात्पुत्रवधाच्च कृषिताऽधिकम् ।
 आख्यतृत्वा खरादीनां तत्कृतं तनयकथम् ॥ ८६ ॥
 विद्याधरसङ्गस्यैस्ते चतुर्दशभिरावृताः ।
 ततोऽभ्येयुरपद्रोतुं रामं शैलमिव द्विपाः ॥ ८७ ॥
 किमर्थः सत्यपि मयि यांस्त्यत स्वयमीदृशैः ।
 इति राममयाचिष्ट तेषां युद्धाय लक्ष्मणः ॥ ८८ ॥
 गच्छ वत्स ! जयाय त्वं यदि तं सङ्कटं भवेत् ।
 सिंहनादं ममाकृत्यै कुर्या इत्यन्वशात् स तम् ॥ ८९ ॥
 रामाज्ञां प्रतिपद्योच्चैर्लक्ष्मणोऽथ धनुःसखा ।
 गत्वा प्रववर्तते हन्तुं स तांस्तार्क्ष्य इवोरगान् ॥ ९० ॥
 प्रवर्द्धमाने तद्युद्धे स्वभर्तुः पार्ष्णिहृदये ।
 गत्वा त्वग्नितमित्यूचे रावणं रावणस्वसा ॥ ९१ ॥
 आयातो दण्डकारण्ये मनुष्यौ रामलक्ष्मणौ ।
 अनात्मज्ञौ निव्यतुस्ते यामेयं यमगोचरम् ॥ ९२ ॥
 श्रुत्वा खलुपतिस्ते तु मानुजः सबलो ययौ ।
 तत्र सीमित्रिणा सार्धं युद्धमानोऽस्ति संप्रति ॥ ९३ ॥
 कनिष्ठभ्रातृवीर्येण स्ववीर्येण च गर्वितः ।
 परतोऽस्ति स्थितो रामो विलसन् सीतया सह ॥ ९४ ॥
 सीता च रूपलावण्यश्रिया सीमेव योषिताम् ।
 न देवी नोरगी नापि मानुष्यन्यैव काऽपि सा ॥ ९५ ॥

तस्या दासीकृताशेषसुरासुरवधूजमम् ।
 बेलोक्तेऽप्यप्रतिच्छन्दं रूपं वाचामगोचरम् ॥ ८६ ॥
 भाससुद्रममुद्राङ्ग ! यानि काव्यपि भूतले ।
 तवैवार्हन्ति रत्नानि तानि सर्वाणि बान्धव ! ॥ ८७ ॥
 दृशामनिमिषीकारकारणं रूपसम्यदा ।
 स्त्रीरत्नमेतदृह्यीया नचेत्तन्नासि रावणः ॥ ८८ ॥
 आरुह्य पुष्पकमथादिदेश दशकन्धरः ।
 विमानराज ! त्वरितं याहि यत्नास्ति जानकी ॥ ८९ ॥
 ययौ चात्यन्तवेगेन विमानमनुजानकि ।
 स्वर्गदेव दशग्रीवमनसस्तत्र गच्छतः ॥ ९० ॥
 दृष्ट्वाऽपि रामादत्युग्रतंजमो दशकन्धरः ।
 विभाय दूरे तस्मै च व्याघ्रो हुतवक्त्रादिव ॥ १ ॥
 इति चाचिन्तयदितः कष्टं रामो दुरासदः ।
 इतश्च सीताहरणमितो व्याघ्र इतस्तटी ॥ २ ॥
 विस्मय्य च ततो विद्यामस्मार्धीदवलोकनीम् ।
 उपतस्थे च सा मङ्गु किङ्करीव कृताञ्जलिः ॥ ३ ॥
 ततश्चाप्रापयामास तत्कार्त्तं तां दशाननः ।
 कुरु साहाय्यमङ्गाय मम सीतां हरिष्यतः ॥ ४ ॥
 साऽवोचद्वासुकीर्मौलिरत्नमादीयते मुग्धम् ।
 न तु रामसमीपस्था सीता देवासुरैरपि ॥ ५ ॥
 उपायः किन्त्वसावस्ति यायाद् येनैव लक्षणम् ।
 तस्मैव सिंहनादेन सङ्केतो ज्ञानयोरयम् ॥ ६ ॥

एवं कुर्विति तेनोक्ता व्रजित्वा परतस्ततः ।
 सा साक्षादिव सौमित्रिः सिंहनादं विनिर्ममे ॥ ७ ॥
 तं श्रुत्वा मैथिलीं तत्र सुक्ता रामो ययौ द्रुतम् ।
 महतामपि मोहाय भवेन्माया हि मायिनाम् ॥ ८ ॥
 अथोत्तीर्य दशग्रीवः सीतामारोप्य पुष्पके ।
 त्वां हरन् रावणोऽस्मीति कथयन्नभसा ययौ ॥ ९ ॥
 हा नाथ विद्विषन्माय राम हा वत्स लक्ष्मण ।
 हा तातपाद हा भ्रातर्भामण्डल महाभुज ॥ १० ॥
 सीता वो ह्रियतेऽनेन काकेनैव बलि'श्रुलात् ।
 एवं सीता हरोदोश्चै रोदयन्तीव रोदसीम् ॥ ११ ॥
 मा भैषीः पुत्रि मा भैषीः क्व रे यासि निशाचर ।
 गोषादिति वदन् दूराज्जटायुस्तमधावत ॥ १२ ॥
 भामण्डलानुगमैकः कोऽपि विद्याधराग्रणीः ।
 छुटौके दशकण्ठं रे तिष्ठ तिष्ठेति तर्जयन् ॥ १३ ॥
 जटायुर्विकटाटोप'करजत्वोटिकोटिभिः ।
 'प्रणिहन्तुं दशग्रीवोऽसि प्रवृत्तः ततः ॥ १४ ॥
 रे जीवितस्य तप्तोऽसि जरद्भृतेति विब्रुवन् ।
 दशस्यसम्पद्द्रासासिमाकृष्य निजघान तम् ॥ १५ ॥

(१) क्व च गच्छ- ।

(२) क्व च -मन्दर- ।

(३) क्व च प्रतिहन्तुं ।

तस्य विद्याधरस्यापि विद्यां दशमुखोऽहरत् ।
 निष्कृत्तपक्षः पक्षीव सोऽपविद्योऽपतङ्गुवि ॥ १६ ॥
 रात्रणोऽगात्ततो लङ्कां सीतां चोपवर्त्तुमुचत् ।
 तां प्रलीभयितुं तच्च त्रिजटामादिदेश च ॥ १७ ॥
 रामस्यापि हताभिचः सौमित्रिचः संमुखोऽभवत् ।
 आर्यामार्य ! विमुखैकां किमागा इति चाब्रवीत् ॥ १८ ॥
 आहूतः सिंहनादेन तव वैधुर्यलक्षणा ।
 लक्षणाऽहमिहायातो व्याजहारेति राघवः ॥ १९ ॥
 लक्ष्णोऽप्यवदक्षक्रे सिंहनाटो मया नहि ।
 श्रुतधार्येण तद्धनं वयं केनापि वञ्चिताः ॥ २० ॥
 अपनेतुं सत्यमार्यामपनीतोऽस्युपायतः ।
 सिंहनादस्य करणे शङ्के भूतोऽनं कारणम् ॥ २१ ॥
 ब्रुवन् साध्विति रामोऽपि स्वस्थान्ऽगात्सलक्ष्णः ।
 सीतामपश्यन् क्लासीति विलपन्मूर्च्छितोऽपतत् ॥ २२ ॥
 तं लब्धसंज्ञं मौमित्रिगित्यूचे रुदितैरलम् ।
 पौरुषं पुरुषाणां हि व्यसनेषु प्रतिक्रिया ॥ २३ ॥
 अचान्तरं पुमान्कः कश्चिदेत्य ननाम तौ ।
 ताभ्यां पृष्टः स्ववृत्तान्तमेवं व्यञ्जयच्च सः ॥ २४ ॥
 हत्वा पाताललङ्केशं तातं चन्द्रोदरं मम ।
 अश्वस्येव पदे तस्य खरं खररथोऽकरोत् ॥ २५ ॥
 गुर्वी च नष्टा मन्माता विराधं नाम मां सुतम् ।
 अन्यत्रासूत तस्याश्च कश्चिदाख्यदिदं मुनिः ॥ २६ ॥

यदा दाशरथिर्हन्ता खरादींस्त्वत्सुतं तदा ।
 पाताललङ्काधिपतिं करिष्यति न संशयः ॥ २७ ॥
 तदद्य समयं लब्ध्वा युष्मानस्मि समान्वितः ।
 पितृवैरिवधक्रीतं पत्तिं जानीथ मां निजम् ॥ २८ ॥
 गमस्ततोऽदात्पाताललङ्कां तस्मै महाभुजः ।
 फलन्ति समयज्ञानां स्वामिनः स्वयमेव हि ॥ २९ ॥
 तं च स्थापयितुं तत्र गच्छन् रामः सलक्ष्मणः ।
 हनविद्यं पुरोऽपश्यद्भूषं भामण्डलानुगम् ॥ ३० ॥
 अथ दाशरथी नत्वा स्ववृत्तान्तं व्यजिज्ञपत् ।
 आत्मनश्च जटायोश्च सीताया रावणस्य च ॥ ३१ ॥
 अथ पाताललङ्कायां ययौ रामः सलक्ष्मणः ।
 मत्स्यसन्धौ विराधं च पितॄं राज्यं न्यवेशयत् ॥ ३२ ॥
 इतश्च साहसगतिर्नाम विद्याधरायणीः ।
 खे भ्रमन्नधिकिष्किन्वाधित्यकं समुपाययौ ॥ ३३ ॥
 ययौ तदा च किष्किन्वाधिपतिः क्रोडितुं बहिः ।
 सुश्रावः मपर्शवारो राज्ञां हि स्थितिरीदृशी ॥ ३४ ॥
 ददर्श साहसगतिस्तदा चान्तःपुरस्थिताम् ।
 सुग्रीवस्य प्रियां नास्त्रा तारां तारविलोचनाम् ॥ ३५ ॥
 तस्यां लावण्यकूलिन्यां स चिक्रीडिषुष्वकैः ।
 द्रुपेण नान्यतो गन्तुं घर्मात्तं इव कुक्षरः ॥ ३६ ॥
 सोऽस्थान्तथैव तथैव निषिद्धगमनः अनात् ।
 तां मूर्त्तामिव कामाग्रामुल्लङ्घयितुमक्षमः ॥ ३७ ॥

रमणी रमणीयेयं रमणीया मया कथम् ।
 इतीच्छाभ्याकुलः 'सोऽप्युपायं चक्षमचिन्तयत् ॥ ३८ ॥
 सहसा साहसगतिस्ततः सुग्रीवरूपताम् ।
 स कुशीलत्वकुशलः कुशीलव इवाददे ॥ ३९ ॥
 अन्नासौ विटसुग्रीवः सुग्रीव इति मानिभिः ।
 अङ्गरक्षैरखलितः सुग्रीवभवनेऽविशत् ॥ ४० ॥
 अन्तःपुरगृहद्वारं स ययौ यावदुत्सुकः ।
 तावद्वापुष्य सुग्रीवः स्ववेश्मद्वारमाययौ ॥ ४१ ॥
 सुग्रीवस्य प्रवेष्टुं न द्वारं प्राहरिका ददुः ।
 अग्रे प्रविष्टो राजाऽस्ति त्वमग्न्योऽसीति वादिनः ॥ ४२ ॥
 ततश्च सत्यसुग्रीवे खलस्यमाने स्ववेचिभिः ।
 अतुलसुसुलो जग्ने मथ्यमान इवार्णवे ॥ ४३ ॥
 सुग्रीवद्वितयं दृष्ट्वा सन्देहादालिगन्दनः ।
 शुद्धान्तविभ्रवं ज्ञातुं तद्वारं त्वरितो ययौ ॥ ४४ ॥
 शुद्धान्ते विटसुग्रीवः प्रविशन् वालिसूनुना ।
 मार्गाद्रिणा सरित्पूर इव प्रखलितस्ततः ॥ ४५ ॥
 अथामिलन् सैनिकानामक्षौहिण्यश्चतुर्दश ।
 चतुर्दशजगत्सारसर्वस्वानीव सर्वतः ॥ ४६ ॥
 द्वयोरपि तयोर्भेदमजानन्तोऽथ सैनिकाः ।
 सत्यसुग्रीवतोऽर्धेऽर्धे विटसुग्रीवतोऽभवन् ॥ ४७ ॥
 ततः प्रवृत्ते युधं सैन्ययोश्चभयोरपि ।

कुम्भपातेर्दिवं कुर्वदुस्कापातमयीमिव ॥ ४८ ॥

युयुधे सादिना सादी निषादी च निषादिना ।

पदातिना पदातिश्च रथिको रथिकेन च ॥ ४९ ॥

चतुरङ्गचमूचक्रविमर्दादथ मेदिनी ।

अवाप कर्म्यं मुग्धेव ग्रीढप्रियसमागमात् ॥ ५० ॥

एष्टेहि रे परमृष्टप्रवेशशक्तिं ब्रुवन् ।

विटसुधीवसुद्धीवः सुधीवो योऽहुमाहृत ॥ ५१ ॥

ततश्च विटसुधीवो मत्सेभ इव तर्जितः ।

अर्जितं गर्जितं कुर्वन् संमुखीनो युधेऽभवत् ॥ ५२ ॥

युयुधाते महायोद्धी तौ क्रोधाकणलोचनी ।

विदधानौ जगन्नासं कीनाशस्येव सोढरौ ॥ ५३ ॥

तौ निशातेर्निशातानि शस्त्रैः शस्त्राण्यथो मिथः ।

चिच्छेदार्तं दृष्ट्वाच्छेदं रणच्छेकावुभावपि ॥ ५४ ॥

शस्त्रखण्डैकच्छलद्भिर्दुदुवे खेचरीगणः ।

महायुधे तयोर्वृक्षखण्डौ महिषयोरिव ॥ ५५ ॥

तौ छिन्नास्त्रावधाम्योग्यममर्षणशिरोमणी ।

मन्त्रयुक्तेनास्त्रास्त्रतां पर्वताविव अङ्गमौ ॥ ५६ ॥

उत्पतन्तौ क्षणाद्ग्रीष्मि निपतन्तौ क्षणाद्गुहि ।

ताम्रचूडाविवाभातां वीरचूडामणौ उभौ ॥ ५७ ॥

तौ हावपि महाप्राणौ मिथो जेतुमनीश्वरौ ।

अपस्तम्बश्च दूरेण वृषभाविब तस्थतुः ॥ ५८ ॥

पुनर्युद्धेन सुधीवः खिन्नः खिन्नतनुस्ततः ।

बहिर्निर्गत्य किष्किन्धापुरादावासमग्रहीत् ॥ ५८ ॥
 तत्रैव विटसुग्रीवस्तस्यावस्त्रस्थमानसः ।
 अन्तःपुरप्रवेशं तु न लेभे वालिनन्दनात् ॥ ६० ॥
 सुग्रीवो गच्छितग्रीवमयैवं पर्यचिन्तयत् ।
 अहो स्त्रीलम्पटः कूटपटुः कोऽप्येष नो द्विषन् ॥ ६१ ॥
 आत्मोया अप्यनात्मोया द्विषन्मायावशीकृताः ।
 अहो बभूवुस्तदमाववस्कन्दो निजैर्हयैः ॥ ६२ ॥
 मायापराक्रमोत्कृष्टः कथं वध्यो द्विषन् मया ।
 धिग्मां पराक्रमभ्रष्ट वालिनाम्नस्त्रपाकरम् ॥ ६३ ॥
 धन्यो महाबलो वाली योऽखण्डपुरुषव्रतः ।
 राज्ञं तृणमिव त्यक्त्वा यच्च भेजे परं पदम् ॥ ६४ ॥
 चन्द्ररश्मिः कुमारो मे बलीयान् जगतोऽप्यसौ ।
 किं तु हयोरभेदघ्नः कं रक्ततु निहन्तु कम् ॥ ६५ ॥
 इदं तु विदधे साधु साध्वहा चन्द्ररश्मिना ।
 तस्य पापीयसो रुह शुद्धान्ते यत्प्रवेशनम् ॥ ६६ ॥
 वधाय बलिनोऽमुष्य बलीयांसं श्रयामि कम् ।
 यद् घात्या एव रिपवः स्वतोऽपि परतोऽपि वा ॥ ६७ ॥
 भूर्भुवःस्वस्त्रयीवीरं मरुत्तमस्त्रभञ्जनम् ।
 भजामि विद्विषद्वातहेतवे किं दशाननम् ॥ ६८ ॥
 असौ किं तु प्रकृत्या स्त्रीलोलस्त्रीलोक्यकण्टकः ।
 तं च मां च निहत्याशु तारामादास्यते स्वयम् ॥ ६९ ॥
 ईदृगे व्यसने प्राप्ते साहाय्यं कर्तुमीश्वरः ।

आसीत् खरः खरतरो राघवेण हतः स तु ॥ ७० ॥
 तावेव रामसौमित्रौ गत्वा मित्रौकरोमि तत् ।
 तत्कालोपनतस्यापि यौ विराधस्य राज्यदौ ॥ ७१ ॥
 तौ तु पाताललङ्कायामलंकर्माणिदोर्बलौ ।
 विराधस्योपरोधेन तथैवाद्यापि तिष्ठतः ॥ ७२ ॥
 एवं विमृश्य सूर्योवाऽनुशिष्य रक्षसि स्वयम् ।
 विराधपुर्यां विग्रामभृतं दूतं व्ययोजयत् ॥ ७३ ॥
 गत्वा पाताललङ्कायां विराधाय प्रणम्य सः ।
 स्वामिव्यसनवृत्तान्तं कथयित्वाऽब्रवीदिदम् ॥ ७४ ॥
 महति व्यसने स्वामी पतितो नस्तटीदृशः ।
 राघवौ शरणीकर्तुं तव द्वारिण वाञ्छति ॥ ७५ ॥
 द्रुतमायातु सूर्योवः सतां सङ्गो हि पुण्यतः ।
 तर्नत्युक्तो दूत एव सूर्योवाय शशंस तत् ॥ ७६ ॥
 प्रचचालाद्य सूर्योवाऽऽज्ञानां श्रेवेयकस्वनेः ।
 दिशो मुखयन् सर्वा वेगाद्दूरमदूरयन् ॥ ७७ ॥
 पाताललङ्कां स प्राप क्षणेनाप्युपवेश्मवत् ।
 विराधं चोपतस्थेऽभावभ्युत्तस्थौ स चापि तम् ॥ ७८ ॥
 विराधोऽपि पुरोभूय रामभद्राय तार्थिनः ।
 तं नमस्कारयामास तद्दुःखं च व्यजिज्ञपत् ॥ ७९ ॥
 सूर्योवाऽप्येवमूचेऽस्मिन् दुःखे त्वमसि मे गतिः ।
 क्षुते हि सर्वथा मूढे शरणं तरणिः खलु ॥ ८० ॥
 स्वयं दुःख्यपि तद्दुःखच्छेदं रामोऽभ्युपागमत् ।

स्वकार्यादधिको यत्नः परकार्ये महीयसाम् ॥ ८१ ॥
 सीताहरणवृत्तान्तं विराधेनावबोधितः ।
 रामं विज्ञपयामास सुग्रीवांश्च कृताञ्जलिः ॥ ८२ ॥
 त्रायमाणस्य तं विश्वं तथा द्योतयतो रवेः ।
 न कापि कारणापेक्षा देव वच्मि तथाप्यदः ॥ ८३ ॥
 त्वत्प्रसादात् क्षतारिः सन् ममैन्धोऽपि तवानुगः ।
 शानिष्यामि प्रवृत्तिं च सीताया न चिगदहम् ॥ ८४ ॥
 ससुग्रीवः प्रतस्थे च किष्किन्धां प्रति राघवः ।
 विराधमनुगच्छन्तं संबोध्य विससर्ज च ॥ ८५ ॥
 रामभद्रेऽथ किष्किन्धास्कन्धावारमधिष्ठिते ।
 सुग्रीवो विटसुग्रीवमाह्लास्त रणकर्मणे ॥ ८६ ॥
 निनदन् विटसुग्रीवोऽप्यागादाह्वानमाव्रतः ।
 रणाय नालसाः शूरा भोजनाय हिजा इव ॥ ८७ ॥
 दुर्धरैश्चरणन्यासैः कम्पयन्तो वसुन्धराम् ।
 तावुभावप्ययुध्येतां मत्ताविव वनदिपौ ॥ ८८ ॥
 रामः सरूपौ तौ दृष्ट्वा कोऽस्मदीयः परश्च कः ।
 इति संशयतस्तस्यावुदासीन इव क्षणम् ॥ ८९ ॥
 भवत्वेवं तावदिति विमृशन् रघुपुङ्गवः ।
 वज्रावर्त्ताभिधधनुष्टङ्गारमकरोत्ततः ॥ ९० ॥
 धनुष्टङ्गारतस्तस्मात्सा साहसगतिः क्षणात् ।
 रूपान्तरकरी विद्या हरिणीव पलायत ॥ ९१ ॥

विमोह मायया सर्वं परदारै रिरंससे ।
 पापारोपय रे चापमिति रामस्तर्ज तम् ॥ ८२ ॥
 एकेनापीषुणा प्राणांस्तस्याहर्षाद्रिषूहहः ।
 न द्वितीया चपेटा हि हरर्हरिणमारणे ॥ ८३ ॥
 विराधमिव सुग्रीवं रामो राज्ये न्यवेशयत् ।
 सुग्रीवोऽपि स्वलोकेन प्राग्वदेवानमस्यत् ॥ ८४ ॥
 इत्यथ रामकार्यायागादिगाधः समं बलैः ।
 स्वामिक्तृत्यमकृत्वा हि कृतज्ञा नासत् सुखम् ॥ ८५ ॥
 भामण्डलोऽपि तत्रागाद् विद्याधरचमूढतः ।
 प्रभुकार्यं कुलोमानामुत्सवं ह्युत्तवादपि ॥ ८६ ॥
 जाम्बुवदनुमन्नीलनलादीन् विदितौजसः ।
 सुग्रीवश्च स्वसामन्तान् समन्तादप्यजृहवत् ॥ ८७ ॥
 विद्याधरचमुचक्रेष्वायातंश्चथ सर्वतः ।
 उपेत्य रामं सुग्रीवः प्रणम्यैवं व्यजिज्ञपत् ॥ ८८ ॥
 'हनुमानास्त्रनियाऽयं विजयी पावनस्त्रियः ।
 सीताप्रवृत्त्यै लङ्कायां त्वदादेशाद् व्रजिष्यति ॥ ८९ ॥
 रामेणाज्ञापितो दत्त्वा स्वमभिज्ञानमूर्मिकाम् ।
 नभस्वानिव नभसा नभस्वत्तनयो ययौ ॥ ९० ॥
 सोऽगात्क्षणेन लङ्कायामुद्यानं शिंशपातले ।
 सीतामपश्यद्वायन्तीं नाम रामस्य मन्त्रवत् ॥ १ ॥

तदशाखातिरोभूतः सीतोत्सङ्गेऽङ्गुलीयकम् ।
 हनूमान् पातयामास तद्वद्वा मुमुदे च मा ॥ २ ॥
 तदैव गत्वा त्रिजटा दशकण्ठं व्यजिघ्रपत् ।
 द्रव्यत्कालं विषयाऽऽसीत् सानन्दा त्वद्य जानकी ॥ ३ ॥
 मन्ये विस्मृतारामेयं रिरंमुर्मयि संप्रति ।
 तद्वत्वा बोध्यतामित्यादिश्वत् मन्दोदरीं स तु ॥ ४ ॥
 ततश्च पत्युर्दूत्येन तच्च मन्दोदरो ययौ ।
 प्रमोभनकृते सीतां विनीता सेत्यबोद्धत ॥ ५ ॥
 अहैतैश्वर्यसौन्दर्यवर्यस्तावद्दृशाननः ।
 त्वमप्यप्रतिरूपैव रूपलावण्यसम्पदा ॥ ६ ॥
 यद्यप्यङ्गेन दैवेन युवयोरुभयोरपि ।
 न व्यधायुचितो योगस्तथापि ज्ञातु संप्रति ॥ ७ ॥
 उपेत्य भजनीयं तं भजन्तं भज रावणम् ।
 अहमन्यास तद्वाञ्छास्त्वदाज्ञां सुभ्रु ! बिभ्रतु ॥ ८ ॥
 सीताऽप्यबोद्धताः पापे पतितदूत्यविधायिनि ।
 त्वद्गर्तुरिव बोधेत मुखं दुर्मुखि कस्तव ॥ ९ ॥
 रामस्य पार्श्वे मां विद्धि सौमित्रिमिह चागतम् ।
 खरादीनिव हन्तुं द्राक् क्षयं तव मवान्वयम् ॥ १० ॥
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ पापिष्ठे वस्मि नातः परं त्वया ।
 सीतया तर्जितैवं सा सकोपा प्रययौ ततः ॥ ११ ॥

अथावतीर्य हनुमान् सीतां नत्वा कृताञ्जलिः ।
 इत्यूचे देवि जयति दिध्या रामः सनत्कुमारः ॥ १२ ॥
 त्वगृह्णति कृतं रामेणादिष्टोऽहमिहागमम् ।
 मयि तत्र गते राम इहैष्यति रिपुच्छिदे ॥ १३ ॥
 पतिदूर्तं हनूमन्तमभिज्ञानसमर्पकम् ।
 प्रीता सीताऽप्यथार्शोभिर्मोघाभिरनन्दयत् ॥ १४ ॥
 हनूमदुपरोधेन रामोदन्तमुदा च सा ।
 एकोनविंशत्युपवासान्तं व्यधितं भोजनम् ॥ १५ ॥
 प्राभञ्जनिः प्रभञ्जन इवोद्यानस्य भञ्जने ।
 प्रवृत्तो दशकण्ठस्य बलालोकनकौतुकात् ॥ १६ ॥
 भज्यमानं तदुद्यानं तेन मानमिवोच्चकैः ।
 उपेत्य दशकण्ठस्याशमन्मुद्यानपालकाः ॥ १७ ॥
 आरुन्धता रावणादिष्टास्तं निहन्तुं समागताः ।
 हता हनूमतैकेन विचित्रा हि रणे गतिः ॥ १८ ॥
 आदिष्टो दशकण्ठेन साटोपः शक्रजित्ततः ।
 तद्वन्धाया मुच्यतां शान् पाशैः स्वं सोऽप्यबन्धयत् ॥ १९ ॥
 नीतश्चापे दशास्त्रस्य दलयन् मुकुटं पटा ।
 उत्पपातापास्तपाशस्तडिहृण्ड इवानिलिः ॥ २० ॥
 इत्यतां गृह्यतां चैष इति जल्पति रावणे ।
 यनाथा मिव सोऽभाङ्गी तत्पुत्रीं पाददट्टरैः ॥ २१ ॥
 क्रीडां कृत्वैवमुत्पत्य सुपर्ण इव पावनिः ।
 एतत् रामं नमस्कृत्य तं वृत्तान्तं व्यजिज्ञपत् ॥ २२ ॥

रामस्त्रं गाढमापीक्षोरसा सुतमिवौरसम् ।
 लङ्काविजययात्रायै सुग्रीवादीनयादिशत् ॥ २३ ॥
 समुद्रं रावणारक्षं बद्धा सेतुं च राघवः ।
 लङ्कापुरीं विमानस्थः सुग्रीवाद्यैः समं ययौ ॥ २४ ॥
 निवेश्य कटकं रामो हंसहीपान्तरे ततः ।
 'अववेष्टुहर्लेर्लङ्कामेकपाटकलीलया ॥ २५ ॥
 अत्रान्तरे दशग्रीवं प्रणम्योचे विभीषणः ।
 कनिष्ठस्यापि मे स्वामिन्नखैकं वचनं कुरु ॥ २६ ॥
 आयातो रामभद्रोऽत्र निजां जायां च याचते ।
 अर्थतां तदसौ सीता धर्मोऽप्येवं न बाध्यते ॥ २७ ॥
 अथोचे रावणो रोषाद्रे विभेधि विभीषण ।
 तदेवमुपदेशं मे दत्ते कापुरुषोचितम् ॥ २८ ॥
 विभीषणो बभाषेऽथ दूरे रामः मलच्छणः ।
 तत्पत्तिरेको हनुमान् दृष्टो देवेन किं नहि ॥ २९ ॥
 अक्षहेषी विपन्नानुरागी ज्ञातोऽसि याहि रे ।
 इति निर्वासितस्तेन ययौ राम विभीषणः ॥ ३० ॥
 लङ्काधिपत्यमेतस्मै रामोऽपि प्रत्यपद्यत ।
 नङ्गौचित्ये विमुह्यन्ति महात्मानः कदाचन ॥ ३१ ॥
 बहिर्निगत्य लङ्केशसेना राघवसेनया ।
 कांस्थतानं कांस्थतालेर्नवास्फालदथोत्खणम् ॥ ३२ ॥

(१) च अविशेष्टम् ।

(२) च च च ।

प्राणसर्वस्वदेविन्योर्मिथश्चम्वोर्गतागतम् ।

जयत्रीः श्रीरिवाकार्षीदुक्तमर्णाधमर्णयोः ॥ ३३ ॥

रामभूसंज्ञयाऽऽज्ञप्ता हनूमन्मसुखास्ततः ।

जगाहिरे द्विषत्सैन्यं सुरा इव महोदधिम् ॥ ३४ ॥

हताः केऽपि धृताः केऽपि नाशिताः केऽपि राक्षसाः ।

प्रसरद्भी रामवीरैर्दुर्वारैर्वारणैरिव ॥ ३५ ॥

कुम्भकर्णस्तदाकर्ण्य क्रुद्धो वक्रिरिव ज्वलन् ।

मेघनादश्च सावेशः प्रविवेश रणाङ्गणम् ॥ ३६ ॥

तावापतन्तौ कल्पान्तपवनज्वलनाविव ।

न हि मोढुमशक्नतां रामसैन्यैर्मनागपि ॥ ३७ ॥

सुग्रीवोऽथ क्वोत्पाद्य शिलामिव शिलोज्ज्वलम् ।

अक्षिपत्कुम्भकर्णाय सोऽपि तं गदयाऽपिषत् ॥ ३८ ॥

पुनर्गदाप्रहारेण पातयित्वा कर्पोम्बरम् ।

कक्षायां न्यस्य पीलस्यो लङ्कां प्रत्यञ्चलस्ततः ॥ ३९ ॥

मेघवन्निनदम्मेघनादोऽपि मुदितस्ततः ।

‘भ्रवङ्गान् भ्रावयामास निशातशरवृष्टिभिः ॥ ४० ॥

डुटौके तिष्ठ तिष्ठेति भाषमाणोऽरुणेक्षणः ।

रामोऽथ कुम्भकर्णाय मेघनादाय लक्ष्मणः ॥ ४१ ॥

सुग्रीवोऽप्युत्पपाताथ कृत्वौजो रावणानुजात् ।

सुष्टौ धृतः कियत्कालं नतु तिष्ठति पारदः ॥ ४२ ॥

वलितः कुम्भकर्णोऽपि रामेण युयुधे ततः ।

सौमित्रिणा मेघनादोऽप्रमादः क्षीभयन् जगत् ॥ ४३ ॥

मिलितौ रामपौलस्त्यावर्धौ पूर्वापराविव ।
 अभातासुत्तरापाव्याविव लक्ष्मणरावणी ॥ ४४ ॥
 रावणावरजं रामो रावणिं लक्ष्मणः पुनः ।
 पातयित्वाऽग्रहीत्सत्यं रक्तसामपि राक्षसः ॥ ४५ ॥
 रावणेरावणो रंषादशेषकपिकुञ्जरान् ।
 पिंषन्नथाययौ युद्धभुवं भुवनभीषणः ॥ ४६ ॥
 अलमार्य ! स्वयं युद्धं नेति रामं निवारयन् ।
 सौमित्रिरभ्यामितोणो बभूवास्फालयन् धनुः ॥ ४७ ॥
 चिरं युद्धाऽखिलैरस्त्रैस्त्रविद्रावणस्ततः ।
 जघानामोचया शक्त्या मङ्गु वक्षसि लक्ष्मणम् ॥ ४८ ॥
 शक्त्या भिन्नोऽपतत्क्षोण्यां लक्ष्मणस्तत्क्षणादपि ।
 तथैव सद्यो रामोऽपि बलवच्छोकशङ्कुना ॥ ४९ ॥
 कृत्वा वप्रान् भट्टेरष्टो प्राणैरपि हितैषिणः ।
 सुग्रीवाद्यास्ततो रामं सलक्ष्मणमवेष्टयन् ॥ ५० ॥
 मरिष्यत्यद्य सौमित्रिस्तदभावे तदयजः ।
 किं सुधा मे रणेनेति रावणोऽगात्पुरीं ततः ॥ ५१ ॥
 राघवं परितो जाते वप्रहारचतुष्टये ।
 सुग्रीवप्रमुखस्तस्युरारक्षीभूय ते निशि ॥ ५२ ॥
 भामण्डलमथोपेत्य दक्षिणहाररक्षणम् ।
 पूर्वसंस्तुत इत्यूचे कोऽपि विद्याधराग्रणीः ॥ ५३ ॥
 अयोध्याया योजनेषु हादशस्वस्ति पत्तनम् ।
 कौतुकमङ्गलमिति तत्र द्रोणघनो नृपः ॥ ५४ ॥

कैकेयीभ्रातुरस्यास्ति विशल्या नाम कन्यका ।
 तस्याः स्नानाश्वसः स्वर्गं शल्यं निर्याति तत्क्षणात् ॥ ५५ ॥
 आप्रत्यधाक्ष्णक्षेत्रे तत्स्नानपयसोच्यते ।
 गतशल्यस्तदा जीवेदन्यथा तु न जीवति ॥ ५६ ॥
 ततो मत्प्रत्ययाद्दामभद्रं विज्ञपय द्रुतम् ।
 कस्यापि दापयादेशं तदानयनहेतवे ॥ ५७ ॥
 त्वर्थतां स्वामिकार्याय प्रत्यूषे किं करिष्यथ ।
 उदस्ते शकटे हन्त किं कुर्वीत गणाधिपः ॥ ५८ ॥
 भामण्डलस्ततो गत्वा तद्रामाय व्यजिज्ञपत् ।
 आदिचक्षत्कृते रामस्तमेव हनुमद्युतम् ॥ ५९ ॥
 ईयतुस्तौ विमानेनायाध्यां पवनरंहसा ।
 प्रामादाङ्गे ददृशतुः शयानं भरतं ततः ॥ ६० ॥
 भरतस्य प्रबोधाय तौ गीतं चक्रतुः कलम् ।
 राजकार्येऽपि राजान उत्याप्यन्ते ह्युपायतः ॥ ६१ ॥
 विबुध्य भरतेनापि दृष्टः पृष्टः पुरो नमन् ।
 'जवे भामण्डलः कार्यं' नामस्यासे 'प्ररोचना ॥ ६२ ॥
 सेत्स्यत्येतन्मया तत्रैयुषेति भरतस्ततः ।
 तद्विमानाधिरूढोऽगात्पुनरं कौतुकमङ्गलम् ॥ ६३ ॥
 भरतेन द्रोणघनो विशल्यामथ याचितः ।
 सहोदाह्य स्त्रीमहस्त्रमहितां तामदत्त च ॥ ६४ ॥

भामण्डलोऽप्ययोध्यायां मुक्ता भरतमुत्सुकः ।
 चाययो सपरीवारविशल्यासंयुतस्ततः ॥ ६५ ॥
 ज्वलद्दीपविमानस्यो भीतैः सूर्योदयभ्रमात् ।
 क्षण दृष्टो निजैः सोऽधादिशल्यामुपलक्ष्यणम् ॥ ६६ ॥
 तथा च पाणिना स्पृष्टाक्षक्षणात्तत्क्षणादपि ।
 निःसृत्य काप्यगाच्छक्तिर्यष्टिनेव महोरगौ ॥ ६७ ॥
 तस्याः स्नानाभ्रसाऽन्येऽपि रामादेशादयोक्षिताः ।
 निःशल्या जङ्घिरे सैन्याः पुनर्जाता इव क्षणात् ॥ ६८ ॥
 अस्याः स्नानाभ्रसा सेतुं कुम्भकर्णादयोऽपि तं ।
 आनीयतामिदित्युच्चैरादिदेश रघूद्वहः ॥ ६९ ॥
 तदानीमेव तैर्देव प्रव्रज्या जगृहे स्वयम् ।
 इति विप्रपयामासुरारक्षा लक्षणाग्रजम् ॥ ७० ॥
 वन्द्यास्तेऽथ महात्मानो मोक्षा मुक्तिपथस्थिताः ।
 इति रामगिराऽऽरक्षेनेत्वाऽमुच्यन्त ते क्षणात् ॥ ७१ ॥
 विशल्यां कन्यकास्ताश्च तदोपायंस्तु लक्षणः ।
 रावणोऽपि रणायागादमर्षणशिरोमणिः ॥ ७२ ॥
 प्रणम्य रामं सौमित्रिकुत्तस्येऽधिष्ठकामुकः ।
 विवाहाद्युक्तवेभ्योऽपि वीराणामुत्सवो रणः ॥ ७३ ॥
 यद्ययदस्त्रं दशभीवो विससर्जातिदारुणम् ।
 तत्तच्चिच्छेद सौमित्रिरस्त्रैः कदलिकाण्डवत् ॥ ७४ ॥
 अस्त्रच्छेदादथ क्रुद्धयक्रं चित्रेप रावणः ।
 तल्लक्ष्मणोरस्यपतच्चपेटावन्न धारया ॥ ७५ ॥

तदेवादाय सौमित्रौ रावणस्याच्छिदच्छिरः ।

निजाश्चैरप्यवस्कन्दः पतेत् स्वस्य कदापि हि ॥ ७६ ॥

सीता स्वर्णशलाकेव निर्मला शीलशालिनी ।

रामेण जग्यहे लङ्काराज्ये न्यस्तो विभीषणः ॥ ७७ ॥

शत्रुं निहत्य सप्तहोदरदारमित्रो

रामो ययावथ निजां नगरीमयोध्याम् ।

उत्पन्नया परकलत्ररिरंसयाऽपि'

कृत्वा कुलजन्यमगादरकं दशास्यः ॥ २७८ ॥

॥ इति सीतारावणकथानकम् ॥ ८८ ॥

तस्मात् ।

लावण्यपुण्यावयवां पदं सौन्दर्यसम्पदः ।

कलाकलापकुशलामपि जज्ञात्परस्त्रियम् ॥ १०० ॥

दुस्वजामपि परस्त्रियं जज्ञात्परिहरेत् । दुस्वजत्वे हेतुनाह ।

लावण्यपुण्यावयवां लावण्यं सृङ्खणीयता रूपादिभ्योऽतिरिक्तं तेन

पुण्याः पवित्रा अवयवा यस्यास्तां, पदं स्थानं सौन्दर्यसंपदो

रूपसम्पदः, कला कामतर्ल्लेखाद्याः स्त्रीजनोचिताः तासां

कलापः समूहस्तत्र कुशलां प्रवीणाम् । लावण्यं, रूपं, वैदग्ध्यं च

परदाराणां दुस्वजत्वे हेतुः । अपि शब्दस्त्रियपि हेतुषु सम्बन्ध-

नीयः ॥ १०० ॥

परस्त्रीगमने दोषानभिधाय परस्त्रीविरतान् प्रशंसति—

अकलङ्कमनोवृत्तेः परस्त्रीसन्निधावपि ।

सुदर्शनस्य किं ब्रूमः सुदर्शनसमुन्नतेः ॥ १०१ ॥

परस्त्रीसन्निधानेऽपि निष्कलङ्कचेतोवृत्तेः सुदर्शनाभिधानस्य महाश्रावकस्य किं ब्रूमः कां स्तुतिं कुर्महे । वचनगोचरातीता स्तुतिरित्यर्थः । सुदर्शनस्य विशेषण सुदर्शनसमुन्नतः शोभना दर्शनसमुन्नतिरित्यन्तात्तस्य, सुदर्शनप्रभावकस्येत्यर्थः ।

सुदर्शनस्य संप्रदायगम्यः । स चायम्—

अस्यङ्गदेशेऽत्यलकापुरी चम्पेति तत्र च ।

दधिवाहन इत्यासीद्राजाऽतिनरवाहनः ॥ १ ॥

अभूत्तस्याभया नाम कलाकौशलशालिनी ।

महादेवी स्वनावस्थावज्ञातत्रिदशाङ्गना ॥ २ ॥

इतो नगर्यां तस्यां च समग्रवणिगग्रणीः ।

अष्टौ हयभदामाऽभूदासीनः अष्टकर्मणि ॥ ३ ॥

यथार्थनामिका जैनधर्मीपासनकर्मणा ।

अर्हहासीति तस्यासीद् वल्लभा श्रीलशालिनी ॥ ४ ॥

अष्टिनस्तस्य महिषीरक्षोऽभूत्सुभगाभिधः ।

अनेषीन्महिषीर्नित्यं स तु चारयितुं वनं ॥ ५ ॥

वनाच्चित्तः सोऽन्येद्युर्माघमासे दिनात्यये ।

अपश्यदप्रावरणं कायोत्सर्गस्थितं मुनिम् ॥ ६ ॥

अस्यां हिमनिशि स्थाणुरिव यः स्थास्यति स्थिरम् ।
 असौ धन्यो महाक्रीतिं चिन्तयन् स गृहं ययौ ॥ ७ ॥
 महामुनिमवज्ञातहिमानीपातवेदनम् ।
 तमेव चिन्तयन्नार्द्रमना रात्रिं निनाय सः ॥ ८ ॥
 अविभातविभावर्थां गृहीत्वा महिषीस्ततः ।
 स ययौ तत्र यत्रासीत् स मुनिः प्रतिमास्थितः ॥ ९ ॥
 कल्याणीभक्तिरानस्योपामाञ्चक्रे स तं तदा ।
 अहं नैसर्गिकः कोऽपि विवेकस्तादृशामपि ॥ १० ॥
 अन्तान्तरं चण्डरोगिरोगोद्दुदयाचलम् ।
 अहया तमिव द्रष्टुं कार्यात्सर्गस्थितं मुनिम् ॥ ११ ॥
 स नमो अरिहन्तानामिति वाचमुदीरयन् ।
 द्वितीय इव चण्डांशरूपपात नभस्तले ॥ १२ ॥
 आकाशगामिनी नूनमियं विद्येति बुद्धितः ।
 नमस्कारपद तं तु सुभगो निदधे हृदि ॥ १३ ॥
 जाग्रत्स्वपन्नटं स्तिष्ठन्दिवा निशि गृहे बहिः ।
 तदपाठीत् स उच्छिष्टोऽप्येकग्राह्यं हि तादृशः ॥ १४ ॥
 ततः पप्रच्छ तं श्रेष्ठी विश्वात्कृष्टप्रभावश्चतुः ।
 प्राप्तं पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारपदं कुतः ॥ १५ ॥
 अशेषं महिषीपालः कथयामास तत्ततः ।
 साधु भोः साधु भद्रेति शसन् श्रेष्ठी जगाद तम् ॥ १६ ॥
 आकाशगमने हंतुरसौ विद्या न केवलम् ।
 किन्तु हंतुरसावेव गती स्वर्गापवर्गयोः ॥ १७ ॥

यत्किञ्चित्सुन्दरं वस्तु दुष्प्रापं भुवनत्रये ।
 लीलया प्राप्यते सर्वं तदमुष्य प्रभावतः ॥ १८ ॥
 अथ पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारस्य वैभवम् ।
 परिमातुं न शक्तोऽस्मि वारि वारिनिधेरिव ॥ १९ ॥
 साधु प्राप्तमिदं भद्रं तत्त्वया पुण्ययोगतः ।
 किन्तूष्णैर्दृष्टैर्ग्रहीतव्यं गुरुनाम न जातुचित् ॥ २० ॥
 व्यसनी व्यसनमिव न त्यक्तुं क्षणमप्यदः ।
 असमस्मीति तेनोक्तः श्रेष्ठो हृष्टोऽब्रवीद्विदम् ॥ २१ ॥
 तदधीष्ठाखिलां पञ्चपरमेष्ठिनमस्क्रियाम् ।
 कस्याणानि यथा ते स्युः परलोकेऽहलोकयोः ॥ २२ ॥
 ततोऽर्घ्यनमस्कारं लब्धार्थमिव 'तद्वनः ।
 परावर्त्तयताजस्रं सुभगः सुभगाश्रयः ॥ २३ ॥
 महिषीपालकस्यास्य सुतृष्णावेदनाहरः ।
 परमेष्ठिनमस्कारः प्रकामं समजायत ॥ २४ ॥
 एवं तस्य नमस्कारपाठव्यसनिनः सतः ।
 कियत्पि गते काले वर्षाकालः समाययौ ॥ २५ ॥
 धारानाराचधोरण्या प्रसर्पिण्या निरन्तरम् ।
 अकीलयदिव यावापृथिव्यौ नव्यवारिदः ॥ २६ ॥
 गृह्णाद्गृहीत्वा महिषीः सुभगोऽपि बहिर्गतः ।
 विनिवृत्तोऽन्तराऽपश्यद्दोरपूरां महानदीम् ॥ २७ ॥

तां दृष्ट्वा स मनाग् भीतस्तस्थौ किञ्चिद्विचिन्तयन् ।
 नदीं नीत्वा परस्त्रेभे मद्भिष्यः प्राविशंस्ततः ॥ २८ ॥
 नमस्कारं पठन् व्योमयानविद्याधिया ततः ।
 उत्पपात कृतोत्फालो मध्येनदि पपात च ॥ २९ ॥
 तत्रान्तःकर्दमं मग्नः खरः खदिरकीलकः ।
 कृतान्तदन्तसोदर्यो हृद्यस्य प्रविवेश च ॥ ३० ॥
 तथैवावर्त्तयन् पञ्चपरमेष्ठिनमस्त्रियाम् ।
 तदा मर्माविधा तेन कालधर्ममियाय सः ॥ ३१ ॥
 श्रेष्ठिपद्मरास्ततः सोऽर्हहास्याः कुक्काववातरत् ।
 नमस्काररतानां हि सद्गतिर्न विसंबदेत् ॥ ३२ ॥
 तस्मिन् गर्भस्थिते मासि तार्क्षीयीके व्यतीयुषि ।
 श्रेष्ठिनी श्रेष्ठिने स्वस्य दोहदानित्थचीकथत् ॥ ३३ ॥
 गन्धोदकैः स्नपयितुं विलेप्तुं च विलेपनेः ।
 अर्चितं कुसुमैरिच्छाम्यर्चतां प्रतियातनाः ॥ ३४ ॥
 प्रतिलभयितुं साधूनिच्छाम्याच्छादनादिभिः ।
 संचं पूजयितुं दातुं दीनेभ्यश्च मतिर्मम ॥ ३५ ॥
 इत्यादिदोहदांस्तस्याः श्रुत्वा मुदितमानसः ।
 चिन्तामणिरिव श्रेष्ठिशिरोमणिरपूरयत् ॥ ३६ ॥
 ततो नवसु मासेषु दिनेष्वर्हाष्टमेषु च ।
 गर्तेषु श्रेष्ठिनी पुत्रमसूत शुभलक्षणम् ॥ ३७ ॥
 सद्यो महीक्षवं कृत्वा श्रेष्ठी कृष्टः शुभे दिने ।
 सूनोः सुदर्शन इति यथायं नाम निर्ममे ॥ ३८ ॥

वर्तमानः क्रमात्पित्रोर्मनोरथ इवोच्चकैः ।
 सुदर्शनो यथोचितं जग्राह सेकलाः कलाः ॥ १८ ॥
 कन्यां मनोरमां नाम मनोरमकुलाकृतिम् ।
 साक्षादिव रमां वेष्टी 'तेन तां पर्ययाययत् ॥ ४० ॥
 सौम्यमूर्तिः स हर्षाय पित्रोरेव न केवलम् ।
 जज्ञे राज्ञोऽपि लोकस्य सर्वस्य च शशाङ्कवत् ॥ ४१ ॥
 इतो नगर्यां तत्राभूदुपलब्धदयङ्गमः ।
 पुरोधाः कपिलः प्राप्तरुधा विद्यामहोदधेः ॥ ४२ ॥
 समं सुदर्शनेनास्य मन्त्रयेन मधोरिव ।
 अजायत परा प्रीतिः सर्वदाऽप्यविनश्यती ॥ ४३ ॥ (युग्मम्)
 प्रायः सुदर्शनस्यैव स पुरोधा महात्मनः ।
 रौद्रिकेय इवोष्णांशौः परिपार्श्वमवर्त्तत ॥ ४४ ॥
 कपिलं कपिला नाम भार्या ऽष्टमसमन्वदा ।
 विस्मरन्निवकर्मणि कियत्कालं तु तिष्ठसे ॥ ४५ ॥
 पार्श्वं सुदर्शनस्याहं तिष्ठामीति तदीरिते ।
 कोऽसौ सुदर्शन इति तयोक्तः प्रत्युवाच सः ॥ ४६ ॥
 मम मित्रं सतां धुर्यं विश्वैकप्रियदर्शनम् ।
 सुदर्शनं न चेहेति तत्त्वं वेत्ति न किञ्चन ॥ ४७ ॥

(१) अथ च तेनाचो- ।

(२) अथ -स्यैव ।

(३) अथ. दृष्टिनिष्ठः ।

तं ज्ञापयामुनापीति तयोक्तः कपिलोऽवदत् ।
 असाहस्यभदासस्य श्रेष्ठिनस्तनयः सुधीः ॥ ४८ ॥
 एष रूपेण पञ्चेषुः कान्त्येन्दुस्तेजसा रविः ।
 गाभीर्येण महाश्रोधिः क्षमया मुनिमत्तमः ॥ ४९ ॥
 दानैकचिन्तामाणिक्यं गुणमाणिक्यरोहणः ।
 प्रियान्नापसुधाकुण्डं वसुधामुखमण्डनम् ॥ ५० ॥
 खलुक्ता खलु यद्वाऽस्य निखिलानपरान् गुणान् ।
 गुणचूडामणेः शीलं यस्य न खलति क्वचित् ॥ ५१ ॥
 कपिला कपिलाच्छ्रुत्वा तद्गुणान् कामविह्वला ।
 चक्रेऽनुरागं, चपलाः प्रायेण द्विजयोषितः ॥ ५२ ॥
 सुदर्शनाभिसरणोपायं प्रतिदिनं ततः ।
 कपिला चिन्तयामास परं ब्रह्मेव योगिनौ ॥ ५३ ॥
 अपरेद्युर्नृपादेशाद्रामान्तरमुपेयुषि ।
 कपिले, कपिलेयाय सुदर्शननिकेतनम् ॥ ५४ ॥
 सा मायाविन्ध्यवोचत्तमद्य त्वत्सुहृदो महत् ।
 शरीरापाटवं तेन हेतुना नाययाविह ॥ ५५ ॥
 अपाटवं त्वद्विरहादपुषो द्विगुणं यतः ।
 अतस्त्वामहमाह्वातुं प्रेषिता सुहृदा तव ॥ ५६ ॥
 नैतज्ज्ञातं मयेत्युक्त्वा तदैवागात् तद्गृहम् ।
 नान्यमायां हि शङ्कन्ते सन्तः स्वयममायिनः ॥ ५७ ॥
 स तत्र प्रविशन्ब्रूवे क्व नाम सुहृदस्ति मे ।
 सीवाच्च गम्यतामप्ये शयानः सुहृदस्ति तं ॥ ५८ ॥

किञ्चित्परिहृत्याग्रे पुनः प्रोचे सुदर्शनः ।
 अत्रापि कपिलो नास्ति किमन्यत्र क्वचिद्ययौ ॥ ५८ ॥
 साचे स्थितो निवातेऽस्ति शरीरापाटवादसौ ।
 मूलापवरकं गच्छ वयस्यं तत्र पश्य च ॥ ६० ॥
 तत्रापि प्रविवेशायमपश्यन् सुहृदं ततः ।
 कपिले । कपिलः कास्तीत्युवाच सरलाशयः ॥ ६१ ॥
 अवरुद्धा ततो द्वारं मदनोद्दीपनानि सा ।
 किञ्चित्प्रकाशं स्वाङ्गानि च्छादयन्त्यच्छवाससा ॥ ६२ ॥ (युग्मम्)
 दृढबन्धामपि नीवीं झथयित्वाऽभिवध्नती ।
 विलोललोचनाऽवोचद्रोमाञ्चोदञ्चिकञ्चुका ॥ ६३ ॥
 नास्तीह कपिलस्तस्मात्कपिलां प्रतिजागृहि ।
 विभेदो भवतः को वा हयोः कपिलयोर्ननु ॥ ६४ ॥
 प्रतिजागरितव्यं किं कपिलाया इति ब्रुवन् ।
 सुदर्शनो निजगदे पुनः कपिलभार्यया ॥ ६५ ॥
 त्वद्वयस्यः शशंस त्वां यदाऽङ्गुतगुणं मम ।
 ततः प्रभृति मामिष दुनोति मदनज्वरः ॥ ६६ ॥
 दिष्ट्या मे विरहात्ताया क्लृप्ताऽपि त्वदागमः ।
 भुवो श्रीष्वाभितप्ताया इव मेघसमागमः ॥ ६७ ॥
 अथ नाथामि तन्नाथ ! मन्मथोन्माथविक्रलाम् ।
 निजास्नेहसुधावर्षैराश्लासय चिराय माम् ॥ ६८ ॥
 प्रपञ्चः कोऽप्यसावस्या दुर्विचिन्त्यो विधेरपि ।
 धिक् स्त्रीरिति विचिन्त्योचे स प्रत्युत्पन्नधीरिदम् ॥ ६९ ॥

यूनां युक्तमिदं किन्तु 'पण्डकोऽहमपण्डिते ! ।
 सुधा पुरुषवेषेण मदीयेनासि वञ्चिता ॥ ७० ॥
 ततो विरक्ता सद्यः सा याहि याहीति भाषिणी ।
 द्वारमुद्घाटयामास निर्ययौ च सुदर्शनः ॥ ७१ ॥
 स्तोकेन मुक्तो तत्रद्वारादस्मीति चिन्तयन् ।
 श्रेष्ठिसूनुर्द्रुतपदं प्रपेदे निजमन्दिरम् ॥ ७२ ॥
 अतिराक्तमयः कूटादतिशाकिनयम्हनात् ।
 अतिविद्युतश्चापलाहाराः किमपि स्त्रियः ॥ ७३ ॥
 एताभ्यो भीरुरस्मीति प्रत्यश्रीर्षादिसृश्य सः ।
 नातः परं परमृष्टे यास्यामि कचिदेककः ॥ ७४ ॥
 निर्मिमाणः स धर्म्याणि कर्माणि शुभकर्मठः ।
 सतां मूर्त्तं इवाचारो नावद्यं किञ्चिदाचरत् ॥ ७५ ॥
 एकदा तु यथाकालं पुरे तस्मिन्नवर्त्तत ।
 समयजगदानन्दपदमिन्द्रमहोत्सवः ॥ ७६ ॥
 सुदर्शनपुरोधाभ्यां सहोद्यानं ययौ नृपः ।
 साक्षादिव शरत्कालसम्रागस्तिविराजितः ॥ ७७ ॥
 इतः कपिलया युक्ताऽभया भूपतिमन्वगात् ।
 समारूढा याप्ययानं विमानं इव नाकिनी ॥ ७८ ॥
 सुदर्शनस्य भार्याऽपि षड्भिः पुत्रैर्मनोरमा ।
 तत्रागाद्यानमारुह्य सतीधर्मं इवाङ्गवान् ॥ ७९ ॥

तां दृष्ट्वा कपिलाऽपृच्छत्कीयं स्वामिनि ! वर्णिनी ।
 रूपनावष्ट्यसर्वस्वभाण्डागार इवाग्रतः ॥ ८० ॥
 ततस्तामभयाऽवादीन् ज्ञातेयमपि त्वया ।
 सुदर्शनस्य गृहिणी गृहलक्ष्मीरिव स्वयम् ॥ ८१ ॥
 तच्छ्रुत्वा विस्मिता स्माह कपिला देवि ! यद्यसौ ।
 सुदर्शनस्य गृहिणी तदस्याः कौशलं मरुत् ॥ ८२ ॥
 किमस्याः कौशलमिति राज्ञोक्ता माऽब्रवीत्पुनः ।
 इयन्ति पुत्रभाण्डानि यदसौ समजीजनत् ॥ ८३ ॥
 स्वाधीनपतिका पुत्रानङ्गना जनयेद्यदि ।
 तत्किं कौशलमित्युक्ताऽभयया कपिलाऽवदत् ॥ ८४ ॥
 एवं देवि ! भवत्येव पतिर्यदि पुमान् भवेत् ।
 सुदर्शनः पुनरयं 'पण्डः' पुरुषवेषभृत् ॥ ८५ ॥
 कथमेतत्त्वया ज्ञातं राज्ञेयति गदिता ततः ।
 सा सुदर्शनहृत्तान्तं स्वानुभूतमचीकथत् ॥ ८६ ॥
 अभयाऽप्यब्रवीदेवं यद्येवं वञ्चिताऽसि तत् ।
 मूढे । 'पण्डः' परस्त्रीषु न त्वयं निजयोषिति ॥ ८७ ॥
 ततो विलक्षा कपिला प्रललापेत्यसूयिता ।
 वञ्चिता यद्यहं मूढा प्राज्ञायाः किं तवाधिकम् ॥ ८८ ॥
 अनयोचे मया मुग्धे ! रागतः पाणिना धृतः ।
 द्रवेद्वावाऽपि निःसंज्ञः संसंज्ञः किं पुनः पुमान् ॥ ८९ ॥

(१) क पण्डः ।

(२) क पण्डः । ख च पण्डः ।

सासूयमूचे कपिलाऽप्येवं मा गर्वमुदह ।
 गर्वं पृच्छसि चेहेवि ! रम्यतां तत्सुदर्शनः ॥ ८० ॥
 व्याजहाराभया देवी साहङ्कारमिदं ततः ।
 हला ' रमितमेवेनं मया विहि सुदर्शनम् ॥ ८१ ॥
 रमणोभिर्विदग्धाभिः कठोरा वनवासिनः ।
 तपस्विनोऽपि रमिताः कोऽसौ मृदुमना गृही ॥ ८२ ॥
 रमयामि न यद्येनं प्रविशामि तदाऽनलम् ।
 इत्यालपन्धावुद्यानं प्रपेदाते क्षणेन ते ॥ ८३ ॥
 'तत्तारमयतां स्वैरं नन्देऽस्परसाविव ।
 अभयाकपिले शान्ते स्वं स्वं धाम गते ततः ॥ ८४ ॥
 अथ तत्ताभया राज्ञी स्वप्रतिश्रामजिघ्रपत् ।
 धात्रिकां पण्डितां नाम सर्वविज्ञानपण्डिताम् ॥ ८५ ॥
 पण्डिताऽवोचदाः ! पुत्रि ! न युक्तं मन्वितं त्वया ।
 पञ्चेऽद्यापि न जानासि धैर्यशक्तिं महाकृत्नाम् ॥ ८६ ॥
 जिनेन्द्रमुनिशुश्रूषानिष्कम्पीकृतमानसः ।
 सुदर्शनः खल्वसौ तत्प्रतिज्ञां धिगिमां तव ॥ ८७ ॥
 अन्योऽपि श्रावको नित्यं परनारीसहोदरः ।
 किमुच्यते पुनरसौ महासत्त्वशिरोमणिः ॥ ८८ ॥
 ब्रह्मचर्यधना नित्यं गुरवो यस्य साधवः ।
 कथं कार्येत सोऽब्रह्म गुरुशीलाद्युपासकः ॥ ८९ ॥

सदा गुरुकुलासीनो ध्यानमौनान्वितः सदा ।
 आनेतुमभिसर्तुं वा स कथं नाम शक्यते ॥ १०० ॥
 वरं फणिफणारत्नग्रहणाय प्रतिश्रवः ।
 कदापि न पुनस्तस्य शीलोत्तङ्गनकर्मणे ॥ १ ॥
 अथाभयांचे कथमप्येकवारं तमानय ।
 तत ऊर्ध्वमहं सर्वं करिष्यामि न ते ष्छलम् ॥ २ ॥
 विचिन्त्य चेतसा किञ्चिदित्यवोचत पण्डिता ।
 यद्ययं निश्चयस्ते तदस्युपायोऽयमेककः ॥ ३ ॥
 पर्वणि गूढ्यर्गहादौ कायोत्सर्गं करोति सः ।
 तथास्थितो यदि परमानेतव्योऽन्यथा तु न ॥ ४ ॥
 उपायः साधुरेषोऽस्मिन् यतितव्यं त्वयाऽन्वहम् ।
 इत्युक्तवत्यां तात्पर्याहेव्यामोमित्युवाच सा ॥ ५ ॥
 ततः परं व्यतीतेषु दिवसेषु कियत्स्वपि ।
 विश्रानन्दकल्कौमुदीमहोत्सव उपाययौ ॥ ६ ॥
 अथ राज्ञोत्सवोत्सेकविधितोस्तु कचेतसा ।
 प्रारत्नकाः समादिष्टाः पटहेनेत्यवोषयन् ॥ ७ ॥
 सर्वहारा सर्वलोकेन कौमुद्युत्सवमीक्षितुम् ।
 अथोद्यानेऽभिगन्तव्यमिति वो राजशासनम् ॥ ८ ॥
 प्रातरेष्वस्तुर्मासधर्मकर्मक्रियोचनाः ।
 श्रुत्वा सुदर्शनस्तत्तु विषादादित्यचिन्तयत् ॥ ९ ॥
 मनःप्रह्वमिदं प्रातरेत्यवन्दनकर्मणे ।
 उद्यानगतये चैतग्रचण्डं राजशासनम् ॥ १० ॥

क उपायो भवत्वेवं तावदित्यभिचिन्त्य सः ।
 समर्थोपायनं भूमिपतिमेवं व्यजिज्ञपत् ॥ ११ ॥
 प्रातः पर्वटिनं युष्मत्प्रसादाद्दिदधाम्यहम् ।
 देवार्चादीनि तेनोक्तोऽनुमेने तन्महीपतिः ॥ १२ ॥
 द्वितीयेऽङ्गि जिनेन्द्राणां भक्त्या स्नातं विलेपनम् ।
 अर्चां च रचयंश्चेत्यपरिपाद्यां चचार सः ॥ १३ ॥
 ततः सुदर्शनो रात्रौ गृहीत्वा पौषधव्रतम् ।
 कायात्मगेण कस्मिंश्चित्तस्थौ नगरचत्वरे ॥ १४ ॥
 पण्डिताऽप्यभयामूचे कदाचित्ते मनोरथाः ।
 पूर्यन्ते परमुद्यानमद्य त्वमपि मा गमः ॥ १५ ॥
 शिरो मे बाधत इति कृत्वोत्तरमिलापतेः ।
 तस्थौ रात्रौ प्रपञ्चे हि सिद्धसारस्वताः स्त्रियः ॥ १६ ॥
 ततो लेप्यमयीं काममूर्त्तिमाच्छाद्य वाससा ।
 यानि कृत्वा पण्डिताऽगात्रवेष्टुं राजवेश्मनि ॥ १७ ॥
 किमेतदिति पृच्छद्भिर्वत्त्रिभिः खल्लिता तु सा ।
 इत्यूचे पण्डिता भाण्डागारिकी कूटसम्पदाम् ॥ १८ ॥
 शरीरकारणाद्देवो नाद्योद्यानं ययौ ततः ।
 पूजां स्मरादिदेवानां वेश्मन्येव करिष्यति ॥ १९ ॥
 इयं प्रवेक्ष्यते तस्मात्प्रतिमा पुष्पधन्वनः ।
 अप्यन्यासां देवतानां प्रवेक्ष्या ह्यद्य मूर्त्तयः ॥ २० ॥
 तदिमां दर्शयित्वैव याहीति हाःस्थभाषिता ।
 सा काममूर्त्तिमुद्वाद्यादर्शयञ्च जगाम च ॥ २१ ॥

सा प्रतीहारमोहाय गृहीताऽपरमूर्त्तिका ।
 'द्विस्त्रिंश प्रविवेशाहो नारीणां कृष्णकौशलम् ॥ २२ ॥
 यानि सुदर्शनं न्यस्योत्तरोयेण पिपाय च ।
 द्वाःस्थैरखलिताऽनीयाऽभयायाः पण्डिताऽर्पयत् ॥ २३ ॥
 आर्विर्विकारा साऽनेकप्रकारं मदनातुरा ।
 अभया संक्षोभयितुमित्यभाषत तं ततः ॥ २४ ॥
 कन्दर्पो मां दुनोत्येष निःशङ्कं निश्चितैः शरैः ।
 कन्दर्पप्रतिरूप^१स्तच्छित्तोऽसि शरणं मया ॥ २५ ॥
 शरण्यः शरणायातामार्त्तां त्रायस्व नाथ ! माम् ।
 परकार्ये महीयांसो ह्यकार्यमपि कुर्वते ॥ २६ ॥
 आनीतश्छद्मनाऽसीति कार्यः कीपस्त्वया न हि ।
 कार्ये त्राणि यदार्त्तानां गृह्यते न खलु च्छलम् ॥ २७ ॥
 ततः सुदर्शनोऽप्युच्चैः परमार्थविचक्षणः ।
 देवताप्रतिभेवास्थात्कायोत्सर्गेण निश्चलः ॥ २८ ॥
 पुनरप्यभयाऽवादी^२द्वावहावमनोहरम् ।
 नाथ ! सम्भाषमाणां मां तूष्णीकः किमुपेक्षसे ॥ २९ ॥
 व्रतकष्टमिदं मुञ्च मा कथास्त्वमतः परम् ।
 मत्संप्राप्ताया व्रतफलं विद्धि संसिद्धमात्मनः ॥ ३० ॥

(१) अ द्विस्त्रिंशद्विवेशाहो ।

(२) अ अ च -पक्षं नितोऽसि ।

(३) अ च -तु हावभाव- ।

ताम्यन्तीं याचमानां मां नस्त्रां मानय मानद ! ।

देवात्पतितमुत्सृजे रत्नं गृह्णासि किं नहि ॥ ३१ ॥

'किञ्चिदद्यापि सौभाग्यगर्वमुक्ताटयिष्यसि ।

इत्यालपन्था जगृहं तथा पाणी स पाणिना ॥ ३२ ॥

निबिडं मण्डलीभूतपीनोत्सृजस्तनं तथा ।

भुजाभ्यां पद्मिनीनालमृदुलाभ्यां स सखजे ॥ ३३ ॥

एवं तदुपसर्गेषु निमर्गेण स धीरधीः ।

धर्मध्याने निचलोऽभूत् किं चलत्यचलः कश्चित् ॥ ३४ ॥

स दध्यौ चेति चेन्मुच्ये कथञ्चिदहमेतया ।

पारयामि तदीक्षर्गमन्यथाऽनशनं मम ॥ ३५ ॥

अमानिताऽथ घटितभ्रुकुटिः कुटिलाश्रया ।

अभया तं भाषयितुमित्यभाषत निर्भया ॥ ३६ ॥

सुमूर्षो ! मूर्ख ! माकार्षीमिन्ध्या मेऽवमाननाम् ।

न वेत्ति मानिनी नृणां निग्रहानुग्रहक्षमा ॥ ३७ ॥

मनोभववशाया मे वशमाविश रे जड । ।

नो चेदमवशं यास्यस्वत्र नास्त्येव संशयः ॥ ३८ ॥

इति संरम्भकाष्टायां साऽऽकरोह यथा यथा ।

धर्मध्याने महात्माऽसा'वाकरोह तथा तथा ॥ ३९ ॥

(१) क किं दद्याद्यापि ।

(२) क -माननम् । अ न च -मेव साव्यताम् ।

(३) अ स वाकरोह ।

एवं कदर्थितो रात्रिं तथा ध्यानात् सोऽचलत् ।
 किं क्षुभ्यते महाभोधिः कापि नौदण्डताडनैः ॥ ४० ॥
 ततः प्रेक्ष्य प्रभातं सा स्वं लिलेख नखैर्वपुः ।
 कोऽप्यसौ मे बलात्कारकारीत्युच्चै ररास च ॥ ४१ ॥
 ततः प्राहरिकास्तत्र संभ्रान्ता यावदागमन् ।
 कायोऽक्षगस्थितं तावद्दृश्यस्ते सुदर्शनम् ॥ ४२ ॥
 अस्मिन्नसम्भवत्येतदिति द्रुतमुपेत्य तैः ।
 विज्ञप्तो भूपतिस्तत्राययां पप्रच्छ अभयाम् ॥ ४३ ॥
 सोऽचे संपृच्छ देव ! त्वामहं यावदिह स्थिता ।
 एषोऽकस्मादिहायातो दृष्टस्तावत्पिशाचवत् ॥ ४४ ॥
 एष मेव इवोक्तानां मन्त्रयव्यसनी ततः ।
 रिरंसुर्मा मया सिष्ट पापिष्ठयाटुकोटिभिः ॥ ४५ ॥
 ज्ञचे मयंष रे मंषीरसर्तोवत्सतीरपि ।
 शक्यन्ते हि चणकवन्धरिचानि न चर्वितुम् ॥ ४६ ॥
 ततः परं बलात्कारादेव एवं चकार मे ।
 मया च पूरुतमन्यदबलानां बलं नहि ॥ ४७ ॥
 अस्मिन्निदमसम्भाव्यमिति मत्वा महीपतिः ।
 किमेतदिति पप्रच्छ बहुधैव सुदर्शनम् ॥ ४८ ॥
 दृष्टोऽपि राज्ञा कृपया किञ्चिन्नोचे सुदर्शनः ।
 परतापोपशान्त्यै हि निष्टुष्टमपि चन्दनम् ॥ ४९ ॥
 ततः सम्भावयामास दोषं तस्यापि भूपतिः ।
 पारदारिकदस्यूनां तूष्णीकत्वं हि लक्षणम् ॥ ५० ॥

इत्यादिदेश स क्रोधात्सकलेऽप्यत्र पत्तने ।
 दोषप्रख्यापनां कृत्वा पाप एष निगृह्यताम् ॥ ५१ ॥
 आरक्ष्यपुरुषैर्दोषिण स धृत्वोत्पाटितस्ततः ।
 वचसा सिद्धयो राज्ञां मनसेव दिवौकसाम् ॥ ५२ ॥
 स मण्डितो मुखे मथ्या शरीरे रक्तचन्दनैः ।
 करवीरस्रजा मुण्डे कण्ठे 'कोशकमानया ॥ ५३ ॥
 खरमारोप्य विधृतसूर्पच्छत्रः स तैस्ततः ।
 धान्यमार्जनानकेनारिभे भ्रमयितुं पुरे ॥ ५४ ॥
 कृतापराधः शुद्धान्ते बध्यतेऽसौ सुदर्शनः ।
 नात्रदोषो नृपस्येति चक्रुर्गघोषणां च ते ॥ ५५ ॥
 न युक्तं सर्वथाऽप्येतन्नेह सम्भवतीदृशम् ।
 इति लोकप्रघोषोऽभूद् हाहागवयुतस्ततः ॥ ५६ ॥
 एवं च भ्रम्यमाणोऽगाद् द्वारदेशे स्ववेश्मनः ।
 अदृश्यत महामत्या स मनोरमयाऽपि च ॥ ५७ ॥
 चिन्तयामास सा चैवं सदाचारः पतिर्मम ।
 भूपतिश्च प्रियाचारी दुराचारी विधिर्ध्रुवम् ॥ ५८ ॥
 इदमप्यसदृशवा ध्रुवमस्य महात्मनः ।
 उपस्थितं फलमिदं प्राप्तवानाशुभकर्मणः ॥ ५९ ॥

(१) क कोशिकमानया ।

(२) उ विधृतसूर्पच्छत्रगतैस्ततः । ख विधृतः सूर्पच्छत्रगतैस्ततः ।

च विधृतः सूर्पच्छत्रगतैस्ततः ।

कोऽपि नास्य प्रतीकारस्तथाप्येव भविष्यति ।
 निश्चित्येति प्रविश्यान्तर्जिनार्चाः साऽर्चयत्ततः ॥ ६० ॥
 कायोत्सर्गेण च स्थित्वा सोऽचे शासनदेवताः ।
 भगवत्यो मम पत्युर्दोषमभावनाऽपि न ॥ ६१ ॥
 परमश्रावकस्यास्य सान्निध्यं चेत्करिष्यथ ।
 तदाऽहं पारयिष्यामि कायोत्सर्गमिमं खलु ॥ ६२ ॥
 अन्यथैवंस्थिताया मे भवत्वनशनं ध्रुवम् ।
 धर्मध्वंसे पतिध्वंसे किं जीवन्ति कुलस्त्रियः ? ॥ ६३ ॥
 इतश्च न्यधुरारक्षाः शूलिकायां सुदर्शनम् ।
 अलङ्घनीया मृत्यानां राजाज्ञा हि भयङ्करा ॥ ६४ ॥
 स्वर्णांशानतां भेजे शूनाऽप्यस्य महात्मनः ।
 देवतानां प्रभावेन यमदंष्ट्राऽपि कुण्ठति ॥ ६५ ॥
 वधाय तस्य चारुचैर्दृढं व्यापारितः शितः ।
 करवालोऽपतत्कण्ठे पुष्पमाला च सोऽभवत् ॥ ६६ ॥
 तद्वद्वा चकितैरेत्य विश्वस्तैर्महोपतिः ।
 भारुक्ष्य हस्तिनीं देगाद्ययावधिसुदर्शनम् ॥ ६७ ॥
 तमालिङ्ग्य महोपालोऽनुतापादित्यवोचत ।
 श्रेष्ठिन्नहि विनष्टोऽसि दिव्याऽऽत्मीयप्रभावतः ॥ ६८ ॥
 मया हि तावत्पापेन किं राज्ञाऽसि विनाशितः ।
 नाथः सतामनाथानां धर्मी जागर्त्ति सर्वथा ॥ ६९ ॥
 स्त्रीणां मायाप्रधानानां प्रत्ययात्त्वं निहन्ति यः ।
 अविमृश्यकरः पापो नापरो दधिवाहनात् ॥ ७० ॥

किं च किञ्चिदिदं पापं भवताऽप्यस्मि कारितः ।

असक्तचक्षया साधो । तदा पृष्टोऽपि नावदः ॥ ७१ ॥

एवमाक्षपता राज्ञा करिष्णामधिरोप्य सः ।

नीत्वा स्वहर्म्यं क्षपितश्चन्दनैश्च विलेपितः ॥ ७२ ॥

वस्त्रालङ्कारजातञ्च परिधाय सुदर्शनः ।

राज्ञा पृष्टो रात्रिवृत्तं यथातथमचीकथत् ॥ ७३ ॥

अथ राज्ञीं प्रति क्रुद्धो भूपतिर्निग्रहोद्यतः ।

सुदर्शनेन व्यापेधि शिरः प्रक्षिप्य पादयोः ॥ ७४ ॥

ततः श्रेष्ठो नृपेणेभमारोप्य पुरमध्यतः ।

महाविभूत्या तद्देशं नायितो न्यायतायिना ॥ ७५ ॥

अभयाऽप्येतदाकर्णोद्बध्नात्मानं व्यपद्यत ।

परद्रोहकराः पापाः स्वयमेव पतन्ति हि ॥ ७६ ॥

पण्डिताऽपि प्रणश्यागात्याटलीपुत्रपत्तनम् ।

अवमहेधदत्ताया गणिकायाश्च सन्निधौ ॥ ७७ ॥

तत्रापि पण्डिता नित्यं तथाऽऽशंसन्सुदर्शनम् ।

दर्शनेऽस्य यथा देवदत्ताऽभूद्भृशमुत्सुका ॥ ७८ ॥

सुदर्शनोऽपि संसारविरक्तो व्रतमग्रहीत् ।

उपसृत्य गुरोः पाश्वे रत्नमञ्चोनिधेरिव ॥ ७९ ॥

तपःक्षणाङ्कं एकाङ्कविहारप्रतिमास्थितः ।

स क्रमाद्दिहरन् प्राप पाटलीपुत्रपत्तनम् ॥ ८० ॥

भिक्षार्थं पर्यटंस्तत्र दृष्टः पण्डितया च सः ।
 कश्चितो देवदत्तायाः सा तया तमज्जूहवत् ॥ ८१ ॥
 भिक्षाव्याजात्तयाऽऽहृतस्तत्रापि स मुनिर्ययौ ।
 विमर्शमविधायैव सापायनिरपाययोः ॥ ८२ ॥
 देवदत्ता ततो द्वारं पिधाय तमनकधा ।
 दिनं कदर्थयामास चुक्तोभ स मुनिर्न तु ॥ ८३ ॥
 अथ 'मुक्तोऽनया सायमुद्यानं गतवानसौ ।
 तत्रापि दृष्टोऽभयया व्यन्तरीभूतया तया ॥ ८४ ॥
 कदर्थयितुमारंभे प्राक्कर्मस्मरणादसौ ।
 ऋणं वैरं च जन्तूनां नश्येज्जन्मान्तरेऽपि न ॥ ८५ ॥
 क्लिश्यमानो बहु तया महासत्त्वः सुदर्शनः ।
 आरोहत् क्षपकश्रेणिमपूर्वकरणक्रमात् ॥ ८६ ॥
 ततः स भगवान् प्राप केवलज्ञानमुज्ज्वलम् ।
 तस्य केवलमहिमा मद्यक्षके सुरासुरैः ॥ ८७ ॥
 उद्दिधीषुर्भवाज्जन्तून् स चक्रे धर्मदेशनाम् ।
 लोकोदयायाभ्युदयस्तादृशानां हि जायते ॥ ८८ ॥
 तस्य देशनया तत्राबुद्धरन्तान्ये न केवलम् ।
 देवदत्ता पण्डिता च व्यन्तरी च व्यबुद्धरत ॥ ८९ ॥
 स्त्रीसन्निधावपि तदेवमदूषितात्मा
 जन्तून् प्रबोध्य शुभदेशनया क्रमेण ।

स्त्रीणां सुदर्शनमुनिः परमं प्रपेदे

जैनेन्द्रशासनशुषां न हि तदुरापम् ॥ १८० ॥

॥ इति सुदर्शनचट्टषिकथानकम् ॥ १०१ ॥

धर्म्यं कर्मणि न पुरुषा एवाधिक्रियन्ते किन्तु स्त्रीणामप्यधि-
कारश्चतुर्वर्णे सङ्गे तामामप्यङ्गभूतत्वात् ततः पुरुषस्य परदार-
प्रतिषेधवत् स्त्रीणां परपुरुषगमनं प्रतिषेधयति --

ऐश्वर्यराजराजोऽपि रूपमीनध्वजोऽपि च ।

सीतया रावणा इव त्याज्यो नार्या नरः परः ॥ १०२ ॥

ऐश्वर्येण विभवेन, राजराजो धनदः स इव राजराजः,
आस्तामितरः । रूपेण सौन्दर्येण, मीनध्वजोऽपि स्मर्रोऽपि,
आस्तामन्यः । त्याज्यः परिहरणीयः, नार्या स्त्रिया, परः
स्वपतंग्न्यो, नरः पुरुषः, क इव कया, सीतया रावण इव ।
सीताचरितमुक्तमेव ॥ १०२ ॥

स्त्रीपुंसयोर्द्वयोरपि परकान्तासक्तत्वस्य फलमाह --

नपुंसकत्वं तिर्यक्त्वं दौर्भाग्यं च भवे भवे ।

भवेन्नराणां स्त्रीणां चान्यकान्तासक्तचेतसाम् ॥ १०३ ॥

नपुंसकत्वं षष्ठत्वं, तिर्यक्त्वं तिर्यग्भावः, दौर्भाग्यमनादेयता,
भवे भवे जन्मनि जन्मनि, भवेत् जायेत, नराणां स्त्रीणां च ।
अन्यकान्तासक्तचेतमामिति । श्लिष्टं द्वयोर्विशेषणम् । यदा

पुरुषाणां तदा अन्यस्य कान्ता भार्या अन्यकान्ता तदासक्तचेत-
साम् । यदा तु स्त्रीणां तदा अन्यः पत्युरपरः स चासौ कान्तश्च
कामयिता तत्रासक्तचेतसाम् ॥ १०३ ॥

अब्रह्मनिन्दां कृत्वा ब्रह्मचर्यस्यैहिकं गुणमाह—

प्राणभूतं चरित्रस्य परब्रह्मैककारणम् ।

समाचरन् ब्रह्मचर्यं पूजितैरपि पूज्यते ॥ १०४ ॥

प्राणभूत जीवितभूतं, चरित्रस्य देशचारित्र्यस्य सर्वचारित्र्यस्य
च, परब्रह्मणो मोक्षस्य, एकमद्वितीयं, कारणं समाचरन् पालयन्,
ब्रह्मचर्यं जितेन्द्रियस्योपस्थनिरोधलक्षणं पूजितैरपि सुरासुरमनु-
जैः न केवलमन्यैः पूज्यते, मनोवाक्यायोपचारपूजाभिः ॥ १०४ ॥

ब्रह्मचर्यस्य पारलौकिकं गुणमाह

चिरायुषः सुसंस्थाना दृढसंहनना नराः ।

तेजस्विनो महावीर्या भवेयुर्ब्रह्मचर्यतः ॥ १०५ ॥

चिरायुषो दीर्घायुषोऽनुत्तरसुरादिषूत्पादात्, शोभनं संस्थानं
समचतुरस्रलक्षणं येषां ते सुसंस्थानाः अनुत्तरसुरादिषूत्पादादेव,
दृढं बलवत् संहननमस्थिसञ्चयरूपं वज्रकृषभनाराचाख्यं येषां ते
दृढसंहननाः, एतच्च मनुजभवेषूत्पद्यमानानां देवेषु संहननाभावात्,
तेजः शरीरकान्तिः प्रभावो वा विद्यते येषां ते तेजस्विनः,
महावीर्या बलवत्तमाः तीर्थकरचक्रवर्त्यादित्वेनोत्पादात्, भवेयु-
र्जायैरन्, ब्रह्मचर्यता ब्रह्मचर्यानुभावात् ॥

अचान्तरश्लोकाः—

पश्यन्ति कृष्णकुटिलां कबरीमेव योषिताम् ।
तदभिष्वङ्गजन्मानं न दुष्कर्मपरम्पराम् ॥ १ ॥
सीमन्तिनीनां सीमन्तः पूर्णः सिन्दूररेणुना ।
पद्माः सीमन्तकाव्यस्य नरकस्येति लक्ष्यताम् ॥ २ ॥
भ्रूवङ्गरोँ वर्णिनीनां वर्णयन्ति न जानते ।
मोक्षाध्वनि प्रस्थितानां पुरोगामुरगीमिमाम् ॥ ३ ॥
भङ्गुरावयनापाङ्गानङ्गनानां निरीक्षते ।
हृतबुद्धिर्न तु निजं भङ्गुरं हन्त जीवितम् ॥ ४ ॥
नासावंशं प्रशंसन्ति स्त्रीणां सरलमुद्यतम् ।
निजवंशं न पश्यन्ति भ्रश्यन्तमनुरागिणः ॥ ५ ॥
स्त्रीणां कपोले संक्रान्तमात्मानं वीक्ष्य हृष्यति ।
संसारसरसीपङ्के मज्जन्तं वेत्ति नो जडः ॥ ६ ॥
पिबन्ति रतिसर्वस्वबुद्ध्या बिम्बाधरं स्त्रियाः ।
न बुध्यन्ते यत्कृतान्तः पिबत्वायुर्दिवानिशम् ॥ ७ ॥
योषितां दशनान् कुन्दसोदरान् बहु मन्वते ।
स्वदन्तभङ्गं नेच्छन्ते तरसा जरसा कृतम् ॥ ८ ॥
स्मरदोलाधिया कर्णपाशान् पश्यति योषिताम् ।
कण्ठोपकण्ठलुठितान् कालपाशान् नाल्मनः ॥ ९ ॥
योषितां प्रोषितमतिर्मुखं पश्यत्यनुक्षणम् ।
क्षणोऽपि हन्त नास्त्यस्य कृतान्तमुखवीक्षणम् ॥ १० ॥

नरः स्मरयराधीनः स्त्रीकण्ठमवलम्बते ।
 नात्मनो वेत्स्यसूनय स्त्री वा कण्ठावलम्बिनः ॥ ११ ॥
 स्त्रीणां भुजलताबन्धं बन्धुं बुद्धयते कुधीः ।
 न कर्मबन्धनेर्बद्धमात्मानमनुशोचति ॥ १२ ॥
 धत्ते स्त्रीपाणिभिः स्पृष्टो हृष्टो रोमाञ्चकण्टकान् ।
 स्मारयन्ति न किं तेऽस्य कूटशास्त्रालिकण्टकान् ॥ १३ ॥
 कुचकुक्षौ समालिङ्ग्य स्त्रियाः श्रेते सुखं जडः ।
 विस्मृता नूनमेतस्य कुक्षौपाकीर्णवा व्यथा ॥ १४ ॥
 मध्यमध्यासते सुग्धा सुग्धाक्षीणां क्षणे क्षणे ।
 एतन्मध्यं भवाभोधेरिति नैते विविञ्चते ॥ १५ ॥
 धिगङ्गनानां त्रिवलीतरङ्गैर्द्ध्यते जनः ।
 त्रिवलीकृशना क्षेतस्तनु वैतरणीत्वयम् ॥ १६ ॥
 स्मरार्त्तं मज्जति मनः पुंसां स्त्रीनाभिवापिषु ।
 प्रमादेनापि किं नेदं साग्याभसि मुदास्पदे ॥ १७ ॥
 स्मरारोहणनिःश्रेणीं स्त्रीणां रोमलतां विदुः ।
 नराः संसारकारायां न पुनर्लोहन्तुल्लाम् ॥ १८ ॥
 अघन्या अघनं स्त्रीणां भजन्ति विपुलं मुदा ।
 संसारसिन्धोः पुलिनमिति नूनं न जानते ॥ १९ ॥
 भजते करभीरुणामूरुनल्पमतिर्नरः ।
 अनूरुक्रियमाणं तेः सङ्गती खं न बुद्धयते ॥ २० ॥

(१) न नरो ।

(२) न मनः ।

(३) न च, नैव ।

स्त्रीणां पादैर्हृन्ममानमात्मानं बहु मन्यते ।
 हताग्रो न तु जानाति क्षेप्यमाणमधोगतौ ॥ २१ ॥
 दर्शनात् स्पर्शनाच्छेषाद् या इति शमजीवितम् ।
 हेयोऽथविषनागीष वनिता सा विवेकिभिः ॥ २२ ॥
 इन्दुलेखेव कुटिला सख्येव क्षणरागिणी ।
 निम्नगेव निम्नगतिर्वर्जनीया नितम्बिनी ॥ २३ ॥
 न प्रतिष्ठां न सौजन्यं न दानं न च गौरवम् ।
 न च स्वान्यहितं 'वामाः पश्यन्ति मदनाम्बलाः ॥ २४ ॥
 निरङ्कुशा नरे नारी तत्करोत्यसमञ्जसम् ।
 शरक्रुद्धाः सिंहशार्दूलव्याला अपि न कुर्वते ॥ २५ ॥
 दूरतस्ताः परित्याज्याः प्रादुर्भावितदुर्मदाः ।
 विष्णोपतापकारिण्यः करिण्य इव योषितः ॥ २६ ॥
 स कोऽपि स्मर्यतां मन्त्रः स देवः कोऽप्युपास्यताम् ।
 न येन स्त्रीपिशाचौयं ग्रसते शीलजीवितम् ॥ २७ ॥
 शास्त्रेषु श्रूयते यच्च यच्च लोकेषु गीयते ।
 संवादयन्ति दुःशीलं तत्कार्यं कामविह्वलाः ॥ २८ ॥
 संपिण्डेवाहिदंष्ट्राम्बियमजिह्वाविषाङ्गुरान् ।
 जगन्निष्ठांसुना नार्यः कृताः क्रूरैश्च वेधसा ॥ २९ ॥
 यदि स्थिरा भवेद्विद्युत्तिष्ठन्ति यदि वायवः ।
 दैवात्तवापि नारीणां न खेप्ता स्त्रीकृते मनः ॥ ३० ॥

(१) च निरन्तरम् ।

(२) क क राणाः ।

यद्विना मन्त्रतन्त्रार्थैर्विज्ञाने चतुरा अपि ।
 इन्द्रजालमिदं हन्त नारीभिः शिक्षितं कुतः ॥ ३१ ॥
 अपूर्वा वामनेचाणां मृषावाटेषु वैदुषी ।
 प्रत्यक्षाण्युक्त्यानि यदपङ्कवते क्षणात् ॥ ३२ ॥
 पीतोन्मत्तो यथा लोष्टं सुवर्णं मन्यते जनः ।
 तथा स्त्रीसङ्गं दुःखं सुखं मोहान्धमानसः ॥ ३३ ॥
 जटी मुण्डी शिखी मीनी नम्रो वर्त्को तपस्त्रय ।
 ब्रह्माऽप्यब्रह्मशीलश्चेत्तदा मद्भ्रान् रोचते ॥ ३४ ॥
 कण्डूयन् कच्छरः कच्छं यथा दुःखं सुर्वीयति ।
 दुर्वारमन्यावेशविवशो मैथुनं तथा ॥ ३५ ॥
 नार्थो यैरुपमायन्ते काश्चनप्रतिमादिभिः ।
 आलिङ्ग्यालिङ्ग्य तान्येव किमु कामी न दृष्यति ॥ ३६ ॥
 यदेवाङ्गं कुलनीयं गोपनीयं च योषिताम् ।
 तत्रैव हि जनो रज्येत् केनान्येन विरज्यताम् ॥ ३७ ॥
 मोहादहह नारीणामङ्गमांसास्थिनिमितैः ।
 चन्द्रेन्द्रीवरकुन्दादि सदृशीकृत्य दूषितम् ॥ ३८ ॥
 नारीं नितम्बजघनस्तनभूरिभारा-
 भारोपयन्धुरसि भूढधियो रताय ।
 संसारवारिनिधिमध्यनिमज्जनाय
 जानन्ति तां नहि शिलां निजकण्ठबद्धाम् ॥ ३९ ॥
 भवोदन्वहेलां मदनमृगयुव्याधहरिणीं
 मदावस्थाहालां विषयमृगहृणामरुभुवम् ।

महामोहध्वान्तोद्ययबहुलपक्षान्तरजनीम्

विपत्स्थानिं नारीं परिहरत हे आद्यसुधियः ! ॥४०॥१०५॥

संप्रति मूर्च्छाफलमुपदर्शयंस्तन्नियन्त्रणारूपं पञ्चममणुव्रतमाह—

असन्तोषमविश्वासमारम्भं दुःखकारणम् ।

मत्वा मूर्च्छाफलं कुर्यात्परिग्रहनिनयन्त्रणम् ॥ १०६ ॥

दुःखकारणमित्यसन्तोषादिभिस्त्रिभिः प्रत्येकमभिसंबध्यते । असन्तोषादीनि दुःखकारणानि मूर्च्छाया गर्हस्य फलत्वेन विज्ञाय मूर्च्छाहेतोः परिग्रहस्य नियन्त्रणं नैयत्यमुपासकः कुर्यादिति योगः । तत्रासन्तोषस्तृप्त्यभावः, स दुःखकारणम् । मूर्च्छावान् हि बहुभिरपि धनैर्न संतुष्यति, उत्तरोत्तराशाकदर्शितो दुःखमेवाशु-भवति । परमंपदुत्कर्षस्य हीनसंपदमसन्तुष्टं दुःखाकरोति ।

यदाह—

असन्तोषवतां पुंसामपमानः पदे पदे ।

सन्तोषैश्वर्यसुखिनां दूरे दुर्जनभूमयः ॥ १ ॥

अविश्वासः स्वल्पपि दुःखकारणम्, अविश्वस्तो ह्यशङ्कनीये-भ्योऽपि शङ्कमानः स्वधनस्य रक्षां कुर्वन्न कचिद्विश्वसति ।

यदाह—

‘उत्सृज्य ह्यस्वपदं निहृज्य ह्यरत्नं न सुखं ह्यदिष्यामि अ ससंको ।

निंपदं ठवेह मययं लंछियपडिलंछियं कुण्ड ॥ १ ॥

(१) उत्सृज्यति त्यजति निहृज्यति रत्नं न स्वीयति दिवाऽपि च मण्डः ।

लंछियति स्थापयति ठतनं लच्छितप्रतिच्छाञ्छितं करोति ॥ १ ॥

मूर्च्छापरिगतधारणं प्राणातिपातादिकं प्रतिपद्यते ।

तथाहि—

तनयः पितरं पिता च तनयं भ्राता च भ्रातरं हिनस्ति,
गृहीतलङ्घ्य कूटसाक्षित्वदायी बह्वृतं भाषते, बलप्रकर्षात्पथिक-
जनं मुञ्चाति, खनति खात्रं, गृह्णाति विन्दं, धनलोभात् परदारा-
नभिगच्छति, तथा सेवाकषिपाशपाशवाणिज्यादि च करोति ।
मन्थनवणिगिव नद्यादिषु प्रविश्य काष्ठान्याकर्षति । ननु
दुःखकारणं मूर्च्छाफलं ज्ञात्वा परिग्रहनिवन्धनं कुर्यादिति केयं
बाधो युक्तिः । उक्तमत्र । मूर्च्छाकारणत्वात् परिग्रहोऽपि मूर्च्छैव ;
अथवा “मूर्च्छा परिग्रहः” इति सूत्रकारवचनात् मूर्च्छैव परिग्रहः
इति निश्चयनयमतेनोच्यते, मूर्च्छामन्तरं धनधान्यादेरपरि-
ग्रहत्वात् ।

यदाह—

अपरिग्रह एव भवेदस्त्राभरणाद्यलङ्घ्यतोऽपि पुमान् ।

ममकारविरहितः सति ममकारे सङ्गवान्मनः ॥ १ ॥

तथा—

ग्रामं गेहं च विशन् कर्म च नोकर्म चाददानोऽपि ।

अपरिग्रहोऽममत्वोऽपरिग्रहो नान्यथा कश्चित् ॥ १ ॥

(१) अथ वन् ।

(२) उक्तवाच्यं ? व ।

तथा—

‘जं पि वत्थं व पायं वा कंजसं पायपुंङ्गवम् ।

तं पि संजमलज्जहा धारंति परिहरंति च ॥ १ ॥

‘न सो परिग्हो वुत्तो नायपुत्तेण तादृशा ।

सुच्छा परिग्हो वुत्तो इदं वुत्तं महेसिणा ॥ २ ॥

इति सर्वमवदातम् ॥ १०६ ॥

प्रकारान्तरेण परिग्रहनिबन्धनमाह—

परिग्रहमहत्त्वादि मज्जत्येव भवाम्बुधौ ।

महापोत इव प्राणी त्यजेत्तस्मात् परिग्रहम् ॥ १०७ ॥

परिग्रहस्त इति परिग्रहो धनधान्यादिस्तस्य महत्त्वं निरवधित्वं तस्माच्चेतोः मज्जत्येव, अवश्यमेव मज्जति, प्राणी शरीरी, भवे संसारे, वा इव ज्ञा, अम्बुधौ समुद्रे महापोत इव महायानपात्रमिव, येषां निरवधिधनधान्यादिभाराक्रान्तः पोतः समुद्रे मज्जति, तथैवापरिमितपरिग्रहः प्राणी नरकादौ निमज्जति ।

यदाहुः—

(१) यदपि वत्थं वा पायं वा कंजसं वा वादप्रोञ्जनम् ।

तदपि संजमलज्जार्थं धारयन्ति परिभुञ्जते च ॥ १ ॥

(२) न च परिग्रह उक्तः ज्ञातश्लेष ताविना ।

सूक्ष्मा परिग्रह उक्तः इत्युक्तं बह्विधा ॥ २ ॥

'महारंभयाए महापरिग्रहयाए कुञ्चिमाहारेणं पंचिंदियवहेणं
जीवा नरयाउयं अञ्जति ।

तथा बह्वारम्भपरिग्रहत्वं च नारकस्यायुष इति यस्मादेवं
तस्मात्प्रजेन्द्रियन्त्रयेत् परिग्रहं धनधान्यादिरूपं मूर्च्छारूपं
वा ॥ १०७ ॥

सामान्येन परिग्रहदोषानाह—

वसरेणुसमोऽप्यत्र न गुणः कौऽपि विद्यते ।

दोषास्तु पर्वतस्थूलाः प्रादुष्पन्ति परिग्रहे ॥ १०८ ॥

वसरेणवो गृहजालान्तःप्रविष्टसूर्यकिरणोपलब्धाः सूक्ष्मा
द्रव्यविशेषास्तत्समोऽपि तत्प्रमाणोऽपि अत्र परिग्रहे न कश्चन
गुणोऽस्ति, नहि परिग्रहबलादामुष्मिकः पुरुषार्थः सिद्ध्यति । यस्तु
भोगोपभोगादिः स न गुणः प्रत्युत गर्हहेतुत्वाद्दोष एव । योऽपि
जिनभवनविधानादिलक्षणः परिग्रहस्य गुणः शास्त्रे वर्ण्यते न स
गुणः, किं तु परिग्रहस्य सदुपयोगव्यावर्तनं न तु तदर्थमेव
परिग्रहधारणं श्रेयः ।

यदाहुः—

धर्मार्थं यस्य विसेहा तस्यानीहा गरीयसी ।

प्रक्षालनादि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ १ ॥

(१) महारम्भतया महापरिग्रहतया कुञ्चिमाहारेण पञ्चेन्द्रियवधेन जीवा
नरकायुक्तमर्जन्ति ।

तथा—

'कंचनमणिसोवाणं धंभसहस्रोसियं सुवसतलं ।

जो कारिज्ज जिणहरं तथोवि तवसंजमो 'अहिओ' ॥ १ ॥

व्यतिरेकमाह—

दोषास्तु, दोषाः पुनः पर्वतस्थूला अतिमहान्तो वक्ष्यमाणाः
परिग्रहे सति प्रादुर्भवन्ति प्रादुर्भवन्ति ॥ १०८ ॥

दोषास्तु पर्वतस्थूला इति यदुक्तं तत् प्रपञ्चयति—

सङ्गाद्भवन्त्यसन्तोऽपि रागद्वेषादयो द्विषः ।

मुनेरपि चलेच्चेतो यत्तेनान्दोलितात्मनः ॥ १०९ ॥

सङ्गात्परिग्रहाद्वेतोर्भवन्ति प्रादुर्भवन्ति असन्तोऽपि उदया-
वस्थामप्राप्ता अपि रागद्वेषप्रभृतयः शत्रवः । सङ्गवतो हि तज्जि-
बन्धनो रागः प्रादुर्भवति । सङ्गप्रतिपत्तिषु च द्वेषः, एवं मोह-
भयादयो वधवन्धादयो नरकपातादयश्च द्रष्टव्याः । तदिदं पर्वत-
स्थूलत्वं दोषाणाम् । कथमसन्तोऽपि रागादयो भवन्तीति, उच्यते,

(१) कञ्चनमणिसोवाणं धंभसहस्रोसियं सुवसतलम् ।

जः कारयेज्जिणहरं ततोऽपि तपःसंजमोऽधिकः ॥ १ ॥

(२) कञ्जजट अणंतगुणो ।

* संभोधसत्तरिदसौ तु—

कंचनमणिसोवाणे धंभसहस्रोसिये सुवसतले ।

जो कारयेज्जिणहरे तथोवि तवसंजमो अणंतगुणो सि ॥

एवं पाठो दृश्यते ।

यत् यस्मात्सुनेरपि आस्तामन्यस्य चलेत् प्रथमावस्थायाश्चावेत् चेतो
मनः तेन सङ्गेन आन्दोलितात्मन अस्थिरौक्यतात्मनः । मुनिरपि हि
सङ्गानङ्गीकुर्वन्मुनित्वाद अस्त्वित्येव ।

यदाह—

‘हेधो भेधो वसनं आयासकिलेसभयविवागो अ ।

मरणं धम्मभंसो अरई अथाधो सव्वाइं ॥ १ ॥

‘दोससयमूलजालं पुब्बरिसिविवज्जियं जई वंतं ।

अयं वहसि अणयं कौस निरयं तवं अरमि ॥ २ ॥

‘वहवंधनमारणसेहणाधो काधो परिग्गहे णत्थि ।

तं जइ परिग्गहो च्छिय जइधम्मो तो णणु पवंचो ॥ ३ ॥ १०८ ॥

सामान्येन परिग्रहस्य दोषानभिधाय प्रकृतेन

आवकधर्मेणाभिसंवधाति—

संसारमूलमारम्भास्तेषां हेतुः परिग्रहः ।

तस्मादुपासकः कुर्यादल्पमल्पं परिग्रहम् ॥ ११० ॥

आरम्भाः प्राण्युपमर्दादयस्ते संसारस्य मूलम् ; एतदविवाद-

(१) हेधो भेधो व्यसनं आयासकिलेसभयविवागश्च ।

मरणं धर्मभंसः अरतिरर्थात् सर्वाणि ॥ १ ॥

(२) दोषयतममूलजालं पूर्वविचिन्तितं यदि बान्धुम् ।

अयं वहसि अनयं कालाक्षिरयं तपश्चरसि ॥ २ ॥

(३) वधवन्धनमारण्यसेवनाः का परिग्रहे न सन्ति ।

तद् यदि परिग्रह एव ततिधर्मस्ततो ननु प्रपञ्चः ॥ ३ ॥

सिद्धं, ततः किं तेषामारम्भाणां हेतुः कारणं, परिग्रहः, यत एवं तस्मादुपासकः साधूपासकः परिग्रहं धनधान्यादिकमल्पमन्यं नियतपरिमाणं कुर्यात् ॥ ११० ॥

पुनरपि सिंहावलोकितेन परिग्रहदोषानाह—

मुष्णन्ति विषयास्तेनादहति स्मरपावकः ।

रुन्धन्ति वनिताव्याधाः सङ्गैरङ्गीकृतं नरम् ॥ १११ ॥

मङ्गैर्धनधान्यहिरण्यादिपरिग्रहैरङ्गीकृतं वशीकृतं यथा बहु-
परिग्रहं कान्तारगतं पुरुषं चौरा मुष्णन्ति तथा संसारकान्तारगतं
विषयाः शब्दादयः मयमसर्वस्वापहारेण मुष्णन्ति निर्दानीकुर्वन्ति ।
यथा वा बहुपरिग्रहं नष्टमशक्नुवन्तं दीप्तो दवाग्निर्दहति तथा
संसारकान्तारगतं मन्त्रयाम्निचिन्तादिना दशप्रकारेण विकारेण
दहत्युपतापयति । यथा वा बहुपरिग्रहं कान्तारगतं व्याधा लुम्बका
धनशरीरलोभेन रुन्धन्ति पलायितुमपि न ददति, तथा भव-
कान्तारगतं वनिताः कामिन्वो धनार्थिन्ः शरीरभोगार्थिन्श्च
स्वातन्त्र्यहन्तिनिषेधेन रुन्धन्ति । अपि च । बहुनापि परिग्रहेण
काङ्क्षावतां न हसिः सम्भवति अपि त्वसन्तोष एव वर्धते ।

यन्मुनयः—

‘सुवर्णरूपस्य य पद्मया भवे

सिन्धो नु केलाससमा असङ्ख्या ।

'नरस्य लुप्तस्य न तेहि किञ्चि

इच्छा हु आगाससमा भ्रमन्तिमा ॥ १ ॥

'पुढवी माली जवा चेष

हिरण्यं पशुमिच्छाह ।

पण्डिपुण्यं नालमेगस्य

इह विज्ञा तवं चरे ॥ २ ॥

कवयोऽप्याहुः—

तृणा खनिरगाधेयं दुष्पूरा केन पूर्यते ।

या मङ्गद्विरपि क्षिप्तैः पूरणैरेव खन्यते ॥ १ ॥

तथा—

'तण्हा भखंडिअ चिय विहवे भञ्जए वि लहिजण ।

सेलंपि समाकहिजण किं व गयणस्य आरूढं ॥ १ ॥ १११ ॥

एतदेवाह --

तप्तो न पुत्रैः सगरः, कुचिकर्णो न गोधनैः ।

न धान्यैस्तिलकश्रेष्ठी, न नन्दः कनकोत्करैः ॥ ११२ ॥

सगरो द्वितीयश्चक्रवर्ती, न षष्टिसहस्रसंख्यैः पुत्रैः सन्तुष्टस्तृप्तो-
ऽभवत् । कुचिकर्णो नाम कश्चित् म बहुभिरपि गोधनैर्न तप्तः ।

(१) नरस्य लुप्तस्य न ते किञ्चित् इच्छा खनु आकाशसमा भ्रमन्तिमा ॥ १ ॥

(२) पुढवी माली जवा एव हिरण्यं पशुभिः सज्ज ।

प्रतिपूणं नालमेगस्य इति विदित्वा तपश्चरेत् ॥ २ ॥

(३) तृणा खनयिष्यता एव विभवान् कान्तुषितान् अपि लब्ध्वा ।

येनमपि समाकृष्ट्वा किंवा गगनस्य आरूढम् ॥ १ ॥

तिलको नाम ज्येष्ठो न धान्यैस्तृप्तः । न वा मन्दनृपतिः कनकरा-
शिभिस्तृप्तः । ततोऽसन्तोषहेतुरेव परिग्रहः ।

सम्प्रदायगम्याश्च सगरादयः ।

स चायम्—

आसीत्पुण्यामयोध्यायां जितशत्रुर्महीपतिः ।

युवराजः सुमितोऽभूदुभाववनिमावतुः ॥ १ ॥

जितशत्रोरभूत्सुगुरजितस्वामितीर्थकृत् ।

मगरस्रकवर्त्ती च सुमितस्य महाभुजः ॥ २ ॥

जितशत्रुसुमितो च व्रतं जगृहतुस्ततः ।

राजाऽभूदजितस्वामी सगरो युवराट् पुनः ॥ ३ ॥

प्रवव्राजजितस्वामी गते काले कियत्यपि ।

राजाऽभूत्सगरस्रकवर्त्ती ऋषभसूनुवत् ॥ ४ ॥

अथ षष्टिसहस्राणि जग्निरं तस्य सूनवः ।

खेदच्छिदः संश्रितानां शाखा इव महातरोः ॥ ५ ॥

ज्येष्ठो जङ्घुः कुमारोऽभूत्तेषां सगरजन्मनाम् ।

तेनैकदा तोषितोऽदाहेवतेव पिता वरम् ॥ ६ ॥

त्वयसादेन दण्डादिरत्नैः सह सवान्धवः ।

महीं विचरितुं बाञ्छामीति जङ्घुरयाचत ॥ ७ ॥

तद्वत्त्वा सगरेणापि विसृष्टः प्राचलत्ततः ।

जङ्घुर्दृतसहस्रांशुः सहस्रैश्चतुर्मण्डलैः ॥ ८ ॥

ऋष्या महत्या भक्त्या चार्हसैत्यानि पदे पदे ।

सोऽर्चयन् विचरन्नुर्वीं यथावष्टापदं क्रमात् ॥ ९ ॥

तमष्टयोजनोच्छ्रायं चतुर्योजनविस्तृतम् ।
 पारोहत्सहसोदर्यैर्जङ्गमितपरिच्छदः ॥ १० ॥
 तत्रैकयोजनायाममर्हयोजनविस्तृतम् ।
 त्रिगव्युत्थुक्तं चैत्वं चतुर्द्वारं विदेश सः ॥ ११ ॥
 विम्बानि स्वस्वमंस्थानमानवर्णानि तत्र सः ।
 अर्हतामृषभादीनां यथावत्पर्यपूजयत् ॥ १२ ॥
 ववन्दे भरतभ्रातृशतसुपांश्च पावनान् ।
 किञ्चिद्विचिन्त्य अह्वालुक्चैरेवमुवाच च ॥ १३ ॥
 अष्टापदसमं स्थानं मन्ये कापि न विद्यते ।
 कारयामो वयं यत्र चैत्यमितदिवापरम् ॥ १४ ॥
 सुक्तोऽपि भरतं भुङ्क्ते भरतसक्तवर्षहो ।
 शैले भरतसारेऽस्मिन्चैत्यव्याजादवस्थितः ॥ १५ ॥
 एतदेव कृतं चैत्यमस्माभिश्चेद्विधीयते ।
 भविष्यत्पार्यवैरस्य तुष्यमानस्य रक्षणम् ॥ १६ ॥
 ततः सुरसहस्राधिहितमादाय पाणिना ।
 स दण्डं भ्रामयामास परितोऽष्टापदाचलम् ॥ १७ ॥
 चेले योजनसहस्रं दीर्घा कूष्माण्डवन्महो ।
 भ्राम्यता तेन भिक्षानि नागानां भुवनानि च ॥ १८ ॥
 तैर्भीतैः शरणं मेजि स्वस्वामी ज्वलनप्रभः ।
 स ज्ञात्वाऽवधिनीपेत्य जङ्गमित्यब्रवीत् क्रुधा ॥ १९ ॥
 अनन्तजन्तुनिर्घातकारणं किमकारणम् ।
 भवन्निर्विदधे मत्तैर्दार्ढ्यं भूमिदारणम् ॥ २० ॥

गजितस्वामिभ्रातृभ्यैः पुत्रैः सगरचक्रिणः ।
 किमेतत्क्रियते पापमरे रे ! कुलपांसनाः ! ॥ २१ ॥
 अङ्गुरुचे मयाऽचैत्य चैत्यं त्रातुमदः कृतम् ।
 युष्मन्नवनभङ्गोऽभूद्यदज्ञानात् सञ्जाताम् ॥ २२ ॥
 अज्ञानकृतमागोऽदः सोढं ते मा कथाः पुनः ।
 इत्युदीर्य निजं धाम जगाम ज्वलनप्रभः ॥ २३ ॥
 सानुजोऽचिन्तयञ्जङ्गुः कर्तयं परिखा परम् ।
 परिपूरिष्यते पांशूपूरैः कालेन गच्छता ॥ २४ ॥
 ततः स कृष्टा दण्डेन गङ्गां तत्राक्षिपद्भृशम् ।
 उपद्रुतानि तत्तोयैः पुनर्वेष्मानि भोगिनाम् ॥ २५ ॥
 क्रुद्धोऽयैत्य समं नागकुमारैर्ज्वलनप्रभः ।
 तान् दृष्ट्वा भस्मसाञ्चक्रे दवानल इव द्रुमान् ॥ २६ ॥
 धिग्धिम्नः स्वामिनः प्रुष्टाः क्लीबानामिव पश्यताम् ।
 क्रियेत्ययोध्यासविधे तस्थुरागत्य सैनिकाः ॥ २७ ॥
 स्वं मुखं दर्शयिष्यामो वक्ष्यामोऽदः कथं प्रभोः ।
 इति मन्त्रयतां तेषां कोऽप्येत्येत्यवदद् द्विजः ॥ २८ ॥
 कथयिष्याम्यदो राज्ञो न च मोहो भविष्यति ।
 उत्तरिष्यत्यवयं वो मा भूत व्याकुला ननु ॥ २९ ॥
 इत्युक्त्वा मृतकं कञ्चिदादायानायमभ्यगात् ।
 राजहारे मृतापत्य इव स व्यलपत्ततः ॥ ३० ॥
 राज्ञाऽप्रच्छि ततोऽवादीदयमेकः सुतो मम ।
 दष्टः सर्पेण निखेष्टस्सहेवो जीवयत्वमुम् ॥ ३१ ॥

अथादिष्टैर्नरेन्द्रेण नरेन्द्रैर्मन्त्रकौशलम् ।
 निजं प्रयुक्तं तत्राभूत्सङ्गमनिहुतोपमम् ॥ ३२ ॥
 मृतो जीवयितुं शक्यो नायं तावद्विजोऽप्ययम् ।
 कथं तु च्छान्दसो बोध्य इत्यालोष्योचिरिऽथ ते ॥ ३३ ॥
 यस्मिन् वेऽस्मिन् नो कोऽपि मृतः पूर्वं ततोऽधुना ।
 भृशमानीयतां रक्षा जीवयामस्तया त्वमुम् ॥ ३४ ॥
 ततो हास्यैर्नृपादेशात्पूर्यां ग्रामेषु चेक्षितम् ।
 गृहं न दृष्टं तत्किञ्चिन्मृतो यच्च न कश्चन ॥ ३५ ॥
 राजाऽप्यूचे मदीयेऽपि कुले कुलकरा मृताः ।
 भगवानृषभस्वामी भरतश्चक्रवर्त्यपि ॥ ३६ ॥
 राजा बाहुबलिः सूर्ययशाः सोमयशा अपि ।
 अन्येऽप्यनेकशः केऽपि शिवं केऽपि दिवं ययुः ॥ ३७ ॥
 जितशत्रुः शिवं प्राप सुमित्रस्त्रिदिवं ततः ।
 सर्वसाधारणं मृत्युं स्वसूनोः सहमे न किम् ॥ ३८ ॥
 विप्रोऽप्यूचे सत्यमेतत्तथाऽप्येको हि मे सुतः ।
 रक्षणीयस्त्वया दीनानाथत्वाणं सतां व्रतम् ॥ ३९ ॥
 अथोचे चक्रवर्त्येवं हंहो ब्राह्मण ! मा मुहः ।
 शरणं मरणान्तर्हि भववैराग्यभावना ॥ ४० ॥
 व्याजहार द्विजोऽप्येवं यद्यवं साधु बुद्धयश्च ।
 महीश ! मा मुहः षष्टिसहस्रसुतमृत्युना ॥ ४१ ॥
 ततः स यावद्भूपो ह्य किमेतदित्यचिन्तयत् ।
 तावत्संकेतिताः सैन्याः सर्वमाख्यन्नुपेत्य ते ॥ ४२ ॥

उदन्तेन ततस्तेन दारुणेनाथ मूर्च्छितः ।

पपात भूपतिर्भूमौ पर्वतः पविनेव सः ॥ ४३ ॥

लब्धसंज्ञस्ततो राजा रुदित्वा जनवत्क्षणम् ।

भेजे संसारवैराग्यं चिन्तयामास चेत्यसौ ॥ ४४ ॥

अन्वयं मण्डयिष्यन्ति प्रीणयिष्यन्ति मां सुताः ।

इत्याशा धिग्ममासारं संसारं जानतोऽप्यभूत् ॥ ४५ ॥

द्वित्रैस्त्रिचतुरैः पञ्चषैर्वाऽन्येषां भवेत्कथम् ।

पुत्रैस्तृप्तिरियस्माच्चैरपि यन्मे बभूव न ॥ ४६ ॥

दृष्टिं कथमस्मीं कुर्युस्तावन्तोऽपि ममात्मजाः ।

इदृग्मतिमकाण्डेऽयुरदृष्टाः प्राणितस्य ते ॥ ४७ ॥

इत्थं विचिन्त्याथ सुतैरदृष्टिकः

स तत्क्षये जङ्गसुतं भगीरथम् ।

राज्ये निवेश्याजितनाथसन्निधौ

प्रव्रज्य वव्राज तदक्षयं पदम् ॥ ४८ ॥

॥ इति सगरचक्रिकथानकम् ॥

ग्रामः सुघोषो नामाऽभूत्क्षेत्रे मगधनीवृतः ।

कुचिकर्णाभिधानश्च ग्रामणीस्तत्र विश्रुतः ॥ १ ॥

गवां शतसहस्राणि तस्य संजन्निरे क्रमात् ।

बिन्दुना बिन्दुना हन्त भ्रियते हि सरोवरम् ॥ २ ॥

गोपालानां पालनाय सोऽर्पयामास गास्ततः ।

भव्या मम न ते भव्या इत्ययुध्यन्त ते बहिः ॥ ३ ॥

कुचिकर्णो विभज्येता आर्पयत् कस्यचित् सिताः ।
 कृष्णाः कस्यापि कस्यापि रक्ताः पीताश्च कस्यचित् ॥ ४ ॥
 पृथक् पृथगरस्थेषु गोकुलानि न्यवेशयत् ।
 मुञ्चानो दधिपयसौ सोऽवसत्तेषु च क्रमात् ॥ ५ ॥
 अन्वहं वर्हयामास गोष्ठे गोष्ठे स गोधनम् ।
 भट्सो दधिपयसोः सुराया इव दुर्मदः ॥ ६ ॥
 तस्याभवदथाजीर्णमध ऊर्ध्वं सरद्रसम् ।
 प्रदीपनान्तःपतितस्येव दाहो महानभूत् ॥ ७ ॥

हा धेनवो हा नवतर्णकाश्च
 हा शाक्तरा वः क कदा च लब्धे ।
 स गोधनैरेवमदत्त एव
 मृत्वाऽथ तिर्यन्गतिमाससाद ॥ ८ ॥

॥ इति कुचिकर्णकथानकम् ॥

श्रेष्ठग्रासीत्तिलको नाम पुरेऽचलपुरं पुरा ।
 असौ पुरेषु ग्रामेषु चाकरोद्धान्यसंग्रहम् ॥ १ ॥
 माषमुद्गतिलव्रीहिगोधूमचणकादिकम् ।
 ददौ सार्द्धिकया धान्यं काले माहं च सोऽग्रहीत् ॥ २ ॥
 धान्यैर्धान्यं धनैर्धान्यं धान्यं जीवधनैरपि ।
 उपायैश्चाग्रहीद्धान्यं ध्यायन् धान्यं स तत्त्ववत् ॥ ३ ॥
 दुर्भिक्षकाले धान्येभ्यः प्रत्युपात्तेर्महाधनैः ।
 बभार परितो धान्यैरिवासौ धान्यकोष्ठकान् ॥ ४ ॥

पुनः सुभिद्ये धान्यं स क्रीत्वा क्रीत्वा समग्रहीत् ।
 लब्धास्वादः पुमान् यत्र तत्रासक्तिं न मुञ्चति ॥ ५ ॥
 कीटकीटिवधं नैषोऽजीगणत् कणसंग्रहे ।
 षोडशं पञ्चेन्द्रियाणामप्यतिभाराधिरोपणात् ॥ ६ ॥
 नैमित्तः कोऽपि तस्याख्यङ्गाविदुर्भिन्नमैषमः ।
 सर्वस्वेनाथ सोऽक्रीणात्कणान् पुनरट्टमिकः ॥ ७ ॥
 दृष्ट्याऽपि द्रव्यमाकृष्याग्रहीद्वान्यमनेकधा ।
 स्थानाभावे गृहंऽक्षेप्सीत् किं न कुर्वीत लोभवान् ॥ ८ ॥
 असी जगदमित्यस्य मित्तस्येवोन्मनास्ततः ।
 दुर्भित्तस्येत्यतो मार्गमीक्षाञ्चक्रे दिने दिने ॥ ९ ॥
 अथ वर्षाप्रवेशंऽपि ववर्षोपेत्य सर्षतः ।
 धारासारैर्धनस्तस्य हृदयं दारयन्निव ॥ १० ॥
 गोधूममुक्ककलमाखणकामकुष्टा
 माषास्तिलास्तदपरेऽपि कणा विनश्य ।
 यास्यन्ति संप्रति हृहेति स तैरदृष्टो
 हृत्स्फोटजातमरणा'क्षरकं प्रपदे ॥ ११ ॥
 ॥ इति तिलकत्रैष्ठिकथानकम् ॥
 प्राच्यां महेन्द्रनगरीप्रतिबिम्बमिवोच्चकैः ।
 आख्यया पाटलीपुत्रमित्यस्ति प्रवरं पुरम् ॥ १ ॥
 आसीत्तत्रातिसुत्रामा शत्रुवर्गविसूत्रणे ।
 त्रिखण्डवसुधाधीशो नन्दो नाम नरेश्वरः ॥ २ ॥

सोऽकराणां करं चक्रे सकराणां महाकरम् ।
 महाकराणामपि च किञ्चिच्चक्रे करान्तरम् ॥ ३ ॥
 यं कश्चिदोषमुत्पाद्य धनिभ्यो धनमग्रहीत् ।
 हलं वहति भूपानां हलं नेति नयं वदन् ॥ ४ ॥
 सर्वोपायैर्ह्रनं लोकास्त्रिष्कृपः स उपाददे ।
 अपामब्धिर्नृपोऽर्थाणां पात्रं नान्य इति ब्रुवन् ॥ ५ ॥
 तथाऽर्थं सोऽग्रहील्लोकाल्लोकोऽभून्निर्धनो यथा ।
 भूमावूर्णायुचीर्णायां न खलु प्राप्यते तृणम् ॥ ६ ॥
 हिरण्यनाणकाऽऽख्याऽपि तेन लोकेषु नाशिता ।
 प्रहृष्टो व्यवहारोऽपि चर्मणो नाणकैस्तदा ॥ ७ ॥
 पाखण्डिनोऽपि वेश्या अप्यसावर्थमदण्डयत् ।
 हुताशनः सर्वभक्षी नहि किञ्चिद्विमुञ्चति ॥ ८ ॥
 श्रीवीरमोक्षादेकोनविंशत्यब्दशतेषु यः ।
 साग्रेषु भावी किं सोऽयं कर्स्कीति जनवागभूत् ॥ ९ ॥
 आक्रोशान् पश्यतोऽप्यस्य भूमिभाजनभोजनः ।
 जनो ददौ गतभयो, भयं भवति भाजने ॥ १० ॥
 स स्वर्णैः पर्वतांश्चक्रे पूरयामास चावटान् ।
 भाण्डागाराणि चापूरि पूर्वकामसु नाभवत् ॥ ११ ॥
 आकर्ण्य तत्तथाऽयोध्यानाथेनाथ हितैषिणा ।
 तं प्रबोधयितुं वाग्मी दूतः प्रेषित आगमत् ॥ १२ ॥
 सर्वतोऽप्याहृतश्रीकं निःश्रीकं तं तथापि हि ।
 दूतो भूपमन्त्रापश्यन्त्वा चोपाविशत्पुरः ॥ १३ ॥

सोऽनुज्ञातो नृपेणोवे श्रुत्वा मत्स्वामिवाचिकम् ।
 कोपितव्यं न देवेन न हिताद्याटुभाषिणः ॥ १४ ॥
 अवर्णवादो देवस्य यः परम्परया श्रुतः ।
 स प्रत्यक्षीकृतो ह्यद्य न निर्मूला जनश्रुतिः ॥ १५ ॥
 अन्यायतोऽर्थलेशोऽपि राज्ञः सर्वयशश्छिदे ।
 अप्येकं तुम्बिकाबीजं गुडभारान् विनाशयेत् ॥ १६ ॥
 आत्मभूताः प्रजा राज्ञो राजा न च्छेत्सुमर्हति ।
 क्रत्यादा अपि न क्रव्यं निजमश्रन्ति जातुचित् ॥ १७ ॥
 प्रजाः पुषाण पुषान्ति पोषिता एव ता नृपम् ।
 वश्याऽपि न ह्यनङ्गाही दत्ते दुग्धमपोषिता ॥ १८ ॥
 सर्वदोषप्रसूर्लोभो लोभः सर्वगुणापहः ।
 लोभस्तत्त्वव्यतामेतत्त्वहितो वक्ति मत्पुः ॥ १९ ॥
 नन्दोऽपि तन्निरा दावदग्धभूरिव वारिणा ।
 अत्युष्णावाप्यममुचदृ दग्धुकाम इवाशु तम् ॥ २० ॥
 राजदौवारिको जातु न वध्य इति नन्दराट् ।
 उत्थाय गर्भवेश्मान्तः सशिरोऽर्त्तिरिवाविशत् ॥ २१ ॥
 नासौ सदुपदेशानां जवासका इवाश्वसाम् ।
 योग्य इत्यामृशन् दूतोऽप्यगात् स्वस्वामिनोऽन्तिकम् ॥ २२ ॥
 नन्दोऽप्यन्यायपापोत्यैवेदनादानदारुणैः ।
 रोगैरिहापि संप्राप्तः परमाधार्मिकैरिव ॥ २३ ॥
 वेदनाभिर्दारुणाभिः पीड्यमानो यथा यथा ।
 नन्दश्चक्रन्द, लोकोऽभूज्जातानन्दस्तथा ॥ २४ ॥

पथ्यमानो भुज्यमानो दह्यमान इव व्यथाम् ।

अवाप नन्दः, स्तोकं हि सर्वं तादृक्षपाप्मनः ॥ २५ ॥

ये भूतले विनिहिता गिरिवच्च कूटो-

भूताश्च येऽद्य मम काञ्चनराशयस्ते ।

कस्य स्युरित्यभिगृणन्नविदित एव

मृत्वा निरन्तभवदुःखमवाप नन्दः ॥ २६ ॥

॥ इति नन्दकथानकम् ॥ ११२ ॥

अपि च योगिनामपि परिग्रहमुपगृह्यतां लाभमिच्छतां

मूलक्षतिराधातेत्याह -

तपःश्रुतपरीवारां शमसाम्राज्यसंपदम् ।

परिग्रहग्रहयस्तास्थजेयुर्योगिनोऽपि हि ॥ ११३ ॥

योगो रत्नत्रयप्राप्तिस्तद्वन्तो योगिनस्तेऽपि, आसतां पृथग्जनाः ;
परिग्रह एव ग्रहस्तद्वन्ताः पिशाचकिन इव शमसाम्राज्यसंपदं
स्वाधीनामपि त्यजेयुः, शमस्य विद्वण्तायाः, साम्राज्यं परमैश्वर्यं,
तद्रूपा सम्पत् ताम् । साम्राज्यं च नैकाकिनो भवतीत्याह—
तपःश्रुतपरीवारां तपसारित्रं, श्रुतं सम्यग्ज्ञानं, ते एव परीवारः
परिच्छदो यस्यास्तां तथाविधाम् । शमसाम्राज्यसंपदं स्वाधीनां
परित्यज्य सुखार्थिनः परिग्रहलवणुव्या मूलमुच्छेद्य लाभमिच्छन्ती-
त्यर्थः ॥ ११३ ॥

इदानीमसन्तोषफलोपदर्शनपूर्वकं सन्तोषफलमाह—

असन्तोषवतः सौख्यं न शक्रस्य न चक्रिणः ।

जन्तोः सन्तोषभाजो यदभयस्येव जायते ॥ ११४ ॥

सन्तोषरहितस्य तत्फलभूतं सौख्यं न शक्रस्य देवराजस्य,
नापि चक्रिणो मनुजराजस्य ; यत्सौख्यं सन्तोषवतो जम्बिनी
जायते । कस्येवेत्याह—अभयस्य अभयकुमारस्य त्रेणिकराज-
पुत्रस्य । स हि पित्रोपनीतमपि राज्यं परिहृत्य शमसान्त्राय्यसम्पदं
परिगृहीतवानिति ।

कथानकं च सम्प्रदायगम्यम् । स चायम्—

अस्तीह भरतसेने केदारमिव सुन्दरम् ।

विशालशालिकमलं नाम्ना राजगृहं पुरम् ॥ १ ॥

तत्र प्रसेनजिन्नाम 'नमिताशेषभूपतिः ।

पतिर्वारामिवालम्बमधोऽभूत्पृथिवीपतिः ॥ २ ॥

श्रीमत्पार्श्वजिनाधीशशासनाभोजषट्पदः ।

सम्यग्दर्शनपुण्यात्मा सोऽणुव्रतधरोऽभवत् ॥ ३ ॥

भोजसा तेजसा काम्ना जितामरकुमारकाः ।

कुमारास्तस्य बहवो बभूवुः त्रेणिकादयः ॥ ४ ॥

को राज्ययोग्य इत्येषां परीक्षार्थं महीपतिः ।

एकत्र पायसस्थालान्यशनार्थैकदाऽऽर्पयत् ॥ ५ ॥

ततो भोक्तुं प्रवृत्तानां कुमारानाममोचयत् ।
 व्याघ्रानिव व्यासवक्त्रान् सारमेयान् स सारधीः ॥ ६ ॥
 कुमारा द्रुतमुत्तस्थुरापतन्तु ततः श्वसु ।
 एकस्तु श्रेणिकस्तस्थौ धियां धाम तथैव हि ॥ ७ ॥
 सोऽन्यस्यालात्पायसाधं स्तोत्रं स्तोत्रं शृणुं ददौ ।
 यावन्निलिहिरे श्वानस्तावच्च बुभुजे स्वयम् ॥ ८ ॥
 येन केनाप्युपायेन निषेधिष्यत्यरीनयम् ।
 भोक्ष्यते च स्वयं पृथ्वीं राजा तनेति रञ्जितः ॥ ९ ॥
 राजा पुनः परीक्षार्थं सुतानामन्यदा ददौ ।
 मोदकानां करण्डांश्च पयस्कुब्धांश्च सुद्रितान् ॥ १० ॥
 इमां सुद्रामभक्षन्तो भुञ्जीध्वं मोदकानमून् ।
 पयः पिबत मा कटुं छिद्रमित्यादिशब्दपः ॥ ११ ॥
 विना श्रेणिकमेतेषां कोऽपि नाभुक्त नापिबत् ।
 बुद्धिसाध्येषु कार्येषु कुर्युर्कृजस्विनोऽपि किम् ? ॥ १२ ॥
 चलयित्वा चलयित्वा श्रेणिकोऽथ करण्डकम् ।
 बुभुजे मोदकक्षौद्रं शलाकाविवरन्धुतम् ॥ १३ ॥
 रौप्यशृङ्गया घटस्याधो गलद्दार्ढ्येन्दुपूर्णया ।
 स पयोऽपि पयो किं हि दुःसाधं सुधियां धियः ॥ १४ ॥
 तद्येन्य नृपतिः प्रीतो जातेऽन्येद्युः प्रदीपने ।
 यो यद्गृह्णाति मन्त्रेहास्तस्येत्यादिशब्दतान् ॥ १५ ॥
 सर्वे गृहीत्वा रत्नानि कुमारा निर्ययुस्ततः ।
 आदाय भग्नां त्वरितः श्रेणिकस्तु विनिर्ययौ ॥ १६ ॥

किमेतत्कृष्टमित्युक्तो नृपेण श्रेणिकोऽवदत् ।
 जयस्य चिह्नं भवेयं प्रथमं पृथिवीभुजाम् ॥ १७ ॥
 अस्याः शब्देन भूपानां दिग्यात्रामङ्गलं भवेत् ।
 रक्षणीया क्षमापालैः स्वामिंस्तदियमात्मवत् ॥ १८ ॥
 ततः परीक्षानिर्वाहज्ञातबुद्धिर्महीपतिः ।
 तस्य प्रीतो ददौ भस्मासार इत्यपराभिधाम् ॥ १९ ॥
 राज्यार्हमानिनो मेनं राज्याहं सूनवोऽपरं ।
 प्राप्तिपुरित्यवाप्तासीच्छ्रेणिकं पृथिवीपतिः ॥ २० ॥
 पृथक् पृथक् कुमाराणां ददौ देशान्तश्चरः ।
 न किञ्चिच्छ्रेणिकस्यासु राज्यमस्यायतावति ॥ २१ ॥
 ततोऽभिमानो स्वपुरात्कलभः काननादिव ।
 निःसृत्य श्रेणिकोऽगच्छत्तूर्णं वेणातटं पुरम् ॥ २२ ॥
 तत्र च प्रविश्यन् भद्राभिधस्य श्रेष्ठिनोऽथ सः ।
 कर्म लाभोदयं मूर्त्तमिवोपाविशदापणे ॥ २३ ॥
 तदा च नगरे तस्मिन् विपुलः कश्चिदुत्सवः ।
 नव्यदिव्यदुक्कुलाङ्गरागपौराऽऽकुलोऽभवत् ॥ २४ ॥
 प्रभूतक्रायकैरासीत् स श्रेष्ठी व्याकुलस्तदा ।
 कुमारोऽप्यार्पयद्दध्वाऽस्मै पुटाऽपुटिकादिकम् ॥ २५ ॥
 द्रव्यं कुमारमाहात्म्याच्छ्रेष्ठी भूयिष्ठमार्जयत् ।
 पुण्यपुंसां विदेशेऽपि सहचर्यो ननु श्रियः ॥ २६ ॥
 अद्यावितथपुण्यस्य कस्यातिथिरसीत्यथ ।
 श्रेणिकः श्रेष्ठिना पृष्टो भवतामित्यभाषत ॥ २७ ॥

नन्दायोग्यो वरी दृष्टः स्वप्नेऽद्य निशि यो मया ।
 असी साक्षात् स एवेति श्रेष्ठी चेतस्यचिन्तयत् ॥ २८ ॥
 सोऽभाषिष्ट च धन्योऽस्मि यद्भवस्यतिथिर्मम ।
 अमावन्तसमध्येन ननु गङ्गा समागता ॥ २९ ॥
 मंहत्यादृं ततः श्रेष्ठी तं नीत्वा निजवेश्मनि ।
 स्नपयित्वा परिधाप्य मगौग्वमभोजयत् ॥ ३० ॥
 एवं च तिष्ठंस्तद्देहे श्रेणिकः श्रेष्ठिनाऽन्यदा ।
 कन्यां परिणयेमां मे नन्दां ज्ञान्त्ययायत ॥ ३१ ॥
 ममाज्ञातकुलस्यापि कथं दत्ते सुतामिति ।
 श्रेणिकेनोक्त ऊच म ज्ञानं तव गुणैः कुलम् ॥ ३२ ॥
 ततस्तस्योपरोधेनोदधेरिव सुतां हरिः ।
 श्रेणिकः पर्यगैषीत्तां भवद्भवलमङ्गलम् ॥ ३३ ॥
 भुञ्जानो विविधान् भोगान् सह वल्लभया तया ।
 अतिष्ठच्छ्रेणिकस्तत्र निकुञ्ज इव कुञ्जरः ॥ ३४ ॥
 श्रेणिकस्य स्वरूपं तद्विवेदाशु प्रसेनजित् ।
 सहस्राक्षा हि राजानो भवन्ति चरन्लोचनैः ॥ ३५ ॥
 उद्यं प्रसेनजिद्रोगं प्रापाथान्तं विदन्निजम् ।
 सुतं श्रेणिकमानितुं शीघ्रानादिक्षदौष्टिकान् ॥ ३६ ॥
 औष्ट्रिकेभ्यो 'ज्ञातयाऽऽर्त्तः पितुरत्यर्त्तिवार्त्तया ।
 नन्दां संबोध्य मसंहं प्रतस्थे श्रेणिकस्ततः ॥ ३७ ॥

'ययं पाण्डुरकुष्ठा गोपाला राजगृहे पुरे ।
 आह्वानमन्त्रप्रतिमान्धक्षराणीति चार्पयत् ॥ ३८ ॥
 माऽन्या तातस्व रोगास्तेर्मदर्त्तिर्भूदिति द्रुतम् ।
 उष्ट्रीं श्रेणिक आरुह्य ययौ राजगृहं पुरम् ॥ ३९ ॥
 तं दृष्ट्वा मुदितो राजा हर्षेणैवाश्रुभिः समम् ।
 राज्येऽभ्यषिञ्चद्विमलैः सुवर्णकलशाश्रुभिः ॥ ४० ॥
 राजाऽपि संस्मरन् पार्श्वं जिनं पञ्चनमस्क्रियाम् ।
 चतुःशरणमापन्नो विपद्य त्रिदिवं ययौ ॥ ४१ ॥
 विश्वं विश्वम्भराभारं बभार श्रेणिकस्ततः ।
 तेज सा गुर्विणी मुक्ता गर्भं नन्दाऽपि दुर्वहम् ॥ ४२ ॥
 तस्या दोहद इत्यासीद्वजारूढा शरीरिणाम् ।
 महाभूत्योपकुर्वाणा भवाम्यभयदा यदि ॥ ४३ ॥
 विघ्नपय्याथ राजानं तत्पित्राऽपूरि दोहदः ।
 पूर्णे काले च साऽसूत प्राचीं रविमिवार्भकम् ॥ ४४ ॥
 दोहदार्थानुसारेण तस्याथ दिवसे शुभे ।
 चकाराभयकुमार इति मातामहोऽभिधाम् ॥ ४५ ॥
 स क्रमाद्वृद्धिं विद्या निरवद्याः पपाठ च ।
 षष्टवर्षोऽभवद्वृद्धो दासतत्यां कलासु च ॥ ४६ ॥

(१) श्रीचन्द्रातिलकोपाध्यायकृते, अभयकुमारचरितेः

“वृत्तोऽयमर्थः पाण्डुरकुष्ठाः धवलमिन्दवः ।

गोपालाः शृङ्गिणीपाला गोशब्दोऽवनिवाचकः ॥ १ ॥ इति ।

सवयाः कलहे कोऽपि तं कोपादित्यतर्जयत् ।
 किं त्वं जल्पमि यस्याहो पिता विघ्नायते नहि ॥ ४७ ॥
 जचेऽभयकुमारस्तं ननु भद्रः पिता मम ।
 पिता भद्रो भवन्मातुः प्रत्युवाचेति सोऽभयम् ॥ ४८ ॥
 नन्दां प्रत्यभयोऽप्यूचे मातः ! को मे पितेत्यथ ।
 अयं तव पिता भद्रः श्रेष्ठो नन्देत्यचीकथत् ॥ ४९ ॥
 भद्रस्तव पिता शंस मदीयं पितरं ननु ।
 पुत्रेणेत्युदिता नन्दा निरानन्देदमब्रवीत् ॥ ५० ॥
 देशान्तगतागतेन परिणीताऽस्मि केनचित् ।
 मम च त्वयि गर्भस्थे तमीयुः केचिदौघिकाः ॥ ५१ ॥
 रक्षः स किञ्चिदुक्त्वा तेः सन्नैव क्वचिदप्यगात् ।
 अद्यापि तं न जानामि कुतस्थः कश्चिदित्यहम् ॥ ५२ ॥
 स यान् किञ्चिज्जल्प्य त्वामिति पृष्टाऽभयेन सा ।
 अक्षराण्यर्पितान्येतानीति पत्रमदर्शयत् ॥ ५३ ॥
 तद्विभाव्याभयः प्रीतोऽब्रवीन्मम पिता नृपः ।
 पुरे राजगृहे तत्र गच्छामो ननु संप्रति ॥ ५४ ॥
 आपृच्छ्य श्रेष्ठिनं भद्रं सामग्रीसंयुतस्ततः ।
 नान्देयो नन्दया सार्द्धं ययौ राजगृहं पुरम् ॥ ५५ ॥
 मातरं बहिरुद्याने विमुच्य सपरिच्छदाम् ।
 तत्र स्वल्पपरीवारः प्रविवेशाभयः पुरे ॥ ५६ ॥
 इतश्च मेलितान्यासंस्तदा श्रेणिकभूभुजा ।
 शतानि पञ्चैकोनानि मन्त्रिणां मन्त्रसन्निभाम् ॥ ५७ ॥

मन्त्रिपञ्चशतीं पूर्णां कर्तुं नरपतिस्ततः ।
 लोके गवेषयामास कच्चिदुत्कृष्टपुरुषम् ॥ ५८ ॥
 ततश्च तत्परीक्षार्थं शुष्ककूपे निजोर्मिकाम् ।
 प्रचिक्षेप क्षितिपतिर्लोकानित्यादिदेश च ॥ ५९ ॥
 आदास्यति करेणैतामूर्मिकां यस्तटस्थितः ।
 तस्य धीकौशलक्रीता' मदीया मन्त्रिधुर्यता ॥ ६० ॥
 तेऽप्युचुर्यदशक्यानुष्ठानमस्मादृशामिदम् ।
 ताराः करेण यः कर्षेत् स इमामूर्मिकामपि ॥ ६१ ॥
 ततोऽभयकुमारोऽपि संग्रासस्तत्र सस्मितम् ।
 जघे किं गृह्यते नैषा, किमेतदपि दुष्करम् ॥ ६२ ॥
 तं दृष्ट्वा 'च जना दध्युः कोऽप्यसावतिशायिधीः ।
 समये सुखरागो हि नृणामाख्याति पौरुषम् ॥ ६३ ॥
 जजुश्च ते महाभाग । त्वं गृह्णाणेत्यमूर्मिकाम् ।
 जर्मिकाकर्षणपणां धुर्यतां चैषु मन्त्रिषु ॥ ६४ ॥
 ततोऽभयकुमारस्तामूर्मिकां कूपमध्यगाम् ।
 'आर्द्रगोमयपिण्डेन निजघानोपरि स्थितः ॥ ६५ ॥
 प्रचिप्योपरि तत्कालं ज्वलन्तं दृष्ट्वापूलकम् ।
 सद्यः संशोषयामास गोमयं तन्महामतिः ॥ ६६ ॥
 नन्दाया नन्दनः सद्यः कारयित्वाऽथ सारणिम् ।
 वारिणाऽपूरयत् कूपं विस्मयेन च तं जनम् ॥ ६७ ॥

तन्मोमयं श्रेणिकसूः करेण तरसाऽऽददे ।
 धीमद्भिः सुप्रयुक्तस्य किमुपायस्य दुष्करम् ? ॥ ६८ ॥
 तस्मिन् स्वरूपे चारक्षैर्विघ्नते जातविस्मयः ।
 नृपोऽभयकुमारं द्रागालुहावाकसन्निधौ ॥ ६९ ॥
 अभयं श्रेणिकः पुत्रप्रतिपत्त्याऽथ सखजे ।
 बन्धुरन्नायमानोऽपि दृष्टो मोदयते मनः ॥ ७० ॥
 कुतस्त्वमागतोऽसीति पृष्टः श्रेणिकभूभुजा ।
 वेणातटादागतोऽहमिति चाभिदधेऽभयः ॥ ७१ ॥
 राजाऽपृच्छद्भद्रसुख ! किं भद्र इति विभ्रुतः ।
 श्रेष्ठो तत्रास्ति तस्यापि नन्दानाम्नी च नन्दना ॥ ७२ ॥
 अस्यैवं सम्यगित्युक्ते तेन भूयोऽपि भूपतिः ।
 जचे नन्दोदरिण्यासीत्किमपत्यमजायत ? ॥ ७३ ॥
 अथाख्यत्कान्तदन्तांशुश्रेणिः श्रेणिकसूरिदम् ।
 देवाभयकुमाराख्यं सा नन्दनमजीजनत् ॥ ७४ ॥
 किंरूपः किंगुणः सोऽस्तीत्युदितं सति भूभुजा ।
 जचेऽभयः स एवाहं स्वामिन्नस्मीति चिन्त्यताम् ॥ ७५ ॥
 परिष्वज्याङ्कमारोप्य समान्नाय च मूर्धनि ।
 स्नेहात् स्नपयितुमिव सिधेच नयनाम्बुभिः ॥ ७६ ॥
 कुशलं वक्ष ! ते मातुरिति पृष्टे महीभुजा ।
 इति विज्ञपयामास ब्रह्माञ्जलिपुटोऽभयः ॥ ७७ ॥
 अनुस्मरन्ती भृङ्गीव तत्पादाभोजसङ्क्रमम् ।
 स्वामिन्नायुषती मेऽम्बा बाह्योद्यानेऽस्ति संप्रति ॥ ७८ ॥

ततो नन्दां समानेतुममन्दानन्दकन्दलः ।
 न्ययुङ्क्त सर्वसामग्रीमग्रेकृत्य नृपोऽभयम् ॥ ७८ ॥
 ततः स्वयमपि प्राच्योत्काण्ठोज्ज्वितमानसः ।
 नन्दामभिययौ राजा राजहंस इवाञ्जिनीम् ॥ ८० ॥
 शिथिलीभूतवलयं कपोललुलितालकाम् ।
 अमञ्जनार्त्तं कवरीधारिणीं मलिनांशुकाम् ॥ ८१ ॥
 तनोस्तन्निष्ठा दधतीं द्वितीयेन्दुकनातुलाम् ।
 ददर्श राजा सानन्दो नन्दासुदानवासिनीम् ॥ ८२ ॥ (युग्मम्)
 नन्दामानन्द्य नृपतिर्नीत्वा च स्वं निकेतनम् ।
 पट्टराज्ञीपदेऽकार्षीत् सीतामिव रघूद्वहः ॥ ८३ ॥
 भक्तितः पितरि स्वस्य पदातिपरमाणुताम् ।
 मन्वानः साधयामास दुःसाधान् भूभुजोऽभयः ॥ ८४ ॥
 अन्यदोज्जयिनीपुथ्याश्चण्डप्रद्योतभूपतिः ।
 चलितः सर्वसामग्र्या रोहं राजगृहं पुरम् ॥ ८५ ॥
 प्रद्योतो बहमुकुटाश्चतुर्दश परे नृपाः ।
 तत्रायान्तो जनैर्दृष्टाः परमाधार्मिका इव ॥ ८६ ॥
 पाटूपद्रुतैरश्वैः पाटयन्निव मेदिनीम् ।
 आगच्छन् प्रणिधिभ्योऽथ शशुवे त्रेणिकेन सः ॥ ८७ ॥
 किञ्चिच्च चिन्तयामास प्रद्योतोऽद्य समापतन् ।
 क्रूरग्रह इव क्रुहः कार्यो हतबलः कथम् ? ॥ ८८ ॥
 ततोऽभयकुमारस्यौत्पत्तिक्वादिधियां निधेः ।
 नृपतिर्मुखमैचिष्ट सुधामधुरया दृशा ॥ ८९ ॥

यथार्थनामा राजानमभयोऽथ व्यजिघ्रपत् ।
 का चिन्तोऽजयिनीशोऽथ भूयाद्युद्धातिथिर्मम ॥ ८० ॥
 यदि वा 'बुद्धिसाध्येऽर्थे शस्त्राशस्त्रिकथा वृथा ।
 बुद्धिमेव प्रयोक्ष्ये तद्बुद्धिर्हि जयकामधुक् ॥ ८१ ॥
 अथ बाह्येऽरिसैन्यानामावासस्थानभूमिषु ।
 लोहसंपुटमध्यस्थान् दीनारान् स न्यचीखनत् ॥ ८२ ॥
 प्रद्योतनृपतेः सैन्यैस्ततो राजगृहं पुरम् ।
 पर्यवेक्ष्यत भूगोलः पयोधिसलिलैरिव ॥ ८३ ॥
 अथेत्यं प्रेषयामास लेखं प्रद्योतभूपतेः ।
 अभयो गुप्तपुरुषैः पुरुषेतरभाषिभिः ॥ ८४ ॥
 शिवादेवीचेन्नययोर्भेदं न च मनोगपि ।
 तन्मान्योऽसि शिवादेवीसम्बन्धेनापि सर्वदा ॥ ८५ ॥
 तदवन्तीश ! वक्षि त्वामेकान्तहित'काङ्क्षया ।
 सर्वे श्रेणिकराजेन भेदितास्तव भूसुजः ॥ ८६ ॥
 दीनाराः प्रेषिताः सन्ति तेभ्यस्तान् कर्तुमात्मसात् ।
 ते तानादाय बद्धा त्वामर्पयिष्यन्ति मत्पितुः ॥ ८७ ॥
 तदावासेषु दीनारा निष्ठाताः सन्ति तत्कृते ।
 खानयित्वा पश्य को वा दीपे सत्यग्निमीक्षते ॥ ८८ ॥
 विदित्वैवं स भूपत्यैकस्यावासमचीखनत् ।
 लब्धास्तत्र च दीनारास्तान् दृष्ट्वाऽऽश्रु पलायत ॥ ८९ ॥

(४) क ग छ बुद्धि- ।

(५) क ग छ -वाञ्छया ।

नष्टे तत्र तु तत्सैन्यं विलोद्याब्धिमिवाखिलम् ।
 हस्त्यग्राद्याददे मारं मगधेन्द्रः समन्ततः ॥ १०० ॥
 नासारूढेन जीवेन वायुवाजेन वाजिना ।
 ततः प्रद्योतनृपतिः कथञ्चित् स्वां पुरीं ययौ ॥ १ ॥
 ये चतुर्दश भूपाला ये चान्येऽपि महारथाः ।
 तेऽपि नेशुः काकनाशं हतं सैन्यं ह्यनायकम् ॥ २ ॥
 असंयतलुलत्केशैश्चक्रशून्यैश्च मोलिभिः ।
 राजानमनुयान्तस्तेऽप्यापुरुज्जयिनीं पुरीम् ॥ ३ ॥
 अभयस्यैव मायेयं वयं नदृशकारिणः ।
 प्रत्यायितः सशपथं तैरथोज्जयिनोपतिः ॥ ४ ॥
 कटाचिदूचेऽवन्तीशो मध्येसमममर्षणः ।
 योऽर्पयत्यभयं बद्धा मम सम्प्रत्यर्त स किम् ॥ ५ ॥
 पताकं हस्तमुत्क्षिप्य काऽप्येका गणिका ततः ।
 व्यजिज्ञपदवन्तीशमलमस्त्रीं च कर्मणि ॥ ६ ॥
 तामादिदेशावन्तीशो यद्यवमनुतिष्ठ तत् ।
 कराम्यर्थादिसाहाय्यं ब्रूहि किं तव संप्रति ? ॥ ७ ॥
 सा च दध्यौ यदभयो नोपायेर्गृह्यतेऽपरैः ।
 धर्मच्छेद्य तदादाय साधयामि समीहितम् ॥ ८ ॥
 अयाचत ततश्च हे द्वितीयवयसौ स्त्रियो ।
 ते तदैवार्पयद्राजा ददौ द्रव्यं च पुष्कलम् ॥ ९ ॥
 कृतादराः प्रतिदिनमुपास्योपास्य संयताः ।
 बभूवुस्तत्कटप्रज्ञास्तास्त्रिस्तोऽपि बहुश्रुताः ॥ १० ॥

तास्त्रिस्तोऽपि ततो जग्मुः त्रेणिकालङ्कृतं पुरम् ।
 जगत्त्रयीं वक्षयितुं मायाया इव सूर्ययः ॥ ११ ॥
 वाङ्मोघ्याने कृतावासा सा पणस्त्रीमतज्ञिका ।
 पत्तनान्तर्ययौ चैत्यपरिपाटीचिकीर्षया ॥ १२ ॥
 सा विभूत्याऽतिशयिण्या चैत्ये कृपतिकारिणि ।
 प्रविवेश समं ताभ्यां कृत्वा नैषेधिकीर्तयम् ॥ १३ ॥
 मालवकैशिकीमुख्यभाषामधुरया गिरा ।
 देवं वन्दितुमारभे सपर्यां विरचय्य सा ॥ १४ ॥
 तत्ताभयकुमारोऽपि ययौ देवं विवन्दिषुः ।
 चाकल्लतीयां तामघे वन्दमानां ददर्श च ॥ १५ ॥
 देवदर्शनविघ्नोऽस्या मा भूत्प्रविशता मया ।
 ह्यार्यैवेत्यभयस्तस्थौ मण्डपान्तर्विवेश न ॥ १६ ॥
 प्रणिधानस्तुतिं कृत्वा सा सुक्ताशक्तिसुद्रया ।
 यावदुत्तस्थुषी तावदभयोऽभ्याजगाम ताम् ॥ १७ ॥
 तादृशीं भावनां तस्मास्तं वेवं प्रशमं च तम् ।
 अभयो वर्णयामास सानन्दं च जगाद ताम् ॥ १८ ॥
 दिष्ट्या भद्रेऽधुना त्वादृक्साधर्मिकसमागमः ।
 साधर्मिकात्परो बन्धुर्न संसारे विवेकिनाम् ॥ १९ ॥
 का त्वं किमागमः का वा वासभूमिरिमे च के ।
 यकाभ्यां स्नातिराधाभ्यामिन्दुलेखेव शोभसे ॥ २० ॥
 व्याजहाराञ्च सा व्याजश्रविकाऽवन्तिवासिनः ।
 महेभ्यवशिजः पाणिभ्यहीती विधवा त्वहम् ॥ २१ ॥

इमे च मम पुत्रस्य कलत्रे कालधर्मतः ।
 निष्ठायाभूतां विधवे भग्नहस्ते खते इव ॥ २२ ॥
 व्रतार्थमापयुष्मते उमे अपि तदैव माम् ।
 विपन्नपतिकानां हि सतीनां शरणं व्रतम् ॥ २३ ॥
 मयाऽप्युक्ते ब्रह्मिण्यामि निर्वीराऽहमपि व्रतम् ।
 गार्हस्थ्यस्य फलं किन्तु गृह्यतां तीर्थयात्रया ॥ २४ ॥
 व्रते हि भावतः पूजा युज्यते द्रव्यतो न तु ।
 इत्यहं तीर्थयात्रार्थमेताभ्यां सह निर्ययौ ॥ २५ ॥
 अथेत्यमभयोऽघोचदतिथीभवताश्च नः ।
 पातिथ्यं सतीर्थ्यानां तीर्थादप्यतिपावनम् ॥ २६ ॥
 प्रत्युवाचाभयं साऽपि युक्तमाह भवान् परम् ।
 कृततीर्थीपवामाऽहं भवाम्बद्यातिथिः कथम् ? ॥ २७ ॥
 अथ तन्निष्ठया हृष्टोऽभयस्तामवदत्पुनः ।
 अवश्यं मम तत्प्रातरागन्तव्यं निकीतमे ॥ २८ ॥
 साऽप्युचे यत्क्षणेनापि जन्मिनी जन्म पूर्यते ।
 अहं प्रातरिदं कर्त्ताऽस्मीति जल्पेत्कथं सुधीः ? ॥ २९ ॥
 अस्त्विदानीमियं भूयः शो निमग्न्येति चिन्तयन् ।
 तां विदुष्यामयश्चेत्वं वन्दित्वा स्वगृहं ययौ ॥ ३० ॥
 तां निमग्न्यामयः प्रातर्गृह्येत्त्वान्धवन्द्यत् ।
 भोजयामास च प्राण्यवस्तूनामादि च व्यधात् ॥ ३१ ॥
 निमग्नितस्याऽन्येषुर्मितौभूयाभयोऽप्यगात् ।
 साधर्मिकोपरोधेन किं न कुर्वन्ति तादृशाः ? ॥ ३२ ॥

तथा च विविधैर्भोज्यैरभयोऽकारि भोजनम् ।
 चन्द्रहाससुरामिथपानकानि च पायितः ॥ ३३ ॥
 भुक्तोत्थितश्च तत्कालं सुष्वाप त्रेणिकात्मजः ।
 आदिमा मद्यपानस्य निद्रा महचरो बलु ॥ ३४ ॥
 तं रथेन स्थाने स्थानं स्थापितैश्चापैर् रथैः ।
 अवन्तीं प्रापयामास दुर्लभ्यच्छद्ममग्न मा ॥ ३५ ॥
 ततोऽभयान्वेषणाय त्रेणिकेन नियोजिताः ।
 स्थाने स्थानेऽन्वेषयन्तस्तत्रापीयुर्गर्वेषकाः ॥ ३६ ॥
 किमिहाभय आयात इत्युक्ता तत्रवाच मा ।
 इहाभयः समायातः परं यातस्तदेव हि ॥ ३७ ॥
 वचनप्रत्ययात्तस्या अन्यत्रेयुर्गर्वेषकाः ।
 स्थानं स्थानं स्थापिताश्चैः साऽप्यवन्तीं समाययौ ॥ ३८ ॥
 सा प्रचण्डाऽभयं चण्डप्रद्योतस्वार्ययत्ततः ।
 अभयाऽऽनयनोपायस्वरूपं च व्यजिज्ञपत् ॥ ३९ ॥
 तां प्रद्योतोऽप्युवाचैवं न साधु विहितं त्वया ।
 यदमुं धर्मविश्रब्धं त्वं धर्मच्छद्मनाऽऽनयः ॥ ४० ॥
 कथासप्ततिसंशंसी मार्जार्यैव शृकोऽनया ।
 नीतिज्ञोऽपि गृहीतोऽसि जगादेत्यभयं च सः ॥ ४१ ॥
 अभयोऽप्यब्रवीदेवं त्वमेव मतिमानसि ।
 यस्यैवं विधया बुद्ध्या राजधर्मः प्रवर्द्धते ॥ ४२ ॥
 लज्जितः कुपितश्चाथ चण्डप्रद्योतभूपतिः ।
 राजहंसमिवाक्षौपीदभयं काष्ठपञ्चरे ॥ ४३ ॥

अग्निभौरुथो देवी शिवा नलगिरिः करी ।
 लोहजङ्घो लेखवाहो राज्ये रत्नानि तस्य तु ॥ ४४ ॥
 लोहजङ्घं नृपः प्रेषीद्गुणकच्छे मुहुर्महः ।
 तद्गतागतसंक्लिष्टास्तत्रत्या इत्यमन्त्रयन् ॥ ४५ ॥
 आयात्ययं दिनेनापि पञ्चविंशतियोजनीम् ।
 असक्तदगाहरत्यस्मान् हन्तः संप्रत्यमुं ततः ॥ ४६ ॥
 ते विमृश्येत्यदुस्तस्य शम्बले विषमोदकान् ।
 तद्गन्ताशम्बलं चान्यत्समन्तादप्यपाहरन् ॥ ४७ ॥
 कञ्चित्पत्न्यान्मुञ्चन् नदीरोधमि शम्बलम् ।
 तद्भोक्तुमवतस्थेऽसौऽभूवन्नशकुनान्यथ ॥ ४८ ॥
 शकुनञ्च मुः भोऽभुक्तोत्थाय दूरं ययौ ततः ।
 क्षुधितो भोक्तुकामस्तदारितः शकुनैः पुनः ॥ ४९ ॥
 दूरं गत्वा भोक्तुकामः शकुनैर्वारितः पुनः ।
 ततो गत्वा स तत्सर्वं प्रद्योतस्य न्यवेदयत् ॥ ५० ॥
 ततो राज्ञा समाहूय तत्पृष्टः श्रेणिकात्मजः ।
 पाथेयभस्त्रामाघ्राय जगाद मतिमानिदम् ॥ ५१ ॥
 अस्ति दृष्टिविषोऽत्राहिर्द्रव्यसंयोगसम्भवः ।
 असौ दग्धो भवन्नूनं भस्त्रामुद्घाटयेद्यदि ॥ ५२ ॥
 ततः पराङ्मुखोऽरण्ये मोच्य इत्यभयोदित ।
 तथैव मुमुचे सद्यो दग्धा वृक्षा मृतस्य सः ॥ ५३ ॥

विना बन्धनमोक्षत्वं वरं याचस्व मामिति ।
 नृपेणोक्तेऽभयोऽवादीक्षासीभूतोऽस्य मे वरः ॥ ५४ ॥
 अन्यदाऽऽस्नानमुष्णं पातयित्वा निषादिनौ ।
 खैरं नलगिरिर्भ्रास्यन् क्षीभयामास नागरान् ॥ ५५ ॥
 असाववशगो हस्ती वशं नेयः कथं त्विति ।
 राज्ञा पृष्टोऽभयोऽग्रंसहायमुदयनो नृपः ॥ ५६ ॥
 पुत्रगं वासवदत्ताया गान्धर्वाधीतये' हृतः ।
 जगावुदयनस्तत्र समं वासवदत्तया ॥ ५७ ॥
 तद्ग्रीताकर्णनाशितो बन्धो नलगिरिः करौ ।
 पुनर्ददौ वरं राजा न्यासोचक्रेऽभयस्तथा ॥ ५८ ॥
 अभूदवन्ध्यामन्येषुर्निर्विच्छेदं प्रदीपनम् ।
 पृष्टश्च तत्प्रतीकारं प्रद्योतेनाभयोऽवदत् ॥ ५९ ॥
 विषस्येव विषं वज्रैर्वज्रिरेव यदीषधम् ।
 तदन्यः क्रियतां वज्रिर्यथा शाम्येत् प्रदीपनम् ॥ ६० ॥
 तत्तथा विदधे राज्ञाऽशाम्यत्तच्च प्रदीपनम् ।
 तृतीयं च वरं सोऽटाक्षगामीचक्रेऽभयश्च तम् ॥ ६१ ॥
 अशिवं महदन्येषु रुज्जयिन्यां समुत्थितम् ।
 तत्प्रशान्त्यै नरेन्द्रेण पृष्ट इत्यभयोऽब्रवीत् ॥ ६२ ॥
 आगच्छन्त्वन्तरास्थानं देव्यः सर्वा विभूषिताः ।
 युष्मान् जयति या दृष्ट्या कथनीया तु सा मम ॥ ६३ ॥

तथैव विदधे राज्ञा राज्ञोऽन्या विजिता दृष्टा ।
 देव्या तु शिवया राजा, कथितं चाभयाय तत् ॥ ६४ ॥
 अभाषताभयोऽप्येवं महाराज्ञी शिवा स्वयम् ।
 करोतु कूरबलिना भूतानामर्चनं निशि ॥ ६५ ॥
 यद्यद्भूतं शिवारूपेणोत्तिष्ठत्यथवासते ।
 तस्य तस्य मुखे देव्या क्षेप्यः कूरबलिः स्वयम् ॥ ६६ ॥
 विदधे शिवया तच्चाशिवशान्तिर्बभूव च ।
 तुर्यं चादाहरं राजा यथाचे चाभयोऽप्यदः ॥ ६७ ॥
 स्थितो नलगिरौ मेण्ठीभूते त्वयि शिवाङ्गः ।
 अहं विशाम्यन्निभीरयदारुकातां चिताम् ॥ ६८ ॥
 ततो विषण्णः प्रद्योतो वरान् दातुमशक्नुवन् ।
 विससर्जाञ्जलिं कृत्वा कुमारं मगधेशितुः ॥ ६९ ॥
 आशुयावाभयोऽप्येवं त्वयाऽऽनीतम्ह्लादहम् ।
 दिवा रटन्तं पूर्वमे त्वां तु नेष्याम्यसावहम् ॥ ७० ॥
 ततोऽभयकुमारोऽगात् क्रमाद्वाजगृहे पुरे ।
 कथमप्यवतस्थे च कश्चित्कालं महामतिः ॥ ७१ ॥
 गृहीत्वा गणिकापुत्रौ रूपवत्यावयाभयः ।
 वणिग्बेषोऽगादवन्त्यां राजमार्गेऽगृहीदुहम् ॥ ७२ ॥
 प्रद्योतेनेषिते ते च दारिके पथि गच्छता ।
 ताभ्यां च सविलासाभ्यां प्रद्योतीऽपि निरीक्षितः ॥ ७३ ॥
 प्रद्योतेन गृहे गत्वा रागिणा प्रेषिता ततः ।
 दूतिकाऽनुगम्याभ्यां क्रुद्धाभ्यामपहसिता ॥ ७४ ॥

द्वितीयस्मिन्नपि दिनेऽर्चयमाना नृपाय च ।
 ताभ्यां शनैः सरोषाभ्यामवामन्यत दूतिका ॥ ७५ ॥
 तृतीयेऽप्यङ्गि निर्वेदादेत्य ते याचितेऽनया ।
 जचतुश्च सदाचारो भ्राता 'नाविव रक्षति ॥ ७६ ॥
 ततो बह्निर्गतोऽमुष्मिन् सप्तमेऽङ्गि समागतं ।
 इहायातु नृपश्छन्नस्ततः सङ्गो भविष्यति ॥ ७७ ॥
 ततोऽभयेन प्रद्योतसद्वर्गकः पुमान्निजः ।
 उन्मत्तो विदधे तस्य प्रद्योत इति नाम च ॥ ७८ ॥
 ईदृशोऽयं मम भ्राता भ्राम्यतीतस्ततस्ततः ।
 रक्षितव्यो मया हा किं करोमीत्यवदज्जनं ॥ ७९ ॥
 तं वैद्यसङ्गनयनच्छेदना प्रत्यहं बहिः ।
 रटन्तं मञ्चकारूढ निनायार्तं द्वाभयः ॥ ८० ॥
 नीयमानश्च तेनोच्चैः स उन्मत्तश्चतुष्पथं ।
 प्रद्योतोऽहं क्रियेऽनर्नत्युदश्वुवदनोऽरटत् ॥ ८१ ॥
 सप्तमेऽङ्गि नृपोऽप्येकस्तत्र प्रच्छन्न आययौ ।
 कामान्धः सिन्धुर इव बह्वृचाभयपूरुषैः ॥ ८२ ॥
 नीयतेऽसौ वैद्यवेश्मेत्यभयेनाभिभाषिणा ।
 पर्यङ्गेन समं जङ्गे पुरान्तः स रटन् दिवा ॥ ८३ ॥
 क्रोशे क्रोशे पुरा मुक्तौ रथैरथ सुवाजिभिः ।
 पुरे राजगृहेऽनैर्षीत्यद्योतमभयोऽभयः ॥ ८४ ॥

(१) क ख छ तया ।

(२) क ख छ नावेष ।

ततो निनाय प्रद्योतं श्रेणिकस्य पुरोऽभयः ।
 दधौवे खड्गमाकृत्य तं प्रति श्रेणिको नृपः ॥ ८५ ॥
 ततोऽभयकुमारेण बोधितो मगधेश्वरः ।
 संमान्य वस्त्राभरणैः प्रद्योतं व्यसृजन्मुदा ॥ ८६ ॥
 अन्यदा गणभृद्देवसुधर्मस्वामिनोऽन्तिके ।
 प्रव्रज्यामग्रहीत्कोऽपि विरक्तः काष्ठभारिकः ॥ ८७ ॥
 विहरन् स पुरे पौरैः पूर्वाषष्ठाऽनुवादिभिः ।
 अभर्त्यतोपाहृत्यतागर्ह्यतापि पदे पदे ॥ ८८ ॥
 नावन्नां सोढुमीशोऽत्र विहरामि तदन्यतः ।
 इति व्यञ्जयत् स श्रीसुधर्मस्वामिनं ततः ॥ ८९ ॥
 सुधर्मस्वामिनाऽन्यत्र विहारक्रमहेतवे ।
 आपृच्छ्यताभयः पृच्छन् प्रापितस्तत्र कारणम् ॥ ९० ॥
 दिनमेकं प्रतीक्षध्वमूर्ध्वं यत्प्रतिभाति वः ।
 तद्विधत्तेत्ययाचिष्ट प्रणम्य श्रेणिकात्मजः ॥ ९१ ॥
 सोऽयं राजकुलात्कृष्टा रत्नकोटित्रयीं वहिः ।
 दास्याम्येतामेत लोकाः ! पटहेनेत्यचोषयत् ॥ ९२ ॥
 ततश्चेयुर्जनाः सर्वेऽप्यवोचदभयोऽप्यदः ।
 जलाम्बिस्त्रीवर्जको यस्तस्य रत्नोच्चयोऽस्त्वयम् ॥ ९३ ॥
 लोकोत्तरमिदं लोकः स्वामिन् ! किं कर्तुमीश्वरः ? ।
 इति तेष्वभाषमाणेष्वभयोऽपीत्यभाषत ॥ ९४ ॥
 यदि वो नष्टशः कश्चिद्रत्नकोटीत्रयं ततः ।
 जलाम्बिस्त्रीसुचः काष्ठभारिणोऽसु महासुनेः ॥ ९५ ॥

सम्यगीदृश्यं साधुः पात्रं दानस्य युज्यते ।
 मुधाऽसौ जहसेऽस्माभिरिति तैर्जगदेऽभयः ॥ ८६ ॥
 अस्य भर्त्सोपहासादि न कर्त्तव्यमतः परम् ।
 आदिष्टमभयेनैवं प्रतिपद्य ययुर्जनाः ॥ ८७ ॥
 एवं बुद्धिमहाभोधिः पितृभक्तिपरोऽभयः ।
 निरीहो धर्ममंसक्तो राज्यमन्वशिष्यति ॥ ८८ ॥
 वर्त्तमानः स्वयं धर्मे स प्रजा अप्यवर्त्तयन् ।
 प्रजानां च पशूनां च गोपायत्ताः प्रवृत्तयः ॥ ८९ ॥
 राजा चक्रे जजागार यथा हादगधा स्थिते ।
 तथा आवकधर्मेऽसावप्रमदरमानसः ॥ ९० ॥
 बहिरङ्गान् यथाऽजैषीदुर्जयानपि विद्विषः ।
 अन्तरङ्गानपि तथा स लोकद्वयसाधकः ॥ ९१ ॥
 तमूचे अणिकोऽन्यद्युर्वक्त्र । राज्यं त्वमाश्रय ।
 अहं अयिष्ये श्रीवीरशुश्रूषासुखमन्वहम् ॥ ९२ ॥
 पित्राज्ञाभङ्गसंसारभोकरित्यभयोऽब्रवीत् ।
 यदादिशत तत्साधु प्रतीक्ष्णं क्षणं परम् ॥ ९३ ॥
 इतश्च भगवान् वीरः प्रवाज्योदायनं नृपम् ।
 मरुमण्डलतस्तत्राभ्यागत्य समवासरत् ॥ ९४ ॥
 ततो गत्वाऽभयो नत्वा पप्रच्छ चरमं जिनम् ।
 राजर्षिः कोऽन्तिमोऽथाख्यतत्रैवोदायनं प्रभुः ॥ ९५ ॥
 गत्वोचे अणिकं सोऽस्मि राजा चेन्न ऋषिस्तदा ।
 श्रीवीरोऽन्तिमराजर्षिं शशंसोदायनं यतः ॥ ९६ ॥

श्रीवीरं स्वामिनं प्राप्य प्राप्य त्वत्पुत्रतामपि ।
 नो ह्येत्ये भवदुःखं चेन्नत्तः कोऽन्योऽधमस्ततः ॥ ७ ॥
 नाज्जाऽहमभयस्तात । सभयोऽस्मि भवाद्भृगम ।
 भुवनाभयदं वीरं तच्छ्रयामि समादिश ॥ ८ ॥
 तदलं मम राज्येनाभिमानसुखद्वेतुना ।
 यतः सन्तोषसाराणि मौस्थान्याहुर्महर्षयः ॥ ९ ॥
 निर्वन्धाङ्गाश्चमाणोऽपि न यदा राज्यमग्रहीत् ।
 तदाऽभयो व्रतायानुजज्ञे राज्ञा प्रमोदतः ॥ १० ॥
 राज्यं दृष्टमिव त्यक्त्वा सन्तोषसुखभागसी ।
 दीक्षां चरमतीर्थेऽग्रीवपादान्तिकेऽग्रहीत् ॥ ११ ॥
 सन्तोषमेवमभयः सुखदं दधानः
 सर्वार्थमिदिसुरधाम जगाम सत्त्वा ।
 सन्तोषमेवमपरोऽप्यवलम्बमान-
 स्तान्युत्तरोत्तरसुखानि नरो लभेत ॥ २१२ ॥
 ॥ इति श्रीअभयराजर्षिकथानकम् ॥ ११४ ॥

प्रकृतं सन्तोषमेव स्तौति—

सन्निधौ निधयस्तस्य कामगव्यनुगामिनी ।
 अमराः किङ्करायन्ते सन्तोषो यस्य भूषणम् ॥ ११५ ॥

निधयो महापद्मादयः, सन्निधौ सन्निहिताः, कामगवी काम-

धेनुः, सा अनुगच्छतीत्येवंशीला अनुगामिनी, अमराः सुराः,
किङ्करा इवाचरन्ति किङ्करायन्ते । तस्येति योगः । यस्य किम् ;
यस्य पुंसः सन्तोषो भूषणमलङ्करणम् ।

तथाहि—

सन्तुष्टा मुनयः शमप्रभावान्तृणाद्यादपि रत्नसमूहान् पातयन्ति,
कामितफलदायिनश्च सुरेन्द्रैरप्यहमहमिकयोपचर्यन्त इत्यत्र कः
सन्देहः ।

अत्रान्तरङ्गीकाः ---

‘धनं धान्यं स्वर्णरूप्यकुप्यानि क्षेत्रवासुनी ।
हिपाञ्चतुष्याश्चेति स्युर्नव बाह्याः परिग्रहाः ॥ १ ॥
रागद्वेषौ कषायाः शुग्द्वहामौ रत्यरती भयम् ।
शुगुप्ता वेदमिथ्यात्वे आन्तराः स्युस्तुर्दश ॥ २ ॥
बाह्यात् परिग्रहाभ्यायः प्रकुप्यन्त्यान्तरा अपि ।
प्राप्तो भूषिकालर्कविषजोपद्रवा इव ॥ ३ ॥
प्राप्तप्रतिष्ठानपि च वैराग्यादिमहाद्रुमान् ।
उभूलयति निर्मूलं परिग्रहमहाबलः ॥ ४ ॥
परिग्रहनिषत्तोऽपि योऽपवर्गं विमार्गति ।
लोहोडुपनिविष्टोऽसौ पारावारं तितीर्षति ॥ ५ ॥
बाह्याः परिग्रहाः पुंसां धर्मस्य ध्वंसहेतवः ।
तज्जन्मानोऽपि जायन्ते समिधामिव वज्रयः ॥ ६ ॥

बाह्यान्पि हि यः सङ्गान्न नियन्त्रयितुं क्षमः ।
 जयेत् क्लीबः कथं सोऽन्तःपरिग्रहचमूममूम ॥ ७ ॥
 क्रीडोद्यानमविद्यानां वारिधिर्व्यसनार्णसाम् ।
 कन्दस्तृणामहावक्त्रेक एव परिग्रहः ॥ ८ ॥
 अहो आश्चर्यमुन्मुक्तसर्वसङ्गाभ्युनीनपि ।
 धनार्थित्वेन शङ्कन्ते धनरक्षापरायणाः ॥ ९ ॥
 राजतस्करदायादवक्रितोयादिभीरुभिः ।
 धनैकतानैर्धनिभिर्निशास्त्रपि न सुप्यते ॥ १० ॥
 दुर्मित्ते वा सुमित्ते वा वने जनपदेऽपि वा ।
 शङ्काऽऽतङ्काकुलतया धनी सर्वत्र दुःखितः ॥ ११ ॥
 निर्दोषा वा सदोषा वा सुखं जीवन्ति निर्धनाः ।
 बाध्यन्ते धनिनो लोके दोषैरुत्पादितैरपि ॥ १२ ॥
 अर्जने रक्षणे नाशे व्यये सर्वत्र दुःखदम् ।
 धत्ते कर्णगृहीताच्छभङ्गस्त्रीणां धनं नृणाम् ॥ १३ ॥
 धिग्धनं धनवन्तो यदेकामिषजिष्टसुभिः ।
 स्वजनैरपि बाध्यन्ते शुनकाः शुनकैरिव ॥ १४ ॥
 इत्यमर्थं लभेयाहं रक्षेयं वर्धयेय च ।
 कृतात्मदन्तयन्त्रस्थोऽपीत्याशां न त्यजेद्धनी ॥ १५ ॥
 पिशाचीव धनाशेयं यावदुच्छृङ्खला भवेत् ।
 तावत् प्रदर्शयेन्नृणां नानारूपां विडम्बनाम् ॥ १६ ॥
 यदीच्छसि सुखं धर्मं मुक्तिसाम्राज्यमेव च ।
 तदा परपरीहारादेकामाशां वशीकुरु ॥ १७ ॥

स्वर्गापवर्गनगरप्रवेशप्रतिरोधिनी ।

अमेद्या वज्रधाराभिराशैव हि महार्गला ॥ १८ ॥

आशैव राक्षसी पुंसामाशैव विषमञ्जरी ।

आशैव जीर्णमदिरा धिगाशा सर्वदोषभूः ॥ १९ ॥

ते धन्याः पुण्यभाजस्ते तैस्तीर्णः क्लेशसागरः ।

जगत्संमोहजननी यैराशाऽऽशीविषी जिता ॥ २० ॥

पापवह्नीं दुःखखानिं सुखाम्नि दोषमातरम् ।

आशां निराशीकुरुते यस्तिष्ठति सुखेन सः ॥ २१ ॥

आशादवाग्नेर्महिमा कोऽपि लोकपथातिगः ।

धर्ममेघं समाधिं यो विध्यापयति तत्क्षणात् ॥ २२ ॥

दीनं जल्पन्ति गायन्ति नृत्यन्त्यभिनयन्ति च ।

आशापिशाचीविवशाः पुमांसां धनिनां पुरः ॥ २३ ॥

न यान्ति वायवो यत्र नाप्यर्केन्दुमरीचयः ।

आशामहोर्मयः पुंसां तत्र यान्ति निरर्गलाः ॥ २४ ॥

येनाशायै ददे स्वाभ्यं तेनात्तं दास्यमात्मनः ।

आशा दासीकृता येन तस्य स्वाभ्यं जगत्त्रये ॥ २५ ॥

नाशा नैसर्गिकी पुंसि या जीर्यति न जीर्यति ।

उत्पात एव कोऽप्येषा तस्यां सत्वां कुतः सुखम् ॥ २६ ॥

बलयो बलयाः पुंसां पलितानि स्रजः कृताः ।

किमन्यश्नण्डनं कृत्वा कृतार्थाऽऽशा भविष्यति ॥ २७ ॥

प्राप्तेभ्योऽप्यतिरिच्यन्ते तैर्दार्थास्त्यक्ता य आशया ।

क्रोडीकरोति याभाशा ते तु स्वप्नेऽपि दुर्लभाः ॥ २८ ॥

यानर्थान् बहुभि'र्यद्वैरिच्छेत्साधयितुं नरः ।
 अयन्नसिद्धा एवैते कृते ज्ञाशानिमीलने ॥ २८ ॥
 पुण्योदयोऽस्ति चेत् पुंसां व्यर्थवाशापिशाचिका ।
 अथ पुण्योदयो नास्ति व्यर्थवाशापिशाचिका ॥ ३० ॥
 अधीतो पण्डितः प्राज्ञः पापभीरुस्तपोधनः ।
 स एव येन हित्वाऽऽशां नैराश्यमुररीकृतम् ॥ ३१ ॥
 सुखं सन्तोषपीयूषजुषां यत् स्ववशात्मनम् ।
 तत्पराधीनवृत्तीनामसन्तोषवतां कुतः ॥ ३२ ॥
 सन्तोषवर्मणि व्यर्था आशानारादपङ्क्तयः ।
 ताः कथं प्रतिरोद्धव्या इति मा स्माकुलो भव ॥ ३३ ॥
 वाक्येनैकेन तद्वच्चि यद्वाच्यं वाक्यकोटिभिः ।
 आशापिशाची शान्ता च प्राप्तं च परमं पदम् ॥ ३४ ॥
 तत्सन्ध्याऽऽशावैवश्यं मितीकृतपरिग्रहः ।
 भजन्व द्रव्यसाधुत्वं यतिधर्मानुरक्तधीः ॥ ३५ ॥
 मिथ्यादृग्भ्यो विशिष्यन्ते सम्यग्दर्शनिनो जनाः ।
 तेभ्योऽपि देशविरता मितारम्भपरिग्रहाः ॥ ३६ ॥
 यामन्यतीर्थिका यान्ति गतिं तीव्रतपोजुषः ।
 उपासकाः सोमिलवत्तां विराद्व्रता अपि ॥ ३७ ॥
 मासे मासे हि ये बालाः कुशाग्रैव भुञ्जते ।
 सन्तुष्टोपासकानां ते कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ३८ ॥

(१) क च -भिः लोके ।

(२) इ भज स्वं भाव- । च भाव-

अप्यद्भुततपोनिष्ठस्वामलिः पूर्योऽपि वा ।

सुश्रावकोचितगतेरतिहीनां गतिं ययौ ॥ ३८ ॥

आशापिशाचविवशं कुरु मा स्म चेतः

सन्तोषमुद्वह परिग्रहनिग्रहेण ।

अक्षां विधेहि यतिधर्मधुरीणताया-

मन्तर्भवाष्टकमुपैषि यथाऽपवर्गम् ॥ ४० ॥ ११५ ॥

इति परमार्हतश्रीकुमारपालभूपालशुश्रूषिते आचार्य-

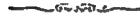
श्रीहेमचन्द्रविरचिते अध्यात्मोपनिषत्सु

सञ्ज्ञातपट्टवन्द्ये श्रीयोगशास्त्रे स्तोपत्रं

द्वितीयप्रकाशविवरणम् ।

अङ्गम्

तृतीयः प्रकाशः ।

अथाणुव्रतव्यावर्णनानन्तरं गुणव्रतानामवमरस्तत्रापि प्रथमं
गुणव्रतमाह —

दशस्वपि कृता दिक्षु यत्र मीमा न लङ्घ्यते ।

ख्यातं दिग्विर्गतिरिति प्रथमं तद्गुणव्रतम् ॥ १ ॥

ऐन्द्री, आग्नेयी, यास्या, नर्ऋती, वारुणी, वायव्या, कौबेरी,
ऐशानी, नागी, ब्राह्मीति दश दिशस्तासु ; अपिशब्दादेक-
द्वित्रयादिदिक्ष्वपि, सीमा भयादा, कृता प्रतिपन्ना, यत्र व्रतं
सति, न लङ्घ्यते नातिक्रम्यते, तत्प्रथमं गुणव्रतम् । उत्तरगुणरूपं
व्रतं गुणव्रतम्, गुणाय चोपकाराय अणुव्रतानां व्रतं गुणव्रतम् ;
ख्यातं प्रसिद्धं, तस्याभिधानं दिग्विर्गतिरिति ॥ १ ॥

ननु हिंसादिपापस्थानविरतिरूपाणि युक्तान्यणुव्रतानि,
दिग्व्रतं तु कस्य पापस्थानस्य निवृत्तिर्यनास्य व्रतत्वमुच्यते ।
उच्यते । अत्रापि हिंसादीनामेव पापस्थानानां विरतिरेतदेवाह—

चराचराणां जीवानां विमर्दननिवर्तनात् ।

तप्तायोगोलकल्पस्य सद्गतं गृहिणोऽप्यदः ॥ २ ॥

चरास्त्रसा इन्द्रियादयः, अचराः स्यावराः एकेन्द्रियाः ; तेषां

नियमितसीमाबहिर्वर्तिनां जीवानां, यद्विमर्दनं यातायातादिना हिंसा, तस्य निवर्त्तनाद्येतोरिदमपि हिंसाप्रतिषेधपरमेव गृह्य-
स्यापि सन्नतम् । हिंसाप्रतिषेधपरत्वे च, असत्यादिप्रतिषेधपरताऽपि
सुवचैव । यद्येवं, साधूनामपि दिग्विरतिव्रतप्रसङ्ग इत्याह—तप्ता-
योगोलकल्पस्येति । गृह्यस्थो ह्यारम्भपरिग्रहपरत्वाद्यत्र यत्र याति,
भुङ्क्ते, श्रेते, व्यापारान्तरं वा कुरुते, तत्र तप्तायोगोलक इव
जीवोपमर्दं करोति । गृह्णिषीऽपीत्यपिशब्दस्तप्तायोगोलकल्पस्येत्यत्र
सम्बध्यते ; तप्तायोगोलकल्पस्यापीत्यर्थः ।

यदाह—

‘तप्तायोगोलकप्यो पमत्तजीवोऽग्निवारियप्यसरो ।

सव्यत्य किं न कुक्का पावं तत्कारणाणुगमो ॥ १ ॥

साधूनां तु समितिगुप्तिप्रधानव्रतशालिनां नायं दोष इति न
तेषां दिग्विरतिव्रतम् ॥ २ ॥

लोभलक्षणपापस्थानविरतिपरमपि चैतद् व्रतमित्याह—

जगदाक्रममाणस्य प्रसरल्लोभवारिधेः ।

स्खलनं विदधे तेन येन दिग्विरतिः कृता ॥ ३ ॥

लोभ एव दुर्लक्ष्यत्वाद्दारिद्र्यः समुद्रः प्रसरंश्चासौ नानाविकल्प-
कल्लोलाकुलतया लोभवारिधिश्च ; तस्य विशेषणं जगदाक्रममा-
णस्य । वारिधिपक्षे जगल्लोकः, लोभपक्षे तु निःशेषमेव भुवनत्रयम् ।

(१) तप्तायोगोलकप्योः पमत्तजीवोऽग्निवारितप्रसरः ।

सव्यत्य किं न कुक्का पावं तत्कारणाणुगमः ॥

लोभवशगो हि जर्हलोकगतां सुरसम्पदं मध्यलोकगतां च चक्र-
वर्त्थादिसम्पदमधोलोकगतां च पातानप्रभुत्वादिसम्पदमभिलषं-
स्त्रिभुवनमपि मनोरथैराकामतीति लोभस्य जगदाक्रमणम्, तेन
खलनं प्रसरनिरोधः, तद्विदधे, येन किं, येन पुरुषेण दिग्विरति-
र्विहिता । दिग्विरतो हि प्रतिज्ञातसौमातः परतोऽगच्छंस्तस्य-
सुवर्णरूप्यधनधान्यादिषु प्रायेण लोभं न कुर्वते इतिलोभलक्षण-
पापस्थानविरतिपरता अस्मिन्नव्रतस्य ।

अत्रान्तरङ्गोक्ताः—

तदेतद्यावज्जीवं वा सद्व्रतं गृहमेधिनाम् ।

चतुर्मासादनियमादथवा स्वल्पकालिकम् ॥ १ ॥

सदा सामायिकस्थानां यतीनां तु जितात्मनाम् ।

न दिशि कचन स्यातो विरत्यविरतो दमे ॥ २ ॥

चारणानां हि गमनं यदूर्ध्वं मेरुमूर्धनि ।

तिर्यग्गुरुचक्रशैले च नैषां दिग्विरतिस्ततः ॥ ३ ॥

गन्तुं सर्वासु यो दिक्षु विदध्यादवधिं सुधीः ।

स्वर्गादौ निरवधो जायन्ते तस्य सम्पदः ॥ ४ ॥ ३ ॥

द्वितीयं गुणव्रतमाह—

भोगोपभोगयोः संख्या शक्त्या यत्र विधीयते ।

भोगोपभोगमानं तद् द्वैतीयकं गुणव्रतम् ॥ ४ ॥

भोगोपभोगयोर्वक्ष्यमाणलक्षणयोः, संख्या परिमाणं, यत्र व्रते,
विधीयते, कथा, शक्त्या शरीरमनसोरनावाधया, तद्भोगोप-

भोगमानं नाम गुणव्रतं, द्वितीयमेव द्वैतीयकम् ; स्वाथं
टीकण् ॥ ४ ॥

भोगोपभोगयोर्लक्षणमाह —

सक्तदेव भुज्यते यः स भोगोऽन्नस्रगादिकः ।

पुनःपुनः पुनर्भोग्य उपभोगोऽङ्गनादिकः ॥ ५ ॥

सक्तदेव एकवारमेव, भुज्यते सेव्यते इति भोगः ;
अन्नसोदनादि, स्रग्मास्यं, आदिशब्दात्ताम्बूलविलेपनोदत्तन-
धूपनस्नानपानादिपरिग्रहः । पुनःपुनर्नकवार, भोग्यः सेव्यः,
अङ्गना वनिता, आदिशब्दादस्नानङ्गारगृहशयनासनवाहनादि-
परिग्रहः ॥ ५ ॥

इदं च भोगोपभोगव्रतं भोक्तुं योग्येषु परिमाणकरणेन भवति,
इतरेषु तु वर्जनेनति श्लोकद्वयेन तद्वर्जनीयानाह —

मद्यं मांसं नवनीतं मधूदुग्धरपञ्चकम् ।

अनन्तकायमच्चातफलं गात्रौ च भोजनम् ॥ ६ ॥

आमगोरससंपृक्तं द्विदलं पुष्पितौदनम् ।

दध्यहर्दितयातीतं कुथितान्नं च वर्जयेत् ॥ ७ ॥

तत्र मद्यं द्विधा-काष्ठनिष्यन्नं, पिष्टनिष्यन्नं च, मांसं त्रिधा-
जलस्थलस्थचरमांसभेदेन । मांसग्रहणेन चर्मरुधिरमेदोमज्जाः
परिगृह्यन्ते । नवनीतं गोमहिष्यजाऽविसम्बन्धेन चतुर्धा । मधु

त्रेषा-मात्रिकं, भ्रामरं, पौस्तिकं च । उदुम्बरपञ्चकादयो
यथास्थानं व्याख्यास्यन्ते ॥ ६ ॥ ७ ॥

तत्र मद्यस्य वर्जनीयत्वहेतून् दोषान् श्लोकदशकेनाह—

मदिरापानमात्रेण बुद्धिर्नश्यति दूरतः ।

वैदग्धीबन्धुरस्यापि दौर्भाग्येणैव कामिनी ॥ ८ ॥

वैदग्धीबन्धुरस्यापि छेकस्यापि पुंसो, मदिरापानमात्रेण
बुद्धिर्नश्यति त्रयं याति, दूरतो दूरं यावत् । सर्वथा विनश्यतीत्यर्थः ।
अत्रोपमानं दौर्भाग्येणैव कामिनीति । वैदग्धीबन्धुरस्यापि दूरत
इति चात्रापि सम्बध्यते । तेन यथा विदग्धस्यापि दौर्भाग्यदोषेण
कामिनी नश्यति पलायते, दूरतो दूरादपि ॥ ८ ॥

तथा—

पापाः कादम्बरीपानविवशीकृतचेतसः ।

जननीं हा प्रियीयन्ति जननीयन्ति च प्रियाम् ॥ ९ ॥

'कादम्बरी मदिरा, जननीं मातरं, हा इति खेदे, प्रियीयन्ति
प्रियामिव जायामिवाचरन्ति, प्रियां च जननीयन्ति जननीमिवा-
चरन्ति । मदिरामदविह्वलत्वाज्जननीजाययोराचारव्यत्ययेन व्यव-
हरन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

तथा—

न जानाति परं स्वं वा मद्याच्चलितचेतनः ।

स्वामीयति वराकः स्वं स्वामिनं किङ्करीयति ॥ १० ॥

मद्याहेतोः चलितचेतनो नष्टचेतन्यः सन्, स्वमात्मानं, परं वा आत्मव्यतिरिक्तं, न जानाति । अत्र हेतुमाह—यत आत्मान-
मजानन् स्वं स्वामिनमिवाचरति, वराकश्चेतन्यहीनत्वादनुकम्प-
नीयः । परमजानन् स्वामिनं नाद्यं किङ्करमिवाचरति ॥ १० ॥

तथा—

मद्यपस्य शवस्यैव लुठितस्य चतुष्पथे ।

मूत्रयन्ति मुखे श्वानो व्याप्ते विवरशङ्कया ॥ ११ ॥

स्पष्टः ॥ ११ ॥

तथा—

मद्यपानरसे मग्नो नग्नः स्वपिति चत्वरं ।

गूढं च स्वमभिप्रायं प्रकाशयति लीलया ॥ १२ ॥

मद्यस्य पानं तत्र रस आसक्तिस्तत्र मग्नो निषण्णः ; मद्य-
पानव्यसनीत्यर्थः । अत एव वस्त्रमपि स्वस्तमजानन् नग्नः स्वपिति
चत्वरं, नतु गृह एव । दीपान्तरं च, गूढं केनाप्यविदितं,
स्वमभिप्रायं राजद्राहादिकं, प्रकाशयति प्रकटोक्तरोति, लीलया
बन्धनताडनादिव्यतिरेकेणापि ॥ १२ ॥

तथा—

वारुणीपानतो यान्ति कान्तिकीर्त्तिमतिश्रियः ।

विचित्रास्त्रिचरचना विलुठत्कज्जलादिव ॥ १३ ॥

वारुणीपानतो मद्यपानात्, यावत्पयगच्छन्ति, कान्तिः शरीर-

तेजः, कीर्त्तिर्यशः, मतिस्तात्कालिकी प्रतिभा, श्रीः सम्पत् ।
विचित्रा इत्याद्युपमानं सष्टम् ॥ १३ ॥

तथा—

भूतात्तवन्नरीनर्त्ति रारटीति सशोकवत् ।

दाहज्वरार्त्तवहूमौ मुगपो लोलुठीति च ॥ १४ ॥

भूतात्तो व्यन्तरविशेषपण्डितीतः, त्रीष्वपि क्रियापदानि
भृशाभीष्टयोर्यङ्लुबन्तानि ॥ १४ ॥

तथा—

विदधत्यङ्गशैथिल्यं ग्लपयन्तीन्द्रियाणि च ।

मूर्च्छामतुच्छां यच्छन्ती हाला हालाहलोपमा ॥ १५ ॥

हाला सुरा, हालाहलोपमा हालाहलो विषविशेषस्तत्-
सदृशी । साधारणधर्मानाह—विदधती कुर्वाणा अङ्गशैथिल्यं
शरीरविशंखुलत्वम्, ग्लपयन्ती कार्याक्षमाणि कुर्वती, इन्द्रि-
याणि चक्षुरादीनि ; मूर्च्छा चैतन्याभावस्तामतुच्छां प्रचुरां
यच्छन्ती । अङ्गशैथिल्यादयो हालाहालाहलयोः साधारणा
धर्माः ॥ १५ ॥

तथा—

विवेकः संयमो ज्ञानं सत्यं शौचं दया क्षमा ।

मद्यात्पलीयते सर्वं तृण्य वज्रिकणादिव ॥ १६ ॥

विवेको हेयोपादेयज्ञानं, संयम इन्द्रियवशीकारः, ज्ञानं

शास्त्रावबोधः, सत्यं तथा भाषा, शैवमाचारशुद्धिः, दया करुणा,
क्षमा क्रोधस्यानुत्पाद उत्पन्नस्य वा विफलिकरणम् । मद्यान्मद्य-
पानात्, प्रलीयते नाशमुपयाति, सर्वं विवेकादि । यथा वज्रिकणात्
दृष्ट्या दृणसमूहः । दृणानां समूहस्तृष्ट्या, पाशादित्वाक्षयः ॥१६॥

दोषाणां कारणं मद्यं मद्यं कारणमापदाम् ।

रोगातुर इवापथ्यं तस्मान्मद्यं विवर्जयत् ॥ १७ ॥

दोषाणां चौर्यपारदारिकत्वादीनां, कारणं हेतुः, मद्य-
पानरतां हि किं किमकार्यं न कुरुते; दोषकारणत्वादेव
चापदां वधबन्धादीनां, कारणं तस्मान्मद्यं विवर्जयेदित्युपसंहारः ।
रोगातुर इवापथ्यमित्युपमानम् ।

अत्रान्तरङ्गोकाः -

रमोद्भवाश्च भूयांसो भवन्ति किल जन्तवः ।

तस्मान्मद्यं न पातव्यं हिंसापातकभीरुणा ॥ १ ॥

दत्तं न दत्तमात्तं च नात्तं कृतं च नो कृतम् ।

मृषोद्वाराज्यादिव ह्य स्त्रेणं वदति मद्यपः ॥ २ ॥

गृहे बहिर्वा मार्गं वा परद्रव्याणि मूढधीः ।

वधबन्धादिनिर्भीको गृह्णात्वाच्छिद्य मद्यपः ॥ ३ ॥

बालिकां युवतीं वृद्धां ब्राह्मणीं श्वपचीमपि ।

भुङ्क्ते परस्त्रियं सद्यो मद्योन्मादकदर्शितः ॥ ४ ॥

रटन् गायन् लुठन् धावन् कुप्यंस्तथ्यन् रुदन् हसन् ।

स्तम्भमन् भ्रमंस्तिष्ठन् सुरापः पापराट् नटः ॥ ५ ॥

श्रूयते किल शास्त्रेण मद्यादन्त्यश्वविष्णुना ।
 हतं वृष्णि कुलं सर्वं प्लोषिता च 'पुरी पितुः ॥ ६ ॥
 पिबन्नपि मुहुर्मद्यं मद्यपो नैव हृष्यति ।
 जन्तुजातं कवल्यन् कृतान्त इव सर्वदा ॥ ७ ॥
 लौकिका अपि मद्यस्य बहुदोषत्वमास्थिताः ।
 यत्तस्य परिहार्यत्वमेवं पौराणिका जगुः ॥ ८ ॥
 कश्चिद्विस्तपस्तपे भोत इन्द्रः सुरस्त्रियः ।
 क्षोभाय प्रेषयामास तस्यागत्य च तास्तकम् ॥ ९ ॥
 विनयेन समाराध्य वरदाभिमुख स्थितम् ।
 जगुर्मद्यं तथा मासं सेवस्वान्नञ्च चेच्छया ॥ १० ॥
 स एवं गदितस्ताभिर्हयोर्नरकहेतुताम् ।
 भालोच्य मद्यरूपं च शुद्धकारणपूर्वकम् ॥ ११ ॥
 मद्यं प्रपद्य तद्गीगान् नष्टधर्मस्थितिर्मदात् ।
 विदंशार्थमजं हृत्वा सर्वमेव चकार मः ॥ १२ ॥
 अवद्यमूलं नरकस्य पद्धतिं
 सर्वापदां स्थानमकीर्तिकारणम् ।
 अभव्यसेव्यं गुणिभिर्विगर्हितं
 विवर्जयेन्मद्यमुपासकः सदा ॥ १३ ॥ १७ ॥

(१) अ च पितुः पुरी ।

(२) अ च अ -मास्थिताः ।

अथ मांसदोषानाह—

चिखादिषति यो मांसं प्राणिप्राणापहारतः ।

उन्मूलयत्यसौ मूलं दयाऽऽख्यं धर्मशास्त्रिनः ॥ १८ ॥

चिखादिषति, खादितुमिच्छति, यः कश्चित्, मांसं पिशितं, असौ पुमान्, उन्मूलयति उत्खनति, किं तन्मूलं दयासंज्ञकं, कस्य धर्म-
शास्त्रिनः पुण्यवृत्तस्य, मांसखादने कथं धर्मतरोर्दयाख्यं मूल-
मुन्मूलयते इत्याह—प्राणिप्राणापहारतः, प्राणिप्राणापहाराद्धेतोः,
न हि प्राणिप्राणापहारमन्तरं मांसं मंभवतीति ॥ १८ ॥

अथ मांसं चिखादिपन्नपि प्राणिदयां करिष्यतीत्याह—

अशनीयन् सदा मांसं दयां यो हि चिकीर्षति ।

ज्वलति ज्वलने वल्लीं स रोपयितुमिच्छति ॥ १९ ॥

सदा सर्वदा, मांसमशनीयन् मांसमशनमिवाचरन्, पुत्रीयति
च्छात्रमिति वत् “आधाराच्चोपमानाटाचारि” ॥ २।४।२४ ॥ इति
कानि रूपम्, दयां कृपां, यः कश्चित्, हि स्फुटं, चिकीर्षति
कर्तुमिच्छति । ज्वलतीत्यादिना निदर्शनम्, यथा ज्वलत्यग्नौ
वल्लीरोपणमशक्यम्, तथा मांसमशनीयता दयाऽपि कर्तुमशक्ये-
त्यर्थः ॥ १९ ॥

नन्वन्यः प्राणिनां घातकोऽन्यस्य मांसभक्षक इति कथं मांस-
भक्षकस्य प्राणिप्राणापहरणमिति । उच्यते । भक्षकोऽपि घातक
एवेत्याह—

हन्ता पलस्य विक्रेता संस्कर्त्ता भक्षकस्तथा ।

क्रेताऽनुमन्ता दाता च घातका एव यन्मनुः ॥२०॥

हन्ता शस्त्रादिना प्राणिनां प्राणापहारकः, पलस्य विक्रेता यो मांसं विक्रीणीति । पलस्येत्युत्तरेष्वपि पदेषु मन्वन्वीयम् । संस्कर्त्ता यो मांसं संस्करोति, भक्षकः खादकः, क्रेता यो मांसं क्रीणाति, अनुमन्ता यः प्राणिहंसया मांसमुत्पाद्यमानमनुमोदते, दाता यो मांसमतिथ्यादिभ्यां ददाति ; एतं साक्षात्पारम्पर्येण वा घातका एव प्राणिप्राणापहारका एव, यन्मनुरिति संवादार्थम् ॥ २० ॥

मानवमेवोक्तं दर्शयति -

अनुमन्ता विशमिता निहन्ता क्रयविक्रयी ।

संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥ २१ ॥

अनुमन्ता अनुमोदकः, विशमिता हतस्याङ्गविभागकरः, निहन्ता व्यापादकः, क्रयविक्रयी क्रयविक्रयी विद्येत यस्य स तथा, क्रेता विक्रेता चेत्यर्थः ; संस्कर्त्ता मांसपाचकः, उपहर्त्ता परिवेष्टा, खादको भक्षकः ; एते सर्वे घातकाः ॥ २१ ॥

हितीयमपि मानवं श्लोकमाह--

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।

न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥ २२ ॥

यावत्प्राणिनो न हतास्तावन्मांसं नोत्पद्यते, हिंसा चातिशयेन दुःखावहा, तस्मान्मांसं विवर्जयेत्, उत्पद्यत इति मांसस्य हिंसा-

निमित्तत्वात् कर्तृव्यपदेश इति समानकर्तृकत्वमविरुद्धम् । न च स्वर्ग्य इति न स्वर्गानुत्पत्तिमात्रमभिप्रेतमपि तु नरकादिदुःख-हेतुता ॥ २२ ॥

इदानीमन्यपरिहारेण भक्षकस्यैव वधकत्वमाह—

यं भक्षयन्त्यन्यपलं स्वकीयपलपुष्टये ।

त एव घातका यन्न वधको भक्षकं विना ॥ २३ ॥

अन्यपलमन्यमांसं स्वमांसपुष्टये ये भक्षयन्ति त एव परमार्थतो घातका न तु हन्तृविक्रीटप्रभृतयः । अत्र युक्तिमाह—यद्यस्मान्न भक्षकं विना वधको भवति ; ततो हन्तृप्रभृतिभ्यो भक्षकः पापीयान्, स्वकीयपलपुष्टय इति हिंसाभिप्रायं स्वपलपोषण-मात्रप्रयोजनः कतिपयदिनजीवितः परजीवितप्रज्ञाणं कुर्यात् ।

यदाह—

‘हंतूणं परप्राणि अप्पाणं जे कुणंति सप्पाणं ।

अप्पाणं दिवमाणं कएण नासंति अप्पाणं ॥ १ ॥

तथा—

‘एकस्म कए निजजीवियस्स बहुआउ जीवकोडीओ ।

दुक्खे ठवंति जे केवि ताण किं *मामयं जीयं १ ॥ १ ॥ २३ ॥

(१) कृत्वा परप्राणान् आत्मानं ये कुर्वन्ति सप्पाणसु ।

अत्यानां दिवसानां कृतेन नाशयन्ति आत्मानम् ॥

(२) एकस्य कृते निजजीवितस्य बहुधा जीवकोटीः ।

दुःखे स्थापयन्ति ये कोऽपि तेषां किं शान्त्वतो जीवः ? ॥

* द मासओ अप्पा ।

एतदेव सञ्जुगुप्तमाह—

मिष्टान्नान्यपि विष्टासादमृतान्यपि मूत्रसात् ।

स्युर्यस्मिन्नङ्गकस्यास्य कृते कः पापमाचरेत् ? ॥२४॥

मिष्टान्नानि शान्तिमुद्गमाषगोधूमादीनि तान्यपि विष्टासादिष्टा-
त्वेन स्युः संपद्येरन् । अमृतानि पयःप्रभृतीनि तान्यपि मूत्र-
सामूत्रत्वेन स्युः संपद्येरन् । यस्मिन् अस्य प्रत्यक्षस्य, अङ्गकस्य
कुक्षितस्य गर्भारस्य, कृते निमित्तं, कः सचेतनः पापं प्राणि-
घातलक्षणमाचरेत् विदधीत ॥ २४ ॥

इदानीं मांसभक्षणं न दोषायेति वदतो निन्दति—

मांसाशने न दोषोऽस्तीत्युच्यते यैर्दुर्गात्मभिः ।

व्याधगृध्रवृकव्याघ्रशृगालास्तेर्गुरुकृताः ॥ २५ ॥

मांसभक्षणे न दोषोऽस्तीति यैरुच्यते दुरात्मभिर्दुःस्वभावैः,

यथा --

“न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने ।

प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिसु महाफला” ॥ १ ॥ इति ।

तैर्व्याधा लुब्धकाः, शृग्रा हिंसाः पक्षिविशेषाः, वृका भक्षयज्ञानः,
व्याघ्राः शार्दूलाः, शृगाला जम्बुकाः, गुरुकृताः उपदेशकाः
कृताः । न हि व्याधादीन् गुरुन् विना कश्चिदेवंविधं शिष्ययति,
न चाशिक्षितं महाजनपूज्या एवमुपदिशन्ति । अपि च । निवृत्तिसु
महाफलेति वदद्भिर्वेषां निवृत्तिर्महाफला तेषां प्रवृत्तिर्न दोषवतीति
स्वयमेव स्ववचनविरोध आविष्कृत इति किमन्यद् ब्रूमहे ॥ २५ ॥

निरुक्तबलेनापि मांसस्य परिहार्यत्वमाह—

मां स भक्षयिताऽमुत्र यस्य मांसमिहाग्राहम् ।

एतन्मांसस्य मांसत्वे निरुक्तं मनुरब्रवीत् ॥ २६ ॥

मां स भक्षयितेति अत्र स इति सर्वनामसामान्यापेक्षं योग्येनार्थेन निराकाङ्क्षीकरोति । यस्य मांसमहमग्नि, इहेति इहलोके, असृजति परलोके, एतन्मांसस्य मांसत्वे मांसरूपतायां, निरुक्तं नामधेयनिर्वचनं मनुरब्रवीत् ॥ २६ ॥

मांसभक्षणे महादोषमाह—

मांसास्त्रादनलुब्धस्य देहिनं देहिनं प्रति ।

हन्तुं प्रवर्त्तते बुद्धिः शाकिन्या इव दुर्धियः ॥ २७ ॥

मांसभक्षणलम्पटस्य देहिनं देहिनं प्रति यं यं पश्यति जलचरं मत्स्यादिकं, स्थलचरं मृगवराहादि अजाऽविकादि च, खेचरं तित्तिरिलावकादि, अन्ततो मूषिकाद्यपि तं तं प्रति हन्तुं हननाय बुद्धिः प्रवर्त्तते ; दुर्धियो दुर्बुधेः, शाकिन्या इव—यथा हि शाकिनी यं यं पुरुषं स्त्रियमन्यं वा प्राणिनं पश्यति, तं तं हन्तुं तस्या बुद्धिः प्रवर्त्तते, तथा मांसास्त्रादनलुब्धस्यापीति ॥ २७ ॥

अपि च मांसभक्षिणामुत्तमपदार्थपरिहारेण नीचपदार्थोपादानं महद्बुद्धिवैगुण्यं दर्शयतीति दर्शयन्माह—

ये भक्षयन्ति पिशितं दिव्यभोज्येषु सत्स्वपि ।

सुधारसं परित्यज्य भुञ्जते ते हलाहलम् ॥ २८ ॥

दिव्यभोग्येषु सकलधातुवृक्षेषु सर्वेन्द्रियप्रीतिप्रदेषु क्षीरक्षैरेयी-
किलाटीकूर्चिकारसालादध्यादिषु मोदकमण्डकमण्डिकाखाद्यक-
पर्पटिकाष्टतपूरादिषु इण्डेरिकापूरणवटकवटिकापर्पटादिषु इक्षु
गुडखण्डशर्करादिषु द्राक्षासहकारकदलदाडिमनालिकेरनारङ्ग-
खर्जूराक्षोटराजादनपनमादिषु च सत्स्वपि तान्यनादृत्य ये मूढा
विस्त्रगन्धिजुगुप्साकरं शूकाप्रधानानां वान्तिकरं मांसं भक्षयन्ति
ते जीवितवृद्धिहेत्वमृतरसपरिहारेण जीवितान्तकरं जालाहलं
विषभेदं भुञ्जते । बालोऽपि हि दृष्यपरिहारेण सुवर्णमेवादत्त
इति बालादपि मांसभक्षिणो बालाः ॥ २८ ॥

भक्ष्यन्तरेण मांसभक्षणदोषमाह —

न धर्मो निर्दयस्यास्ति पलादस्य कुतो दया ।

पललुब्धो न तद्वेत्ति विद्याद्वोपदिशेन्नहि ॥ २९ ॥

निर्दयस्य कृपारहितस्य, धर्मो नास्ति ; धर्मस्य दया मूलमिति
ज्ञामनन्ति । ततः प्रसूते किमायातमत आह—पलादस्य कुतो
दया । पलादस्य मांसोपजीविनः, कुतो दया नैव दयेत्यर्थः ;
भक्षकस्य वधकत्वेनोक्तत्वात् । वधकश्च कथं सदयो नाम इति
पलादस्य निर्धर्मतालक्षणो दोषः । ननु सचेतनः कथमात्मनि
धर्माभावं सहेत । उच्यते । पललुब्धो न तद्वेत्ति मांसलोभेन न
तत्पूर्वार्थोक्तं जानाति । अथ कथञ्चिद्विद्याज्ज्ञानीयात्तर्हि स्वयं मांस-
लुब्धो मांसनिवृत्तिं कर्तुमशक्नुवन् सर्वेऽपि मम सदृशा भवन्त्विति
परेभ्यो मांसनिषेधं नोपदिशेदाजिणकवत् । श्रूयते हि कश्चिदा-

जिणको मार्गे गच्छन्नेकया सर्पिण्या भक्षितस्तत्सर्वेऽपि भक्ष-
न्तामनयेति बुद्ध्या परेभ्यो नाख्यातवानिति द्वितीयोऽपि तथैव
दष्टो नान्येषां कथितवान् ; एवं यावत्सप्त दष्टाः । मांसभक्षकोऽपि
मांसभक्षणात्स्वयं नरके पतन् “स्वयं नष्टा दुरात्मानो नाशयन्ति
परानपि” इति न परेभ्य उपदिशति ॥ २८ ॥

इदानीं मांसभक्षकाणां मूढतामुपदर्शयति

केचिन्मांसं महामोहादग्नन्ति न, परं स्वयम् ।

देवपित्रतिथिभ्योऽपि कल्पयन्ति यदूचिरे ॥ ३० ॥

केचित् कुशास्त्रविप्रलब्धा महतो मोहान्न केवलं स्वयं मांसमग्नन्ति
किन्तु देवेभ्यः पितृभ्याऽतिथिभ्यश्च कल्पयन्ति, यद्यस्मादूचिरे
तद्वर्मशास्त्रकाराः ॥ ३० ॥

उक्तमेवाह --

क्रीत्वा स्वयं वाऽप्युत्पाद्य परेणोपहृतमेव वा ।

देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दुष्यति ॥ ३१ ॥

सृगपक्षिमांसविषयमेतच्छास्त्रं, तेन सूनापणमांसं विना व्याध-
शाकुनिकादिभ्यः क्रीत्वा मूखेन । सूनापणमांसे तु देवपूजा-
दावनधिकृतेः । तथा स्वयमुत्पाद्य—ब्राह्मणो याज्याया, क्षत्रियो
सृगयाकर्मणा, अथवा परेणोपहृतं दौकितं तेन मांसेन देवानां,
पितॄणां चार्चनं कृत्वा मांसं खादन्न दुष्यति ; एतच्च महामोहा-
दिति वदद्भिरस्माभिर्दूषितमेष । स्वयमपि हि प्राणिघातहेतुकं

मांसं भक्षयितुमयुक्तं किं पुनर्देवादिभ्यः कल्पयितुम् । देवा हि सुकृतसम्भारलब्धात्मानोऽधातुकशरीरा अकावलिकाहाराः कथं मांसं भक्षयेयुः, अभक्षयङ्गास्तत्कल्पनं मोह एव । पितरश्च स्वसुकृत-दुष्कृतवशेन प्राप्तगतिविशेषाः स्वकर्मफलमनुभवन्तो न पुत्रादिकृते-नापि सुकृतेन तार्थन्ते किं पुनर्मांसदौकनदुष्कृतेन । न च पुत्रादिकृतं सुकृतं तेषामुपतिष्ठते । न ह्यात्मेषु सेकाः कोविदारेषु फलं दत्ते । अतिथिभ्यश्च सत्कारार्हेभ्यो नरकपातहर्तोर्मांसस्य दौकनं महते अधर्माय । एवं परेषां महामोहवेष्टितम् । श्रुति-स्मृतिविहितत्वादनोद्यमेतदिति चेन्न । श्रुतिभाषितेष्वप्रामाणिकेषु प्रत्ययस्य कर्तुमशक्यत्वात् । श्रूयन्ते हि श्रुतिवर्चांसि—यथा पापघ्नो गोस्पर्शः, दुर्माणां च पूजा ; कागादीनां वधः स्वर्ग्यः । ब्राह्मणभोजनं पिष्टप्रीणनं, मायार्वीन्यधिदैवतानि ; वज्री हुतं देवप्रीतिप्रदम् । तदेवंविधेषु श्रुतिभाषितेषु युक्तिकुशलाः कथं अहधीरन् ? ।

यदाह—

अर्घ्योऽभिध्यभुजां गवामघहरो वन्द्या विमंज्ञा दुमाः

स्वर्गंश्चागवधाद्धिनोति च पितृन् विप्रोपभुक्ताशनम् ।

आप्ताञ्छुपराः सुराः शिखिहुतं प्रीणाति देवान् हविः

स्मीतं फल्गु च वल्गु च श्रुतिगिरां को वेत्ति लीलायितम् ? ॥१॥

तस्मान्महामोह एवायं मांसेन देवपूजाऽऽदिकमित्यलं विस्तरेण ॥ ननु मन्त्रसंस्कृतो वज्रिर्न दहति पचति वा, तस्मान्म-संस्कृतं मांसं न दोषाय स्यात् ।

यद् मनुः—

असंस्कृतान् पशून्मन्त्रैर्नाद्याहिप्रः कथञ्चन ।

मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाज्वतं विधिमास्थितः ॥ १ ॥

शाश्वतो नित्यो वैदिक इत्यर्थः ॥ ३१ ॥

अत्राह—

मन्त्रसंस्कृतमप्यद्याद्यवाल्पमपि नो पलम् ।

भवेज्जीवितनाशाय हालाहललवोऽपि हि ॥ ३२ ॥

मन्त्रसंस्कृतमपि मन्त्रपूतमपि, पलं नाद्यात्, न हि मन्त्रा अग्ने-
र्दहनशक्तिवन्तरकादिप्रापणशक्तिं मांसस्य प्रतिबध्नन्ति । तथा सति
सर्वपापानि कृत्वा पापघ्नमन्वानुस्मरणमात्रात् कृतार्थोभवेयुः ।
एवं च सर्वपापप्रतिषेधोऽपि निरर्थकः स्यात्, सर्वपापानां मन्त्रादेव
नाशप्रसक्तेः । अथ यथा स्तोकं मद्यं न मदयति तथा स्वल्पं
मांसं न पापाय स्यात् । उच्यते—यवाल्पमपि यवतुल्यप्रमाणमपि
नाद्यात् पलमिति संबध्यते, तदपि दोषाय, अत्रोत्तरार्द्धेन
निदर्शनम् ॥ ३२ ॥

इदानीमतुत्तरं मांसस्य दोषमुपदर्शयन्मुपसंहरति—

सद्यः संमूर्च्छितानन्तजन्तुसन्तानदूषितम् ।

नरकाध्वनि पाथेयं कोऽश्लीयात्पिशितं सुधीः ? ॥ ३३ ॥

सद्यो जन्तुविशसनकाल एव संमूर्च्छिता उत्पन्ना अनन्ता निगोद-
रूपा ये जन्तवस्तेषां सन्तानः पुनः पुनर्भवन् तेन दूषितम् ।

यदाहुः—

'आमासु च पक्कासु च विपक्षमाणासु मंसपेसीसु ।

सययं चिय उववाप्नो भणिशो उ निगोअजीवाणं ॥ १ ॥

तत एव नरकाध्वनि पाथेयम्, पिशितभक्षणस्य पाथेयत्वे
पिशितमपि पाथेयमुक्तं, कोऽग्नौयात्पिशितं सुधीरित्युपसंहारः ।

अत्रान्तरांशकाः—

मांसलुब्धैरमर्यादैर्नास्तिकैः स्तोकदर्शिभिः ।

कुशास्तकारैर्वैयात्याद्भितं मांसभक्षणम् ॥ १ ॥

नान्यस्ततो गतघृणो नरकार्चिषादिन्धनम् ।

स्वमांसं परमासेन यैः पोषयितुमिच्छति ॥ २ ॥

स्नाहं पुण्यमृगूयं वरं हि गृह्यशूकरः ।

प्राणिघातोद्भवमांसैर्न पुनर्निघृणो नरः ॥ ३ ॥

निःशेषजन्तुमांसानि भक्ष्याणीति य ऊचिरे ।

नृमांसं वर्जितं शङ्के स्ववधाशङ्कयैव तैः ॥ ४ ॥

विशेषं यो न मन्येत नृमांसपशुमांसयोः ।

धार्मिकस्तु ततो नान्यः पापीयानपि नापरः ॥ ५ ॥

शुक्रगोणितसम्भूतं विष्टारसविर्वर्धितम् ।

सांहितं स्थानतामांसं कोऽग्नौयादकमिः पलम् ? ॥ ६ ॥

(१) आमासु च पक्कासु च विपक्षमाणासु मांसपेसीसु ।

सततमेव उपघातो भक्षितस्तु निगोदजीवानां ॥ १ ॥

(२) अ च अ च को वर्धयितुः ।

अहो द्विजातयो धर्मं शौचमूलं वदन्ति च ।
 मसधातुकदेहांत्यं मांसमश्नन्ति चाधमाः ॥ ७ ॥
 येषां तु तुल्ये मांसाच्चे सृष्ट्याभ्यवहारिणाम् ।
 विषासृते समे तेषां मृत्युजीवितदायिनी ॥ ८ ॥
 भक्षण्यं सतां मांसं प्राण्यङ्गत्वेन हेतुना ।
 श्रोदनादिवदित्येवं ये चानुमिमत जडाः ॥ ९ ॥
 गोसम्भवत्वात्ते मूत्रं पयोवन्न पिबन्ति किम् ? ।
 प्राण्यङ्गतानिमित्ता च श्रोदनादिषु भक्ष्यता ॥ १० ॥
 शङ्खादि शुचि नाख्यादि प्राण्यङ्गत्वे समे यथा ।
 श्रोदनादि तथा भक्ष्यमभक्ष्यं पिशितादिकम् ॥ ११ ॥
 यस्तु प्राण्यङ्गमावत्वात् प्राञ्च मांसोदने समे ।
 स्त्रीत्वमात्रात्पन्नोः स किं साम्यं न कल्पयेत् ? ॥ १२ ॥
 पक्षेन्द्रियस्यैकस्यापि वधे तस्यांसभक्षणात् ।
 यथा हि नरकप्राप्तिर्न तथा धान्यभोजनात् ॥ १३ ॥
 न हि धान्यं भवेत्मांसं रसरक्तविकारजम् ।
 अमांसभोजनस्तस्मान्न पापा धान्यभोजिनः ॥ १४ ॥
 धान्यपाके प्राणिवधः परमेकोऽवशिष्यते ।
 गृहिणां देशयमिनां स तु नात्यन्तबाधकः ॥ १५ ॥
 मांसखादकगतिं विमृशन्तः
 मस्यभोजनरता इह सन्तः ।
 प्राप्नुवन्ति सुरसम्पदमुच्चै-
 र्जनशासनशुषो गृहिणोऽपि ॥ १६ ॥ ३३ ॥

क्रमप्राप्तं नवनीतभक्षणदोषमाह—

अन्तर्मुहूर्त्तात्परतः सुसूक्ष्मा जन्तुराशयः ।

यत्र मूर्च्छन्ति तन्नाद्यं नवनीतं विवेकिभिः ॥ ३४ ॥

अन्तर्मध्यं मुहूर्त्तस्य अन्तर्मुहूर्त्तं, तस्मात् परत ऊर्द्धं, अतिशयेन सूक्ष्माः सुसूक्ष्माः, जन्तुराशयो जन्तुसमूहाः यस्मिन्नवनीते, मूर्च्छन्ति उत्पद्यन्ते, तन्नवनीतं, नाद्यं न भक्षणীয়ं, विवेकिभिः ॥ ३४ ॥

एनमेवार्थं भावयति—

एकस्यापि हि जीवस्य हिंसने किमघं भवेत् ? ।

जन्तुजातमयं तत् को नवनीतं निषेवते ? ॥ ३५ ॥

एकस्यापि हि जन्तोर्वधे किं निर्देष्टुमशक्यमघं पापं भवेत् तत्तस्माज्जन्तुजातं प्रकृतमस्मिंस्तज्जन्तुजातमयं नवनीतं को निषेवते कः सविवेकोऽत्राति ? ॥ ३५ ॥

क्रमप्राप्तास्त्रयोदोषानाह—

अनेकजन्तुसङ्घातनिघातनसमुद्भवम् ।

जुगुप्सनीयं लालावत् कः स्वादयति माक्षिकम् ? ॥ ३६ ॥

अनेकस्य जन्तुसङ्घातस्य यन्निघातनं विनाशस्तस्मात् समुद्भवो यस्य तत्तथा । निघातनमिति हन्त्यर्थाच्चेति हन्तेष्वुरादिपाठात् पिजन्तस्य रूपम् । अयं परलोकविरोधो दोषः, जुगुप्सनीयं कुत्सनीयं, लालावत्तलामिव, अयमिहलोकविरोधो दोषः, कः

सचेतनः, स्वादयति भक्षयति, मक्षिकाभिः कृतं माक्षिकं मधु ।
एतच्च भ्रामरादीनामुपलक्षणम् ॥ ३६ ॥

इदानीं मधुभक्षकाणां पापीयस्तां दर्शयति —

भक्षयन्माक्षिकं क्षुद्रजन्तुलक्षयोज्ज्वलम् ।

स्तोकजन्तुनिहतृभ्यः शौनिकेभ्योऽतिरिच्यते ॥३७॥

क्षुद्रजन्तुरनस्थिः स्वादयवा क्षुद्र एव यः ।

शतं वा प्रसृतिर्येषां केचिदा नकुलादपि ॥ १ ॥

तेषां क्षुद्रजन्तूनां लक्षणाणि, लक्षयहणं बहुत्वोपलक्षणम् ।
तेषां क्षयो विनाशस्तस्मादुद्भवो यस्य तत्तथा, तद्वक्ष्यन् स्तोक-
पञ्चादजन्तुनिहतृभ्यः शौनिकेभ्यः खट्विकेभ्योऽतिरिच्यते अधिकी-
भवति ; भक्षकोऽपि घातक इत्युक्तप्रायम् ॥ ३७ ॥

लौकिकानामप्युच्छिष्टभोजनत्याजिनामुच्छिष्टत्वान्मधु

परिहर्तव्यमेवेत्याह—

एकैककुसुमक्रोडाद्रसमापीय मक्षिकाः ।

यद्वमन्ति मधूच्छिष्टं तदग्नन्ति न धार्मिकाः ॥३८॥

एकैकस्य कुसुमस्य यः क्रोड उल्लङ्घस्तस्माद्रसं मकरन्दमापीय
पीत्वा, मक्षिकाः यद्वमन्ति उद्गिरन्ति, तदुच्छिष्टं मधु ; धर्मं
चरन्ति धार्मिकास्ते नाग्नन्ति । अनुच्छिष्टभोजनं हि धर्मो
लौकिकानाम् ॥ ३८ ॥

ननु 'त्रिदोषशमनं मधु' नातःपरमौषधमस्तीति रोगोप-
शान्तये मधुभक्षणे को दोष इत्याह—

अप्यौषधकृते जग्धं मधु श्वभ्रनिबन्धनम् ।

भक्षितः प्राणनाशाय कालकूटकणोऽपि हि ॥ ३९ ॥

आस्तां रसास्वादलाम्प्येन यावदौषधकृतेऽपि औषधनिमित्तमपि मधु जग्धं यद्यपि रोगापहारकं, तथापि श्वभ्रस्य नरकस्य निबन्धनम् ; हि यस्मात् प्रमादाज्जीवितार्थितया वा कालकूटकस्य विषस्य कणोऽपि लवोऽपि भक्षितः सन् प्राणनाशाय भवति ॥ ३९ ॥

ननु खर्जूरद्राक्षादिरसवन्मधु मधुरमिति सर्वेन्द्रियाप्यायकत्वात् कथं परिहार्यं स्यादित्याह—

मधुनोऽपि हि माधुर्यमबोधैरहोच्यते ।

आसाद्यन्ते यदास्वादाच्चिरं नरकवेदनाः ॥ ४० ॥

सत्यमस्ति मधुनो माधुर्यं व्यवहारतः, परमार्थतस्तु नरकवेदना-हेतुत्वादत्यन्तकटुकत्वमेव । अबोधैरिति परमार्थपरिशीलना-विकलैः, नरकवेदनाहेतोरपि मधुनो माधुर्यवर्णनमबोधाना-मित्यहहेत्यनेन विषादो द्योत्यते । यस्य मधुन आस्वादात्नरक-वेदनाच्चिरमासाद्यन्ते प्राप्यन्ते ॥ ४० ॥

पवित्रत्वात् मधु देवस्नानोपयोगीति ये मन्यन्ते तानुपहसति—

मक्षिकामुखनिष्ठूतं जन्तुघातोद्भवं मधु ।

अहो पवित्रं मन्वाना देवस्नाने प्रयुञ्जते ॥ ४१ ॥

मक्षिकाणां मुखानि तैर्निष्ठूतं वान्तं जन्तुघाताग्राणिघातादुद्भवो यस्य तत्तादृशमपवित्रं मधु, पवित्रं शुचि, मन्वाना अभि-

मन्यमानाः, देवानां शङ्करादीनां, ज्ञाने ज्ञाननिमित्तं, प्रयुञ्जते
व्यापारयन्ति, अहो इत्यपहासे ।

यथा—

करभाणां विवाहे तु रासभास्तत्र गायनाः ।

परस्परं प्रशंसन्ति अहो रूपमहो ध्वनिः ॥ १ ॥ ४१ ॥

क्रमप्राप्तान् पञ्चोदुम्बरदोषानाह—

उदुम्बरवटप्लक्षकाकोदुम्बरशाखिनाम् ।

पिप्पलस्य च नाश्रीयत्फलं कृमिकुलाकुलम् ॥ ४२ ॥

उदुम्बरवटप्लक्षकाकोदुम्बरिकापिप्पलानां पञ्चोदुम्बरसंज्ञितानां फलं
नाश्रीयत् । अनशनं कारणमाह—कृमिकुलाकुलं, एकस्मिन्नपि
फले तावन्तः कृमयः सम्भवन्ति ये परिसंख्यातुमपि न शक्यन्ते ।

यज्ञौकिका अपि पेटुः—

कोऽपि जापि कुतोऽपि कस्यचिदहो चेतस्यकस्माज्जनः

केनापि प्रविशत्युदुम्बरफलप्राणिक्रमेण क्षणात् ।

येनास्मिन्नपि पाटिते विघटिते विव्रासिते स्फोटिते

निष्पिष्टे परिगालिते विदलिते निर्घात्यसौ वानवा ॥१॥ इति ॥४२॥

पञ्चोदुम्बरफलविरतानां स्तुतिमाह—

अप्राप्नुवन्नन्यभक्ष्यमपि क्षामो बुभुक्षया ।

न भक्षयति पुण्यात्मा पञ्चोदुम्बरजं फलम् ॥४३॥

यः पुण्यात्मा पवित्रात्मा पुरुषः, स पञ्चोदुम्बरजं फलं न भक्षयति,

आस्तां सुलभधान्यफलममृते देशे काले वा, यावद्देशदोषात् काल-
दोषाद्वा अप्राप्नुवन्नयन्यभक्ष्यं धान्यफलनादिभक्ष्यं ; अपि शब्द उत्तर-
त्रापि सम्बध्यते ; बुभुक्षया चामोऽपि कशोऽपि ; अबुभुक्षितस्य
स्वस्थस्य व्रतपालनं नातिदुष्करम् ; यम् अप्राप्तभोज्यः क्षुत्क्षामश्च
व्रत पालयति स पुण्यात्मेति प्रशस्यते ॥ ४३ ॥

कमप्राप्तमनन्तकायनियमं श्लोकत्रयेण दर्शयति—

आर्द्रः कन्दः समग्रोऽपि सर्वः किशलयोऽपि च ।
सुही लवणवृक्षत्वक् कुमारी गिरिकर्णिका ॥ ४४ ॥
शतावरी विरूढानि गुडूची कोमलाम्बिका ।
पल्लाङ्गोऽमृतवल्ली च वल्लः शूकरसंज्ञितः ॥ ४५ ॥
अनन्तकायाः सूचीक्ता अपरेऽपि कृपापरैः ।

मिथ्यादृशमविज्ञाता वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ४६ ॥

आर्द्रोऽशष्कः, शष्कस्य तु निर्जीवित्वादनन्तकायत्वं न भवति । कन्दो
भूमिमध्यगो हस्तावयवः समग्रोऽपि, सर्वे कन्दा इत्यर्थः । ते च
सूरण्यार्द्रकलशुनवज्जकन्दहरिद्राकशूरपलाशकन्दशृङ्गनलोढकक-
शेरुकमुहुरमुस्तामूलकपालुकपिण्डालुकहस्तिकन्दमनुष्यकन्दप्रभृ-
तयः ; किशलयः पचादर्वाग् बीजस्योच्छ्रूनावस्था सर्वा न तु
काचिदेव, सुही वक्षतरुः ; लवणनाम्नो वृक्षस्य त्वक्, त्वगेव
नत्वन्वे अवयवाः ; कुमारी मांसलप्रणालाकारपत्रा, गिरिकर्णिका

वल्लीविशेषः, शतावरी वल्लीविशेष एव, विरूढानि अङ्गुरितानि
 द्विदलधान्यानि, गुडूची वल्लीविशेषः, कोमलाऽम्बिका कोमला
 अवहास्थिका अम्बिका चिच्छिणिका ; पल्लवः शाकमेदः,
 अमृतवल्ली वल्लीविशेषः, वल्लः शूकरसंज्ञितः शूकरवल्ल इत्यर्थः ;
 शूकरसंज्ञितग्रहणं धान्यवल्लनिषेधार्थम् । एते आर्यप्रसिद्धाः ।
 ज्ञेच्छप्रसिद्धास्तु अन्येऽपि सूत्रोक्ताः ; सूत्रं जीवाभिगमः । अपरेऽपि
 कृपापरैः सुश्रावकैर्वर्जनीयाः । ते च मिथ्यादृष्टीनामविज्ञाताः ;
 मिथ्यादृष्टो हि वनस्पतीनपि जीवत्वेन न मन्यन्ते कुतः पुनरनन्त-
 कायान् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

अथ क्रमप्राप्तमज्ञातफलं वर्जयितुमाह—

स्वयं परेण वा ज्ञातं फलमद्याद्विशारदः ।

निषिद्धे विषफले वा मा भूदस्य प्रवर्त्तनम् ॥४७॥

अज्ञातमिति संबन्धिविशेषानिर्देशात् स्वयमात्मना, परेण वा
 अन्येन, ज्ञातं फलमद्याद्विशारदो धीमान् ; यत्तु स्वयं परेण
 वा न ज्ञातं तदज्ञातफलं वर्जयेत् ; अज्ञातफलमन्वेषे दोषोऽयम्,
 निषिद्धे फले विषफले वा अज्ञानादस्य विशारदस्य मा
 भूत्प्रवृत्तिः । 'अज्ञानतो हि प्रतिषिद्धे फले प्रवर्त्तमानस्य
 व्रतभङ्गः, विषफले तु जीवितनाशः ॥ ४७ ॥

अथ क्रमप्राप्तं रात्रिभोजनं निवेदुमाह—

अन्नं प्रेतपिशाचाद्यैः सञ्चरद्भिर्निर्गङ्गुशैः ।

उच्छिष्टं क्रियते यत्र तत्र नाद्यादिनात्यये ॥ ४८ ॥

प्रेता अधमा व्यन्तराः, पिशाचा व्यन्तरा एव ; आद्यग्रहणाद्राक्ष-
सादिपरिग्रहः, निशाचरत्वान्निर्गङ्गुशैः सर्वत्र सञ्चरद्भिः स्पर्शादि-
नोच्छिष्टमभोज्यं क्रियते यत्र दिनात्यये रात्रौ, तत्र नाद्यान्
भुञ्जीत ।

यदाहुः—

'मालिन्ति महिभ्रनं जामिणीसु रयणीभरा समर्तण ।

ते विटालन्ति *फुडं रयणीए भुंजमाणं तु ॥ ४८ ॥

तथा—

घोराभ्यकाररुद्धाक्षैः पतन्तो यत्र जन्तवः ।

नैव भोज्ये निरीक्ष्यन्ते तत्र भुञ्जीत को निशि ? ॥ ४९ ॥

प्रबलान्धकारनिरुद्धलोचनैः कृमिपिपीलिकामक्षिकादयः पतन्तो
घृततैलतक्रादौ भोज्ये न दृश्यन्ते यत्र, तत्र तस्यां निशि सचेतनः
को भुञ्जीत ? ॥ ४९ ॥

(१) मालयन्ति महीतलं जामिनीसु रजनीभराः समन्तात् ।

तेऽपि अक्षन्ति फुडं रजनीं भुञ्जन्तु ॥ १ ॥

* ते विटालन्ति इति रजनीं रक्षरैरुक्ततन्त्रावकप्रतिक्रमणमटीकायां ।

रात्रिभोजने दृष्टान् दोषान् श्लोकद्वयेणाह—

मेधां पिपीलिका हन्ति यूका कुर्याज्जलोदरम् ।
 कुरुते मल्लिका वान्तिं कुष्ठरोगं च कोलिकः ॥ ५० ॥
 कण्टको दारुखण्डं च वितनोति गलव्यथाम् ।
 व्यञ्जनान्तर्निपतितस्तालु विध्यति वृश्चिकः ॥ ५१ ॥
 विलम्बश्च गले वालः स्वरभङ्गाय जायते ।
 इत्यादयो दृष्टदोषाः सर्वेषां निशि भोजने ॥ ५२ ॥

पिपीलिका कीटिका, अन्नादिमध्ये भुक्ता सती, मेधां वृद्धिविशेषं, हन्ति ; पिपीलिकेति जातावेकवचनम् । तथा यूका जलोदर-मुदररोगविशेषं कुर्यात्, तथैव मल्लिका वान्तिं वमनं करोति, तथैव कोलिको मर्कटकः, कुष्ठरोगं करोति, कण्टका बदर्यादि-संबन्धी, दारुखण्डं च काष्ठशकलं, तथैव गलव्यथां वितनोति, व्यञ्जनानि शाकादीनि तेषां मध्ये निपतितो वृश्चिकस्तालु विध्यति । ननु पिपीलिकादयः सूक्ष्मत्वात् दृश्यन्ते, वृश्चिकस्तु स्थूलत्वाद् दृश्यत एव तत्कथमयं भोज्ये निविशत । उच्यते । व्यञ्जनमिह वार्त्ता-कुशाकरूपमभिप्रेतं तद्वन्तं च वृश्चिकाकारमेव भवतीति वृश्चिकस्य तन्मध्यपतितस्यालक्ष्यत्वाद्भोज्यता सम्भवतीति । विलम्बश्च गले वाल इत्यादि स्पष्टम् ; एवमादयो रात्रिभोजने दृष्टा दोषाः सर्वेषां मिथ्यादृशमपि ।

यदाहुः—

'मेहं पिपौलियाभो* हर्षंति वमणं च मच्छ्रिया कुण्ड ।

जूया जलोदरत्वं कोलियभो कोटरोगं च ॥ १ ॥

बालो सरस्य भङ्गं कण्ठो लग्नाद् गलान्धि दारुं च ।

तालुनि विंध्यद् अली वंजणमग्नान्धि भुञ्जन्ते ॥ २ ॥

अपि च । निशाभोजने क्रियमाणे अवश्यं पाकः संभवी तच्च च षड्जीवनिकायवधोऽवश्यंभावी, भाजनधावनादौ च जलगतजन्तु-
विनाशः, जलोष्मनेन भूमिगतकुन्युपिपौलिकादिजन्तुघातश्च
भवति, तन्नाणिरक्षणकाङ्क्षया अपि निशाभोजनं न कर्त्तव्यम् ।

यदाहुः—

'जीवाण कुण्डादौ घायणं भायणधोयणाईसु ।

एमाइरयणिभोयणदोसे को साहिउं तरइ ? ॥५०॥५१॥५२॥

ननु यत्रावस्य न पाको न वा भाजनधावनादिसंभवस्तस्मिन्
मोदकादि खर्जूरद्राक्षादि च भक्षयतः क इव दोष इत्याह —

(१) मेहं पिपौलिका इति वमनं च मच्छ्रिया करोति ।

जूया जलोदरत्वं कोलिकः कुट्टरोगं च ॥ १ ॥

बालः सरस्य भङ्गं कण्ठो लग्नाद् गले दारुं च ।

तालुनि विध्यति अलिर्वाङ्मनस्यो मुखजानः ॥ २ ॥

* पिपौलियाभो ।

† जलोदरं त्व- ।

(२) जीवानां कुण्डादौ घातनं भाजनधावनादिषु ।

एवमादिरयणीभोजनदोषान् कर्त्तव्यमित्युक्तं यस्मैति ॥ १ ॥

नाप्रेक्ष्यसूक्ष्मजन्तूनि निश्चयात्प्राशुकान्यपि ।

अप्युद्यत्केवलज्ञानैर्नादृतं यन्निशाऽशनम् ॥ ५३ ॥

प्राशुकान्यपि अचेतनान्यपि उपलक्षणत्वात्तदानीमपक्वान्यपि
मोदकफलादीनि न निश्चयात्, कुतः अप्रेक्ष्यसूक्ष्मजन्तूनि
अप्रेक्षाः प्रेक्षितुमशक्याः, सूक्ष्माः कुन्युपनकादयो जन्तवो यत्र
तानि विशेषणद्वारेण हेतुवचनं, अप्रेक्ष्यसूक्ष्मजन्तुत्वादित्यर्थः ; यद्
यस्मादुत्पन्नकेवलज्ञानैः केवलज्ञानबलेनाधिगतसूक्ष्मेतरजन्तुसंपातै-
र्निर्जन्तुकस्याहारस्याभावाद्नादृतं निशाभोजनम् ।

यदुक्तं निगोथभाष्ये —

‘जइवि हु फासुगदब्बं कुंयुपणगावि तहवि दुप्पस्सा ।

पच्चक्खनाणियोवि हु राईभत्तं परिहरन्ति ॥ १ ॥

जइवि हु पिपीलगाई दीसन्ति पईवमाइउज्जीए ।

तहवि खलु अणाइत्तं मूलवयविराहणा जेण ॥ २ ॥ ५३ ॥

लौकिकसंवाददर्शनेनापि रात्रिभोजनं प्रतिषेधति—

धर्मविनैव भुञ्जीत कदाचन दिनात्यये ।

बाह्या अपि निशाभोज्यं यदभोज्यं प्रचक्षते ॥ ५४ ॥

धर्मवित् श्रुतधर्मवेदी न कदाचिन्निशि भुञ्जीत, बाह्या जिन-

(१) यद्यपि कलु प्राशुकइत्थं कुन्युपनका अपि तथापि दुर्दर्शाः ।

प्रत्यक्षज्ञानिनोऽपि कलु रात्रिभक्तं परिहरन्ति ॥ १ ॥

यद्यपि कलु पिपीलिकाइवो इत्यनेन प्रदीपाद्युद्घोते ।

तथापि कलु कनापीत्थं मृदन्नतरविराधना जेण ॥ २ ॥

शासनबहिर्भूता लौकिकास्तेऽपि यत् यस्मात् निशि भोग्यमभोग्यं
प्रचक्षते ॥ ५४ ॥

येन शास्त्रेण बाह्या निशाभोग्यमभोग्यं प्रचक्षते तच्छास्त्रो-
पदेशेनार्थं तदर्थेति तच्छास्त्रमेव पठति —

तद् यथा—

त्रयीतेजोमयो भानुरिति वेदविदो विदुः ।

तत्करैः पूतमखिलं शुभं कर्म समाचरेत् ॥ ५५ ॥

त्रयी ऋग्यजुःसामलक्षणा तस्यास्तेजः प्रकृतं प्रसृतमस्मिन्
त्रयीतेजोमयो भानुरादित्यः, त्रयीतनुरिति ह्यादित्यस्य नाम ।
इति वेदविदो जानन्ति । तत इति शेषः । तत्करैर्भानुकरैः पूतं
पवित्रीकृतमखिलं समस्तं शुभं कर्म समाचरेत् ; तदभावे शुभं
कर्म न कुर्यात् ॥ ५५ ॥

एतदेवाह—

नैवाहुतिर्न च ज्ञानं न श्राद्धं देवतार्चनम् ।

दानं वा विहितं रात्रौ भोजनं तु विशेषतः ॥ ५६ ॥

आहुतिरग्नी समिदाद्याधानं, ज्ञानमङ्गप्रक्षालनं, श्राद्धं पिष्टकर्म,
देवतार्चनं देवपूजा, दानं विश्राणनं ; न विहितमिति सर्वत्र
नञो योगः ; भोजनं तु विशेषतो न विहितमिति । ननु
नक्तभोजनं श्रेयसे श्रूयते, न च रात्रिभोजनं विना तद्वति ।
उच्यते । नक्तशब्दार्थापरिज्ञानादेवमुच्यते ॥ ५६ ॥

तदेवाह—

दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभूते दिवाकरे ।

नक्तं तु तद्विजानीयान्न नक्तं निशि भोजनम् ॥ ५७ ॥

दिवसस्य दिनस्याष्टमे भागे पाश्चात्येऽर्धप्रहरे यज्ञोजनं तन्नक्त-
मिति विजानीयात् । द्विविधा हि शब्दस्य प्रवृत्तिर्मुख्या गौणी
च ; तत्र क्वचिन्मुख्यया व्यवहारः, क्वचिन्मुख्यार्थबाधायां सत्यां
गोण्या ; नक्तशब्दस्य रात्रिभोजनलक्षणमुख्यार्थबाधा, रात्रि-
भोजनस्य तत्र तत्र प्रतिषिद्धत्वादिति गौणार्थ एव नक्तशब्द-
इत्यसौ दिवसशेषभोजने वर्तते । तत्र निमित्तमुक्तं मन्दीभूते
दिवाकरे, मुख्यार्थप्रतिषेधाच्च न निशि भोजनं नक्तम् ॥ ५७ ॥

रात्रिभोजनप्रतिषेधमेव परकीयेण श्लोकद्वयेनाह—

देवैस्तु भुक्तं पूर्वाह्णे मध्याह्णे ऋषिभिस्तथा ।

अपराह्णे च पितृभिः सायाह्णे दैत्यदानवैः ॥ ५८ ॥

सन्ध्यायां यक्षरक्षोभिः सदा भुक्तं कुलोद्वह ! ।

सर्ववैलां व्यतिक्रम्य रात्रौ भुक्तमभोजनम् ॥ ५९ ॥

पूर्वमङ्गः पूर्वाह्नः तस्मिन् देवैर्भुक्तं, मध्यमङ्गो मध्याह्नस्तस्मिन् ऋषि-
भिर्भुक्तं, अपरमङ्गो अपराह्नस्तस्मिन् पितृभिर्भुक्तम् ; सायमङ्गः
सायाह्नो विकालस्तस्मिन् दैत्यैर्दितिजैर्दानवैर्दनुजैर्भुक्तम् ; सन्ध्या
रजनीदिनयोः प्रवेशनिष्काशौ तस्यां यक्षैर्गुह्यकै रक्षोभी राक्षसै-
र्भुक्तम् । कुलोद्वहेति युधिष्ठिरस्यामन्त्रणम् । सर्वेषां देवादीनां वेला
अवसरस्तां व्यतिक्रम्य रात्रौ भुक्तमभोजनम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥ आयुर्वेदेऽप्युक्तम् ॥

एवं पुराणेन रात्रिभोजनप्रतिषेधस्य संवादमभिधायायुर्वेदेन
संवादमाह, आयुर्वेदेऽप्युक्तमित्यनेन ।

आयुर्वेदसु —

हृन्नाभिपद्मसङ्कोचश्चण्डरोचिरपायतः ।

अतो नक्तं न भोक्तव्यं सूक्ष्मजीवाटनादपि ॥६०॥

इह शरीरे द्वे पद्मे ; हृत्पद्मं च यदधीमुखं, नाभिपद्मं च यदूर्ध्व-
मुखं, इयोरपि च पद्मयोः रात्रौ सङ्कोचः ; कुतश्चण्डरोचिषः
सूर्यस्यापायादस्तभयात् । अतो हृत्पद्मनाभिपद्मसङ्कोचादेतोर्भक्षं
रात्रौ न भोक्तव्यम् ; सूक्ष्मजीवाटनादपीति द्वितीयं निशिभोजन-
प्रतिषेधकारणम् । सूक्ष्मा ये जीवास्तेषामदनं भक्षणं, तस्मादपि
रात्रौ न भोक्तव्यम् ॥ ६० ॥

परपक्षसवादमभिधाय स्वपक्ष समर्थयते —

संसज्जीवसङ्घातं भुञ्जाना निशि भोजनम् ।

राक्षसेभ्यो विशिष्यन्ते मूढात्मानः कथं नु ते ? ॥६१॥

संबध्यमानजीवसमूहं, भोजनं भोज्यं, भुञ्जाना निशि रात्रौ,
राक्षसेभ्यः क्रव्यादेभ्यः कथं नु कथं नाम, विशिष्यन्ते भिद्यन्ते,
राक्षसा एव ते इत्यर्थः । मूढात्मानो जडाः ; अपि च, लब्धे
मानुषत्वे जिनधर्मपरिष्कृते विरतिरेव कर्तुमुचिता, विरतिहीनसु
शृङ्गपुच्छहीनः पशुरेव ॥ ६१ ॥

एतदेवाह—

वासरे च रजन्यां च यः खादन्निव तिष्ठति ।

शृङ्गपुच्छपरिभष्टः स्पष्टं स पशुरिव हि ॥ ६२ ॥

अष्टम् ॥ ६२ ॥

रात्रिभोजननिवृत्तेभ्योऽपि सविशेषपुण्यवती दर्शयति—

अह्नो मुखेऽवसाने च यो द्वे द्वे घटिके त्यजन् ।

निशाभोजनदोषज्ञोऽग्रात्यसौ पुण्यभाजनम् ॥ ६३ ॥

अह्नो मुखे आरम्भे, अवसाने पश्चिमे भागे, द्वे द्वे घटिके, मुहूर्त्तं मुहूर्त्तं रात्रेः, प्रत्यासन्नं त्यजन् परिहरन्, योऽग्राति स पुण्यभाजनम्, निशाभोजनदोषज्ञ इति । निशाभोजने सम्प्रातिमजन्तुसम्प्रातलक्षणा ये दोषास्तान् जानन् रात्रिप्रत्यासन्नमपि मुहूर्त्तं मुहूर्त्तं सदोषत्वेन जानाति ; अत एवागमे सर्वजघन्यं प्रत्याख्यानं मुहूर्त्तप्रमाणनमस्कारमहितमुच्यते । पाश्चात्यमुहूर्त्तादप्यर्वाक् श्रावको भोजनं करोति, तदनन्तरं रात्रिभोजनं प्रत्याख्याति ॥ ६३ ॥

ननु यो दिवेव मुहूर्त्ते तस्य रात्रिभोजनप्रत्याख्याने फलं नास्ति, फलविशेषो वा कश्चिदुच्यतामित्याह—

अकृत्वा नियमं दोषाभोजनाद्दिनभोज्यपि ।

फलं भोजनं निर्व्याजं न हृदिर्भाषितं विना ॥ ६४ ॥

नियमं निवृत्तिं, रात्रिभोजनादकृत्वा दिने भोजनं शीलमस्त्रासौ दिनभोजी सोऽपि निशाभोजनविरतः फलं निर्व्याजं निश्चयं, न

भजेत् न लभेत । कुत इत्याह—न दृष्टिर्भाषितं विना, दृष्टिः कलान्तरं, भाषितं जल्पितं विना न स्यात् । लौकिकमेतद्, यथा भाषितमेव कलान्तरं भवेदिति ॥ ६४ ॥

पूर्वोक्तस्य विपर्ययमाह—

ये वासरं परित्यज्य रजन्यामेव भुञ्जते ।

ते परित्यज्य माणिक्यं काचमाददते जडाः ॥ ६५ ॥

दिवसं परित्यज्य तच्छीलतया रात्रावेव ये भुञ्जते ; दृष्टान्तः स्पष्टः ॥ ६५ ॥

ननु नियमः सर्वत्र फलवान्, ततो ब्रह्म 'रात्रावेव मया भोक्तव्यं न दिवसे' इति नियमस्तस्य का गतिरित्याह—

वासरे सति ये श्रेयस्क्राम्यया निशि भुञ्जते ।

ते वपन्त्यूपरक्षेत्रे शालीन् सत्यपि पल्वले ॥ ६६ ॥

श्रेयोहेतौ वासरभोजने सत्यपि कुशास्त्रसंस्कारान्मोहाद्वा श्रेयस्क्राम्यया ये रात्रावेव भुञ्जते ते शालिवपनयोग्ये पल्वले सत्यपि ऊपरं क्षेत्रे शालीन् वपन्ति । यथा ह्यूपरे क्षेत्रे शालिवपनं निरर्थकं, तथा रात्रावेव मया भोक्तव्यमिति निष्फलो नियमः । अधर्मनिवृत्तिरूपो हि नियमः फलवानयं तु धर्मनिवृत्तिरूप इत्यफलो विपरीतफलो वा ॥ ६६ ॥

रात्रिभोजनस्य फलमाह—

उलूककाकमार्जारगृध्रशम्बरशूकराः ।

अहिवृश्चिकगोधाश्च जायन्ते रात्रिभोजनात् ॥ ६७ ॥

रात्रिभोजनादुलूकादिषु जन्म भवति । उलूकादय उपलक्षणं ;
तैतान्येष्वप्यधमतिर्यस्तु रात्रिभोजिनो जायन्ते ॥ ६७ ॥

वनमालोदाहरणन रात्रिभोजनदोषस्य महत्तां दर्शयति—

श्रूयते ह्यन्यशपथाननादृत्यैव लक्ष्मणः ।

निशाभोजनशपथं कारितो वनमालया ॥ ६८ ॥

श्रूयते रामायणे दशरथनन्दनो लक्ष्मणः पितृनिदेशात् सह रामेण
सीतया च दक्षिणापथं प्रस्थितोऽन्तरा कूर्वरनगरं महीधरराजतनयां
वनमालामुपयेमे ; ततश्च रामेण सह परतो देशान्तरं गियासन्
स्वभार्यां वनमालां प्रतिमाचयति स्म ; सा तु तद्द्विरहकातरा
पुनरागमनमसम्भावयन्ती लक्ष्मणं शपथानकारयत् । यथा प्रिये !
रामं मनोषितं देशं पश्चिस्थाप्य यद्यहं भवतीं स्वदर्शनं न प्रीण-
यामि, तदा प्राणातिपातादिपातकिनां गतिं यामीति ; सा तु तैः
शपथैरतुष्यन्ती यदि रात्रिभोजनकारिणां शपथं करोषि, तदा
त्वां प्रतिमुञ्चामि, नान्यर्थति तमुवाच ; स तथेत्यभ्युपगत्य देशा-
न्तरं प्रस्थितवान् । एवमन्यशपथाननादृत्य लक्ष्मणो वनमालया
रात्रिभोजनशपथं कारितः । विशेषचरितं तु अन्यगौरवभयान्नेह
लिख्यते ॥ ६८ ॥

शास्त्रं निदर्शनं च विना सकलजनानुभवसिद्धं रात्रिभोजन-
विरतः फलमाह—

करोति विरतिं धन्यो यः सदा निशि भोजनात् ।

सोऽहं पुरुषायुषस्य स्यादवश्यमुपोषितः ॥ ६९ ॥

यः कश्चिद्वर्षधनो हि रात्रिभोजनस्य विरतिं करोति, सोऽहं पुरुषायुषस्योपोषितः स्यात् । उपवासस्य चैकस्यापि निर्जरा-कारणत्वान्महाफलत्वं पञ्चाशद्वर्षसन्निहितानां तूपवासानां कियत्फलं सम्भाव्यते ; इदं च शतवर्षायुषः पुरुषानधिकृत्योक्तम् । पूर्वकोटी-जीविनस्तु प्रति तद्वर्षमुपवासानां न्यायमिदमेव ॥ ६८ ॥

तदेवं रात्रिभोजनस्य भूयांसो दोषास्तत्परिवर्जने तु ये गुणास्तान् वक्तुमस्माकमशक्तिरिवेत्याह —

रजनीभोजनत्यार्गं ये गुणाः परितोऽपि तान् ।

न सर्वज्ञादृते कश्चिदपरो वक्तुमीश्वरः ॥ ७० ॥

अष्टम् ॥ ७० ॥

अथ क्रमप्राप्तमामगोरससंपृक्तद्विदलादिभोजनप्रतिषेधमाह —

आमगोरससंपृक्तद्विदलादिषु जन्तवः ।

दृष्टाः केवलिभिः सूक्ष्मास्तस्मात्तानि विवर्जयत् ॥ ७१ ॥

इह ह्येवं स्थितिः - केचिद्वावाः हेतुगम्याः, केचित्त्वागमगम्यास्तत्र ये यथा हेत्वादिगम्यास्ते तथैव प्रवचनधरैः प्रतिपादनीयाः । आगमगम्येषु हेतून्, हेतुगम्येषु त्वागममात्रं प्रतिपादयन्नाज्ञा-विराधकः स्यात् ।

यदाह —

‘जो हेतुवायपकवृत्ति हेतुभ्यो आगमे य आगमिभ्यो ।

‘सो ससमयपञ्चवचो सिद्धंतविराहचो अचो ॥ १ ॥

इत्यामगोरमसंपृक्तहिदलादौ न हेतुगम्यो जीवसङ्गावः, किन्त्वा-
गमगम्य एव । तथाहि । आमगोरमसंपृक्ते हिदले आदिशब्दा-
स्पृष्टितौदने, अहर्हितयातीते दधि, कुथितामे च, ये जन्तवस्ते
केवलज्ञानभिर्दृष्टा इति जन्तुमिश्रामगोरममिश्रहिदलादिभोजनं
चर्जयेत् । तद्भोजनादि प्राणातिपातलक्षणो दोषः । न च केवलानां
निर्दोषत्वेनात्मानां वचनानि विपरियन्ति ॥ ७१ ॥

अपि च । न मद्यादीनि कुथितान्नपर्यवसानान्येवाभोज्यानि,
किन्त्वन्यान्यपि जीवसंसक्तिबहुलान्यागमादुत्तम्य वजेनीयानौ-
त्याह—

जन्तुमिश्रं फलं पुष्पं पत्रं चान्यदपि त्यजेत् ।

सन्धानमपि संसक्तं जिनधर्मपरायणः ॥ ७२ ॥

जन्तुमिश्रं फलं मधूकबिल्वादेः, पुष्पमरणिशिषुमधूकादेः, पत्रं
प्राह्वषि तण्डुलीयक्षादिः, अन्यदपि मूलादि त्यजेत् । सन्धान-
मान्नफलादीनां यदि संसक्तं भवेत्, तदा जिनधर्मपरायणः
क्षपालुत्वात्त्यजदिति संशयः । इदं च भोजनतो भोगोपभोगयो-
र्धर्मभुक्तम् ; भोगोपभोगकारणं धनोपार्जनमपि भोगोपभोग
उच्यते । उपचारात् । तत्परिमाणमपि भोगोपभोगव्रतम् । यथा
आवकस्य स्वरकर्मपरिहारणं कर्मान्तरिण जीविका । एतच्च

सङ्केपार्थमतिचारप्रकरण एव वक्ष्यते । अवसितं भोगोपभोग-
व्रतम् ॥ ७२ ॥

अध्यानर्थदण्डस्य तृतीयगुणव्रतस्यावसरः तच्चतुर्हेति श्लोक-
हयेनाह—

आर्त्तं रौद्रमपध्यानं पापकर्मोपदेशिता ।

हिंसोपकारिदानं च प्रमादाचरणं तथा ॥ ७३ ॥

शरीराद्यर्थदण्डस्य प्रतिपन्नतया स्थितः ।

योऽनर्थदण्डस्तत्त्यागस्तृतीयं तु गुणव्रतम् ॥ ७४ ॥

अपकष्टं ध्यानमपध्यानं, तदनर्थदण्डस्य प्रथमो भेदः । तच्च
हेधा—आर्त्तं रौद्रं च ; तत्र ऋतं दुःखं तत्र भवमार्त्तं ; यदि
वा अर्त्तिः पीडा यातनं च, तत्र भवमार्त्तम् । तच्चतुर्धा—
अमनोज्ञानां शब्दादीनां संप्रयोगे तद्विप्रयोगचिन्तनमसंप्रयोग-
प्रार्थना च प्रथमम् । शूलादिरोगसम्भवे च तद्वियोगप्रणिधानं तद-
संप्रयोगचिन्ता च द्वितीयम् । इष्टानां च शब्दादीनां विषयाणां
सातवेदनायासावियोगाध्यवसानं, संप्रयोगाभिलाषश्च तृतीयम् ।
देवेन्द्रचक्रवर्त्यादिविभवप्रार्थनारूपं निदानं चतुर्थम् ।

यदाहुः—

‘अमनोज्ञानं सहाइविसयवत्युण दोसमइलस्य ।

धणिअं विओअचिंतणमसंपओगाणुसरणं च ॥ १ ॥

(१) अमनोज्ञानां शब्दादिविषयवस्तूनां द्वेषमलिनम् ।

आत्मार्थं विजोगचिन्तनमसंप्रयोगाणुसरणं च ॥ १ ॥

तह सूक्ष्मीमरोगाद्वेयणाए विभोभपणिहाणं ।

तदसंप्रभोगचिंता तप्पडियाराउलमणस्स ॥ २ ॥

इद्वानं विमयाईण वेयणाए अ रागरत्तस्स ।

अविभोगअवसाणं तह संजोगाभिलासो अ ॥ ३ ॥

देविंदचक्कवट्टित्ताइगुणरिद्धिपत्तणामइयं ।

अहम नियाणचिंतणमत्ताणाणुगयमच्चंतं ॥ ४ ॥

एयं चउव्विहं रागदोसमोहं कियस्स जीवस्स ।

अट्टज्झाणं संसारवत्तणं तिरियगीइमूनं ॥ ५ ॥

रोदयत्यपरानिति रुद्रो दुःखहेतुस्तेन कृतं तस्य वा कर्म
रोद्रम् । तच्चतुर्धा—हिंसानुबन्धि मृषानुबन्धि स्तेयानुबन्धि धन-
संरक्षणानुबन्धि च ।

यदाहुः—

सत्तवहवेहबंधणदहणंकणमारणाइपणिहाणं ।

अइकोइग्गहउत्थं निग्घिणमणसोइमविवागं ॥ १ ॥

(१) तथा मूलमिरोरोगाद्वेदनायाः विभोगप्रतिषेधानम् ।

तदसंप्रभोगचिन्ता तत्प्रतीकाराकलमनसः ॥ २ ॥

(२) इदानीं विषयादीनां वेदनायाश्च रागरत्तस्य ।

अविभोगाध्यवहानं तथा संयोगाभिलाषश्च ॥ ३ ॥

(३) देवेन्द्रचक्रवर्तितादिगुणार्द्धिप्राप्त्यभिलाषम् ।

अधमं निदानचिन्तनमज्ञानानुगतमत्यन्तम् ॥ ४ ॥

(४) एतत् चतुर्विधं रागद्वेषमोहाद्वितस्य जीवस्य ।

आर्तध्यानं संसारवर्जनं तिर्यग्गतिभूतम् ॥ ५ ॥

(५) सत्त्ववधवेधवज्जनदहनाहुमसारणादिप्रतिषेधानम् ।

अतिप्रोषयहउत्थं निर्मुक्कमणसोऽधमविवाकम् ॥ १ ॥

'पिसुणामभासभूयभूयघायाइवयणपणिहाणं ।
 मायाविणो भइमंघणपरस्स पच्छकपावस्स ॥ २ ॥
 'तह तिव्वकोइलोहाउलस्स भूभोवघायणमणज्जं ।
 परदव्वहरणच्चित्तं परलोकावायनिरवेक्खं ॥ ३ ॥
 'महाइविसयसाहणधम्मसंरक्खणपरायणमणिट्ठं ।
 मव्वाभिमंक्कणपरोवघायकलुमाउलं चित्तं ॥ ४ ॥
 'एयं चउच्चित्तं रागदोममोहंक्रियस्स जीवस्स ।
 रौदञ्ज्जाणं संसारवह्णं निरयगइमूणं ॥ ५ ॥

एवमात्तैरौद्धानात्मकमपध्यानमनर्थदण्डस्य प्रथमो भेदः । पाप-
 कर्मोपदेगिता वक्ष्यमाणा द्वितीयः । हिंसोपकारिणां शस्त्रादीनां
 दानमिति तृतीयः । प्रमादानां गीतवृत्तादीनामाचरणं चतुर्थः ।
 शरीरादिनिमित्तं यः प्राणिनां दण्डः सोऽर्थाय प्रयोजनाय
 दण्डोऽर्थदण्डस्तस्य शरीराद्यर्थदण्डस्य यः प्रतिपत्तरूपोऽनर्थदण्डो
 निष्प्रयोजनो दण्ड इति यावत् ; तस्य त्यागोऽनर्थदण्डविरति-
 स्तृतीयं गुणव्रतम् ।

-
- (१) पिसुणासभ्यासङ्गतभूतघातादिवचनप्रणिधानम् ।
 मायाविणोऽतिसञ्ज्ञानपरस्य पच्छकपापस्य ॥ २ ॥
 - (२) तथा तीव्रकोचलोभाकुलस्य भूतोपघातनमनार्थम् ।
 परद्व्यहरणचित्तं परलोकापादनिरवेक्षणम् ॥ ३ ॥
 - (३) महाइविसयसाधनधनसंरक्षणपरायणमणिट्ठम् ।
 सर्वाभिप्रेक्ष्यपरोपघातकलुषाकुलं चित्तम् ॥ ४ ॥
 - (४) एवं चतुर्विधं रागदोषमोहाद्वृत्तस्य जीवस्य ।
 रौदञ्ज्यानं संसारवह्णं नरकमतिकूलम् ॥ ५ ॥

यदाह —

'जं इन्द्रियसयणाई पडुञ्च पावं करेञ्ज सो होइ ।

अत्ये दंडो एत्तो असो उ अणत्यदंडो उ ॥ १ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

अपध्यानस्य स्वरूपं परिमाणं चाह -

वैरिघातो नरेन्द्रत्वं पुरघाताग्निदीपने ।

खचरत्वाद्यपध्यानं मुहूर्त्तात्परतस्थजित् ॥ ७५ ॥

वैरिघातपुरघाताग्निदीपनादिविषयं रौद्रध्यानमपध्यानं, नरेन्द्रत्वं
खचरत्नमादिशब्दादक्षराविद्याधरीपरिभोगादि, तैत्तिर्यार्थध्यानरूप-
मपध्यानं, तस्य तत्परिमाणरूपं व्रतं मुहूर्त्तात्परतस्थजित् इति ॥ ७५ ॥

अथ पापोपदेशस्वरूपं तद्विरतिं चाह —

वृषभान् दमय क्षेत्रं कृष षण्ढय वाजिनः ।

दाक्षिण्याविषये पापोपदेशोऽयं न कल्पते ॥ ७६ ॥

वृषभान् वत्सतरान् प्रसङ्गादिना दमय दान्तान् कुरु ; प्रत्यासी-
दति खलु वर्षाकालः, तथा क्षेत्रं बीजावापमुवं कृष ; षण्ढः खलु
मेघो, यास्यति वापकालो, भृता वा केदारा गाह्यन्तां, सार्धदिन-
त्रयमध्ये उष्यन्तां च ग्रीहयः ; तथा नदीयोऽश्वः प्रयोजनं राज्ञा-
मिति षण्ढय वर्धितकान् कुरु, वाजिनोऽश्वान्, उपलक्ष्यं चेत
दम्येषां ग्रीष्मे दवान्निदानादीनाम् ; अयं पापरूप उपदेशः, आव-
काणां न कल्पते न युज्यते । सर्वत्र पापोपदेशनियमं कर्तुमशक्ते-

(१) यदिन्द्रियसयजनादीन् प्रतीत्य पापं कर्वातुं न भवति ।

अर्थे षण्ढः इति. अण्यस्तु अनर्थदण्डस्तु ॥ १ ॥

भ्योऽपवादोऽयमुच्यते । दक्षिण्याविषय इति । बभ्रुपुत्रादिविषय-
दक्षिणवतः पापोपदेशोऽशक्यपरिहारः । दक्षिण्याभावे तु
यथा तथा मौख्येण पापोपदेशो न कल्पते ॥ ७६ ॥

अथ हिंसोपकारीणि तद्दानपरिहारं चाह -

यन्मलाङ्गलशस्त्राग्निमुशलोदूखलादिकम् ।

दक्षिण्याविषये हिंसं नार्पयेत्करुणापरः ॥ ७७ ॥

यन्मं शकटादि, लाङ्गलं हनं, शस्त्रं खड्गादि, अग्निर्वह्निः, मुशल-
मयोऽयं, उदूखलमुलूखलं, आदिशब्दादनुर्भस्वादिविषयः ।
हिंसं वस्तु, करुणापरः श्रावको नार्पयेत् । दक्षिण्याविषय इति
पूर्ववत् ॥ ७७ ॥

अथ प्रमादाचरणमनर्थदण्डस्य चतुर्धर्मेदं तत्परिहारं

च श्लोकत्रयेणाह—

कुतूहलाद्गौतमनृत्तनाटकादिनिरीक्षणम् ।

कामशास्त्रप्रसक्तिश्च द्यूतमद्यादिसेवनम् ॥ ७८ ॥

जलक्रीडाऽऽन्दोलनादिविनोदो जन्तुयोधनम् ।

रिपोः सुतादिना वैरं भक्तस्त्रीदंशगट्कथाः ॥ ७९ ॥

रोगमार्गश्रमौ मुक्ता स्वापश्च सकलां निशाम् ।

एवमादि परिहरत्यप्रमादाचरणं मुधीः ॥ ८० ॥

कुतूहलात्कीर्तुकादितोर्गीतस्य नृत्तस्य नाटकस्य आदिशब्दात्यक्-
रणादेर्निरीक्षणं, तेन तेनिन्दितेण यथोचितं विषयोकरणम् ।

कुतूहलप्रवृत्त्याल्लिनयात्वादी, प्रासङ्गिकनिरीक्षणे च न प्रमादा-
 चरणम् । तथा कामशास्त्रे वात्स्यायनादिकृते, प्रसक्तिः पुनः पुनः
 परिशीलनम् ; तथा द्यूतमत्तकादिभिः क्रीडनम् ; मद्यं सुरा ;
 आदिशब्दाभ्युपगयादि ; तेषां सेवनं परिशीलन ; तथा जलक्रीडा
 तडागजलयन्त्रादिषु मञ्जनामञ्जनमृङ्गिकाच्छोटनादिरूपा ;
 तथा आन्दोलनं वृत्तशाखादौ दोलाखिलनं ; आदिशब्दाभ्युप-
 गचयादि ; तथा जम्बूनां कुकुटादीनां योधनं परस्परिणाभ्या-
 हननम् ; तथा रिपोः शत्रोः सम्बन्धिना पुत्रपौत्रादिना वैरम् ;
 अयमर्थो येन तावत्कथञ्चिदायातं वैरं तद्यः परिहर्तुं न
 शक्नोति तस्यापि पुत्रपौत्रादिना यद्वैरं तत्प्रमादाचरणम् ; तथा
 भक्तकथा, यथा इदं चेदं च मांस्याकमाषमोदकादि साधु भोज्यं,
 साध्वनेन भुज्यते, अहमपि वा इदं भोज्ये इत्यादिरूपा ;
 तथा स्त्रीकथा, स्त्रीणां नेपथ्याङ्गहारहावभावादिवर्णनरूपा
 “कर्णाटो सुरतोपचारचतुरा लाटी विदग्धप्रिया” इत्यादिरूपा
 वा ; तथा देशकथा, यथा दक्षिणापथः प्रपुराक्षपानः स्त्रीमन्मोग-
 प्रधानः, पूर्वदेशो विचित्रवस्त्रगुडखण्डशालिमद्यादिप्रधानः,
 उत्तरापथे शूराः पुरुषा जविनो वाजिनो गोधूमप्रधानानि
 धान्यानि सुलभं कुङ्कुमं मधुराणि द्राक्षादाडिमकपित्यादीनि ;
 पश्चिमदेशे सुखस्पर्शानि च वस्त्राणि सुलभा इक्षवः शीतं वारीत्येव
 मादि ; राट्कथा राजकथा, यथा शूरोऽस्मदीयो राजा, सधन-
 शौडः, गजपतिगौडः, अश्वपतिसुरहृत् इत्यादि । एवं प्रतिकूला
 अपि भक्तादिकथा वाच्या ; तथा रोगो ज्वरादिः, मार्गश्रमो

मार्गखेदः, तौ मुक्ता मकलां निशां स्वापो निद्रा । रोगमार्ग-
अमयोस्तु न प्रमादाचरणम् । एवमादिपूर्वोक्तस्वरूपं प्रमादाचरणं
परिहरेत् । सुधीः अमणोपामकः । प्रमादाचरितं च—

‘मज्जं विसयकमाया निद्रा विगहा य पञ्चमी भणिया ।

एए पञ्च पमाया जीवं पाडेन्ति संमारे ॥ १ ॥

इति पञ्चविधस्य प्रमादस्य प्रपञ्चः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥

देशविशेषे प्रमादपरिहारमाह —

विलासहामनिष्ठूतनिद्राकलहदुष्कथाः ।

जिनेन्द्रभवनस्यान्तर्गहारं च चतुर्विधम् ॥ ८१ ॥

जिनेन्द्रभवनस्यान्तरित्यादित आरभ्य संबध्यते ; तेन जिनेन्द्र-
भवनस्य मध्ये विलासं कामवेष्टां, हामं कलहध्वानं हसनं,
निष्ठूतं निष्ठौवनं, निद्रां स्वापं, कलहं राटीं, दुष्कथां चौर-
पारदारिकादिकथां, चतुर्विधं चाहारम्—अशनपानस्वाद्यस्वाद्य-
स्वरूपं परिहरेत् । परिहरेदिति पूर्वतः सम्बन्धनीयम् । तत्राशनं
शाल्यादि मुद्गादि सक्तादि पेयादि मादकादि क्षीरादि सूरणादि
मण्डकादि च ।

यदाह —

(१) मज्जं विसयकमाया निद्रा विगहा य पञ्चमी भणिया ।

एते पञ्च प्रमादा जीवं पातयन्ति संमारे ॥ १ ॥

‘असृणं शीघ्रणसत्तुगमुज्जगाराह खञ्जगविही य ।

खीराहसूरणाह मंडगपभिहं च विस्लेषं ॥ १ ॥

पानं सौवीरं यवादिधावनं सुरादि सर्ववाय्कायः कर्कटकजला-
दिकं च ।

यदाह—

‘पाणं सौवीरजबोदगाह चित्तं सुराहयं चैव ।

भाउकाशो सज्जो ककडगजलाहयं च तथा ॥ १ ॥

खाद्यं भृष्टधान्यं गुलपर्पटिकाखर्जूरनालिकेरद्राक्षाकर्कट्याम्पन-
मादि ।

यदाह—

‘भक्षोसं दंताहं खञ्जूरं नालिएरदकवाहं ।

ककडिगवगफणसाह बहुविहं खाहसं नैयं ॥ १ ॥

खाद्यं दन्तकाष्ठं ताम्बूलतुलसिकापिण्डार्जकमधुपिप्पलीसुण्ठी-
भरिचजीरकहरीतकीबिभौतक्यामलकादि ।

(१) अथनभोटनसत्तुगमुज्जगाराहं आद्यकविधयः ।

खीराहिसूरणाहिसखञ्जकपमथितं च विस्लेषम ॥ १ ॥

(२) पानं सौवीरजबोदगाहं चित्तं सुराहिकं चैव ।

वाय्कायः सर्वः कर्कटकजलादिकं च तथा ॥ १ ॥

(३) भक्षोषं दन्ताहं खर्जूरं नालिकेरद्राक्षाहं ।

कर्कटिकाकपनसाहं बहुविधं खाहिसं नैयम् ॥ १ ॥

यदाह—

'दंतवर्णं तंबूलं चित्तं तुलसीकुहेडगार्यं ।

महुपिप्पलिसुंठार्ई अणेगहा साइमं होइ ॥ १ ॥ ८१ ॥

उक्तानि त्रीणि गुणव्रतानि ।

अथ चत्वारि शिक्षाव्रतान्युच्यन्ते, तत्रापि सामायिकदेशाव-
काशिकपौषधोपवासातिथिसंविभागलक्ष्येषु चतुर्षु शिक्षाव्रतेषु
प्रथमं सामायिकाख्यं शिक्षाव्रतमाह—

त्यक्तार्त्तरौद्रध्यानस्य त्यक्तसावद्यकर्मणः ।

मुहूर्त्तं समता या तां विदुः सामायिकव्रतम् ॥ ८२ ॥

मुहूर्त्तं मुहूर्त्तकालं, या समता रागद्वेषहेतुषु मध्यस्थता, तां
सामायिकव्रतं विदुः ; समस्य रागद्वेषविनिर्मुक्तस्य सतः, आयो
ज्ञानादीनां लाभः प्रथमसुखरूपः, समायः ; समाय एव सामा-
यिकम् ; विनयादित्वादिकण् । समायः प्रयोजनमस्येति वा
सामायिकम् । तच्च सामायिकं मनोवाक्यचेष्टापरिहारं विना
न भवतीति त्यक्तार्त्तरौद्रध्यानस्येत्यक्तं, त्यक्तसावद्यकर्मण इति च ;
त्यक्तं सावद्यं वाचिकं कायिकं च कर्म येन तस्य । सामायिकस्य
आवकः गृहस्थोऽपि यतिरिव भवति ।

(१) इन्तपावनं ताम्बूलं चित्तं तुलसीकुहेडगार्यम् ।

महुपिप्पलिसुंठार्ई अणेगहा साइमं भवति ॥ १ ॥

यदाह—

'सामादयंमि उ कए समणी इव सावणो इवइ जम्हा ।

एएण कारणेणं बहुसो सामादयं कुज्जा ॥ १ ॥

अतएव तस्य देवस्नातृपूजादौ नाधिकारः । नन्वगर्हितं कर्म कुर्वाणस्य देवस्नातृादौ को दोषः ; सामायिकं हि सावद्यव्यापार-निषेधात्मकं, निरवद्यव्यापारविधानात्मकं च ; तत्स्वाध्यायपठन-परिवर्त्तनादिवत् देवपूजादौ को दोषः ? । नैवम् । यतैरिव देवस्नातृपूजनादौ नाधिकारः । भावस्तवार्थं च द्रव्यस्तवोपादानम् ; सामायिके च सति संप्राप्तो भावस्तव इति किं द्रव्यस्तव-करणेन ? ।

यदाह—

'दब्बत्थओ य भावत्थओ य दब्बत्थओ बहुगुणोत्ति बुद्धिं सिया ।

अणिउणजणवयणमिहं वज्जीवहिंयं जिणा विति ॥ १ ॥

इह श्रावकः सामायिककर्त्ता द्विविधो भवति । ऋद्धिमानवृद्धि-कश्च ; योऽसाववृद्धिकः स चतुर्थं स्थानेषु सामायिकं करोति ; जिनगृहे, साधुसमीपे, पौषधगन्तायां, स्वगृहे वा ; यत्र वा विश्राम्यति, निर्व्यापारो वा चास्ते तत्र च । तत्र यदा साधुसमीपे

(१) सामायिक एव कृते अत्रापि इव श्रावको भवति यस्मात् ।

एतेन कारणेन वज्जगः सामायिकं कुर्यात् ॥ १ ॥

(२) द्रव्यस्तव भावस्तव द्रव्यस्तवो बहुगुण इति बुद्धिः आत् ।

अणिपुण्यजनवयणमिहं वज्जीवहितं जिना व्रुते ॥ १ ॥

करोति तदायं विधिः ; यदि कस्माच्चिदपि भयं नास्ति, केनचिद्विवादो नास्ति, ऋणं वा न धारयति ; मा भूत्तत्कृता-
कर्षणापकर्षणनिमित्तश्चित्तसंक्लेशः ; तदा स्वगृहेऽपि सामायिकं
कृत्वा ईयां शोधयन्, सावद्यां भाषां परिहरन्, काष्ठलेद्वादिना
यदि कार्यं तदा तन्स्वामिनमनुज्ञाप्य प्रतिलिख्य प्रमार्ज्य च
गृह्णन्, खेलमिह्वाणकादौ शविवेचयन् विवेचयंश्च स्थण्डिलं
प्रत्यवेक्ष्य प्रमृज्य च ; एवं पञ्चममितिसमितस्त्रिगुमिगुप्तः साध्वा-
ग्रयं गत्वा साध्वत्रमस्कृत्य सामायिकं करोति यथा—

करमि भन्ते सामाग्र्यं सावज्जं जोगं पञ्चक्यामि जाव साह्
पज्जुवामामि दुविह् तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि
न कारमि तस्स भन्ते पडिकमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं
वोमिरामि ॥

सामायिकसूत्रस्यायमर्थः—करमि अभ्युपगच्छामि ; भन्ते
इति गुरोरामन्त्रणम्, हे भदन्त ! भन्दते सुखवान् कल्याणवांश्च
भवति ; भदुङ् सुखकल्याणयाः, अस्य औणादिकान्तप्रत्ययान्तस्य
निपातनात् रूपम् । आमन्त्रणं च प्रत्यक्षस्य गुरोस्तदभावे
परोक्षस्यापि बुद्ध्या प्रत्यक्षोक्तस्य भवति ; यथा जिनानामभावे
जिनप्रतिमाया आरापितजिनत्वायाः स्तुतिपूजासम्बोधनादिकं
भवति, गुरोश्चाभिमुखीकरणं तदायत्तः सर्वो धर्म इति
प्रदर्शनार्थम् ।

यदाह -

ज्ञानस्य होइ भागी धिरयरश्मो दंसखे चरित्ते य ।

धन्वा यावत्कहाए गुरुकुलवामं न मुंचंति ॥ १ ॥

अथवा भवान्तहेतुत्वाद्भवान्तः, भन्तो इत्यर्षत्वात् मध्यव्यञ्जनलोपे रूपं भन्ते इति “अत एक्षौ पुंसि मागध्याम्” ॥ ८ । ४ । २८७ ॥ इत्येकारोऽर्द्धमागधत्वादार्षस्य सामायिकमुक्तनिर्वचनम् । अवय्वं पापं, सहावयेन सावयः, युज्यते इति योगो व्यापारस्तं प्रत्याख्यामि ; प्रतीतिं प्रतिषेधे आडाऽऽभिमुख्ये, ख्याक् प्रकथने, ततश्च प्रतीपमभिमुखं स्थापकं सावययोगस्य करोमीत्यर्थः । अथवा पञ्चकषामीति प्रत्याचक्षे, चक्षिक् व्यक्तायां वाचीत्यस्य प्रत्याङ्पूर्वस्य रूपम् ; प्रतिषेधस्यादरणाभिधानं करोमीत्यर्थः । जाव साह पञ्जुवासामि ; यावच्छब्दः परिमाणमर्यादाऽवधारणवचनस्तत्र परिमाणे यावत्साधुपर्युपामनं मम तावत्प्रत्याख्यामीति ; मर्यादायां साधुपर्युपामनादर्वाक्, अवधारणे यावत्साधुपर्युपासनं तावदेव न तस्मात्परत इत्यर्थः । द्विविहं तिविहेणं ; हे विधे यस्य स द्विविधः सावयो योगः स च प्रत्याख्येयत्वेन कर्म सम्पद्यते ; अतस्तं द्विविधं यांगं करणकारणलक्षणमनुमतिप्रतिषेधस्य गृहस्थैः कर्तुमशक्यत्वात् पुत्रभृत्यादिकृतस्य व्यापारस्य स्वयमकरणेऽप्यनुमादनात् त्रिविधेनेति करणं तृतीया । मणेषं वायाए काएणं इति, त्रिविधस्यैव सूत्रोपात्तं विवरणं, मनसा वाचा कायेन

(१) ज्ञानस्य भवति भागी स्मरतरको दर्शने चरित्ते च ।

धन्वा यावत्कहायां गुरुकुलवामं न मुंचन्ति ॥ १ ॥

चेति, त्रिविधेन करणेन न करोमि न कारयामीति सूत्रीपात्तमेवं
द्विविधमित्यस्य विवरणम् । किं पुनः कारणमुद्देशक्रममतिशङ्क्य
व्यत्यासेन निर्देशः कृतः । उच्यते । योगस्य करणाधीनतोपदर्श-
नार्थम् । करणाधीनता हि योगानाम्, करणभावे भावात्तदभावे
चाभावादोगस्य । तस्मेति, तस्य अत्राधिकृतो योगः संबध्यते ;
अवयवावयविभावलक्षणसम्बन्धे षष्ठी ; योऽयं योगस्त्रिकालविषय-
स्तस्यातीतमवयवं प्रतिक्रामामि निवर्त्तं प्रतीपं क्रामामीत्यर्थः ;
निन्दामि जुगुप्से गर्ह्यामि स एकार्थः, केवलमात्मसाक्षिकी निन्दा,
गुरुमाक्षिकी गर्हा । भन्ते इति पुनर्गुरोरामन्त्रणं भक्त्यतिशय-
स्थापनार्थं न पुनरुक्तम् ; अथवा सामायिकक्रियाप्रत्यर्पणाय
पुनर्गुरोः सम्बोधनम् । अनेन चैतत् स्थापितं भवति, सर्वक्रिया-
ऽवसाने गुरोः प्रत्यर्पणं कार्यमिति ।

उक्तं च भाष्यकारेण —

‘सामादयपञ्चप्यणवयवोवायं भयंतसहोत्ति ।

मव्वकिरियावमाणं भणियं पञ्चप्यणमणेण ॥ १ ॥

अप्याणमिति ; आत्मानमतीतकालसावयवयोगकारिणम् ; बोत्ति-
रामीति, व्युत्सृजामि ; विगण्ढो विविधार्थो विशेषार्थो वा ;
उच्छब्दो भृशार्थः । विविधं विशेषेण वा भृशं सृजामि
त्यजामीत्यर्थः । अत्र च करोमि भन्ते सामादयमिति वर्त्तमानस्य

(१) सामादिकप्रत्यर्पणवचनोपायो भदन्तशब्द इति ।

सर्वक्रियाऽवसाने भविष्यति प्रत्यर्पणसमेतम् ॥ १ ॥

सावध्ययोगस्य प्रत्याख्यानम् । सावज्जं जीगं पञ्चक्वामीत्यना-
गतस्य ; तस्मै भन्ति पण्डिकसामीत्यतीतस्येति त्रैकालिकं प्रत्या-
ख्यानमुक्तमिति त्रयाणां वाक्यानां न पीनरुक्त्यम् ।

उक्तञ्च—

अइयं निंदामि पडुपञ्चं संवरेमि अणागयं पञ्चक्वामीति ।

एवं कृतसामायिक ईर्यापथिकायाः प्रतिक्रामति पञ्चादागमन-
मालोच्य यथाव्येष्टमाचार्यादीन् वन्दते, पुनरपि गुरुं वन्दित्वा
प्रत्युपेक्ष्य निविष्टः ; शृणोति, पठति, पृच्छति वा । एवं चैत्यभवन-
ऽपि द्रष्टव्यम् । यदा तु स्वगृहे, पोषधशालायां वा सामायिकं
गृहीत्वा तत्रैवास्ते तदागमनं नास्ति, यस्तु राजादिर्महर्षिकः स-
गन्धसिन्धुरस्त्रन्धाधिरूढश्चक्रचामरादिराजालङ्कारणालङ्कृतो ह्यस्ति-
काश्रीयपादातिरथकव्यापरिकरितो भरीभाङ्गारभरिताम्बरतलो
वन्दिद्वन्दकोलाहलाकुलीकृतनभस्तलोऽनेकसामन्तमण्डलेश्वराहम-
हमिकासंप्रेक्षमाणपादकमलः पीरजनैः सञ्चदमङ्गुल्यापदर्शमानो
मनारयैरुपसृश्यमानस्तेषामेवाञ्जलिवन्धान् लाजाञ्जलिपातान्
शिरःप्रणामाननुमोदमानः अहो धन्यो धर्मो य एवविधै-
रप्युपसेव्य इति प्राकृतजनैरपि स्नाप्यमानोऽकृतसामायिक एव
जिनालयं साधुवसतिं वा गच्छति, तत्र गतो राजककुदानि
छत्रचामरोपानदमुकुटस्वरूपाणि परिहरति ; जिनार्चनं साधु-
वन्दनं वा करोति, यदि त्वसौ कृतसामायिक एव गच्छेत् तदा
गजाश्वादिभिरधिकरणं स्यात् ; तच्च न युज्यते कर्तुम् । तथा कृत-
सामायिकेन पादाभ्यामेव गन्तव्यम्, तच्चाशुचितं भूपतीनामिति ।

आगतस्य च यद्यसौ श्रावको भवति तदा न कोऽप्यभ्युत्थानादि
करोति । अथ यथा भद्रकस्तदा पूजा कृता भवत्विति पूर्वमेवासनं
रच्यते । आचार्याश्च पूर्वमेवोत्थिता आसते सा उत्थानानुत्थान-
कृता दोषा भूवन्निति, आगतशसौ सामायिकं करोतीत्यादि
पूर्ववत् ॥ ८२ ॥

सामायिकस्य महानिर्जरो भवतीति दृष्टान्तद्वारेणाह—

सामायिकव्रतस्थस्य गृहिणोऽपि स्थिरात्मनः ।

चन्द्रावतंसकस्यैव क्षीयते कर्म सञ्चितम् ॥ ८३ ॥

गृहस्थस्यापि कृतसामायिकस्य कर्मनिर्जरा भवतीति चन्द्रा-
वतंसक उदाहरणम् ।

तच्च सम्प्रदायगम्यम् । स चायम्—

अस्ति मार्कतनगरं श्रीमङ्गेतनिकंतनम् ।

हसितन्दपुरश्रीकं मितार्हचैत्यकेतनैः ॥ १ ॥

तत्र लांकटगानन्दा द्वितीय इव चन्द्रमाः ।

चन्द्रावतंसो राजाऽमीदवतंस इवावनेः ॥ २ ॥

स यथा धारयामास शस्त्राणि चाण्डेतवे ।

तीक्ष्णानि शिञ्जावशतो व्रतान्यपि तथा सुधीः ॥ ३ ॥

मात्रमासे विभावयां सोऽन्यदा वासवेश्मनि ।

आदोपज्वलनं स्थास्यामीति सामायिके स्थितः ॥ ४ ॥

तच्छ्रद्धापालिका ध्वान्तं स्वामिनो मा स्म भूदिति ।

याते प्राग्यामिनीयामे प्रदोषे तैलमक्षिपत् ॥ ५ ॥

गते यामे द्वितीयस्त्रिचपि सा भक्तमानिनी ।

जायती दीपके क्षीणतैले तैलं न्यधात्पुनः ॥ ६ ॥

त्रियामायास्तृतीयस्त्रिचपि यामे व्यतीयुषि ।

मङ्गिकायां प्रदीपस्य तैलं चिच्छेप सा पुनः ॥ ७ ॥

विभातायां विभावर्यामवसानमथासदत् ।

अमोत्यन्यथाक्लान्तो राजा स इव दीपकः ॥ ८ ॥

सामायिकं समधिगम्य निहत्य कर्म

चन्द्रावतंसमृपतिस्त्रिदिवं ततोऽगात् ।

सामायिकव्रतजुषो गृह्णिणोऽपि सद्यः

क्षीयेत कर्म निचितं सुगतिर्भवेच्च ॥ ९ ॥

॥ इति चन्द्रावतंसराजर्धिकथानकम् ॥ ८३ ॥

द्वितीयं शिञ्जाव्रतमाह—

दिग्व्रते परिमाणं यत्तस्य संक्षेपणं पुनः ।

दिने रात्रौ च देशवकाशिकव्रतमुच्यते ॥ ८४ ॥

दिग्व्रते प्रथमशुणव्रते यद्दृशस्त्रपि दिक्षु गमनपरिमाणं तस्य दिवा रात्रौ चोपलक्षणत्वात्प्रहरादौ च यत् संक्षेपणं तद्देशवकाशिकव्रतम् । देशे दिग्व्रतगृहीतपरिमाणस्य विभागे अवकाशोऽवस्थानं देशवकाशः सोऽवस्थीति देशवकाशिकं “अतोऽनेकस्वरात्” ॥ ७ । २ । ६ ॥ इतीकः । दिग्व्रतसंक्षेपकरणमनुव्रतादि-संक्षेपकरणस्याप्युपलक्षणं द्रष्टव्यम् । एषामपि संक्षेपस्थावश्यं

कर्त्तव्यत्वात् । प्रतिव्रतं च संक्षेपकरणस्य विभिन्नव्रतत्वे द्वादश
व्रतानीति संख्याविरोधः स्यात् ॥ ८४ ॥

अथ तृतीयं शिक्षाव्रतमाह —

चतुष्पर्व्यां चतुर्थादिकुव्यापारनिषेधनम् ।

ब्रह्मचर्यक्रियास्नानादित्यागः पोषधव्रतम् ॥ ८५ ॥

चतुष्पर्वी अष्टमी चतुर्दशी-पूर्णिमा-अमावास्यालक्षणा, चतुर्था
पर्वणां समाहारश्चतुष्पर्वी । पर्वण्युद्देशकारान्तोऽप्यस्ति ; तस्यां
चतुर्थादिकं तपः, कुव्यापारस्य सावद्यव्यापारस्य निषेधः, ब्रह्मचर्य-
क्रिया ब्रह्मचर्यस्य करणं, स्नानादेः शरीरसत्कारस्य त्यागः । आदि-
शब्दादुद्दत्तनवर्णकविलेपनपुष्पगन्धविशिष्टवस्त्राभरणादिपरिग्रहः ।
पोषं पुष्टिं प्रक्रमादन्वयस्य धत्ते पोषधः स एव व्रतं पोषधव्रतम् ।
सर्वतः पोषध इत्यर्थः । द्विविधं हि पोषधव्रतं देशतः सर्वतश्च ।
तत्राहारपोषधो देशतो विवक्षितविकृतेरविकृतेराचामासस्य वा
सकृदेव हिरेव वा भोजनमिति । सर्वतस्तु चतुर्विधस्याप्याहार-
स्याहोरात्रं यावत्प्रत्याख्यानम् ; कुव्यापारनिषेधपोषधस्तु देशत
एकतरस्य कस्यापि कुव्यापारस्याकरणं, सर्वतस्तु सर्वेषामपि
कृषिसेवावाणिज्यपाशुपाल्यगृहकर्मादीनामकरणं, ब्रह्मचर्यपोषधो-
ऽपि देशतो दिवैव रात्रावेव वा, सकृदेव हिरेव वा स्त्रीसेवां
मुक्त्वा ब्रह्मचर्यकरणम् ; सर्वतस्तु अहोरात्रं यावत् ब्रह्मचर्य-
पालनम् । देशतः स्नानादेः शरीरसत्कारस्यैकतरस्याकरणं सर्वतस्तु
सर्वस्यापि तस्याकरणम् ; इह च देशतः कुव्यापारनिषेधपोषधं

यदा करोति तदा सामायिकं करोति वा न वा ; यदा तु सर्वतः करोति तदा सामायिकं नियमात्करोति, अकरणे तु तत्फलेन वञ्च्यते । सर्वतः पोषधव्रतं च चैत्यगृहे वा, माधुमूले वा, गृहे वा, पोषधशालायां वा त्यक्तमणिसुवर्णाद्यलङ्कारो व्यपगतमालाविलेपनवर्णकः परिहृतप्रहरणः प्रतिपद्यते । तच्च च कृते पठति च पुस्तकं वाचयति धर्मध्यानं ध्यायति, यथैतान् साधुगुणानहं मन्दभाग्यो न समर्थो धारयितुमिति । इह च यद्याहारशरीरसत्कारब्रह्मचर्यपोषधवत् कुव्यापारपोषधव्रतमप्यन्यत्रानाभोगेनेत्याद्याकारोच्चारणपूर्वकं प्रतिपद्यते तदा सामायिकमपि सार्थकं स्यात् । स्थूलत्वात्पोषधप्रत्याख्यानस्य सूक्ष्मत्वाच्च सामायिकस्येति । तथा पोषधवताऽपि सावद्यव्यापारा न कार्या एव ततः सामायिकमकुर्वन्स्तक्ताभाङ्ग्यतीति । यदि पुनः सामाचारीविशेषात् सामायिकमिव द्विविधं त्रिविधेनेत्येवं पोषधं प्रतिपद्यते तदा सामायिकार्थस्य पोषधेनेव गतत्वाच्च सामायिकमत्यन्तं फलवत् । यदि परं पोषधसामायिकलक्षणं व्रतद्वयं प्रतिपन्नं मयेत्यभिप्रायात् फलवदिति ॥ ८५ ॥

इदानीं पोषधव्रतकर्तृन् प्रशंसति —

गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते पुण्यां ये पोषधव्रतम् ।

दुष्पालं पालयन्त्येव यथा स चुलनीपिता ॥ ८६ ॥

यतयस्तावद् धन्या एव गृहिणोऽपि गृहस्था अपि ते धन्याः धर्मधनं

सन्धारः ये निःसत्त्वजनदुष्पालं पुण्यं पवित्रं पोषधन्नतं पालयन्ति,
यथा स सुलनीपितेति दृष्टान्तः ; स च सम्प्रदायगम्यः ।

स चायम्—

अस्ति वाराणसी नामानुगङ्गं नगरी वरा ।

विचित्ररचनारम्या तिलकश्रीरिवावर्नः ॥ १ ॥

सुशामेवामरावत्यामविसृत्वितविक्रमः ।

जितगतुरभूतत्र धरित्रीधवपुङ्गवः ॥ २ ॥

आसीद्बृहपतिस्तस्यां महेभ्यसुलनीपिता ।

प्राप्तो मनुष्यधर्मेव मनुष्यत्वं कुतोऽपि हि ॥ ३ ॥

जगदानन्दिनस्तस्यानुरूपा रूपशालिनी ।

श्यामा नामाभवद्भार्या श्यामेव तुङ्गिनद्युतेः ॥ ४ ॥

अष्टौ निधानेऽष्टौ दृढावष्टौ च व्यवहारगाः ।

इति तस्याभवन् हेमन्त्रतुविंशतिकाटयः ॥ ५ ॥

एकैकशी गोमहस्रैर्दंष्ट्रभिः प्रमितानि तु ।

तस्यासन् गोकुलान्यष्टौ कुलवेश्मानि सम्प्रदाम् ॥ ६ ॥

तस्यां पुर्यामयान्येदुरुद्यानि कोष्ठकाभिधे ।

भगवान् समवसृतो विहरंश्चरमो जिनः ॥ ७ ॥

ततो भगवतः पादवन्दनाय सुरासुराः ।

सेन्द्राः समाययुस्तत्र जितशत्रुश्च भूपतिः ॥ ८ ॥

पद्भ्यां चचाल सुलनीपिताऽप्युचितभूषणः ।

वन्दितुं नन्दितमनाः श्रीवीरं त्रिजगत्पतिम् ॥ ९ ॥

भगवन्तं ततो नत्वोपविश्य चुलनीपिता ।
 श्रुत्वाव परया भक्त्या प्राञ्जलिर्धर्मदेशनाम् ॥ १० ॥
 अथोत्थितायां सदसि प्रणम्य चरणौ प्रभोः ।
 इति विज्ञपयामास विनीतश्चुलनीपिता ॥ ११ ॥
 स्वामिन्नस्मादृशां बोधहेतोर्विहरसे महीम् ।
 जगद्बोधं विना नान्यो ह्यर्धसङ्क्रमणं रवेः ॥ १२ ॥
 सर्वोऽपि याचते गत्वा स दत्ते यदि वा नवा ।
 आगत्य याचितो धर्मं दत्ते हेतुः कृपाऽत्र ते ॥ १३ ॥
 जानामि यतिधर्मं चेत् गृह्णामि स्वामिनोऽन्तिके ।
 योग्यता परमियती मन्दभाग्यस्य नास्ति मे ॥ १४ ॥
 याचे श्रावकधर्मं तु स्वामिन् । देहि प्रसीद मे ।
 आदत्तेऽव्यावप्युदङ्को भरणं निजमेव हि ॥ १५ ॥
 यथासुखं गृह्णाणि स्वामिनाऽनुमतस्ततः ।
 स प्रत्याख्यत्सूलहिंसां मृषावादं च चौरिकाम् ॥ १६ ॥
 प्रत्याख्यञ्च स्वभार्यायाः श्यामाया अपरस्त्रियम् ।
 अष्टाष्टकोद्यभ्यधिकं स्वर्णं निध्यादिषु त्रिषु ॥ १७ ॥
 व्रजेभ्योऽन्यानथाष्टभ्यः प्रत्याचख्यौ व्रजानपि ।
 हलपञ्चशतीतोऽन्यां कृषियोग्यां महीमपि ॥ १८ ॥
 अनःप्रतेभ्यः पञ्चभ्यो दिग्यायिभ्योऽपरं त्वनः ।
 संवहद्वाञ्च पञ्चभ्यः प्रत्याचख्यौ महामतिः ॥ १९ ॥
 दिग्यात्रिकाणि चत्वारि चत्वारि प्रवहन्ति च ।
 वाहनानि विना सोऽथ प्रत्याख्यदितराणि तु ॥ २० ॥

अन्यत्र गन्धकाषायाः प्रत्याख्यदङ्गुलं सनम् ।
 आर्द्राया मधुकयष्टेरितरहन्तधावनम् ॥ २१ ॥
 अन्यतः क्षीरामलकाप्रत्याचक्ष्यौ फलान्यपि ।
 सहस्रशतपाकाभ्यां तैलाभ्यां मन्त्रणान्तरम् ॥ २२ ॥
 गन्धाख्यादन्यतः प्रत्याचक्ष्यावुहर्त्तनान्यपि ।
 अष्टाभ्य श्रीष्टिकेभ्योऽश्वः कुशेभ्योऽधिकमञ्जनम् ॥ २३ ॥
 वस्त्रं प्रत्याख्यदन्यच्च कार्पासादस्त्रयुग्मकात् ।
 विलेपनानि चान्यत्र कुङ्कुमागुरुचन्दनात् ॥ २४ ॥
 पुष्पं प्रत्याख्यदन्यच्च पद्माज्जातिस्त्रजोऽपि च ।
 कर्णिकानाममुद्राभ्यामन्यानि भूषणानि च ॥ २५ ॥
 सुमां च धूपमगरुतुक्काभ्यामथापरम् ।
 अन्याश्च काष्ठपेक्षायाः देया अपि समन्ततः ॥ २६ ॥
 खण्डखाद्याद् दृतपूराञ्चेतरत् खाद्यमत्यजत् ।
 ओदनान्यपि निःशेषाख्यन्यतः कलमीदनात् ॥ २७ ॥
 कलायमुद्गमाषेभ्य इतरं मूषमत्यजत् ।
 शरत्कालभवात्सर्वं गोघृतादपरं दृतम् ॥ २८ ॥
 शाकं पल्यङ्गमण्डुकीशाकाभ्यामन्यमत्यजत् ।
 विना स्नेहाश्लदाख्यस्त्रे तीमनान्यपि सर्वतः ॥ २९ ॥
 अन्तरिक्षोदकादन्यदुदकं पर्यवर्जयत् ।
 मुखवासं च ताम्बूलात्पञ्चसौगन्धिकादृते ॥ ३० ॥
 अपभ्यानं हिंस्रदानं प्रमादाचरितं तथा ।
 पापकर्मापदेशं चानर्थदण्डानवर्जयत् ॥ ३१ ॥

एवं श्रावकधर्मं स सम्यक् सम्यक्पूर्वकम् ।
 सर्वातिचाररहितं प्रपेदे पुरतः प्रभोः ॥ ३२ ॥
 भगवन्तं ततो नत्वा गत्वा च निजवेश्मनि ।
 प्रतिपन्नं तथा धर्मं स्वभार्यायै न्यवेदयत् ॥ ३३ ॥
 तेनाथ साऽप्यनुज्ञाता रथमारुह्य तत्क्षणम् ।
 उपेत्य भगवत्पार्श्वं गृहिधर्ममश्रित्यित् ॥ ३४ ॥
 तदा च गौतमो नत्वा पप्रच्छति जगत्पतिम् ।
 महाव्रतधरः किं स्यान्न वाऽयं चुलनीपिता ॥ ३५ ॥
 अथोचे स्वामिना नैष यतिधर्मं प्रपत्स्यते ।
 गृहिधर्मरतः किं तु कृत्वा सौधर्मं गच्छति ॥ ३६ ॥
 अरुणामे विमाने च चतुष्पत्न्योपमस्थितिः ।
 तनश्नुत्वा विदेहेषूत्पद्य निर्वाणमेध्यति ॥ ३७ ॥ (युग्मम्)
 गृहभारं ज्येष्ठपुत्रे न्यस्याथ चुलनीपिता ।
 तस्यौ पोषधशालाया पालयन् पोषधव्रतम् ॥ ३८ ॥
 तस्याथ पोषधस्यस्य मायामिथ्यात्ववान् सुरः ।
 निशीथे कश्चिदागच्छत्पार्श्वं व्रतजिघांसया ॥ ३९ ॥
 घोराकारः पुरीभूय खड्गमाकृष्य भीषणम् ।
 स इत्युचे तमत्युच्चैश्चुलनीपितरं सुरः ॥ ४० ॥
 अप्रार्थितप्रार्थक व ! अमणोपासकव्रतम् ।
 त्वया किमिदमारब्धं मटादेशेन मुच्यताम् ॥ ४१ ॥
 मुच्यसीदं न चेत्तेऽप्ये ज्येष्ठपुत्रमहं तव ।
 कुष्माण्डमिव खड्गेन खण्डयिष्यामि खण्डशः ॥ ४२ ॥

भवतः प्रेक्षमाणस्य पुरस्तत्पिशितान्यहम् ।

क्षिप्त्वा कटाहे पक्ष्यामि शूलैर्भक्ष्यामि तत्क्षणात् ॥ ४३ ॥

आचमिष्यामि तन्मांसशोणितानि तथाऽधुना ।

प्रेक्षमाणो यथा हि त्वं स्वयमेव विपक्ष्यसे ॥ ४४ ॥

देवब्रुवे विब्रुवति तन्नैवं चुलनीपिता ।

न चकम्पे केसरीव गर्जत्यूर्जितमम्बुदे ॥ ४५ ॥

अन्नीभं प्रेक्षमाणस्तु चुलनीपितरं सुरः ।

विभीषयितुकामस्तं तथैवो रे पुनः पुनः ॥ ४६ ॥

एवं विभाषमाणस्य सुरस्य चुलनीपिता ।

न सन्मुखमपि प्रेक्षाक्षक्रे शुन इव द्विपः ॥ ४७ ॥

स विकृत्य पुरो ज्येष्ठतनयं चुलनीपितुः ।

निस्त्रिंशं न दृशंसात्मा पशुवद् व्यगमत्ततः ॥ ४८ ॥

क्षिप्त्वा क्षिप्त्वा कटाहान्तस्तन्मांसानि पपाच च ।

बभ्रज्ज च शितैः शूलैराचचाम च सोऽमरः ॥ ४९ ॥

अधिशेहे च तत्सर्वं तत्त्वन्नः चुलनीपिता ।

अन्यत्वभावनाभाजां स्वाङ्गच्छेदोऽपि नार्त्तये ॥ ५० ॥

अथोचे स सुरो रे रे ! व्रतमद्यापि नोऽभक्षि ।

तद् ज्येष्ठमिव ते पुत्रं हन्मि मध्यममप्यहम् ॥ ५१ ॥

ततोऽहन्मध्यमं पुत्रं तथैवोचे पुनः पुनः ।

निरीत्याक्षुभितं तं च कनिष्ठं चावधीक्षुतम् ॥ ५२ ॥

तत्राप्यालोक्य निष्कम्पं तं क्रुद्धः स सुरोऽब्रवीत् ।

नाद्याप्युऽभक्षि पाखण्डं मातर ते विहन्मि तत् ॥ ५३ ॥

भद्रां नामाथ पुलनीपितुर्मातरमातुराम् ।
 विकरोति स्या रुदतीं करुणं कुररीमिव ॥ ५४ ॥
 स सुरः पुनरप्युचे मुच्यतां प्रकृतं त्वया ।
 स्वकुटुम्बप्रणाशाय कृत्यातुल्यमिदं व्रतम् ॥ ५५ ॥
 अन्यथा कुलमेष्टिं ते मातरं हरिणीमिव ।
 हत्वा भ्रक्ष्यामि पक्ष्यामि भक्षयिष्यामि च क्षणात् ॥ ५६ ॥
 ततोऽप्यभीतं पुलनीपितरं वीक्ष्य सोऽमरः ।
 भद्रामाराटयत्तारं सूनान्यस्तामजामिव ॥ ५७ ॥
 यया भार इवोदस्वमुदरेणोदरंभरिः ।
 मातरं हन्यमानां तां पश्येत्यूचे पुनः सुरः ॥ ५८ ॥
 अथैवं चिन्तयामास चेतसा पुलनीपिता ।
 अहो दुरात्मा कोऽप्येष परमाधार्मिकोपमः ॥ ५९ ॥
 पुत्रत्रयं मे पुरतो जघान च चत्वाद च ।
 क्रव्यादिव ममाग्न्यामप्यधुना हन्तुमुद्यतः ॥ ६० ॥
 यावन्न हन्यमूं तावद्रक्ष्यामीति चचाल सः ।
 कुर्वाणं महाशब्दमुत्पेते च सुरेण खे ॥ ६१ ॥
 तं च कोलाहलं श्रुत्वा भद्रा द्रुतमुपैत्थ तम् ।
 किमेतदिति चापृच्छकोऽर्णसत्तदशेषतः ॥ ६२ ॥
 ततोऽभाषिष्ट भद्रैवं मिथ्यादृकोऽप्ययं सुरः ।
 पोषध्वजतविघ्नं ते चक्रे कृत्रिमभीषणैः ॥ ६३ ॥
 पोषध्वजतभङ्गस्य कुरुष्वालोचनं ततः ।
 पापाय व्रतभङ्गस्य स्वादनालोचनं यतः ॥ ६४ ॥

तथैव प्रतिपेदेऽथ तद्वाचं चुलनीपिता ।
 चकारालोचनां तस्य व्रतभङ्गस्य शुद्धीः ॥ ६५ ॥
 अथैकादश भेजेऽसौ आवकप्रतिमाः क्रमात् ।
 सोपानानीव स स्वर्गसौधारोद्दणकर्मणे ॥ ६६ ॥
 निस्त्रिंशधारानिश्रितं स एवं आवकव्रतम् ।
 सुचिरं पालयामास भगवद्वचनोचितम् ॥ ६७ ॥
 ततः संलेखनापूर्वं प्रपद्यानशनं सुधीः ।
 मृत्वा सौधर्म उत्पेदे विमाने सोऽद्वयप्रभे ॥ ६८ ॥

दुष्पालमेवं चुलनीपिता यथा
 तत्पालयामास स पोषधव्रतम् ।
 ये पालयन्त्येव तथा परेऽप्यदो
 दृढव्रतास्ते खलु मुक्तिगामिनः ॥ ६९ ॥
 ॥ इति चुलनीपितुः कथानकम् ॥ ८६ ॥

इदानीं चतुर्थं शिष्टाव्रतमाह -

दानं चतुर्विधाहारपात्राच्छादनसद्धानाम् ।
 अतिथिभ्योऽतिथिसंविभागव्रतमुदीरितम् ॥ ८७ ॥

अतिथिभ्यस्तिथिपर्वाद्यात्मवरहितेभ्यो भिक्षार्थं भोजनकाले उप-
 स्थितेभ्यः साधुभ्यो, दानं विश्राणनं, चतुर्विधस्याशनपानखाद्यस्वाद्य-
 रूपस्याहारस्य, पात्रस्त्रालात्वादेः, आच्छादनस्य वस्त्रस्य कम्बलस्य
 वा, सद्धानो वसतेऽपलक्षणात्पीठफलकशय्यासंस्तारकादीनामपि ।

अनेन हिरण्यादिदाननिषेधस्तेषां यतेरनधिकारात् । तदेतदतिथि-
संविभागव्रतमुच्यते । अतिथेः सङ्गतो निर्हीणो विभागः पश्चात्-
कर्मादिदोषपरिहारायांशदानरूपोऽतिथिसंविभागस्तद्रूपं व्रतम-
तिथिसंविभागव्रतम् । आहारादीनां च न्यायार्जितानां प्रासुकैषणी-
यानां कल्पनीयानां च देयकालान्तराभ्युत्पन्नपूर्वकमात्मानुग्रहबुद्ध्या
यतिभ्यो दानमतिथिसंविभागः ।

यदूचुः --

'नायागयाणं कप्पणिज्जाणं अन्नपाणाईणं दब्बाणं देसकाल-
सत्तासक्कारकमजुणं पराए भत्तीए आयासुग्गह्बुद्धीए संजयाणं
दानं अतिहिसंविभागो ।

अनूदितं चेतत्—

प्रायः शुद्धैस्त्रिविधविधिना प्रासुकैरेषणीयैः

कल्पाप्रायैः स्वयमुपहृतैर्वस्तुभिः पानकाद्यैः ।

काले प्राप्तान् सदनमसमग्रद्वया साधुवर्गान्

धन्याः केचित्परमवहिता हन्त ! संमानयन्ति ॥ १ ॥

अशनमखिलं खाद्यं स्वाद्यं भवेदथ पानकं

यतिजनहितं वस्त्रं पात्रं सकम्बलप्रोच्छनम् ।

वसतिफलकप्रस्थं मुख्यं चरित्रविवर्द्धनं

निजकमनसः प्रीत्याधायि प्रदेयमुपासकैः ॥ २ ॥

(१) न्यायागतानां कल्पनीयानां अन्नपानादीनां दब्बाणां देयकालान्तराभ्युत्पन्नपूर्वकमात्मानुग्रहबुद्ध्या संजयानां दानं अतिथिसंविभागः ।

तथा—

‘साङ्गण कण्ठिज्जं जं नवि दिस्स कङ्किं चि किञ्चि तङ्हि ।

धीरा जहुत्तकारी सुसावगा तं न भुञ्जंति ॥ १ ॥

‘वसद्धीसयणासणभत्तपाणभेसज्जवत्थपत्ताई ।

जइवि न पज्जत्तधणो थोवाप्पो वि थोवयं देइ ॥ २ ॥

वाचकमुख्यस्त्वाह -

किञ्चिच्छृङ्गं कल्पामकल्पं स्यात् स्यादकल्पामपि कल्पाम् ।

पिण्डः शय्या वस्त्रं पात्रं वा भेषजाद्यं वा ॥ १ ॥

देशं कालं पुरुषमवस्थामुपयोगशुद्धिपरिणामान् ।

प्रसमीक्ष्य भवति कल्पं नैकान्तात्कल्पते कल्पाम् ॥ २ ॥

ननु यथा शास्त्रे आहारदातारः श्रूयन्ते न तथा वस्त्रादिदानारः,

न च वस्त्रादिदानस्य फलं श्रूयते तत्र वस्त्रादिदानं युक्तम् ।

नैवम् ! भगवत्यादौ वस्त्रादिदानस्य साक्षादुक्तत्वात् ।

यथा—

‘समणे निगन्थे फासुएणं एसणिज्जेणं असणपाणखाइम-
साइमेणं वत्थपडगाइकंबलपायपुंछुणेणं पीठफलमसेज्जासंथारएणं
पडिलाभेमाणे विहरइ ।

(१) साधूनां कल्पनीयं वद् नापि दत्तं किञ्चित् किञ्चित् तत्किम् ।

धीरा बधोक्तकारिणः सुखावकाशात् भुञ्जते ॥ १ ॥

(२) वसतिशयनासनभक्षपात्रभेषजवस्त्रपात्रादि ।

अद्यापि न प्रवर्णिष्यते कोकादपि कोकं दद्यात् ॥ २ ॥

(३) असणान् निर्पन्थान् प्रासुक्तेन एवमीमेन अशनयानादिमसादिमेन

इत्याहारवत्संयमाधारशरीरोपकारकत्वाद्दृष्ट्यादयोऽपि साधुभ्यो
देयाः । संयमोपकारित्वं च वस्त्रस्य तावत् तृणग्रहणानलसेवा-
निवारणार्थत्वेन, धर्मशुक्लध्यानसाधनार्थत्वेन, ग्लानपीडापरि-
हारार्थत्वेन, मृतकपरिहापनार्थत्वेन च ।

यदाहुः—

‘तृणग्रहणानलसेवानिवारणा धर्मशुक्लभाण्डा ।

दिष्टं कप्यग्राह्यं ग्लानमरणद्वया चैव ॥ १ ॥

वाचकोऽप्याह—

शीतवातातपैर्देशैर्मशकैश्चापि खेदितः ।

मा सम्यक्तादिषु ध्यानं न सम्यक् संविदास्यति ॥१॥ इत्यादि
पात्रस्याप्युपयोगः, अशुक्लस्वाकादेर्ग्रहणेन तत्परिहापनं, संसत्तात्र-
स्याविराधनात् । प्रमादात्पूतकसहितस्य तण्डुलीदकादेर्ग्रहणे
सति तत्परिहापनासुखं च । एवमादयोऽन्येऽपि पात्रग्रहणे
गुणाः ।

यदाहुः—

‘कुक्कायरक्त्वण्डा पायग्राह्यं जिनेहिं पञ्चसं ।

जे अ गुणा संभोए हवन्ति ते पायग्राह्ये वि ॥ १ ॥

वस्त्रपतद्व्युत्पन्नकम्बलपादप्रोक्षणेन पीठफलकयन्त्रासंस्कारकेण प्रतिसाध्यमानान्
विहारयति ।

(१) तृणग्रहणाऽनलसेवानिवारणाव धर्मशुक्लध्यानार्थम् ।

दिष्टं कप्यग्राह्यं ग्लानमरणार्थं चैव ॥ १ ॥

(२) मृत्पात्रारक्त्वण्डा पात्रग्रहणं जिनेः प्रशङ्कम् ।

जे अ गुणाः संभोए अहन्ति ते पात्रग्रहणेऽपि ॥ १ ॥

‘अतर्तबालबुद्धा सेहा एसा गुरुअसहुवमो ।

साहारणोगहालङ्कारणा पायम्पहणं तु ॥ २ ॥

अतु तीर्थकराणां वस्त्रधानपरिभोगो न श्रूयते, तीर्थकार-
चरितानुकारश्च तच्छिष्याणां युक्तः । वदन्ति हि—

‘आरिसयं गुरुलिङ्गं सीसेण वि तारिसेण हविषज्यम् ।

इति मैवं बोधः—

अच्छिद्रपाणयस्तीर्थकराः, अपि चन्द्रादित्यौ यावच्छिष्या
गच्छति ; न तु पानीयबिन्दुरप्यधः पतति ; चतुर्विधज्ञानबलाच्च ते
संसक्तासंसक्तमग्नं सचसमत्रसं च जलादि ज्ञात्वा निर्दोषमेवोपाददते,
इति तेषां पात्रधारणे गुणः । वस्त्रं तु दीक्षाकाले तीर्थकरा अपि
गृह्णन्ति ।

यदाहुः—

‘सखे वि एगदूसेण निम्माया जिनवरा चउज्जीसं ।

‘ न य नाम अण्णलिंगे न य गिहिलिंगे कुलिंगे वा ॥ १ ॥

परमार्थं च—

(१) ग्लानबालबुद्धात् निष्पन्नात् प्राबूर्ध्विकाद् गुरोरर्थाद्व्युत्पन्नात् ।

साधारणावयवहालङ्कारणात् पायम्पहणं तु ॥ २ ॥

(२) आहणं गुरुलिङ्गं शिष्येणापि तारिसेन भवितव्यम् ।

(३) सर्वेऽपि एकदूष्येण निर्गता जिनवराचतुर्विधाः ।

न च नामाण्यल्लिङ्गे न च गिहिल्लिङ्गे कुल्लिङ्गे वा ॥ १ ॥

'सिवेमि जे अईया जे अणागया जे अ वट्टमाणा ते सव्वे सोवहिधम्मो देसियव्वो त्ति कट्टु एगं देवदूसमादाय निक्खमिंसु निक्खामंति निक्खमिस्संति वा ।

प्रव्रज्योत्तरकालं च सर्वबाधासहत्वान्न वस्त्रेण प्रयोजनमिति यथाकथञ्चित्तदपैतु नाम । गुरुनिष्कानुवर्त्तनं च तच्छिष्याणां यदुक्तं, तदैरावणानुकरणमिव मामान्यकरिणाम् । किं च । तीर्थ-करानुकारमिच्छद्भिर्मते निवसनमाधार्मिकादिपरिभोगस्तैलाभ्यङ्गोऽङ्गारशकटीसेवनं हणपटीपरिधानं कमण्डलुधारणं बहुमाधु मध्ये निवासच्छत्रस्थानां धर्मदेशनायाः करणं शिष्यशिष्यादीन्नादिकं सर्वमविधेयं स्यात्, तच्च कुर्वन्ति ।

कम्बलस्य च वर्षासु बहिर्निर्गतानां तात्कालिकवृष्टावपकाय-रक्षणमुपयोगः, बालहृदयस्नाननिमित्तं वर्षत्यपि जलधरे भित्तायै निःसरतां कम्बलावृतदेहानां न तथाविधापकायविराधना, उच्चार-प्रस्रवणादिपीडितानां कम्बलावृतदेहानां गच्छतामपि न तथा-विधा विराधना । कृताद्याच्छादितानां कम्बलमन्तरेणापि गच्छतां को दोष इति चेत् । न । 'छत्तस्स य धारणद्वाए' इत्यागमेन कृत्स्न्य प्रतिषिद्धत्वात् ॥ रजोहरणं पुनः साक्षाज्जीवरक्षार्थं प्रति-लेखनाकारित्वादुपयोगीति कस्तत्र विवादं कुर्यात् ? । मुख-वस्त्रमपि सम्प्रातिमज्जीवरक्षणादुष्णमुखवातविराध्यमानबाह्यवायु-

(१) सिवे वेऽसीता वेऽनागता ये अ वर्तमानास्ते सर्वे सोपधिधर्मो देहव्य इति क्त्वा एगं देवदूसमादाय निरकमिंसु निक्खामन्ति निक्खमिस्सन्ति वा ।

कायजीवरक्षणाभ्युत्थे धूलिप्रवेशरक्षणाभ्योपयोगि । पीठफलकयो
र्वर्षासु पनककुट्यादिसंसक्तायां भुवि भूशयनस्य प्रतिषिद्धत्वाच्छय-
नासनादावुपयोगः । शय्यासंस्तरकयोश्च शीतोष्णकालयोः
शयनादावुपयोगः । वसतिश्च निवासार्थं यतीनामत्यन्तोपकारिणी ।

यदाह —

‘जो देइ उवस्मयं सुनिवराण नेगगुणजोगधारीण ।

तेण दिग्गा वत्थस्सपाणमयणामणविकप्पा ॥ १ ॥

‘जं तत्थ ठियाण भवे मज्जेसिं तंण तेसिमुवञ्जीगो ।

रक्सपरिपालणा वि, अतो दिग्गा एव तं मज्जे ॥ २ ॥

‘सीयायवचोराणं दमाणं तह य बालममगाणं ।

रक्खंतो सुनिवसमं सुरलोयसुहं समज्जिणइ ॥ ३ ॥

एवं यदन्यदप्यौघिकमौपग्रहिकं वा धर्मापकरणं तस्माधुना
धारयतां न दोषः ; तद्वातृणां तु सुतरां गुण एव ॥

‘उपकरणमानं तु—

(१) जो देइ उवस्मयं सुनिवराणः अनेकगुणयोगधारिणः ।

तेन दग्गा वत्थाः स्सपाणमयणामणविकल्पाः ॥ १ ॥

(२) अक्षत स्थितानां भवेत् सर्वेषां तेन तेषामुपयोगः ।

रक्षापरिपालना अपि, अतो दग्गा एव ते सर्वे ॥ २ ॥

(३) शीतातपश्चौरेभ्यो दंशेभ्यस्तथा च बालवशकेभ्यः ।

रक्षन् सुनिवसमानं सुरलोकसुखं समर्जति ॥ ३ ॥

‘जिह्वा दारसरूपाग्रे धेरा चोद्गच्छति ।

अज्जाणं पश्वीसं तु अग्रे उद्गं उवमहो ॥ १ ॥

इत्याद्यागमादवगन्तव्यं, इह तु अन्वगौरवभयाच्च प्रतन्वते ।
इह वृद्धोक्ता सामाचारी । आवकेण पोषधं पारयता नियमात्साधुभ्यो
दत्त्वा भोक्तव्यम् । कथम् ? । यदा भोजनकालो भवति तदा आत्मनो
विभूषां कृत्वा प्रतिअयं गत्वा साधून् निमन्त्रयते ; भिक्षां गृह्णी-
तेति ॥ साधूनां च तं प्रति का प्रतिपत्तिः । उच्यते । तदैकः पट-
लकमन्थो सुखानन्तकमपरो भाजनं प्रत्यवेक्षते ; माऽन्तरायदोषाः
स्थापनादोषा वा भूवन्ति । स च यदि प्रथमायां पौरुष्यां निमन्त्र-
यते ; अस्ति च नमस्कारसहितप्रत्याख्यानी, ततस्तद्गृह्यते । अथ
नाख्यसौ तदा न गृह्यते, यतस्तद्दोषव्यं भवति । यदि पुनर्धनं
लगेत्, तदा गृह्यते संस्थाप्यते च ; यां वा उद्घाटपौरुष्यां पारयति
‘पारणकवानन्थो वा तस्मै तद्दीयते ; पश्चात्तेन आवकेण समं
सङ्घाटको व्रजति, एको न वर्त्तते प्रेषयितुं ; साधुपुरतः आवकस्तु
मार्गं गच्छति, ततोऽसौ गृहं नीत्वा तावासनेनोपनिमन्त्रयते ;
यदि निविशते, तदा भव्यम्, अथ न निविशते, तथापि विनय-
प्रयुक्तो भवति, ततोऽसौ भक्तं पानं च स्वयमेव ददाति, भाजनं वा
धारयति, स्थित एवास्ते यावद्दीयते । साधू अपि पश्चात्कर्मपरि-
हरणार्थं सावशेषं गृह्णीतः, ततो वन्दित्वा विसर्जयति, अनु-

(१) जिह्वा द्वादशरूपाः स्वविराचतर्दशरूपिणः ।

आर्क्षणां पश्वीवर्षतिस्तु अत ऊर्ध्वमुपपद्यते ॥ १ ॥

(२) अ च पारणके दातव्यो वा तस्मै ।

गच्छति कतिचित्पदानि ; ततः स्वयं भुङ्क्ते ॥ यदि पुनस्तत्र
ग्रामादौ साधवो न भवन्ति तदा भोजनवेलायां द्वारावलोकनं
करोति, विशुद्धभावेन च चिन्तयति यदि साधवोऽभविष्यन् तदा
निस्तारितोऽहमभविष्यमिति । एष पोषधपारणके विधिः ।
अन्यदा तु दत्त्वा भुङ्क्ते, भुक्त्वा वा ददातीति ।

अत्रान्तरश्लोकाः—

अन्नादीनामिदं दानमुक्तं धर्मोपकारिणाम् ।

धर्मोपकारबाह्यानां स्वर्णादीनां न तन्मतम् ॥ १ ॥

दत्तेन येन दीप्यन्ते क्रोधलोभस्मरादयः ।

न तत्स्वर्थं चरित्रिभ्यो दद्याच्चारित्रनाशनम् ॥ २ ॥

यस्यां विदार्यमाणायां स्त्रियन्ते जन्तुराशयः ।

क्षितेस्तस्याः प्रशंसन्ति न दानं करुणापराः ॥ ३ ॥

यद्यच्छ्वं महाहिंस्रं तत्तद्येन विधीयते ।

तदहिंस्रमना लोहं कथं दद्याद्विचक्षणः ? ॥ ४ ॥

संमूर्च्छन्ति सदा यत्र भूयांसस्त्रसज्जन्तवः ।

तेषां तिलानां को दानं मनागप्यनुमन्यते ? ॥ ५ ॥

दद्यादर्धप्रसूतां गां यो हि पुण्याय पर्वणि ।

स्त्रियमाणांमिव हृष्टा ! वर्ण्यते मांऽपि धार्मिकः ॥ ६ ॥

यस्या अपाने तीर्थानि मुखेनाश्रति याऽशुचिम् ।

तां मन्वानाः पवित्रां गां धर्माय ददते जडाः ॥ ७ ॥

प्रत्यहं दुह्यमानायां यस्यां वत्सः प्रपीड्यते ।

सुरादिभिर्जन्तुघ्नीं तां दद्याद्वां श्रेयसे कथम् ? ॥ ८ ॥

स्वर्णमयी रूप्यमयी तिलमय्याज्यमय्यपि ।

विभज्य भुज्यते धेनुस्तदातुः किं फलं भवेत् ? ॥ ८ ॥

कामगर्हकरी बन्धुक्नेहद्रुमदवानलः ।

कलेः कलितरुर्दुर्गदुर्गतिहारकुञ्चिका ॥ १० ॥

मोक्षहारागला धर्मधनचौरी विपत्करी ।

या कन्या दीयते साऽपि त्रेयसे, कोऽयमागमः ? ॥ ११ ॥

विवाहसमये मूढैर्धर्मबुद्ध्या विधीयते ।

यत्तु यौतुकदानं तस्याङ्गस्त्रानि हुतोपमम् ॥ १२ ॥

यत् संक्रान्ती व्यलीपाते वैधृतं पर्वणोरपि ।

दानं प्रवर्त्तितं लुब्धैर्मुग्धसंमोह्यं हि तत् ॥ १३ ॥

मृतस्य हस्त्यै ये दानं तन्मन्ति तनुबुद्धयः ।

ते हि सिञ्चन्ति सुगलं सलिलैः पल्लवेच्छया ॥ १४ ॥

विप्रेभ्यो भोजने दत्ते प्रीयन्ते पितरो यदि ।

एकस्मिन् भुक्तवत्यन्यः पुष्टः किं न भवेदिह ? ॥ १५ ॥

अपत्यदत्तं चेद्दानं पितॄणां पापमुक्तये ।

पुण्येण तप्ते तपसि तदा मुक्तिं पिताऽऽप्नुयात् ॥ १६ ॥

गङ्गागयादौ दानेन तरन्ति पितरो यदि ।

'तत्रोत्थानां प्ररोहाय 'गृहे दग्धा हुमास्तदा ॥ १७ ॥

गतानुगतिकेः हस्तं न दद्यादुपयाचितम् ।

फलन्ति हन्त । पुण्यानि पुण्याभावे मुधैव तत् ॥ १८ ॥

न कोऽपि शक्यते त्रातुं पूर्णे काले सुरैरपि ।
 दत्तोपयाचितैस्तेषां बिम्बैस्त्राणं महादुतम् ॥ १८ ॥
 महोत्तं वा महाजं वा श्रोत्रियायोपकल्पयन् ।
 दाताऽत्मानं च पात्रं च पातयेन्नरकावटे ॥ २० ॥
 ददद्दर्मधिया दाता न तथाऽघेन लिप्यते ।
 जानन्नपि यथा दंष्ट्रं ग्रहीता मांसनोलुपः ॥ २१ ॥
 अपात्रप्राणिनो हत्वा पात्रं पुष्पान्ति ये पुनः ।
 अर्नकमेकघातेन ते प्राणन्ति भुजङ्गमम् ॥ २२ ॥
 न स्वर्णादीनि दानानि देयानीत्यर्हतां मतम् ।
 अन्नादन्यपि पात्रेभ्यो दातव्यानि विपश्चिता ॥ २३ ॥
 ज्ञानदर्शनचारित्ररूपरत्नत्रयान्विताः ।
 समितीः पञ्च विभ्राणा गुप्तिव्रितयशालिनः ॥ २४ ॥
 महाव्रतमहाभारधरणैकधुरन्धराः ।
 परीषद्दोषसर्गारिचमूजयमहाभटाः ॥ २५ ॥
 निर्ममत्वाः शरीरेऽपि किमुतान्येषु वस्तुषु ? ।
 धर्मीपकरणं मुक्ता परित्यक्तपरिग्रहाः ॥ २६ ॥
 द्विचत्वारिंशता दोषैरदुष्टं भैक्षमात्रकम् ।
 आददाना वपुर्धर्मयात्रामातप्रवृत्तये ॥ २७ ॥
 नवगुप्तिसनाथेन ब्रह्मचर्येण भूषिताः ।
 दन्तशोधनमात्रेऽपि परस्त्रे विगतस्थिटाः ॥ २८ ॥
 मानापमानयोर्लाभालाभयोः सुखदुःखयोः ।
 प्रशंसानिन्दयोर्हर्षशोकयोस्तुल्यहृत्तयः ॥ २९ ॥

कृतकारितानुमतिप्रमेदारम्भवर्जिताः ।
 मोक्षैकतानमनसो यतयः पात्रमुत्तमम् ॥ ३० ॥
 सम्यग्दर्शनवन्तसु देशचारित्रयोगिनः ।
 यतिधर्मेच्छ्वरः पात्रं मध्यमं गृहमेधिनः ॥ ३१ ॥
 सम्यक्ज्ञानावसन्तुष्टा व्रतशीलेषु निःसङ्गाः ।
 तीर्थप्रभावनोद्युक्ता अचन्यं पात्रमुच्यते ॥ ३२ ॥
 कुशास्त्रश्रवणोत्पन्नवैराग्यान्निष्परिग्रहाः ।
 ब्रह्मचर्यरताः स्तेयमृषाहिंसापराङ्मुखाः ॥ ३३ ॥
 चोरव्रता मौनशुषः कन्दमूलफलाशिनः ।
 शिलोच्छ्रितयः पत्रभोजिनो भैक्षजीविनः ॥ ३४ ॥
 कषायवस्त्रा निर्वस्त्राः शिखामौण्ड्यजटाधराः ।
 एकदण्डास्त्रिदण्डा वा गृहहारणनिवासिनः ॥ ३५ ॥
 पञ्चाग्निसाधका घ्रीषो गन्तुधारिणो हिमे ।
 भस्माङ्गरामाः खट्वाङ्गकपालास्थिविभूषणाः ॥ ३६ ॥
 खड्गद्वारा धर्मवन्तोऽपि मिथ्यादर्शनदूषिताः ।
 जिनधर्महिषो मूढाः कुपात्रं स्युः कुतीर्थिनः ॥ ३७ ॥
 प्राणिप्राणापहरणा स्रवावादपरायणाः ।
 परस्वहरणोद्युक्ताः प्रकामं कामगर्दभाः ॥ ३८ ॥
 परिग्रहारम्भरता न सन्तुष्टाः कदाचन ।
 मांसाशिनो मद्यरताः कोपनाः कलहप्रियाः ॥ ३९ ॥

कुशास्त्रमात्रपाठेन सदा पण्डितमानिनः ।
 तत्त्वतो नास्तिकप्रायश्चित्तमिति शंसिताः ॥ ४० ॥
 इत्यपात्रं कुपात्रं च परिहृत्य विवेकिनः ।
 पात्रदाने प्रवर्तन्ते सुधियो मोक्षकाङ्क्षिणः ॥ ४१ ॥
 दानं स्वात्मफलं पात्रे 'कुपात्रापात्रयोरपि ।
 पात्रे धर्माय तच्च स्यादधर्माय तदन्वयगेः ॥ ४२ ॥
 ययःपानं भुजङ्गानां यथा विषविह्वये ।
 कुपात्रापात्रयोर्दानं तद्वद्विह्वये ॥ ४३ ॥
 स्वादु जीरं यथा क्षिप्तं कटुलावुनि दुष्यति ।
 दानं दत्तं शुद्धमपि कुपात्रापात्रयोस्तथा ॥ ४४ ॥
 दत्ता कुपात्रापात्राभ्यां सर्वोर्व्यपि फलाय न ।
 पात्राय दत्तो यासोऽपि त्रयस्यान्वहाफलः ॥ ४५ ॥
 इयं मोक्षफले दाने पात्रापरत्रविचारणा ।
 दयादानं तु तत्त्वज्ञैः कुत्रापि न निषिध्यते ॥ ४६ ॥
 शुद्धशुद्धिज्ञता भङ्गाद्यत्वारः पात्रदानयोः ।
 आद्यः शुद्धो द्वितीयो वैकल्पिकोऽन्यौ तु निष्कलौ ॥ ४७ ॥
 दानेन भोगानाप्नोतीत्यविमृश्यैव भाष्यते ।
 अनर्थपात्रदानस्य शुद्धा भोगाः कियत्फलम् ? ॥ ४८ ॥
 पात्रदाने फलं सुखं मोक्षः शस्यं कथेरिव ।
 पलाशमिव भोगास्तु फलं स्यादाशुषङ्गिकम् ॥ ४९ ॥

(१) अ च नत्वपात्रकुपात्रयोः ।

(२) न च द्वितीयस्तु पात्रिको-१

(३) क - भवति पात्रे ।

जिनानां दानदातारः प्रथमे मोक्षगामिनः ।

धनादयो दानधर्माद्विधिवीजमुपार्जयन् ॥ ५० ॥

जिनानां पारणे भिक्षादातृणां मन्दिराजिरे ।

हृर्वीत्कर्षपराः सद्यः पुण्यवृष्टिं व्यधुः सुराः ॥ ५१ ॥

इत्यतिथिसंविभागव्रतमेतदुदीरितं प्रपञ्चेन ।

देयादेये पात्रापात्रे ज्ञात्वा यथोचितं कुर्यात् ॥ ५२ ॥ ८७ ॥

यद्यपि विवेकिनः अज्ञावतः सत्पात्रदाने साक्षात्पारम्पर्येण वा मोक्षः फलं, तथापि सुगन्धजनानुग्रहार्थं पात्रदानस्य प्रासङ्गिकं फलमाह—

पश्य सङ्गमको नाम सम्पदं वत्सपालकः ।

चमत्कारकरीं प्राप मुनिदानप्रभावतः ॥ ८८ ॥

पश्येत्यनेन सुगन्धबुद्धिमभिसुखयति । सङ्गमको नामेति सङ्गमकाभिधानः, वत्सपालो वत्सपालनजीवकः, चमत्कारकरीं सम्पदं प्राप ; कुतः, मुनिदानप्रभावतः । अत्र सङ्गमकस्य पारम्पर्येण मोक्षोऽपि फलमस्ति, तथापि प्रासङ्गिकफलाभिधानरभसेन स नोक्तः । सङ्गमकचरितं च सम्प्रदायगम्यम् ।

स चायम्—

मगधेष्वस्ति निःसीमरत्नप्राग्भारभासुरम् ।

पुरं समुद्रवद्वाजगृहं कुलगृहं त्रियः ॥ १ ॥

राजा पुरं तदपरैरनुसङ्गितशासनः ।
 शशास श्रेणिकः पाकशासनः स्वःपुरीमिव ॥ २ ॥
 शालिशामेऽथ धन्येति काचिदुच्छिन्नवंशिका ।
 बालं सङ्गमकं नाम समादाय समाययौ ॥ ३ ॥
 वसंस्तत्र स पीराणां वत्सरूपाण्यचारयत् ।
 अनुरूपा ज्यौरी रोरबालानां मृदुजीविका ॥ ४ ॥
 अथापरेद्युः संजाते तत्र कस्मिंश्चिदुत्सवे ।
 पायसं सङ्गमोऽपश्यद् भुज्यमानं गृहं गृहं ॥ ५ ॥
 गत्वा स्वर्गहे जननीं ययावे सोऽपि पायसम् ।
 माऽप्युवाच दरिद्राऽस्मि महेहे पायसं कुतः ? ॥ ६ ॥
 बालेन तेनाज्ञतया याच्यमाना मुहुर्मुहुः ।
 स्मरन्ती पूर्वविभवं 'तारतारं' करोद सा ॥ ७ ॥
 तस्या रुदितदुःखेनानुविद्धहृदया इव ।
 आगत्य 'प्रतिवेशिन्यः' पप्रच्छुर्दुःखकारणम् ॥ ८ ॥
 ताभ्योऽभ्यधत्त सा दुःखकारणं गद्गदाक्षरैः ।
 'क्षीराद्यदुष तास्तस्यै साऽपचत् पायसं ततः ॥ ९ ॥
 खण्डाज्यपायसैर्भृत्वा स्थालं बालस्य तस्य सा ।
 आर्पयत्यययां चान्तर्गृहं कार्येण केनचित् ॥ १० ॥
 अत्रान्तरे च कोऽप्यागाक्षुनिर्मासमुपोषितः ।
 पारणाय भवोदन्वत्तारणायास्य नौरिव ॥ ११ ॥

सोऽचिन्त्यदिदं चिन्तामाणिक्यमिव चेतनम् ।
 जङ्गमः कल्पशास्त्रीव कामधेनुरिवापशुः ॥ १२ ॥
 साधु साधु महासाधुर्महाग्यैरयमाययौ ।
 कुतोऽन्यथा घराकस्त्र ममेष्टकपात्रसङ्गमः ? ॥ १३ ॥
 भाग्योदयेन केनापि ममाद्य ममपद्यत ।
 चित्तं वित्तं च पात्रं च त्रिवेणीसङ्गमो ह्ययम् ॥ १४ ॥
 इत्यसौ स्थानमुत्पाद्य पायसं साधवे ददौ ।
 जग्राहानुग्रहायास्य महाकारुणिको मुनिः ॥ १५ ॥
 ययौ च स मुनिर्गोहाभ्याद् धन्याऽपि निर्ययौ ।
 मन्ये भुक्तमनेनैति ददौ सा पायसं पुनः ॥ १६ ॥
 तत्पायसमष्टमः सन्नाकण्डं बुभुजेऽथ सः ।
 तदर्जीर्णेन यामिन्यां स्मरन् साधुं व्यपद्यत ॥ १७ ॥
 तेन दानप्रभावेण सोऽथ राजगृहे पुरे ।
 गोभद्रेभ्यस्व भार्याया भद्राया उदरऽभवत् ॥ १८ ॥
 शालिचेत्रं मुनिष्यत्रं स्वप्नेऽपश्यच्च सा ततः ।
 भर्तुः शशंस, सांऽप्यस्याः सूनुः स्वादित्वचीकथत् ॥ १९ ॥
 चेहानधर्मकर्माणि करोमीति बभार सा ।
 दोषदं, तं तु गोभद्रः पूरयामास भद्रघ्नीः ॥ २० ॥
 पूर्णे काले ततो भद्रा द्युतिद्योतितदिग्मुखम् ।
 असूत तनयं रत्नं विदूरं गिरिभूरिव ॥ २१ ॥
 दृष्टस्त्वप्राप्तुसारिण सूनोस्तस्य शुभे दिने ।
 चक्रतुः पितरौ शालिभद्र इत्यभिधां शुभाम् ॥ २२ ॥

'धात्रीभिः पञ्चभिः पात्यमानः स ववृधे क्रमात् ।

किञ्चिद्दूनाष्टवर्षः सन् पित्राऽप्यध्यापितः कलाः ॥ २३ ॥

संप्राप्तयौवनश्यासौ युवतीजनवल्लभः ।

सवयोभिः समं रेमे प्रद्युम्न इव नूतनः ॥ २४ ॥

तत्पुरश्चेष्टिनोऽद्यैत्य कन्या हात्रिंशतं निजाः ।

प्रदातुं शालिभद्राय भद्रानाथं ययाचिरे ॥ २५ ॥

अथ प्रहृष्टो गोभद्रः शालिभद्रेण सादरम् ।

सर्वलक्षणसपूर्णाः कन्यकाः पर्यणाययत् ॥ २६ ॥

शालिभद्रस्ततो रम्ये विमान इव मन्दिरे ।

विललास समं ताभिः पतिर्दिविषदामिव ॥ २७ ॥

विवेदानन्दमग्नोऽयं न रात्रिं न च वासरम् ।

तस्यापूरयतां भोगसामर्थीं पितरौ स्त्रयम् ॥ २८ ॥

श्रीवीरपादमूलेऽथ गोभद्रो व्रतमग्रहीत् ।

कृत्वा चानशनं मृत्वा देवलीकं जगाम च ॥ २९ ॥

अवधिज्ञानतो ज्ञात्वा शालिभद्रं निजालजम् ।

तत्पुण्यावर्जितः सोऽभूत्पुत्रवात्सल्यतत्परः ॥ ३० ॥

दिव्यानि वस्त्रनेपथ्यादीन्यस्य प्रतिवासरम् ।

सभार्यस्वार्पयामास कल्पशास्त्रीव सोऽमरः ॥ ३१ ॥

यद्यन्मर्थोचितं कार्यं भद्रा तत्तदसाधयत् ।

पूर्वदानप्रभावेण भोगान् सोऽभुङ्क्त केवलम् ॥ ३२ ॥

वणिग्भिः कैश्चिदन्येद्युर्गृहीत्वा रत्नकम्बलान् ।
 मिश्रित्वे श्रेणिकस्तांश्च महार्घत्वेन नाग्रहीत् ॥ ३३ ॥
 ततस्तो वणिजो जग्मुः शालिभद्रनिकेतनम् ।
 तदुक्तार्वेण तान् भद्राऽप्यग्रहीद्रत्नकम्बलान् ॥ ३४ ॥
 मद्योग्यो गृह्यतामेको महामूल्योऽपि कम्बलः ।
 हृत्युचे चेक्षणादेव्या तदा च श्रेणिको नृपः ॥ ३५ ॥
 राज्ञाऽपि मूल्यपूर्वं ते कम्बलं वणिजोऽर्थिताः ।
 भद्रा जघाह तान् सर्वान् कम्बलानित्यचीकथन् ॥ ३६ ॥
 श्रेणिकः प्राहिणोदेकं प्रवीणं पुरुषं ततः ।
 भद्रापाश्र्मे मूल्यदानात्कम्बलादानहेतवे ॥ ३७ ॥
 याचिता तेन भद्रोचे हित्वा तान् रत्नकम्बलान् ।
 शालिभद्रप्रियापादप्रोच्छनीकृतवत्यहम् ॥ ३८ ॥
 कार्यं निष्पद्यते किञ्चिज्जीर्णैश्चेद्रत्नकम्बलैः ।
 तद्वत्वाऽऽपृच्छ राजानमागच्छामून् गृह्णाण च ॥ ३९ ॥
 आख्यवत्वा स तद्राज्ञे राज्ञूचे चेक्षणाऽप्यदः ।
 पश्यान्माकं वणिजां च रीतिहेम्नोरिवान्तरम् ॥ ४० ॥
 तमेव पुरुषं प्रेथ्य श्रेणिकेन कुतूहलात् ।
 आकारिते शालिभद्रे भद्रोपेत्य व्यजिज्ञपत् ॥ ४१ ॥
 बहिर्नहि महीनाथ ! जातु याति मदात्मजः ।
 प्रसादः क्रियतां देव ! महृहागमनेन मे ॥ ४२ ॥
 कीतूहलाच्छ्रेणिकोऽपि तत्तथा प्रत्यपद्यत ।
 तं च क्षणं प्रतीक्षाय साऽप्ये भूत्वा गृहं ययौ ॥ ४३ ॥

विचित्रवस्त्रमानिक्यचित्रकल्पयिीं ततः ।

आराजहर्म्यं स्वयहादृशोभां व्यधत्त सा ॥ ४४ ॥

तयाऽऽङ्गतस्ततो राजा कृतां सद्यः सुरैरिव ।

विभावयन् हृदशोभां शालिभद्रगृहं ययौ ॥ ४५ ॥

स्वर्णस्तम्भोपरि प्रङ्खदिन्द्रनीलाश्रमतोरणम् ।

सौक्तिकस्वस्तिकश्रणिदन्तुरद्वारभूतलम् ॥ ४६ ॥

दिव्यवस्त्रकृतोष्णोच्चं सुगन्धिद्रव्यधूपितम् ।

भुवि दिव्यविमानानां प्रतिमानमिव स्थितम् ॥ ४७ ॥

तद्दिव्यं विगर्भोऽगो विस्मयस्मेरलोचनः ।

भूमिकायां चतुर्थ्यां तु सिंहासन उपाविशत् ॥ ४८ ॥

सप्तम्यां भुवि भद्रेत्य शालिभद्र ततोऽवदत् ।

इहायातः श्रणिकोऽस्ति तं द्रष्टुं क्षणमेहि तत् ॥ ४९ ॥

अस्य । त्वमेव यद्वक्ति तमर्थं कारय स्वयम् ।

किं मया तत्र कर्त्तव्यं न भद्रामित्यभाषत ? ॥ ५० ॥

ततो भद्राऽप्युवाचैनं क्रेतव्यं वन् न ह्यदः ।

किन्त्वसौ सर्वलोकानां युष्माकमपि च प्रभुः ॥ ५१ ॥

तच्छ्रुत्वा शालिभद्रोऽपि मविषादमचिन्तयत् ।

धिक् सांसारिकमैश्वर्यं यन्ममाप्यपरः प्रभुः ॥ ५२ ॥

भागिभोगेरिवैभिर्भोगैरलमतः परम् ।

दीक्षां मङ्गलं गृहीष्यामि श्रीवीरचरणान्तिके ॥ ५३ ॥

एवं संवेगयुक्तोऽपि स मातुरूपरोधतः ।
 सभार्योऽभ्येत्य राजानमनमदिनयान्वितः ॥ ५४ ॥
 सखजे त्रेणिकेनाथ स्वाङ्गे सुत इवासितः ।
 खेडाच्छिरसि पात्रातः क्षणाच्चानूष्णि सोऽमुचत् ॥ ५५ ॥
 ततो भद्रा जगादैवं देवायं मुच्यतां यतः ।
 मानुषमात्मगन्धेन मनुष्योऽप्येष बाध्यते ॥ ५६ ॥
 देवभूयं गतः श्रेष्ठो सभार्यस्यास्य यच्छति ।
 दिव्यनेपथ्यवस्त्राङ्गरागादीन् प्रतिवासरम् ॥ ५७ ॥
 ततो राज्ञा विसृष्टोऽसौ ययौ सप्तमभूमिकाम् ।
 इहैव भोक्तव्यमिति विज्ञप्तो भद्रया नृपः ॥ ५८ ॥
 भद्रादाक्षिण्यतो राजा प्रत्यपद्यत तत्तथा ।
 सद्यः साऽसाधयत्कवं श्रौमतां किं न सिध्यति ? ॥ ५९ ॥
 सखी ज्ञानीयतैलाम्बुचूर्णस्तूर्णं ततो नृपः ।
 अङ्गुलीयं तदङ्गुल्याः क्रीडावाप्यां पपात 'च ॥ ६० ॥
 यावदन्धेषयामास भूपतिस्तदितस्ततः ।
 तावन्नद्राऽऽदिगहासीं वाप्यन्धोऽन्यत्र नाव्यताम् ॥ ६१ ॥
 तथाकृते तथा चित्रदिव्याभरणमध्यगम् ।
 अङ्गरारामं स्वाङ्गुलीयं दृष्ट्वा राजा विसिन्धिये ॥ ६२ ॥
 किमेतदिति राज्ञोक्ता दास्यवीचदिहान्वहम् ! ।
 निर्माणं शालिभद्रस्य सभार्यस्य निधीयते ॥ ६३ ॥

सर्वथा धन्य इवैव धन्योऽहमपि संप्रति ।
 राज्ये यस्येदृशाः सन्ति विममर्शेति श्रूयति ॥ ६४ ॥
 बुभुजे सपरीवारो भूभुजामवशीकृतः ।
 चित्रालङ्कारवस्त्राद्यैरर्चितश्च गृहं ययौ ॥ ६५ ॥
 शालिभद्रोऽपि संसारविमोक्षं यावदिच्छति ।
 अभ्येत्य धर्मसुहृदा विज्ञप्तस्तावदीदृशम् ॥ ६६ ॥
 आगाच्चतुर्ज्ञानधरः सुरासुवनमस्कृतः ।
 शूर्तो धर्म इवोद्यानं धर्मघोषाभिधो मुनिः ॥ ६७ ॥
 शालिभद्रस्ततो हर्षादधिकृष्ट्य रथं ययौ ।
 आचार्यपादान् वन्दित्वा माधूंक्षीपाविशत्युरः ॥ ६८ ॥
 स सूरिर्दंशना कुर्वन् नत्वा तन्नेत्यपृच्छत ।
 भगवन् ! कर्मणा केन प्रभुरन्यो न जायते ? ॥ ६९ ॥
 भगवानप्युवाचेदं दीक्षां गृह्णन्ति ये 'जनाः ।
 अशेषस्यापि जगतः स्वामिभावं भजन्ति ते ॥ ७० ॥
 यद्येवं नाथ । तद्वत्त्वा निजामापृच्छ मातरम् ।
 'अहीन्यामि व्रतमिति शालिभद्रो व्यजिज्ञपत् ॥ ७१ ॥
 न प्रमादो विधातव्य इत्युक्तः सूरिणा ततः ।
 शालिभद्रो गृहं गत्वा भद्रां नत्वेत्यभाषत ॥ ७२ ॥
 धर्मः श्रीधर्मघोषस्य सूरिरथ मुष्णाम्बुजात् ।
 विश्वदुःखविमोक्षस्त्रापायभूतो मया श्रुतः ॥ ७३ ॥

अकार्षीः साध्विदं वक्ष । पितुस्तस्यामि नन्दनः ।
 प्रशङ्गेति भद्राऽपि शालिभद्रं प्रमोदतः ॥ ७४ ॥
 सोऽप्यवोचदिदं मातरैवं चेत्तत् प्रसीद मे ।
 ग्रहीष्यामि व्रतमहं ननु तस्य पितुः सुतः ॥ ७५ ॥
 साऽप्यवादीदिदं वक्ष ! यत्तस्तेऽसौ व्रतोद्यमः ।
 किन्त्वत्र लोहचक्रकाश्वर्गणीया निरन्तरम् ॥ ७६ ॥
 सुकुमारः प्रकृत्याऽपि दिव्यभोगैश्च लालितः ।
 स्यन्दनं तर्णका इव कथं त्वं वक्ष्यसि व्रतम् ? ॥ ७७ ॥
 शालिभद्रोऽप्यवाचैवं पुमांसो भोगलालिताः ।
 अमहा व्रतकष्टानां कातरा एव नतरे ॥ ७८ ॥
 त्यज भोगान् क्रमाव्यत्यर्थाभ्यागत्यान् सहस्रं च ।
 इत्यभ्यासाद्भूतं वक्ष । गृह्णीया इत्यवाच सा ॥ ७९ ॥
 शालिभद्रस्ततो भद्रावचनं प्रतिपद्य तत् ।
 भार्यामिकां तूलिकां च मुञ्चति स्म दिने दिने ॥ ८० ॥
 इतश्च तस्मिन् नगरं धन्यो नाम महाधनः ।
 बभूव शालिभद्रस्य कनिष्ठभगिनीपतिः ॥ ८१ ॥
 शालिभद्रस्त्वसा 'माशु स्नपयन्ती तु तं तदा ।
 किं रोदिषीति तन्नात्त । जगादेति मगद्गदम् ? ॥ ८२ ॥
 व्रतं ग्रहीतुं मे भ्राता त्यजत्येकां दिने दिने ।
 भार्यां च तूलिकां चाहं हेतुना तेन रोदिमि ॥ ८३ ॥

य एवं कुरुते फेरुरिव भीरुस्तपस्त्रसौ ।

हीनमस्त्वस्तव भ्रातेत्यूचे धन्यः सनर्मकम् ॥ ८४ ॥

सुकरं चेद्भूतं नाथ ! क्रियते किं न हि त्वया ? ।

एवं सङ्ग्राममन्याभिर्भार्याभिर्जगदेऽथ सः ॥ ८५ ॥

धन्योऽप्यूचे व्रते विघ्नो भवत्यस्ताश्च पुण्यतः ।

अनुमन्त्रोऽथ मेऽभूवन् प्रव्रजिष्यामि तद् द्रुतम् ॥ ८६ ॥

ता अप्यूचुः प्रसीदेदमस्माभिर्नर्मणोदितम् ।

मा स्म त्याजीः श्रियोऽस्मांश्च मनस्विन् ! नित्यलालिताः ॥ ८७ ॥

अनित्यं स्त्रीधनाद्येतयो'ज्झा नित्यपदेच्छया ।

अवश्यं प्रव्रजिष्यामीत्यालपन् धन्य उत्थितः ॥ ८८ ॥

त्वामनु प्रव्रजिष्याम एवमुक्तवतीश्च ताः ।

अन्वमन्यत धन्योऽपि धन्यमन्या महामनाः ॥ ८९ ॥

इतश्च वैभारगिरौ श्रीवीरः समवासरत् ।

विदाञ्चकार तं मद्यां धन्यो धर्मसुहृद्गिरा ॥ ९० ॥

दत्तदानः सदागोऽसावारुह्य शिबिकां ततः ।

भवर्भोतो महार्वारचरणौ शरणं ययौ ॥ ९१ ॥

सदारः सोऽग्रहीद् दीप्ता ततो भगवदन्तिके ।

तच्छ्रुत्वा शालिभद्रोऽपि जितमन्यः प्रतत्वरं ॥ ९२ ॥

सोऽन्वीयमानस्तदनु श्रेणिकं नहीभुजा ।

उपेत्य श्रीमहावीरपादमूर्तेऽग्रहीद् व्रतम् ॥ ९३ ॥

ततः सपरिवारोऽपि स्वामी भिक्षार्थमन्दनः ।
 विहरन्नन्यतोऽगच्छत् सयूथ इव हस्तिराट् ॥ ८४ ॥
 धन्यश्च शालिभद्रश्च तावभूतां बहुश्रुतो ।
 महत्तपश्च तेपाते खड्गधारामहोदरम् ॥ ८५ ॥
 पक्षाद् मासाद् हिमास्यास्त्रिमास्या मासचतुष्टयात् ।
 शरीरनिरपेक्षौ तौ चक्रतुः पारणं सुनी ॥ ८६ ॥
 तपसा समजायेतां निर्मांसरुधिराङ्गको ।
 चर्मभस्त्रोपमौ शालिभद्रधन्यौ महासुनी ॥ ८७ ॥
 अन्येद्युः श्रीमहावीरस्वामिना सह तौ सुनी ।
 षाजग्मतू राजगृहं पुरं जन्मभुवं निजाम् ॥ ८८ ॥
 ततः समवसरणस्थितं नन्तुं जगत्पतिम् ।
 अज्ञाऽतिशययोगिनाच्छिन्नर्मोयुजनाः पुरात् ॥ ८९ ॥
 मासपारणके शालिभद्रधन्यावुभावपि ।
 काले विहर्तुं भिक्षार्थं भगवन्तं प्रणमतुः ॥ ९० ॥
 मातृपार्श्वीत्यारणं तंऽद्येत्युक्तः स्वामिना ततः ।
 इच्छामीति भणन् शालिभद्रो धन्ययुतो ययौ ॥ ९१ ॥
 गत्वा भद्रागृहद्वारि तावुभावपि तस्थतुः ।
 तपःक्षामतया तौ च न केनाप्युपलक्षितौ ॥ ९२ ॥
 श्रीवीरं शालिभद्रं च धन्यमप्यथ वन्दितुम् ।
 यामीति व्याकुला भद्राऽप्यज्ञासौदुस्तुका न तौ ॥ ९३ ॥
 क्षणमेकमवस्थाय तत्र तौ जग्मतुस्ततः ।
 महर्षीं नगरद्वारप्रतोष्या च निरीयतुः ॥ ९४ ॥

तदाऽऽयात्सी पुरे तस्मिन्विभ्रुतं दधिसर्पिणी ।
 शालिभद्रस्य प्राग्जन्ममाता धन्याऽभवत्पुरः ॥ ५ ॥
 शालिभद्रं तु सा प्रेक्ष्य सञ्जात'प्रस्रवस्तनी ।
 वन्दित्वा चरणौ भक्त्या हाभ्यामपि ददौ दधि ॥ ६ ॥
 श्रीवीरस्वाम्तिके गत्वा तदालोच्य कृताञ्जलिः ।
 शालिभद्रोऽपदस्वामिन्मातृतः पारणं कथम् ? ॥ ७ ॥
 सर्वज्ञोऽप्याचचक्षेऽथ शालिभद्र ! महासुने ! ।
 प्राग्जन्ममातरं धन्यामन्यदप्यन्यजन्मजम् ॥ ८ ॥
 कृत्वा पारणकं दध्नाऽऽपृच्छ च स्वामिनं ततः ।
 वैभाराद्रिं ययौ शालिभद्रो धन्यसमन्वितः ॥ ९ ॥
 शिलातले शालिभद्रः सधन्यः प्रतिलेखितं ।
 पादपोषणं नाम तत्रानशनमाश्रयत् ॥ १० ॥
 तदा च भद्रा तन्माता श्रेणिकथं मञ्जीपतिः ।
 आजगमतुर्भक्तियुक्तौ श्रीवीरचरणान्तिकम् ॥ ११ ॥
 ततो भद्राऽवदद्वन्द्यशालिभद्रौ क्व तौ सुनी ? ।
 भिक्षार्थं नागतौ कस्मादस्मद्देशं जगत्पते ! ॥ १२ ॥
 सर्वज्ञोऽपि वभाषे तौ त्वद्देशं सुनी गतौ ।
 ज्ञातौ न तु भवत्वेहागमनव्यग्रचित्तया ॥ १३ ॥
 प्राग्जन्ममाता त्वत्सूनोर्धन्या यात्सी पुरं प्रति ।
 ददौ दधि तयोस्तेन पारणं चक्रतुश्च तौ ॥ १४ ॥

उभावथ महासत्त्वौ 'सत्वरौ भवमुज्झितुम् ।
 वैभारपर्वते गत्वाऽनशनं तौ प्रचक्रतुः ॥ १५ ॥
 श्रेणिकेन समं भद्रा वैभाराद्रिं ययौ ततः ।
 तथास्थितावपश्यच्च तावश्मघटिताविव ॥ १६ ॥
 तत्कष्टमथ पश्यन्ती स्मरन्ती तत्सुखानि च ।
 माऽरोदीद्रोदयन्तीव वैभाराद्रिं प्रतिस्ननैः ॥ १७ ॥
 आयातोऽपि गृहं वत्स ! मया तु स्वल्पभाग्यया ।
 न ज्ञातोऽसि प्रसादेनाप्रसादं मा कृथा मयि ॥ १८ ॥
 यद्यपि त्यक्तवानस्त्वं तथापि निजदर्शनात् ।
 आनन्दयिष्यसि दृशौ पुरेत्यार्सीकानोरथः ॥ १९ ॥
 आरम्भेणामुना पुत्र ! शरीरत्यागहेतुना ।
 मनारथं तमपि मे भङ्क्तुमस्युद्यतोऽधुना ॥ २० ॥
 प्रारब्धं यत्तपस्तत्र न ते विघ्नौ भवाम्यहम् ।
 किन्त्वेतत्कर्कशतमं शिलातलमितो भव ॥ २१ ॥
 अयोचे श्रेणिको हर्षस्थानि 'किमम्ब ! रोदिषि ? ।
 ईदृग् यस्याः सुतः स्त्रीषु 'त्वमेका पुत्रवत्यसि ॥ २२ ॥
 तत्त्वज्ञोऽयं महासत्त्वस्यक्ता हृणमिव श्रियम् ।
 प्रपेदे स्वामिनः पादान् साक्षादिव परं पदम् ॥ २३ ॥

(१) अथ सत्वरौ ।

(२) अहं त्वमेका ।

(३) क न च किं नाम ।

असौ जगत्स्वामिशिष्यानुरूपं तप्यते तपः ।

मुधाऽनुतप्यते मुग्धे ! किं त्वया स्त्रीस्वभावतः ? ॥ २४ ॥

भद्रेवं बोधिता राज्ञा वन्दित्वा तौ महामुनी ।

विमनस्का निजं धाम जगाम श्रेणिकस्तथा ॥ २५ ॥

मृत्वा ततस्तौ सर्वार्थसिद्धस्वर्गं बभूवतुः ।

सुरात्तमौ तयस्त्रिंशत्तागरप्रमितायुषौ ॥ २६ ॥

सत्यान्नदानफलमम्यदमद्वितीयां

म प्राप सङ्गमक आयतिवर्द्धमानाम् ।

कार्यो नैरवितथातिथिसर्वभागे

भाग्यार्थिभिर्ननु ततः सततं प्रयत्नः ॥ १२७ ॥

॥ इति सङ्गमककथानकम् ॥ ८८ ॥

उक्तानि द्वादशव्रतानि, अथ तच्छेषमतिचाररक्षणलक्षणं

प्रस्तोतुमाह -

१. व्रतानि सातिचाराणि सुकृताय भवन्ति न ।

अतिचारास्ततो हेयाः पञ्च पञ्च व्रते व्रते ॥ ८९ ॥

अतिचारो मालिन्यं तद्युक्तानि व्रतानि न सुकृताय भवन्ति,
तदर्थमेवैकैकस्मिन् व्रते पञ्च पञ्चातिचाराः परिहरणीयाः । ननु
सर्वविरतावेवातिचारा भवन्ति, संखलनोदय एव तेषामभि-
धानात् ।

यदाह—

‘सञ्चेवि च अइयारा संजलणानं तु उदयतो हुंति ।

मूलच्छेदं पुण होइ बारसण्हं कसायाणं ॥ १ ॥

संज्वलनोदयश्च सर्वविरतानामेव, देशविरताना तु प्रत्याख्याना-
वरणोदय इति न देशविरतावतिचारसम्भवः । युज्यते चैतत्,
अल्पीयस्वात्तस्याः, कुन्युशरीरं व्रणाद्यभाववत् ।

तथाहि—

प्रथमाणव्रते स्थूलं सङ्कल्पं निरपराधं द्विविधं त्रिविधं नित्यादि-
विकल्पैर्विशेषितत्वेनातिमूर्च्छतां गते देशाभावात्कथं देशविराधना-
रूपा अतिचारा भवन्तु, अतः सर्वनाश एव तस्योपपद्यते । महा-
व्रतेषु तु ते संभवन्ति, महत्त्वादेव ; हस्तिशरीरे व्रणपट्टबन्धादि-
वदिति । उच्यते । देशविरतावतिचारा न संभवन्तीत्यसङ्गतम् ।
उपासकटशादिषु प्रतिव्रतमतिचारपञ्चकाभिधानात् । अथ भङ्गा
एव ते, न त्वतिचाराः । नैवम् । भङ्गाङ्गदेनातिचारस्यागने
संसृतत्वात् । यद्योक्तम् । सर्वेऽप्यतिचाराः संज्वलनोदय एव ।
तत्सत्यम् । केवलं सर्वविरतिचारित्वमेवाश्रित्य तदुच्यते, न तु
सम्यक्देशविरती । यतः—सञ्चेवि च अइयारा इत्यादि गाथाया
एवं व्याख्या—संज्वलनानामोदये सर्वविरतावतिचारा भवन्ति,
शेषोदये तु मूलच्छेदमेव तस्याम् । एवं च न देशविरतावति-
चाराभावः ॥ ८८ ॥

(१) सर्वेऽपि च अतिचाराः संज्वलनानां तु उदयतो भवन्ति ।

मूलच्छेदं पुनर्भवति हादशानां कथायाणाम् ॥ १ ॥

तत्र प्रथमव्रते तानाह -

क्रोधाद्वन्ध्वच्छेदोऽधिकभाराधिरोपणम् ।

प्रहारोऽन्नादिरोधश्चाहिंसायां परिकीर्त्तिताः ॥६०॥

अहिंसायां प्रथमाणव्रते अमी पञ्चातिचाराः बन्धो रज्ज्वादिना
गोमहिषादीनां नियन्त्रणम् ; स्वपुत्रादीनामपि विनयग्राहणार्थं
क्रियते, अतः क्रोधादित्युक्तम् ; क्रोधात् प्रबलकषायोदयाद्यो
बन्धः स प्रथमोऽतिचारः १ । छविः शरीरं त्वग्वा, तस्याः छिदो
हंधीकरणम् ; स च पादवर्त्माकोपहतपाटस्य पुत्रादेरपि क्रियते
इति क्रोधादित्यनुवर्त्तते । क्रोधाद्यः छविच्छेदः स द्वितीयोऽति-
चारः २ । अधिकस्य बाहुमशकस्य भारस्यारोपणं गो-करभ-रासभ-
मनुष्यादेः स्कन्धे पृष्ठे शिरसि वा बाह्वनायाधिरोपणम् ; इह्यापि
क्रोधादित्यनुवर्त्तते, 'तत्र क्रोधात्तदुपलक्षितालोभाद्वा यदधिक-
भारारोपणं स तृतीयोऽतिचारः ३ । प्रहारो नगुडादिना ताडनं
क्रोधादेवेति चतुर्थोऽतिचारः ४ । अन्नादिरोधो भोजनपानादे
निषेधः क्रोधादेवेति पञ्चमोऽतिचारः ५ । अथ चायमावश्यक-
चृष्ट्याद्युक्तो विधिः । बन्धो द्विपदानां चतुष्पदानां वा स्यात्, सोऽपि
सार्थकोऽनर्थको वा, तत्रानर्थकस्तावद् विधातुं न युज्यते, सार्थकः
पुनरसौ द्विविधः, सापेक्षो निरपेक्षश्च, तत्र सापेक्षो यो दाम-
ग्रन्थिना शिथिलेन, यश्च प्रदीपनादिषु मोचयितुं छेत्तुं वा
शक्यते । निरपेक्षो यत् निश्चलमत्यर्थश्च बध्यते । एवं तावत्

चतुष्पदानां बन्धो द्विपदानामपि दासटासीचौरपाठादिप्रमत्त-
 पुत्रादीनां यदि बन्धस्तदा सविक्रमणा एव बन्धनीया रक्षणयाश्च,
 यथाऽग्निभयादिषु न विनश्यन्ति ; तथा द्विपदचतुष्पदाः आवर्केण
 त एव संगृहीतव्या ये अबद्धा एवामते इति, क्वचित्छेदोऽपि तथैव ।
 नवरम । निरपेक्षो हस्तपादकर्णनासिकादि यस्मिर्दयं क्षिनन्ति,
 सापेक्षः पुनर्गण्डं वा अर्ध्वा किम्याहा दहहेति ; तथाऽधिक-
 भारोऽपि नारोपयितव्यः, पूर्वमेव हि या द्विपदादिवाहनेन
 जीविका सा आवर्केण मोक्तव्या, ग्रथान्याऽसौ न भवेत् ; तदा
 द्विपदोऽयं भारं स्वयमुत्तिष्ठति, अवतारयति च तं बाह्वते,
 चतुष्पदस्य तु यथोचितभारः किञ्चिद्गुणः क्रियते, ज्वलशकटादिषु
 पुनरुचितवैलायामसौ मुच्यते इति ; प्रहारोऽपि तथैव । नवरम ।
 निरपेक्षः प्रहारो निर्दयताडना, सापेक्षः पुनः आवर्केणादित एव
 भीतपर्षदा भवितव्यं, यदि पुनः कोऽपि न करोति विनयं तदा
 तं मर्माणि मुक्ता लतया टवरकेण वा सकृद् द्विर्वा ताडयेदिति ।
 तथा अन्नपानादिरोधो न कस्यापि कर्त्तव्यस्तीक्ष्णबुद्धो ह्येवं सति
 'स्त्रियते' ; स्वभोजनवैजायां तु ज्वरितादीन् विना नियमत
 एवान्यान् विधृतान् भोजयित्वा स्वयं भुञ्जीत ; अन्नादिरोधोऽपि
 सार्थकानर्थकभेदो बन्धवत् द्रष्टव्यः । नवरम् । सापेक्षो रोग-
 चिकित्साश्च स्यात्, अपरावकारिणि च 'वाचैव वदेद्—अथ ते
 न टास्यते भोजनादि । शान्तिनिमित्तं चोपवासादि कारयेत् ।

किं बहुना ? मूलगुणस्याहिंसात्मकत्वस्यातिचारो यथा न भवति
तथा यतनया वर्त्तनीयम् । ननु हिंसैव श्रावकेण प्रत्याख्याता
ततो बन्धादिकरणेऽपि न दोषो हिंसाविरतत्वेऽपि तत्त्वात् ;
अथ बन्धादयोऽपि प्रत्याख्यातास्तदा तत्करणं व्रतभङ्ग एव, विरति-
खण्डनान् । किञ्च । बन्धादीनां प्रत्याख्ययत्वे व्रतयुक्ता 'विश्रीयेत' ;
प्रतिव्रतमतिचारव्रतानामाधिक्यादिति । एवं च न बन्धादीना-
मतिचारतेति । उच्यते सत्यं हिंसैव प्रत्याख्याता न बन्धादयः,
केवलं तत्प्रत्याख्यानं पर्यतस्तेऽपि प्रत्याख्याता द्रष्टव्याः, हिंसो-
पायत्वात्तेषाम् । न च बन्धादिकरणेऽपि व्रतभङ्गः किञ्चित्तिचार
एव । कथम् । इह द्विविधं व्रतम् अन्तर्वृत्त्या बहिर्वृत्त्या च ; तत्र
मारयामीति विकल्पाभावेन यदा कोपाद्यावेशात्परप्राणप्रहाण-
मविगणयन् बन्धादौ प्रवर्त्तते न च हिंसा भवति, तदा
निर्दयताविरत्यनपेक्षप्रवृत्तत्वेनान्तर्वृत्त्या व्रतस्य भङ्गः, हिंसाया
अभावाच्च बहिर्वृत्त्या पालनमिति । देशस्य भङ्गनाशेऽप्येव
पालनादतिचारव्यपदेशः प्रवर्त्तते ।

तदुक्तम्—

न मारयामीति कृतव्रतस्य विनैव मृत्युं क इहातिचारः ? ।

निगद्यत यः कुपिता वधादीन् करोत्यसौ स्यान्नियमाऽनपेक्षः ॥ १ ॥

मृत्योरभावान्नियमोऽस्ति तस्य कोपाद्याहीनतया तु भग्नः ।

देशस्य भङ्गादनुपालनाच्च पूज्या अतीचारमुदाहरन्ति ॥ २ ॥

यश्चोक्तम्—व्रतयस्ता 'विशीर्यन्ते' इति । तदयुक्तम् । विशुद्धाहिंसा-
सङ्गावे हि बन्धादीनामभाव एव । तत् स्थितमेतद्वन्धादयोऽति-
चारा एव । बन्धादियहणस्य चोपलक्षणत्वान्मन्त्रतन्त्रप्रयोगादयोऽ-
न्येऽप्यतिचारतया ज्ञेयाः ॥ ८० ॥

अथ द्वितीयस्य व्रतस्यातिचारानाह—

मिथ्योपदेशः सहसाऽभ्याख्यानं गुह्यभाषणम् ।

विश्वस्तमन्त्रभेदश्च कूटलेखश्च सूनृते ॥ ८१ ॥

मिथ्योपदेशोऽमदुपदेशः, प्रतिपन्नसत्यव्रतस्य हि परपीडाकरं वचन-
मसत्यमेव, ततः प्रमादात्परपीडाकरणे उपदेशे अतिचारो यथा,
वाङ्मन्त्रां खरोद्गादयो ह्यन्यन्त्रां दस्यव इति । यद्वा । यथास्थितोऽर्थ-
स्तथोपदेशः साधीयान्, विपरीतम् अयथार्थोपदेशो यथा—परंण
सन्देहापन्नेन पृष्टे न तथोपदेशः । यद्वा । विवादे स्वयं परिण वा
अन्यतराभिसन्धानोपायोपदेश इति प्रथमोऽतिचारः १ । सहसा
अनालोच्याभ्याख्यानमसह्योपाध्यारोपणं यथा—चौरस्त्व पारदारिकी
वेत्यादि । अन्ये तु सहसाऽभ्याख्यानस्थाने रहस्याभ्याख्यानं पठन्ति ;
व्याचक्षते च - रह एकान्तस्तत्र भवं रहस्यं रहस्येनाभ्याख्यानमभि-
शंसनमसदध्यारोपणं, रहस्याभ्याख्यानं यथा—यदि त्वहा स्त्री
ततस्तस्यै कथयति,—अयं तव भर्ता तरुस्थामतिप्रसक्तः, अथ
तरुणी तत एवमाह—अयं ते भर्ता प्रौढवेष्टितायां मध्यमवयसि
योषिति प्रसक्तः, तथाऽयं खरकामो मृदुकाम इति वा परिहसति,

तथा स्त्रियमभ्याख्याति भर्तुः पुरः यथा पत्नी ते कथयति एवमयं
मां रहसि कामगर्दभः खलीकरोति, अथवा दम्पत्योरन्यस्य वा
पुंसः स्त्रिया वा येन रागप्रकर्ष उत्पद्यते तेन तादृशा रहस्येनानेक-
प्रकारेणाभिग्रसनं हास्यक्रीडादिना नत्वभिनिवेशेन ; तथा सति
व्रतभङ्ग एव स्यात् ।

यदाह

‘सहस्राभक्वाणाई जाणतो जइ करेज्ज तो भंगो ।

जइ पुण आभांगाईहिंती तो होइ अइयारो ॥ १ ॥

इति द्वितीयोऽतिचारः २ । तथा गुह्यं गूहनीयं न, सर्वस्मै यत्कथनीयं
राजादिकार्यमञ्जवं तस्यानधिकृतनैवाकारं कृतादिभिर्ज्ञात्वा-
ऽन्यस्मै प्रकाशनं गुह्यभाषणं यथा—एते ह्रीदमिदं च राज-
वित्तादिकं मन्त्रयन्ते, अथवा गुह्यभाषणं पेशुन्यं यथा—इयोः
प्रोती सत्यामेकस्याकारादिनोपलभ्याभिप्रायमितरस्य तथा
कथयति यथा प्रीतिः प्रणयति । इति तृतीयोऽतिचारः ३ । तथा
विश्वस्ता विश्वासमुपगता ये मित्रकलत्रादयस्तेषां मन्त्रो मन्त्रणं
तस्य भेदः प्रकाशनं तस्यानुवादरूपत्वेन, सत्यत्वात् यद्यपि नाति-
चारता घटते तथापि मन्त्रितार्थप्रकाशनजनितलज्जादितो मित्र-
कलत्रादेर्मरणादिसम्भवेन परमार्थतोऽस्यासत्यत्वात् कथञ्चिद्भङ्ग-
रूपत्वेनातिचारतैव । गुह्यभाषणे गुह्यमाकारादिना विज्ञायानधि-

(१) सहस्राभ्याख्यानोन् जानन् यदि कुर्वीत् ततो भङ्गः ।

यदि पुनरनाभोगादिभ्यस्ततो भवत्यतिचारः ॥ १ ॥

कृत एव गुह्यं प्रकाशयति, इह तु स्वयं मन्त्रयित्वेव मन्त्रं भिनत्ती-
त्यनयोर्भेदः । इति चतुर्थोऽतिचारः ४ । तथा कूटमसङ्गतं तस्य
लेखो लेखनं कूटलेखः, अन्यस्वरूपाक्षरमुद्राकरणम्, एतच्च यद्यपि
कायेनासत्यां वाचं न वदामीत्यस्य न वदामि न वादयामीत्यस्य
वा व्रतस्य भङ्ग एव, तथापि महसाकारानाभोगादिना अति-
क्रमादिना वाऽतिचारः ; अथवा असत्यमित्यसत्यभरणं मया
प्रत्याख्यातमिदं पुनर्लेखनमिति भावनया व्रतसापेक्षस्याति-
चार एवेति पञ्चमोऽतिचारः ५ ॥ ८१ ॥

अथ तृतीयव्रतातिचारानाह —

स्तेनानुज्ञा-तदानीतादानं द्विट् राज्यलङ्घनम् ।

प्रतिरूपक्रिया मानान्यत्वं चास्तेयसंश्रिताः ॥ ८२ ॥

स्तेनाधीरास्तेवामनुज्ञा-हरत यूयमिति हरणक्रियायां प्रेरणा,
अथवा स्तेनापकरणानि कुशिकाकर्सरिकाधर्वरिकादीनि तेषां
मर्पणं विक्रयणं वा स्तेनानुज्ञा । अत्र च यद्यपि चौर्यं न
करोमि न कारयामीत्येवं प्रतिपन्नव्रतस्य स्तेनानुज्ञाव्रतभङ्ग एव,
तथापि किमधुना यूयं निर्व्यापारास्तिष्ठतः ? यदि वो भक्तादि नास्ति
तदाऽहं तद्दामि ? भवदानीतमोषस्य वा यदि विक्रायको न
विद्यते तदाऽहं विक्रेष्ये ? इत्येवंविधवचनैश्चौरान् व्यापारयतः
स्वकल्पनया तद्व्यापारणं परिहरतो व्रतसापेक्षस्याभावतिचारः ।
इति प्रथमोऽतिचारः १ । तथा तच्छब्देन स्तेनपरामर्शः स्तेनै-
रानीतमाहृतं कनकवस्त्रादि तस्यादानं ग्रहणं मूल्यान मुधिक्रिया

वा तदानीतादानं, स्तेनानीतं हि काणक्रयेण मुधिकया वा प्रच्छन्नं गृह्णंश्रो भवति, ततश्चौर्यकरणाद्भूतभङ्गः, वाणिज्यमेव मया क्रियते न चौरिकेत्यध्यवसायेन व्रतसापेक्षत्वात् 'तद्भङ्ग इति भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः । इति द्वितीयः २ । तथा द्विषोर्विकृतयो-
राज्ञोरिति शेषः, राज्यं नियमिता भूमिः कटकं वा तस्य लङ्घनं व्यवस्थाऽतिक्रमः ; व्यवस्था च परस्परविकृष्टराजकृतैव, तल्लङ्घनं चान्यतरराज्यनिवासिन इतरराज्ये प्रवेशः, इतरराज्य-
निवासिनो वा अन्यतरराज्ये प्रवेशः, द्विद्राज्यलङ्घनस्य यद्यपि स्वस्वामिना अननुज्ञातस्य 'सामिर्जीवादत्तं तित्ययरणं तद्देव
य गुरुहि' इत्यदत्तादाननक्षत्रयोगिन तत्कारिणां च चौर्यदण्ड-
योगिन अदत्तादानरूपत्वाद्भूतभङ्ग एव, तथापि द्विद्राज्यलङ्घनं
कुर्वता मया वाणिज्यमेव कृतं न चौर्यमिति भावनया
व्रतसापेक्षत्वात्त्रांके च चौर्योऽयमिति व्यपदेशाभावादतिचारता ।
इति तृतीयः ३ । तथा प्रतिरूपं मट्टगं ब्रीहोणां पलञ्चिः, घृतस्य
वसा, हिङ्गोः खदिरादिवंष्टः, तैलस्य मूत्रं, जात्यसुवर्णरूप्यया-
र्युक्तिसुवर्णरूप्ये, इत्यादिप्रतिरूपेण क्रियाव्यवहारः, ब्रीह्यादिषु
पलञ्चरादि प्रक्षिप्य तत्तद्विक्रीर्णाते । यद्वा, अपहृतानां गवादीनां
सशृङ्गाणामग्निपक्वकालिङ्गाफलस्वेदादिना शृङ्गाण्यधोमुखानि
प्रगुणानि तिर्यग्वलितानि वा यथारुचि विधायाऽन्यविधत्वमिव
तेषामापाद्य सुखेन धारणविक्रयादि करोति । इति चतुर्थः ४ ।

तथा मीयतेऽनेनेति मानं कुडवादि, पलादि, हस्तादि, तस्यान्यत्वं होनाधिकत्वं, हीनमानेन ददाति, अधिकमानेन गृह्णाति । इति पञ्चमः ५ । प्रतिक्रिया मानान्यत्वं च पर-
व्यसनेन परधनग्रहणरूपत्वाद्वा एव, केवलं खात्रखननादिक-
मेव चौथ्यं प्रसिद्धं, मया तु वणिक्कलेव कर्तति भावनया व्रत-
रक्षणोद्यतत्वादतिचारावेवेति । अथवा स्तेनानुज्ञादयः पञ्चाप्यमी
व्यक्तचौथ्यरूपा एव, केवलं सहमाकारादिना अतिक्रमव्यति-
क्रमादिना वा प्रकारेण विधीयमाना अतिचारतया व्यपदिश्यन्ते ।
न चैते राजसेवकादीनां न सम्भवन्ति, तथाहि—आश्रयोः स्पष्ट
एव सम्भवः, हिड्रान्धलङ्घनं तु यदा सामन्तादिः कश्चित्
स्वस्वामिनो हस्तिमुपजीवति, तद्विरुद्धस्य च सहायो भवति,
तदाऽस्यातिचारो भवति, प्रतिक्रिया मानान्यत्वं च यदा
राजा भाण्डागारे द्रव्याणां विनिमयं मानान्यत्वं च कारयति,
तदा राज्ञोऽप्यतिचारो भवति । एते च पञ्चाप्यस्तेयव्रताश्रिता
अतिचाराः ॥ ८३ ॥

अथ चतुर्थव्रतातिचारानाह—

इत्वरात्तागमोऽनात्तागतिरन्यविवाहनम् ।

मदनात्याग्रहोऽनङ्गक्रीडा च ब्रह्मणि स्मृताः ॥ ८४ ॥

ब्रह्मणि ब्रह्मचर्यव्रते, एतेऽतिचाराः स्मृताः । इत्वरी प्रतिपुरुष-
मयनशीला, वैश्या इत्यर्थः ; सा चासावात्ता च कश्चित्कालं
भाटीप्रदानादिना संगृहीता, पुंवद्भावे इत्वरात्ता । अथवा इत्वरं

स्तोकमप्युच्यते, इत्वरं स्तोकमल्पमात्ता इत्तरात्ता, विस्मष्टपटु-
वत् समासः । अथवा इत्वरकालमात्ता इत्तरात्ता, मयूरव्यंस-
कादित्वात् समासः, कालशब्दलोपश्च । तस्यां गम आसेवनम् ।
इयं चात्र भावना-भाटीप्रदानादित्वरकालस्वीकारेण स्वकलत्वी-
कृत्य वेश्यां सेवमानस्य स्वबुद्धिकल्पनया स्वदारत्वेन व्रतसापेक्ष-
चित्तत्वाद् भङ्गः । अल्पकालपरिग्रहाच्च वस्तुतोऽन्यकलत्वाद्भङ्गः,
इति भङ्गाभङ्गरूपत्वादित्वरात्तागमोऽतिचारः । इति प्रथमः १ ।
तथा अनात्ता अपरिगृहीता वेश्या स्वैरिणी, प्रोषितभर्तृका
कुलाङ्गना वाऽनाथा तस्यां गतिरासेवनम् । इयं चानाभोगा-
दिना अतिक्रमादिना वा अतिचारः । इमौ चातिचारौ स्वदा-
रसन्तोषिण एव, न तु परदारवर्जकस्य ; इत्तरात्ताया वेश्यात्वेन
अनात्तायाः स्वनाथतयैवापरदारत्वात्, शेषास्वतिचारा हयोरपि ;
इदं च सूत्राऽनुपाति ।

यदाहुः --

'सदारसन्तोषस्य इमे पञ्च अइयारा जाणियव्वा न समायरिअव्वा ।

। अन्ये त्वाहुः— इत्तरात्तागमः स्वदारसन्तोषवतोऽतिचारस्तत्र
भावना कृतैव, अनात्तागतिसु परदारवर्जिनः । अनात्ता हि वेश्या
यदा तां गृहीतान्यसक्तभाटिकामभिगच्छति, तदा परदार-
गमनजन्यदोषसम्भवात् कथञ्चित् परदारत्वाच्चाभङ्गत्वेन भङ्गाभङ्ग-
रूपोऽतिचारः । इति द्वितीयः २ । तथाऽन्येषां स्वस्वापत्यव्यतिरि-

ज्ञानां विवाहनं विवाहकरणं कन्याफललिप्सया, स्नेहसम्बन्धादिना वा परिणयनविधानम् । इदं च स्वदारसन्तोषवता स्वकलत्रात् परदारवर्जकेन च स्वकलत्रवेश्याभ्यामन्यत्र मनोवाक्यैर्मैथुनं न कार्यं न च कारणीयमिति यदा प्रतिपन्नं व्रतं भवति, तदा अन्यविवाहकरणं मैथुनकारणमर्थतः प्रतिषिद्धमेव भवति, तद्व्रती तु मन्यते—विवाह एवाऽयं मया विधीयते न मैथुनं कार्यते इति व्रतसापेक्षत्वादतिचार इति कन्याफललिप्सा च सम्यग्-दृष्टेरव्युत्पन्नाऽवस्थायां सम्भवति, मिथ्यादृष्टेस्तु भद्रकावस्थायामनुग्रहार्थं व्रतादाने सा सम्भवति । नन्वन्यविवाहनवत् स्वापत्यविवाह-नेऽपि समान एव दोषः । सत्यम् । यदि स्वकन्याया विवाहो न कार्यते, तदा स्वच्छन्दचारिणी स्यात्, ततश्च शासनीपद्मातः स्यात् ; विहितविवाहा तु पतिनियन्त्रितत्वेन न तथा स्यात् ।

परेऽप्याहुः—

पिता रक्षति कीमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्रस्तु स्वविगे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ १ ॥

यस्तु दाशार्हस्य कृष्णस्य चेटकराजस्य च स्वापत्येष्वपि विवाह-नियमः श्रूयते, न चिन्तकान्तरसद्भावे द्रष्टव्यः । अन्ये त्वाहुः—अन्यस्य कलत्राऽन्तरस्य विशिष्टसन्तोषाभावात् स्वयं विवाहन-मन्यविवाहनम् । अयं स्वदारसन्तुष्टस्याऽतिचारः । इति तृतीयः ३ ।

मदने कामेऽत्याग्रहः परित्यक्तान्यसकलव्यापारस्य तदध्यवसायतः योषामुखकर्त्रोरुपस्थान्तरेष्ववितृप्ततया प्रक्षिप्य प्रजननं महतीं विलां निश्चलो मृत एवास्ते, चटक इव चटकायां सुहु-

मुहुर्दोषायामारोहति, जातबलक्षयश्च वाजीकरणान्यपयुङ्क्ते ;
 अनेन खल्वीषधप्रयोगेण गजप्रमेकी तुरगावमर्दीव पुरुषो
 भवतीति वृद्धा । इति चतुर्थः ४ । तथा अनङ्गः कामः, स च
 पुंसः स्त्रीपुंनपुंसकेषु सेवनेच्छा, हस्तकर्मादीच्छा वा वेदोदयात् ।
 योषितोऽपि योषिषपुंसकपुरुषसेवनेच्छा हस्तकर्मादीच्छा वा,
 नपुंसकस्यापि नपुंसकपुरुषस्त्रीसेवनेच्छा हस्तकर्मादीच्छा वा ।
 एषोऽनङ्गो नान्यः कथित् तेन तस्मिन् वा क्रीडा रमणमनङ्ग-
 क्रीडा । यदा । आहार्यैः काष्ठपुस्तफलमृत्तिकाचर्मादिभिर्घटितैः
 प्रजननैः स्वलिङ्गेन कृतकृत्योऽपि योषितामवाच्यदेशं भूयो भूयः
 कुप्याति, केशाकर्षणप्रहारदानदन्तनखकदर्थनाऽऽदिप्रकारैश्च मोह-
 नीयकमविशात् तथा क्रीडति यथा बलवान् रागः प्रसूयते ।
 अथवाऽङ्गं देहावयवो मयुनापेक्षया योनिर्महानं वा तद्व्यति-
 रिक्तान्यङ्गानि कुचकक्षोरुवदनादीनि तेषु क्रीडा अनङ्गक्रीडा ।
 इह च श्वावकाऽत्यन्तपापभोक्तया ब्रह्मचर्यं चिकीर्षुरपि यदा
 वेदोदयासङ्गिण्युतया तद्विधातुं न शक्नोति, तदा यापनामात्रार्थं
 , स्वदारसन्तोषादि प्रतिपद्यते । मैथुनमात्रेणैव च यापनायां सम्भवन्त्या
 मदनात्याग्रहानङ्गक्रीडं अर्थतः प्रतिषिद्धे । तत्सेवने न च कश्चिद्-
 गुणः, प्रत्युत तात्कालिकी हिंसा राजयक्ष्मादयश्च रोगा दोषा एव
 भवन्ति । एवं प्रतिषिद्धाचरणाङ्गङ्गो नियमाबाधनाच्चाभङ्ग इत्यति-
 चारावेतौ । अन्ये त्वन्यथाऽतिचारद्वयमपि भावयन्ति—स हि
 स्वदारसन्तोषी मैथुनमेव मया प्रत्याख्यातमिति स्वकल्पनया
 विश्वादी तत् परिहरति, नालिङ्गनादि ; परदारविवर्जकोऽपि

परदारेषु मैथुनं परिहरति, नालिङ्गनादि ; इति कथञ्चिद्भूतसापेक्ष-
त्वादतिचारौ । एव स्वदारसन्तोषिणः पञ्चातिचाराः परदार-
वर्जकस्य तूत्तरे त्वय एवेति स्थितम् । अन्ये त्वन्यथाऽतिचारान्
विचारयन्ति—

यथा—

‘परदारवर्जिणो पञ्च हुन्ति तिष्ठि उ सदारमंतुडे ।

इत्थीउ तिष्ठि पञ्च व भंगविगण्येहि अइयारा ॥ १ ॥

इत्वरकालं या परेण भाव्यादिना परिगृहीता वेश्या तां गच्छतः
परदारवर्जिनो भङ्गः कथञ्चित् परदारत्वात्तस्याः, लोके तु
परदारत्वारूढेन भङ्ग इति भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः । अपरि-
गृहीतायामनायकुलाङ्गनायां या गतिः परदारवर्जिनः सोऽप्यति
चारः ; तत्कल्पनयाऽपरस्य भर्तुरभावेनापरदारत्वादभङ्गः, लोके च
परदारतया रूढेर्भङ्ग इति पूर्ववदतिचारः । शेषास्तु त्रयो द्वयो-
रपि भवेयुः, स्त्रियास्तु स्वपुरुषसन्तोषपरपुरुषवर्जनयोर्न भेदः ; स्व-
पुरुषव्यतिरेकेणाऽन्येषां परपुरुषत्वात् । अन्यविवाहनादयस्तु त्रयः
स्वदारसन्तोषिण इव स्वपुरुषविषयाः स्युरिति पञ्च वा । कथम् ।
आद्यस्तावद्यदा स्वकीयपतिर्वारकदिने सपत्न्या परिगृहीतो
भवति, तदा सपत्नीवारकं विलुप्य तं परिभुञ्जानाया अतिचारः,
द्वितीयस्वतिक्रमादिना परपुरुषमभिसरन्त्या अतिचारः, ब्रह्म-

(१) परदारवर्जिनः पञ्च भवन्ति त्वयस्तु सदारमंतुडे ।

स्त्रियास्तव पञ्च वा भङ्गविगण्येतिचाराः ॥ १ ॥

चारिणं वा स्वपतिमतिक्रमादिनाऽभिसरन्त्या अतिचारः । शेषा-
स्तयः स्त्रियाः पूर्ववत् ॥ ८४ ॥

अथ पञ्चमव्रतस्याऽतिचारानाह —

धनधान्यस्य कुप्यस्य गवादेः क्षत्रवास्तुनः ।

हिरण्यहेमश्च संख्याऽतिक्रमोऽत्र परिग्रहं ॥ ८५ ॥

अत्र आवकधर्मोचिते परिग्रहव्रते यः संख्याऽतिक्रमः सोऽतिचारः
कस्य कस्येत्याह — धनं गणिमधरिममेयपरीक्ष्यलक्षणम् ।

यदाह—

'गणिमं जारैफलफोप्फलाइ धरिमं तु कुङ्कुमगुडाइ ।

मेळं चोप्पडलोणाइ रयणवत्याइ परिच्छेळं ॥ १ ॥

धान्यं सप्तदशविधम् ।

यदाह—

व्रीहिर्यवो मसूरो गोधूममुद्गमाषतिलचणकाः ।

अणवः प्रियङ्गुकोद्रवमकुष्टकाः शालिराढक्यः ॥ १ ॥

किञ्च कलायकुलत्थी सप्तसप्तदशानि धान्यानि ।

धनं च धान्यं च धनधान्यं तस्य धनधान्यस्य । अत्रोत्तरत्र च
समाहारनिर्देशः परिग्रहस्य पञ्चविधत्वज्ञापनार्थः । तथा सति
अतिचारपञ्चकं सुयोजं भवति । कुप्यं रूप्यसुवर्णव्यतिरिक्तं कांस्य-

(१) गणिमा जारैफलफूलफलादि धरिमा तु कुङ्कुमगुडादि ।

मेळं अणवचणवत्यादि रयणवत्यादि परिच्छेदम् ॥ १ ॥

लोहताम्रमीमकत्रपुष्टिगण्डत्वचिसारविकारोदङ्गिकाष्ठमञ्चकम्---
 क्षिकामसूरकरथगकटहलप्रभृति द्रव्यं, तस्य कुप्यस्य । गौरनङ्गान-
 ऽनङ्गाही च, स आदिर्यस्य द्विपदचतुष्पदवर्गस्य स गवादिः ।
 आदिगञ्जाभ्यह्रिषमेघाऽविककरभरासभतुरगहस्तादिवचतुष्पदानां
 हंसमयूरकुर्कुटशुकसारिकापारापतचकोरादिपक्षिद्विपदानां पक्षी-
 उपरुहादामीदासकर्मकरपदात्यादिमनुष्याणां च संग्रहः । क्षेत्रं
 सस्योत्पत्तिभूमिः, तत् त्रिविधं, सेतुकेतूभयमेदात् । तत्र सेतुक्षेत्रं
 यदरघटादिजलेन सिच्यते, केतुक्षेत्रमाकाशोदकपातनिष्पाद्यसस्यम् ;
 उभयसुभयजलनिष्पाद्यसस्यम् । वास्तु गृहादि ग्रामनगरादि च ।
 तत्र गृहादि त्रिविधं ; स्वातं भूमिगृहादि, उच्छ्रितं ग्रामादादि,
 स्वातोच्छ्रितं भूमिगृहस्योपरि गृहादिसन्निवेशः । क्षेत्रं च वास्तु
 चेति समाहारद्वन्द्वः । तथा हिरण्यं रजतं, घटितं अघटितं
 चाऽनेकप्रकारं पात्रादि, एवं सुवर्णमपि, हिरण्यं च हेम चेत्यत्रा-
 ऽपि समाहारः । संख्या व्रतकाले यावज्जीवं चतुर्मासादिकालावधि
 वा यत्परिमाणं गृहीतं तस्या अतिक्रम उल्लङ्घन संख्यातिक्रमा-
 ऽतिचारः ॥ ८५ ॥

ननु प्रतिपन्नव्रतसंख्याऽतिक्रमो भङ्ग एव स्यात्, कथमतिचारः ?

इत्याह—

बन्धनाद्भावतो गर्भाद्योजनाद् दानतस्तथा ।

प्रतिपन्नव्रतस्यैव पञ्चधाऽपि न युज्यते ॥ ८६ ॥

न साक्षात् संख्याऽतिक्रमः, किन्तु व्रतसापेक्षस्य बन्धनादिभिः

पञ्चभिर्हेतुभिः स्वबुद्ध्या व्रतभङ्गमकुर्वत एवातिचारो भवति ;
 बन्धनादयश्च यथासंख्येन धनधान्यादीनां परिग्रहविषयाणां
 सम्बध्यन्ते । तत्र धनधान्यस्य बन्धनात् संख्याऽतिक्रमो यथा—
 कृतधनधान्यपरिमाणस्य कोऽपि लभ्यमन्यद्वा धनं धान्यं वा
 ददाति, तच्च व्रतभङ्गभयाच्चतुर्मास्यादिपरतो गृहगतधनादि-
 विक्रये वा कृते ग्रहीष्यामीति भावनया बन्धनात्, यन्त्रणात्,
 रज्ज्वादिसंयमनात्, सत्यङ्कारटानादिरूपाद्वा स्वीकृत्य तद् गृह
 एव तत् स्थापयतोऽतिचारः १ । कुप्यस्य भावतः संख्याऽतिक्रमो
 यथा—कुप्यस्य या संख्या कृता तस्याः कथञ्चिद् द्विगुणत्वे
 सति व्रतभङ्गभयाद् भावतो द्वयोर्द्वयोर्मौलिनेन एकीकरणरूपात्
 पर्यायान्तरात् स्वाभाविकसंख्याबाधनात् संख्यामात्रपूरणाच्चाति-
 चारः । अथवा भावतोऽभिप्रायादर्थित्वलक्षणाद्विवक्षितकालावधिः
 परतो ग्रहीष्यामि अतो नान्यस्मै देयमिति पराप्रदेयतया व्यवस्था-
 पयतोऽतिचारः २ । तथा गोमहिषीवडवादेर्विवक्षितसंवत्सराद्य-
 षधिमध्य एव प्रसवे अधिकगवादिभावाद् व्रतभङ्गः स्यादिति
 तद्गवात् कियत्यपि काले गते गर्भतो गर्भग्रहणार्हस्यगवादि-
 भावेन बहिस्तदभावेन कथञ्चिद् व्रतभङ्गाद् व्रतिनोऽतिचारः ३ ।
 तथा क्षेत्रवास्तुनो योजनात् क्षेत्रवास्त्वन्तरमीननाहृहीतसंख्याया-
 अतिक्रमोऽतिचारः । तथाहि — किलेकमिव क्षेत्रं वास्तु चेत्यभिग्रह-
 णतोऽधिकतरतदभिलाषे सति व्रतभङ्गभयात् प्राक्तनक्षेत्रवास्तु-
 प्रत्यासन्न तद् गृहीत्वा पूर्वेण सह तस्यैकत्वकरणार्थं वृत्तिभिस्त्या-
 यपनयनेन तत्तत्र योजयतो व्रतसापेक्षत्वात् कथञ्चिद्दिरति-

बाधनाञ्चातिचारः ४ । तथा हिरण्यहेम्नोर्दानादितरणाद्
गृहीतसंख्याया अतिक्रमः । यथा केनापि चतुर्मासाद्यवधिना
हिरण्यादिसंख्या प्रतिपन्ना, तेन च तुष्टराजादेः सकाशात्
तदधिकं तल्लब्धं तदन्यस्मै व्रतभङ्गमयाद् ददाति पूर्णोऽवधौ
ग्रहीष्यामीत्यभिप्रायेणेति व्रतसापेक्षत्वादतिचारः । एष गृहीत-
संख्याऽतिक्रमः, पञ्चधाऽपि पञ्चभिरपि प्रकारैः, प्रतिपन्नव्रतस्य
श्रावकस्य न युज्यते, कर्तुमिति शेषः, व्रतमालिन्यहेतुत्वात् ।
पञ्चधेत्युपलक्षणमन्येषां सहस्रकारानामभोगादीनाम् । उक्ता अणु-
व्रतानां प्रत्येकं पञ्च पञ्चातिचाराः ५ ॥ ८६ ॥

अथ गुणव्रतानामवसरः, तत्राऽपि प्रथमगुणव्रतस्य दिग्विरति-

लक्षणस्याऽतिचारानाह - -

स्मृत्यन्तर्धानमूर्ध्वाधस्तिर्यग्भागव्यतिक्रमः ।

चेद्वृद्धिश्च पञ्चेति स्मृता दिग्विरतिव्रते ॥८७॥

दिग्विरतिव्रते पञ्चातिचाराः, इत्यनेन रूपेण, स्मृताः पूर्वाचार्यैः ।
तद्यथा—स्मृत्योर्योजनशतादिरूपदिक्परिमाणविषयाया अति-
व्याकुलत्वप्रमादित्वमत्यपाटवादिनाऽन्तर्धानं भ्रंशः । तथाहि—
केनचित् पूर्वस्यां दिशि योजनशतरूपं परिमाणं कृतमासीत्,
गमनकाले च स्मृत्या न स्मरति, किं शतं परिमाणं कृतमुत
पञ्चाशत् ? तस्य चैवं पञ्चाशतमतिक्रामनोऽतिचारः, शत
मतिक्रामतो भङ्गः, सापेक्षत्वाच्चिरपेक्षत्वाच्चेति । तस्मात् स्मर्त-
व्यमेव गृहीतव्रतं, स्मृतिमूलं हि सर्वमनुष्ठानमिति प्रथमो-

ऽतिचारः १ । तथा ऊर्ध्वं पर्वततरुशिखरादेः, अधो ग्रामभूमि-
गृहकूपादेः, तिर्यक् पूर्वादिदिक्षु, योऽसौ भागो नियमितः प्रदेशः,
तस्य व्यतिक्रमः ; एते त्रयोऽतिचाराः । यत्सूत्रम्—

‘उड्ढिमिपमाणाङ्कमे अहोदिसिपमाणाङ्कमे तिरियटिसि-
पमाणाङ्कमे इति ॥

एतं च अनाभोगातिक्रमादिभिरेवाऽतिचारा भवन्ति, अन्यथा-
प्रवृत्तौ तु भङ्गा एव । यस्तु न करोमि न कारयामीति वा
नियमं करोति, स विवक्षितक्षेत्रात् परतः स्वयं गमनतः
परं नयनानयनाभ्यां च दिक्प्रमाणातिक्रमं परिहरति,
तदन्यस्य तु तथाविधप्रत्याख्यानाऽभावात् परं नयनानयनयोर्न
दोषः २ । ३ । ४ । तथा क्षेत्रस्य पूर्वादिदेशस्य दिग्ब्रजनविषयस्य
क्षेत्रस्य मतः, त्रिविधं पश्चिमादिक्षेत्रान्तरपरिमाणप्रक्षेपेण
दीर्घीकरणं, क्षेत्रद्विगिति पञ्चमोऽतिचारः । तथाहि—केनापि
पूर्वापरदिशोः प्रत्येकं योजनगतं गमनपरिमाणं कृतं, स चात्पक्ष-
प्रयोजन एकस्यां दिशि नवतिं योजनानि व्यवस्थाप्य अन्यस्यां
दिशि तु दशोत्तरयोजनगतं करोति, उभाभ्यामपि प्रकाराभ्यां
योजनगतद्वयरूपस्य परिमाणस्याध्याहतत्वादित्यवमेकत्र क्षेत्रं
वर्धयती व्रतसापेक्षत्वादतिचार इति । यदि वाऽनाभोगात्
क्षेत्रपरिमाणमतिक्रान्तो भवति तदा निवर्तितव्यं, ज्ञाते वा न

(१) ऊर्ध्वदिक्प्रमाणातिक्रमोऽधोदिक्प्रमाणातिक्रमोऽतिचाराः ।

गन्तव्यम्, अन्योऽपि न विसर्जनीयः । अथानाश्रया कोऽपि गतो भवेत् तदा यत् तेन लब्धं, स्वयं वा विस्मृतितो गतेन लब्धं तत् परिहर्तव्यम् ॥ ८७ ॥

अथ द्वितीयगुणव्रतस्य भोगोपभोगमानरूपस्यातिचारानाह—

सचित्तस्तेन सम्बद्धः सन्निश्रोऽभिषवस्तथा ।

दुष्पक्वाहार इत्येते भोगोपभोगमानगाः ॥ ८८ ॥

सह चित्तेन चेतनया वर्तते यः, स सचित्तः आहार एव, आहारस्तु दुष्पक्वाहार इत्यस्मादाकृत्य सम्बध्यते, एवमुत्तरं षष्प्याहारशब्दो योजनीयः । सचित्तस्तु कन्दमूलफलादिः पृथ्वीकायादिर्वा । इह च निवृत्तिविषयीकृतप्रवृत्तौ भङ्गसद्भावेऽप्यतिचाराभिधानं व्रतसापेक्षस्यानाभोगातिक्रमादिना प्रवृत्तौ द्रष्टव्यम् १ । तेन सचित्तेन सम्बद्धः प्रतिबद्धः सचित्तसंबद्धः, सचेतनवृत्तादिना सम्बद्धो गुन्दादिः पक्वफलादिर्वा, सचित्तान्तर्बीजः खर्जूराम्नादिः, तदाहारो हि सचित्ताहारवर्जकस्यानाभोगादिना सावद्याहारप्रवृत्तिरूपत्वादतिचारः । अथवा बीजं त्यज्यामि तस्यैव सचेतनत्वात्, कटाहं तु भक्षयिष्यामि तस्याचेतनत्वादिति बुद्ध्या पक्वं खर्जूरदिफलं सुखे प्रक्षिपतः सचित्तवर्जकस्य सचित्तप्रतिबद्धाहारो द्वितीयः २ । तथा सचित्तेन मिश्रः शबलः आहारः सन्निश्राहारः । यथा—आर्द्रकदाडिमबीजकुलिकाचिर्भटिकादिमिश्रः पूरणादिः, तिलमिश्रो यवधानादिर्वा, अथमप्यनाभोगातिक्रमादिनाऽतिचारः । अथवा सम्भवत्सचित्तावयवस्यापक्वकणिकादेः पिष्टत्वादिना अचे-

तनमिति बुद्ध्या आहारः सन्निधाहारः व्रतसापेक्षत्वादतिचार इति
द्वितीयः ३ । अभिषवोऽनेकद्रव्यसंधाननिष्पन्नः सुरासौवीरकादिः,
मांसप्रकारखण्डादिर्वा. सुरामध्वाद्यभिस्यन्दिहृष्यद्रव्योपयोगो वा,
अयमपि मावद्याहारवर्जकस्थानाभोगातिक्रमादिनाऽतिचार इति
चतुर्थः ४ । तथा दुष्पक्वो मन्दपक्वः स चासावाहारश्च दुष्पक्वाहारः,
स चार्धस्निग्धपृथक्कृतन्दुलयवगोधूमस्थूलमण्डक'कर्कटकफलादिरै-
हिकप्रत्यवायकारी यावता चाग्निं सचेतनस्तावता परलोकमप्युप-
हन्ति पृथुकादेर्दुष्पक्वतया सम्भवत्सचेतनावयवत्वात् पक्वत्वेनाचेतन-
इति भुञ्जानस्याऽतिचार इति पञ्चमः ५ । केचित् त्वपक्वाहारम-
प्यतिचारत्वेन वर्णयन्ति । अपक्वं चाग्न्यादिना यदसंस्कृतम् । एष
च सचित्ताहारे प्रथमातिचारेऽन्तर्भवति । तुच्छौषधिमक्षणमपि
केचिदतिचारमाहुः । तुच्छौषधयश्च मुद्गादिकोमलशिम्बीरूपास्ताश्च
यदि सचित्तास्तदा सचित्तातिचार एवान्तर्भवन्ति, अथ अग्नि-
पाकादिना अचित्तास्तर्हि को दोषः ? इति । एवं रात्रिभोजनम-
द्यादिनिवृत्तिष्वपि अनाभोगातिक्रमादिभिरतिचारा भावनीयाः ।
एते पञ्चातिचारा भोगाभोगपरिमाणगता बोद्धव्याः ॥ ६८ ॥

अथ भोगोपभोगातिचारानुपसंहरन् भोगोपभोगव्रतस्य

लक्षणान्तरं तत्रतांश्चातिचारानुपदर्शयितुमाह—

अमी भोजनतस्त्याज्याः कर्मतः खुरकर्म तु ।

तस्मिन् पञ्चदश मलान् कर्मादानानि संत्यजेत् ॥ ६९ ॥

अमी उक्तस्वरूपाः पञ्चातिचाराः, भोजनतो भोजनमाश्रित्य,
 त्याज्या वर्जनोयाः । भोगोपभोगमानस्य च व्याख्यानान्तरं —
 भोगोपभोगसाधनं यद्द्रव्यं तदुपार्जनाय यत्कर्म व्यापारस्तदपि
 भोगोपभोगशब्देनोच्यते, कारणं कार्योपचारात् । ततश्च कर्मतः
 कर्माश्रित्य, स्वरं कठोरं प्राणिबाधकं यत्कर्म कोट्टपालनगुप्ति-
 पालनवीतपालनादिरूपं तस्याज्यं, तस्मिन् स्वरकर्मत्यागनक्षणे
 भोगोपभोगव्रते, पञ्चदश मलानतिचारान् संत्यजेत् । ते च
 कर्मादानशब्देनोच्यन्ते, कर्मणां पापप्रकृतीनामादानानि कारणानि
 नीति कृत्वा ॥ ८८ ॥

तानेव नामतः श्लोकद्वयेन दर्शयति—

अङ्गारवनशकटभाटकम्फोटजीविका ।

दन्तलाक्षारमकेशविषवाणिज्यकानि च ॥ १०० ॥

यन्त्रपीडा निर्लाञ्छनमसतीपोषणं तथा ।

दवदानं सरःशोष इति पञ्चदश त्यजेत् ॥ १०१ ॥

जीविकाशब्दः प्रत्येकं सम्बध्यते । अङ्गारजीविका १ वनजीविका २
 शकटजीविका ३ भाटकजीविका ४ स्फोटजीविका ५ । उत्तरार्धेऽपि
 वाणिज्यशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । दन्तवाणिज्यं ६ लाक्षावाणिज्यं
 ७ रसवाणिज्यं ८ केशवाणिज्यं ९ विषवाणिज्यं १० ; यन्त्रपीडा ११
 निर्लाञ्छनं १२ अमतीपोषणं १३ दवदानं १४ सरःशोषः १५
 इत्येतान् पञ्चदशातिचारान् त्यजेत् ॥ १०० ॥ १०१ ॥

क्रमेण पञ्चदशाप्यतिचारान् व्याचष्टे, तत्राङ्गारजीविकामाह—

अङ्गारभाष्ट्रकरणं कुम्भायःस्वर्णकारिता ।

ठठारत्विष्टकापाकाविति ह्यङ्गारजीविका ॥ १०२ ॥

अङ्गारकरणं काष्ठदाहेनाऽङ्गारनिष्पादनं तद्विक्रयश्च, अङ्गारकरणे हि पक्षां जीवनिकायानां विराधनासम्भवः । एवं च ये येऽग्नि-
विराधनारूपा आरम्भास्ते तेऽङ्गारकर्मस्थन्तर्भवन्ति; प्रपञ्चार्थं तु भेद-
उक्तः । भाष्ट्रस्य चणकादिभजेनस्थानस्य करणं भाष्ट्रकरणं, भाष्ट्र-
जीविकेत्यर्थः । तथा कुम्भकारिता कुम्भकरणपाचनविक्रयनिमित्ता
जीविका । तथा अयो लोहं तस्य करणघटनादिना जीविका ।
स्वर्णकारिता सुवर्णरूपयोंगालनघटनादिना जीविका । कुम्भायः-
स्वर्णानि कर्तुमीत्येवं शीलस्तस्य भावस्तत्ता । तथा ठठारत्वं शुक्ल-
नागवङ्ककांसपित्तलादीनां करणघटनादिना जीविका । इष्टका-
पाकः इष्टकाकवेक्षुकादीनां पाकस्तेन जीविका । इत्येवंप्रकारा
अङ्गारजीविका ॥ १०२ ॥

अथ वनजीविकामाह—

क्षिन्नाच्छिन्नवनपत्रप्रसूनफलविक्रयः ।

कणानां दलनात् पेष्ठाद् वृत्तिश्च वनजीविका ॥ १०३ ॥

क्षिन्नस्य द्विधाकृतस्य अच्छिन्नस्य च वनस्य वनस्पतिसमूहस्य
पत्राणां प्रसूनानां फलानां च क्षिन्नाच्छिन्नानां विक्रयो वनजीवि-
कैत्युत्तरेण सम्बन्धः । कणानां च घट्टादिना दलनाद् ईधी-

करणात्, शिनाशिलापुत्रकादिना पेयात् चूर्णीकरणाद्या हस्तिः
सा वनजीविका । वनजीविका च वनस्पतिकायादिघात-
सम्भवा ॥ १०३ ॥

अथ शकटजीविकामाह—

शकटानां तदङ्गानां घटनं खेटनं तथा ।

विक्रयस्येति शकटजीविका परिकीर्तिता ॥ १०४ ॥

शकटानां चतुष्यदवाङ्मानां वाहनानां, तदङ्गानां शकटाङ्गानां
चक्रादीनां, घटनं स्वयं परेण वा निष्पादनं, खेटनं वाहनं, तच्च
शकटानामेव सम्भवति स्वयं परेण वा ; विक्रयस्य शकटानां
तदङ्गानां च, इति सकलभूतोपमर्दजननी गवादीनां च वध-
बन्धादिहेतुः शकटजीविका प्रकीर्तिता ॥ १०४ ॥

अथ भाटकजीविकामाह—

शकटोच्चलुलायोष्ट्रखराश्वतरवाजिनाम् ।

भारस्य वाहनाद् वृत्तिर्भवेद्भाटकजीविका ॥ १०५ ॥

शकटशब्द उक्तार्थः, उष्माणो बलीवर्दाः, लुलाया महिषाः, उष्ट्राः
करभाः, खरा रासभाः, अश्वतरा विसराः, वाजिनोऽश्वाः,
एतेषां भाटकनिमित्तं यज्ञारवाहनं, तस्माद् या वृत्तिः सा
भाटकजीविका ॥ १०५ ॥

अथ स्फोटजीविकामाह—

सरःकूपादिखननशिलाकुट्टनकर्मभिः ।

पृथिव्यारम्भसम्भृतैर्जीवनं स्फोटजीविका ॥ १०६ ॥

सरसः कूपस्य आदिग्रहणाद् वापीदीर्घिकादेः खननमोद्धकर्म,
हलादिना वा क्षेवादेर्भूविदारणं ; शिलाकुट्टनकर्म पाषाण-
घटनकर्म ; एतैः पृथिव्याः पृथिवीकायस्य य आरम्भ उपमर्द-
स्तस्य सम्भृतं सम्भवो येभ्यस्तैः पृथिव्यारम्भसम्भृतैः ; उपलक्षणं
चैतद् भूमिखनने वनस्पतिव्रसादिजन्तुघातानाम् । एभिर्जीवनं
स्फोटजीविका ; स्फोटः पृथिव्या विदारणं तेन जीविका स्फोट
जीविका ॥ १०६ ॥

अथ दन्तवाणिज्यमाह—

दन्तकेशनखास्थित्वग्रोम्णो ग्रहणमाकरे ।

वसाङ्गस्य वणिज्यार्थं दन्तवाणिज्यमुच्यते ॥ १०७ ॥

दन्ता हस्तिनां उपलक्षणत्वादपि तसजीवावयवा दन्तग्रहणेन
गृह्यन्ते । तदेवाह - केशाद्यमर्यादीनां, नखा घृकादीनां, अस्थीनि
शङ्खादीनां, त्वक् चित्रकादीनां, रोमाणि हंसादीनां, तेषां ग्रहणं
भूस्थादिना स्त्रीकारः, रोम्ण इत्येकवचनं प्राण्यङ्गत्वात् ।
आकरे तदुत्पत्तिस्थानं, वसाङ्गस्य तसजीवावयवस्य, वणिज्यार्थं
वाणिज्यनिमित्तं ; आकरे हि दन्तादिग्रहणाद्य पुलिन्दानां यदा
द्रव्यं ददाति तदा तत्प्रतिक्रियार्थं हस्त्यादिवधं ते कुर्वन्ति,

आकरग्रहणं चानाकरे दन्तादेर्ग्रहणे विक्रये च न दोष इति
ज्ञापनार्थम् ॥ १०७ ॥

अथ लाक्षावाणिज्यमाह—

लाक्षामनःशिलानीलीधातकीटङ्कणादिनः ।

विक्रयः पापसदनं लाक्षावाणिज्यमुच्यते ॥ १०८ ॥

लाक्षा जतु अत्रापि लाक्षाग्रहणमुपलक्षणमन्येषां सावधानां मनः-
शिलादीनाम् । तान्येवाह—मनःशिला कुनटी, नीली गुलिका,
धातकी वृक्षविशेषः तस्याः त्वक् पुष्पं च मद्यसन्धानहेतु-
धातकी, टङ्कणः क्षारविशेषः ; आदिशब्दात् संकृटादयो गृह्यन्ते,
तेषां विक्रयः । स च पापसदनं टङ्कणमनःशिलयोर्बाह्यजीवधातक-
त्वेन, नील्या जन्तुधाताविनाभावेन, धातव्या मद्यहेतुत्वेन तत्-
कल्पाय च कर्महेतुत्वेन पापसदनत्वं ततस्तद्विक्रयस्याऽपि पाप-
सदनत्वम् । तदेतद् लाक्षावाणिज्यमुच्यते ॥ १०८ ॥

अथ रसकेशवाणिज्ये एकैर्नैव श्लोकेनाह—

नवनीतवसाक्षौद्रमद्यप्रभृतिविक्रयः ।

द्विपाञ्चतुष्पाद्विक्रयो वाणिज्यं रसकेशयोः ॥ १०९ ॥

नवनीतं दधिसारं, वसा मेदः, क्षौद्रं मधु, मद्यं सुरा प्रभृति-
ग्रहणात् मज्जादियहः । एषां विक्रयो रसवाणिज्यम्, द्विपदां
मनुष्यादीनां चतुष्पदां गवाक्षादीनां विक्रयः केशवाणिज्यम्,
सजीवानां विक्रयः केशवाणिज्यमजीवानां तु जीवाङ्गानां

विक्रयो दन्तवाणिज्यमिति विवेकः । रसकेशयोरिति यथा-
संख्येन योगः । दोषास्तु नवनीतं जन्तुसंमूर्च्छनं, वसाक्षौद्रयो-
र्जन्तुघातोद्भवत्वं, मद्यस्य मदनजननं तद्वतकर्मविघातश्चेति ;
दिपाञ्चतुष्पादिक्रये तु तेषां पारवश्यं वधवन्त्यादयः क्षुत्पिपासा-
पीडा चेति ॥ १०८ ॥

अथ विषवाणिज्यमाह--

विषाम्बुहलयन्त्रायोहृगितालादिवस्तुनः ।

विक्रयो जीवितघ्नस्य विषवाणिज्यमुच्यते ॥ ११० ॥

विषं शृङ्गिकादि तच्चोपलक्षणं जीवघातहेतूनामस्तादीनाम् ।
तान्येवाह—अस्ते खड्गादि, हलं लाङ्गल, यन्त्रमरघट्टादि, अयः
कुशोकुहानादिरूपं, हृगितानं वर्णकविशेषः । आदिशब्दादन्येपा-
मुपविषाणां ग्रहणम् । एवमादिवस्तुनो विक्रयो विषवाणिज्यं
विषादेर्विशेषणं जीवितघ्नस्य अस्मीषां जीवितघ्नत्वं प्रसिद्ध-
मेव ॥ ११० ॥

अथ यन्त्रपीडाकामाह—

तिलेक्षुसर्षपैरण्डजलयन्त्रादिपीडनम् ।

दलतैलस्य च कृत्ययन्त्रपीडा प्रकीर्तिता ॥ १११ ॥

यन्त्रशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । तिलयन्त्रं तिलपीलनोपकरणम्,
इक्षुयन्त्रं कोष्ठिकादि, सर्षपैरण्डयन्त्रे तत्पीलनोपकरणं, जलयन्त्र-
मरघट्टादि, दलतैलं यत्र दलं तिलादि दीयते तैलं च प्रति-

गृह्यते तद्वलतैलं तस्य कृतिर्विधानमिति, यन्त्रपीडा यन्त्र-
पीडनं यन्त्रपीडाकर्मणश्च पीडनीयतितादिहोदासहस्रतत्रसजीव-
वधाच्च सदोषत्वम् । लोकिना अपि ह्याचक्षते—दशसूनासमं
चक्रमिति ॥ १११ ॥

अथ निर्लाञ्छनकर्माह—

नासावेधोऽङ्गनं मुष्कच्छेदनं पृष्ठगालनम् ।

कर्णकम्बलविच्छेदो निर्लाञ्छनमुदीरितम् ॥ ११२ ॥

नितरां लाञ्छनमङ्गावयवच्छेदः, तेन कर्म जीविका निर्लाञ्छनकर्म ।
तद्वदानाह—नासावेधो गोमहिषादीनाम्, अङ्गनं गवाश्वादीनां
चिह्नकरणं, मुष्काऽण्डस्तस्य च्छेदनं वर्धितकीकरणं गवाश्वादी-
नामेव, पृष्ठगालनं करभाणां, गवां च कर्णकम्बलविच्छेदः । एषु
जन्तुबाधा व्यक्तैव ॥ ११२ ॥

अथामतीपोषणमाह --

सारिकाशुकमार्जारश्वकुर्कुटकलापिनाम् ।

पीषो दास्याश्च वित्तार्थमसतीपोषणं विदुः ॥ ११३ ॥

असत्यो दुःशीलास्तासां पोषणं, निङ्गमतन्त्रम्, शुकादीनां पुंसामपि
पोषणमसतीपोषणं, सारिका व्यक्तवाक् पक्षिविशेषः, शुकः कीरः,
मार्जारो बिडालः, श्वा कुकुरः, कुकुटस्ताम्रचूडः, कलापी
मयूरः, एतेषां तिरश्चां पोषः पोषणं, दास्याश्च पोष इति वर्तते,
न च भाटीयङ्गणार्थमसतीपोषः । एषां च दुःशीलानां पोषणं
पापहेतुरेव ॥ ११३ ॥

अथ दवदानमरःशोषावेकेन श्लोकेनाह —

व्यसनात् पुण्यबुद्ध्या वा दवदानं भवेद् द्विधा ।

सरःशोषः सरःसिन्धुःकृदादेरम्बुसंप्रवः ॥ ११४ ॥

दवस्य दवाग्नेः दृणादिदहननिमित्तं दानं वितरणं दवदानं, तच्च द्विधा संभवति-व्यसनात् फलनिरपेक्षतात्पर्यात्, यथा वनेचरा एव-
मेवाऽग्निं ज्वालयन्ति; पुण्यबुद्ध्या वा यथा मे दवा देया मरणकाले
इयन्तो मम श्रेयोऽर्थं धर्मदीपोत्सवाः करणीया इति, अथवा
दृणदाहे सति नवदृणाङ्कुरोद्गदाद् गावश्चरन्तीति क्षेत्रे वा सस्य-
सम्पत्तिवृद्धयऽग्निज्वालनम् । अत्र जीवकांटीनां वधः स्यात् ।
सरसः शोषः सरःशोषः सरोयहणमुपलक्षणं जलाशयान्तराणाम् ।
तदेवाह—सरःसिन्धुःकृदादिभ्यां योऽम्बुनां जनस्य संप्रवः सारणी-
कर्षणं धान्यवपनार्थं, आदिशब्दात् तडागादिपरिग्रहः । तत्राऽस्वातं
सरः, स्वातं तडागम् । सरःशोषे च जलस्य तद्गतानां वसानां तत्-
प्रावितानां च वशां जीवनिकायानां वध इति सरःशोषदोषः ।
इत्युक्तानि पञ्चदशकर्मादानानि, दिङ्मात्रं चेदम्, एवंजातीयानां
बहूनां सावध्यकर्मणां न पुनः परिगणनमिति । इह चैवं विंशति-
संख्याऽतिचाराभिधानमन्यत्राऽपि पञ्चातिचारसंख्यया तज्जाती-
यानां व्रतपरिणामकालुष्यनिबन्धनविधीनामपरेषां संग्रह इति
ज्ञापनार्थम् । तेन स्मृत्यन्तर्धानादयो यथासम्भवं सर्वव्रतेष्वतिचारा
दृश्याः । नन्वङ्गारकर्मादयः कथं स्वरकर्मस्यतिचाराः ?, स्वर-
कर्मरूपा एव ह्येतं । सत्यम् । स्वरकर्मरूपा एवेतं, किन्त्वना-

भोगादिना क्रियमाणा अतिचाराः, उपेत्य क्रियमाणास्तु भङ्गा-
एवेति ॥ ११४ ॥

अथानर्थदण्डविरतिव्रतस्याऽतिचारानाह —

संयुक्ताधिकरणत्वमुपभोगातिरिक्तता ।

मौख्यमथ कौत्कुच्यं कन्दर्पोऽनर्थदण्डगाः ॥ ११५ ॥

अनर्थदण्डगा इत्यनर्थदण्डविरतिव्रतगामिन एते पञ्चातिचाराः ।
तद्यथा—अधिक्रियते दुर्गतावात्माऽनेनेत्यधिकरणमुदूखलादिसं-
युक्तम्, उदूखलेन मुशलं, हलेन फालः, शकटेन युगं, धनुषा शराः,
एवमेकमधिकरणमधिकरणान्तरेण संयुक्तं संयुक्ताऽधिकरणं तस्य
भावस्तत्त्वम् । इह च आवर्केण संयुक्तमधिकरणं न धारणीयम् ।
तथा सति हि यः कश्चित् संयुक्तमधिकरणमाददोत, वियुक्ताधि-
करणतायां तु सुखेन परः प्रतिषेधयितुं शक्यते । एतच्च हिंस्रप्रदान-
रूपस्यानर्थदण्डस्यातिचारः १ । तथा उपभोगस्योपलक्षणत्वाद्भोगस्य
चोक्तानिर्वचनस्य यदतिरिक्तत्वमतिरिक्तः सा उपभोगातिरिक्तता ।
अयं प्रमादाच्चरितस्याऽतिचारः । इह च ज्ञानपानभोजनचन्दन-
कुङ्कुमकस्तूरिकावस्त्राभरणादीनामतिरिक्तानामारम्भोऽनर्थदण्डः ।
अत्राऽपि ब्रह्मसम्प्रदायः—अतिरिक्तानि बहूनि तैलामलकानि यदि
गृह्णाति, तदा तल्लोभ्येन बहवः ज्ञानार्थं तडागादौ व्रजन्ति, ततश्च
पूतरकाप्कायादिवधोऽधिकः स्यात्; न चैवं कल्पते, ततः को
विधिः ? तत्र ज्ञानेच्छुना तावद्बृह एव ज्ञातव्यम्, तदभावे तु
तैलामलकेर्गृह एव शिरो घर्षयित्वा तानि सर्वाणि शाटयित्वा

तडागादीनां तटे निविष्टोऽञ्जलिभिः स्नाति । तथा येषु पुष्पादिषु संसक्तिः सञ्भवति तानि परिहरति, एवं सर्वत्र वाच्यमिति द्वितीयोऽतिचारः २ । तथा मुखमस्याऽस्तीति मुखरोऽनालोचितभार्धो वाचाटः तस्य भावो मौख्यं धार्ष्ट्यप्रायमसभ्यामम्बुबहुप्रलापित्वम्, अयं च पापोपदेशस्यातिचारः, मौख्यं सति पापोपदेश-सञ्भवादिति तृतीयः ३ । तथा कुदिति कुक्षायां निपातो, निपातानामानन्त्यात् । कुत् कुत्सितं कुचति भ्रूयनोष्ठनासाकरचरण-मुखविकारैः सङ्कुचतीति कुक्कुचस्तस्य भावः कौक्कुच्यम्, अनेक-प्रकारा भण्डादिविडम्बनक्रिया इत्यर्थः । अथवा कौक्कुच्यमिति पाठः, तत्र कुत्सितः कुचः कुक्कुचः सङ्कोचादिक्रियाभाक् तद्भावः कौक्कुच्यम्, अत्र च येन परो हसति, आत्मनश्च लाघवं भवति, न तादृशं वक्तुं चेष्टितुं वा कल्पते, प्रमादान्तथाचरणे चातिचार इति चतुर्थः ४ । तथा कन्दर्पः कामस्तेतुस्तत्प्रधानो वा वाक्प्रयोगोऽपि कन्दर्पः । इह च सामाचारी—आवकेण न तादृशं वक्तव्यं येन स्वस्य परस्य वा मोहोदको भवतीति पञ्चमः ५ । एतौ द्वौवपि प्रमादाचरितस्यातिचारी, इत्यवसिता गुणव्रताति-चाराः ॥ ११५ ॥

अथ शिक्षाव्रतातिचारावसरः । तत्रापि सामायिकस्य

तावदतिचारानाह—

कायवाङ्मनसां दुष्टप्रणिधानमनादरः ।

स्मृत्यनुपस्थापनं च स्मृताः सामायिकव्रते ॥ ११६ ॥

कायस्य वाचो मनसश्च प्रणिहितः प्रणिधानम्, दुष्टं च तत्प्रणिधानं
दुष्टप्रणिधानं सावये प्रवर्तनं कायदुष्प्रणिधानं, वाग्दुष्प्रणिधानं,
मनोदुष्प्रणिधानं चेत्यर्थः । तत्र शरीरावयवानां पाणिपादा-
दीनामनिभृतताऽवस्थापनं कायदुष्प्रणिधानम्, वर्णसंस्काराभावो-
ऽर्थानवगमस्यापत्तं च वाग्दुष्प्रणिधानम्, क्रोधलोभद्वेषाऽभिमान-
र्षादयः कार्यव्यासङ्गसम्बन्धमस्य मनोदुष्प्रणिधानम् ; एते त्रयोऽति-
चाराः ।

यदाहुः—

'अनिरिक्षितापमज्जियथण्डिणे ठाणमाइ सेवन्तो ।

हिंसाभावे वि न सो कडसामाइओ पमायाउ ॥ १ ॥

कडसामाइउ पुब्बिं बुद्धोए पेह्जिऊण भासिज्जा ।

सइ निरवज्जं वयणं अज्जइ सामाइयं न हवे ॥ २ ॥

सामाइयं तु काउं घरचिन्तां जो उ चिन्ताए सट्ठो ।

अट्ठवमट्ठोवगओ निरत्ययं तस्स सामाइयं ॥ ३ ॥

तथाऽनादरोऽनुत्साहः प्रतिनियतवैज्ञायां सामायिकस्याकरणम्,

(१) अनिरिक्षिताऽप्रमार्जितस्त्वण्डिणे स्वानाहि सेवमानः ।

हिंसाभावेऽपि न स कृतसाभाविकः प्रमादात् ॥ १ ॥

कृतसाभाविकः पूर्वं बुद्ध्या प्रेक्ष्य भाषेत ।

सइ निरवज्जं वचनमन्यथा सामाविकं न भवेत् ॥ २ ॥

सामाविकं तु कृत्वा षड्वचिन्तां वस्तु चिन्तयेत् आहः ।

आर्तवशात्तौपगतौ निरर्चकं तस्स सामाविकम् ॥ ३ ॥

यथा कथञ्चिद्वा करणम्, प्रबलप्रमादादिदोषात् करणानन्तरमेव पारणं च ।

यदाहुः—

‘काज्जणं तत्क्षणं चिष पारिद करिद वा जहिच्छाए ।

अणवद्वियसामादयं अणायराओ न तं सुद्धं ॥ १ ॥

इति चतुर्थः ॥ ४ ॥ स्मृतौ स्मरणे सामायिकस्याऽनुपस्थापनं स्मृत्यनुपस्थापनं सामायिकं मया कर्तव्यं न कर्तव्यमिति वा, सामायिकं मया कृतं न कृतमिति वा, प्रबलप्रमादाद्यदा न स्मरति तदा अतिचारः, स्मृतिमूलत्वान्मोक्षसाधनाऽनुष्ठानस्य ।

यदाहुः—

‘न सरइ पमायजुत्तां जो सामादयं कया य कायब्बं ।

कयमकयं वा तस्स हु कयं पि विहलं तयं नेयं ॥ १ ॥

ननु कायदुष्पणिधानादौ सामायिकस्य निरर्थकत्वादिप्रतिपादने -- न वस्तुतोऽभाव एवोक्तः, अतिचारश्च मालिन्यरूप एव भवतीति कथं सामायिकाभावे स भवेत् ?, अतो भङ्गा एवेते नातिचारा इति चेत् । उच्यते । अनाभोगताऽतिचारत्वम् । ननु द्विविधं त्रिविधेन सावद्यप्रत्याख्यानं सामायिकं, तत्र च कायदुष्पणिधानादौ प्रत्याख्यानभङ्गात् सामायिकाभाव एव, तदङ्गजनितं च प्रायश्चित्तं

(१) काला तत्क्षणमेव पारयति करोति वा यथेच्छम् ।

अणवद्वियसामायिकमनादराद् न तत् शुद्धम् ॥ १ ॥

(२) न स्मरति प्रमादमुक्तो यः सामायिकं कदा च कर्तव्यम् ।

कृतमकृतं वा तस्य कलु कृतमपि विफलं तज्ज्ञेयम् ॥ १ ॥

विधेयं स्यात् मनोदुष्प्रणिधानं चाशक्यपरिहारं मनसोऽनवस्थित-
त्वादतः सामायिकप्रतिपत्तेः सकाशात्तदप्रतिपत्तिरेव श्रेयसी ।
यदाहुः—अविधिकृताद्वरमकृतमिति । नैवम् । यतः सामायिकं
द्विविधं त्रिविधं प्रतिपन्नम्, तत्र च मनसा वाचा कायेन सावद्यं
न करोमि न कारयामीति षट् प्रत्याख्यानानि इत्येकतर-
प्रत्याख्यानभङ्गेऽपि शेषसद्भावात्स्थित्यादुष्कृतेन मनोदुष्प्रणिधान-
मात्रशुद्धेश्च न सामायिकस्यात्यन्ताभावः, सर्वविरतिमामायि-
केऽपि च तथाऽभ्युपगतम् ; यतो गुप्तिभङ्गे मिथ्यादुष्कृतं प्राय-
श्चित्तमुक्तम् । किञ्च सातिचारादप्यनुष्ठानादभ्यासतः कालेन
निरतिचारमनुष्ठानं भवति ।

यदाहुर्बाह्या अपि—

अभ्यासो हि कर्मणां कौशलमावहति, न हि सकृन्निपात-
मात्रेणोदविन्दुरपि यावन्नि निस्ततामादधाति ।

न चाविधिकृताद् वरमकृतमिति युक्तम्, असूयावचन-
त्वादस्य ।

यदाहुः—

‘अविहिकया वरमकृतं असूयवयणं भणन्ति समयन् ।

पायच्छित्तं जह्या अकण्ठं गुरुश्च कण्ठं लघुश्च ॥ १ ॥

केचित्तु पोषधगालायां सामायिकमेकेनैव कार्यं न बहुभिः, ‘एते

१) अविहिकया वरमकृतमसूयावचनं भणन्ति समयन्नाः ।

पायश्चित्तं यथादहते गुरुकं कृते लघुकम् ॥ १ ॥

अबीए' इति वचनप्रामाण्यादित्याहुः । नायमेकान्ती वचनान्तर-
स्याऽपि अवदात् । व्यवहारभाष्येऽप्युक्तम्—

'राजसुयाई पञ्च वि पोसहसालाइ संमिलिआ ।

इत्यलं प्रमङ्गेन ॥ ११६ ॥

एते पञ्चातिचाराः सामायिकव्रतं उक्ताः, इदानीं

देशावकाशिकव्रतातिचारानाह—

प्रेष्यप्रयोगानयनं पुद्गलक्षेपणं तथा ।

शब्दरूपाऽनुपातौ च व्रते देशावकाशिके ॥ ११७ ॥

दिग्ब्रतविशेष एव देशावकाशिकव्रतम्, इयांसु विशेषः—
दिग्ब्रतं यावज्जीवं संवत्सरचतुर्मासीपरिमाणं वा, देशावकाशिकं
तु दिवसप्रहरमुहूर्तादिपरिमाणम् । तस्य च पञ्चातिचाराः ।
तद्यथा—प्रेष्यस्याऽऽदेयस्य प्रयोगो विवक्षितक्षेत्राद्वह्निष्ययोजनाय
व्यापारणम्, स्वयं गमने हि व्रतभङ्गः स्यादिति प्रेष्यप्रयोगः ।
देशावकाशिकव्रतं हि मा भूद् गमनागमनादिव्यापारजनित-
प्राण्यपमर्द इत्यभिप्रायेण गृह्यते, स तु स्वयं कृतोऽन्येन कारित
इति न कश्चित् फले विशेषः ; प्रन्युत स्वयं गमने ईर्यापथ-
विशुद्धेर्गुणः, परस्य पुनरनिपुणत्वादीर्यासमित्यभावे दोष इति
प्रथमोऽतिचारः १ । आनयनं विवक्षितक्षेत्राद् बहिः स्थितस्य
सचेतनादिद्रव्यस्य त्रिवक्षितक्षेत्रे प्रापणं सामर्थ्यात् प्रेषणे ; स्वयं
गमने हि व्रतभङ्गः स्यात्, परेण तु आनयने न व्रतभङ्गः स्यादिति

बुद्ध्या प्रेथेण यदाऽऽनाययति सचेतनादि द्रव्यं तदाऽतिचार इति द्वितीयः २ । तथा पुद्गलाः परमाणवस्तत्संघातसमुद्भवा बादर-परिणामं प्राप्ता लोष्टेष्टकाः काष्ठशलाकादयोऽपि पुद्गलास्तेषां चेषणं प्रेरणम् । विशिष्टदेशावग्रहे हि सति कार्यार्थी परतो गमन-निषेधाद्यदा लोष्टादीन् परेषां बोधनाय क्षिपति, तदा लोष्टादिपात-समनन्तरमेव ते तत्समीपमनुधावन्ति ; ततश्च तान् व्यापारयतः स्वयमनुपमर्दकस्यातिचारो भवतीति तृतीयः ३ । शब्दरूपानु-पातौ चेति शब्दानुपातो रूपानुपातश्च । तत्र स्वगृहवृत्तिप्राका-रादिव्यवच्छिन्नभूदेशाभिग्रहः प्रयोजने उत्पन्न स्वयमगमनाद् वृत्तिप्राकारप्रत्यासन्नवर्ती भूत्वा अभ्युत्क्रामितादिशब्दं करोति, आह्वानीयानां श्रोत्रेऽनुपातयति, ते च तच्छब्दश्रवणात्तत्समीप-मागच्छन्ति इति शब्दानुपातोऽतिचारः । तथा रूपं स्पर्शरीर-सम्बन्धि उत्पन्नप्रयोजनः शब्दमनुचारयन्, आह्वानीयानां दृष्टावनु-पातयति, तद्दर्शनाच्च ते तत्समीपमागच्छन्तीति रूपानुपातः । इयमेव भावना - विवक्षितचेत्ताद्विहिःस्थितं कञ्चन नरं व्रतभङ्गभया-दाह्वातुमशक्नुवन् यदा स्वकीयशब्दश्रवणरूपदर्शनव्याजेन तमा-कारयति, तदा व्रतमापेक्षत्वाच्छब्दानुपातरूपानुपातावतिचारा-विति चतुर्थपञ्चमौ ४ । ५ । इह चाद्यातिचारइयमव्युत्पन्नबुद्धि-तया, सहसाकारादिना वा ; अन्यत्रयं तु मायावितया अति-चारतां याति । अत्र दिग्व्रतसंक्षेपकरणवद् व्रतान्तराणामपि संक्षेपकरणं देशावकाशिकव्रतमिति वृद्धाः । अतिचाराच्च दिग्-व्रतकरणस्यैव श्रूयन्ते न व्रतान्तरसंक्षेपकरणस्य, तत्कारणं व्रतान्तर-

संक्षेपकरणं देशावकाशिकव्रतम् ? । अभोक्ष्यते । प्राणातिपातादि-
विरमणव्रतान्तरसंक्षेपकरणेषु वधवन्धादय एवातिचाराः, दिग्-
व्रतसंक्षेपकरणे तु संक्षिप्तत्वात् चेतस्य, प्रेक्षप्रयोगादयोऽतिचाराः ।
भिक्षातिचारसम्भवाच्च दिग्व्रतसंक्षेपकरणस्यैव देशावकाशिकत्वं
साक्षादुक्तमिति ॥ ११७ ॥

अथ पोषध्व्रतस्यातिचारानाह—

उत्सर्गादानसंस्ताराननवेक्ष्याप्रमृज्य च ।

अनादरः स्मृत्यनुपस्थापनं चेति पोषध्वे ॥ ११८ ॥

उत्सर्जनमुत्सर्गस्याग उच्चारप्रस्रवणखेलसिंघानकादीनामवेक्ष्य
प्रमृज्य च स्थण्डिलादौ उत्सर्गः कार्यः । अवेक्षणं चक्षुषा निरीक्ष-
णम् । प्रमार्जनं वस्त्रप्रान्तादिना स्थण्डिलादेरेव विशुद्धीकरणम् ।
अथानवेक्ष्याप्रमृज्य चोत्सर्गं करोति तदा पोषध्व्रतमतिचरतीति
प्रथमोऽतिचारः १ । आदान ग्रहणं यष्टिपीठफलकादीनाम्,
तदप्यवेक्ष्य प्रमृज्य च कार्यम्, अनवेक्षितस्याप्रमार्जितस्य चादान-
मतिचारः । आदानग्रहणेन निक्षेपोऽप्युपलभ्यते यद्यादीनाम्, तेन
सोऽप्यवेक्ष्य प्रमार्ज्यं च कार्यः ; अनवेक्ष्याप्रमृज्य च निक्षेपो-
ऽतिचार इति द्वितीयः २ । तथा संस्तीर्यते यः प्रतिपन्न-
पोषध्व्रतेन दर्भकुशकम्बलिवस्त्रादिः स संस्तारः, स चावेक्ष्य
प्रमार्ज्यं च कर्तव्यः, अनवेक्ष्याप्रमार्ज्यं च करणेऽतिचारः । इह
चानवेक्षणेन दुरवेक्षणम्, अप्रमार्जनेन दुष्प्रमार्जनं संगृह्यते, नजः
कुत्सार्थस्याऽपि दर्शनात्, यथा कुत्सितो ब्राह्मणोऽब्राह्मणः ।

यत् सूत्रम् — 'अप्यडिलेहिअदुप्यडिलेहिअसिज्जासंधारए,
अप्यमज्झिअदुप्यमज्झिअसिज्जासंधारए, अप्यडिलेहिअदुप्यडिलेहिअ-
उच्चारपामवणभूमीए, अप्यमज्झिअदुप्यमज्झिअउच्चारपामवणभूमि ॥

इति तृतीयः ३ । तथा अनादरः पोषधव्रतप्रतिपत्तिकर्तव्य-
तायामिति चतुर्थः ४ । तथा स्मृत्यनुपस्थापनं तद्विषयमेवेति
पञ्चमः, पोषधे सर्वतः पोषधे, देशतः पोषधे तु नायं
विधिः ५ ॥ ११८ ॥

अथातिथिसंविभागव्रतस्यातिचारानाह—

सचित्ते क्षेपणं तेन पिधानं काललङ्घनम् ।

मत्सरोऽन्यापदेशश्च तुर्यशिक्षाव्रते स्मृताः ॥ ११९ ॥

सचित्ते सजीवे पृथ्वोजलकुम्भोपनुक्तीधान्यादौ, क्षेपणं निक्षेपो
देयस्य वननः, तच्च अटानवुद्धा निक्षिपति, एतज्जानात्यसौ
तुच्छबुद्धिः यत् सचित्तनिक्षिप्तं न गृह्यते साधव इत्यतो देयं
क्षेपस्थाप्यते न चाददते साधव इति लाभोऽयं ममेति प्रथमो-
ऽतिचारः १ । तथा तेन सचित्तेन सूरणकन्दपत्रपुष्पफलादिना
तथाविधयैव बुद्ध्या पिधत्ते, इति द्वितीयः २ । तथा कालस्य
साधूनामुचितमिक्षासमयस्य लङ्घनमतिक्रमः, अयमर्थः—उचितो
यो भिक्षाकालः साधूनां तं लङ्घयित्वा, अनागतं वा भुङ्क्त

(१) अप्रतिक्षेपितदुष्प्राप्तक्षेपितगत्यासंस्कारके, अप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितगत्या-
संस्कारके, अग्निक्षेपितदुष्प्रतिक्षेपितोच्चारप्रसवणभूमौ, अप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितो-
च्चारप्रसवणभूमौ ।

पोषध्व्रती । इति तृतीयः ३ । तथा मत्सरः कोपः यथा मार्गितः सन् कुप्यति, सदपि मार्गितं न ददाति । अथवाऽनेन तावद् द्रमकेण मार्गितेन दत्तम्, किमहं ततोऽपि हीन इति मात्सर्याद्ददाति ; अत्र परोन्नतिवैमनस्यं मात्सर्यम्, यदुक्त-
मस्माभिरेवाऽनेकार्थसंग्रहे—मत्सरः परसम्यक्तमायां तद्वति क्रुधि । इति चतुर्थः ४ । तथा अन्यस्य परस्य सम्बन्धोदं गुड-
खण्डादीति व्यपदेशं व्याजोऽन्यापदेशः, यदनेकार्थसंग्रहे—
अपदेशल कारणे व्याजे लब्धेऽपि । इति पञ्चमः ५ । एते
पञ्चातिचारानुर्यगिज्ञाव्रते अतिथिसंविभागनान्नि स्मृताः । अति-
चारभावना पुनरियम्—यदा अनाभोगादिना अतिचरन्ति तदा
अतिचाराः, अन्यथा तु भङ्गाः ; इत्यवसितानि सम्यक्त्वमूलानि
द्वादशव्रतानि, तदतिचाराद्याभिहिताः ॥ ११८ ॥

इदानीमुक्तशेषं निर्दिष्टान् श्रावकस्य महाश्रावकत्वमाह —

एवं व्रतस्थितो भक्त्या सप्तक्षेत्रां धनं वपन् ।

दयया चातिदीनेषु महाश्रावक उच्यते ॥ १२० ॥

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण सम्यक्त्वमूलेष्वतिचारविशेषेषु द्वादशशु-
व्रतेषु स्थितो निश्चलचित्तत्वेन निलीनः, सप्तानां क्षेत्राणां समा-
हारः सप्तक्षेत्रो जैनविम्बभवनागमसाधुसाध्वीश्रावकश्राविकालक्षणा-
तस्यां, न्यायोपासं धनं वपन् निक्षिपन् ; क्षेत्रे हि बीजस्य वपन-
मुचितमित्युक्तं वपन्निति, वपनमपि क्षेत्रे उचितं नाऽक्षेत्रे इति
सप्तक्षेत्रामित्युक्तम् । क्षेत्रत्वं च सप्तानां रूढमेव । वपनं च

समस्तेषां यथोचितस्य द्रव्यस्य भक्त्या श्रद्धया, तथाहि—जिन-
बिम्बस्य तावद्विशिष्टलक्षणलक्षितस्य प्रसादनीयस्य वज्जेन्द्रनीलाऽ-
ञ्जनचन्द्रकान्तसूर्यकान्तरिष्टाङ्गककौतनविद्रुमसुवर्णरूप्यचन्दनोपल-
श्टदादिभिः सारद्रव्यैर्विधापनम् ।

यदाह—

सम्पत्तिकामलग्निलातलरूप्यदाह-
सौवर्णरत्नमणिचन्दनचारुबिम्बम् ।
कुर्वन्ति जैनमिह ये स्वधनानुरूपं
ते प्राप्नुवन्ति नृसुरेषु महासुखानि ॥ १ ॥

तथाहि—

'पासादृशा पडिमा लक्खणजुत्ता समत्तलङ्करणा ।

जह पङ्काएइ मणं तह निज्जरमो विजाणाहि ॥ १ ॥

तथा निर्मितस्य जिनबिम्बस्य शास्त्रीकविधिना प्रतिष्ठापनम्,
षष्ठाभिश्च प्रकारैरभ्यर्चनं, यात्राविधानं, विशिष्टाभरणभूषणं,
विचित्रवस्त्रैः परिधापनमिति जिनबिम्बे धनवपनम् ।

यदाह—

गन्धैर्मात्स्यैर्विनिर्यङ्गहलपरिमलैरुत्तैर्धूपदीपैः

साक्षार्ण्यैः प्राण्यभेदैश्चरुभिरुपहृतैः पाकपूतैः फलैश्च ।

अन्धःसम्पूर्णपादैरिति हि जिनपतेरर्चनामष्टभेदां

कुर्वाणा वेत्तभाजः परमपदसुखस्तोमभारात्तभन्ते ॥ १ ॥

(१) पासादृशता प्रतिभा लक्खणजुत्ता समत्तलङ्करणा ।

अथा पङ्कादवति जनसाया निज्जिर्जो विजाणोहि ॥

ननु जिनविम्बानां पूजादिकरणे न कश्चिदुपयोगः, न हि पूजादिभिस्त्वानि दृष्यन्ति तुष्यन्ति वा, न चादृतुष्टाभ्यो देवताभ्यः फलमाप्नोते । नैवम् । चिन्तामण्यादिभ्य इवाऽदृतुष्टाभ्योऽपि फलप्राप्तविरोधात् ।

यदुक्तं वीतरागस्तोत्रेऽस्माभिः —

अप्रसन्नात् कथं प्राप्यं फलमेतदसङ्गतम् १ ।

चिन्तामण्यादयः किं न फलस्यपि विवेतनाः ॥ १ ॥

तथा —

‘उवगाराभावश्चि वि पूज्याणं पूयगस्त उवगारो ।

मन्ताइसरणजलणादिसेवणं जह तर्हं पि ॥ १ ॥

एष तावत् स्वकारितानां विम्बानां पूजादिविधिरुक्तः, अन्व-
कारितानामपि । अकारितानां च शाश्वतप्रतिमानां यथाहं
पूजनवर्धनादिविधिरनुष्ठेयः । त्रिविधा हि जिनप्रतिमाः—भक्ति-
कारिताः स्वयं परेण वा चैत्थेषु कारिताः, या इदानीमपि मनुष्या-
दिभिर्विधाप्यन्ते ; मङ्गलकारिता या गृहेषु द्वारपत्रेषु मङ्गलाय
कार्यन्ते, शाश्वत्यं अकारिता एव अधस्तियगूर्ध्वलोकावस्थितेषु
जिनभवनेषु वर्तन्ते इति । न हि लोकत्रयेऽपि तत्स्थानमस्ति
यत्र पारमेश्वरीभिः प्रतिमाभिः पवित्रितमिति । जिनप्रतिमानां च
वीतरागस्वरूपाध्यारोपेण पूजादिविधिरुचित इति । जिनभवनक्षेत्रे
स्वधनवपनं यथा—शल्यादिरुज्जितभूमौ स्वयंमिदस्योपलकाष्ठादि-

(१) उपकाराभावोऽपि पूज्याणां पूजकस्थोपकारः ।

अन्त्यादिधारणज्वलनादिसेवने यथा तथेकार्ति ॥ १ ॥

दलस्य ग्रहणेन सूत्रकारादिभृतकानतिसन्धानेन भृत्यानामधिक-
 मूलवितरणेन षड्जीविकायरचायतनापूर्वकं जिनभवनस्य विधा-
 यनम्, सति विभवे भरतादिवद् रत्नशिलाभिर्वहचामीकरकुट्टिमस्य
 मणिमयस्तम्भसोपानस्य रत्नमयतोरणशतालङ्कारकृतस्य विशाल-
 शालानलानकस्य शानभञ्जिकाभङ्गिभूषितस्तम्भादिप्रदेशस्य दल-
 मानकर्पूरकसूरिकागुरुप्रभृतिधूपसमुच्छ्वन्नदूमपटलजातजलदश-
 ङ्कानृत्यत्फलकण्डकुलकोलाहलस्य चतुर्विधाऽऽतोद्यनान्दीनिनाद-
 नादितरोदसीकस्य देवाङ्गप्रभृतिविचित्रवस्त्रोन्नोचखचितमुक्तावचू-
 लालङ्कृतस्य उत्पत्तन्निपतद्वायवृत्यदलालिङ्गादिनादितवत्सुरसमूह-
 महिमानुमोदनप्रमोदमानजनस्य विचित्रचित्रचित्रोयितसकल-
 लोकस्य चामरध्वजच्छत्रायलङ्कारविभूषितस्य मूर्धारोपितविजय-
 बैजयन्तीनिवहकिङ्किणीरणत्कारमुखरितदिगन्तस्य कौतुकाक्षित-
 सुरासुरकिन्नरीनिवहाऽहमहमिकाप्रारब्धसङ्गीतस्य गन्धर्वगीत-
 ध्वनितिरस्ततत्सुखमहिम्नो निरन्तरतानारसरासकहङ्गीसक-
 प्रमुखप्रबन्धनानाभिनयनव्यग्रकुलाङ्गनाचमत्कारितभव्यलोकस्या--
 ऽभिनीयमाननाटककोटिरसाक्षितरसिकजनस्य जिनभवनस्थो-
 त्तुङ्गगिरिनृङ्गेषु जिनानां जम्बदीक्षाज्ञाननिर्वाणस्थानेषु सम्प्रति-
 राजवच्च प्रतिपुरं प्रतिधामं पदे पदे विधापनम् ; असति तु
 विभवे दणकुत्खादिरूपस्याऽपि ।

यदाह—

यस्तृणमयीमपि कुटीं कुर्याद्द्यात्तथैकपुष्पमपि ।

भक्त्या परमगुरुभ्यः पुण्योन्मानं कुतस्तस्य ? ॥ १ ॥

किं पुनरुपचितदृढघनशिलासमुद्घातघटितजिनभवनम् ।

ये कारयन्ति शुभमतिविमानिन्स्ये महाधन्याः ॥ २ ॥

राजादेशु विधापयितुः प्रचुरतरभाण्डागारग्रामनगरमण्डलगोकु-
लादिप्रदानं जिनभवनक्षेत्रे वपनम्, तथा जीर्णशीर्णानां चैत्यानां
समारचनम्, नष्टभ्रष्टानां समुद्गणं चेति । ननु निरवद्यजिनधर्म-
समाचरणचतुराणां जिनभवनबिम्बपूजादिकरणमनुचितमिव
प्रतिभासते षड्जीवनिकायविराधनाहेतुत्वात्तस्य, भूमौखननदल-
पाटकानयनगर्तापूरणेष्टकाचयनजलप्रावनवनस्पतिव्रमकायविरा-
धनामन्तरेण न हि तद्वति । उच्यते । य आरम्भपरियत्नप्रसक्तः
कुटुम्बपरिपालननिमित्तं धनोपार्जनं करोति, तस्य धनोपार्जनं
विफलं मा भूदिति जिनभवनादौ धनव्ययः श्रेयानिव । न च
धर्मार्थं धनोपार्जनं युक्तम् ।

यतः—

धर्मार्थं यस्य वित्तेहा तस्यानीहा गरीयसी ।

प्रक्षालनादि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ १ ॥

इत्युक्तमेव । न च वापीकूपतडागार्दिखननवदशुभोदकं जिनभव-
नादिकरणम्, अपि तु सङ्गसमागमधर्मदेशनाकरणव्रतप्रतिपत्त्यादि-
करणेन शुभोदकमेव । षड्जीवनिकायविराधना च यतनाकारि-
णामगारिणां क्षपापरवशत्वेन सूक्ष्मानपि जन्तून् रक्षयताम्-
विराधनैव ।

यदाहुः—

‘जा जयमाणस्तु भवे विराहणा सुतविहिसमगास्तु ।

सा होइ निज्जरफला अब्भत्यविसोहिजुत्तस्तु ॥ १ ॥

‘परमरहस्यमिसीणं समत्तगणिपिडगव्भरिअसाराण ।

परिणामिअं पमाणं निच्छयमवलम्बमाणानां ॥ २ ॥

यस्तु निजकुटुम्बार्थमपि नारथं करोति प्रतिमाप्रतिपन्नादिः, तस्य मा भूज्जनविम्बादिविधापनमपि ।

यदाहुः—

‘देहाइनिमित्तं पि हु जे कायवहम्मि इइ पयइन्ति ।

जिणपूजाकायवहम्मि तेंसिमपवत्तणं मोहो ॥ १ ॥

इत्यलं प्रसङ्गेन । जिनागमक्षेत्रे च स्वधनवपनं यथा—जिनागमो हि कुशास्त्रजनितसंस्कारविषयमुच्छेदनमहामन्त्रायमाणो धर्मा-धर्मकृत्याकृत्यभक्ष्याभक्ष्यपेयापेयगम्यागम्यमारासारादिविवेचनहेतुः संतमसे दीप इव, समुद्रे हीपमिव, मरौ कल्पतरुविव, संसारे दुरापः । जिनादयोऽप्येतन्नामाख्यादेव निश्चीयन्ते । यदबोचाम सुतिषु—

यदीयसम्यक्त्वज्ञानात् प्रतीमो भवादृशानां परमाप्तभावम् ।

कुवासनापाशविनाशनाय नमोऽस्तु तस्मै तव शासनाय ॥१॥

(१) जा यतमानस्तु भवेद् विराहणा स्तुतविहिसमगास्तु ।

सा भवति निर्जरफलाऽभ्यर्थनाविशोधिजुत्तस्तु ॥ १ ॥

(२) परमरहस्यमिसीणं समत्तगणिपिडकवत्तसाराणां ।

परिणामितं प्रमाणं निच्छयमवलम्बमानानां ॥ २ ॥

(३) देहादिनिमित्तमपि ह्यनु जे कायवधे इह प्रवर्तन्ते ।

जिणपूजाकायवधे तेषामप्रवर्तनं मोहः ॥ १ ॥

जिनागमबहुमानिना च देवगुरुधर्मादयोऽपि बहुमता भवन्ति ।

किं च केवलज्ञानादपि जिनागम एव प्रामाण्येनाऽतिरिच्यते ।

यदाहुः—

‘ओहे सुओवउत्तो सुयनाणी जइ हु गिहइ असहं ।

तं केवली वि भुञ्जइ अपमाणं सुअं भवे इहरा ॥ १ ॥

एकमपि जिनागमवचनं भविनां भवनाशहेतुः ।

यदाहुः -

एकमपि च जिनवचनाद्यस्मान्निर्वाहकं पटं भवति ।

अयन्ते चानन्ताः सामायिकमात्रपटमिहाः ॥ १ ॥ इति ॥

यद्यपि च मिथ्यादृष्टिभ्य आतुरेभ्य इव पथ्यान् न रोचते जिन-
वचनम्, तथापि नान्यत् स्वर्गाप्रवर्गमार्गप्रकाशनमसर्थम् ; इति
सम्यग्दृष्टिभिस्तदादरेण अहातव्यम्, यतः कल्याणभाजिन एव
जिनवचनं भावतो भावयन्ति । इतरेषां तु कर्णशूलकारित्वेनामृत-
मपि विषायते । यदि चेदं जिनवचनं नाभविष्यत्, तदा धर्मा-
ऽधर्मव्यवस्थाशून्यं भवान्मकूपे भुवनमपतिष्यत् । यथा च ऋषी-
तर्की भक्षयेद् विरेककामः इति वचनाद्वीर्यतर्कीभक्षणप्रभवविरैक-
लक्षणेन प्रत्ययेन सकलस्याऽप्यायुर्वेदस्य प्रामाण्यमवसोयते, तथा
अष्टाङ्गनिमित्तकेवलिकाचन्द्रार्कग्रहचारधातुवाटरमरसायनादिभि-
रव्यागमोपदिष्टैर्दृष्टार्थवाक्यानां प्रामाण्यनिश्चयेनाऽदृष्टार्थानामपि

(१) ओवे सुतोपबुद्धः सुतज्ञानी यदि खण् मृच्छालगुहम् ।

तद् केवल्यापि भुञ्जेऽप्रमाणं सुतं भवेदितरथा ॥ १ ॥

वाक्शानां ग्रामाणां मन्त्रधौभिर्निर्णेतव्यम् । जिनवचनं च
दुःषमाकालवयादुच्छिन्नप्रायमिति मत्वा भगवद्भिर्नार्जुन-
स्कादिलाचार्यप्रभृतिभिः पुस्तकेषु न्यस्तम् । ततो जिनवचनबहु-
मानिना तत् पुस्तकेषु लेखनीयं वस्त्रादिभिरभ्यर्चनीयम् ।

यदाह—

न ते नरा दुर्गतिमाप्नुवन्ति न मूकतां नैव जडत्वभावम् ।
न चान्यतां बुद्धिविहीनतां च ये लेखयन्तीह जिनस्य वाक्यम् ॥१॥

लेखयन्ति नरा धन्या ये जिनागमपुस्तकम् ।

ते सर्वे वाक्यं ज्ञात्वा सिद्धिं याप्स्यन्ति न संशयः ॥ २ ॥

जिनागमपाठकानां वस्त्रादिभिरभ्यर्चनं भक्तिपूर्वं संमाननं च ।

यदाह—

पठति पाठयते पठतामसौ वसनभोजनपुस्तकवस्तुभिः ।

प्रतिदिनं कुरुते य उपयहं स इह सर्वविदेव भवेन्नरः ॥ १ ॥

लिखितानां च पुस्तकानां संविम्नगीतार्थेभ्यो बहुमानपूर्वकं
व्याख्यानार्थं दानम्, व्याख्यायमानानां च प्रतिदिनं पूजापूर्वकं
श्रवणं चेति । साधूनां च जिनवचनानुसारेण सम्यक् चारित्र्य-
मनुपालयतां दुर्लभं मनुष्यजन्म सफलीकुर्वतां स्वयं तीर्णानां
परं तारयितुमुद्यतानामातीर्थहरगणधरेभ्य आ चैतद्दिनदौक्षितेभ्यः
सामायिकसंयतेभ्यो यथोचितप्रतिपत्त्या स्वधनवपनम्, यथा—
उपकारिणां प्रासुकैषणीयानां, कल्पनीयानां चाग्रनादीनां,
रोगापहारिणां च भेषजादीनां, श्रोतादिवारणार्थानां च
वस्त्रादीनां, प्रतिलेखनाहेतो रजोहरणादीनां, भोजनाद्यर्थं

पात्राणां, औपवाहिकाणां च दण्डकादीनां, निवासार्थमा-
श्रयाणां दानम् । न हि तदस्ति यद्व्यवस्थाकालभावापेक्षयाऽनुप-
कारकं नाम, तत्सर्वस्वस्याऽपि दानम्, साधुधर्माद्यतस्व स्वपुत्र-
पुत्र्यादेरपि समर्पणं च । किं बहुना ? यथा यथा सुनयो निरा-
बाधवृत्त्या स्वयमनुष्ठानमनुतिष्ठन्ति, तथा तथा मरुता प्रयत्नेन
सम्पादनम्, जिनवचनप्रत्यनीकानां च साधुधर्मनिन्दापराणां यथा-
शक्ति निवारणम् ।

यदाह —

‘तस्माद् सद् सामत्ये प्राणाभङ्गि नो खलु उर्वेष्टा ।

अणुकूलगेयरे हि च अणुसङ्गी होइ दायव्वा ॥ १ ॥

तथा रत्नचयधारिणीषु साध्वीषु साधुष्विव यथोचिताङ्गारादि-
दानं स्वधनवपनम् । ननु स्त्रीणां निःसत्त्वतया दुःशीलत्वादिना च
मोक्षेऽनधिकारः, तत्कथमेताभ्यो दानं साधुदानतुल्यम् ? । उच्यते ।
निःसत्त्वमसिद्धम्, ब्राह्मीप्रभृतीनां साध्वीनां गृहवासपरित्यागेन
यतिधर्ममनुतिष्ठन्तीनां महासत्त्वानां नाऽसत्त्वसम्भवः ।

यदाह —

ब्राह्मी सुन्दर्यायां राजीमती चन्दना गणधराऽन्या ।

अपि देवमनुजमहिता विख्याताः शीलसत्त्वाभ्याम् ॥ १ ॥

गार्हस्थ्येऽपि सुसत्त्वा विख्याताः शीलवतीतमा जगति ।

सीतादयः कर्षं तास्तपसि विशीला विसत्त्वाश्च ? ॥ २ ॥

(१) तस्मात् इति शान्तर्येऽऽज्ञाभटे नो चतुर्वेद्या ।

अणुकूलकेतरे हि चानुगतिर्भवति दातव्या ॥ १ ॥

(२) क ऊ च, विसत्त्वा विशीलाश्च ।

सत्यस्य राज्यलक्ष्मीं पतिपुत्रभ्रातृबन्धुसम्बन्धम् ।

पारिव्राज्यवहायाः किमसत्त्वं सत्यभामादेः ? ॥ ३ ॥

ननु महापापेन मिथ्यात्वसहायेन स्त्रीत्वमर्ज्यते ; न हि सम्यग्दृष्टिः स्त्रीत्वं कदाचिद् वध्नाति इति कथं स्त्रीशरीरवर्तिन आत्मनो मुक्तिः स्यात् ? । मैवं वोचः, सम्यक्प्रतिपत्तिकाल एवाऽन्तःकोटी-कोटिस्थितिकानां सर्वकर्मणां भावेन मिथ्यात्वमोहनौयादीनां जयादिसम्भवान्मिथ्यात्वसहितपापकर्मसम्भवत्वमकारणम्, मोक्ष-कारणवैकल्यं तु तासु वक्तुमुचितम् । तच्च नास्ति ।

यतः—

जानीते जिनवचनं श्रद्धते चरति चाऽऽर्यिका शबलम् ।

नाऽस्यास्यसम्भवोऽस्यां नादृष्टविरोधगतिरस्ति ॥१॥ इति ॥

तस्मिन्नेतन्मुक्तिसाधनधनासु साध्वीषु साधुवद् धनवपनमुचित-मिति । एतच्चाधिकं यत् साध्वीनां दुःशीलेभ्यो नास्तिकेभ्यो गोपनम्, स्वगृहप्रत्यासत्तौ च समन्ततो गुप्ताया गुप्तद्वाराद्य वसतेर्दानम्, स्वस्त्रीभिश्च तासां परिचर्याविधापनम्, स्वपुत्रिकाणां च तत्सन्निधौ धारणम्, ब्रतोद्यतानां स्वपुत्रादीनां प्रत्यर्पणं च, तथा विष्मृतकरणीयानां तत्स्मारणम्, अन्यायप्रवृत्तिसम्भवे तन्निवारणम्, सक्तदन्त्यायप्रवृत्तौ शिष्यणम्, पुनः पुनः प्रवृत्तौ निष्ठुरभाषणादिना ताडनम्, उचिर्तन वस्तुनो'पचारणं चेति श्रावकेषु स्वधनवपनं यथा—साधर्मिकाः स्वसु श्रावकास्तु श्रावकाः,

